ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi — Sa. 45b

ESKİ TÜRK ŞİİRİ

REŞİD RAHMETİ ARAT

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1991

79.

ESKİ TÜRK ŞİİRİ

٢

Birinci baskı : 1965
İkinci baskı : 1986
Üçüncü baskı : 1991

٥-٣

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi — Sa. 45b

ESKİ TÜRK ŞİİRİ

3. baskı

REŞİD RAHMETİ ARAT

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1991

٥-٣

ISBN 975-16-0390-0

٥ - ٥

KIZLARIM

SÜYÜM ve AYSU'YA

SEVGİLERİMLE

İTHAF EDİYORUM

İÇİNDEKİLER

	Sahife
ÖnSöz	IX–XXIII

I.

Mani Muhitinde Yazılan Eserler	1– 4
1. İLÂHÎ (TAN TANRI)	5– 9
2. İLÂHÎ (PARLAK, GÜÇLÜ, BİLGE TANRI)	10– 13
3. MEDHİYE (ADRINÇUR TİGİN)	14– 17
4. ŞİİR (ADRINÇUR TİGİN)	18– 21
5. ÖLÜM TASVİRİ	22– 25
6. CEHENNEM TASVİRİ	26– 29
7. BÜYÜK İLÂHÎ (MANİ İÇİN)	30– 59

II.

Burkan Muhitinde Yazılan Eserler	61– 64
8. ÖYLE YERLERDE	64– 67
9. ON TÜRLÜ İYİLİĞİN MEDHİ	68– 79
10. OTUZ BEŞ BURKANA SAYGI	80–101
11. ALFABE SIRASINA GÖRE	102–115
12. CEVEZELİK BOYASI (ÇISUYA TUTUNG)	116–125
13. ÇEŞİTLİ PARÇALAR (PRATYAYA-ŞİRİ)	126–127
A. ON TÜRLÜ NİYÂZ USÛLÜ	127–128
B. ARA - PARÇASI	128–129
C. CANLILARA FAYDALI OLMAK	129–130
D. ARA - PARÇASI	130–131
E. İTİRAF	131–132
F. DOĞRU YOL	132–133
G. İYİ DİLEK	133–147
14. AYRI PARÇALAR (PRATYAYA - ŞİRİ)	148
A. İNANÇ	148–149
B. İYİ NİYET	149–153

		Sahife
15.	HİKMET FAZİLETİ	154–161
16.	SAMANTABHADRA NİYÂZI (KALIM KEYŞİ)	162–171
17.	MAYTRİ	173–175
18.	İSTİĞFAR	177–183
19.	ABİTA TANRI (A - B)	185–187
20.	İSTİĞRAK İLE İLGİLİ PARÇALAR (Kİ - Kİ) A – G	189–211
21.	HÂTİME DUASI	213–215
22.	HÂTİME DUÂSI (BUYAN KAYA KAL)	216–223
23.	HÂTİME DUÂSI (KÜNÇÜK IDUK KUT)	225–227
24.	HÂTİME DUÂSI	229–231
25.	HÂTİME DUÂSI (KAMALA ANANTA-ŞİRİ)	233–235
26.	HÂTİME DUÂSI (SILIG TİGİN)	236–239
27.	HÂTİME DUÂSI	241–242
	III.	
	İSLÂM MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER	243–246
28.	AĞIT	247–249
29.	AYRILIŞ	251–253
30.	ARKADAŞLIK	255–257
31.	BİLGİ	258–259
32.	FÂZİLET	261–263
33.	İYİLİK VE DOĞRULUK	265–267
	IV.	
	NAZIM İLE İLGİLİ PARÇALAR	269–271
34.	ATA-SÖZLERİ	272–275
35.	FAL KİTABI	277–305
	NOTLAR	307–438
	FAKSİMİLE	439–506

ÖNSÖZ

Türk milletinin fikir hayatı ile olduğu kadar, onun san'at ve musiki duygusu ile de yakından ilgili bulunan türk şiiri başlangıcından bugüne kadar, şüphesiz, bir çok inkişaf merhaleleri geçirmiştir. Bu inkişafta türk muhitinin kendi içerisindeki oluşlar yanında, onun temasta bulunduğu diğer kültür muhitlerinin de hissesi bulunması tabiîdir. Beşeriyetin vücûda getirmiş olduğu müşterek medeniyetin şu veya bu bölümüne her millet, az veya çok mikdarda, kendi ibdâ ve icad kudretinden de bir şeyler eklemiş bulunduğu gibi, başkalarının vücûda getirdiği kıymetlerden de istifâde etmiştir. Bu müşterek hayâtın tamamen dışında kalan bir cemiyet tasavvur edilemez. Burada mühim olan cihet, bu karşılıklı te'sirlerin ilim ışığı altında aydınlatılması ve her milletin iştirâk etmiş olduğu sâhalardaki faâliyeti ile onun icad kudretinin tebârüz ettirilmesi ve böylelikle bunun bugünkü ve yarınki faâliyetlerine destek olmasının sağlanmasıdır. Bugün beşeriyetin elde etmiş olduğu maddî ve mânevî varlıklar tek başına hiç bir millete mal edilemediği gibi, bu müşterek kıymetlere kendisinden hiç bir şey eklememiş olan bir millet de tasavvur edilemez. Şimdiye kadar bir çok kültür merhaleleri geçirmiş olan türk milletinin de, şark ve garp kültür sâhaları arasında bütün tarih seyri boyunca büyük bir faâliyet göstermek suretiyle, bu müşterek medeniyetin gelişmesinde yaratıcı ve ulaştırıcı olarak, mühim bir rol oynamış olduğunda hiç şüphe yoktur.

Mânevî varlıklar içinde, milletlerin en asîl hazinelerini içine alan ve mâlzemesinin âidiyetinde hiç bir tereddüde yer bulunmayan faâliyet sâhalarından birini edebiyat teşkil eder. Bunun, dilden başka, duygu ve âhenk dalgaları ile de bağlı olanı şiirdir. Türk şiirinin inkişâfı ile ilgilenenler bunu, kesiksiz bir şekilde, XI. asırda kaleme alınmış olan *Kutadgu Bilig* ile aynı asırda tesbit edilen Mahmud Kâşgarî'deki şiir nümûnelerine kadar tâkip edebilirler. Pek az istisna ile türklerin bugün de içinde bulundukları islâm kültürü çerçevesi dâhilinde yazılmış olan bu manzum eserlere, tarih bakımından bir az daha eski olan ve islâm muhiti dışında, Mani ve Buddha muhitlerinde kaleme alınan eserler ilâve edilebilir. Türklerin daha önce dâhil bulundukları şamanlık muhitinden fikir ve şekil itibarı ile çok güzel edebî nümûneler muhâfaza

edilmiş ise de, bizi burada yakından ilgilendiren manzûm eserler hakkında henüz bir bilgi edinmek imkânı bulunamamıştır. Mahmud Kâşgarî'deki parçaların bâzılarını belki de bu devire idhâl etmek mümkündür. Eski devir ile olan ilgisi üzerinde henüz durulmamış olan bu eserlerin benzerlerine, eski an'anelerini hâlâ az-çok yaşatmakta devam eden türk kavimlerinde tesâdüf edilmektedir.

Türk şiirinin inkişâfında bir merhaleyi aydınlatmak ve bu devir hakkında bir fikir edinmek bakımından faydalı olacağı düşüncesi ile, burada şimdiye kadar geniş türk muhitince mechûl kalan türk şiirinin en eski nümûneleri bir araya getirilmiştir. VIII. — XIII. asırlar arasında yazılan veya tesbit edilen ve esas itibârı ile Mani ve Buddha kültür muhitlerini temsil eden bu parçalara, bulundukları yerler kadar, şekil bakımından da bâzı benzerlikler gösteren, bir kaç islâmî eser de eklenmiştir. Bunlardan başka, manzum olmamakla berâber, nazma yaklaşan bir üslûp kullanılmış olmasından dolayı üzerinde durulmağa değer bir mensûr eser ile aynı mâhiyette bir kaç ata - sözü de ilâve edilmiştir.

Burada bu eserlerin ancak birer tavsifi yapılmış olup, edebî bakımdan tahlil ve değerlendirme işi bu sâhanın mütehassıslarına bırakılmıştır. Bu vesile ile edebiyatçılardan başkalarını da yakından ilgilendiren bir husûsa temas etmenin mâzur görülmesini isteyeceğim. Bir dilci sıfatı ile metinlerle alâkadar olurken, sırf bunları doğru çözmek ve tesbit etmek endişesi ile, türk nazmının esas noktaları üzerinde durmak mecbûriyeti vardır. Edebiyat sâhası içinde bulunanlar belki böyle bir ihtiyacı duymazlar. Fakat edebiyatın, bilhassa şiirin sihirli havası içinde mest olmak fırsatını bulamayanlar için, bu eserler hâlâ karanlık, mübhem ve tereddütlü kalmaktadır. Türk nazmının şimdiye kadar bilinen kısmı için olsa bile, en eskisinden en yenisine kadar, bunun ne gibi şekiller almış olduğu ve bunlarla karşılaşıldığı vakit, nelerin göz önünde bulundurulması lâzım geldiği, esas kısımlarda dahi cevapsız kalan sorular hâlinde durmaktadır. Bir tarafta islâm muhiti içinde gelişmiş, fikir bakımından olduğu kadar, dış şekil bakımından da arap ve fars te'siri altında kalmış bulunan bir türk edebiyatı vardır; buna son zamanların Avrupa, bilhassa fransız edebiyatının te'siri eklenebilir. Diğer tarafta eskiden beri devam etmekle berâber, temas noktalarının kuvvetli tazyiki dolayısı ile, ayrı devir ve muhitlerin yazılı edebiyatının te'siri altında bulunan bir halk edebiyatı vardır. Muhtelif türk kavimlerinin halk edebiyatında devir - devir tercih edilen bir çok şekiller mevcuttur; fakat bunlar türk şiirinin merhalelerini aydınlatmak

hususunda yardımcı olabilecek şekilde, tesbit ve mukayese yollu işlenmiş durumda değildir. Ayrı devir ve muhitlerde aynı şekillerin farklı isimler altında karşımıza çıktığını gördüğümüz gibi, muhtelif şekillerin de aynı isim altında ortada dolaştığına şâhid oluyoruz. Bunların dikkatle toplanıp, muayyen noktalara göre sıralanmasının yorucu bir iş olduğu şüphesizdir. Fakat kifâyetsiz mâlzemeye dayanan ifâdelerin nesilleri yanlış yollardan dolaştırması, cemiyet noktasından, çok daha yorucudur. Bu hususta kaleme alınmış olan tek-tük tecrübeler bunu açıkça göstermektedir. Türk musikisi ile olduğu kadar, türk mimarisi ile de ilgili bulunan ve edebiyat sâhasında kendisini bulmağa çalışan genç kalemler için de bir ilhâm kaynağı teşkil edecek olan bu husûslarda edebiyatçı arkadaşlarımızın daha iyi neticeler elde edeceklerinde şüphe yoktur.

* * *

Şiir ve şiir san'atı ile ilgili mefhûmları ifâde etmek için kullanılan tâbirler husûsunda kısaca şunlar zikredilebilir.

1. ḲOŞUĠ

Bugün elde mevcut mahdut mâlzemeye göre, nazım, manzûme, manzûm parça ve şiir mefhûmunun ifâdesi için, daha çok *ḳoşuġ (< ḳoş-u-ġ)* tâbirinin kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sâha ve belki de, an'aneye bağlı kalmak suretiyle, tarih bakımından bu tâbirin en eski kullanılışına uygur manzûmelerinden birinin sonuna eklenmiş bir kayıtta rastlıyoruz; bk. 16_{111} (trc.) : — "Aziz Samantabhadra bodhisattvanın tâkip ettiği niyâza dayanarak, ricâcı Āryāsanga Kalım Keyşi'nin nazma çevirmiş *(ḳoşuġḳa ıngurmış)* olduğu manzum *(şlok taḳşut)* töre tamam oldu".

Bu tâbir Mahmud Kâşgarî'de daha sarih bir mâna ile kayıtlı bulunmaktadır; bk. trk. trc. I, 376_7 : *ḳoşuġ* "şiir, kasîde" (metinde : الشعر و الرجز و القصايد), şu beyitte dahi gelmiştir :

Terken Ḳatun ḳutı͡ng̃a tegür[1] *mindin*[2] *ḳoşuġ*
aygıl sizi͡ng̃ tapuġçı ötnür ya͡ng̃a[3] *tapuġ*

[1] Doğrusu, burada olduğu gibi, *ḳutı͡nga* olmalıdır; mütercimin tashihi yanlış olacaktır.

[2] Metin ve tercümede *mendin* okunmuş ise de, faksimilede (bk. s. 1896) açıkça esre ile *mindin* şeklinde yazılmıştır.

[3] Tercümedeki *ye͡ngi* şekli yanlıştır; kelime kalın okunacaktır.

"Sultan Hanım saâdetlerine benden koşma sun ve de ki, hizmetkârınız sizden yeni hizmetler rica eder".

Türklerin islâm muhiti içinde vücûda getirdikleri ilk manzum eserlerden *Kutadgu Bilig*'in asıl kısmında bu tâbire tesâdüfen rastlanmamakta ve bunun yerine *şi'r*, *beyt* v.b. tâbirler kullanılmaktadır. Fakat bu tâbir bu esere daha sonraları eklenmiş olan manzûm ilâve parçada geçer; bk. B 75 :

bu türkçe ḳoşuġlar tüzettim sa͡nga
oḳırda unıtma du'a ḳıl ma͡nga

"Bu türkçe beyitleri senin için tanzim ettim; ey okuyucu, okurken unutma, bana duâ et."

Sonraları bu tâbirin daha da dar mânalarda kullanılmağa başladığını görüyoruz; bk. msl. Radloff, *Wb. ḳoşuḳ (*Çağ. *< ḳoşuġ)* "şarkı, oynarken söylenen koşma"; bir de "*urġuştek* denilen şiir nevinin bir şekli"; delil olarak şu beyit kaydedilmiştir :

añlamayın sözde tuyuḳ baḥrini
ḳaysı tuyuḳ belki ḳoşuḳ baḥrini

Şark türkçesinde, bilhassa Tarançıdaki *koşaḳ* şekli yukarıdaki kelimenin daha sonraki bir inkişaf neticesi meydana gelmiş olacaktır; bk. Radl., *ḳoşaḳ* (Tar.) "bir tarihî şarkı, bir efsânevî türkü"; bundan *ḳoşaḳçı* "tarihî şarkılar söyleyen kimse"; *ḳoşoḳ* (Kırg.) "şarkı" aynı şark türkçesindeki kelimenin yuvarlaklaştırılmış bir şeklidir. — Kuman mecmuasındaki *ḳoşıçı (< ḳoşnuçı < ḳoşuġ-çı)* "şâir" yanında "edip" mânasına da gelmektedir.

2. ḲOJAÑ

Altay türkçesindeki *ḳojoñ* ("şarkı, türkü") şekli *< ḳojañ* üzerinden *ḳoşañ ~ ḳoşaġ* inkişâfına bağlanabilir. Bu takdirde *-ñ ~ -g* değişmesi kalın sırada da kendisini gösteriyor demektir. Bk. bir de *ḳojoñçı* "şarkıcı"; *ḳojoñ ayt-* ve *ḳojoñdo-* "şarkı söylemek".

3. ḲOŞMA

Mâna bakımından *ḳoşuġ*'un müterâdifi olarak kabûl edilebilen *ḳoşma* nisbeten yeni bir şekil olup, cüz'î değişiklikler ile bugünkü şivelerde yer almaktadır; bk. msl. *ḳoşma* (Kazak) "oyun havası, oyun türküsü". Aslında *ḳoş-* fiilinden *-ma* ile yapılan bir isim olup, nazmetme ve nazım mânalarına kullanılmış ise de, sonraları daha da hudutlandı-

rılmış şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır; bk. msl. Ahmed Talât, *Halk şiirlerinin şekil ve nevi* (İstanbul, 1928), s. 47 v.d. Burada verilen izahatta nazmetmek ile ilâve etmek mânalarına gelen iki *koş-* fiili birbirine karıştırılmıştır. Bunun, eserde geçen diğer bâzı tâbirlerde de olduğu gibi, şiir nevilerine alem olup - olmadığı ayrıca üzerinde durulmağa değer bir meseledir.

Yukarıdaki şekillerin meydana gelmesi, esas fiilin de bu mâna ile ilgili olacağını gösterir ve bu Kâşgarî'de açık ifâdesini de bulmuştur; bk. *koş-* "koymak, katmak (dizmek?)" ve bilhassa "türkü düzmek"; Radl. (Çağ.) "şiir yazmak, sözleri nazım içinde, sun'î olarak, bir araya getirmek", Zenker'de ise, "mersiye veya ağıt söylemek" ve bundan *koşul-* "katılmak, birleşmek, tertip (tanzim?) edilmek".

Bu fiilin nazmetmek mânasına eski metinlerde kullanılışı için bk. 11_{103} : *çarıtıġ koşayın tip tapı bolsar* "Carıta nazmedeyim diye heveslenirse", 14_{31} : *ança munça yığıp koşdum* "şöyle-böyle toplayıp, nazmettim", 15_{89} : *ögdig takşut koşdum* "medhiyeyi nazmettim", 9_8 : *buyan küsüş öze koşmış takşut başladı* "sevap için bizzat koşmuş (nazmetmiş) olduğum bu parça başladı", 15_{91} : *sakınçın koşmış* "... düşüncesi ile nazmedilmiş". — *Kut. Bil.*, B 58 : *kitabnı koşupan tükel kılğanı* "o bu (trc. *bir* yanlış) kitabını nazma çekip, tamamlamış", B 59 : *bu Kaşğar ilinde koşulmış tamam* "fakat bu manzûme son şeklini Kâşgar ilinde almıştır", D 2671 : *ukar erse şi'r hem koşar erse öz* "şiirden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalıdır". — 4392 : *basa keldi şa'ir bu söz tirgüçi* "sonra söz dizen ... bu şâirler gelir" (Herat nüshasında — A 125_{42}— *söz tirgüçi* yerine, *söz koşğuçı* yazılmıştır).

Aynı mefhûm, daha sarih olarak, terkip içinde ifâde edilmekte olup, eski *koşuġ koş-* yerine, *koşak koş-* (Tar.) "tarihî türkü, destan söylemek" (vücûda getirmek); daha sonra bu terkipler yerini, ek ile fiilleştirilmiş şekiller almıştır : *koşokto-* (Kırg.) "şiir söylemek, türkü meydana getirmek"; bunun değişik şekli olan *kojoñ* (Alt.)'da da durum aynıdır, bk. *kojoñ ayt-*, *kojoñdo-*, *kojoñdot-* "şiir söylemek, söyletmek" ve *kojoñdū* "şarkılı, türkülü".

4. TAKŞUT

Eski türkçe içinde, bilhassa burkancı uygur muhitinde, geniş ölçüde kullanılmış olduğu görülen *takşut* tâbirine daha sonraki devirlerde

pek rastlanmamaktadır. Kelimenin iştikakı henüz iyice belli olmadığından *taġşut* şeklinde okunuşu tercih edilmiş olan bu tâbirin türkçe menşeli olduğunda şüphe yoktur. Mâna ve kullanış bakımından *taḳ-* (Kâşg. "takılmak, dizilmek", *taḳıl-* "dizilmek", *taḳtur-* "dizdirmek") fiili ve *taḳmaḳ* tâbiri ile ilgili olan bu kelimenin *taḳşut* şeklinde okunması daha doğru olacaktır (aş. bk.). Bu tâbir de, *ḳoşuġ* gibi, ayrı bir neviden ziyâde, umûmî olarak, şiir, nazım, beyit, manzûme mânalarına gelmektedir .Eski Türk şiirinde kullanılış ve yeri için bk. msl. 13_{11} : *bir bir ünte uz taḳşutluġ taluylar öntürüp* "ayrı-ayrı her seste güzel şiir denizlerini meydana getirip", 13_{171} : *aryasang öze yaratılmış taḳşutın sözleyü* "Āryāsanga ile vücût bulmuş şiirini söyleyerek", 19_{14} : *taḳşutḳa intürü tegindim* "nazma düşürmeğe gayret ettim", 15_{89} : *nırvıkalpa atlıġ ögdig pıratya şiri taḳşut ḳoşdım* "Nirvikalpa adlı medhiyeyi bu Pratyaya - Śri nazmettim", 9_8: *buyan küsüş öze ḳoşmış taḳşut başladı* "sevap için bizzat koşmuş olduğum bu manzûme başladı".

Bu tâbir çok defa *şlok* (< skr. *śloka* "nazım, şiir", aş bk.) ile birlikte geçer; bk. 16_{112}) *şlok taḳşut* "manzûm (töre)"; *Alt. Yar.* (Dr. Saadet Ş. Çağatay, 1945), 629_2 : *nomlayu yarlıḳaġalı şlok taḳşutın ınçe tip yarlıḳadı* "söyleyip anlatmak için, manzûm olarak, şöyle buyurdu".

Yukarıda *ḳoşuġ* < *ḳoş-u-ġ* 'da olduğu gibi, burada da *taḳşut* < *taḳ-ı-ş-ut* yolu ile meydana gelmiş olmalıdır. Fiilin müteaddi şekli için bk. *Alt. Yar.*, 640_{20} (manzum parça içinde) : *öge taḳşur u teginürler — inilerining edgüsin* "küçük kardeşlerinin iyiliğini överek, manzûmeler düzdüler", 626_2 : *ötrü iliglerin örü kötürüp ulıyu sıktayu ınçe tip taḳşurdılar* "ellerini yukarı kaldırıp, feryad ederek, şöyle bir manzûme söylediler" (bk. bir de Radl. Bar.) *taḳşu-* "mit der Zunge schwatzen"; ilgili ise, görüş farkından ileri gelebilir).

5. TAḲMAḲ

Taḳşut ile aynı kökten geldiğini düşünebileceğimiz *taḳmaḳ* tâbirinin bugünkü şivelerde kullanılışı için bk. Radl. *taḳmaḳ* (Tob.) "bulmaca, atalar sözü, (Kazan) "türkü" ve bundan *taḳmaḳla-*, *taḳmaḳçı*; bir de *taḳpaḳ* (Alt. şiv.) "şaka, nükte, türkü yarışı, şaka türküsü; masal, bulmaca" ve bundan *taḳpaḳta-taḳpaḳçı* (Alt.) "şarkıcı, şakacı", *taḳpaḳşı* ve *taḳpaḳşıl* (Kazak); *tapḳaḳ* (Tel.) v.b.

6. IR, YIR

Bu tâbirin bugüne kadar muhafaza edilmiş olan her iki mânasını Mahmud Kâşgarî'de buluyoruz; bk. II, 14_9 : *yır ḳoş-* "koşma, türkü düzmek"; II, 135_{19} : *yır ḳoşul-* "manzûme yapılmak, şiir düzülmek"; III, 131_4 : *bu yır ne küg öze ol* "bu şiirin ölçüsü ve üzerinedir (اى هذا العزل على اى عروض)"; III, 143_4: *yır* "gazel, ır"; III 3_{25} : *yır yırla-* "ır, şarkı söylemek"; III, 308_{17}: *yırla-* "ır ırlamak" ve III, 4_3: *ır = yır ;* bk. bir de *yıraġu* "çalgıcı, şarkıcı, çağırıcı". — *Alt. Yar.*, 632_{17} (manzûm kısımda) :

biş yüz ḳızlar ḳuvraġın
tegirmileyü ḳavşatıp
aşayur erken birkerü
meŋgi ilinçü ır oyun

"beş yüz kız topluluğu ile etrâfı çevrili olduğu hâlde, huzûr, eğlence, şarkı ve oyundan hep birlikte tenevvül ederken"; TTT X, 144 : *ırın oyunın ırlayu büdiyü* "şarkılar söyleyip, oyunlar oynayarak". — *Cod. Cum, ır* "şarkı", *öygünç ırı* "medhiye", *ırçı* "şarkıcı". — *Gram. yır* ve *ır* için "şarkı ve musiki" mânalarını kaydeder. — *Kut. Bil.* 4779'da bir defa kelimenin fiil şekli geçmektedir :

barı boldı şeksiz maŋga belgülüg
köŋgül bütti yırlar tilim ülgülüg

"Onun varlığına gönülden iman ettim; gönlüm inandı, ve dilim şevkle onu zikir (terennüm) etti".

Radloff'taki şekiller için bk. *ır* (Soy. Koyb. Kaç) ve *ır ırla-, ırlat-, ırlaş- ; ir* (Çağ.) ve *irla- ; yır* (Bar. Azer. Kar. L. Kazan), *yir* (Çağ.), *cır* (Kazan, Kazak) "şarkı, irticâlen söylenen türkü", *yırla-* (Bar. Azer. Krm. Kar. L.), *cırla-* (Kazan, Kazak), *yırçı, cırçı, yıran* (Çağ.), *cıran* (Kazak, Krm.), *cıranşı* (Krm.), *cırū, cırūçı* v.b., bir de *cırlamsıra-* "bir az ırlamak".

7. KÜG

Eski türkçe şiirler arasında tarih bakımından daha eski olarak kabûl edilebilecek olan, Aprınçur Tigin manzûmelerinde (bk. 3 ve 4) bu tâbir bir defa *takşut* ile birlikte geçmektedir. Sahifenin zedelenmiş kısmındaki kayıt şu şekilde okunmuştur : *[. . . başkantı] aprın-çur [tigin t]akşutları bitiuda ;* aynı parçanın sonunda ise, şöyle bir kayıt vardır : *[t]ükedi [a]prınçur tigin kügi.* (Aynı şâire âit ikinci bir parçanın sonunda şâirin ismi iyice okunabildiği hâlde, eser için kullanılan tâbir

sarih olarak okunamamaktadır). — *Manichaica* III (s. 45, nr. 33, T.M. 228, ön, str. 4)'da bir de kırmızı mürekkeple yazılı şu kayıt bulunmaktadır : *[tükedi?] kül tarkan kügi.*

Yukarıdaki misâllerden *küg* tâbirinin de, nazım, şiir, türkü, ır v.b. gibi bir çeşit ifâde etmiş olduğu neticesine varılabilir. Mahmud Kâşgari'deki izahtan da bunun nazım, şiir ile ilgili olduğu anlaşılıyor; msl. *küg* (doğrusu böyle olacak) III, 131_3 : "şiirin vezni, arûzu, ırın ölçüsü", III, 131_5 : *bu yır ne küg ol* "bu şiirin ölçüsü, vezni ne üzerinedir"; III, 131_{13} : *bu yıl bu küg keldi* "bu yıl bu gülmece geldi" ("bir şehir halkı arasında bir sene içinde çıkıp, gülünen şey, gülmece").

Muayyen bir makam ile söylenen *ır, yır, türkü* ve *şarkı* gibi, *küg*'ün de âhenk cephesi mevcut olup, bu kısmen Kâşgarî'nin "şiirin vezni, ırın ölçüsü, ırlamakta sesin yükselip-alçalışı" izahında ifâde edilmiştir. III 131_{20} (dörtlük)'de

kügler ḳamuġ tüzüldi
ırıḳ idiş tizildi
sensiz özüm özeldi (?)
kelgil amul oynalım

"Irlamalar bütün düzüldü, sürâhi ve kadehler dizildi, sensiz gönlüm yalnız kaldı, gel de huzûr içinde eğlenelim". — Burada "ırlamalar" yerine "âhenk, makamlar" da olabilirdi. Krş. bir de TTT X 144 : *ırın oyunın ırlayu büdiyü ayaların ḳavşurup* "şarkılar söyleyip, oyunlar oynayarak, avuçlarını kavuşturup" ve 440 : *oyun küg arasında aya yapınıp* "oyun ve makam arasında avuçlarını kavuşturup". Bugünkü Türk şivelerinde de ses, musiki, makam ve âhenk mânası galiptir; bk. Radl. *küg* (Şor), *küy* (Bar. Kazak. Azer.), *küy* (Kazan), *kü* (Bar. Tel.).

Bundan yapılan fiil de daha çok teganni etmek v.b. mânalarına kullanılmaktadır; msl. Kâşgarî *kügle-* "ırlamak, teganni etmek, şarkı söylemek, sesi yükselte-alçalta şarkı söylemek"; şivelerde *kügle-* (Bar.), *küktö-* (Çağ.), *küyle-* v.b. aynı mânaya gelir. Musiki âleti ile birlikte kullanılması için bk. Haydar Tilbe, *Maḫzenü'l-esrâr :*

türk sürüdını tüzük birle tüz
yaḫşı ayalġu bile kügle ḳopuz

"Türk şarkısını usûlü ile terennüm et ve güzel âhenk ile kopuz çal". — Radl. *küylüg* (Şor.) "hoş, sevimli", *küylü* (Kazan, Kazak) "hoş, güzel" âhenkli mânası ile ilgilidir (krş. bilhassa Kazan *küylü* veya *küysüz bala* "uslu veya mız-mız çocuk").

o-19

TTT X, s. 57, not 440'ta bu tâbir ile ilgili izahat, aynı kökten gelen farklı şekil ve mânalardan dolayı, şimdilik dikkate alınmayabilir.

8. ŞLOK (< skr. ŚLOKA)

Yukarıda zikredilen tâbirler yanında eski türkçede, bilhassa burkancılar muhitinde vücûda getirilen edebiyatta sanskritçe *śloka* tâbirine de rastlanmaktadır. (Bu tâbirin sanskritçede ifâde ettiği mâna için krş. W. E. Soothill — L. Hodous, *Diction.*, 318 b : *śloka*, a stanza of thirty two syllables, either in four lines of eight each or two of sixteen; *ayn. esr.*, 291 a : *anuṣṭubh-chandas*, a metre of two lines in 8 + 8 syllables; Eitel, s. 129 : *śloka* or *anuśṭubh* : 32 characters form 1 *śloka*. The commones of all Sanskrit metres, especially used in the great epic poems. It consists of 4 half-lines of 8 syllables, or 2 lines of 16 syllables each. Chinese commonly identify it with Gâthâ". — Türkçede bu tâbirin daha umûmî bir mâna ifâde ettiği görülmektedir. Metin içinde kullanılışı için bk. msl. 9_6 : *bulunçsuz yig edgülerin ögmiş şlokda* "bulunmaz üstün iyiliklerini öven manzûmeden"; 15_{81} : *munçaḳıa ögdi şlok ödünür men* "fakat ben ancak bu kadar medhiye manzûmesi sunabilirim"; 15_{92} : *iniş ödtekilerke ulalzun tip sakınçın ḳoşmış ıduḳ kirtü kuruġuġ oḳıdtaçı bu şloknı* "gelecek zamandakilere ulaşması düşüncesi ile nazmedilmiş, aziz, hakikî boşluğu öğreten bu manzûmeyi (yazmış oldum)"; *Alt. Yar.*, 617_{16-17} : *öge alḳayu ince tip şlok sözletiler* "... övüp akışlayarak, şöyle bir manzûme söylediler"; nr. 17_1 : *tört şlokluġ nom öze* "dört bendli töre ile"; TTT X 554 v.d. : ... *sevintürkelir üçün bir nom şlokin sözledim* "... sevindirmek için manzûme hâlinde bir töre söyledim"; TTT X 527 v.d. : *öñgreki burḳanlar sözlemiş şlok nom* "önceki burkanların söylediği manzûm töre". — *taḳşut* ile birlikte kullanılması için bk. yk. 4.

Aslı sanskritçe olan bu *şlok* (< *śloka*) kelimesinin Türk muhitinde aldığı şekiller, bir çok diğer yabancı kelimelerde de olduğu gibi, henüz kat'î olarak tesbit edilmiş değildir. Kelimenin sonuna gelen türkçe eklerden, bunun kalın telâffuz şekilleri yanında (bk. msl. 17_1 : *şlokluġ*), ince şekillerinin de bulunduğu (bk. msl. Radloff — Malov, *Uigur. Sprachdenkmaler*, 1928, s. 150, nr. 89, str. 33 [*Amitāyus-sūtra*'ya âit bir parça] : *ol ödün bu şloküg yime sözleyü yarlıḳadı* "o zaman bu manzûmeyi de söylemek lutfunda bulundu"; *Alt. Yar.*, 323 : *şlok-lüg*) anlaşılıyor. *şl-* imlâsı muhafaza edilmektedir; *-o-* sesinin ikinci hece telâkkisi ile, *-u-* veya *-ü-* telaffuz edilmiş olması da ihtimâl dâhilindedir.

o - IV

9. PADAK (< skr. PĀDAKA)

Nisbeten az kullanılan *padak* (< skr. *pādaka* "şiir, bir şiirin (dörtlüğün) dörtte biri"; krş. bir de *pāṭha*, *pāṭhaka* "read, recite, intone, chant hymns in praise of Buddha") tâbirinin metindeki yeri için bk. *Uigurica* I, $34_{16} - 35_{2}$: *bu darnı erser abijik kılmaḳlıġ padak ol. sidi tigme işig kodüküg utġuraḳ bütürdeçi padak ol. köni kirtü padak ol. ezüksüz igidsiz padak ol* "bu tılısım, *abhişeka* yapan şiirdir, *siddhi* denilen işi gücü iyice tamamlayan şiirdir; doğru, dürüst şiirdir; yalanı, düzeni olmayan şiirdir". TTT V A5 not (T III. M. 84 — 38) : *sekiz uziklıġ (!) bir padak* "sekiz heceli bir mısrâ" (burada daha husûsî bir mâna ifâde etmiş olduğu düşünülebilir; msl. $4 \times 8 = 32$; fakat bunun metnin gelişinden bir daha kontrölü elzemdir).

Türkçe bir manzûm parça içinde de mısrâ mânasını muhafaza etmekte olduğu anlaşılıyor; 15_{78} v.d. :

munçulayu teg yılayu savlar öze
mundaġ yaŋlıġ usik ekşer padak öze
muŋgadınçıġ öggülüg siz anaçıma
munçaḳa ögdi şlok ödünür men

"Bunun gibi büyülü sözler ile; böylesi harf, hece ve mısrâlar ile fevkal'âde medhedilmeğe değersiniz, ey anacığım, fakat ben ancak bu kadar medhiye manzûmesi sunabilirim".

10. KAVİ (< skr. KĀVYA)

Daha çok üslûp ile ilgili görünen bu tâbire eski türkçe metinlerde az tesâdüf edilir (bk. A. v. Gabain, *Die Uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsangs*, Berlin, 1935, s. 7. Bu eseri çinceden türkçeye çeviren Sıŋgḳu Seli bu tercümesini *kavi nom bitig* olarak adlandırmaktadır ki, *kavi (< kāvya)* üslûbunda yazılmış bir kitap mânasına gelir. Nâşir bunu doğrudan-doğruya "Epos" olarak tercüme etmekte, lûgatinde "Kunstepos", *Gram.*'inde ise, "Kunstdichtung (şiir)" olarak kaydeylemektedir. Eserin çince olan aslında buna tekabül eden her hangi bir tâbir bulunmamaktadır). Nesir dilinden farklı olan bu üslûp, şiir olmamakla berâber, nazmın bâzı husûsiyetlerini içine almakta ve bu parçalar, aşağıda nr. 35 'te bulunan fal kitabının üslûbuna benzemektedir. Eser baştan-başa bu şekilde kaleme alınmış olmayıp, ancak mühim kısımları tebârüz ettirmek üzere, bu üslûba baş vurulmuş ol-

duğu hissini vermektedir. Eserin tamamı neşredilince, bu bakımdan ayrı bir araştırmaya tâbi tutulması faydalı olacaktır. Örnek olmak üzere, nâşirin de işâret etmiş olduğu parçalar için bk. str. 119 — 134 :

ḳanı ıduḳ begleri kirtü.
atası yarlıḳançuçı oğlı tapıġsaḳ.

[...] bolmaḳıġ ayataçı.
[...] lüg bolmaḳıġ aġırlataçı.
[...] lerig sevdeçi.
bilgelerig bilteçi erür.
taḳı artuḳraḳ biligleri ötmiş (?) ol.
teriŋ yinçge savlarda
bilge biligleri berikmiş ol.
teŋridem köŋülke berikmekde.

kök teŋri yaŋın ḳılmışlar ol.
kim yiti grḥlar kizleyü umaz bedizin
öd ḳolular itigin yaratmışlar ol.
altı irkek oylar baturu umaz ülgüsin.

147 — 150 : *antaġ ol köŋül öritür*
y... bodısatavlar yorıġın ḳılġalı.
küsüş turġururlar
on yir orunlarda yorıġalı.

159 — 162 *ḳulġaḳ öze eşidip soġançıġ tatıġlıġ nomın*
köz öze körüp altun öŋlüg körkin.

11. BAŞ, BAŞİK

Sogdca mani metinlerinde *bāṣā*, *bābāh*, *bāṣik*, *pāṣik* şeklinde ve "ilâhî" mânasına kullanılan bu tâbirin türkçedeki telâffuzu henüz açıkça tesbit edilmemiştir. Şimdilik yalnız mani metinlerine inhisar etmiş gibi görünen bu tâbirin metindeki kullanılışı için bk. *Manichaica*, III, s. 25, nr. 9, II, str. 5 : *[ba?]şik*, str. 11 : *başik*, s. 28 — 29, nr. 11 (tür. yer.) *baş* "ilâhî". — *Manichaica*, II, s. 4 : *bāş*, *bāşik* "ilâhî"; s. 9, T II. D. 169, I, str. 1: *vam vaġı-nuŋ baş* "Vam tanrısı ilâhîsi"; II, str. 1 : *baġ rōşan zāvar jīrīft-nuŋ başta* "dört parlak varlığın ilâhîsi"; III, str. 1 : *adınçıġ türkçe bāşik* "başka bir türkçe ilâhî".

o-19

Manzum metin içindeki misâli için bk. 7_{401} :

alkış başik sözlegüg
ayıg kılınçıg öküngüg
amvardışn kılıp yıgınguğ
ayu yarlıkadınğız olarka

"Senâ ve ilahiler söylemeği, günahlardan tövbe etmeği, cemâat halinde toplanmağı onlara emrettiniz". — *alkış başik sözle-* için krş. 15_{81} : *ögdi şlok ödün-*

XI. asırdan itibâren Türk edebiyatında islâm kültür çerçevesi içinde inkişaf eden san'at te'siri görülmeğe başlamaktadır ki, bunun bize kadar gelmiş olan en mühim nümûnesini *Kutadgu Bilig* teşkil eder. San'at ilcâiliğinin bundan sonra aldığı şekil önümüzde ve günün meselesi olduğu için, burada ayrıca üzerinde durulacak bir tarafı yoktur. Yalnız bu sâhada da bir çıkmaza girmek istenilmiyorsa, bu inkişâfın tarihî seyri ile bunların hangi ihtiyaçları karşılamış olduğunun inceden inceye araştırılması şarttır.

* * *

Eski türk edebiyatı sahifelerinde adları muhafaza edilen türk şâirleri şunlardır.

1. APRINÇUR TİGİN

Mani kültür muhitine dâhil, şimdiye kadar adı bilinen en eski türk şâiri olan Aprınçur Tigin'in iki manzûmesi muhafaza edilmiştir (bk. nr. 3 ve 4). Şâirin adı geçen yerler için bk. A. von Le Coq. *Türk. Manich. aus Chotscho*, II, s. 7 (T.M. 419), ön, str. 1 — 2 : ... *[başlantı] Aprı-nçur [Tigin kügi t]akşutları ;* str. 19 :*[t]ükedi [A]prınçur Tigin kügi ;* arka, str. 21 : *[tüke]d[i Aprın]çur Tigin [kügi].* — Parçalardan biri dörtlük, ikincisi üçlükler hâlinde tanzim edilmiş olup, kendi nevinin en eski nümûnelerini teşkil etmektedir. Bugün için bile canlılığını kaybetmeyen tasvirlerden (bk. bilhassa nr. 4) şâirin duygularını ifâdede cidden usta bir kalem sâhibi olduğu anlaşılmaktadır.

2. KÜL TARKAN

Ancak kayıtlardan adı tesbit edilebilen Kül Tarkan'ın şiirleri, maalesef, bize kadar gelmemiştir. Kaydı için bk. *Türk. Manich.*, III,

s. 45, nr. 33 (T.M. 288), ön, str. 4 : [*tükedi*] *Kül Tarḳan kügi*. (Aynı adın tekrarı için bk. bir de str. 6 ve arka, str. 3).

3. Sıŋgku Seli Tutuŋ

Hüen-Tsang'ın meşhur seyahatnâmesini X. asrın ilk yarısında türkçeye çevirmiş olan Sıŋgku Seli bu tercümeyi *kavi* üslûbu ile kaleme almıştır (örnekleri için yk. bk.). Bu başarısından dolayı kendisinin türk şâirleri arasında zikredilmeğe hak kazanmış olduğunu zannediyorum.

4. Kİ-Kİ

Burkan kültür muhiti içinde dinî manzûmeleri bulunan (bk. nr. 19; krş. bir de nr. 20) bu şâirin kaydı için bk. 19 B 13 — 14 :

talulap yıġıp men Ki-Ki
taḳşutḳa intürü tegindim

"Ben Ki-Ki seçip toplayarak, nazma düşürmeğe gayret ettim".

5. PRATYAYA-ŞİRİ

Burkancı mezhep sâlikleri ismi ile zikredilen ve rûhânî zümreye dahil bulunduğu anlaşılan bu şâirin asıl türk adı belli değildir. Kaleminden çıkan uzun parçaların bir kısmı serbest tercüme olabilir. İfade tarzı ve dörtlüklerin şekli kendisinin dile ve san'atına hâkim olduğunu göstermektedir.

Adının kaydı için bk. 14_{29-32} : "Ben Pratyaya Şiri, her zaman söylemek için, başkalarına gerek olacağını düşünerek, bunları şöyle - böyle toplayıp, bizzat nazm ettim" ve 15_{86-89} : "Çok derin hikmet fazileti için saygı değer Nāgāruna hoca tarafından *āryabhāṣa* [mübârek = sanskrit] dilince tanzim edilmiş *Nirvikalpa* adlı medhiyeyi ben Pratyaya Şiri nazmettim".

6. Asıg TUTUNG

Aslında müstensih sıfatı ile adı geçen bu zâtın 15. parçanın sonunda, muntazam dörtlükten ibâret bir kaydı bulunmaktadır. İleride başka eserlerinin de meydana çıkmasını beklerken, parçasına hurmeten adının buraya alınması türk edebî san'atına gösterilen bir kıymet ifâdesi olacaktır.

7. ÇISUYA TUTUNG

Manzûmenin sonuna ilâve edilen kayıttan (bk. 12_{60}-$_{66}$: "Sıçan yılında, dokuzuncu ayın onuncu gününde, güzel, nâdir Taydu Kidini Kav çiçeğinde, çok gevezelik etme boyası ile gök yüzünün zorla süslemek istenildiğini göstermek için yazdım, Çısuya Tutung), kendisinin müellif olduğu anlaşılmaktadır. Eser son kafiyeleri bakımından husûsî bir ilgiye değer.

8. ḲALIM KEYŞİ

Bir kısmı eksik, uzunca bir dinî metni nazmetmiş olan ve rûhânî zümreye mensûp bulunan bu şâirin kaydı için bk. 16_{109} - $_{112}$: "Aziz Samantabhadra bodhisattvanın tâkip ettiği niyâza dayanarak, ricacı Āryāsanga Ḳalım Keyşi'nin nazma geçirmiş olduğu manzum töre tamam oldu".

9. ÇUÇU

Mahmud Kâşgarî (trk, trc. III, 238—7)'de "Bir türk şâirinin adıdır" kaydı ile geçen Çuçu'nun eserlerine henüz sâhip bulunmamaktayız Kâşgarî'de misâl olarak zikredilen ve bir kısmı daha büyük birlikler hâlinde toplanabilen manzûm parçalardan bâzılarının bu şâire âit bulunması pek muhtemeldir.

10. YUSUF HAS HÂCİB

Türkler islâmiyeti kabûl ettikten sonra yazılıp, bize kadar gelmiş olan ilk eserin (XI. asrın ortaları) şâir ve mütefekkir müellifi ile türk edebiyatında yeni bir devir açılmıştır. Şâirin idealist şahsiyeti, eserin türk kültür tarihi ve ictimâî teşekkülü bakımdan mühim bir vesika mâhiyetini taşıması, geniş muhitin ilgisini çekmiş ve onu türk fikir hayatının canlı bir nümûnesi hâline getirmiştir.

Bundan sonraki şâir ve eserler az-çok bilinmekte olduğundan, bunların burada ayrıca sıralanmasına lüzûm yoktur. Yalnız yukarıda adları zikredilen türk şâirleri üzerinde durulurken, şu noktanın göz önünde bulundurulmasına dikkat edilmelidir. Bunlar ancak birer tesâdüf eseri olarak yeniden hayata kavuşmuş kimselerdir. Bunlardan başka türk edebiyatının eski devrinde yaşamış olan bir çok şâirlerin tarihin karanlıklarından kurtarılarak, aydınlığa kavuşacaklarına, kat'î

٥-٢٢

olarak, emin bulunuyorum. *Kutadgu Bilig*'de fikirlerinden istifâde edildiği hâlde, adları zikredilmemiş olan şâirlerin ilim ışığını bekleyenler arasında bulunmaları da bunu te'yit eder.

* * *

Bu manzûm parçaların bir araya toplanıp, türk şiir san'atı ile ilgililerin istifâdesine sunulması fikrini ilham eden bir vak'ayı burada bir hâtıra olarak kaydetmek isterim. Konferans ve radyo konuşmaları ile türk şiir zevkinin geniş muhitte yayılmasına çalışan Behçet Kemal Çağlar bir gün İstanbul Türk Ocağında, eski türk şiiri hakkında bir konuşma yapmıştı. Türk edebiyatının bu kısmını şöyle dışarıdan biri olarak dinlemek, dinleyenler üzerinde bıraktığı intibâları bir yoklamak gâyesi ile, konuşmayı tâkip ettim. Fakat türk şiirinin en eski kısmı henüz kolayca istifâde edilebilecek bir durumda bulunmadığından, dinleyenler bunu beklemedikleri gibi, söyleyen de bunlar üzerinde durmak imkânını bulamamıştı. Bu işi hatırlatma bakımından benim için faydalı olan bu konuşmanın sâhibine burada ayrıca teşekkür ederim.

Türklerin eski şiir telakkisi hakkında bir fikir edinmek ve bunu türk mânevî varlığı içinde değerlendirmek husûsunda bu hâli ile de istifâdeli olacağını düşündüğüm bu eseri Türk şiirini sevenlere ithâf etmeği bir zevk bilirim.

"Bizden önce gelenlerin yaptıkları bize ne kadar eksik görünürse, bizim yaptıklarımız da bizden sonra gelecekler e o kadar eksik görünecektir". Bunun böyle olması da tabiîdir; çünkü ilim yolu merhalelerden ibârettir. Bu yolda bir merhale teşkil etme tâlihine mazhar olmak, bir insan için, büyük bir şereftir.

Reşid Rahmeti ARAT

I

MANİ MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

I

MANİ MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

Mani muhitinde kaleme alınmış olan bu 7 manzûmenin ilk üçünü teşkil eden ilâhîler, bizim şimdiye kadar her hangi bir manzûm eserde görmeğe alışık olduğumuz çerçevenin dışında kalmakta ve nazmın âhengini te'min eden unsurlar bakımından da çok değişik şekiller arzetmektedir. Bunları bu bakımdan "şekilsiz" olarak vasıflandırmak belki daha doğru olurdu. Fakat bu, pek tabiî olarak, şekilsizliğin de bir şekli bulunduğu itirazı ile karşılanabilir. Burada âhenk, türk halk şiirinde misâllerini son zamanlara kadar tâkip edebildiğimiz ses âhengi, ayrı seslerden başka, bir de kelime ve hattâ bütün bir mısrâ veya mısrâların tekrarı ile te'min edilmiştir. Bunun esâsını, halk şiirinde de olduğu gibi, şüphesiz, şiirin ayrılmaz bir parçası olan musiki teşkil eder. Eski devirlere âit resim ve minyatürlerde gördüğümüz muhtelif musiki âletleri yanında, bilhassa mâbedlerde son zamanlara kadar mühim bir yer tutmakta devam eden davul da vardır. Bunun, az-çok farklar ile, Mani muhitinde de bulunması tabiîdir. Bilhassa ilk ilâhîde (bk.1), ses, kelime ve mısrâların tekrarından husûle gelen muhteşem âhenkten başka, bir de okurken bile davul sesini andıran *tang tengri* tâbirinin 20 mısrâ içinde 11 defa (iki yerde beşer defa tekrarlama kaydı ile, bu sayı 19 'a yükselmektedir) geçmesi ve bunun benzer diğer tâbirler ile de desteklenmesi, bu ilâhîye bir nevi "davul senfonisi" şeklini vermektedir. Bir mâbedin loşluğu içinde bunun toplu bir hâlde söylenmesinin binada husûle getireceği âhenk ve bunun insanlarda yarattığı huşû kolayca tasavvur edilebilir. Bu gibi ilâhîleri dinleyen veya buna iştirâk edenlerin bugün câmilerde *tekbir* 'in husûle getirdiği intibâa benzer bir his hâleti içinde bulunmuş olmaları pek mümkündür. Aynı âhenk ve rûha yakın olan ikinci ilâhî (bk. 2) ile yazanın adı belli olan üçüncü manzûme (bk. 3), aynı zamanda türk dörtlüklerinin değişik bir şekli için, en eski nümûneleri teşkil eder.

Üçüncü manzûmenin müellifi tarafından üçlükler hâlinde tanzim edilen dördüncü parça (bk. 4) ile, bütün bu manzûm parçalar içinde

belki türk şiirinin en güzel örneklerinden biri bize kadar gelmiş bulunmaktadır. Baş kısmı eksik olan bu parçanın en mühim ciheti dünyevî bir mevzuu ele almış olmasıdır. Üçlükler şeklinde yazılmış olması ayrıca dikkate değer.

Beşinci parçanın sonu eksiktir. Muntazam dörtlükler hâlinde başlamış olan bu ilâhî sonuna doğru bu intizâmı kaybetmektedir. Şekil bakımından nazma pek yakışmayan, fakat ses âhengi bakımından oldukça kuvvetli bulunan altıncı parçanın başı ve sonu eksik olup, adı ve mâhiyeti pek açık anlaşılmamaktadır. Bunun beşinci parça ile ilgili olması ihtimâli de göz önünde bulundurulabilir.

Mani manzûmelerinin yedincisi ve sonuncusu olan büyük Mani ilâhîsi 50 sahifelik bir eser olup, 250 satırda aş.-yk. 123 dörtlükten ibârettir. Eser fazla zedelenmiş olduğundan, ilâhînin şekil ve muhteva bakımından inkişâfını açık olarak tâkip etmek, maalesef, imkânsızdır. Buna rağmen muhâfaza edilmiş olan büyükçe parçalarda türk şiiri tarihi için istifâdeli hususlar bulunacaktır.

1

İLÂHÎ (TAN TANRI)

Bu ilâhî Turfan hafriyatında k harâbesinde elde edilen yazmalar arasında, T II D 169 işâreti altında mahfuz olup, 16×9,4 cm. büyüklüğünde çift varak üzerine (varakların birinde sogdca mani metinleri yazılıdır) uygur harfleri ile yazılmış bulunmaktadır. Eser ilk defa A. v. Le Coq (*Türkische Manichaica aus Chotscho*, II, *APAW*, 1919, Phil.-hist. Kl. nr. 3, s. 9—10) tarafından neşredilmiştir. Parçanın daha sonraki tercüme ve izahı için bk. W. Bang, *Manichaeische Hymnen* (*Muséon*, XXXVIII, 1—5).

Manzûmenin başında, ayrı satırda kırmızı mürekkeple, sogdca olarak, *vam vaġı-nuñg baş* ("tan tanrı ilâhîsi") başlığı yazılmıştır. Faksimilede silik çıkan bu başlığın devamında, siyah mürekkeple yazılan, fakat okunamayan bir kaç kelime daha bulunmaktadır.

Buraya alınan diger ilâhîlerde olduğu gibi, bu ilâhîde de mısrâlar alt-alta yazılmayıp, bunları birbirinden ayıran işâretler konulmak üzere, arka-arkaya sıralanmıştır. Başta, ilk iki mısrâ aynen tekrarlanmak suretiyle, oldukça düzgün bir dörtlük vücûda getirilmiştir. 5. ve 6. mısrâlar bir çeşit bağlama vazifesi görmektedir. 5. mısrâın başındaki *turuñglar*, ibâdet tarzına göre cemâate bir hitâp olarak, ayrı telakki ve telaffuz edilirse, geri kalan kısım, umûmî âhenge halel gelmeyecek şekilde ilk dört mısrâa yaklaşmış olur. Bunu tâkip eden dört mısrâ düzgün ve halk türkülerinde çok rastlanan, bir dörtlük olabilir. 11.—15. mısrâları içine alan parça, tam mânası ile, bir ses âhengi nümûnesi teşkil eder. 14. ve 15. mısrâların sonunda sogdca 5 rakamları bulunmaktadır ki, bununla her iki mısrâın beşer defa tekrarına işâret edilmiş olduğu düşünülmektedir. Son beş mısrâ ise, bir öncekinin aynen tekrarıdır. Bu parçada mısrâların 3, 5 ve 6 hecelere yükselip, tekrar 3 heceye düşmesi, sesin yükselme ve alçalması ile birleşerek, fevkalâde bir te'sirin husûle gelmesine yardım eder (yk. bk.). Türk halk edebiyatında bugün de hâkim bir unsur olan ses âhengi için, bu ilâhî en eski bir örnek teşkil eder.

Aslında arka-arkaya yazılan mısrâlar, bu devrin usûlü göz önünde tutulmak suretiyle, 20 mısrâ hâlinde sıralanabilir (bk. metin ve tercüme); mısrâlarını tekrarı için krş. bir de 3. Mısrâlarda hece sayısı şöyle bir manzara arzeder :

1.	mısrâ	5	hece		11.	mısrâ	3	hece	
2.	„	7	„		12.	„	5	„	
3.	„	5	„	} İlk iki mısraın tekrarı	13.	„	6	„	
4.	„	7	„		14.	„	3	„	
5.	„	10	„		15.	„	3	„	
6.	„	6	„		16.	„	3	„	
7.	„	6	„		17.	„	5	„	
8.	„	6	„		18.	„	6	„	(11. — 15. mısraları
9.	„	7	„		19.	„	3	„	içine alan parçanın
10.	„	6	„		20.	„	3	„	aynen tekrarı)

1

METİN

tañ teñri kelti
tañ teñri özi kelti
tañ teñri kelti
tañ teñri özi kelti

turuñlar ḳamaġ begler ḳadaşlar
tañ teñrig ögelim

körügme kün teñri
siz bizni küzediñ
körünügme ay teñri
siz bizni ḳurtġarıñ

tañ teñri
yıdlıġ yıparlıġ
yaruḳluġ yaşuḳluġ
tañ teñri 5
tañ teñri 5

tañ teñri
yıdlıġ yıparlıġ
yaruḳluġ yaşuḳluġ
tañ teñri
tañ teñri

1

TERCÜME

Tan tanrı geldi,
Tan tanrı kendisi geldi;
Tan tanrı geldi,
Tan tanrı kendisi geldi.

Kalkınız, bütün beyler, kardeşler,
Tan tanrıyı övelim!

Gören Güneş tanrı,
siz bizi koruyun!
Görünen Ay tanrı,
siz bizi kurtarın!

Tan tanrı,
güzel kokulu, misk kokulu,
parıltılı, ışıltılı
Tan tanrı! 5
Tan tanrı! 5

Tan tanrı,
güzel kokulu, misk kokulu,
parıltılı, ışıltılı
Tan tanrı!
Tan tanrı!

2

İLÂHÎ (PARLAK, GÜÇLÜ, BİLGE TANRI)

1. ve 5. ilâhîler ile birlikte (bk. T II D. 169) bulunan bu ilâhî de, digerleri ile berâber, A. v. Le Coq (*göst. yer.*) tarafından neşredilmiştir. Daha sonraki tercüme ve izahı için bk. W. Bang (*göst. yer.*).

Diger ilâhîlerde olduğu gibi, bu manzûmede de başta, ayrı satırda, kırmızı mürekkeple parçanın ismi olan *baġ rōşan zāvar jīrīftnuñg başta* ("parlak, güçlü, bilge tanrı ilâhîsi") başlığı yazılmıştır.

E. Waldschmidt ve W. Lentz, *Manich. Dogmatik aus chinesischen und iranischen Texten* (*SPAW*, 1933, XIII), s. 74 (551)'te, şimâlî iranca olup, T I α işâreti taşıyan parçanın muhtevâsı hakkında izahat verirken, bunun türkçe "Tanrı, ışık, kudret ve hikmete" adlı ilâhînin orijinali olduğu kaydedilmektedir. Varakın bir tarafındaki iranca metinin tercümesi (almancadan) şöyledir: R. (1) Bu bir... ilâhî ile... (2) tanrı, ışık, kudret (3) ve hikmet için yüksek sesle okuyalım. (4) İsa, (5) bâkire, bilgi, Mari Mani'yi (6), bütün resûlleri ile birlikte medhedelim. (7) Arzumu yerine getirin, ey iyilik yapan. (8) Vücûdumu koruyun, rûhumu kurtarın. (9) Arzumu yerine getirin, ey iyilik yapan...

Eserin 107. sahifesinde metin ayrıca türkçe ilâhî ile satır-satır karşılaştırılmaktadır. Iranca ilâhînin sonu eksiktir; varakın ikinci tarafındaki metin ile ilgisi de, açık olarak, belli değildir.

Türkçe ve iranca ilâhîlerin mevzû ve umûmî yapısı bakımından birbirine yakın olduğu âşikâr ise de, bunlardan birinin diğerinden tercüme edilip-edilmediği üzerinde durmak için henüz erkendir. İrancada "tanrı, ışık, kudret ve hikmet" yan-yana sıralanan ayrı isim mefhûmlar gibi görüldüğü hâlde, türkçede son üç kelimenin sıfat olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır; —bilhassa *küçlüg* sözü bu hususta tereddüde yer bırakmamaktadır. Bundan başka, türkçede ilâhî bir bütün teşkil etmekte ve iki niyâz-duâyı içine almaktadır: 1. vücûdu korumak ve rûhu serbest tutmak, 2. tehlikelerden uzak durmak ve sevinç içinde bulunmak.

Aradaki farkın, tercümeden ziyâde, ilâhînin başka bir tarzda kaleme alınmış olması ile meydana geldiği üzerinde durmak belki daha doğru olur.

Bu ilâhînin, önümüzdeki şekli ile, pek mükemmel bir eser olmadığı âşikârdır. Arka-arkaya yazılan, burada işâretlere ve mısrâların durumuna göre, alt-alta sıralanmış olan mısrâların ölçüleri birbirine uymamaktadır. İlk mısrâ bu durumda fazla uzundur. Baştaki *tengri* kelimesi, hitâp olarak, mısrâ dışı telakki edilirse, aradaki müvâzene az-çok te'min edilmiş olur. 6. ve 7. mısrâlar ile 10. ve 11. mısrâlar ilâhînin sağlam parçaları olduğu gibi, 5. mısrâ ile 8. mısrâdaki değişik tekrarlama ve bunları tâkip eden ikişer mısrâın durumu mani ilâhîlerinin şekil ve rûhuna uygundur. Mânaya göre, ilk parçası dört ve diger ikisi üçer mısrâ hâlinde toplanan bu 10 mısrâ, hece bakımından şöyle sıralanmaktadır:

1.	mısrâ	13	hece
2.	”	9	”
3.	”	7	”
4.	”	8	”
5.	”	7	”
6.	”	8	”
7.	”	7	”
8.	”	10	”
9.	”	7	”
10.	”	7	”

2

METİN

1 teŋri yaruḳ küçlüg bilgeke yalvarar biz
ötünür biz kün ay teŋrike
yaşın teŋri nom ḳutı
mar mani firiştilarḳa

5 ḳut ḳolur biz teŋrime
etüzümüzni küzediŋ
üzütümüzni boşuŋ

ḳıv ḳolur biz yaruḳ teŋrilerke
adasızın turalım
10 ögrünçligin erelim

2

TERCÜME

Tanrı, nûrlu, kudretli bilgeye yalvarırız,
güneş ve ay tanrılara rica ederiz,
şimşek tanrı, töre saâdeti
Mar Mani ve peygamberlere.

Saâdet niyâz ederiz, ey tanrım!
vücûdumuzu koruyun,
rûhumuzu boş, serbest bırakın!

Saâdet niyâz ederiz nûrlu tanrılardan,
tehlikelerden uzak duralım,
sevinç içinde olalım!

3

MEDHİYE (APRINÇUR TİGİN)

Turfan metinleri arasında T. M. 419 işâretini taşıyan bir parça α harâbesinde bulunmuş olup, 24×15,5 cm. büyüklüğünde bir kâğıt üzerine, uygur harfleri ile yazılmıştır. Başı eksik olup, kurt yenikleri ile zedelenmiş bulunan metin, ilk olarak, A. v. Le Coq (*Türkische Manichaica aus Chotscho*, II, *APAW*, 1919, Phil-hist. Kl. nr. 3, s. 7—8) tarafından neşredilmiştir. Daha sonra, diger ilâhîler ile birlikte, W. Bang (*ayn. esr.*, s. 50—52) tarafından ele alınarak, yeni bir tercüme ve izahı yapılmıştır.

Parçanın zedelenmiş baş tarafında kalan kısım şu şekilde tamamlanmağa çalışılmıştır: [... *başlantı*] *Aprınçur* [*Tigin kügi t*]*akşutları bi tiuda*; parçanın sonunda, sahifenin son satrında şu kayıt bulunmaktadır: [*t*]*ükedi* [*A*]*prınçur Tigin kügi.* (*takşutları*'ndaki cemi her hâlde aynı şâire âit olup, arka-arkaya yazılmış olan iki manzûmeyi içine almaktadır).

Mani için yazılmış olduğu ileri sürülen bu manzûmenin, aynı kâğıtta bulunan, şâirin diger eseri gibi, ilâhî üslûbunda kaleme alınmış bir medhiye olması ihtimâli de göz önünde tutulmalıdır. İlk iki mısrâın başındaki ([*bizing tengrimiz ed*]*güsi*) doldurma W. Bang'a âittir (A. v. Le Coq, baş kısmı açık bırakarak, son sözü [*bel*]*güsi* şeklinde tamamlamaktadır). Buradaki eksiklik *begimizning* v. b. şeklinde de doldurulabilirdi. Bu nevi eserlerden daha sarih nümûneler ele geçinceye kadar, bu husûsun tereddütlü kalacağı tabiîdir.

Bu manzûmenin en mühim husûsiyeti şâirinin zikredilmiş olmasıdır. Aprınçur Tigin'in, bundan başka, dinî olmayan bir mevzûdaki bir eseri daha vardır (bk. 4.). Şimdiye kadar, en eski türk şâiri olarak, Mahmud Kâşgarî (bk. *Divânü luğati 't-türk*, trk. trc. B. Atalay, III, 238—7)'de zikredilen Çuçu'nun ancak ismini biliyorduk. Çuçu'dan daha önce yaşamış olması muhtemel bulunan Aprınçur Tigin ise, burada eserleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Eser, dış görünüşü bakımından dörtlükler şeklinde tanzim edilmiş olup, 12 mısrâ ihtiva eder. İlk iki mısrâın baş tarafı, yukarıda da işâret edildiği gibi, zedelenmiş olup, bunların tamamlanma tecrübeleri de ancak birer teklif mâhiyetini taşımaktadır.

Baş ve son kafiyeler (bu tâbirin ifâde ettiği asıl mânaya rağmen,

bu şekilde kullanılması, kolaylık bakımından, uygun görülmüştür; bk. aş. 4) ile hece sayısı bakımından, mısrâlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1.	mısrâ	*bizing..... tiyür*	12 hece
2.	"	*bizing..... tiyür*	12 "
3.	"	*rednide..... bekrekim*	15 "
4.	"	*rednide..... bekrekim*	13 "
5.	"	*bilegüsüz ..... tiyür*	10 "
6.	"	*bilegüsüz ..... tiyür*	10 "
7.	"	*vajırda.....yaruḳum*	15 "
8.	"	*vajırda.....yangam*	13 "
9.	"	*kün.....bilgem*	13 "
10.	"	*kün..... bilgem*	13 "
11.	"	*körtle ..... küzünçüm*	12 "
12.	"	*körtle..... bulunçsuzum*	13 "

Her üç dörtlükte de ilk iki mısrâ birbirinin aynı olup, son iki mısrâda ise, pek cüz'î farklar ile birbirinden ayrılmaktadır. Msl. ilk dörtlüğün son iki mısrâ arasındaki fark, 4. mısrâda *edgü* kelimesinin eksik olmasıdır. Dörtlüklerde son mısrâların hece sayılarına dikkat edilirse, bunun kasden yapılmış olduğu anlaşılır. Diger iki dörtlükte, her ikisinde de, son iki kelime farklıdır. İkinci dörtlükte 3. mısrâdaki *tüzünüm yaruḳum* yerine, 4. mısrâda *bilgem yaŋgam* ve üçüncü dörtlükte ise, *külügüm küzünçüm* yerine, *burḳanım bulunçsuzum* bulunmaktadır.

Dörtlüklerdeki ilk iki mısrâın aynen tekrarı âhengi ve son iki mısrâın belirli-belirsiz farkları ile tekrarlanması, mânayı kuvvetlendirmek bakımından, çok güzel bir buluştur. Dörtlükler hâlinde bulunan halk türkülerinde de mısrâların aynen veya pek az bir farkla tekrarlanmasına rastlanmaktadır (krş. msl. şimâl türklerinde karşılıklı söylenen *Yiznekey* türküsü v. b.). İlk iki dörtlükte mısrâların ikişer-ikişer, başta ve sonda, aynı kelimeler ile başlayıp, aynı kelimeler ile sona ermesi, üçüncü dörtlükte ise, her dört mısrâın aynı kafiye ile başlayarak, sonunda ikişer (veya her dört) mısrâın aynı hece ile nihâyet bulması, bu parçayı âhenk bakımından mükemmelleştirmektedir. 10—15 arasında değişen, fakat mısrâlar arasındaki muvâzeneyi muhâfaza eden hece sayıları da bu âhengi destekleyecek mâhiyettedir. Umûmî te'sir bakımından, ilk ilâhî (bk. 1) kadar kuvvetli olmamakla berâber, bu parça türk dörtlüklerinin değişik bir şekli için, şüphesiz, en eski bir örnek teşkil eder.

3

METİN

[biziŋ teŋrimiz ed]güsi redni tiyür
[biziŋ teŋrimiz ed]güsi redni tiyür
[redni]de yig meniŋ edgü [teŋr]im alpım bekrekim
rednide yig meniŋ teŋrim alpım bekrekim

bilegüsüz yiti vaj[ır ti]yür
bilegüsüz yiti vajı[r tiyür]
vajırda ötvi biligligim tüzünüm yaruḳum
vajırda ötvi biligligim bilgem yaŋgam

kün teŋri yaruḳın teg köküzlügüm bilgem
kün teŋri yaruḳın teg köküzlügüm bilgem
körtle tüzün teŋrim külügüm küzünçüm
körtle tüzün teŋrim burḳanım bulunçsuzum

3

TERCÜME

Bizim tanrımızın iyiliği cevherdir derler,
bizim tanrımızın iyiliği cevherdir derler;
cevherden daha üstün benim iyi tanrım, alpım, kudretlim,
cevherden daha üstün benim iyi tanrım, alpım, kudretlim.

Elmas için bilenmeden keskin derler,
elmas için bilenmeden keskin derler;
elmastan daha keskin benim bilgilim, asîlim, ışığım,
elmastan daha keskin benim bilgilim, bilgem, filim.

Benim, güneş tanrı ışığı gibi, göğüslüm, bilgem,
benim, güneş tanrı ışığı gibi, göğüslüm, bilgem;
güzel, asîl tanrım, şöhretlim, koruyucum,
güzel, asîl tanrım, burkanım, bulunmazım.

4

ŞİİR (APRINÇUR TİGİN)

Şâirin ilk manzûmesi (bk. 3) ile aynı yaprakta bulunan bu ikinci şiiri de ilk defa A. v. Le Coq (*göst. yer.*) tarafından neşredilmiştir. Manzûmenin, isminin bulunması lâzım gelen, baş kısmı, maalesef, zedelenmiş olduğundan, bunun hangi maksatla yazıldığını açık olarak tesbit etmek güçtür. Sahifenin ilk iki mısrâında okunabilen *adruḳ öz-*.... ve *yüz-lügüm* sözlerinin başlığa âit bulunması mümkündür ve bu parçanın muhtevasına da uymaktadır. Yalnız açıkça anlaşılan cihet, şâirin ilk eserinde de görüldüğü gibi, diger ilâhîlerde tesâdüf edilen husûsiyetlerin bu manzûmede bulunmaması ve muhtevası bakımından da onlardan farklı olmasıdır. Bu parçanın, bir dinî ilâhîden ziyâde, tamâmen dünyevî ve ebedî bir mevzû olan sevgi konusunda bir şiir olduğunu düşünmek daha doğru olur. Böylece burada türk lirik şiirinin ilk nümûnesi ile karşı-karşıya bulunuyoruz.

Şâirin ismini ihtiva eden satır çok zedelenmiş olup, [*tüke*]*d*[*i Aprın*]*çur Tigin* [...] şeklinde tamamlanmaktadır.

Muhafaza edilen kısmının 21 mısrâ olduğu tesbit edilebilen bu manzûme, türk edebiyatında ilk nümûnesini gördüğümüz üçlükler hâlinde, şu şekilde tanzim edilmiştir:

1.	mısrâ	*a*.....	—	—
2.	"	*a*.....	—	—
3.	"	*a*.....	—	—
4.	"	*ḳa*.....*ḳadġurar men*	11	hece
5.	"	*ḳa*.....*körtlem*	8	"
6.	"	*ḳa*.....*ḳavuşuġsayur men*	6	"
7.	"	*ö*.....*öyür men*	8	"
8.	"	*ö*.....*çün*	?	"
9.	"	*ö*.....*öpügseyür men*	10	"
10.	"	*ba*.....*amraḳım*	9	hece
11.	"	*ba*.....*umaz-men*	7	"
12.	"	*ba*.....*bağırsaḳım*	4	"
13.	"	*ki*.....*kiçigkiem*	9	"
14.	"	*ki*.....*umaz-men*	7	"
15.	"	*ki*.....*yıdlığım*	6	"
16.	"	*ya*.....*yarlıḳazunın*	9	"
17.	"	*ya*.....*birle*	5	"
18.	"	*ya*.....*adrılmalım*	8	"

19.	mısrâ	*kü*.....*birüng*	9	hece
20.	"	*kü*.....*birle*	6	"
21.	"	*kü*.....*oluralım*	8	"

Eski türk şiirinde kafiye (*kafiye* esâsında "sonda, arkada gelen" mânasını ifâde etmekle berâber, burada, başta veya sonda, mısrâların âhengini te'min eden ses benzerliği olarak kullanılmıştır) mısrâın başında bulunmaktadır. Aprınçur Tigin'in bu eseri, ileride misâllerini daha çok göreceğimiz bu tarzın belki en eski nümûnesini teşkil etmektedir. Diğer bir çok unsurlar yanında, kafiye bir nazmın en mühim şartlarından biridir ve âhengi teşkil eden unsurların belki de başında gelir. Kafiyeyi teşkil eden hece ancak diğer hecelerden farklı ve daha kuvvetli telaffuz edildiği vakit bir âhenk unsuru olabileceğine göre, bunların vurgu altında olması şarttır. Bugün mısrâların sonunda bulunan kafiye, türkçenin bugün için tabiî olan kelime vurgusuna uymaktadır. Türkçede esas vurgu kelimesinin sonunda, ikinci derecedeki vurgu ise, kelimenin başındadır. Kelime ortasındaki heceler umûmiyetle vurgusuz olup, bu husûsiyetlerinden dolayı, telaffuzda çok defa düşmektedir. Eski türk şiirinde asıl âhengin te'mininde esas unsur olan kafiye mısrâın başında bulunduğuna göre, bu ilk hecenin, bugünkünden farklı olarak, vurgulu olması veya öyle telâffuz edilmesi icap eder. Türk şiirinde kafiyenin mısrâın başından mısrâın sonuna geçmesi de bu vurgu keyfiyetinin inkişâfı ile ilgili olacaktır.

Üçlülerde her üç mısrâ baş-kafiye ile birbirlerine bağlanmış durumdadır. 1. (eksiktir), 2. 3. ve 4. üçlükler kendi kafiye heceleri ile başlayan isim veya fiil şekilleri (msl. 2. *ḳavışıġsayur men*, 3 *öpügseyür men* ve 4. *bağırsaḳım*) ile sona ermekte, geri kalan üç üçlükte ise, baş heceye bağlanmamaktadır. Üçlükler kendi aralarında ikişer-ikişer bağlanmış olmalıdır: 1. üçlük: —(eksik), 2. ve 3. üçlükler: *ḳavışığsayurmen—öpügseyürmen*, 4. ve 5. üçlükler: *bağırsaḳım — yıdlığım* ve 6. ve 7. üçlükler: *adrılmalım — oluralım*. Bundan başka son dört üçlükte ikinci mısrâların sonu da ikişer-ikişer kendi aralarında âhenk birliği te'min etmektedir (msl. bk. 2× *umaz-men* ve 2× *-m birle*).

Mısrâlardaki hece sayısına gelince, iyi muhafaza edilmiş olan son dört üçlükte oldukça düzgün bir vezin sırası müşâhede edilmektedir (yk. bk.).

Umûmî âhengi kuvvetlendirmek husûsunda benzer hecelerin tekrarı da mühim bir yer almaktadır (msl. 2. üçlükte kafiye hecesi ile başlayan 6 kelime ve 3. üçlükte 6 kelime bulunmaktadır).

METİN

(1)
a . . . . . .
adınçığ amraḳ . . . . .
amraḳ öz-kiem . . . . .

(2)
ḳasınçığımın o[yü] ḳadġurar men
ḳadġurduḳ-[ça] ḳaşı körtlem
ḳavışığsayur men.

(3)
öz amraḳımın oyür men
oyü evirür men ödü .../çün
öz amraḳ[ımın] opügseyür men.

(4)
barayın tiser baç amraḳım
baru yime umaz men
bağırsaḳım.

(5)
kireyin tiser kiçigkiem
kirü yime umaz men
kin yıpar yıdlığım.

(6)
yaruḳ teŋgriler yarlıḳaz-ın
yavaşım birle
yaḳışıpan adrılmalım.

(7)
küçlüg priştiler küç birz-ün
köz-i ḳaram birle
külüşügin oluralım.

4

TERCÜME

A . . . . . .
emsâlsiz sevgili . . . .
sevgili canım . . . .

Yavuklumu düşünüp, hasret çekiyorum;
hasret çektikçe, kaşı güzelim,
kavuşmak istiyorum.

Öz sevgilimi düşünüyorum;
düşünüp-düşünüp ...durdukça,
sevgilimi öpmek istiyorum!

Gideyim desem, güzel sevgilim,
gidemiyorum da;
merhametlim.

Gireyim desem, küçücüğüm,
giremiyorum da;
anber, misk kokulum.

Nurlu tanrılar buyursun;
yumuşak huylum ile
birleşerek, bir daha ayrılmayalım.

Kudretli melekler kuvvet versin;
gözü karam ile
güle-güle oturalım.

5

ÖLÜM TASVİRİ

Başka ilâhiler (bk. 1 ve 2) ile aynı yaprakta bulunan bu parça da ilk olarak A. v. Le Coq (*Türkische Manichaia*, II, Abh. PAW, nr. 3, 1919, s. 10—12) tarafından neşredilmiştir (bir parçası için bk. W. Bang, *Manich. Hymnen*, *Muséon*, XXXVIII, 1925, s. 2—3). Parçanın ismi yerinde, ayrı satırda ve kırmızı mürekkeple, şu başlık bulunmaktadır: *adınçığ türkçe başik* ("başka bir türkçe ilâhî"). Metin sahife sonuna kadar devam ederek, orada kesilmektedir.

Sonu eksik olan bu manzûme şu şekilde tanzim edilmiştir:

1.	mısrâ	*tü*.....*-elim*	11	hece
2.	"	*te*.....*-elim*	11	"
3.	"	*tö*.....*-alım*	11	"
4.	"	*tö*.....*-alım*	10	"
5.	"	*tö*.....*-ġmalar*	11	"
6.	"	*te*.....*-ġmalar*	8	"
7.	"	*tü*.....*-ġmalar*	11	"
8.	"	*tü*.....*-ġmalar*	10	"
9.	"	*tü*.....*ölmeki bar*	10	"
10.	"	*tü*.....*tüşmeki bar*	10	"
11.	"	*tü*.....*kelir tiyür*	9	"
12.	"	*tu*.....*ayar tiyür*	9	"
13.	"	*ü*.....*basar tiyür*	10	"
14.	"	*tu*.....*tegir tiyür*	7	"
15.	"	*tö*.....*tültürür tiyür*	10	"
16.	"	*te*.....*taşıḳar tiyür*	10	"
17.	"	*ta*.....*ḳodur tiyür*	10	"
18.	"	*ta*.....*ḳalır tiyür*	10	"
19.	"	*te*.....*kelir tiyür*	11	"
20.	"	*to*.....*tonḳı ḳaşlıġ*	10	"
21.	"	*ḳa*.....*ḳaraḳı tiyür*	10	"
22.	"	*ḳa*.....*emki tiyür*	10	"
23.	"	*bu*.....*önür tiyür*	10	"

24.	mısrâ	*ta*.....*taşıḳar tiyür*	13	hece
25.	"	*tö*.....*tümen yılan*	9	"
26.	"	*yi*.....*yingen yılan*	9	"
27.	"	*e* ..... —		
28.	"	— ..... —		

Burada görüleceği üzere, parçada 20. mısrâa kadar, tam kafiye olmamakla berâber (msl. ilk 4 dörtlükte *tü-*, *tu-* ve *tö-* yanında 3 dörtlükte *te-* ve 5. dörtlükte ise, *ta-* ve *te-* sırasında *to-* bulunmaktadır), mısrâlar *t-* ile başlamakta, fakat devamı bu mânada kafiye mefhûmuna pek uymamaktadır. Son kafiye bakımından, ilk 2 dörtlükte aynı eklerin tekrarlanması, 3. dörtlükte mısrâların iki-iki sıralanması vardır. 4. dörtlükte başlayan âhenk 5. dörtlüğün sonuna kadar devam eder. Tek başına kalan *ḳaşlıġ* 'ın önündeki *tonḳı* kelimesi arkasından gelen mısrâın aynı yerinde bulunan *ḳarakı* ve belki de bundan sonraki mısrâ ile de bir âhenk teşkil etmiş olabilir. *Ḳaşlıġ* 'dan sonra bir *tiyür* 'ün unudulmuş olmak ihtimâli düşünülürse, bundan sonraki mısrâlar ikişer-ikişer benzer âhenkli heceler ile nihâyetlenmiş olur. 11. mısrâdan 24. mısrâa kadar, 20. mısrâ müstesnâ, *tiyür* şeklinin tekrarlanmış olması da dikkate değer.

Hece sayısı bakımından, 8 heceli olan 6. mısrâ ile 7 heceli 14. mısrâ dışında, bütün mısrâlar, çoğu 10 heceli olmak üzere, 9 ile 13 hece arasında değişmekte ve uygun bir vezin sağlamaktadır. 6. ve 14. mısrâlardaki eksiklik, belki de müstensih hatasından ileri gelmiştir (msl. 6. mısrâda belki, *nomın* 'dan sonra, *törüsin* ve 14. mısrâda da bir evvelkideki *tünçüle* sözüne tekabül eden bir kelime bulunuyordu).

Parçada umûmiyetle kuvvetli bir ses âhengi hissedilmektedir.

METİN

tüz-ün bilge kişi-ler tirile(l)im.
teŋ̂ri-niŋ̂ | bitigin biz işidelim.
tört ilig | teŋ̂ri-lerke tapınalım.
tört uluġ | emgekde ḳurtulalım.

tört ilig teŋ̂ri- | lerde tanıġmalar.
teŋ̂ri nomın todaġ-malar.
tünerig yeklerke tapunuġ-malar.
tümenlig | irinçü ḳılıġmalar.

tüpinte ol'uḳma | ölmeki bar.
tünerig tamuḳa tüşmeki | bar.
tümenlig yekler kelir tiyür.
tumanlıġ | yekler ayar tiyür.

tünerig tünçüle | basar tiyür.
tunumluġ tegir tiyür.
töş öz-e | olurup tültürür tiyür.
tanmış üz-ütler | taşıḳar tiyür.

tardıç teg et'üz-in | ḳodur tiyür.
tavarı turġuru ḳalır tiyür.
tetrü saçlıġ ḳurtġa yek kelir tiyür.
tolılıġ | bulıt teg tonḳı ḳaşlıġ (tiyür).

ḳanlıġ buḳaç | teg ḳaraḳı tiyür.
ḳaşġuḳ teg ḳara boy emki | tiyür.
burnınta boz bulıt önür tiyür.
tamġaḳınta ḳara tütün taşıḳar | tiyür.

töşi ol ḳamuġ tümen yılan (tiyür).
yineri | ol yingen yılan (tiyür).
erŋ̂geki ol ḳamuġ . . . . (tiyür)
. . . . . .
[eksik]

5

TERCÜME

Asîl, bilge insanlar toplanalım,
tanrının kitabını dinleyelim,
dört hâkim tanrıya tapınalım,
dört büyük azaptan kurtulalım.

Dört hâkim tanrıyı inkâr edenler,
tanrı sözüne değer vermeyenler,
karanlık şeytanlara tapınanlar,
on binlerce günah işleyenler!

Sonunda insanın yine şu ölmesi var,
karanlık cehenneme düşmesi var;
on binlerce şeytan gelir derler,
dumanlı şeytanlar işini görür derler.

Karanlık gece gibi, üzerine çöker derler,
sıkıntı içine düşer derler,
göğüsüne oturarak, delik-deşik eder derler,
inkârcı ruhlar dışarı çıkar derler.

Tardıç gibi vücûdunu bırakır derler,
malı-mülkü arkada kalır derler;
ters, kıllı, ıhtiyar dişi şeytan gelir derler,
dolu bulutu gibi, kara kaşlı derler.

Kanlı çömlek gibi gözlü derler,
kazık gibi kara memeli derler;
burnundan boz bulut yükselir derler,
boğazından kara duman çıkar derler.

Göğüsünün her tarafı yılan dolu derler,
yineri ol yingen yılan derler,
parmaklarının her biri . . . . derler,
. . . . . .

[eksik]

6

CEHENNEM TASVİRİ

Başı ve sonu eksik olan bu parça, şekil ve muhteva bakımından, bundan evvelki manzûmeye (bk. 5) benzemektedir. Her iki parça Turfan hafriyatında, aynı k harâbesinde bulunmuş olup, T. II. D. 178 işâreti taşımaktadır. Bunları ilk defa neşreden A. v. Le Coq (*göst. yer.*, krş. 5) sahife büyüklüğünü 5 için 16×9,4 cm. olarak kaydettiği hâlde, bu parça için 13,5×13,5 cm. ölçüsünü vermektedir. Bu ölçüleri tahkik imkânı bulunmadığından, bu iki parçayı şimdilik birbirinden ayrı parçalar olarak mutâlea etmekten başka bir çâre yoktur. Çift varaktan ibâret olan kâğıdın yarısında iki taraflı yazılı orta-iranca bir Mani ilâhîsi bulunmaktadır.

20 mısrâdan ibâret olan bu parça, kafiye ve mısrâların hece sayısı bakımından, şu şekilde sıralanabilir:

1.	mısrâ	— .....*aytur tiyür*	—	hece	
2.	”	*ke*.....*közünür tiyür*	12	”	
3.	”	*yi*.....*irinür tiyür*	9	”	
4.	”	*o*.....*ıġlayur tiyür*	9	”	
5.	”	*ı*.....*ulayu tiyür*	10	”	
6.	”	*kö*.....*közünüpen*	12	”	
7.	”	*te*.....*tutupan*	8	”	
8.	”	*ta*.....*olġurtur tiyür*	12	”	
9.	”	*ta*.....*aytıġ bolur*	12	”	
10.	”	*i*.....*istig bolur*	12	”	
11.	”	*te*.....*kelipenin*	11	”	
12.	”	*te*.....*tutupanın*	10	”	
13.	”	*tü*.....*tartar tiyür*	10	”	
14.	”	*tö*.....*tıḳar tiyür*	10	”	
15.	”	*ta*.....*tutar tiyür*	10	”	
16.	”	*mu*..... *kelir tiyür*	10	hece	
17.	”	*mi*.....*birgeseyür tiyür*	12	”	?
18.	”	*ö*..... —	—		
19.	”	*ü*..... *körür tiyür*	8	”	
20.	”	*ö*..... *bolmaz tiyür*	8	”	?

Görüldüğü gibi, bu parçada, mısrâın başında veya sonunda, kafiye olarak kabûl edilebilecek bir husûsiyete rastlanmamaktadır. Mısrâ başında *t-* sesi oldukça sık (8 defa) geçer; mısrâların sonu ise, 5'te de

olduğu gibi, çokluk *-ur tiyür* ile nihâyetleniyor ve ancak 6.—7. (*-pan, -pen*), 9.—10. (*-ġ, -g bolur*) ve 11.—12. (*-panın, -penin*) mısrâlar kendi aralarında kafiyeli olup, diğerlerinden ayrılmaktadır. Fakat bunlar mısrâları guruplar hâlinde toplamak imkânını vermemektedir (bk. msl. 8. mısrâ).

Hece sayısı, yukarıdaki sıradan da anlaşıldığı gibi, 8—12 arasında değişmektedir.

Ses âhengi çok kuvvetlidir ve bu bakımdan da 5'e benzemektedir. Mısrâların sonunda tekrarlanmakta olan *tiyür* dikkate alınmasa bile, umûmî âhengi te'min eden sesler bunun yerini doldurmağa kâfidir. Krş. msl.

2. *kentü ḳılmış ḳılınçı közünür tiyür*
6. *köni buyruḳ közüngüçi közünüpen*
12. *tanmış üzütlerig tutupanın*
13. *tünerig tamuḳa tartar tiyür*
14. *töpüsin toŋ̂taru tıḳar tiyür*
15. *tamudaḳı yekler tutar tiyür*

Buna benzer bir üslûbun nesirde kullanılışı için bk. aş. IV, ...

METİN

. . . . . .

ön 1 . . . . . .aytur tiyür
2—3 . . kentü | ḳılmış ḳılınçı köz-ünür | tiyür.
4 yir sub ḳutı irinür | tiyür.
5 ot sub ḳutı ıġlayur | tiyür.
6 ı ıġaç ḳutı ulıyur | tiyür.
7 köni buyruḳ közüngü- | çe közünüpen
8 tanmış üz- | ütüg tutupan.
9 tarazuk | içinte olġurtur tiyür.
10—11 t[arazu]k aġ[sar] ḳ[ıl]ınçı aytıġ | bolur
12 irinçü ḳılmış | ḳılınçı iştig bolur
arka 1—2 tetrü saçlıġ ḳurtġa yek | kelipenin
3 tanmış üzüt- | lerig tutupanın.
4 tünerig | tamuḳa tartar | tiyür
5—6 töpüsin toŋtaru tıḳar | tiyür.
7 tamudaḳı yekler | tutar tiyür.
8 muntrumuntuz | yekler kelir tiyür.
9—10 min . . k . . | bergen urupan birgeseyür | tiyür.
öküş . . . . . .
11 üzüt anta körür tiyür.
12 ölüm ḳut ḳolupan bolmaz (tiyür).

[sahifenin sonu]

TERCÜME

. . . . . .

. . . . . sorar derler,
onun yapmış olduğu işler görünür derler,
yer ve su saâdeti bozulur derler,
ateş ve su saâdeti ağlar derler,
ot ve ağaç saâdeti inler derler.
Âdil buyruk, aynadaki akis gibi, artaya çıkıp,
inkârcı rûhu yakalayıp,
terâzi içine oturtur derler;
terâzi yükselirse, yaptığı işlerden dolayı sorguya çekilir,
yapmış olduğu kötülükleri dinlenir.
Ters, kıllı, ıhtiyar şeytan gelip,
inkârcı rûhları yakalayıp,
karanlık cehenneme doğru götürür derler,
onları baş-aşağı oraya atar derler,
cehennemdeki şeytanlar onları yakalar derler,
muntrumuntuz şeytanlar gelir derler;
. . . . . kamçı ile vurup, kamçılamak ister derler,
çok . . . . . .
rûh orada görür derler,
ölümü niyâz eder, fakat bulamaz derler,
. . . . . .

7

BÜYÜK İLÂHİ (MANİ İÇİN)

Turfan yazmaları arasında T. III. D. 260 işâretini taşıyan bu büyük eser Hoço şehrinin eski sûr kapısındaki bekçi odasında bulunmuş olup, 21,5×6 cm. büyüklüğünde hind *pothī* biçimi sahifelere yazılmıştır. Metnin bir kısmı, ilk olarak, A. v. Le Coq tarafından neşredilmiştir (bk. *Türkische Mainchaica*, III, Abh. PAW, Phil.-hist. Kl. nr. 2, 1922, s. 46—48; eserin ilk sahifesini kaplayan minyatürün tavsifi için bk. s. 46—47). Eser sonra W. Bang ile A. v. Gabain tarafından ele alınmış ve *Türkische Turfan-Texte*, III (*SPAW*, Phil.-hist. Kl., 1930, XIII)'te tercüme ve izahı ile birlikte neşredilmiştir. Metnin okunması ve tercümesi, nâşirlerin ifâdesine göre, sahifelerin fena durumundan dolayı, pek kolay olmayıp, ancak tecrübe mâhiyetinde ve ilgililerin bu eserden istifâdesini bir dereceye kadar kolaylaştırmak üzere kaleme alınmıştır.

Eser Mani muhitine âit olmakla beraber, burada oldukça mühim sayıda Buddha tâbirlerine rastlanmaktadır. Bu husus her iki dinin esâsında müşterek tasavvurlarından ileri gelmiş olabileceği gibi, Mani tâbirlerinin şarkta, daha eski Buddha sâhasında sonradan benimsenmiş olması ile de izah edilebilir. Burada her iki imkân da mevcuttur. Mani tarafdarlarının şarkta bu mezhebe yeni girenlerin kolayca anlayabilmeleri için, Buddha tâbirlerini bilhassa kullanmış olmaları da mümkündür. Nesturî misyonerleri de Çin'de aynı şekilde hareket etmişlerdir. Si-an-fu kitâbelerinde Konfuçi ve Tao'ya dâir asıl çin eserlerinde Buddha muhitinden alınmış bir çok tâbirler bulunmaktadır (krş. P. Y. Saeki, *The Nestorian Monument in China*, London, 1916; Chavannes ve Pelliot, *Jour. As.*, 1911, Waldschmidt ve Lentz, *APAW*, 1929, Phil.-hist. Kl., nr. 4, s. 9 v. d.).

Varak sayısı, mani ve uygur yazıları ile, karışık olarak, sağ kenarda yazılmıştır. Metin güzel ve okunaklı mani yazısı ile yazılmış olup, her sahife 5 satır ihtiva eder. *ġ* ve *g* her vakit iyice tefrik edilmemiş olduğu gibi, *ñg* yerine de çok defa *nk*, *v* yerine *f*, kelime başında *b-* yerine *p-* bulunmakta ve *t* ile *d* karışık yazılmaktadır. Diğer bâzı hususlarda da eserin imlâsı pek düzgün değildir.

Eser 25 varak ve her sahifede 5'er satır olmak üzere, 250 satırdan ibâret olup, aş.-yk. 123 dörtlük (= 492 mısrâ) ihtiva etmiş olmalıdır. Bu büyük eserin bir kısmı (60.—75. ve 94.—112. dörtlükler), maalesef,

kaybolmuş, muhafaza edilenler arasında da bâzı dörtlükler istifâde edilemeyecek şekilde (aş.-yk. 22 dörtlük), bâzıları da kısmen (aş.-yk. 26 dörtlük) zedelenmiş olup, bugün elimizde tam olarak bulunan veya istifâde edilecek şekilde tamamlanabilen ancak 39—40 dörtlük bulunmaktadır. Muhteva bakımından istifâdesi güçleşmiş olmakla berâber, nazım şekli için zedelenmiş olanlardan da az-çok faydalanmak mümkün olduğundan, türk şiirinin eski devri için bu eser mühim bir kaynak teşkil eder.

Mısrâların başı ve sonu ile hece sayılarına göre, dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir:

1 *a..... umuġı* 10
a..... — —
a..... yüküngü 9
a..... burḳanım 12

2 *a.....sizinge* 7
a..... yüküngeli 9
a..... ınaġ 8
a..... yükünçin 8

3 *yü..... sizinge* 7
yü..... kirtgünçin 10
yü..... arızun 8
yü..... — —

5 *a..... sizinge* —
a..... — —
a..... — —
a..... — —

6 *a.... ḳılınçlarımız* 9
a..... — —
a..... — —
a..... — —

7 *u..... —* —
u..... orunḳa —
u..... nomlatıngız —
u..... — —

8 *ta..... tutunguz* —
ta..... — —
ta..... — —
ta..... — —

9 *u.....tınlıġlarḳa* 10
u..... — —
u..... — —
o..... — —

10 *a..... ḳangımız* 8
a..... — —
a.....oġlamınıng 8
a..... — —

11 *ü..... ḳangımız* —
ü..... inmeser —
ü..... — —
ö..... bultı erti 11

12 *ya.... oruḳunguznı* —
ya..... — —
ya..... tınlıġlarıġ —
ya..... — —

13 *o..... ilkide* —
o..... — —
o..... ḳutruldı —
u..... yılḳıta 14

14 *tu.....munıt teg* 8
to.... unıtmaḳlıġ 10
to.....batılıp 7
tu..... ertiler 8

15 *a..... aġuḳıp* 8
a.... yoḳadtururta 8
a..... ot öze 7
a.....ḳıltıngız 8

16 *ö..... ḳuturup* 10
ö..... ertiler 8
ö..... oḳıtıp 7
ö.....yıġtıngız 10

17 *bi.....tınlıġlarıġ* 9
bi.....ödürtüngüz 12
bi..... yarattıngız 9
bi..... ḳıltıngız 10

18 *ü.....ulatı* 7
ö..... nızvanılar 8
ö..... azıtıp 8
ö..... tınlıġlarıġ 9

19 *ḳa..... ḳangımız* 7
ḳa..... intingiz 8
ḳa..... — —
ḳa..... — —

21 *tö..... nomlayu* —
tö..... — —
tö.... ḳutḳartıngız —
tö..... — —

22 *se..... —* —
se..... — —
se..... ḳılınçların 9
se..... — —

23 *yi..... öze* —
yi..... yintsikü 7
yi..... — —
yi..... uḳmadın —

24 *i*..... — —
i..... — —
i..... — —
i..... *tınlığlar* —

25 *bi*..... — —
bi..... *tınlığlar* —
bi..... — —
bi..... — —

26 *u*..... — —
u.....*tınlığlar* —
o..... *bulmadın* 8
u.....*ḳaltımız* 9

27 *bi*..... *tiktingiz* 10
bi.... *ozġurtunguz* 11
bi..... *tınlığlar* 8
bi..... *keltimiz* —

28 *bu*..... *sizni teg* —
bu..... *körgeli* 9
bu..... *emgeklig* 8
bu..... *ḳaltımız* 7

29 *e*..... *ilinmişke* 10
e..... *nomlatıngız* 10
e..... *keçürtüngüz* 10
e..... *ilttingiz* 10

30 *bu*...*sırılmışlarḳa* 13
bu....*körkittingiz* 15
bu...*turġurtunguz* 11
bu... *bulturtunguz* —

31 *kü*. *soḳlunmışlarḳa* 13
kö.... *körkittingiz* 11
kö..... *oḳıttıngız* 12
kö..... *tutuztunguz* —

32 *a*.....*azmışlarḳa* 10
a..... *körkittingiz* 12
a..... *biltürtüngüz* 11
a.....*toġurtunguz* 14

33 *ḳu*.....*tileyü* 11
ḳo.....*keçtingiz* 13
ku.....*taptuḳta* 10
ḳo....*ḳutḳartıngız* 11

34 *o* ..... *tınlığḳa* 11
e..... *ḳodtunguz* 12
o..... *yıngaḳıġ* 9
o..... *uḳarbız* 9

35 *a*..... *munı teg* 7
a.....*ḳodmasar* 9
a..... *yirtinçü* 8
a..... *tınlığlar* 9

36 *tü*..... *intingiz* 9
tö..... *bultunguz* 11
tü... *ḳutḳartıngız* 11
tü... *ozġurtunguz* 13

37 *a*..... *taşḳarıp* 11
a..... *işlettingiz* 13
a..... *boltunguz* 11
a..... *ozġurtunguz* 15

38 *te*..... *ḳutḳartıngız* 11
te..... — — 13
te..... *işlettingiz* 11
te..... *körkittingiz* 15

39 *yi*..... *törütüngüz* 11
yi.... *nomlatıngız* 11
yi..... *tıdtıngız* 15
yi... *turġurtunguz* 10

40 *a*..... *emtertingiz* 13
a..... — —
a.....*serkürtüngüz* 11
a..... — —

41 *to*..... *angıttırtıngız* 12
to..... *tutulturtunguz* 11
to..... — —
tu..... *işlettingiz* 14

42 *kö*..... — —
kö... *körküngüzni* 11
kö..... — —
kö..... *titrü* 10

43 *kö*..... — —
kö..... *içgerü* —
kü..... — —
kö..... — —

44 *a*.....*igligler* —
a..... — —
a..... — —
a..... — —

45 *kö*..... — —
kö..... *körmezler* —
kü..... *kişiler* 7
kö.... *pıṇpunglar* —

46 *ḳa*..... *pad* 7
ḳa..... *teglükleri* —
ḳa..... *monḳul* 8
ḳa.....*saranlar* —

47 *ta*..... *balıḳlar* 9
ta..... *onggınlar* —
ta..... — —
ta..... *tınlığlar* 8

48 *te*..... — —
te..... *ḳonguztın* —
te..... *ök* —
te.... *ançmandın* 10

49 *kö*.... *körküngüzni* —
kö..... — —
kü..... *birkerü* 9
kü..... *üçün* 10

50 *a*..... *atayu* 10
a..... *alḳayu* 11
a..... *tözügü* 13
a..... *severçe* 12

51 *u*..... *öze* 12
o..... *sıġurup* 8
u..... *ḳıltıngız* 9
u..... *ḳılıp* —

52 *ö*..... *adırtıngız* 8
ö.....*yumġını* 8
ö.....*birtingiz* 7
ü..... *tınlığlarḳa* 9

53 *ḳı*..... *öze* 8
ḳı..... *tözüke* 8
ḳı..... *tüşinte* 9
ḳı..... *öntiler* 12

54 *u..... munı teg* 9
u..... kıltıngız 9
o..... tüşinte 8
u..... bultunguz 10

55 *tı..... karşısız* —
tı..... keltingiz 8
tı..... tüşinte —
tı..... bultunguz 10

56 *e..... öze* 9
e..... retnig 8
e..... yarlıkatıngız 13
e..... tınlığlarka 10

57 *tı..... ürükin* 9
tı.... mengiligin 8
tı..... körüp —
tı..... — —

58 *su..... tittingiz* 7
su... kılınçlığlarığ 9
su... yarlıkatıngız 13
su..... körginçe —

59 *ka..... oğuşı* 7
ka..... öze 10
ka.....ertiler 7
ka..... törümiş 7

76 *ya..... — —*
ya..... — —
ya..... küzetip —
ya..... tegdiler 9

77 *i..... — —*
i..... kılınçlığ —
i... yalanguklarka 11
i..... okıttıngız —

78 *u..... öze* 11
o..... sığurup 8
u..... kutkarıp 11
o..... sansartın 7

79 *a..... kutluğlar* 9
a..... tuyunup 8
a..... bastılar 7
a..... bultılar 7

80 *a..... mengiler* 9
a..... öntürüp 11
a..... — —
a..... kıltıngız 7

81 *kü..... — —*
kö..... unıtmışlarka 9
kö..... öngi 6
kö..... olarka —

82 *o..... kamığun* 7
o.....körmişte 8
o..... emgekintin 8
o..... turğurtı 8

83 *ya..... oğlanınga* 9
ya..... körkitip 7
ya..... kılınçtın 10
ya..... atkağtın 9

84 *ba..... bilmedin* 7
ba.... yalanguknung —
ba..... yüzinte 10
ba..... toğtunguz 10

85 *si..... tınlığlar* 7
si..... tarıkartı 10
si.....yarlıkığ 8
sı..... küzetdi 9

86 *kü..... — —*
kö..... edgüleri 8
kü..... önti 6
kü..... yaruttı 7

87 *ya.....yaltrıyu* 9
ya..... ökliyü 12
ya..... küzetü 13
ya..... oztılar 12

88 *ki.....— —*
ki.....katığlanu 10
ki.....kılmamak 10
ki..... küzetdi 9

89 *e..... sakınıp* 9
e..... öntiler 7
e..... bışrunu 8
e..... bütürti 14

90 *a..... ozğuluğ* 10
a.....katığlanu 9
a..... üçün 11
a..... küzetti 14

91 *ku.....tözügü* 8
ku.....yorığalı —
ku.....öze 10
ku..... bütürti 14

92 *ü.....bükünüp* 9
ü.....korkınçın 8
ü..... toğğalı 10
ü..... bütürti 8

93 *te.....körmişte ök* 8
te..... tınlığlar 7
te.....ozğalı —
te..... — —

114 *a.....sözlegüg* 7
a..... öküngüg 8
a.....yığınğuğ 8
a..... olarka 10

115 *bu..... tınlığlar* 9
bu..... eşitip 9
bu.....akıtıp 11
bu..... toğtılar 10

116 *a..... köngüller* 7
a..... yorıp 7
a..... kıltılar 7
a..... toğtılar 10

117 *yi.....yükünürbiz* 9
yi..... sizinge 10
yi..... tınlığlar 8
yi..... toğzunlar 8

118 *a..... yükünürbiz* 10
a.....tınlığlar 10
a.....ozzunlar 9
a.....tapzunlar 9

119 *ö..... tüşünte* 12	120 *ö..... — —*	121 *ḳu..... sizinge* 7
ü.... tengrilerning 10	*ö..... — —*	*ḳu..... — —*
ö.... vakşiklerning 9	*ö..... käzetzün —*	*ḳu..... tegzün —*
ü..... küçleri 9	*ö..... — —*	*ḳu..... — —*

122 *yi.....teginürbiz* 10	123 *tö..... — —*
yi..... — —	*tö..... — —*
yi.... yarlıḳazun —	*tö..... — —*
yi..... birle —	*tö..... — —*

Mısrâ başı kafiyelerde ses durumu şöyledir: ünlülerin sayısı 40 olup, çokluk sırası ile *a* — 18, *o/u* — 9, *ö/ü* — 7, *e* — 3, *i* — 3 ve ünsüzlerin sayısı ise, 50 olup, çokluk sırası ile *t* — 12 (*to/tu* — 3, *tö/tü* — 3, *te* — 3, *ta* — 2, *tı* — 2), *k* — 10 (*kö/kü* — 8, *ki*—2), *y* — 9 (*ya* — 4, *yi* — 4, *yü* — 1), *b* — 8 (*bi* — 4, *bo/bu* — 3, *ba* — 1), *ḳ* — 7 (*ḳa* —3, *ḳu* — 4, *ḳı* — 1) ve *s* — 3 (*se* — 1, *su* — 1, *sı/si* — 1) defa geçmektedir.

Her hangi bir âhenkten ziyâde, türkçede bu sesler ile başlayan kelime sayısına bağlı gibi görünen bu mısrâ başı kafiyelerden türk şiiri için bir netice çıkarmağa çalışmak, şimdilik, pek doğru olmasa gerek.

Bu ilâhîde dörtlükler ayrı birer birlik hâlinde olup, birbirlerine belirli bir şekilde bağlanmış görülmemektedir. Sırf ses yığını olarak, bâzı şekillere daha çok sayıda rastlanmakla beraber, bunlarda bir devamlılık yoktur. Msl. fiil tasrif şekillerinden *-tıŋız* (ince, kalın, düz ve yuvarlak şekilleri) — 15 — 16 — 17 ... 21 ... 29 — 30 — 31 — 32 — 33 ... 36 — 37 — 38 — 39 — (belki de 40) — 41 ... 54 — 55 ... 77 ... 80 ... 84; *-tımız* — 53 ... 76 ... 79 ... 87 ... 115 ... 116; *-tı* — 82 ... 85 — 86 — 87 — 88 — 89 — 90 — 91 — 92; *-zunlar* — 117 — 118 ve *-lar* — 35 ... 45 — 46 — 47. Arka-arkaya sıralanan aynı ses grupları ile muayyen bir âhenk elde edilmek istenilmiş olduğu düşünülebilirse de, bunu daha kat'î bir usûle bağlamak imkânsızdır.

Hece sayısı bakımından mısrâların durumu şöyledir:

1. mısrâda (umûmî sayı 54) 7 heceli 13 mısrâ, 8 — 5, 9 — 14, 10 — 9, 11 — 7, 12 — 3, 13 — 3;

2. mısrâda (umûmî sayı 52) 7 heceli 4 mısrâ, 8 — 15, 9 — 7, 10 — 12, 11 — 6, 12 — 4, 13 — 2, 15 — 1;

3. mısrâda (umûmî sayı 55) 6 heceli 2 mısrâ, 7 — 8, 8 — 12, 9 — 9, 10 — 7, 11 — 11, 12 — 1, 13 — 4, 15 — 1

4. mısrâda (umûmî sayı 51) 7 heceli 6 mısrâ, 8—7, 9—11, 10—14, 10—14, 11—1, 12—4, 13—1, 14—5, 15—2.

Dörtlükler içindeki mısrâların sayısına göre (umûmî sayı 47) — 7 ile 8 heceli mısrâlı dörtlüklerin sayısı 2, 7—9 = 5, 7—10 = 9,

7—11 = 2, 7—14 = 1,

8—9 = 1, 8—10 = 5, 8—12 = 2, 8—14 = 1

9—10 = 2, 9—11 = 1, 9—12 = 3, 9—13 = 2, 9—14 = 1

10—10 = 1, 10—12 = 1, 10—13 = 2, 10—14 = 1, 10—15 = 1

11—13 = 1, 11—14 = 1, 11—15 = 3

Kelimelerin yazılışına göre hesaplanmış olan hece sayısı, okunuşa, eğer bahis mevzuu ise, makama göre, az-çok değişebilir. Fakat ne kadar değişse bile, bu mısrâların vezin bakımından bugünkü ölçülere yaklaşması için epey bir mesâfe kat'etmesi gerektir.

Şiirde âhenk te'min eden unsur olarak, ses, şekil ve kelimelerin tekrarına bu eserde fazla tesâdüf edilmemektedir. Bu hususta bâzı misâllere işâret edilebilirse de (bk. msl. *k* için 31. dörtlük, *t* için 36., *a* için 50. ve *ġ* için 90. dörtlükler), bunlar da diğer ilâhîlere nisbetle çok zayıf olup, sayı bakımından da onlar ile mukayese edilemeyecek kadar azdır. 36., 38., 39., 45., 47. ve belki de 40. ve 41. dörtlüklerde her dört mısrâın, 17., 29., 30., 31., 37., 52., 55. ve 118. dörtlüklerde ise, her üç mısrâın aynı ekler ile nihâyet bulmasını ses âhengi hesabına kaydetmek mümkündür.

METİN

1 (arka 1) (1) 1 alḳu biş a[junlarnı]ñg umuġı.
aryayışa töz n[om . . .]çi . . .
ayançañg köñgülin yüküngü.
ayaġlıġ atlıġ ḳañgım mani burḳa[nım].

(2) 5 anuntumuz sizińge.
asra köñgülin yükünge̊li.
alıñg amtı umuġ ınaġ.
alḳunuñg b[arça] yükünçin.

(3) yükünür biz sizińge.
10 yüz yüzegütin berü kirtgünçin.
yük[ünmi]ş sayu arızun.
2 (ön) yügerü | . . . . . .

(4) . . . . . .
. . . . . .
15 . . . . . .
. . . . . .

(5) a . . . . . biz sizińge
a . . . . . .
ajunuġ ḳutḳarġalı . . . . . .
20 a . . . . . .

(6) alḳu ayıġ ḳılınçlarımız.
a . . . . . .
3 (arka 2) a . . . ḳılınç tüşin oḳıttıñgız.
a . . . . . .

(7) 25 u . . . . . .
u . . . . inçgülüg orunḳa
u . . . . . nomlatıñgız
um[uġ] . . . . . .

TERCÜME

(1) Bütün beş âlemin ümidi,
aryayışa kök . . . . .
hurmetkâr gönül ile önünde eğilirim,
her kesin saydığı, sanlı babam, benim Mani burkanım.

(2) Alçak gönül ile tapınmak için
sizin huzûrunuzda toplandık;
her kesin bütün bu tâzimlerini
şimdi kabûl edin, ey ümidimiz, ey inancımız.

(3) On binlerce yıldan beri
imanla, hurmetle eğiliyoruz;
hurmetle eğildikçe, . . .
. . . . . temizlensin.

(4) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

(5) . . . . . size . . . .
. . . . . .
âlemleri kurtarmak için,
. . . . . .

(6) Bütün günahlarımızı
. . . . . .
bütün amellerin karşılığını öğrettiniz.
. . . . . .

(7) . . . . . .
. . . . . huzûr yerine
. . . . bildirdiniz,
ümit . . . . . .

(8) tamu yolı tutuŋ[uz].

t . . . . . .

t . . . . . .

t . . . . . .

4 (ön) t . . . . . .

(9) [um]uġsuz bizni teg tın[lıġ]arḳa.

umuġı . . . . . ke.

utlı sevinç öt . . k . . .

oġrın yıḳın . . . .

(10) adınçıġ ıduḳ ḳaŋımız.

aġınçsız köŋül . . .

[al]ḳu tınlıġ oġlanımıŋ.

alp erti sansartın . . .

(11) ü . . [ı]duḳ ḳaŋımız.

üstürti ḳodı inmeser.

5 (arka 3) üç . . . . . .

öküş telim tınlıġlar boltı erti.

(12) y . . güllüg ḳ . . . z oruḳuŋuznı.

yalŋuḳlar ara . . .

y . . . ajuntaḳı tınlıġlarıġ.

yarsmalaş . . . . .

(13) u . . . . çı tınlıġlar ilkide.

oruḳuŋuz uçı . . . .

u . . . . nk . . ḳ . . ḳut[ru]ltı.

6 (ön) umuġsuz irinz | monḳul ḳal aġuluġ yılḳıta.

(14) tutçı üzüksüz mını teg.

toġumuġ a[jun]uġ unıtmaḳlıġ.

toz toprakḳa batılıp.

tu[r]ḳanu monḳul ertiler.

(8) Cehennemin yolunu kapadınız,
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

(9) Bizim gibi ümitsiz mahlûklara
ümidi . . . . . .
şükran ve sevinç . . . . . ,
oğrın yıkın . . . . . .

(10) Seçkin, aziz babamız,
sarsılmaz gönül ile,
bütün bu insan-oğlunun
samsāra 'dan (kurtulması) güç idi.

(11) Siz . . . . , aziz babamız,
yukarıdan aşağıya inmemiş olsa idiniz
bu sayısız çok mahlûklar
üç fena yola düşmüş olurlardı.

(12) . . . . . yolunuzu
insanlar arasında . . . . .
. . . . âlemdeki mahlûkları
yaraşmalaş . . . . . .

(13) . . . . . mahlûklar evvelce de
yolunuzun başı . . . . . .
ümitsiz, zavallı, şuûrsuz, akılsız ve
zehirli hayvan âleminden kurtuldu.

(14) Her vakit, durmadan böylece
yeniden doğumu, âlemi unutmuş olarak,
dâimâ toza-toprağa batıp,
şuûrsuz bir hâlde bulunuyorlardı.

(15) az nızvanıḳa aġuḳup.
artayu yoḳadtururta.
amvardışnlıġ ot öze.
60 aŋ͡ga yürünteg ḳıltıŋ͡g[ız].

(16) övke nızvanı öze ḳuturup.
ögsüz köŋ͡gülsüz ertiler.
öz tözlerin oḳıtıp.
7 (arka 4) [öglerin] köŋ͡güllerin yıġtıŋ͡gız.

(17) 65 biş ajuntaḳı tınlıġlarıġ.
biligsiz b[iligdin] öngi ödürtüŋ͡güz.
bilge biligte yaratdıŋ͡gız.
firnibrenke sanlıġ ḳıltıŋ͡gız.

(18) üzte bozta ulatı.
70 öküş telim nızvanılar.
ögin köŋ͡gülin azıtıp.
örletür erti tınlıġlarıġ.

(19) ḳaça[n] [ı]duḳ ḳaŋ͡gımız.
ḳalıḳtın ḳodı intiŋ͡giz.
75 ḳamıġ tınlıġ oġuşı nınb. . . . . |
8 (ön) ḳ . . . . . .

(20) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
80 . . . . . .

(21) t . . . . . .
t . . . siz edgü nomlarıġ nomlayu.
törť toġum . . . . . .
t . . . . . g ḳutḳartıŋ͡gız.

(22) 85 sekiz türlüg emgek . . . . . .
s . . . . . .
sedreksiz yigi ḳılınçların.
9 (arka 5 c ?) sepen | . . . . . .

(15) Hırs iptilâları ile zehirlenerek,
bozulup, kendisini kaybetmek üzere iken,
siz onlara amvardışn otundan
bir ilâc yaptınız.

(16) Onlar öfke ihtirası ile kudurarak,
akılsız ve şuûrsuz bir hâlde idiler;
onlara kendi asıllarını öğreterek,
akıllarını yerine getirdiniz ve gönüllerine huzûr verdiniz.

(17) Beş âlemdeki bu mahlûkları
bilgisizlik içinden çekip çıkardınız;
onlara hikmet ihsan ettiniz,
parinirvāna mensûplarından yaptınız.

(18) Başta kin olmak üzere her türlü fesad
ve pek çok, sayısız ihtiraslar
akıl ve şuûrlarını şaşırtarak,
mahlûklara durmadan eziyet çektiriyordu.

(19) Fakat siz, aziz babamız,
gökten aşağı inince,
bütün bu mahlûklar zümresini
. . . . . .

(20) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

(21) . . . . . .
. . . iyi telkinlerde bulunarak,
dört doğum . . . . . .
. . . . . kurtardınız.

(22) sekiz türlü eziyet . . . . .
. . . . . .
seyrekleşmeyen, sık hareketlerini
sepen . . . . . .

(23) y . . . . . öze.
90 yintem tutçı yintsikü.
yirtin[çüdeki] . . . . . .
y . . . . . uḳmadın.

(24) ilişlig tartışlıġ . . . . .
i . . . . . .
95 ilkite berü atḳanıp.
i . . . . . tınlıġlar.

(25) biligsiz bilig . . . . . .
b . . . . . .
b . . . . . .
100 b . . . . . .

(26) u . . . . . .
10 (ön) u . . . . | tınlıġlar.
oruḳuṅguz uçın bulmadın.
ulınçıġ sansarta ḳaltımız.

(27) 105 [bilge] biliglig şatu tikt[iṅgiz].
biş ajunuġ irkletip ozġurt[uṅguz].
[biz]ni teg irinç tınlıġlar.
bilinmedin . . . . . keltimiz.

(28) bu . . . . . biz sizni teg.
110 burḳanlıġ kün teṅgrig körgeli.
buḳaġut[aḳılar] emgeklig.
bu sansart[a ḳaltımız].

(29) ertimlig meṅgike ilinmişke.
11 (arka 6) [eş]siz köni nomuġ no[mlatıṅgız].
115 [em]geklig taluytın keçürtüṅgüz.
edgü nırvanḳa yaḳın ilttiṅgiz.

(30) boṭulmaḳlıġ ilgü tüpke sırılmışlarḳa.
burḳanlar uluṣıṅga barġu yoluġ k[örkittiṅgiz].
buyanlıġ sumır taġ[ıġ tur]ġurtuṅguz.
120 bu . . . . uṅġ ürlük bulturtuṅguz.

(23) . . . . . ile
her vakit, durmadan *yintsikü*
bu dünyadaki . . . . . .
. . . . . anlamadan.

(24) Çeken, çekiştiren . . . . . .
. . . . . .
eskiden beri ona bağlanarak,
. . . . . mahlûklar.

(25) . . . . . .
. . . . . mahlûklar
bilgisizlik . . . . . .
. . . . . .

(26) . . . . . .
. . . . . mahlûklar
yolunuzun ucunu bulmadan,
evrilmekte olan *samsāra*'da kaldık.

(27) Siz hikmet merdivenini kurdunuz,
bu beş âlemi onunla kurtardınız;
bizim gibi bedbaht mahlûklar
ne olduğumuzu bilmeden . . . geldik.

(28) . . . biz, sizin gibi
burkan güneş tanrıyı görmek için,
biz zincirdekiler eziyet içinde
bu *samsāra*'da kaldık.

(29) Bu geçici huzûra kendilerini kaptırmış olanlara
eşsiz, hakikî yolu gösterdiniz;
böylelikle eziyet denizinden geçirdiniz,
onları iyi *nirvāna*'ya yaklaştırdınız.

(30) Bulaşma, ilişme köküne yapışmış olanlara
burkanlar diyarına giden yolu gösterdiniz,
iyi amellerden *Sumēru* dağını meydana getirdiniz,
bu . . . . . ebedîliğe kavuşturdunuz.

(31) küvençlig suv küznekiŋge soḳlunmışlarḳa.
12 (ön 6) kö[ni nomluġ] | köprügüg körkittiŋgiz.
köŋgülinteki yig nomuġ oḳıttıŋgız.
k. . . ıduḳ ançmanḳ[a tu]tuztuŋguz.

(32) altı ḳaçıġ ö[ze a]zmışlarḳa.
ağmaḳ inmek ajunlarıġ körkittiŋgiz.
avış tamu emgekin biltürtüŋgüz.
alḳatmış biş ḳat teŋgri yirinte toġurtuŋguz.

(33) ḳutru[lġu yol yıŋgaḳl]arıġ tileyü.
13 (arka) ḳoptın sıŋgar il uluşlarıġ | keztiŋgiz.
ḳutḳarġu tınlıġlarıġ taptuḳta.
ḳodmadın ḳamıġını ḳutḳartıŋgız.

(34) oġatıp kelmiş bizni teg tınlıġḳa.
evangliun nom retnig nomlap ḳodtuŋguz.
ozġu ḳutrulġu yol yıŋgaḳıġ.
ol nomta eşidip uḳar[biz].

(35) apam birük [mu]nı teg.
arıġ no[muġ] nomlap ḳodmasar.
amtıḳa tegi yirtinçü.
alḳınmazmu erti tınlıġlar.

14 (ön 7) (36) türk | burḳanlarta kin intiŋgiz.
tözkerin[çsiz] burḳan ḳutın bultuŋguz.
tük tümen tınlıġlarıġ ḳutḳartıŋgız.
t[ünerig] tamutın tözüni ozġurtuŋguz.

(37) al altaġ uza[nmaḳlarıġ] taşḳarıp.
adınlarḳa asıġlıġ işig işlettiŋgiz.
azmış[la]rḳa yolçı yirçi boltuŋguz.
ayıġ [ḳılınç]lıġ şımnu iligintin ozġurtuŋ[uz].

15 (arka 8) (38) t . . . ş | köŋgüllüglerig k[utḳart]ıŋgız.
tegilmiş közler . . . ük . . [ti]ŋgiz.
tegimligçe işlerig işlettiŋgiz.
teŋgri yiriŋge barġu k[öni] yol körkittiŋgiz.

(31) Gurûr suyunun akislerinden kör olanlara
doğru yol köprüsünü gösterdiniz;
gönüllerindeki daha iyi yolu öğrettiniz,
onları mukaddes cemâatin eline teslim ettiniz.

(32) Altı hasseden dolayı yollarını şaşırmış olanlara
çıkış ve iniş âlemlerini gösterdiniz;
avîci cehenneminin azâbını bildirdiniz,
onları tanrıların beş katlı mes'ûd diyârında doğurttunuz.

(33) Kurtuluş yol ve yönlerini arayarak,
dünyanın her tarafındaki ülkeleri dolaştınız;
kurtarılacak mahlûkları bulunca,
hiç birini bırakmadan, hepsini kurtardınız.

(34) Bizim gibi, yolunu şaşıran mahlûklar için
Evangelium kanun cevherini izah edip bıraktınız;
geçiş ve kurtuluş yol ve yönlerini
biz bu kanundan işitip öğreniyoruz.

(35) Fakat eger siz bunun gibi mukaddes
kanunu izah edip bırakmamış olsa idiniz,
bu dünya, bu mahlûklar şimdiye kadar
mahvolup gitmiş olmayacaklar mı idi.

(36) Kudretli burkanlardan sonra siz yere indiniz,
aslına erişilemeyen burkan saâdetini buldunuz;
sayısız, binlerce mahlûkları kurtardınız,
onların hepsini karanlık cehennemden çekip çıkardınız.

(37) Hîle, yalan ve tembellikleri bir tarafa atıp,
başkaları için faydalı olan işler işlediniz;
yollarını şaşırmış olanlara rehber oldunuz,
onları günah şeytanının elinden kurtardınız.

(38) . . . . . gönüllü olanları kurtardınız,
körleşmiş gözleri . . . . açtınız;
onlara münâsip olan işler yaptırdınız,
tanrı yerine giden doğru yolu gösterdiniz.

(39) yirtinçke umuġ maġ törüttüŋüz.
yiti aġılıġ nomlarıġ nomlatıŋız.
yintem ayıġta yaratıntaçılarıġ tıdtıŋız.
yig üstünki orlar turġurtu[ŋuz].

16 (ön) (40) ayaġlarıġ barça sizinge emtertiŋiz.
a . . . maḳıġ . . . anlanmaḳıġ ḳ . .
a . . . maḳıġ irişmekig serkürtüŋüz.
amvardışıġ ç . . . . . .

(41) tolp sansarıġ sizinge aŋıttırtıŋız.
[todunçsuz yak]larıġ tutulturtuŋuz.
toġumın ajunın . . . .
[turuġ] edgü ḳılınçlıġ ışlarıġ işlettiŋiz.

(42) köz ḳa[raḳ] . . . . .
17 (arka 9) körü ḳamınçsız körkle körküŋüzni
kö . . s . . . .
körürler erti sizinge titrü.

(43) kör. . . . .
k . . . . . içkerü
küzet. . . . . .
k . . . . . .

(44) a . . . . . igligler.
ada . . . . . .
18 (ön) a . . . . . .
a . . . . . k.alar.

(45) köŋüli avyakir[t] . . .
k . . . . . z körmezler.
küçsüz toruḳ kişiler.
k . . . . . pınpuŋlar.

(46) ḳatıġı bedümiş pad.
ḳa . . . . . teglükleri.
ḳararmış köŋüllüg monḳul. . .
ḳa . . . . kıvırḳaḳ saranlar.

(39) Dünyaya ümit ve melce olmak üzere yaratıldınız,
yedi hazîne kanununu vaz'ettirdiniz,
mahlûkların kötülük içinde yaşamalarına mâni oldunuz;
onlar için en iyi yerleri hazırladınız.

(40) Bütün saygıları kendinize çektiniz,
. . . . . .
. . . . . irişmeki teskin ettiniz;
amvarşan'ı . . . . . .

(41) Bütün *samsāra* 'ya önünüzde baş eğdirdiniz,
doymak bilmez şeytanları esir ettiniz;
doğumunu, âlemini . . . . . .
duru, iyi ve faydalı işleri yaptırdınız.

(42) Göz bebeği . . . . . .
görüp-doyulmaz güzel cemâlinizi
. . . . . .
gözlerini sizden ayıramazlardı.

(43) Gör . . . . . .
. . . . . içeri
gözet . . . . . .
. . . . . .

(44) . . . . . hasta olanlar
tehlike . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

(45) Gönülü *avyākrta* . . . .
. . . . . görmezler
kuvvetsiz, zayıf insanlar
. . . . . pınpuñglar

(46) Katığı büyümüş pad . . .
. . . . . körlükleri
kararmış gönüllü, akılsız . . .
. . . . . hasis ve cimriler

(47) 185 taluy ö[gü]zteki balıḳlar.
19 (arka 10) t . . | üñgürinteki yek oñgjınlar.
t . . mz .k.in teg . . .
taḳı amarı tınlıġlar.

(48) teñgrim sizińge . . . . .
190 t . . . erser olar yegü ḳoñguzt[ın].
tegirmileyük . . . . [mi]şte ök.
terkin tarıḳur erti ançm[andın].

(49) kö . . . . . sizińg körkünġüzni.
körmiş sayu m . . . . .
20 (ön) 195 küseyürler erti birkerü.
künt[em]ek tı sizni körgü üç[ün].

(50) adaḳın yorıp sizni at[ayu].
aġızınta sizni öge alḳayu.
ançulayu amrar erti sizni tözügü.
200 anası[n] b[abasın] oġlanı severçe.

(51) uluġ yarlıḳançuçı köñgül[üñg öz]e.
olarnı barça sıġurup.
[uluġ] a[sı]ġ tusu ḳılt[ınġız].
u . . . . . tası ḳıl[ıp].

21 (arka 11) (52) 205 özüg yatıġ adırt[madın].
özirkent[iñgiz] yumḳını.
[öz ö]tüñgüz birt[iñgiz].
ülgüsüz sansız tınlıġlarḳa.

(53) ḳın . . . . ġ k[ön]gülüñgüz öze.
210 ḳıltıñgız edgü tözüke.
ḳılmış edgüñgüznüñg tüşinte.
ḳızıġ oruntaḳılar barça öntiler.

(54) uzatı üzüksüz munı teg.
uluġ asıġ tusu ḳıltıñgız.
215 ol buyanıñgız tüşinte.
22 (ön) utġuraḳ burḳan | [ḳutın bultuñguz].

(47) Deniz ve ırmaklardaki balıklar
. . . deliklerindeki şeytanlar
. . . . . .
diger bütün mahlûklar

(48) Tanrım, size . . . . . .
. . . . ise, onlar yiyecek böcekten
etrâfını çevirip . . . . .
derhâl meclisten uzaklaşırlardı.

(49) . . . . . sizin cemâlinizi
gördükçe . . . . . .
hep birlikte sizi her gün
görmeği arzuluyorlardı.

(50) Yürürken hep sizin adınızı anarlar,
ağızları sizi öğüp alkışlayarak,
evlâtlar anne-babalarını nasıl severlerse,
sizi de hep öyle severlerdi.

(51) Büyük merhametli gönülünüz ile
onların hepsini ihâta edip,
onlara büyük istifâdeler sağladınız,
. . . . . yaptınız.

(52) Özü ve yabancıyı ayırmadan,
hepsini de benimsediniz;
bu tâlihsiz, bedbaht mahlûklara
kendi öğütlerinizi verdiniz.

(53) . . . . . gönlünüz ile
her kese iyilik ettiniz;
yapmış olduğunuz bu iyilikler sâyesinde
sıkıntıdaki mahlûkların hepisi kurtuldu.

(54) Her zaman, durmadan, böylece
onlara büyük istifâdeler sağladınız;
bu iyilikleriniz sâyesinde,
tam burkan saâdetini buldunuz.

(55) t . . . . -lar birle ḳarşısız.
t[ıl]tag̀ın ḳılu keltiñgiz.
t . . . . . ñgiz tüşinte.
220 tıdıġsız burḳan ḳutın bul[tuñguz].

(56) [eş]siz ıduḳ tiliñgiz öze.
edgü tityük nomluġ [retnig].
[es]irkençsizin üleyü yarlıḳatıñgız.
emgeklig [tolġaḳlıġ t]ınlıġlarḳa.

(57) 225 tınġuluġ orunta örügin.
t. turḳaru meñgiligin.
23 (arka 12) tı . . . . emgekin körüp.
tıdınu umatın . . . . . üñgüzni.

(58) sudmış yarça tittiñgiz.
230 s . . . . [ayıġ] ḳılınçlıġlarıġ.
suyurḳayu irinçkeyü yarlıḳatıñgız.
s . . . . . körkinçe.

(59) ḳamıġ tınlıġ oğuşı.
ḳararıġ nızvanı[ları öze].
235 ḳal tilve teg ertil[er].
ḳas içinte törümiş.

[eksik]

(76) ya . . . . . .
ya . . . . . .
24 (ön) ya . . . . . küzetip.
yanınçsız ajunḳa tegdiler.

(77) 305 ilkite berü kirik . . . . .
i . . . . . uvşaḳ ḳılınçlıġ.
ikirçgü köñgüllüg yalñguḳlarḳa.
i . . . . . adırtın oḳıttıñgız.

(78) uluġ yarlıḳançuçı köñgül [öze].
310 [olarnı] barça sıġurup.
ulınçıġ a[jun]larıntın ḳutḳarıp.
oz[ġurtuñguz san]sartın.

(55) . . . . ile karşılık beklemeden,
lâzım olanları yapa geldiniz,
. . . . . .sâyesinde,
220 pervasız burkan saâdetini buldunuz.

(56) Eziyet çeken ve zahmet içinde bulunan mahlûklara
eşsiz mübârek diliniz ile
iyilik denilen kanun cevherini
esirgemeden, dağıtmak lutfunda bulundunuz.

(57) 225 sükûnetle dinlenme yerinde
devamlı bir huzûr içinde,
. . . . . eziyetlerini görüp,
kendini tutamadan . . . . . .

(58) . . . . . günahlıları
230 tükürmüş gibi fırlattınız.
. . . . . görünce,
merhametle ve şefkatle onları affettiniz.

(59) Bütün canlı varlıklar,
karanlık iptilâlar dolayısı ile,
235 kabuk içinde dünyaya gelmiş gibi,
akılsız ve şuûrsuz bir hâlde idiler.

[eksik]

(76) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . gözetip,
dönüşü olmayan âleme erdiler.

(77) 305 Eskiden beri kirlenmiş . . .
. . . . . küçük hareketli
gönülleri tereddütle dolu insanlara
. . . . . farkını öğrettiniz.

(78) Büyük merhametli gönül ile
310 onların hepsini ihâta ederken,
durmadan dönen âlemlerinden kurtarıp,
hepsini *samsāra*'dan halâs ettiniz.

(79) arımış köŋ̄güllüg ḳutluġl[ar].
ayı terkkiye tuyunup.
25 (arka 17) 315 [ayıġ]ların | bastılar.
arḫant ḳutın bul[tılar].

(80) atḳaġlıġ vışaylıġ [meŋ̄giler].
al altaġ uzanmaḳl[arı]ġ öntürüp.
aŋ̄ga yr . . . . .
320 asıġ tusu ḳıltıŋ̄ız.

(81) küsençig meŋ̄giler . . . .
[köni] tözin unıtmışlarḳa.
körk tegşürüp öŋ̄i.
kö . . . . . olarḳa.

(82) 325 olar bar[ça] ḳamıġun.
ol körküŋ̄üzni körm[işte].
26 (ön) [odun] | sansar emgekintin.
ozġalı köŋ̄gül turġurtı.

(83) yalaŋ̄guḳlarnıŋ̄ [oġlanıŋ̄ga].
330 yaraşı körk körkitip.
yanturtuŋ̄uz ayıġ ḳılınçtın.
yapşurmış ilinmiş atḳaġtın.

(84) barġu yoluġ bilmedin.
ba . . . . . erti yalŋ̄guḳnuŋ̄.
335 bar ililig [kö]k ḳalıḳ yüzinte.
baḳşılıġ [burḳan ten]gri toġtuŋ̄uz.

(85) sizni körüp tınlıġlar . . . .
sizik köŋ̄güller[in] tarıḳa[rtı]. |
27 (arka 18) siz yarlıḳamış yarlıḳıġ.
340 sımtaġsız köŋ̄g[ülün] küzetdi.

(86) küzetmişçe . . . . ıça.ıp.
köŋ̄gülteki [ed]güleri.
kün küniŋ̄ge önti.
kün teŋ̄ri teg yaruttı.

(79) Temizlenmiş gönüllü, mes'ûd insanlar
bunu pek çabuk idrâk ederek,
kötü hareketlerine hâkim oldular
ve *arhant* saâdetini buldular.

(80) Dünyaya bağlayan zevklerini
hîle, yalan ve ihmâlleri söküp atarak,
ona merhametli gönül ile
çok büyük istifâdeler te'min ettiniz.

(81) Arzulanan zevkler içinde
hakikî köklerini unutmuş olanlara,
başka bir şekle girerek,
onlara . . . . . .

(82) Onlar hep birlikte
sizin o cemâlinizi görünce,
ağır *samsāra* eziyetinden
gönüllerinde kurtulmak arzusu belirdi.

(83) İnsan oğullarına yakışır
şeklinizi göstermek suretiyle,
onları günah yolundan geri çevirdiniz,
dünya bağlarından kurtardınız.

(84) Gidilecek yolu bilmeden,
insanların . . . . . idi;
bar ililig gök yüzünde
öğretici burkan olarak doğdunuz.

(85) Sizi gördükten sonra bütün mahlûklar
gönüllerindeki şüpheleri bıraktılar;
sizin buyurmuş olduğunuz emirleri
dikkatli gönülle gözettiler.

(86) Gözettikçe . . . . . .
gönüllerindeki iyilikler
günden-güne daha da arttı
ve güneş tanrı gibi, ışık saçtı.

(87) yaruḳ biligleri yaltrıyu.
yarlıḳ[ançuçı] kö̆ngülleri ökliyü.
yazınçsızın ermek çaḳşapıtıġ k[üzetü].
yalınayu turur tamutın oztılar.

(88) kirtgünç kö̆ngülleri . . .
28 (ön) [kirtü] törülerte ḳatıġlanu.
kirlig ayıġ ḳıl[ınçıġ ḳılmamaḳ].
kirtü çaḳşapıtıġ küzetdi.

(89) etüz ertiml[igin sa]ḳınıp.
evtin barḳtın öntiler.
edgü nomlarta bışrunu.
etüz arıġın ermek çaḳşapıtıġ bütürti.

(90) adalıġ orunlartın ozġuluġ.
arıġ nomlarta ḳatıġ[lanu].
anuşagan orduta toġġu üçün.
ağız arıġın ermek çaḳşapıtıġ küze[tti].

29 (arka 19) (91) [ḳut] ḳoluntılar tözügü.
ḳutluġ . . . . . yolınça yorıġalı.
ḳorḳınçıġ sansartın ozġu öze.
ḳutluġ çıġayın e[rmek] çaḳşapıtıġ bütürti.

(92) ürlüksüz [no]mlarıġ bükünüp.
üç yavlaḳ yolḳa ḳorḳınçın.
üstünki yig orunta toġġalı.
üç tamġalarıġ bütürti.

(93) [teng]rim sizni körmişte ök.
telim öküş tınlıġlar.
t . . . . .ḳ.ḳ..t . . . . . [o]zġalı.
t . . . . . .

[Eksik]

. . . . . .
. . . . . k . . . . . inte.
. . . . . eki yiti yükünçüg t l
sımtaġsız kö̆ngül . . uḳ . . . ar.

(87) Parlak bilgileri gittikçe ışıldayarak,
merhametli gönülleri genişleyerek,
günahsız olmanın iyi yolundan yürüyerek,
alev-alev yanan cehennemden kurtuldular.

(88) İmanlı gönülleri ile
doğru yolda gayret ederek,
kirli günahları işlememek ve
hakikî emirleri yerine getirmeği gözettiler.

(89) Vücûdun geçici olduğunu düşünerek,
evlerini-barklarını bıraktılar;
iyilik yolunda olgunlaşarak,
şeriatin vücutça temiz olmak emrini yerine getirdiler.

(90) Tehlikeli yerlerden geçiren
temiz kanunlardan ayrılmamağa gayret ederek,
ölümsüzler sarayında doğmak için,
şeriatin dil temizliği yolundan ayrılmadılar.

(91) Onlar hep saâdet için niyâz ettiler,
saâdetli ..... yolunda yürümek istediler;
korkunç *samsāra*'dan kurtulmak için,
fakr saâdetine ermek yolunda devam ettiler.

(92) Geçici ve devamsız töreleri bırakarak,
üç fena yolun korkusu ile,
üstün ve en iyi yerde doğmak için,
üç nişâneyi tâkip ettiler.

(93) Tanrım, sayısız çok mahlûklar
sizi görünce, derhâl
. . . . . kurtulmak için,
. . . . . .

[eksik]

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . yedi tâzimi . . .
. . . dikkatli gönül . . .

közünür-teki . . . . kenip,
kininte üç yavlaḳ yolta . . .
k . . . . . ölüminde
380 . . . . . .

k . . . . . | tavrantı.
küseserler tınlıġlar . . .
közüg yumup açġınça
közüntün̂güz . . . . . .

385 t . . . . . .ların̂ga yaraşı
tözkerinçsiz . . . . . .
t . . . . . lıġ tınlıġlarıġ.
tözüni birt[em] . . . . . .

. . . . . aḳt . . .
390 . . . . . .
. . . . . .
. . . . . nızvanılarḳa

iyin yi . . . . . .
iki ḳuruġ tözin bilmedin . . . .
395 . . . . . ig uv öze udıyu .
birimlig ayıġ . . . . . .

[eksik]

(113) . . . . . .
. . . . . .
33 (ön) . . . . . | . . . . rti
400 e . . . . . kön̂gülleri

(114) alḳış başik sözlegüg.
ayıġ ḳılınçıġ ökü[ngüg].
amvardışn ḳılıp yıġın̂guġ.
ayu yarlıḳadın̂gız olarḳa.

(115) 405 bulġanyuḳ kön̂güllüg tınlıġlar.
bu yarlıḳın̂gızını eşitip.
buyanlıġ taluy ögüzüg aḳıtıp.
burḳanlar uluşınta toġtılar.

Görünürdeki . . . . . .
sonunda üç kötü yolda . . .
. . . . . ölümünde
. . . . . .

[Eksik]

. . . . . davrandı;
mahlûklar arzu ederlerse, . . .
gözlerini yumup-açıncaya kadar
. . . . . göründünüz.
. . . . . yakışacak şekilde
aslına erişilemeyen . . . .
. . . . . mahlûkları
hepsini tamâmen . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .iptilâlara

. . . . . dolayı. . . . . .
iki boş kökünü bilmeden
. . . . . uykusuna dalarak,
borçlu fena . . . . . .

[Eksik]

(113) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . gönülleri

(114) Sana hamd ve senâ etmeği,
günahlardan tövbe etmeği,
cemâat hâlinde toplanmağı
onlara bildirmek lutfunda bulundunuz.

(115) Bulanık gönüllü mahlûklar
sizin bu buyruğunuzu duyarak,
sevap deniz ve ırmaklarını akıtarak,
burkanlar diyarında doğdular.

(116) adın tümke kön̂güller.
arıġ yollarta yorıp.
amvardışn ḳıltılar.
anuşagan orduta toġtılar.

34 (arka 24) (117) yinçürü töpin | yük[ünür bi]z.
yig üstünki [teñrimi]z sizin̂ge.
yirtinçüdeki tı[nlıġ]lar.
yintem nırbanta toġzunlar.

(118) a[yançañ̂g] kön̂gülin yükünür biz.
alḳu yirtinçüdeki tınlıġlar.
alp adalarıntın ozzunlar.
amrılmış nırvanıġ tapzunlar.

(119) öge yükünmiş buyanımız tüşinte.
üstünki altınḳı teñrilerniñ̂g.
öñ̂gi öñ̂gi ḳut vakşiklerniñ̂g.
üstelzün teñ̂gridem küçleri. |

35 (ön) (120) öz . . . . . .
ö . . . . . .
ö . . . . . lerinte küzetzün.
ö . . . . . .

(121) ḳut ḳolur biz sizin [ge].
k . . . . . .
ḳ . . . . . tözü tegzün.
ḳ . . . . . .

(122) yinçürü yükünü teginür biz.
y . . . . . .
36 (arka 25) y . . . . krmsuhn birü yarlıḳazun.
y . . . . . lar birle.

(123) tözü . . . . . .
tözkerinçsiz yig . . . . . .
t . . . . . .
t . . . . . .

[Eksik]

(116) Diğer şuûrsuz gönüller de
temiz yollarda yürüyüp,
cemâatler meydana getirdiler,
ölümsüzlük sarayında doğdular.

(117) Ey en üstün tanrımız, sizin
önünüzde hurmetle secdeye kapanırız,
bu yer yüzündeki mahlûklar
ileride hep *nirvāna*'da doğsunlar.

(118) Sizin önünüzde hurmetkâr gönülle eğiliriz,
yer yüzündeki bütün canlılar,
bütün bu büyük tehlikelerden kurtulsunlar,
nirvāna'nın sükûnuna ersinler.

(119) Överek eğilmemizin iyiliği sâyesinde
yukarıda ve aşağıda bulunan tanrıların,
ayrı-ayrı bütün rûhların
ilâhî kudretleri çoğalsın.

(120) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . gözetsin
. . . . . .

(121) Size niyâz ederiz,
. . . . . .
. . . . . hepsi erişsin
. . . . . .

(122) Huzûrunuzda tâzimle eğiliriz,
. . . . . .
affetmek lutfunda bulunsun;
. . . . . ile.

(123) Bütün . . . . . .
aslına erişilemeyen iyi . . .
. . . . . .
. . . . . .

II

BURKAN MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

II

BURKAN MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

Burkan (Buddha) muhitinde yazılmış manzûmelerin buraya alınan kısmı aş.-yk. 25 esere âit olup, 1400 mısrâ tutmaktadır. Hepsi de dinî olan bu parçaların bu havaya yakından vâkıf olan zâviye sâkini talebe veya ulemâ tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Eseri yazan, istinsah eden (bk. 5: Çısuya Tutuŋ, 6: Asıġ Tutuŋ) ve nazmeden (bk. 6: Pratya Şiri ve 9: Aryasaŋ Kalın Kayşi) kimselerin bâzan isimleri kaydedilmekle berâber, çok defa zikredilmemektedir. Msl. 2. (33_4, 36_4) ve 3. (46_{11-13}) parçalar birinci şahısta ifâde edildiği hâlde, nazmedenlerin isimleri yazılmamıştır. İlk altı eser bir mecmua içinde toplanmış olduğundan, bu kayıtlardan bir kaç eserin birden kasdedilmiş olması da muhtemeldir. Bunlardan bâzıları tercüme olsa bile, buradaki manzûm şeklin bir türk san'at eseri olduğunda şüphe yoktur. Bu nevi dinî mevzûlarda her bakımdan orijinal olan bir eserin kaleme alınması zâten kolay değildir. Türkçe yazmakla iktifa etmeyerek, bu eserleri edebî ve ebedî san'at çerçevesi içine sokan ve böylelikle türk edebiyatının tarihi için kıymetli bir hizmette bulunmuş olanları, din farkına bakmadan, hurmetle yad etmek, millî olduğu kadar da, dinî bir vecibedir.

Bu eserlerin mühim bir kısmı (948 mısrâ) Londra 'da British Muzeum [Or. 8212 (108)]'da mahfuz bir uygurca mecmuadan alınmıştır. Mecmua burada 8 sayılı manzum parça ile başlamakta, bunu 31 sahife tutan Burkan (Buddha) bilgi nazariyesine dâir, dinî-felsefi bir risâle tâkip etmektedir (Vapşı Bakşı tarafından vücûda getirilip, Çısuya tarafından yazılmış olan bu eser ayrıca neşredilecektir). Bundan sonra, mecmuanın geri kalan kısmında daha 5 manzûm parça bulunmaktadır. Sırası ile 64, 100, 168, 280 ve 320 mısrâ tutan bu parçalar, bu devirdeki türk şiiri ve bununla ilgili meseleler hakkında bir fikir edinmeğe yetişecek kadar, toplu bir mâlzeme teşkil eder.

Daha geniş bir kültür muhitinde ve daha kalabalık bir münevver sınıfına mâlik olan türk-burkan merkezlerinde inkişâf eden uygur

medeniyeti, diğer sâhalarda olduğu gibi, edebiyat sâhasındada ilerilemiş ve bir çok yeni mefhûmları karşılamağa müsâit bir yazı dili vücûda getirmiş bulunuyordu. Burkan felsefesi gibi, en çetin bir sâhayı benimsemek için uğraşmış olan bu türk muhiti, türk düşüncesi, dili ve edebiyatı için, gelecek bir çok asırları üzerinde taşımağa kabiliyetli, sağlam bir temel vücûde getirmeğe muvaffak olmuştur. XI. asrın ortalarında yazılmış olup, bize kadar gelmiş olan ilk türk-islâm eserlerinin bu mükemmeliyette te'lif edilmiş olması, bu devirde elde edilen başarılar ile çok yakından ilgilidir. Türk şiirinin tarihî inkişâfı üzerinde çalışanların da günün birinde türk nazmının bir çok örneklerini bu devreye bağlayacaklarında şüphe yoktur.

Burada bilhassa şu nokta hâtırdan çıkarılmamalıdır: buradaki eserler bu devrin bütün mâlzemesini ihtiva etmemekte ve daha ziyâde tesâdüfî olarak bir araya getirilmiş bulunmaktadır. İleride bu iş üzerinde bilhassa uğraşmak isteyen genç arkadaşlar bunun bir kaç mislini bulacaklarından ve o nisbette daha sarih neticeler elde edeceklerinden şüphe etmesinler.

8

ÖYLE YERLERDE

Mecmuanın başında bulunan ve tam bir sahife tutan bu manzûme 16 satır üzerine yazılmış olup, her biri *anı teg orunlarda* ("öyle yerlerde") redifi ile nihâyetlenen 4 parçadan ibârettir. Mısrâların sonu birer ve dörtlüklerin sonu dörder nokta ile belirtilerek, arka-arkaya sıralanmış olan mısrâların ne şekilde tasavvur edilmiş olduğunu tâyin etmek güçtür. Bir tek mevzuun eserin başından sonuna kadar devam etmesi, baş ve son kafiyelerin çok düzgün olması ve parçaların sonunda, rediften başka, bir de kafiyenin bulunması (bk. *-guluġ ol /-gülüg ol*) bakımından, bu manzûme buradaki eserler içinde en muntazam bir bütün teşkil etmektedir. Burada mısrâlara kıymetli bir âhenk unsuru sağladığı kadar, okuyucuyu da şaşırtan bir husûsiyet daha vardır ki, o da mısrâlardaki duraklarda, 3. mısrâ hâric, baş kafiyenin tekrarlanmış olmasıdır. İlk bakışta manzûme insana sekizliklerden mürekkep bir parça hissini vermektedir. Doğurusunu söylemek icap ederse, ben bu husûsta hâlâ tereddütteyim. Ancak bu durakların her mısrâda aynı yerde olmaması, bâzan ikinci kısmın 5 hecelik kısa bir parça hâlinde bulunması ve bilhassa 3. mısrâda baş kafiyenin eksikliği,

bunun sekizlik olmayıp, dörtlüklerden teşekkül ettiği fikrini kuvvetlendirmektedir (krş. 4). Muktedir bir şâir tarafından kaleme alındığı anlaşılan bu parçaya, hakikaten, güzel ve âhenkli bir şekil verilmiştir.

Eser esas mevzû itibârı ile dinî olmakla berâber, burada daha çok tabiat tasviri ve tabiat ile insan rûhu arasındaki bağlılık üzerinde durulmaktadır. Burkancı zâhidlerin inziva ve itikâfa çekildikleri dağlık ve ağaçlık yerler ile akar su veya göl kenarlarının tasviri ayrı bir canlılık taşımaktadır. Türkçenin tasvir kudreti önünde bir az duranlar, bu dilin bir şâir ağzında ne kadar incelmiş olduğunu kolayca teslim ederler.

Dörtlük hâlinde, manzûme şöyle bir şekil gösterir:

1.	*a*.....*tağta*	(9)	*a*..... *aranyadanta*	(8)	—	17
2.	*a*..... *altınınta*	(8)	*a*..... *suvlukta*	(5)	—	13
3.	*a*.....*kuşkıalar*	(10)	*ti*..... *kuvzağlıkta*	(7)	—	17
4.	*a*.....*tegingülüg ol*	(11)	... *anı teg orunlarta*	(7)	—	18
5.	*i*..... *tağta*	(7)	..... *aranyadanta*	(9)	—	16
6.	*i*.....*-luğ erip*	(12)	*i*..... *tikisizte*	(6)	—	18
7.	*i*..... *arasınta*	(10)	*i*..... *kıdığınta*	(9)	—	19
8.	*i*.....*olurğuluğ ol*	(11)	....*anı teg orunlarta*	(7)	—	18
9.	*se*..... *tağta*	(8)	*se*..... *aranyadanta*	(7)	—	15
10.	*se*..... *-luğ erip*	(9)	*se*..... *ağlakta*	(5)	—	14
11.	*se*..... *tepremedin*	(12)	*se*..... *anta*	(5)	—	17
12.	*se*..... *tegingülüg ol*	(14)	... *anı teg orunlarta*	(7)	—	21
13.	*kö*.....*tağta*	(9)	*kö*..... *orunta*	(10)	—	19
14.	*kö*..... *turur*	(10)	*kö*..... *suvlukta*	(10)	—	20
15.	*kö*.....*yığınıp*	(10)	*kö*..... *orunlarta*	(11)	—	21
16.	*kü*..... *tegingülüg ol*	(12)	....*anı teg orunlarta*	(7)	—	19

Mısrâlarda hece sayısı umûmiyetle 17—18—19 etrâfında toplanmakla berâber, 13—21 arasında değişmektedir. Bu netice karşısında isteristemez, hece sayısının nazmın en mühim esaslarından birini teşkil etmiş olduğu takdirde, böyle muntazam bir parçada bu kadar sayı farkının bulunmaması lâzım geldiği düşünülebilir.

METİN

(1) adḳaşu turur ḳat ḳat tag̀-ta
amıl ag̀laḳ aranyaḍan-ta.
artuç söğüt altın-ınta
aḳar suv-luḳ-ta.
amrançığın uçdaçı ḳuş-ḳı-a-lar
tirin-lik ḳuvrag̀-lıḳ-ta.
adḳag̀-sız-ın meŋi tegingülüg ol
anı teg orun-lar-ta.

(2) iç teriŋ ḳat bük tag̀-ta
irteki söki aranyadan-ta.
idiz tikim ḳay-a-lıḳ basg̀uḳ-lug̀ erip
idi tiki-siz-te.
imirt çog̀urt söğüt arasınta
inçge-ki-e suv ḳıdıg̀-ında.
ilinmeksiz-in dyan olurg̀u-lug̀ ol
anı teg orun-larta.

(3) seŋgir buluŋ teriŋ tag̀-ta
seviglig aranyadan-ta.
sermelip aḳar suv-lug̀ erip
sep sem ag̀laḳ-ta.
sekiz türlüg yiil-ler öz-e tepremeṭin
serilip anta.
sere yalŋguz-ın nom meŋi-sin tegingülüg ol
anı teg orun-larta.

(4) kökerip turur körklüg tag̀-ta
köŋgül yaraşı ag̀laḳ orun-ta.
köp yigi telim sögüt-lüg erip
köpirip turur kölmen suvluḳ-ta.
köz başlap ḳaçıg̀-ların yıg̀ınıp
köz-ünmiş bililmiş-çe [orun]-larta.
küsençig-siz-in meŋi tegingülüg ol
anı teg orun-larta.

TERCÜME

(1) Birbirine bağlı duran kat-kat dağlarda,
sâkin ve tenhâ *āranyadana* 'da,
ardıç ağaçları altında,
akar sular boyunda;
sevinç içinde uçuşan kuşçukların
toplandıkları, bir araya geldikleri yerde,
hiç bir şeye bağlanmadan, huzûra kavuşmalı
işte öyle yerlerde!

(2) İç-içe, derin, kat-kıt, kıvrım-kıvrım dağlarda,
eski, kadîm *āranyadan* 'da,
yüksek, yekpâre kayalıkların baskısı altında,
tam bir sessizlik içinde,
imirt, çoğurt ağaçları arasında,
incecik suların kıyısında,
hiç bir şeye ilinmeden, *dhyāna* 'ya dalmalı
işte öyle yerlerde!

(3) Derin dağların köşesinde, eteğinde,
sevimli *āranyadan* 'da,
süzülüp akan sular arasında,
ıp-ıssız bir tenhâlıkta,
sekiz türlü yel ile kımıldanmadan,
orada sükûn içinde,
sabırla, yalnızca töre huzûrunu tatmalı
işte öyle yerlerde!

(4) Göğerip duran güzel dağlarda,
gönlün hoşlandığı tenhâ yerlerde,
kesîf, sık söğütlükler içinde,
kaynayıp köpüren göller arasında,
başta göz olmak üzere, bütün hasselerden sıyrılıp,
her şeyin göründüğü, bilindiği gibi olduğu yerde,
hiç bir arzu beslemeden, huzûr tatmalı
işte öyle yerlerde

9

ON TÜRLÜ İYİLİĞİN MEDHİ

Mecmuanın 37_1—36_4 sahife ve satırlarını işgâl eden bu manzûme sekizlikler hâlinde sıralanmış 108 mısrâdan ibârettir. İlk sekizlikte eserin adı ve muhtevası hakkında mâlûmat verilmekte, bunu tâkip eden 10 sekizlik eserin esas mevzuu olan zâhidin 10 iyiliğinin medhini ihtiva etmekte ve sonundaki 2 sekizlik ile bir dörtlük ise, eseri kaleme alan zâtın duâ ve iyi temennilerini içine almaktadır.

Buddha Avatamsaka-sūtra'nın değişmez kanun kısmında, her taraftan gelen bodisatavlar ile cemâatin toplantısında Tolbı Tüzün Ugan'ın iyiliklerini medheden manzûmeden, onun 10 iyiliğini *burḳ-sarḳ* edip, sevap arzusu ile nazmedilen bu *taḳşut*'un müellif veya mütercimi, maalesef, burada adını zikretmemektedir. Bunun eserde zikredilen şahıslardan birine âit bulunması muhtemel olduğu gibi, başka bir eserden istinsahı da mümkündür.

Burada ilk defa türk şiir san'atinde sekizlik ile karşılaşıyoruz. Her satıra iki mısrâ yerleştirilmiş olup, mısrâların sonu birer ve dörtlüklerde dörder nokta ile belirtilmiştir. Sekizlikler ise, mısrâların başındaki kafiyeler ile 8. mısrâların sonundaki benzer şekillerin tekrarı ile ortaya çıkmaktadır.

Mısrâların başı ve sonları ile hece sayıları bakımından, eser şöyle bir manzara arzeder :

1 *bu*..... *içinde* 14
bu..... *bölükde* 13
bu..... *bodısatavlar* 13
bu.....*ara* 13
bu.....*arzınıng* 13
bu..... *şlokda* 12
bu..... *özüm* 13
bu.....*başladı* 13

---

2 *a*..... *tuşlarda* 13
a..... *öze* 14
a..... *ḳanı teg* 13
a.....*belgürdür* 13

3 *ḳu*..... *bodınta* 13
ḳu..... *erür* 14
ḳu..... *yuçan* 13
ḳu..... *öner* 13

4 *sa*.... *öngdünlüg* 12
se..... *erür* 13
sa..... *yime* 13
sa..... *yaşayur* 13

a..... *bağtaşınu* 12
a..... *ödte* 13
a..... *sıngar* 13
a..... *közünür* 13

5 *tu*..... *basutçılığın* 14
tu..... *nomlar* 13
to..... *titir* 13
tu..... *yok tip* 14
tu..... *biligi* 13
tu.....*ödte* 12
to..... *belgüsin* 13
tu..... *ötkürür* 13

8 *yi*..... *öner* 13
yi.....*kirtüler* 13
yi..... *sanbutpad* 15
yi..... *nomlar* 13
yi..... *taşkarıp* 13
yi..... *üçün* 13
yi.....*iyin* 13
yi..... *ildür* 14

ku..... *iyin* 13
ku..... *üçün* 13
ko..... *sıngar* 12
ku..... *yadılur* 13

6 *bi*..... *yulası* 13
bi..... *ödte* 13
bi..... *sayu* 13
bi..... *közünür* 13
bi..... *sığurur* 13
bi.....*erür* 14
bi..... *ukşatı* 13
bi..... *kılur* 13

9 *a*..... *amıdaayusı* 14
a..... *çantırabudı* 15
a..... *yalınlığ* 14
a.....*yirtinçülerte* 13
a..... *tuvaça* 13
a..... *kidu* 13
a..... *bodısatavlığ* 13
a.... *ağırlatılur* 13

11 *ka*..... *üçün* 14
ka..... *bolup* 14
ka..... *iyin* 13
ka..... *yorıtıp* 13
ka.....*ara* 13
ka.....*erksinip* 14
ka..... *küsüşlerin* 14
ka..... *körkitür* 13

sa..... *yitinçsiz* 13
sa..... *serilür* 13
sa..... *barıntın* 13
sa..... *turur* 13

7 *o*.....*kutrulmış* 12
o..... *turup* 13
o..... *başlap* 13
u..... *bolup* 13
o..... *tigme* 11
u..... *tilgenin* 13
o..... *öze* 13
o..... *evirür* 14

10 *to*..... *alıp* 13
to..... *tutup* 13
to..... *körkitip* 12
tu..... *çonup* 13
to..... *bilip* 12
to..... *bolup* 14
tu..... *ödlerde* 13
to... *yaratınur* 13

---

12 *u*..... *belgüsi* 13
u..... *ülgüsi* 14
u..... *tuyunmakı* 13
u..... *tegşindürmeki* 13
u..... *kuvrağı* 14
u.....*erişleri* 13
u..... *bireri* 13
u.....*ınanur men* 14

13 *yü*..... *kanğusuz* 13
yü..... *bulğusuz* 13
yü..... *kılğusuz* 15
yü..... *erdğüsüz* 13
yü..... *ağılıkınga* 13
yü.....*öze* 13
yü..... *yarlıkang* 13
yü..... *kanzun* 13

---

14 *ö*..... *evirer men* 13
ö..... *nomladaçı* 13
ö..... *öze* 13
ö..... *bolayın* 13

Giriş mâhiyetinde olan ilk sekizlikte, baş kafiyelerden başka, mısrâların sonunda ve içinde ses âhengine benzer bir husûsiyet yoktur. İki sekizlik ile bir dörtlükten (!) ibâret olan son parça da bu bakımdan, ilk sekizliğe benzemektedir. Fakat burada ses âhengini andıran satır sonlarına daha çok tesâdüf edilir.

Eserin asıl kısmını teşkil eden 10 sekizliği içine alan parçada sekizlikler fiillerin muzâri şekli ile birbirine bağlanmaktadır. Aynı şekil 4 sekizlikte ilk dörtlüklerin sonunda da vardır. Bunun dışında, mısrâ sonlarında benzer tekrarlar bulunmadığı gibi, mısrâların içinde de dikkati çekecek kadar bir ses âhengi unsuru mevcut değildir.

Hece sayısı bakımından, mısrâların çoğu 13 — 14 olmak üzere (bk. 11 hece — 1, 12 — 8, 13 — 77, 14 — 18 ve 15 — 3 mısrâ), mükemmel bir birlik yaratılmıştır.

METİN

L3$_1$ (1) buda avatansaka atlıġ sudur içinde.
buşulmaḳ-sız nom oġuş-ḳa kirmek bölükde.
2 buluŋ yıŋgaḳ sayu kelmiş bodısatav-lar.
bulıḍçılayu yıġılmış toy ḳuvraġ ara.
3 burḳan oġlı tolpı tüz-ün uġan arşı-nıŋ.
bulunçsuz yig edgü-lerin ögmiş şlokda.
4 burḳ şarḳ ḳılıp on edgüsin men atsaŋ öz-üm.
buyan küsüş öz-e ḳoşmış taḳşut başladı.

---

5 (2) ayaġuluġ umuġ-umuz birer tuş-larda.
adın-lar-nıŋ asıġ-ı üşün küü keliġ öz-e.
6 ançulayu ḳaltı sumur taġ-lar ḳanı teg.
ay-ı uluġ arḍuḳ körkle et'üz belgürdür.
7 aşu yime ol ḳaŋgımız baġtaşınu.
amrılıp inç tepremedin olurmış ödte.
8 arıḍı neŋ simeksizin alḳu-tın sıŋgar.
aŋgsız öküş uluş-larda tolu köşünür.

9 (3) ḳut buyan-lar iligi-niŋ ḳutluġ bod-ınta.
ḳulaç-ça erip tep tegirmi pravış-ı erür.
10 ḳurşaḍılu yüz miŋ koldı sanınça yoçan.
ḳuduluşu aġılışu yaruḳ-lar öner.
11 ḳuḍġarġuluġ vayniki-ler yaraġı iyin.
ḳuruġ-suz yig asıġ-larıġ büḍürgü üçün.
12 ḳodı özü tegşindürü tolp-tın sıŋgar.
ḳum sanınça yirtinçü-ler sayu yadılur.

13 (4) sarvaartasıdı tigin aḍ öŋgdün-lüg.
sekiz on yaş yaşamış-ın körkitmiş erür.
14 sartavalı yolçı yirçi aşu-ça yime.
sanı yüz miŋ koldı nayut yıl ay yaşayur.
15 saḳınıp neŋ tükeḍinçsiz söz-lüg yiḍinçsiz.
sansız öküş kalp öd öz-e ür kiç serilür.
16 saşımsız yarp ḳut küsüş-lüg küçi bar-ıntın.
sansar uçı tüpükginçe pek meŋgü turur.

TERCÜME

Buddha Avatamsaka adlı *sūtra* içinde,
değişmeyen töre faslına giriş bölümünde,
her yandan, her köşeden gelmiş *bodhisattva*'ların
bulut gibi toplanmış olan topluluğu, cemâati arasında,
burkan oğlu, zâhid Tolpı Tüzün Uğan'ın
bulunmaz üstün iyiliklerini öven manzûmeden,
burķ şarķ edip, onun on iyiliği üzerine ben Atsang.
sevap için bizzat koşmuş olduğum bu parça başladı.

Bizim hurmetli, ümit bağladığımız her karşılaşmada
şekil değiştirerek, başkalarının istifâdesi için,
dağların hanı olan *Sumeru* gibi,
pek muazzam, fevkal'âde güzel vücûd belirtir;
yahut da o babamız bağdaş kurarak,
sâkin, râhat ve kımıldamadan oturduğu vakit,
her tarafta, aramağa hiç lüzûm kalmadan,
sayısız çok diyarlarda bol-bol görünür.

Saâdet ve iyilikler hukümdarının mübârek boyunda,
kulaç kadar olan, dep-değirmi *praveśa* vardır;
nice-nice yüz binler sayısınca *yojana* ile kuşatılıp,
alçalıp-yükselerek, ondan ışıklar çıkar.
Kurtarılacak *vaineyika*'lara lüzûmlu olduğu için,
her kese üstün istifâdeleri te'min etmek maksadı ile,
her tarafta bir aşağı-bir yukarı çevirerek,
kum gibi, sayısız dünyaların her birine yayılır.

Daha önce *Sarvārthasiddha* şehzâde adı ile
seksen yaş yaşamış olduğunu göstermiştir;
14 yahut *sartavahı* yolcu ve rehber adı ile
yüz bin *koţı nayuta* yıl ve ay yaşamıştır;
15 düşünmekle hiç bitirilmez, sözle erişilmez,
sayısız çok devirlerde dâimâ yerinde kalır;
16 önüne geçilmez, kuvvetli saâdet arzusu gücü mevcut olduğundan,
samsāra'nın ucu sona erinceye kadar, sağlam, ebedî durur.

17 (5) turḳaru ödün kö͡ngül bilig basuḍçı-lıġ-ın.
tuḍçı yisḍim erter keçer idiglig nom-lar.
L34$_1$ 35 toġmaḳ öçmek törü-lüg ol ürlüksüz titir.
tuḍyaḳlanġuluġ yapşınġuluġ öz töz-i yoḳ tip.
2 tuyunmış-lar iligi-nin͡g bilge bilig-i.
turum ara erḍe ḳısġa bir kşan ödte.
3 tolp üç ödki alḳu nom-nun͡g töz-in belgüsin.
40 tuyu yumḳı bir ḳalısız tuyar öḍkürür.

4 (6) bir uluş-ta yirtinçü–nün͡g yaruḳ yula-sı.
bilgülüg-çe ḳamaġ nom-ta tuyunmış ödte.
5 birle yana adın alḳu uluş-lar sayu.
bir teg yan͡glıġ burḳan bolmış körki köşünür.
6 45 birkerü ol alḳu-lar-nı bir-ke sıġurur.
bir-ni alḳu-ḳa kigürmeki antaġ oḳ erür.
7 bilü uġusuz ıntraçal toor-ḳa uḳşaḍı.
birtemledi tıdılışmaz küü kelig ḳılur.

8 (7) odunmış-lar-nın͡g iligi uz ḳuḍrulmış.
50 oşup öşeliksiz yol-ta ornanıp turup.
9 on uluġ küç [tört] ḳorḳınçsız en͡greyük başlap.
uḳşatınçsız yig nomlar-ḳa tükel-lig bolup.
10 on͡g tegzi-inç-lig yaltrıdur tuḍruġ tigme.
utġuraḳ çın arış arıġ [üç] nom tilgen-in.
11 55 ol tıdıġsız tolun bilge biligi öz-e.
on͡gay ilkey ḳuvaġ ara on͡garu evirür.

12 (8) yirtinçü-nün͡g umuġ-ı-nın͡g üninde öner.
yig yorügli yılayulı tört [üç] kirtü-ler.
13 yilvi yan͡glıġ ulalışur pıratıḍyasanbutpad.
60 yig üstünki paramıt-ta ulatı nom-lar.
14 yirçileyü bu sansar-tın tarḍıp taşḳarıp.
yintsikmeksiz yig men͡gi-ke yiḍkürgü üçün.
15 yinik aġır aşnu ḳılmış tıldaġ-ı iyin.
yiḍe uduşu kölüngü-ler yolınça ildür.

17 (5) Dâimâ gönül bilgisinin yardımcılığı ile,
durmadan geçer-gider, hayata bağlı töreler
34₁ 35 meydana çıkmak ve kaybolmak kanûnuna tâbidir
ve onlara devamsız denir.
onların tutunacak ve yapışacak kökleri olmadığına
2 vâkıf olanların hukümdarının hikmeti
derhâl geçen, çok kısa bir an içinde
3 her üç zamana âit bütün törelerin aslına ve işâretine
40 vâkıf olarak, hepsine istisnâsız nüfuz eder.

4 (6) Bir ülkede dünyanın parlak meş'alesi
bilinmesi gereken şekilde her töreye nüfuz ettiği anda
5 bütün diğer ülkelerin her birinde de
aynı tarzda onun burkan olmuş şekli görünür;
6 45 o bunların hepsini birlikte bire sığdırır,
biri de hepsine sokması tıpkı öyledir;
7 bilinmesi imkânsız olan, *Indra-jāla* ağına benzeyerek,
hiç bir mâniaya uğramadan, şekil değiştirir.

8 (7) Gafletten uyanmışların hukümdarı, ustaca kurtulmuş,
50 kurtulup, en üstün yolda yerleşip durarak,
9 başta on büyük kuvvet ve dört korkusuz engreyük
olmak üzere,
benzeri olmayan üstün törelere sâhip bulunarak,
10 *on* babdan ibâret aydınlatıcı emânet denilen
tamamiyle gerçek, temiz, pâk üç töre çarkını
55 kendisinin emsâlsiz tolun hikmeti ile
cemâat arasında kolayca iyilik için çevirir.

Dünya ümidinin sözlerinden çıkar,
dört üç gerçekler üstün tefsir ve izahı
sihir yolu ile ulaşılan *pratītya-samutpāda*,
60 en üstün *pāramitā* ve başka töreler;
rehber olup, bu *samsāra*'dan çekip çıkarıp,
bağlantısız, üstün huzûra ulaştırmak için,
hafif veya ağır, önce yapılmış bir amelden dolayı
yedeğinde, yanında nakil-vâsıtaları yolundan götürür.

4_{16} (9) 65 ary-a vayruçana eksübi amıda-ayusı.
ayaġuluġ badıraşırı su-çantırabudı.
17 ançulayu oḳ sury-a-garbı vaşır yalınlıġ.
aḍ-lar öz-e öñgi öñgi yirḍinçü-ler-te.
$L35_1$ alp samantabadıra vaçır-a tuvaça.
70 ava-lukiḍa-işvara nırvana kidu.
2 ardın ganda-ḫastı başlap bodısatav-lıġ.
arıġ tirin ḳuvraġ öz-e ağırladılur.

3 (10) ton karasa şat parışkar yivik-ler alıp.
toyın körklüg tuġ baş-lıġ-nıñ törü-sin [tutup].
4 75 toruḳ yavrı braman-nıñ körkin körkiḍip.
tuta yigü aş-ın üşüp emgek-te çonup.
5 tolu yarım ay sayu belgü-ni bilip.
toş bulġanmış ig emledeçi otaçı bolup.
6 turıḍmaḳ-sız kөñgül öz-e alḳu öd-lerde.
80 top-ça ḳamaġ al aldaġ-ta uz yaraḍınur.

7 (11) ḳadır yavlaḳ tınlıġ-larıġ yavaldurġu üçün.
ḳağıl baġsal eriglig il ḳan beg iişi bolup.
8 ḳadġuluġ-nuñ emgeklig-niñ yaraġ-ı iyin.
ḳara budun başlaġuluġ törü yorıḍıp.
85 ḳat ḳat teñgri yir-lerinde yalañguḳ ara.
ḳayu-ta yime ḳaçan erser başlap erksinip.
10 ḳanturġu üçün tınlıġ-lar-nıñ ḳop küsüş-lerin.
ḳamaġ türlüg eriş-lerig tükel körkiḍür.

11 (12) umuġ-umuz uġan alp-nıñ et'üz belgüsi.
90 uşaḍı ıdur yaruḳ-ları öz yaş ülgüsi.
12 uçuz bilmek ötkürmeki uz tuyunmaḳ-ı.
uşun ödün nomluġ tilgen tegşindürmeki.
13 uluġ tolun üni isigi toyı ḳuvraġ-ı.
uz yaraşı ödleyür-i ḳop eriş-leri.
14 95 una bu oḳ adruḳ-ları birer birer-i.
ulsuz tüpsüz erür üçün añga ınanurtmen.

Ārya vairocana akṣobhya Amitāyus,
aziz *Bhadraśrī su candrabodhı*,
bir de *Sūrya garbha vajra* alevli
adları ile başka-başka dünyalarda
kudretli *Samantabhadra Vajradhvaja*
Avalokiteśvara Nirvānaketu
Ardın *Gandhahastī* başta olmak üzere, bütün *bodhisattva*'ların
temiz topluluğu, cemâati ile ona hurmet edilir.

Kāṣāya elbise ve *ṣaṭ pariṣkāra* ile donatıp,
râhip kıyâfetli tuğ başlının töresini tutup,
duru, zayıf brehmen şeklini gösterip,
elindeki yiyecek yemeğini kesip, eziyet içine dalıp,
her tolun ayda ve her yarım ayda işâreti bilip,
toz bulanmış hastalığı tedâvi eden tabip olup,
yorulmayan gönül ile her vakit
her türlü çâre ve usûlleri ustalıkla tatbik eder.

Zorba ve kötü canlıları yola getirmek için,
kamçı, sopa olan hukümdar, bey ve memûr olup,
kederli ve ıstırap çeken kimselerin menfaati için
halkı idâre eden kanunlar tatbik edip,
kat-kat tanrılar diyârında, insanlar arasında,
nerede ve ne zaman olursa-olsun, başa geçip, hâkim olup,
canlıların sayısız arzularını yerine getirmek için,
her türlü davranışı tam olarak gösterir.

Ümidimiz olan kadir alpın vücût alâmetleri,
her vakit gönderdiği ışıkları, hayat ölçüsü,
her şeyin değersizliğine vâkıf olması ve iyice nüfûz etmesi,
uzun zamandan beri kanun çarkını çevirmesi,
kuvvetli, dolgun sesi, sıcaklığı, topluluğu, cemâati,
güzel ve yakışır öğütte bulunması, bütün davranışları,
işte onda bu meziyetlerin her biri
sonsuz bir derinlikte olduğu için, ona inanırım.

35_{15} (13) yümçigsiz-in titrü baḳa körüp ḳanġusuz.
yükünç ayaġ tapıġ uduġ yanġı bulġusuz.
16 yüde ilḍinü töpüde urup utlı ḳılġu-suz.
100 yüz [miṅg] sansız kalp öd öz-e ögüp erḍgüsüz.
$L36_{1}$ yürüṅg arıġ edgü nomlar aġılıḳ-ınga.
yürekim-te içtin barmış kirtgünçüm öz-e.
2 yükünürmen ḳop köṅgülin alu yarlıḳaṅg.
yügerü-te siz-ni körgü küsüş-üm ḳanz-un.

---

3 (14) 105 öge yükünmiş buyan-ımın evirer men.
örgüt tuḍçı köni kirtü nom nomladaçı.
4 ögin uluġ tuyunmış men bolmaḳ-ım öz-e.
öḍügçi-siz adın-larḳa umuġ bolayın.

Gözü kırpmadan, ayırmadan bakmakla ona doyulmaz,
1 ( ) tâzim, hurmet, kulluk ve ibâdetin karşılığı bulunmaz,
baş üstüne koyup, yüklenip taşımak fayda etmez,
100 yüz binlerce sayısız devrelerde övmekle bitirilmez,
ak, pâk, iyi törelerin hazinesinde
yüreğimdeki içten gelen inancım ile,
bütün kalbim ile önünde eğilirim, kabûl buyurun,
sizi karşımda görmek arzum yerine gelsin.

---

105 Övüp tâzim etme fazîleti ile meşgûlüm,
dâimâ, her vakit doğru, dürüst kanun vaz'edip,
anlayıp, tamamiyle nüfuz etmiş olmam sâyesinde,
şefâatçileri bulunmayan kimselere ben ümit olayım.

10

OTUZ BEŞ BURKANA SAYGI

Burkancıların *besmele*'si mâhiyetinde olan *namu budaya, namu darmaya, namu saṅgaya* (bk. 36_5) ibâresi ile başlayan ve dolayısı ile yeni bir parçanın başladığına işâret eden başlıktan sonra, bunu tâkip eden 4 satırlık nesir içinde eserin adı kaydedilmiştir (bk. 36_{5-8}): *uluġ külüngü* (=skr. *mahāyāna*) yolunda yürümeği arzu eden yogacarıların her an hatırlarında tutmaları lâzım gelen, 35 burkana hurmet adlı *sıdap* duâ kitabı, bir tomar. Parçanın sonunda sekizlik hâlinde, müellifin duâsı ile birlikte, eserin adı ile ilgili şu kayıt bulunmaktadır (46_{8-12}): ... bizim gibi, şaşırıp kalmış canlılar için *Upāli-sūtra*'da kadır zâhid tarafından vaaz edilen, 35 burkana tâzim ile elde edilen iyilik sâyesinde, ümitsizlere ümit olabilecek büyük ermişlerden olmak nasip olsun". (Buna benzer bir sıralama için krş. U II, 50 v.dd.).

Mecmuanın 36_9—46_8 sahifelerini işgâl eden asıl parça 140 satır içinde 280 mısrâ veya 35 sekizlik ihtiva eder. Bundan önceki eserde görüldüğü gibi (bk. 2), bu eserde de, her mısrâın sonuna birer nokta ile işâret edilerek, bir satır üzerine 2 mısrâ yazılmıştır. Sonları dörder nokta ile belirtilmiş olan dörtlükler, baş kafiye ve dörtlükleri tamamlayan *-ḳa/-ke* (sekiz yerde *-ṅga/-ṅge*) *yükünür-men* redifi ile sekizlikler hâlinde birleştirilmiştir. Burada bahis mevzuu burkanların her birine birer tâne olmak üzere tanzim edilen 35 sekizlikte, çok muntazam bir şekilde tatbik edilen baş kafiye ve rediflerden başka, gerek dörtlükler arasında, gerek ayrı mısrâlarda kafiye veya ses âhengini andıran her hangi bir husûsiyet göze çarpmamaktadır.

Metnin muayyen bir mevzua inhisar etmesi ve dolayısı ile, belki de mısrâ başı kafiye zarûreti ile, bir çok isim ve sıfatlarda yabancı tâbirlerin bulunması ve histen ziyâde, mâlûmata dayanan, tâlimî bir eser olması, şâire bunun âhenk tarafı üzerinde fazla durmak imkânını vermemiş olacaktır.

Eserdeki sekizlikler şu şekilde tanzim edilmiştir:

1 *şa..... sıngar* 10	2 *ya.....tözlüg* 11	3 *e..... uladı* 11
şa.....tuşlar 9	*ya..... işlig* 13	*e..... ıdıp* 10
şa.....nomlarlıġ 10	*ya..... vaşır* 11	*e..... tınlıġlarıġ* 10
şa..... körşi 11	*ya.....tong şır* 11	*e..... ertürdeçi* 9
şa...'.....birmeklig 11	*ya.....uḍup* 10	*e..... türlüg* 9
şa.....uluġ 10	*ya.....atlıġ* 11	*e..... yörüglüg* 9
şa.....arzısı 12	*ya.....baḳşısı* 13	*e.....yalınlıġ* 11
şa.....yükünürmen 9	*ya... yükünürmen* 10	*e..yükünürmen* 9

4 *kö.....yüzinte* 10
kö.....öritip 10
kü.....tutup 11
kü..... yağıtıp 10
kö.... kusalamulın 10
kö.....udaçı 12
kü..... atlığ 11
kö....yükünürmen 9

5 *a..... uzun* 10
a..... içindeki 9
a..... ine 10
a.....turur 10
a..... tınlığlarığ 9
a.....ozğurdaçı 9
a...kutığlanmaklığ 10
a.... yükünürmen 9

6 *ö..... tözin* 10
ö.....öze 11
ü..... öritip 11
ö.....evrildeçi 9
ü..... mışlarığ 10
ü..... tegürgeli 9
ü..katığlanmakta 11
ö... yükünürmen 9

7 *to..... kılınçlığ* 11
to.....arığığ 12
tu..... öze 10
to..... örtedeçi 11
tu..... -bırabası 12
to.....ertmiş 10
to.....atlığ 11
to.... yükünürmen 10

8 *i..... berü* 10
i..... irinçülüg 10
i.....öze 11
i....kutsıratılmış 10
i... basıtılmışlarığ 11
i.... kutadturdaçı 11
ı.....kutluğ 10
i.... yükünürmen 9

9 *bi.....tigme* 10
bi..... tünte 11
bi..... arsıkıp 11
bi.... azmışlarka 8
bi..... birip 10
bi.....tegürdeçi 9
bi.....yarukluğ 11
bi...yükünürmen 9

10 *a..... içkermeklig* 10
a..... ilkevsüklenü 10
a....yangılmışlarığ 10
a..... uduztaçı 9
a.....közin 11
a..... boldaçı 11
a..... kördeçi 12
a.....yükünürmen 10

11 *ra.....nomlarlığ* 10
ra.....kıldaçı 10
ra... abıtılmaksız 9
ra..... tegmiş 10
ra..... akıtıp 11
ra.....öklitdeçi 9
ra..... tengri 11
ra...yükünürmen 10

12 *nı..... nomluğ* 11
nı.... tıdığlarnıng 10
nı..... kitmeki 11
nı..... barıp 10
nı..... mensiz 10
nı.... tegşilmeksiz 9
nı..... ornaşmış 12
nı... yükünürmen 10

13 *ü..... ertmiş* 9
ö..... tutulmaduk 10
ü..... kitmiş 10
ü..... içikmedük 9
ü.....tayaklığ 10
ö..... tüşrülmedük 9
ö..... kirsiz 10
ö..... yükünürmen 10

14 *ta..... öze* 8
ta.... tegintürdeçi 11
ta...nomlamaktın 10
ta..... buldurtaçı 10
ta..... kılıp 10
ta.. kutrulturdaçı 11
ta..... titimlig 11
ta... yükünürmen 10

15 *pra.....atkandaçı* 8
pra.... nomladaçı 9
pra..... azıp 10
pra. ınanmışlarnıng 8
pra... sözleşmeklig 8
pra... küçsiretdeçi 10
bra.....yorığlığ 9
bra.. yükünürmen 10

16 *a..... tözlüg* 11
a.....işlig 10
a..... tigme 9
a.....etüzlüg 9
a.....titmiş 10
a.....birmiş 10
a.....atlığ 11
a..... yükünürmen 11

17 *so....ulatılarnıng* 11
su....küsengülügi 12
su.... erenlerning 12
so.....tilegülügi 10
so..... lığlarnıng 11
su.....ögirtgülügi 11
so.....nomluğ 10
su... yükünürmen 9

18 *ba..... berü* 10
ba..... oğurında 11
ba..... karşı 11
ba.....tudup 11
ba..... teg 10
ba.... mışlarnıng 11
ba.....atlığ 13
ba...yükünürmen 10

19 *ça.....saranşirike* 10
ça.....ming 11
ça.....basıtılmaḳlıġ 10
ça...çalsıḳmışlarḳa 10
ça.....bürtiglig 10
ça.....birdeçi 10
ça.....ülüglüg 10
ça.....yükünürmen 10

20 *te.....tilgenlig* 10
te.....baştınglıġ 10
te.....erkliglerinte 10
te.....aşunmış 10
te.....yalınlıġ 10
te.....küsüşlüg 10
te.....adruḳluġ 10
te...yükünürmen 9

21 *ya.....yadılmış* 11
ya.....öritip 10
ya.....nomlarta 10
ya.....ıdıp 10
ya..ḳarangḳuların 10
ya.....öçürdeçi 11
ya.....ülüglüg 9
ya....yükünürmen 9

22 *bu...nızvanılarnıng* 10
bu.....kevip 10
bu.....öze 11
bu.....yıyıp 10
bu.....mengisin 11
bu.....ḳanmış 11
bu.....şiri 10
bu.....yükünürmen 9

23 *na.....taplaġlıġ* 12
na....mışlarnıng 11
na.....sanınça 10
na...emgeklerinte 11
na.....udaçı 12
na.....arslanı 11
na.....küsünlüg 11
na...yükünürmen 10

24 *kö.....ayraḳlıġ* 10
kö.....itigi 10
kö....ḳutadurdaçı 10
kö....ögirtdürdeçi 9
kü.....ülüglüg 11
kü.....ḳandurtaçı 11
kö.....atlıġ 12
kö...yükünürmen 10

25 *ba.....yörüglüg* 9
ba.....süzük 11
ba.....yolatmaḳsız 10
ba.....yaltrıglıġ 11
ba.....bügülemeki 10
ba.....bolmış 11
ba....lokatadunung 10
ba....yükünürmen 10

26 *da.....tolu* 11
da.....tutdaçı 11
da.....mışlarlıġ 11
da.....ornaġı 10
da.....vazır 10
da.....manggalı 10
da.....ḳutluġ 11
da...yükünürmen 11

27 *u.....içinde* 10
u.....ḳıldaçı 9
u.....köd rünçsüz 11
u....soḳışmışlarıġ 11
u.....ödikleyü 12
u.....ınaġı 11
u.....atlıġ 12
u.....yükünürmen 10

28 *su.....ulatı* 10
su....toḳıtılmışlarıġ 11
su.....nomlarlıġ 10
su.....taşḳarıp 12
so.....umaḳtın 12
so.....ildinür 10
su.....atlıġ 14
so.....yükünürmen 10

29 *i.....biliglig* 11
i.....tikip 10
i.....yaġılarıġ 10
ı.....öze 10
i.....yanġlıġ 10
i.....küzetdeçi 9
i.....raça 9
ı....yükünürmen 9

30 *ma.....öze* 10
ma.....ḳıldaçı 10
ma.....lıġlarnıng 10
ma.....öglisi 11
ma.....öze 11
ma.....başladaçı 10
ma.....şiri 14
ma...yükünürmen 10

31 *ö.....şımnu* 9
ö.....şımnu 11
ö.....şımnu 10
ö.....tüplüg 10
ü.....yaġıların 10
ö.....yavaldurmış 11
ö.....atlıġ 10
ö.....yükünürmen 10

32 *a.....önmiş* 11
a.....öze 10
a.....tükegince 10
a.....işte 11
a.....ḳılġalı 10
a.....turġurmış 10
a.....-gamini 13
a....yükünürmen 10

33 *tü.....nomlarlıġ* 11
tö.....yaltrıglıġ 11
tü.....itigi 11
tü.....ülüglüg 10
tü.....edlerin 10
tö.....yalınlıġ 10
tü.....yulası 11
tü....yükünürmen 10

34	*kü*..... *ḳanturdaçı*	11	35	*çi*.....*ḳanturur*	10
	kö.....*tözlüg*	10		*çı*..... *bulğuluğ*	10
	kü... *yuḳlunmaḳsız*	11		*çi*..... *ḳadağlığ*	10
	kö..... *oğuşluğ*	11		*çı*..... *tapışğuluğ*	10
	kö..... *öze*	10		*çı*..... *nomlarlığ*	10
	kö..... *evrildeçi*	12		*çı*..... *yatılmış*	11
	kö.....*biliglig*	10		*çı*.....*ornaşığlığ*	11
	kü....*yükünürmen*	10		*çı*... *yükünürmen*	10

36	*u*.....*osuğluğ*	10	37	*o*.....*üçün*	12
	o.....*oğrap*	11		*u*..... *önüp*	11
	u.....*ötündürülmiş*	11		*u*.....*boldaçı*	10
	u..... *nomlatılmış*	11		*u*..... *bolzun*	10

Hece sayısı bakımından mısrâlar oldukça muntazam bir manzara arzeder; msl. 288 mısrâdan 5 mısrâ — 8 heceli, 40 — 9, 136 — 10, 84 — 11, 17 — 12, 4 — 13, 2 — 14 hecelidir. Bu muayyen mısrâlara tatbik edilirse, daha kat'î sayılar elde edilir. Msl. sekizliği teşkil eden kısımların başı ve sonu, dörtlüklerin 1. ve 4. mısrâlarında durum şöyledir:

1.	mısrâda	18	m.	— 10	heceli
		11	”	— 11	”
		3	”	— 9	”
		2	”	— 8	”
4.	”	16	”	— 10	”
		11	”	— 11	”
		6	”	— 9	”
		2	”	— 8	”
5.	”	19	”	— 10	”
		8	”	— 11	”
		4	”	— 12	”
		2	”	— 9	”
8.	”	22	”	— 10	”
		12	”	— 9	”
		2	”	— 11	”

Bu cedvelden açıkça anlaşıldığına göre, ağırlık merkezi 10—11 hecelerde toplanmıştır.

Sekizlikleri birbirine bağlayan redifler dışında, mısrâların sonunda veya içinde kafiye veya ses âhengi denilebilecek bir ses gurubunun muntazam bir şekilde tekrarlanmasına tesâdüf edilmemektedir.

METİN

namu buday-a. namu darmay-a. nama sa͡nggay-a.
suvasdı sıdam aḍ ma͡nggal bolz-un başladı
uluġ kölüngü nom-ta yorıġalı taplıġ
yogaçarı-larḳa alḳu öd-lerte
ọyü ödikleyü tuḍġalı tegimlig [otuz biş]
burḳan-larḳa yükünç yükünmek atliġ
sıdap nom bitig bir tegz-inç.

---

(1) şamat vipaşyan ikidin sı͡ngar.
şaḍu yanı teg utru tuşlar.
sasın öḍ erig edgü nom-lar-lıġ.
şan-lıġ belgülüg tapdu-ları körşi.
şandapur yol-ın körkidü birmeklig.
şakdı-lıġ küçi ertingü uluġ.
şakımunı atlıġ uġan-lar arşı-sı.
şanda bakşı-ḳa yükünürmen.

(2) yaḍ öz-e artançsız yanınçsız töz-lüg.
yavalduru udaçı ya͡nggarınçsız iş-lig.
yavalmaz tepremez ya͡ngı arıġ vaşır.
yavrımaz artamaz yarp ḳaḍıġ to͡ng şır.
yavlaḳ şımnu-luġ yaġı-sın uḍup.
yança iyindeçi tip yadılmış atliġ.
yala͡nguḳ-nu͡ng te͡ngri-ni͡ng yala͡nguz bakşı-sı.
yalın-lıġ çoġluġ-ḳa yükünürmen.

(3) et'üz-i münsüz bolmaḳ-ta uladı.
e͡ngreyük nomluġ yaruḳ-ın ıdıp.
egsümiş buyan-lıġ tınlıġ-larıġ.
emgeklig tün-tin ertürdeçi.
erksinmek başlap altı türlüg.
edgü adruḳ-lar aḍ yörüglüg.
ė͡nginçig ıduḳ erdini yalın-lıġ.
edgün barmış-ḳa yükünürmen.

10

TERCÜME

Burkana hurmet! Töreye hurmet! Cemâate hurmet!

Svasti siddham, şeref ve saâdet içinde bulunsun.
Başladı:
büyük taşıt akîdesinde yaşamağa istekli olan
yogācāra'lar için her zaman düşünüp.
severek tutulmağa değer otuz beş
burkanlara önünde tâzimle eğilmek adlı
şıdap kanun kitabı, bir tomar.

Śamatha vipaśyanā, iki yanda,
bir merdivenin kolları gibi, karşılıklı eşlerdir;
śāśana, öğüt, nasîhat ve iyi törelerin,
şan ve işâret *tapduları körşi*,
şandapur yolunu göstermek için,
śaktı kuvveti, fevkal'âde büyük olan
Śākyamuni adlı kudretliler zâhidi
śānta hoca önünde hurmetle eğilirim.

Yabancı te'siri ile bozulmaz, değişmez köklü,
yavaşlatmağa muktedir, yenilmez işli,
yavaşlamaz, kımıldamaz, saf tabiatli *vajra*,
zayıflamaz, bozulmaz, sağlam, katı toṅg şir.
kötü, şeytan düşmanını mağlûp edip,
vurup-ezen diye adı yayılmış olan,
insanların, tanrıların tek hocası,
ateşli ve alevli önünde hurmetle eğilirim.

Vücûdu kusursuz olduktan başka,
engreyük töre ışığını saçıp,
iyilikleri azalmış olan canlıları
ıstırap gecesinden kurtarıcı,
başta hâkimiyet olmak üzere, altı türlü
iyi meziyetler ile tanınan,
enginçig mübârek cevher alevine sâhip,
iyilikle gitmiş olanın önünde hurmetle eğilirim.

37_7 (4) kŋ̄gül töz-i-lig akaş yüüz-inte.
körmek bilmeklig bulıt öriḍip.
8 küsüş-lüg kün çoġ-ın kölidü tuḍup.
35 küsençig nomluġ yaġmur yaġıḍıp.
9 köp vayniki-ler kuşalamul-ın.
köpirḍü yaşarḍu öklidü udaçı.
10 kür luu-lar erkligi ilig ḳan atlıġ.
kükürt ün-lüg-ke yükünürmen.

11 (5) 40 anantımadı başlaġ-sız uz-un.
ağlançıġ sansar içindeki.
12 arasız oḳsuz aġtınu ine.
altı yol-larta tegşinü turur.
13 aranz umuġ-suz tınlıġ-larıġ.
45 açıġ emgek-tin oşġurdaçı.
14 artuḳraḳ ḳımıġ ḳatıġlanmaḳ-lıġ.
alpaġut er-ke yükünürmen.

15 (6) öşeliksiz çın kirtü nom töz-in.
ötkürü bilgeli umamaḳ öz-e.
38_1 50 ürlüksüz sansar-ḳa ḳorḳınç öriḍip.
öz asig-ınta evrildeçi.
2 ülüş teŋ̄inçe tuyunmış-larıġ.
ürlük(-lüġ) meŋ̄i-ke tegürgeli.
3 üz-üksüz turḳaru ḳatıġlanmaḳ-ta.
55 ögirdeçi-ke yükünürmen.

4 (7) toġum ulayur nışvanı ḳılınç-lıġ.
topulup önünçsüz berk yigi arıġ-ıġ.
5 tuyunmaḳ töz-lüg yalın-ı öz-e.
top-ça ḳalısız tuyu örtedeçi.
6 60 tutçı yaruḳ-luġ çuvalapırabası.
toḳılıġ körkle munçuḳ-tın erḍmiş.
7 tolu tegirmi erdini oot atlıġ.
tolp-ta çavıḳmış-ḳa yükünürmen.

8 (8) ilkisiz uşun sansar-tın berü.
65 irkilü kelmiş tsuy irinçü-lüg.

Gönül kökünün semâsında
görmek, bilmek bulutunu yükseltip,
arzu güneşinin parıltısını gölgelendirip,
iştiyakla beklenen töre yağmurunu yağdırıp,
bir çok *vaineyika* 'ların *kuśala-mūla* 'sını
kabartıp, yeşerterek çoğaltabilen,
kuvvetli ejderler hâkimi hukümdar adlı,
gür sesli önünde hurmetle eğilirim.

Başlangıcı olmayan, uzun ve
ağlançığ *samsāra* içinde,
arasız, desteksiz yükselip-alçalarak,
altı yolda dönüp-dolaşan,
zavallı ve ümitsiz canlıları
acı eziyetten kurtarmak için,
onlardan daha fazla zahmete katlanan,
kahraman yiğit önünde hurmetle eğilirim.

En üstün gerçek törenin köküne
nüfûz ederek, öğrenmeğe muktedir olmadığından,
geçici olan bu *samsāra* 'dan dehşete düşüp,
kendi menfaati yolunda dönüp-dolaşan,
kısmetleri nisbetinde nüfûz edenleri de
ebedî huzûra kavuşturmak için,
her vakit, durmadan gayret etmekten
sevinç duyanın önünde hurmetle eğilirim.

Doğum ile ilgili iptilâ hareketlerinin
aşılıp-geçilmez sık, kalın ormanını,
nüfûz etmek kökünün alevi ile
toptan, baştan-başa kavrayıp yakan,
her vakit parlak *jvala-prabhāsa*
tokılıg güzel boncuktan geçmiş,
dolu, değirmi cevher ateş adı ile
her yerde şöhret bulanın önünde hurmetle eğilirim.

Öncesi olmayan uzun *samsāra* 'dan beri
toplanmış olan günahkâr zavallıları,

38 9 irig ḳatır yavlaḳ içkek-ler öz-e.
ısırḍılmaḳ-tın ḳutsıraḍılmış.
10 irinç emgek-ke basıḍılmış-larıġ.
ikileyü yana ḳutadturdaçı.
11 ıduḳ erdini ülüglüg ḳutluġ.
idi ige-ke yükünürmen.

12 (9) bilgülüg nom-luġ antırnı tigme.
biligsiz biliglig ḳarañgḳu tün-te.
13 bir-tin uç tuḍmaḳ körüm-ke arsıḳıp.
bir-in bir-in aşmış-larḳa.
39 1 bir tek köni yol körkiḍü birip.
birtemlig tuş-ḳa tegürdeçi.
2 bilge biliglig ay-taḳı yaruḳ-luġ.
bilgin yirçi-ke yükünürmen.

3 (10) altı paramıt tört içkermeklig.
al altaġ-larta ilkevsük-lenü.
4 atyanḍık bolup yañgılmış-larıġ.
aryamarg yol-ça uduz-taçı.
5 arıtı tıdıġsız teñgridem köz-in.
alḳu ödte körüp umuġ boldaçı.
6 amuga-ṭarşımı ḳuruġ-suz kördeçi.
arıġ-ın kelmiş-ke yükünürmen.

7 (11) raga az başlap ayıġ nomlar-lıġ.
rakşaz oġuş-luġ ada ḳıldaçı.
8 raḫu öz-e abıḍılmaḳ-sız.
raça ilig ḳan erkiñge tegmiş.
9 rasayan tatıġ-lıġ nomluġ suv aḳıḍip.
ram-a ögrünçüg öklitdeçi.
10 ratna-çantıra erdini ay teñgri
raşmı yaruḳ-luġ-ḳa yükünürman.

11 (12) nıyama yamani bilgülüg nomluġ.
nırvana alḳu tıdıġ-lar-nıñg.
12 nısda birakina birtem kiḍmeki.
nıyay-a yörüg yol-ınça barıp.

iri, kaba ve fena şeytanlar tarafından
ısırılmaktan dolayı bedbaht olan,
sefâlet ve eziyet altında ezilenleri
bir defa daha saâdete kavuşturan
mübârek cevherin kısmet ve saâdeti
idi ige'nin önünde hurmetle eğilirim.

Bilinmesi gereken töre *antırnı*'sı denilen,
bilgisizliğin karanlık gecesinde,
birden uç tutmak görüşüne aldanıp,
teker-teker yollarını şaşırmışlara
bir tek doğru yolu gösterip,
biricik karşılığa ulaştıran
hikmet ayındaki parlak
bilgin yol gösterici önünde hurmetle eğilirim.

Altı fazîlet ve dört nüfûzun
çâre ve usûllerine *ilkevsüklenü*
ātyantika olup, yanılmış olanları
āryamārga yolunca sevkeden,
hiç bir engel tanımayan ilâhî gözü ile
her vakit görüp, onlara ümit olan
Amoghadarśin, her şeyi gören,
temizlikle gelmiş olanın önünde hurmetle eğilirim.

Rāga ve hırs başta olmak üzere, kötü törelere âit
şeytan gürûhunun tehlikelerini yaratan,
rāhu tarafından örtülmeden
rāja hukümdarın kudretine ermiş,
âb-ı hayât gibi, tatlı kanun suyunu akıtıp,
rāma sevincini arttıran,
ratna-candra cevheri ay tanrı
Raśmiprabhāsa önünde hurmetle eğilirim.

Niyama yamana, bilinmesi gereken törelerin,
nirvāna, bütün mâniaların
nisda birakina tamamiyle gitmesi,
nyāya tefsir yolunca gidip,

39 13 nıty-a töz ürlük nıraḍm-a mensiz.
nıruda öçmiş tegşilmeksiz.
14 nırvan-lıġ orun-ta edgüti ornaşmış.
nırmala kirsiz-ke yükünürmen.

15 (13) ünlüg aḍḳaġ-tın önmiş ertmiş.
öñgdünki uç-ta tutulmaduḳ.
40 1 üşülmek körüm-tin öñgi kiḍmiş.
üşlünçü tüp-te içikmedük.
2 üç-li tört-li belgü-ke tayaḳ-lıġ.
öd atlıġ san-ta tüşrülmedük.
3 örüg amrılmış vımala kirsiz.
öz töz-i arıġ-ḳa yükünürmen.

4 (14) taṅgsuḳ ed tavar-lar öz-e.
tapınça meṅgi-ler tegintürdeçi.
5 taplaġ-ḳa yaraşı nom nomlamaḳ-tın.
tanuḳlaġuluġ töş buldurtaçı.
6 taḳı artuḳraḳ ḳorḳınçsız ḳılıp.
tar sıḳış emgek-tin ḳutrulturdaçı.
7 tada tıvaki birmek-te titimlig.
tartınç-lıġ ḳaṅgım-ḳa yükünürmen.

8 (15) prakartı tip aḍḳandaçı.
pradan ḳılġu tip nom(l)adaçı.
9 pratıḍyasanbuḍ-pad nomuġ aşıp.
praçapaḍı-ḳa ıman-mış-lar-nıṅg.
10 praşva ḳılu söz-leşmek-lig.
pradıban-ların küçsiretdeçi.
brahmaçarı arıġ yorıġ-lıġ.
11 brahmanı atlıġ-ḳa yükünürmen.

(16) aḍ-tın belgü-tin adırılmış töz-lüg.
12 adruḳ taṅgsuḳ artuḳ inçge iş-lig.
anasırav-a ṭatu tigme.
13 aḳıġ-sız oġuş nomluġ et'üz-lüg.
alḳu nom tayaḳ-ı aḍa ḳaṅg tiḍmiş.
14 arıġ brahmı çın az-rua birmiş.
aḍı kötrülmiş brahmaṭaḍı atlıġ.
41 1 ayaġ-ḳa tegimlig-ke yükünürmen.

nityā kök, geçmez, *niradma*, bensiz,
nirodha sönmüş, değişmeyen
mirvāna yerinde iyice yerleşmiş,
nirmala, lekesiz önünde hurmetle eğilirim.

Ses bağlantılarından çıkmış, geçmiş,
öndeki uçta tutulmamış,
kopmak görüşünden uzaklaşmış,
kopmanın dibine girmemiş,
üç ve dört işâretine istinat edip,
zaman adlı sayıya düşürülmemiş,
sâkin, durulmuş, *vimala* kirsiz,
kendi kökü temiz olanın önünde hurmetle eğilirim.

Nâdir, kıymetli eşyalar ile
arzusunca bütün huzûru te'min eden,
arzuya uygun töre vaz'etmek sûretiyle,
şehâdet getirilen kökü bulduran,
daha çok korkusuz hâle getirip,
darlık ve sıkıntı zahmetinden kurtaran,
tada tivaki vermekte devam eden
lutufkâr babamın önünde hurmetle eğilirim.

Prakrti diye bağlanan,
pradhāna (?) yapmalı diye vaaz eden,
pratītya-samutpāda töreden ayrılıp,
prajāpatī 'ye inanmışların
praśvā yaparak konuşan,
pratibhāna'larını kuvvetten düşüren,
Brahmacārī temiz amelli
Brāhmana adlının önünde hurmetle eğilirim.

İsimden ve işâretten ayrılmış köklü,
seçkin, nâdir, çok ince işli,
anāsrava dhātu denilen
değişmez töre zümresi vücûduna sâhip,
bütün törelerin desteği ata-baba denilen,
temiz *brāhmī*, gerçek *Azrua*'nın verdiği,
adı yükselmiş *Brahmadatta* adlı
saygı değerin önünde hurmetle eğilirim.

(17) sordapan arhant-ta ulatı-lar-nıŋ.
41 2 sunasıru tatġangu küsengü-lüg-i.
sudanı başdıŋlıġ edgü eren-ler-niŋ.
3 sor-a isdeyü tilegü-lüg-i.
140 soḳuşmış tuşuşmış avant-lıġ-lar-nıŋ.
4 suvsuş-ın ḳandurup ögirtgülügi.
soġançıġ edgü çın köni nomluġ.
5 suv teŋri-siŋe yükünürmen.

(18) başlaġ-sız uşun sansar-tın berü.
6 145 bala-pardagçan bolmaḳ oġur-ında.
baramarta yig yörüg töz-iŋe ḳarşı.
7 bar yoḳ timek-lig iki uç-uġ tudup.
baş-ın ıdturunmış yadyadatı teg.
8 barġuluġ ortun yol yaŋılmış-lar-nıŋ.
150 başçı uduşġaḳ-ı badıra şiri atlıġ.
9 bakşım siz-iŋe yükünürmen.

(19) çaḍur aşıḍı saranşirike.
10 çaḳ ülgü san-ı sekiz tümen tört miŋ.
çarıt-lar öz-e basıḍılmaḳ-lıġ.
11 155 çalıġ sişik-ke çalsıḳmış-lar-ḳa.
çamsız ögirgü suvig bürdig-lig.
12 çaḳ soḳ-a nomluġ meŋgi birdeçi.
çandana şiri çından ülüg-lüg.
13 çavıḳmış küü-lüg-ke yükünürmen.

(20) 160 temir tuç kümüş altun tilgen-lig.
14 tegşindürteçi ḳan-lar başdıŋlıġ.
teŋri yalŋuḳ erklig-lerin-te.
42 1 telim oġur-ın ertmiş aşunmış.
teŋkergülügsüz çoġ-luġ yalın-lıġ.
2 165 tepretgülügsüz küçlüg küsün-lüg.
teŋsiz ülgüsüz edgü adruḳ-luġ.
3 teŋrim siz-iŋe yükünürmen.

(21) yad-ta öz-te bir teg yapa yadılmış.
4 yarlıḳanançuçı köŋül öriḍip.

Başta *sordaban* olmak üzere, bütün *arhant*'ların
sunasıru tatmağı arzuladıkları,
Sudhana (?) basdn̂glıġ iyi insanların
sorup isteyerek aradıkları,
birbirine girmiş, karşılaşmış sebeplilerin
susamalarını kandırıp sevindiricisi,
tatlı, güzel, doğru ve dürüst töreli
su tanrısı önünde hurmetle eğilirim.

Başlangıcı olmayan uzun *samsāra*'dan beri
bālaprthagjana olmak uğrunda
paramārtha üstün tefsir köküne karışıp,
var ve yok denilen iki ucu tutup,
başını kaybetmiş olan *Yajñadatta* gibi,
gidilecek orta yolu şaşırmışların
rehberi, sevkedicisi *Bhadra-Śri* adlı
hocam, sizin önünüzde hurmetle eğilirim.

Caturaśīti Saranşri'ye
tam ölçü sayısı seksen dört bin,
çarıt'lar ile bastırılmış olan
arama şüphesine uğramışlara
sessiz sevinme suyunu hisseden,
tam zamanında töre huzûrunu veren
Candana-Śri sandal saâdetine eren,
nâm salmış, şöhret bulmuşun önünde hurmetle eğilirim.

Demir, tunç, gümüş ve altın çarkı
çeviren hukümdarlar basdn̂glig
tanrı ve insanların kudretleri arasında,
çok zamanını geçirmiş,
kıyaslanmaz ateşli, alevli,
depretilmez güçlü, kuvvetli
eşsiz, ölçüsüz iyi, seçkin
tanrım, sizin önünüzde hurmetle eğilirim.

Özü ve yabancıyı aynı şekilde içine alan
merhametli gönül izhar edip,

yaraḍınġu-luġ edgü nom-lar-ta.
42 5 yaṅg kip birmek-lig yaruḳ-ın ıdıp.
yaṅgılmaḳ töz-lüg ḳaraṅgḳu-lar-ın.
6 yana toġmaḳ-sız ḳılu öçürdeçi.
yaruḳ yaltrıġ ḳutluġ ülüg-lüg.
7 yarutdaçı-ḳa yükünürmen.

(22) busandurtaçı nız-vanı-lar-nıṅg.
8 bulġandurmaḳ-lıġ küç-ler-in kevip.
buşı-ta ulatı yorıġ-lar öze.
9 buyan-ın bilge bilig-in yıvıp.
buşulmaz arḍamaz nırvan meṅgi-sin.
10 bulġuluġ küsüş-i uz büḍmiş ḳanmış.
busuş-suz ḳutluġ aşuka şiri
11 burḳan ḳutıṅga yükünürmen.

(23) nandımukḍı öṅgi öṅgi taplaġ-lıġ.
12 namurup aḍ öṅg-te tuḍulmış-lar-nıṅg.
nayut asanki koldı san-ınça.
13 naraka sevigsiz emgek-lerin-te.
nata umuġ ınaġ bolġalı udaçı.
43 1 nara smḫ-a ıduḳ yalṅguḳ arslan-ı.
narayana şiri küçlüg küsün-lüg.
2 nayaka yirçi-ke yükünürmen.

(24) körü ḳanınçsız lakşan ayraḳ-lıġ.
3 köşünü turur et'üz iḍigi.
köz ḳaçıġ-larıġ ḳutadur-daçı.
4 köṅgül erklig-ig ögirtdür-deçi.
küsençig lınḫu-a ḳutluġ ülüglüg.
5 küsemiş küsüş-üg top ḳandurtaçı.
köp-ke asıġ-lıġ kusum-a şiri atlıġ.
6 köni tuyunmış-ḳa yükünürmen.

(25) barama-arḍa çın yig yörüg-lüg.
7 barı-vışutı töz-i arıġ süz-ük.
baġ ḳusuḳ tigli kkir yolatmaḳ-sız.
8 badm-a çıyuda lınḫu-a yaltrıġ-lıġ.

uyulacak olan iyi törelerde
kalıp ve şekil verme ışığını gönderip,
yanılmak kökünün karanlıklarını
bir daha ortaya çıkmayacak şekilde söndüren,
parlak, aydın, mesûd ve tâlihli
aydınlatıcı önünde hurmetle eğilirim.

İnsanı tâciz eden iptilâların
bulandırma kuvvetini gevşetip,
başta ihsan olmak üzere, iyi hareketler ile
fazîletini ve hikmetini *yıyıp*
bozulmaz, fenalaşmaz *nirvāna* saâdetini
bulma arzusu kemâle ermiş, tamamlanmış,
kedersiz, mes'ûd *Aśoka-Śri*
burkan saâdeti önünde hurmetle eğilirim.

Nandamukati ayrı-ayrı beğenilen
nāmarūpa, ad ve şekle kapılmış olanların
nayuta asnakhya milyonlar sayısınca
naraka cehennem eziyetleri içinde
nata melce ve ümit olmağa muktedir
narasiñha, aziz insan arslanı
Nārāyana Śri güçlü, kuvvetli
nāyaka rehber önünde hurmetle eğilirim.

Bakıp doyulmaz *lakṣana* alâmetli
gözle görünen vücût yapısı,
göz hassesini mes'ûd eden
gönül kudretini sevindiren
aziz lotüs çiçeği kut ve saâdeti,
bütün arzuları yerine getiren,
her kese yardımı dokunan *Kusuma-Śri* adlı
doğru nüfûz etmişin önünde hurmetle eğilirim.

Paramārtha, doğru ve üstün tefsirli,
Pariviśuddhi, kökü temiz ve duru,
bağ ḳusuḳ denilen kir yaklaştırmayan,
padma ciyuda, çiçek parıltılı,

bar kel ḳılmaḳ-lıġ bügülemek-i.
43 9 205 barça-ḳa asıġ-lıġ aḍ maṅggal bolmış.
bavaġr tüp-lüg lokaṭaḍu-nuṅg.
10 baş-çı idi-siṅge yükünürmen.

(26) daranı samadı nom-lar-ın tolu.
11 darm-a piḍaka aġılıḳ tutdaçı.
210 daşabal on küçlüg tuyunmış-lar-lıġ.
12 danı şırışdı bay-lar ornaġ-ı.
darṭa-vaçır-a bek ḳatıġ vaşır.
13 datu oġuş-nuṅg aḍı maṅggal-ı.
danaşiri atlıġ ed tavar ḳutluġ.
44 1 215 dakşinaki dıntar-ḳa yükünürmen.

(27) uşun sansar-lıġ oot-luġ ev içinde.
2 utru tetrü bar kel ḳıldaçı.
uġusuz sergüsüz unçsuz köḍrünçsüz.
3 ulınçıġ emgek-ke soḳışmış-larıġ.
220 uşaḍı turḳaru ǫyü ödikleyü.
4 unıtmadaçı umuġ-ı ınaġ-ı.
uluġ tuyunmış sımartı şiri atlıġ.
5 uġan-lar ḳan-ıṅga yükünürmen.

(28) suḳsınmaḳ töz-lüg az-ta uladı.
6 225 suv kelgin-iṅge toḳıḍılmış-larıġ.
sudur başdıṅlıġ edgü nomlar-lıġ.
7 sunmış iligi öz-e tartıp taşḳarıp.
soḳ-a umuġ ınaġ bolġalı umaḳ-tın.
8 soġançıġ edgü aḍ küü ilḍinür.
230 suu-parı kirtiḍa-nama-ṭiya şiri atlıġ.
9 soruḳmış bilgin-ke yükünürmen.

(29) ilki töz-i arıġ bilge biliglig.
10 idiz uçruġ-luġ tuġ örü tikip.
igid saḳınç-lıġ yad yaġı-larıġ.
11 235 ıraḳ teşgürü ḳaçurmaḳ öz-e.
içtin sıṅgarḳı köni yorıġ-lıġ.
12 il-in uluş-ın uz küşetdeçi.

git-gel etme büğülemesi,
her kese faydalı ad ve nam olmuş
Bhavāgra'ya istinat eden *Lokadhātu*'nun
öncü sâhibi önünde hurmetle eğilirim.

Dhāranī samādhi törelerini tam olarak
Dharmapiṭaka hazînesinde saklayan,
daśabala on kuvvetli nüfûz etmiş olanların
dāna śreṣṭha zenginler yeri,
drdhavajra çok sert elmas,
dhātu zümresinin adı, şöhreti
Dāna-Śri adlı mal-mülk sâhibi
Dakṣināki din adamının önünde hurmetle eğilirim.

Uzun *samsāra*'nın ateş evi içinde
ileri-geri git-gel yapan,
dayanılmaz, tahammül edilmez, çekilmez
dolaşık yolların eziyetlerine mâruz kalanları
her vakit ve her yerde düşünüp seven,
onların unutmayan melce ve ümidi,
büyük nüfûz edici *Smrti-Śri* adlı
ilâhlar hukümdarı önünde hurmetle eğilirim.

Aç-gözlülük kökü hırsından başka,
sel felâketlerine mâruz kalanları,
sūtra ve diğer iyi töreler sâyesinde,
uzattığı eli ile çekip çıkarıp,
tam bir melce ve ümit olabilmekle,
güzel, iyi ad ve şöhret bulan
Suparikīrtitanā mandheyaśrī adlı
her vakit aranılan bilge önünde hurmetle eğilirim.

Aslı-esâsı temiz hikmet olan,
yükseklere çıkan tuğunu dikip,
yanlış düşünceli yabancı düşmanları
uzaklara kovup, kaçırmak sûretiyle
iç bakımından dürüst hareketli,
halkını, memleketini iyice koruyan

indir-a-kidu-tuvaça raça.
44_{13} ıduḳ ilig-ke yükünürmen.

(30) 240 manuçap rıdı küü kelig öz-e.
14 maṅglayu kez-e bar kel ḳıldaçı.
manuş-a yalṅguḳ başdıṅghġ-lar-nıṅg.
45_1 maytrı kọṅgül-lüg çın edgü ögli-si.
mayaçal yilvi toor al altaġ öz-e.
2 245 maṭyamarg yol-ça uz başladaçı.
maḥa-puruş ıluġ er suu-vikiranda şiri.
3 maṅggal-ım sız-iṅge yükünürmen.

(31) öṅg-te ulatı ögmek-lig şımnu.
4 örḍüg baġ başlap mışvanı-lıġ şımnu.
250 örletmek iş-lig teṅgri-lig şımnu.
5 ölüm-lüg şımnu üşlünçü tüp-lüg.
ülgüsüz öküş yad yağı-ların.
6 örlet(t)ürmedin utmış yavaldurmış.
öz-i süṅgüş-te yigedmiş atlıġ.
7 255 öşeliksiz er-ke yükünürmen.

(32) aḳıġsız oġuş-tın aṭrılıp önmiş.
8 adruḳ adruḳ et'üz-leri öz-e.
anagat kelmedük öd tükegınçe.
9 adın-lar asıġ-ın ḳılġuluġ iş-te.
260 arasız oḳsuz bar kel ḳılġalı.
10 arḍuḳ berk ḳatıġ küsüş turġurmış.
aġınçsız ḳınıġ-lıġ vikirandagamini.
11 ataçım siz-iṅge yükünürmen

(33) tüküni ḳırḳ sekiz edgü nom-lar-lıġ.
12 265 töşü-te yatılmış yaruḳ yaltrıġ-lıġ.
tükeşigçe uz tümeki iḍigi.
13 tükel egsüksüz ḳutluġ ülüglüg.
tük tümen türlüg taṅgsuḳ ed-lerin.
14 töşkergülügsüz çoġluġ yalın-lıġ.
270 tünerig sansar-nıṅg yaruḳ yulası.
15 tüpkerü tuymış-ḳa yükünürmen.

Indraketudhvaja raja
mukaddes hükümdarın önünde hurmetle eğilirim.

Manuçap idi şekil değiştirmek sûretiyle,
adımlayarak gezip, git-gel yapan
mānuṣa, insan basdıṅghḡ-'ların
maitrī gönüllü, gerçekten iyi düşünceni,
mayajāla, sihir ağı, hîle ve aldatma ile
madhyamārga yol üzere usta rehberlik eden,
maha-puruṣa, büyük er, *Suu-virkranda-Śri.*
şöhretlim, sizin önünüzde hurmetle eğilirim.

Renk ve başka övme şeytanları,
başta örtü ve bağ olmak üzere iptilâ şeytanları,
tâciz eden kötü rûh şeytanları,
kökü kesen ölüm şeytanları,
sayısız çok yabancı ve düşmanlarını,
tâciz etmelerine imkân vermeden, yenmiş, sindirmiş,
savaşta üstün gelmiş diye bilinen
en üstün er önünde hurmetle eğilirim.

Değişmez kökten ayrılıp, yükselmiş,
başka-başka vücûtları ile
anāgata, gelecek zamanların sonuna kadar,
başkalarının menfaatini te'min işinde,
arasız ve desteksiz git-gel yapmak için
çok kuvvetli arzu izhar etmiş olan,
tereddütsüz istekli *Yikirandagamini*,
babacığım, sizin önünüzde hurmetle eğilirim.

Bütün kırk sekiz iyi törelere sâhip,
her tarafa yayılmış, parlak, ışıklı,
tükezigçe iyi *tümeki idiki*,
tam, eksiksiz, mes'ûd ve tâlihli,
sayısız, çok çeşitli nâdir şeyleri ile
aslına, esâsına erişilemeyen ateşli, alevli,
karanlık *samsāra* 'nın parlak meş'alesi,
aslı-esâsına kadar nüfûz etmiş olanın önünde hurmetle eğilirim.

(34) küsemiş küsüş-üg top ḳanturdaçı.
kötrülm-e aġır erdini töz-lüg.
küden mıṣvanı-lıġ kkir yuḳlunmaḳsız.
körklenü açılmış lınḫu-a oġuş-luġ.
koṉgül tülüki küü kelig öze.
köp-nüṉg asıġ-ınta tutçı evrildeçi.
köni tuyunmaḳ bilge biliglig.
kütiḍmiş çoġluġ-ḳa yükünürmen.

(35) çiçe egsüksüz küsüş ḳanturur.
çıntamanı teg berkin bulġuluġ.
çimsiz silvi-siz münsüz ḳadaġ-sız.
çınlayu udumbar alp tapışġuluġ.
çıġsız ülgüsüz edgü nom-lar-lıġ.
çıbıḳ-ı budıḳ-ı yapa yaṭılmış.
çınsu nom töz-inte uz ornaşıġ-lıġ.
çın sala sögüt-ke yükünürmen.

---

una bu soḳ-a biz-ni osuġluġ.
oġadıp ḳalmış tınlıġ-larıġ oġrap.
upalı sudur-ta ötündürülmiş.
uġan arşı öz-e uz nomlaḍılmış.
otuz beş burḳan-larḳa yükünmiş üçün.
utġuraḳ tegingü ḳılınç-ım önüp.
umuġ-suz-larḳa umuġ boldaçı.
uluġ tuyunmış bolmaḳ-ım bolz-un.

[edgü] [edgü]

Bütün arzuları birden tatmin eden,
kaldırılması ağır cevher köklü,
kirli iptilâların kirine bulaşmayan,
güzelce açılmış lotüs soyundan
gönül kuvveti, şekil değiştirmek ile
umûmun menfaati uğrunda her vakit didinen,
doğru nüfûz etme hikmetine sâhip
kütidmiş alevlinin önünde hurmetle eğilirim.

Eksiksiz bütün arzuları tatmin eden,
cintāmani gibi, güçlükle bulunan,
çimsiz, silvisiz, kusursuz, eksiksiz
hakikî *udumbara* gibi, güç elde edilen
ölçülmez, tartılmaz iyi törelerin
dalı, budağı etrafı kapatıp yayılmış,
"olduğu gibi" töre kökünde iyice yerleşmiş,
hakikî *sāla* ağacı önünde hurmetle eğilirim.

İşte bu tam bizim gibi
şaşırıp kalmış olan canlılar uğrunda
Upāli-sūtra'da rica üzerine
Dēva-rṣi tarafından iyi vaaz edilmiş,
otuz beş burkan önünde hurmetle eğilmiş olduğum için,
tamamiyle kavuşmak amelim ortaya çıkıp,
ben de ümitsizlere ümit olan
büyük nüfûz etmiş bulunanlardan olayım.

İyi iyi

11

ALFABE SIRASINA GÖRE

Mecmuanın 47_1—51_4 sahife ve satırları arasında bulunan bu manzûme, 84 satır veya mısrâ içinde 21 dörtlük teşkil eder. Eser hakkında her hangi bir kayda rastlanmadığı gibi, müellif, mütercim veya müstensih için de hiç bir mâlûmat yoktur. Parça 47. sahifenin başından itibâren devam eder. 46. sahifede, bundan önceki parça tamamlandıktan sonra, daha 4—5 satırlık açık yer bırakılmış olmasından, bu iki parçanın birbirinden ayrı tutulmak istenildiği anlaşılır. Fakat parçanın sonu olan 51_4'ten sonra, hiç bir ara bırakılmadan, başka bir manzûmeye geçilmiştir. Yalnız, bu parçanın her mısrâı bir satır üzerine yazılmış olduğu hâlde, bundan sonraki parçada mısrâlar, mensûr metinlerde olduğu gibi, arka-arkaya sıralanmıştır. Bu yazılış tarzı ile, parçaların ayrı-ayrı eserler olduğu belirtilmiş olabilir.

Manzûmenin husûsiyetlerinden biri ve bugün için belki de en mühim olarak kabûl edilebilecek olanı, bunun uygur (daha doğrusu soğd) alfabesinin sırasına ve harflerin sayısına göre tanzim edilmiş olmasıdır. Uygur-soğd alfabesinin tek şekilli harflerine tekabül eden 21 sekizlik, alfabenin eski sırasına göre sıralanmıştır. Soğd alfabesi türkler tarafından kabûl edilip, uygur alfabesi şeklini alınca, bâzı şekillerin ilâvesi ile tekâmül ettirilmiş olduğu gibi, türkçede bulunmayan bâzı seslere işâret eden harfler de zamanla alfabeden çıkarılmıştır (Uygur alfabesinin sırası ve tarihî inkişaf içinde aldığı şekilleri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygur alfabesi, M. Cevdet, hayatı, eserleri ve kütüphânesi*, İstanbul, 1937, s. 665—691). Manzûmedeki dörtlüklerde sırası ile kafiye olarak kullanılan harfler şunlardır:

a v ḳ | v s ḫ(ḳ) | y k t | m n z(s)
b ç r | ş t l | ş m ḳ

Bu eski şekil ve sıraya uymaktadır:

a v(f) ḫ | v(w) z ḳ | y k ḍ | m n s | b(p) ç r | s t l | s m ḳ

A. v. Le Coq, *Türk. Manich. aus Chotscho*, III, s. 22, nr. 8, VII, T. M. 423a (krş. Chavannes-Pelliot [583/4])'da, yaprağın ön tarafında, 1.—13. satırların hizasında, sol kenarda, yukarıdan aşağıya doğru, bir tânesi okunmamak üzere, uygur alfabesinin 21 harfi şöyle sıralanmıştır: *a*(*n*), *i*(*v*), *ġ*(*k*), *v*, *z*, *ġ*(*ḫ*), *y*, *k*, *d*, *m*, *n*, *s*, *b*, *ç*, *r*, *ş*, *t*, *r*, ?, *m*, *ḳ* (ilk harf *a*, ikincisi *v*, okunmayan 19. harf *ş* olacaktır. Doğru sıra-

nın, yukarıdaki ile mukayese edilerek, tesbiti mümkündür). Yaprağın arka tarafında, satırların sağında 6 uygur harfi sıralanmış olduğu kaydedilmiş ise de, bunların hangi harfler olduğu belirtilmemiştir. Her iki sıra etrafındaki metinlerde alfabe harfleri ile ilgili her hangi bir telmihe tesâdüf edilmemektedir.

Bu manzûme de Burkan kültürü çerçevesine dâhildir; fakat dili ve ifâdesi sâde olup, pek fazla dinî tâbirlere yer verilmemiştir. Mevcut yabancı kelimeler daha çok kafiye zarûreti ve bunun yarattığı hava ile girmiş olmalıdır.

49_{10-12}'de bulunan, 13. *ba* hecesi içinde bir satır eksik istinsah edilmiştir.

Daha önce de gördüğümüz gibi (bk. 1), burada da nazmın şekli hakkında tereddüt edilebilecek hususlar vardır. Burada her satırda ikişer mısrâ bulunmakta ve her mısrâın sonu noktalar ile işâretlenmektedir. İlkinde ikinci mısrâı teşkil etmesi muhtemel olan kısım ayrıca belirtilmemiştir. Fakat orada olduğu gibi, burada da ikinci mısrâların kafiyelerinde uygunsuzluklara rastlanır. Msl. 47. sahifede 7. ve 8. mısrâlar, 49. sahifede 17., 18., 19., ve 20. mısrâlar, 50. sahifede 10. ve 11. mısrâların ikinci yarıları diğer mısrâlardaki duruma uymamaktadır. Bundan başka bu iki mısrâın mânayı tamamlaması ve son kafiyelerin ikinci mısrâda bulunması sebebi ile, ben şimdilik bunları birer dörtlük olarak kabûl ettim. Metinde, mısrâların uzunluğundan dolayı, bunların alt-alta yazılması daha uygun görülmüştür. Bu şekilde bunların sekizlik olabileceği düşüncesi de tamâmen bertaraf edilmemiş olur.

Manzûme, baş ve son kafiyeler ile hece sayısı bakımından, şöyle tanzim edilmiştir:

1 *a...savlarıg* 11 } 19
a.....bitigde 8 }
a....kelürgil 12 } 22
a.....titigde 10 }
a.....bilser 11 } 19
a.....biligte 8 }
a.....bolsar 11 } 20
a.....yiligte 9 }

2 *v.....larnıng* 13 } 20
v.....tözin 7 }
v...alsar sen 11 } 17
v.....sözin 6 }
v.....ekşer 10 } 18
ö.....özin 8 }
v...örletserler 11 } 20
ö.....közin 9 }

3 *ḳa.....arıl* 11 } 19
ḳa.....ara 8 }
ḳa.....tapın 12 } 20
ḳa.....yara 8 }
ḳa.....tutup 13 } 20
ḳa.....tara 7 }
ḳa....yadgıl 10 } 18
ḳa.....bara 8 }

4 *va....ḳarşıta* 12 } 19
va....urzun 7 }
va.....yasın 11 } 19
va....ḳarzun 8 }

5 *sa.....körser* 9 } 17
sa.....özi 8 }
sa.yirtinçününg 9 } 17
sa.....tözi 8 }

6 *ḫa...büritgil* 10 } 19
ḫa.....tözi 9 }
ḫa.....tileser 10 } 17
ḳa.....özi 7 }

va..... kelip 8 } 16
va..... urzun 8 }
va.....kılmasar 10 } 18
va..... sorzun 8 }

7 ya..... kelti 9 } 17
ya..... manga 8 }
ya.....eşitilser 14 } 21
ya.....kanga 7 }
ya.. yarsımasar 10 } 17
ya..... tanga 7 }
ya..... tınlığ 8 } 16
ya..... sanga 8 }

10 ma.....tidim 9 } 16
ma..... .manga 7 }
ma.... urur sen 11 } 18
ma..... kanga 7 }
ma.... kelmeser 12 } 20
ma.....sanga 8 }
ma..... ağtilur 11 } 18
ma..... yanga 7 }

13 ba..... erti 8 } 15
ba..... .sözi 7 }
ba.. kelmekintin 8 } 16
ba.....özi 8 }
— ..... — —
— ..... — —
ba..... açılğay 11 } 18
ba.....susı 7 }

16 şa..... turur 10 } 17
şa.....üni 7 }
şa.....bolmakı 11 } 18
şa..... müni 7 }
şa.... türmedin 11 } 19
se..... tüni 8 }
şa..... turur 9 } 16
sa..... küni 7 }

19 şa... tapınğu ol 11 } 18
şa.....kanka 7 }
şa.....yükünü 14 } 23
şa..... sanka 9 }
şa..... arslan 12 } 19
şa..... yanka 7 }
şa.....turğurup 11 } 19
ş.....tanka 8 }

sa.nsakıdaçınıng 11 } 19
sa..... közi 8 }
sa.... ermezmü 12 } 21
sa.....bözi 9 }

8 ke..... kezigi 9 } 19
ke.....örkin 10 }
ke.....koşsar 9 } 17
ke..... .börkin 8 }
ke.....kevşenser 9 } 17
ke..... atürkin 8 }
ke..... bolsar 10 } 17
ke.....körkin 7 }

11 na..... kelzün 8 } 16
na..... munı 8 }
na.....tüşürür 10 } 18
na..... uvnı 8 }
na.... biliglerni 9 } 16
na..... tunı 7 }
na..... keçmez 11 } 18
na..... suvnı 7 }

14 ça..... bolsar 10 } 18
ça.....kodğu ol 8 }
ça..... kelser 10 } 18
ça.....sudğu ol 8 }
ça.....tiser 11 } 19
ça.....yudgu ol 8 }
ça..... .atı 12 } 19
ça.....bodğu ol 7 }

17 te..... bilser 8 } 15
te.....kişi 7 }
te..... turur 8 } 16
te..... buşı 8 }
te..... .körgil 12 } 19
te..... tüşi 7 }
te.....bügüş 11 } 19
te..... işi 8 }

20 ma..... tirler 9 } 16
ma.....anta 7 }
ma..... tirler 10 } 17
ma.....santa 7 }
ma.....kirmiş 10 } 17
ma.....yanta 7 }
ma..... tirler 10 } 20
ma..... kanda 10 }

ka... yadğurmış 12 } 21
ka.....közi 9 }
ka... bolmakıntın 8 } 15
ka..... .sözi 7 }

9 ta.....talulalım 8 } 16
ta.....tözin 8 }
ta..... alğu ol 9 } 19
ta..... sözin 10 }
ta.....biligler 9 } 17
ta.....özin 8 }
ta.....biliglig 9 } 17
ta.....közin 8 }

12 sa..... unıttım 9 } 17
sa..... tölek 8 }
sa.....köreyin 12 } 19
sa.....yölek 7 }
sa.....öçeşmek 12 } 18
sa..... ilek 6 }
sa..... erser 10 } 18
sa..... belek 8 }

15 r.....yatıp 8 } 15
ar..... mini 7 }
ar.....tüşi 9 } 16
an..... kini 7 }
ar.... kuvrağlar 10 } 18
ad..... tini 8 }
ra..... .alıp 11 } 19
al..... sini 8 }

18 la..... kaçdı 9 } 16
la.....terig 7 }
la.....erser 9 } 16
na..... serig 7 }
la..... keçser 10 } 18
ne..... .erig 8 }
la..... kıltı 10 } 19
la..... çerig 9 }

21 ka.....erki 10 } 18
ka..... kili 8 }
ka..... bolmakı 11 } 19
ka..... bili 8 }
ka.... yırğazun 11 } 18
ka.....ili 7 }
ka.....tip 12 } 20
ka..... tili 8 }

Hece sayısı bakımından mısrâlar şu şekildedir (umûmî sayı 83 üzerinden):

Mısrâın ilk yarısında		İkinci yarısında	
21 mıs.	11 hece	37 mısr.	8 hece
19 "	10 "	33 "	7 "
17 "	9 "	7 "	9 "
12 "	12 "	4 "	10 "
10 "	8 "	2 "	6 "
2 "	13 "		
2 "	14 "		

Mısrâın her iki kısmı bir arada

20 mısr.	19 hece
17 "	18 "
16 "	17 "
13 "	16 "
8 "	20 "
4 "	15 "
3 "	21 "
1 "	22 "
1 "	23 "

Eserin dörtlükler ile yazılmış olduğu kabûl edildiği takdirde, mısrâlardaki baş ve son kafiyelerin çok muntazam bir şekilde yerleştirilmiş olduğu görülür. Kafiyelerde fazla tenevvû olmamakla berâber (msl. *özin* kafiyesi 2. ve 9. dörtlüklerde aynen tekrarlanmakta ve *özi* kafiyesi de bir tek farkla 5. ve 6. dörtlüklerde, aynı şekilde pek az farkla *anga* kafiyesi 7. ve 10. dörtlüklerde geçmektedir), ses bakımından kusursuz mısrâ sonu kafiyelerine mâliktir. Yalnız bir mısrâı eksik olan 13. dörtlükte *özi* sırasında bir de *-üsi* geçmektedir ki, bu keyfiyet manzûme için bir noksan olarak kabûl edilebilir. Kafiyelerdeki *ara*, *ili*, *-urzun*, *örkin*, *erig*, *-anka*, *-anta* ve *-udgu ol* gibi mukayyet şekiller yanında, *ölek : ilek* veya *işi : üşi* gibi, tek-tük basit kafiye misâlleri vardır. Baş kafiyeyi teşkil eden seslerin dörtlükler içinde bol-bol tekrarlanmış olması da parçayı âhenk bakımından zenginleştirecek mâhiyettedir.

METİN

47$_1$ (1) α başlaġ-lıġ aşnu-ḳı sav sav-larıġ.
ança bitilim bitigde.
2 adaḳ-ın başın aşlaşturu kelürgil.
ançulayu bulġanma tiḍig-te.
3 anı teg sav-lar-nıṉg açuḳ-ın bilser.
adruḳ ermez-mü bilig-te.
4 amrılıp olurup aḍḳaġ-sız bolsar.
ançata tatıġay yilig-te.

5 (2) vınay-ta ulatı vıçıdıramal-lar-nıṉg.
vaşır teg ḳatıġ töz-in.
6 vyakiyan ḳılu viṭis alsar-sen.
vınçur-anıṉg söz-in.
7 önüş-i önmeyük uşik ekşer (.)
ögin ök bililgey öz-in.
8 vigni-vinayiki-ler örleḍser-ler.
öntürgey vayrapan-lar köz-in.

9 (3) ḳ uşik-leyü ḳu-a alu arıl.
ḳamaġ titsi-ler-niṉg ara.
10 ḳaṉgımız burḳan-ḳa ḳu-a birle tapın.
ḳamaġ-nıṉg ḳanıṉga yar-a.
11 ḳaṭġu nışvanı-larıṉg-nı ḳatıġdı tutup.
ḳavıḳ teg ḳılu tar-a.
12 ḳanımlıġ bolup ḳayġu-suz yaḍġıl.
ḳamaġ-ta yig orun bar-a.

13 (4) vayduri erdinin iḍilmiş ḳarşı-ta.
vaḥşik-ler ḳut-lar turz-un.

14 vasavı teṉgri-niṉg kiriş-lig y-a-sın.
varskandı toṉga ḳurz-un.
15 vayram yiil teg tavraḳ kelip.
vasundarı alḳış urz-un.
16 vandamı yükünmek kim ḳılmasar.
varkşı arz-ı-ça sorz-un.

11

TERCÜME

Önce *a* ile başlayan söz ve tâbirleri
bu yazıda bir az yazalım:
ayağını, başını iyice bağlayıp getir,
öylece çamura bulanma.
İnsan öyle sözlerin seçkinini bilirse,
bilgide daha üstün olmaz mı?
istiğraka dalıp, her türlü bağlardan sıyırılırsa,
o nisbette iliğin lezzetini tatmış olur.

Vinaya başta olmak üzere, *vinidiramal*'ların
vajra gibi sert kökünü
vyākhyāna yapıp, ders alırsan,
vinçura'nın sözünü,
henüz hâtıra gelmemiş olan harf ve heceler
kendiliğinden derhâl belli olur:
Vighna-vināyaka'lar tâciz ederlerse,
Vajrapāni'lar onların gözünü çıkarır.

k' yı heceleyerek, çiçek alıp temizlen,
bütün talebeler arasında:
babamız burkana çiçek ile kulluk et,
bütün varlıkların hukümdarına yararlık göster;
kaygı iptilâlarını sıkıca ele alarak,
onları kepek gibi yapıp dağıt:
memnûn olarak, kedersiz yaşa,
her şeyden üstün bir yer vardır.

Vaiḍūrya cevheri ile süslenmiş sarayda
rûhlar ve periler yaşasın,
Vasāva tanrının kirişli yayını
Varskanda kahramanı kursun;
vairanbha rüzgârı gibi, hızla gelip,
Vasundhāra alkış tutsun:
vandana tâzimi kim yapmazsa,
Vrkṣa-ṛṣi gibi sorsun.

47_{17} (5) s uṣik-ni saḳınu körser.
sansar-ḳa uḳşayur öz-i.
18 35 saty-a elük tınlıġ yirtinçü-nüŋ.
saḳıġ teg ermez-mü töz-i.
19 saranlanmaḳ kkir-ig saḳındaçı-nıŋ.
sarıġaru turur köz-i.
48_1 sandanak erdini teg saḍıġ-sız ermez-mü.
40 saŋgaḍı karas-a-nıŋ böz-i.

2 (6) ḫ uṣik-ni ḳavrayu büriḍgil.
ḫarday-ı ḳayu-ta ol tözi.
3 ḳaḳ-ḳa yaraġ-lıġ ḳatın tileser.
ḳaçar ol mintin öz-i.
4 45 ḳasıġ-ta tutmış-ı ḳarın-ta yaḍġurmış.
ḳaraŋgḳu biligsiz-niŋ köz-i.
5 ḳasda muŋgı bolmaḳ-ımtın.
ḳarışur maŋga söz-i.

6 (7) y uṣik-niŋ yaraġ-ı kelti.
50 yaltrıḍġu-luġ amtı maŋga.
7 yayıḍu ayıġ-lıġ-ḳa yaraġ-sız eşiḍilser.
yaşar erki sen ḳaŋga.
8 yaraşıp ḫaḳ-ıŋga yarsımasar.
yam ed bolsar-m-a taŋga.
9 55 yalaŋguḳ tiḍm-e yapa tınlıġ.
yarışu küç birz-ün saŋga.

10 (8) ke uṣik-niŋ kelti kez-igi [.]
kergek-leḍgeli bilgi-niŋ örkin.
11 keşigsiz çantıġ keykin ḳoşsar.
60 kedürgil ke-le-ler bürkin.
12 kelüdin bilmeṭin kevşenser.
keçürür bilig-niŋ türk-in.
13 kedgüsi bolmaṭın keken bolsar [.]
ḳergek-siz ḳılur körkin.

14 (9) 65 t uṣik-ni talulalım.
tapışġuluġ erser töz-in.

s harfini düşünüp bakarsan,
kendisi *samsāra*'ya benzer;
sattva canlıların, dünyanın
aslı-esâsı serâp gibi değil midir;
hasislenme kirini düşünenin
gözü gittikçe sararır,
sandanak cevheri gibi satın alınmaz değil mi
sanghāṭī kāṣāya'nın bezi.

ḫ harfini kavrayıp, hisset,
hrdayar'nın kökü nerede;
ḳaḳ'a yarar *ḳatın* dileyince
o kendisi benden kaçar;
ağzında tuttuğunu karnına yatırmış
câhil, bilgisizin gözü,
kasda munğı olmasından dolayı
sözü bana karışık gelir.

y harfinin yeri geldi,
şimdi benim onu aydınlatmam lâzım;
kötü olana meyl-ederek fenalığın duyulursa,
ey babam, sen muhakkak hatâ etmiş olursun,
barışıp, *ḳaḳ*'ına iğrenmesen,
çör-çöp olsa bile, ona ne hayret;
insan denilen *yapa* mahluk
sana güç vermekte yarış etsin.

ke harfinin sırası geldi,
bilginin yularına ihtiyac gösterir;
vakitsiz *çantıġ* geyiği ile koşarsa,
ona *keke*'ler börkünü geydir;
gelişini bilmeden gevşek davranılırsa,
bilginin gücünü geçirir;
giyeceği olmadan, *keken* olursa,
gösterişini lüzûmsuz yapar.

t harfini seçip alalım,
eger kökünü bulmak imkânı varsa;

15 tavar-mu birip saḍġu alġu ool [.]
talay-taḳı bilge-ler-niṅg söz-in.
16 tapışmadı-(l)ar bu bilig-ler.
70 taḳılıp bilig-siz öz-in.
17 taraldaçı targu bilig-lig.
ḍantırvıd aḍġu ol köz-in.

18 (10) m uşik-ke segreyin tidim [.]
maṅgım ḳarıldı maṅga.
19 75 marga maya teg maḳalaḳ urur-sen.
maṅga kelmez-şen ḳaṅga.
20 manı-lıġ sav-lar-nıṅg masdaki kelmeser
maṅga mu edgü ol saṅga.
49, maṅggu-sın yaṅgılsar madı ağtılur.
80 maḫaraç-taḳı yaṅga.

2 (11) n uşik-ke nalanṭ kelz-ün.
nasu-ta mu ḳosar mum.
3 natar-a kılıp töpün tüşürür.
nalat-lıġ uḍmasar uv-nı.
4 85 nasvalı kelir bilig-ler-ni (.)
namlayu atıp tuu-nı.
5 nantı luu taḳı saḳınç-sız-ın keçmez.
narya bilig-lig suv-nı.

6 (12) s uşik-niṅg sav-ın umıḍtım (.)
90 saḳınıp tapmaz-men tölek.
7 sarılm-a yürekim saḳınu köreyin.
saṅga yaraġ-lıġ yolek.
8 saṅggadiz baḳşını-nıṅg sav-ṅga öçeşmek.
saṅga teṅgşü ilek.
9 95 sarvadyan bilig-ni tapmış erser.
sav-ında ıdzun-(l)ar belek.

10 (13) ba uşik-ke sav bar erti (.)
baḳşım ḳutı-nıṅg söz-i.
11 baḳşım emgek kelmekintin.
100 bastıḳmış köṅgül-ke öz-i.

mal mı verip satın almalı
talay'daki belgelerin sözünü;
bu bilgiler câhillere takılıp,
birbirlerini bulamadılar;
dağılan şeyleri dağıtan bilgili
gözünü *ḍantirvid* atmalı.

m harfine koşayım dedim,
adımım buna karşı koydu;
mārgamāyā gibi *mahalak* vurursun,
bana gelmezsin, ey baba;
mani sularının *māṣṭaka*'sı gelmezse,
bana mı iyidir, yoksa sana mı?
yürümesini yanılırsa, *mati* yere yatırılır,
mahāraja'nin fili gibi.

na harfine *nālanda* gelsin,
nasu'dam bunu koymalı
naiara yapıp aşağıya indirir,
nalat uykusunu yenmeze;
nasvaḥı gelir bilgileri
namlayu atıp *tuu*'nı
Nanda ejderha dahi düşünmeden geçmez
narya bilgi suyunu.

s harfinin sözünü unuttum,
düşünüp karşılığını bulamıyorum,
sana münâsip bir destek
düşünüp bakayım, kızma, kalbim.
Saṃghadāsa hocanın sözüne karşı gelmek,
senin için yakışmaz bir tekdirdir,
sarvadyana bilgiyi bulanlar varsa,
sözünden bir parça hediye göndersinler.

la harfine misâl vardı
muhterem hocamın sözü,
hocam eziyetinden dolayı
kendisini gönül tahakkümüne bırakmıştır;

[. . . . . .
. . . . .]

49$_{12}$ baş-ı tapışsar basa-sı açılġay.
bağsal ḳaŋġımız-nıŋ̄ suu-sı.

13 (14) çarıtıġ ḳoşayın tip tapı bolsar.
çan-ta içerig ḳodġu ol.

14 çarıḍsız sav-lıġ-lar çapıp kelser.
çarḳ oḳ yüüz-iŋ̄e sudġu ol.

15 çaramabaviki bolayın tiser.
çama ton öz-e yodġu ol.

16 çamsız bodısatav tip çavıḳur aḍı.
çambudivip-te bodġu ol.

17 (15) r uşik arḳur-a yatıp (.)
avrakit ḳıltı mini.

18 ara tıdmaḳ-nıŋ̄ ayıġ tüş-i.
anuḳ ol saŋ̄a kini.

19 aryasaŋ̄ tüz-ün bursaŋ̄ ḳuraġ-(l)ar.
atırḍlıġ umuġ-um tini.

20 ratnaşiki burḳan-tın alḳış alıp.
alġay men sansar-tın sini.

50$_1$ (16) s uşik teg şağılayu turur (.)
şatap şıpar-nıŋ̄ üni.

2 şatvargi toyın teg satki-siz bolmaḳı.
şaz-ın-lıġ suv-nuŋ̄ müni.

3 şat ayadan-larıġ seşiltürmedin.
şastr saḳınġu ol tün-i.

4 şanta amrılsar sav oḳ turur (.)
şaran övke-lig küni.

5 (17) t uşik teg tele bilser.
teltük-mü bolur kişi.

6 teŋ̄ri ḳol-ı telim turur.
telem-e birgü ol buşı.

7 tegşintürü saḳınıp teŋ̄leyü körgil.
tegmez-mü anıŋ̄ tüş-i.

8 tegir-mü tegmez-mü tip tetrü bügüş.
teldük biligsiz-niŋ̄ iş-i.

. . . . . .
. . . . . .
başları buluşursa, başka tarafı açılır
bağsal babamızın saâdeti.

Carita nazmedeyim diye heveslenince,
çanta içerig bırakmak gerek;
carita'sız sözler koşup gelirse,
çark diye yüzüme tükürmek gerek,
jarama-bhāvika olayım derse,
cama elbise ile dünyadan geçmek gerek,
böylece sessiz *bodhisattva* diye adı meşhur olur,
jambudvīpa'dan göçmek gerek.

r harfi çapraz yatıp,
beni *avyākrta*'da bıraktı;
arayı açmanın fena neticesi
sonunda senin için hazırdır ;
āryā-sanga, asîl cemâat topluluğu,
seçkin ümidimin yularıdır,
Ratnaś'ikhin burkanın du'âsını alıp,
seni *samsāra*'dan çekip alacağım.

ş harfi gibi çağlayıp durur
şatap sipar'ın sesi,
satvargı râhip gibi, *şatka*'sız olması
śāsana suyunun kusûrudur;
şaḍāyatana'ları çözdürülmeden,
geceleri *śāstr* bağlarından düşünülmelidir;
śānta sükûnet bulursa, söz de durur
sarana (?), hiddet günü.

t harfi gibi delebilirse,
insan delinmiş mi olur;
tanrının eli çoktur,
telem-e sadaka vermelidir;
çevirip düşünerek, denkleyi bak,
sevabı sana nasip olmaz mı?
nasip olur mu-olmaz mı diye ters düşünce
câhil bilgisizin işidir.

50_9 (18) 135 l uşik-niŋ lalan-ı ḳaçdı.
lanudur et-ig terig.
10 laŋkeşvarı teg lençük erser.
naru öḍmeki serig.
11 layançaŋ taluy-tın naru keçser.
140 ne tigü ol anı teg erig.
12 laŋkapur balıḳ-nı neteg ḳıltı.
lakışmanı toŋga-lıġ çerig.

13 (19) ş tokıyu şeker teg tapınġu ol.
saŋggi çakravart ḳan-ḳa.
14 145 şarır-ıġ ayayu şakımunı-ḳa yükünü.
şaşımsız sapılġu ol san-ḳa.
15 sakı-lıġ-lar arz-ı-sı şardulı arslan (.)
şabı-lıġ alz-un yan-ḳa.
16 şat paramıt-ıġ şaşımsız tuşġurup.
150 saçġu ol nışvanıġ tan-ḳa.

17 (20) m-a uşik-ni manı-lıġ tir-ler.
manı tapmaṭım anta.
18 maran-mışana-nı maŋggal tir-ler.
ma-su tuḍmaz men santa
19 155 maḥamat pıġambar ar-a kirmiş.
manı-sız oġrı yan-ta.
20 manu levkün-ni mantılmış tir-ler
manısdan-ta mu ol naman ḳanda.

51_1 (21) ḳayu aj-unta ḳılılur erki.
160 [ḳaŋgımız] suu-sıŋga kili.
2 ḳamaġ il-i-niŋ meŋgilig bolmaḳ-ı (.)
ḳaraçu budun-nuŋ bili.
3 ḳaçan-ḳaḍegi ḳayġu-suz yırġaz-un.
ḳamaġ uluş-ı ili.
4 165 ḳara yir-ke kirginçe küç bireli tip.
ḳaŋgımız suu-sıŋga tili.

135 İ harfinin *talanā*'sı kaçtı,
lanudur eti ve deriyi
Langkeśvara gibi *lençük* ise,
öte tarafa geçmesi güç olur;
Layançañg denizinden öteye geçerse,
140 onun gibi insana ne demeli;
Lañkāpurī şehrine ne yaptı
Lakşmana kahramanın askeri.

ş vurup, *şakra* gibi tapınmak gerek
sanggi cakravartī hana,
145 *śarīra*'ya hurmetle *śākyamuni* önünde tâzimle eğilip,
arayı açmadan, o sayıya katılmalıdır;
śakya'*lılar rşi*'sı *śārdula* arslanı
yanına talebe olarak alsın,
şaṭ-pāramitā'yı sırası ile yerine getirip,
150 iptilâları sabah rüzgârına saçmalıdır.

ma harfi için *mani* gibi derler,
ben onda *mani* bulmadım;
maranāmśika'ya saâdet derler,
ma-su'yı ben itibarda tutmam;
155 *Mahāmadi* peygamber araya girmiş
mani'sız gizli yanda;
manu levkun'u mantılmış derler
mānistān'da mı, o namlı nerede?

Hangi âlemde acabâ
160 babamızın saâdetine hudut yapılır;
bütün memleketinin mes'ûd olması
Karaçu halkının *bili*;
nice zamana kadar kedersiz râhat etsin
bütün memleketi ve halkı,
165 kara toprağa girinceye kadar güç verelim diye
babamızın saâdetine dili.

12

GEVEZELİK BOYASI (ÇISUVA TUTUNG)

Bundan evvelki manzûmede de işâret edildiği gibi (bk. 4), bu parça, her hangi bir şekilde belirtilmeksizin, mecmuanın 51. sahifesinin 5. satırından itibâren devam etmektedir. Yalnız ilk parçanın mısrâları, muntazam olarak, ayrı satırlarda yazılmış olduğu hâlde, burada mısrâlar, mensûr metinlerde olduğu gibi, arka-arkaya sıralanmış bulunmaktadır. Metinde satır başlarına bir çizgi (|) ile işâret edilmiştir. Bu farklı yazış tarzı ile iki parçanın ayrı-ayrı eserler olduğu şeklen belirtilmiş sayılabilir. Parçanın nihâyetindeki kayıttan sonra 7—8 satırlık yer boş bırakılmıştır.

Eserin sonunda (bk. 53_{12-15}) yarı manzûm-yarı mensûr olarak kaleme alınmış kısmında su kayıt bulunmaktadır:

"Sıçan yılında, dokuzuncu ayın onunda, güzel, nâdir Taydu kidini Kav Linḫua'da, çok gevezelik etme boyası ile, gök yüzünü zorla süslemeği umduğunu göstermek için yazdım. Çısuya Tutuŋ".

Bu kayıt bundan önceki kısımları da içine alabilir. Eser ayrı fikirleri parçalar hâlinde ele almakla berâber, hepsi de Vapşı Bakşı'nın "gönül kökü" eserine benzemektedir. Çısuya'nın bunu istinsah eden veya nazma çeviren bir kimse olması da muhtemeldir.

51_5—53_{12} arasında 50 satırlık yer işgâl eden bu 60 mısrâlık parça, baş ve son kafiyeler ile ayırt edilen 15 dörtlükten teşekkül etmektedir. Muhtevâsı bakımından Burkan bilgi nazariyesinin izahı ile ilgili olan bu dörtlüklere bir tek parça olarak bakılabileceği gibi, bunlar aynı mevzû etrafında kaleme alınan muhtelif parçaların bir araya getirilmesi şeklinde de telâkki edilebilir. Sâde bir dil ile gâyet açık bir şekilde ifâde edilmiş olan fikirler esere ayrı bir câzibe vermektedir.

Dörtlükler şu şekilde tanzim edilmiştir:

1 *ö*..... *ḳaçar* 13	2 *bu*.....*burḳan* 13	3 *yi*..... *uḳġıl* 13
ö..... *saçar* 13	*bu*..... *turġan* 13	*yi*..... *utġıl* 13
ö..... *baçar* 13	*bo*..... *nırvan* 13	*yi*..... *tuyġıl* 13
ö..... *açar* 13	*bu*..... *sorġan* 14	*yi*.....*ḳotġıl* 13

4 *a*..... *bolup* 13
a..... *salma* 13
a..... *bolup* 13
a..... *ḳalma* 13

5 *kö*..... *-ın saḳın* 13
kö..... *yaḳın* 12
kö..... *tözin saḳın* 12
kö..... *baḳın* 13

6 *bi*..... *sanga* 14
bi..... *manga* 14
bi..... *anga* 14
bi..... *munga* 14

7 *ya*..... *tiyürler* 12
ya..... *tiyürler* 13
ya..... *tiyürler* 13
ya..... *tiyürler* 14

8 *tu*..... *ḳıdıġ* 13
tu..... *tıdıġ* 13
tu..... *tıdıġ* 13
tü..... *sıdıġ* 13

9 *tu*..... *bolmaz* 13
tu..... *bolmaz* 13
—..... — —
tu..... *bolmaz* 12

10 *ö*..... *erip* 13
ö..... *belgürer* 13
ö..... *erip* 13
ö..... *törüyür* 13

11 *ya*..... *erip* 13
ya..... *tuymayur* 13
ya..... *erip* 13
ya..... *erür* 12

12 *ö*..... *tuḍsar* 12
ü..... *sıġurur* 13
ö..... *körser* 13
ü..... *erür* 15

13 *e*..... *paramıtlarıġ* 13
e..... *bolur* 13
e..... *ullurar* 13
e..... *közünür* 11

14 *u*..... *munda* 13
o..... *sanga* 13
u..... *tuşta* 13
u..... *manga* 13

15 *a*..... *ḳol* 13
a..... *bol* 13
a..... *yol* 14
a..... *ol* 13

16 *kü*..... *yangıta* 16
kö..... *lınḫuata* 14
kö..... *ḳalıḳıġ* 12
kü..... *umunmışın*
12 (14)

Buradaki dörtlüklerde muntazam mısrâ başı kafiyelerinden başka, asıl metne âit 15 dörtlükte mısrâ sonu kafiyeler de bulunmaktadır. Bu sonuncuları şu guruplar içinde toplamak mümkündür: 1. *a a a a*, 2. *a b a b* ve 3. aynı şeklin tekrarı. Bunlardan ilk guruba tereddütsüz idhâl edilebilecek olanlar 1., 6. ve 15. dörtlüklerdir. Şekil bakımından, 2., 3., 5. ve 8. dörtlükler de buraya alınabilirdi; fakat 3. dörtlükte bu durumda kafiye aynı eklerin tekrarlanmasına inhisar etmiş olurdu. Bu dörtlüğü *a b a b* şeklinde tasavvur ve *utġıl* ile *ḳoṭġıl* kelimelerini kafiye olarak kabûl etmek, belki daha doğru olur. Bu şekilde de kafiye telâkkisinde kusurlu bir cihet kalıyor ki, o da *t* ile *d*'nin aynı sıraya gelişidir. Bu devirde bu muhitte hece sonundaki *-t* ile *-d* seslerinin birbiri ile olan münâsebeti ayrıca tetkike değer. 5. ve 8. dörtlüklerde son heceler aynı olmakla beraber, her ikisinde de aynı şeklin iki defa geçmesi daha sonraki devirlerin kafiye telakkisine uymamaktadır. 2. dörtlüğün buraya alınmasında da aynı mahzurlar vardır: her dört mısrâ *-an* ile bitmekle beraber, 2. ve 4. mısrâlardaki *-an* isim-fiil şekli olan *-ġan*'ın

tekrarlanması ile meydana gelmiştir. Burada asıl kafiyenin *turġan* ve *sorġan* şeklinde kabûlü daha doğru olur.

İkinci guruba, tereddütsüz olarak, 2. ve 4. dörtlükler sokulabilir. 3., 5., 8., 10., 11., 12. ve 14. dörtlüklerde, daha sonraki telakkilere aykırı olan, her iki *a* yerine aynı kelime veya eklerin tekrarı bulunmaktadır. Halk edebiyatında da tesâdüf edilen bu husûsun o devirde usûle aykırı görülmemiş olması pek muhtemeldir. 13. dörtlükteki durum, o zaman için bile, pek tabiî olmasa gerek. *bolur—közünür* kafiyesinden başka, birinci mısrâın sonunda *paramıtlarıġ* ve üçüncü mısrâda *uluşlar* bulunmaktadır ki, burada ilk kelimedeki *-ıġ* aslında bulunmayıp, sonradan mâna dolayısı ile, müstensih tarafından ilâve edilmiş olabilir. Burada asıl âhenk unsuru olarak mısrâ başı kafiyesi bulunduğuna göre, mısrâ sonu kafiyelerin ikinci derecede bir unsur telâkki edilmiş olması kolayca düşünülebilir. Onuncu dörtlükteki kafiyelerden *belgürer* ile *törüyür* âhenk bakımından uymamaktadır. Burada ilk kelime aslında belki de *belgürür* şeklinde bulunuyordu ve ancak sonradan bunun daha yeni bir şekli olan *belgürer* ile değiştirilmiştir.

Üçüncü gurupta geri kalan 7. ile 9. dörtlükler bulunmaktadır. Birincisinde *tiyürler* dört defa tekrarlanmaktadır. İkincisinde *bolmaz* aynı şekilde tekrarlanmış olacak. Bu son dörtlüğün 3. mısrâı eksiktir ve bu müstensihin zühûlü ile meydana gelmiş olmalıdır.

Hece sayısı bakımından dörtlük çok muntazamdır.

13	heceli	mısrâların	sayısı	44
14	"	"	"	7
12	"	"	"	6
11	"	"	"	1
15	"	"	"	1

Aradaki farkların bir kısmı imlâ husûsiyetlerinden ileri gelmektedir. Msl. 2. dörtlüğün 4. mısrâında *seṭirek* (< *sedirek*) kelimesi vardır ki, bu kelime diğer uygurca metinler ile Mahmud Kâşgarî'de olduğu gibi, bugünki şekli ile de iki heceli olarak, *sedrek* > *seyrek* şeklinde telaffuz edilmektedir. Bunun bu metinde de iki heceli olmaması için bir sebep yoktur. 6. dörtlüğün ilk mısrâındaki *aġız-ḳı-a* şekli de üç hece hâlinde söylenebilir. 7. dörtlüğün 4. mısrâındaki *-ni ọk* heceleri, bugün de olduğu gibi, tek hece hâlinde birleşmiş olabilir. 12. dörtlüğün

4. mısrâını teşkil eden *üç oğuşta munısız neñg bir nom orun yoḳ erür* cümlesinde mâna bakımından ancak *neñg orun* bahis mevzuudur; *bir nom* ise, kendisinden önceki kelimenin mânaca tekrarıdır. Bunun müstensih tarafından, şuûrlu veya şuûrsuz, buraya ilâve edilmiş olması pek muhtemeldir.

Bunlar izahı mümkün olan hususlardır. Bununla, tabiî, bu eseri yazanların bu sâhada hataya düşmeyecek kimseler olduğu iddia edilmek istenilmemiştir.

METİN

51$_5$ (1) öñg başlap aḍḳanġu-larḳa bilig-ler ḳaçar.
6 öküş ḳara | ayıġ yol-luġ uruġ-uġ saçar.
7 öglüg kişi istim tutçı | yaşmaḳ-sız baçar.
8 öşeliksiz yig nırvan-nıñg ḳapıġ-ın | açar.

(2) burḳan kentü kọṇgül erür kọṇgül ọk burḳan.
9 bular-nı mat | bölser bolur sansar-ta turġan.
10 bodulmasar ikigü-ke bulur | ol nırvan.
bu bir sözni seṭirek boldı baḳşı-ta sorġan.

11 (3) yirtinçü-nüñg yilvi tül teg ertükin uḳġıl.
12 yintsik- | meṭin şımnu-larḳa nışvanıġ uṭġıl.
13 yintem arıġ öz kọṇgül- | üg burḳan tip tuyġıl.
14 yig nom bu ol mum tutup | iş simek ḳoṭġıl.

15 (4) akaş-taḳı ay teñgri-ni atḳanmış | bolup.
ay-a-taḳı erdini-ni ıçğınıp salm-a.
16 alḳu | ödte taştın sıñgar tilemiş bolup.
17 anuḳ buz-nı suv | timetin arsıḳıp ḳalm-a.

18 (5) köni ögeli bügüş urġıl | oduġ-ın saḳın.
köz-i yaruḳ ıduḳ-larḳa barġıl yaḳın.
19 kọṇgül vişay ikigü-nüñg töz-in saḳın
20 kọṇgül-tin taş negü | nom bar çınḳaru baḳın.

52$_1$ (6) bir ağız-ḳı-a edgü söz bar | söz-leyin sañga.
2 birdem kirtgünüp tuḍġıl yemü siz-inm-e | mañga.
bıraty-a tigli manı sinte tip birgil añga.
3 birük | tapsar ol erdinig ne satıġ muñga.

4 (7) yay-ḳı suv-nı ḳış- | ḳı ödte buz tiyür-ler.
5 yana yay-ın ḳış-ḳı buz-nı | suv tip tiyür-ler.
6 yañgılduḳ-ta çın burḳan-nı [kọṇgül] tiyür- | ler.
yañgılmaduḳ-ta [kọṇgül]-ni ọk burḳan tiyür-ler.

12

TERCÜME

Hasselere, başta renk olmak üzere, çeşitli bilgiler kaçar,
bir çok kara, kötü yolların tohumunu saçar;
akıllı insan her vakit, daha yanılmadan, dikkat eder,
böylece en üstün *nirvāna*'nın kapısını açar.

Burkanın kendisi bizzat gönüldür, gönül de—burkan,
bunları öylesine ayırt eden—*samsāra*'da duran olur;
her ikisine de bulaşmayan insan *nirvāna*'yı bulur,
bu sözü hocaya soran artık nâdir oldu.

Dünyanın büyülü bir rüyâ gibi olduğunu anla,
şeytanlara kendini ezdirmeden, iptilâlara hâkim ol,
her vakit temiz olan asıl gönülü burkan bil,
üstün töre budur; bunu ele al, başkaları ile uğraşmağı bırak.

Gök yüzündeki ay tanrıya kendini kaptırarak,
avucundaki cevheri bırakıverme;
her vakit yalnız dış görünüşü arayarak,
hâzır buza, su değildir diye, aldanıp kalma.

Doğru muhâkeme etmek için, hikmet kullan, uyanık ol,
gözü parlak azizlere yakın bulun,
gönül ve dış varlık, her ikisinin aslını düşün,
gönül dışında ne gibi töre var, dikkatle bak.

Bir ağızcık iyi söz var, sana söyleyeyim,
tam bir iman ile ona sarıl, olur mu; benden şüphe etme,
pratyaya denilen inci sendedir diye, ona ver,
eger o cevheri bulursan, buna baha biçilmez.

Yazın suyuna kış gününde buz derler,
kışın buzuna yazın da su derler;
yanılınca asıl burkana gönül derler,
yanılmadıkları vakit de bizzat gönüle burkan derler.

52 (8) tuyunmaduḳ-|ta ol ḳıdıġ bolur bu ḳıdıġ.
tuyunmış-ḳa bu ḳıtıġ oḳ | bolur ol ḳıtıġ.
tuyundum timek yogı-ḳa ol uluġ tıdıġ.
tuymaḳ tuymamaḳ arısar ol bolur sıdıġ.

(9) tuyunġluġ-ı bar erser tuyunmış bolmaz.
tuyunġuluġ-ı yoḳ erser tuyun-|maḳ bolmaz.
. . . . . .
tuysar mundaġ sansar-taḳı baġ öz-e bolmaz.

(10) öŋ-i körki uḳşaḍıġ-ı anıŋ yoḳ erip.
öküş [tın]-lıġ | yirtinçü-ler antın belgürer.
ödvi yitvi öçm-e yaruḳ | top tolup erip.
[üç] ödki alḳu tüz-ünler mundın törüyür.

(11) yarup yaşup ḳatçıġ-larta boldaçı erip.
yaba yirtinçüg bir yintem iḍer tuymayur.
yasımuḳ-|ça bodı intin anta yoḳ erip.
yam-a-raça körügin | buşdaçı erür.

(12) öçm-e amrılm-a yintem [bir] töz-in tuḍsar.
üt-ki-e-te kök ḳalıḳ-ıġ kiŋ booş sıġurur.
öz-i-niŋ ed ed sayu sıġmış-ın körser.
[üç] oġuş-ta | munı-sız neŋ [bir] nom orun yoḳ erür.

(13) ertingü sansız asanki | paramıt-larıġ.
engrek soḳımı yirinte ertürmiş bolur.
ertmiş kelmedük köz-ünür arıġ uluş-lar
eŋgeyü öz-|te aṭırḍlıġ köz-ünür.

(14) uşik ekşer sav söz intin yoḳ | erip munda.
oŋgarḍġu-ḳa köp yaŋgşadım tüz-ünüm saŋga.
usal bolup sımḍasar-şen muna bu tuş-ta.
una astıŋ | keŋgrengey-sen çimedm-e maŋga.

(15) anı üçün baḳşı-lartın | yaŋ kip boşuġ ḳol.
alḳu ödte bışıġ-ta yig yig-te bışıġ bol.
altı ḳapıġ-ça içtin körgil köşüngey yig yol.
arıġ süzük yig meŋgilig uluş anta ol.

Nufûz etmedikçe, o kıyı bu kıyı olur,
nufûz edene bu kıyı da o kıyı olur,
nufûz ettim demek *yogi* için büyük bir engeldir,
nufûz etme ve etmeme ortadan kalkarsa, bu sıyrılma olur.
Nufûz edilecek şeyi varsa, insan nufûz etmiş olmaz,
nufûz edilecek şey yoksa, nufûz etmek olmaz;
. . . . . .
nufûz ederse, böyle *samsāra* 'daki bağlar ile bağlanmaz.

Onun rengi, şekli ve benzeri yoktur,
bütün mahlûk ve dünyalar ondan belirir,
her şeye nufuz eden, sakin ışık dop-dolu olup,
her üç zamanın bütün asîlleri bundan türer.

Parlayıp, ışıldayarak, hasselerde mevcut olup,
yava dünyayı bir anda süsler, duymaz,
mercimek kadar *bodhi* kat'îyen onda yoktur,
yāma-rāja (?) görüşünü bozan odur.

Sönme, sükûnet bulma kökünü her vakit bir tutarsa,
küçücük deliğe gök yüzünü kolay ve rahatça sığdırır;
kendisinin her şeye sığdığını görürse,
her üç zümrede onsuz bir şey, bir töre ve bir yer yoktur.
Sayısız, hesapsız *pāramitā* 'ları
bir parmak ucu kadar yerden geçirmiş olur,
geçmiş, gelecek ve bugünkü temiz memleketler
eñgeyü özte açıkça görünür.

Harfler, sözler, hiç biri burada yoktur,
ey asîlim, sana kolaylaştırmak için, çok gevezelik ettim;
gâfil olup, burada şimdi tembellik edersen,
işte *astıñg keñgregeysen çimedme* bana.

Onun için hocalardan usûl, örnek ve kurtuluş iste,
dâimâ olgunlar arasında çığ, çığler arasında olgun ol;
altı kapıdan içeriye bak, en güzel yol görünür,
temiz, duru, üstün huzûr diyârı oradadır.

53$_{12}$ küsgü yıl-ın | toḳuz-unç ay-nıñ on yañı-ta.
13 körkle tañgsuḳ taydu kidin-i | kav lınḫu-a-ta.
köp yañşamaḳ-lıġ boduġ-ın kök ḳalıḳ-ıġ.
14 küçeyü bediz-egeli umunmış-ın körgü üçün bitidim.
15 çısuya | tutuñ

Sıçan yılında, dokuzuncu ayın onuncu gününde,
güzel, nâdir *taydu kidini kav* çiçeğinde,
çok gevezelik etme boyası ile gök yüzünü
zorla süslemeği umduğunu göstermek için
yazdım.

Çısuya Tutung.

13

ÇEŞİTLİ PARÇALAR (PRATYAYA-ŞİRİ)

Mecmuanın 54. sahifesinin başından itibâren sonuna kadar devam eden kısım, anlaşıldığına göre, Pratyaya-Śrī kaleminden çıkmıştır. Bunlardan hiç değilse bir kısmının müellif tarafından yazıldığı şu kayıtlardan, açık olarak, anlaşılmaktadır; bk. msl. 64_{11-12} (krş. nr. 14):

alku ödte sözler üçün kentü özüm
adınlarka kergek bolgay sakınç öze
ança munça yığıp koştum pıratya şiri
asığ bolup tınlığlarka burkan bolzunlar

(Ben, Pratyaya-Śrī, her zaman söylenmek için başkalarına gerek olur düşüncesi ile, bunları şöyle-böyle toplayıp, bizzat nazmettim; canlılara faydalı olsun, onlar da burkan olsunlar).

Bir de 66_{19-20} (krş. nr. 15)'de şöyle denilmektedir:

artuk tering bilge bilig paramıtka
ayağuluğ nagarçunı bakşı öze
aryabaşça yaradılmış nırvıkalpa
atlığ öging pıratya şiri takşut koştum

(Çok derin hikmet fazîleti için hurmete lâyık Nāgārjuna hoca tarafından, *āryabhāṣā* [mübârek = sanskrit] dilince tanzim edilmiş Nirvikalpa adlı medhiyeyi ben Pratyaya-Śrī nazmettim).

320 mısrâdan ibâret olup, muhteva bakımından birbirine yakın olan bu parçaları, bâzı kayıtlara, bilhassa manzûmelerin dış şekillerine göre, bir kaç kısma ayırmak kabildir. Bunlardan başlık ve sonundaki kaydı ile ayrı bir eser olduğu tebârüz ettirilen ve mecmuada son parçayı teşkil eden "Hikmet fazîleti" (bk. nr. 15) hâric, diger kısımları, müellifin de ayrıca tasrih ettiği gibi, şuradan-buradan toplanmak suretiyle vücûda getirilmiş olduğundan, bir kaç esere âit parçayı ihtiva etmesi mümkündür. Bu bölümün sonunda şâir-müellifin kendisi tarafından ilâve edilen parça, daha öncekilerden vezin bakımından ayrılmaktadır. Daha öncekilerde mısrâlardaki hece sayısı ortalama 14 olduğu hâlde, bu parça 12 hecelidir; bu bakımdan da bu kısmın ayrı bir parça olarak kabûl edilmesi zarûrîdir (bk. nr. 14).

Pratyaya-Śrī tarafından vücûda getirilen asıl müntehabât 7 kısımdan ibârettir. Bunlardan A (kendi aralarında *-alım/-elim* ile bağlanan 11 dörtlük ihtiva eder), C (*-alım/-elim* ile bağlanan 16 dörtlük), E (*-tımız/-timiz* ile bağlanan 5 dörtlük) ve G (*-zunlar/-zünler* ile bağlanan 7 dörtlük) ile işâret edilen kısımlar birer müstakil parça olup, B (3 dörtlük), D (3 dörtlük) ve F (5 dörtlük) ile gösterilenler ise, ara parçaları olacaktır. Bu sonuncuların, Pratyaya-Śrī tarafından, izah mâhiyetinde eklenmiş olması muhtemeldir.

(13 A)

ON TÜRLÜ NİYÂZ USÛLÜ

Buddha Avatamsaka'nın "Büyük taşıt" eserinde (Mahāyānasūtra) *uġan* ("kudretli") 'ların 10 türlü niyâz usûlü hakkında söylediklerini sırası ile okutup, öğretelim—meâlinde, giriş mâhiyetinde bir dörtlük ile başlayarak, 10 niyâza tekabül eden 10 dörtlüğü içine alan bu parça 54. sahifenin başında, ayrı bir bölüm hâlinde başlamaktadır. Sonları noktalar ile işâret edilen mısrâlar, nesirde olduğu gibi, arka-arkaya sıralanmıştır.

Emir sıgasının 1. şahıs cemi şekli olan *-alım/-elim* eklerinin tekrarı ile birbirine bağlanan dörtlükler şu şekilde tanzim edilmiştir:

1 *u*.....*avatamsaka* 14
u.....*nomlamış* 14
u.....*nomuġ* 14
u.....*sözlelim* 15

2 *ya*.....*ödki* 14
ya.....*ḳalısız* 14
ya.....*körüglüg* 14
ya.....*ḳılalım* 14

3 *bi*.....*ol oḳ* 13
bi.....*saḳınıp* 14
bi.....*öntürüp* 14
bi.....*ögelim* 14

4 *a*.....*iltinü* 14
a.....*tapınıp* 14
a.....*ḳılılmış* 14
a.....*tutalım* 14

5 *ki*.....*yıġılmış* 14
ki.....*törümiş* 14
ki.....*açınıp* 14
ki.....*kilileşelim* 14

6 *bo*.....*tuymışnıng* 14
bo.....*tidmişning* 14
bo.....*işleringe* 15
bu.....*işlelim* 15

7 *yi*.....*tamdılmış* 14
yi.....*almışıġ* 14
yi.....*küsüşin* 14
yi.....*bolalım* 14

8 *e*.....*tükedip* 14
e.....*turġurmış* 14
e.....*üçün* 14
e.....*tudalım* 14

9 *ö*.....*erning* 14
ö.....*-lerning* 14
ö.....*yorıyu* 14
ö.....*alalım* 14

10 *u*.....*tanuḳlap* 14
u.....*irinçkep* 14
ti.....*birgeli* 14
u.....*yorılım* 14

11 *o*.....*yorıġ* 14
u.....*küsüş* 14
o.....*işleyü* 14
o.....*birelim* 14

Dörtlükleri birbirine bağlayan ve böylece bütün parçaya bir birlik havası te'min eden *-alım/-elim* eklerinden başka, mısrâların sonunda kafiye bulunmamaktadır. 5. dörtlükte ilk iki mısrâdaki *-mış/-miş*, 6. dörtlükte *-mışnıŋ/-mişniŋ*, 9. dörtlükte *erniŋ/-leriŋ* ve 10. dörtlükte *-ap/-ep* eklerinin tekrarlanmış olması, diğer dörtlüklerde buna benzer bir şey bulunmaması karşısında, kafiye telakki edilemez. Bunlar ancak ses âhengi olarak kıymetlendirilebilir. Bundan başka da göze çarpacak mühim bir ses âhengine tesâdüf edilmez. Bu hususta 6. dörtlükte ilk üç mısrâda baş kafiye olan *bo-/bu-*'nun üçer, 4. mısrâda iki ve 7. dörtlükte ilk mısrâda *y*'nin üç defa tekrarlanması birer istisnâ teşkil eder.

Mısrâlardaki hece sayısı bütün parçada gâyet muntazam bir şekilde tatbik edilmiş ve her biri 14 heceden ibârettir. Bâzı dörtlüklerde 15 heceli mısrâlara tesâdüf edilir ise de, bunun yan-yana gelen ünlülerden birinin okurken düşmesi ile düzeltilmiş olacağı düşünülebilir (fakat 6. dörtlüğün 3. mısrâında böyle bir sebep yoktur). 3. dörtlüğün 1. mısrâındaki 13 sayısı, *nom oġuş* yerine daha doğru olan *nom oġuşı*'nın konulması ile, kolayca tashih edilebilir.

(13 B)
ARA-PARÇASI

Mevzû bakımından bundan önceki parça (bk. A) ile ilgili olduğu hâlde (bk. bilhassa 3. dörtlüğün 3. mısrâı: *on türlüg bu ḳut küsüşüg edgüti tutalım*), şekil bakımından evvel ve sonra gelenlerden farklı olan bu parça bir nevi duâ mâhiyetinde eklenen bir ara-parçası olmalıdır.

Mecmuada 54_5 — 56_5 sahife ve satırlar arasında bulunan bu dörtlükler şekil bakımından şöyle tanzim edilmiştir:

1 *a*.....*ḳılınçlar* 14	2 *a*.....*bolsar* 14	3 *u*.....*toġsar biz* 14
a.....*bolġınça* 14	*a*..... *utġarak* 14	*u*..... *tolġu üçün* 18
a.... *ḳolunçlarımız* 15	*a*.....*körüp* 15	*o*.....*tudalim*.. 14
a..... *teginçe* 14	*a*.....*tavrak* 15	*o*.....*ḳılġu üçün* 15

Bu üç dörtlüğün kendi aralarında bağlanmamış olması, ara parçalarında görülen bir husûsiyettir. Ayrı-ayrı birlikler teşkil eden bu dörtlüklerin üçünde de mısrâlar *a b c b* şeklinde sıralanmıştır.

Mısrâlardaki hece sayısı bakımından bu parça da bundan önceki dörtlüklere benzer. Hece sayısı 15 olan mısrâların dördünde de iki ünlü yan-yana gelmekte ve kolayca hazfedilebilmektedir. 3. dörtlüğün 2. mısrâı 18 hecelidir. Burada aslında belki Samantabadırı (Samantahadra)'nın ismi yerine, daha umûmî bir tâbir (msl. *bakşı* v. b.) bulunuyordu; bu isim sarâhat için, müstensihler tarafından sonradan eklenmiş olabilir.

(13 C)

CANLILARA FAYDALI OLMAK

Mecmuada ayrıca işâret edilmeden, bundan öncekinin devamı gibi yazılmış olan bu parça 56_5 — 58_{16} arasında, 45,5 satır içinde 64 mısrâ, 16 dörtlükten ibârettir. Tam ilgisi hakkında kat'î bir şey söylememekle berâber, bu parçanın da *ḳut ḳolunç* (bk. 58_{15}) mevzuu ile alâkalı olduğunda şüphe yoktur.

İlk parçada (bk. A) da olduğu gibi, emir sıgasının 1. şahıs cemi şekli olan *-alım/-elim* ekleri ile birbirine bağlı olan bu dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir:

1 *e*.....*toġalım* 14
e.....*körelim* 14
e.....*üskinte* 14
e.....*alalım* 14

2 *tu*.....*alıp* 14
tu.....*taşḳarıp* 14
to.....*öze* 13
tu.....*keselim* 14

3 *kö*.....*arıyu* 14
kö.....*yoryu* 14
kö..... *.simintin* 14
kö.....*osalım* 14

4 *ḳo*.....*birgeli* 14
ḳo..... *tegzinip* 14
ḳo..... *kiterip* 14
ḳo.....*ilişelim* 15

5 *ḳa*.....*erser* 14
ḳa.....*sayu* 14
ḳa.....*orunta* 14
ḳa.....*körelim* 14

6 *o*.....*oġuşı* 14
u.....*teginü* 14
o.....*tapmaḳtın* 12
u.....*küselim* 12

7 *bi*.....*kön̂gülin* 12
bı.....*birdeçi* 13
bi.....*birle* 15
bi..... *erelim* 14

8 *u*.....*yoluḳup* 14
u.....*tutup* 14
u.....*üçün* 13
u..... *baralım* 13

9 *ça*..... *tuşınta* 14
ça.....*ajunta* 15
ça.....*tilvi* 13
ça.....*küdelim* 14

10 *te*..... *tilinçe* 12
te.....*tilinçe* 13
te..... *sanınça* 13
te.....*nomlalım* 15

11 *bi*.....*kalplarıġ* 14
bi.....*kigürüp* 13
bi.....*kalplarıġ* 14
bi..... *bilelim* 13

12 *bo*.....*ödke tegi* 13
bu.....*yan̂glıġ* 11
bu..... *itigin* 13
bu..... *itelim* 14

13 *kö*.....*yorıġ* 14
kö.....*biliglig* 14
kö..... *öze* 14
kö.....*yıġalım* 14

14 *ḳı*..... *arıtıp* 15
ḳı..... *tüketip* 15
ḳı.....*ḳorḳıtıp* 14
ḳı.....*bütkerelim* 14

15 *o*.....*nomlaġu* 14
o..... *küsegü* 14
u.....*kisegü* 15
u..... *keçelim* 14

16 *tu*.....*utmışlar* 14
tu.....*kolunçın* 14
to.....*tuşğurup* 15
tu.....*tuyalım* 14

Dörtlükleri teşkil eden mısrâ başı kafiyeler ile bu dörtlükleri birbirine bağlayan eklerden başka, her hangi bir kafiyeye benzer bir husûsiyet görülmemekle berâber, dörtlükler içindeki mısrâlarda bâzı âhenk benzerliklerine tesâdüf edilmektedir; msl.

1. dörtlükte a a b a (aynı eklerin tekrarlanması)
2. " a a b c (aynı eklerin tekrarlanması)
3. " a a b c (ilk iki mısrâ kafiyeli)
4. " a b b c (aynı eklerin tekrarlanması)
8. " a a b c (aynı eklerin tekrarlanması)
9. " a a b c (aynı ek veya kafiye)
10. " a a a a (aynı eklerin tekrarlanması)
11. " a b a c (aynı kelimelerin tekrarı)
13. " a a b c (kafiyeli)
14. " a a a b (aynı ek veya kafiye)
15. " a a a b (aynı ek veya kafiye)

Bu görünüşü, umûmî olarak, değerlendirmek henüz mümkün olmamakla berâber, bunun muayyen bir istikamete doğru inkişâf şeklinde telakki edilmemesi için de bir sebep yoktur. Bâzı dörtlüklerde (bk. bilhassa 13 ve 14) bâzı benzer hecelerin tekrarına sık-sık tesâdüf edilirse de, bu umûmî değildir ve yazanın bu husus üzerinde ayrıca durmuş olduğu iddia edilemez.

Hece sayısı bakımından esas sayı burada da 14 hecedir (39 × 14 hece, 11 × 13,8 × 15,5 × 12 ve 1 × 11 hece). Bâzı farkların kısmen, diğer parçalarda da olduğu gibi, imlâ ve istinsah dikkatsizliğinden ileri gelmiş olabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

(13 D)
ARA-PARÇASI

Mecmuanın 58_{17}—59_{9} sahife ve satırlarında bulunup, şekil bakımından etrâfındakilerden ayırt edilen ve 12 mısrâdan ibâret bu 3 dörtlük de bir ara-parçası olmalıdır. Dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir:

1 *bu.....kingü erür* 15	2 *yü.....tıḳılıp* 14	3 *ö.....kiderip* 14
bo.....alġu erür 15	*yü.....yalḳıḳıp* 15	*ö.....bütkerip* 15
bo.....bilgü erür 15	*yü.....tınlıġınıng* 15	*ö.....ozġurur* 14
bo.....ḳılġı erür 15	*yü.....törü erip* 15	*ö.....öd erip* 14

İlk dörtlüğün, *kirgü*'ye karşı bir az müsâmahalı davranılırsa, *a a a a* şeklinde, muntazam bir birlik teşkil ettiği kabûl edilebilir. Diğer iki dörtlük ise, *a a b c* şeklinde, birbirine uygundur. İkinci dörtlükteki *erip*, 1. ve 2. mısrâların kafiyelerine uymamakta ise de, buna iki dörtlüğü bağlayan bir unsur olarak da bakılabilir; yâni her iki dörtlükte de ilk iki mısrâ kendi arasında kafiyeli, 4. mısrâlar ise, dörtlükleri bağlamaktadır.

Hece sayısı bakımından, diğerlerinden farklı olarak, bu parçada daha çok 15 heceli mısrâlar tercih edilmiştir.

(13 E)
İTİRAF

Dörtlükleri birbirine bağlayan eklerin aynı olmasından başka, diğerlerinden her hangi bir şekilde ayrılmayan bu parça mecmuanın 59_{10}—60_8 sahife ve satırlarını içine alan 20 mısrâın teşkil ettiği 5 dörtlükten ibârettir ve şöyle tanzim edilmiştir:

1 *u.....ḳaltımız* 14	2 *ö.....azlanu* 14	3 *a.....sözlemiş* 16
u.....saltımız 14	*ö.....keglenü* 14	*a.....kizlemiş* 14
u.....evrilip 13	*ö.....başlaġlıġ* 14	*a.....umadın* 14
u.....boltımuz 14	*ö.....yaztımız* 14	*a.....irtimiz* 14

4 *i.....tavranu* 14	5 *ö.....beklelip* 14
i.....yalvaru 15	*ö.....baġlalıp* 14
i.....kemişip 14	*ö.....aḍḳanıp* 14
i.....ḳıltımız 14	*ö.....keztimiz* 14

Belki de bir tesâdüf eseri olarak, bu parçadaki 5 dörtlüğün de mısrâ başı kafiyesi ünlü ile başlamaktadır. Dörtlükler kendi aralarında *-tımız/-timiz* ekleri ile birleşmektedir. Burada eklerden başka da âhenk ile ilgili husûsiyetler vardır. Msl. ilk dörtlükte son kafiyeler muntazam bir *a a b a* şeklindedir. İlk iki mısrâda bu son kelimelerden önce geçen *oġatıp/unıtıp* kelimeleri de bir âhenk unsuru telakki edilebilir. İkinci dörtlükte de buna benzer âhenk sezilmektedir (ilk iki mısrâın sonundaki

azlanu/keglenü ve bunlardan önceki kelimeler). 3. dörtlük bu bakımdan daha muntazamdır: *atıru sözlemiş / ertürü kizlemiş* kafiyenin bütün şartlarını hâizdir. 4. dörtlüğün ilk iki mısrâındaki *tavranu/yalvaru* âhenk bakımından kafiyeyi hatırlatacak bir durumdadır. Nihâyet 5. dörtlüğün ilk iki mısrâı *beklelip/bağlalıp* da aynı şekildedir. Böylece her dörtlükte ilk iki mısrâın kendi aralarında kafiyeli ve 4. mısrâlarda tekrarlanan ekler ile dörtlükleri birbirine bağlayan bir şekil meydana çıkmaktadır. Mısrâlarda görülen aynı seslerin tekrarlanmasının da diğerlerinden bir az fazla olması bu parçanın husûsiyetlerine eklenebilir.

Hece sayısı bakımından her mısrâ 14 heceden teşekkül eder (15 mısrâ). 13 heceli 1, 15 heceli 1 ve 16 heceli 1 mısrâ varsa da, bunların bir kısmının yazma ve okuma farkından ileri gelmesi mümkündür.

(13 F)

DOĞRU YOL

Bir ara manzûmesi olması muhtemel olan bu parça mecmuanın $60_8 — 61_6$ sahife ve satırlarında 20 mısrâ ve 5 dörtlükten ibârettir. Burada da, diğer ara parçalarında olduğu gibi, bir evvelki parçadan çıkarılan netice bahis mevzuu edilmektedir.

Dörtlükler şu şekilde sıralanmıştır:

1 *a.....tavranıp* 14	2 *bi.....öritip* 14	3 *u.....iderip* 14
a.....tayanıp 13	*bi.....turġursar* 13	*u.....kiderip* 15
a.....evrilip 14	*bi.....küzetip* 14	*u.....evrilser* 15
a.....kergek ol 14	*bi.....bütürser* 14	*u.....aḍanıp* 14

4 *a.....bilingler* 15	5 *a.....ḳolunçuġ* 14
a.....alınglar 14	*a.....ḳılınçıġ* 14
a.....ongarıp 14	*a.....sözleyü* 14
a.....ḳılınglar 14	*a.....bulunçuġ* 14

Diğer benzerlerinde olduğu gibi, bu ara parçasında da dörtlükler kendi aralarında her hangi bir şekilde bağlanmamıştır. 1. ve 2. dörtlüklerdeki mısrâların sonunda, birincisinde ilk mısrâın aynı sesle, ikincisinde ise, 1. ve 3. ile 2. ve 4. mısrâların sonları aynı şekilde tamamlanmaktadır. Geri kalan 3 dörtlük, son kafiye bakımından, *a a b c* şeklinde olup, bunlardan 3. dörtlük ses âhengi ve 4. ile 5. dörtlükler ise, kafiye bakımından bu şekle uymaktadır.

Hece sayısı bakımından da dörtlükler muntazam bir şekil gösterir. Esas sayı olan 14 heceden (15 mısrâ) başka, 3. ve 4. dörtlüklerdeki 15 heceliler, bu mısrâlarda yan-yana bulunan ikişer ünlünün birleştirilmesi ile, 14 heceye ircâ edilebilmektedir.

(13 G)
İYİ DİLEK

61_6—62_{14} sahife ve satırlar içinde 28 mısrâdan ibâret olan bu parçaya dâhil 7 dörtlük emir sıgasının 3. şahıs cemi şekli ile birbirine bağlanmakta ve böylece bir birlik vücûda getirmektedir. Muhtevâsı bakımından bundan öncekilerin aynı olan bu manzûmede *tayşıng* (*t'aischeng* = *mahāyāna*) *kirtü nom* zikredilmektedir (62_{13}). Burada da mısrâlar, sonlarına işâret edilerek, arka-arkaya yazılmıştır.

Dörtlükler şöyle sıralanmaktadır:

1 *ḳa*.....*erser* 13
ḳa.....*ḳılurmen* 15
ḳa.....*birkerü* 15
ḳa.....*kirzünler* 14

2 *ya*.....*arslanın* 14
ya.....*körüp* 13
ya.....*öze* 14
ya.....*-tınzunlar* 14

3 *ki*.....*yulası* 14
ki.....*ıduḳlar* 14
ki.....*erser* 16
ki.....*barzunlar* 14

4 *bo*.....*tutmışlar* 14
bo.....*alḳınçsız* 14
bo.....*ḳutrulmaḳ* 14
bu.....*bützünler* 14

5 *ö*.....*ınanıp* 14
ö.....*ḳolunu* 14
ö.....*ögirü* 14
ö.....*bolzunlar* 14

6 *ö*.....*yorımış* 14
ö.....*işleyü* 14
ö.....*evrilip* 15
ö.....*birzünler* 14

7 *tö*.....*tıltaġı* 14
tü.....*altaġı* 14
tö.....*iltinü* 14
tö.....*tutzunlar* 14

Dörtlükleri birbirine bağlayan *-zunlar/-zünler* dışında, mısrâlarda son kafiyeyi hatırlatacak bir durum yoktur. Ancak 7. dörtlükte 1. ve 2. mısrâlar kafiyeli olup, *a a b c* şekline uygundur.

Hece sayısı bakımından mısrâların çoğu 14 heceli (22 mısrâ) olup, 15 heceli olan ilk dörtlüğün 2. ve 3. mısrâları ile 6. dörtlüğün 3. mısrâında yan-yana ikişer ünlü bulunmaktadır ki, okurken bunlar kolayca 14 hece şeklinde kısaltılabilir. 3. dörtlüğün 3. mısrâı 16 hecedir ve burada iki defa yan-yana ünlü bulunmaktadır.

13 A

METİN

54$_1$ (1) utmış-lar-nıŋ vışay-ı buda avatansaka.
2 uluġ kölüngü sudur- | ta uz tiz-ip nomlamış.
3 uġan-lar-nıŋ on ḳut ḳolunç yorıġ-ı | bu nomuġ.
una anı iyin kez-igçe oḳıḍu söz-lelim.

---

4 (2) yatvı-sınça tikvi-sinçe on sıŋar üç ödki.
5 yalaŋuḳ-lar arslan-ıŋa | yumḳı-ḳa ḳalısız.
6 yaba ḳat ḳat erklig toor-ı alḳınçsız körüg- | lüg.
yaratıŋu yaŋı öz-e yükünmek ḳılalım.

7 (3) birer ḳoġ-ta | ḳoġ sanınça nom oğuş ol oḳ.
8 birer-inte birle toy-luġ burḳan-lar | saḳınıp.
bir bir ün-te uz taḳşut-luġ taluy-lar öntürüp.
9 birer burḳan edgü-lerin ür ödün ögelim.

10 (4) alḳınmaḳ-sız yig | üstünki tapıġ-lar iltinü.
11 anı tuta utmış-lar-ḳa ayayu | tapınıp.
anta basa ḳut ḳolunmaḳ küçinte ḳılılmış.
12 anuḍar-a | öṣeliksiz tapıġ-ıġ tutalım.

13 (5) kirtgünmedin tıldaġ töṣ-ke kiç | ödün yıġılmış.
14 kkir ḳaḳaç teg üç aġu-tın kiŋ alḳıġ törü- | miş.
kintsü mün-lüg yaşuḳ-larıġ kiŋgürü açınıp.
15 kin soŋḳı-sın | ḳılmaġu-ḳa kilileşelim.

16 (6) budġıl alḳu burḳan-lar-nıŋ büḍkerliġ | tuymış-nıŋ.
17 boşġut-luġ-nuŋ boşġut-suz-nuŋ bodısaṭav tiḍmiş- | nıŋ.
bolmaḳ-taḳı bartagçan-nıŋ buyan-lıġ iş-leriŋe.
18 bular-ḳa iyin | ögirmekig bodulu iş-lelim.

55$_1$ (7) yirtinçü-nüŋ yula-ları yaŋırtı | tamdulmış.
yintip ḳamaġ ṣımnu-larıġ utmış at almış-ıġ.
2 yig üstünki nomluġ tilgen evirtgü küsüş-in.
3 yintem süz-ük | kṇŋül öz-e öḍügçi bulalım.

13 A

TERCÜME

Gâliplerin *viṣaya*'sı *Buddha Avatanisaka*
büyük taşıt *sūtra* 'sında iyice dizip açıklanmış,
tanrıların on saâdet arzusu yolu olan bu töreyi
işte bunun için sırası ile bildirerek, izah edelim.

Boyuna, dikine, her yerde ve her üç zaman içinde
insanlar arslanına, hepsine istisnasız
yapa kat-kat kudretli, ağı bitmez-tükenmez gözlü,
münâsip usûlünce hurmetle eğilmeği yerine getirelim.

Her zerrede, zerre sayısınca töre âilesi ve bunların
her birinde bir arada toplu burkanları düşünüp,
ayrı-ayrı her seste güzel şiir denizlerini meydana getirip
her burkanın iyiliklerini uzun-uzun övelim.

Sonsuz üstün kullukları birlikte götürüp,
gâliplere onlar ile hurmetle kulluk edip,
sonra saâdet arzulama kudretinde vücût bulmuş
anuttara, en üstün olanlara sunalım.

Sebep köküne inanmadan, uzun zamandan beri toplanmış,
kir ve pislik gibi, üç zehirden geniş bir şekilde vücut bulmuş,
kintsü kusurlu günahlarımızı açıkça itiraf edip,
bundan sonra da bunları bir daha yapmamak için *kilileşelim*.

Asîllerin, bütün burkanların, iyice nüfûz etmiş olanların,
öğrenenin, öğrenmeyenin, *bodhisattva* denilenlerin,
olmakta olan *prthagjana*'ların iyi işlerine,
bundan dolayı sevinç içinde devam edelim.

Dünyanın meş'alelerini yeniden yaktırmış,
arayıp bularak, bütün şeytanlara gâlip gelmiş adını alanı,
en üstün kanun çarkını çevirme arzusu ile
her vakit duru gönülle kendimize niyazcı bulalım.

4 (8) engeyü öz iş-legü iş-in ertürü | tükeḍip.
30 eŋ̄g kininte nırvan bulġu oġraḳ-ıġ turġurmış.
5 edgün | barmış ıduḳ-larıġ emgek-lig-ler üçün.
6 erte öküş kalp öd | öz-e sergürü tuḍalım.

7 (9) öz baḳşımız ögin tuymış öṣeliksiz er- | niŋ̄g.
öŋ̄gre amtı kin üç ödki töz-kerinçsiz-ler-niŋ̄g.
8 35 öŋ̄gin | öŋ̄gin paramıt-lıġ yol-lar-ça yorıyu.
9 ögreḍingü erviṣ-lerig ödkünüp alalım.

(10) tıdıġ-sız çın bilge bilig-(ig) içirdi tanuḳ-lap.
10 tıdmaṭın ol öz-lüg-lerig taşırḍı irinçkep.
11 tilik-lerin küsüş- | lerin ḳanturu birgeli.
40 tınlıġ udu barmaḳ-ların ötkünü yorılım.

12 (11) ol samantabadırı-nıŋ̄g yorımış yig yorıġ.
13 utġuraḍı mançuşiri | öriḍmiş ḳut küsüş.
oz-a-ḳı bu toḳuz türlüg iş-lerig işleyü.
14 onunç buyan evirmekig evirü birelim.

B

55 15 (12) 45 amtı neteg bu kök ḳalıḳ nız- | vanı ḳılınç-lar.
alḳu tınlıġ alḳınmasar abamu bolġınça.
16 ançulayu oḳ | biz-iŋ̄g yime ḳut ḳolunç-larımız.
17 anı teg o̱ḳ alḳınmaz-un ança-ḳa teginçe.

(13) apam biz-iŋ̄g bu yaş-ımız alḳınġu öd bolsar.
18 50 alḳu türlüg tıdıġ-ımız alḳınz-un utġuraḳ.
56 1 amıta-aba burḳan | yüüz-in yügerü biz körüp.
2 arıġ sukavaḍı uluş-ta toġalım terk | tavraḳ.

(14) utġuraḳ ol burḳan-nıŋ̄g üskinte toġsar biz.
3 umuġ- | umuz samantabadırı-nıŋ̄g yorıġ-ı tolġu üçün.
4 55 on türlüg bu ḳut | küsüş-üg edgüti tuḍalım.
5 ooḳ-suz tutçı tınlıġ-lar-nıŋ̄g asıġ-ın | ḳılġu üçün.

Kendisinin yapacağı bütün işleri yapmış bitirmiş,
en sonunda *nirvana*'yı bulmağa niyet etmiş,
iyilikle gitmiş azizleri, eziyet çekenler için,
sayısız çok devir ve zamanlar içinde önümüzde
tutalım.

Kendi hocamızın, düşünce ile nüfûz etmiş en üstün erin
geçmiş, bugün, gelecek, her üç zamanda aslına-
esâsına erişilmezlerin
ayrı-ayrı *pāramitā* yollarınca yürüyerek,
öğrenilecek tavır ve hareketlerini kendimize örnek
alalım.

Mâniasız, hakikî hikmeti gönülden tanıklayıp,
mâni olmadan, o canlılara dışarıdan merhamet
gösterip, dilek ve arzularını yerine getirmek için,
tâkip edecekleri yolda onlara örnek olalım.

O *Samantabhadra*'nın üstün tavır ve hareketi,
Mañjuśrī'nin iyice izhar etmiş olduğu saâdet arzusu,
evvelki bu dokuz türlü işi işleyerek,
onuncu iyilik çevirmeği iş edinelim.

B

Şimdi bu gök yüzü, hırs ve hareketler,
bütün canlılar nasıl ebediyete kadar ortadan kalk-
mazsa yine onlar gibi bizim saâdet arzularımız da
o zamana kadar öylece ortadan kalkmasın.

Eger bizim bu hayatımızın bitme zamanı gelirse,
her türlü mânialarımız da tamâmen ortadan kalksın,
Amitābha burkanın yüzünü huzûrunda görüp,
derhal temiz *Sukhāvatī* diyarında doğalım.

Eger biz muhakkak o burkanın huzûrunda doğarsak,
ümidimiz *Samantabhadra* yolunu tamamlamak
ve tâlihsiz canlılara her vakit faydalı olmak için,
bu on türlü saâdet arzusunu iyice tutalım.

C

(15) eŋ̄ baštınkı toġum öz-e lınḫu-a-ta toġalım.
erte taŋ̄suḳ ol burḳan-nıŋ̄ mantal-ın körelim.
edgün barmış ülgü- | lençsiz yaruḳ-luġ üskinte.
eşüksüz çın vyakrit alḳış-ıġ alalım.

(16) tuyunmış-lar iligi-niŋ̄ alḳış-ın biz alıp.
turḳaru ödün | yüz miŋ̄ koldı rıdı taşḳarıp.
tolp tınlıġ-nıŋ̄ asıġ-ın | büḍürür küç öz-e.
turum ara ontın sıŋ̄gar tolıyu keşelim.

(17) köl suv-ı-nıŋ̄ lınḫu-a-sı teg yuḳlunçsuz arıyu.
kök ayaz-nıŋ̄ | kün ay-ı teg alınçsız yorıyu.
köp ḳılınç-tın nışvanı-tın şımnu- | nuŋ̄ simin-tin.
köçer barır yirtinçü-nüŋ̄ yol-ındın oşalım.

(18) ḳorum öküş asıġ-larıġ ḳolur-sen birgeli.
ḳop-tın sıŋ̄gar uluş sayu | ḳotmatın tegşinip.
ḳorḳınç-ların emgek-lerin ḳorıyu kiḍerip
ḳorılmaḳ-sız çın meŋ̄i-ke ḳomıḍu ilişelim.

(19) ḳayu neçe ondın | sıŋ̄gar uluş-lar bar erser.
ḳalısız tüz uz iḍilip utmış-lar ul | sayu.
ḳavşatılmış ḳuvraġ ara bodımant orun-ta.
ḳaçan erser olurur- | ın ḳamaġ-un körelim.

(20) ol oḳ yaŋ̄lıġ ontın sıŋ̄gar tınlıġ-lar oġuş-ı.
utġuraḍı busuş-ı yoḳ meŋ̄i oḳ teginü.
olar köni nomluġ asıġ-ın | tapmaḳ-tın.
uḳşaḍınçsız edgü dıntar bolġu-sın küselim.

(21) birtem- | ledi bir teg uḳşaş et'üz til koŋ̄gül-in.
bışrunġu tolpı tüz-ün | yorıġ-ın birdeçi.
biz-ke yirçi bilge baḳşı edgü ögli-ler birle.
birikişip bir orunta birkerü erelim.

(22) utmış-lartın oġatmayu | uşaḍı yoluḳup.
uz nomlamış edgü nom-ın ulayu bek tutup.

C

En önceki doğum ile çiçek içinde doğalım,
o burkanın fevkal'âde nâdir işâretini görelim,
iyilikle geçenin ölçülmez parlak huzûrunda
yalansız, hakikî *vyākrti* duâsını alalım.

Nüfûz etmiş olanlar hukümdarının du'âsını alıp,
her vakit yüz binlerce *rddhi* çıkarıp,
bütün canlıların ihtiyâcını yerine getirir bir kuvvetle
her ân her tarafı dolaşıp gezelim.

Göl suyunun çiçeği gibi, bulaşılmaz bir şekilde temizlenip,
açık havadaki güneş ve ay gibi, ilişiksiz dolaşıp,
her türlü hareketten, iptilâdan, şeytanlar diyarından,
göçer-gider dünyanın yolundan geçelim.

Korum, sen onların her türlü istifâdesini te'min etmeği
arzu ediyorsun;
her tarafı, her memleketi bırakmadan dolaşıp,
onların korkularını, eziyetlerini koruyarak giderip,
korunması olmayan hakikî saâdete coşarak ilişelim.

Her tarafta, nerede ve ne kadar memleket varsa,
bütün gâliplerin her temelde düz ve güzelce sıra ile,
etrafında toplanmış cemâat arasında, *bodhimanḍa* yerde
bir gün hep birlikte oturduklarını görelim.

Aynı şekilde her taraftaki canlılar âilesinin
hiç bir kederi olmayan bir huzûr içinde,
onların hakikî töre istifâdesini bulmakla
benzeri olmayan iyi rûhâni olmasını temenni edelim.

Bir imiş gibi, tamamiyle benzer vücût, dil ve gönülle,
olgunlaşmak için, Tolpı Tüzün 'ün tavrını veren,
bize yol gösteren bilge hoca ve iyi düşünenler ile
birleşerek, bir yerde hep birlikte bulunalım.

Gâliplerden şaşırmadan uzun yola çıkıp,
güzelce vaaz edilmiş iyi töresini ulaştırmak üzere
sıkı tutup,

uluġ tuyunmış yorıġ-ıġ yaltrıḍġu üçün.
uṣun ırak̨ kalp | öz-e ol yol-ça baralım.

(23) çok̨ soka biz bodı yol-ça yorı-yur | tuş-ınta.
çaḍı-sımarı bolġalı up kin öküş aj-un-ta.
çandik | çalpak̨ ev-ig tiḍip önüş-üg tileyü.
çamsız arıġ kirsiz mün- | süz çak̨şaput küdelim.

(24) teŋgri-ler-niŋ til-inçe luu-lar til-ince.
tek ol yek-ler kumbandı yalaŋguk̨ til-inçe.
telim öküş tınlıġ-lar- | nıŋ til-i sanınça
tegintürgü tutḍurġu üçün köni nom nom- | lalım.

(25) birikḍürüp kin keligme ödteki kalp-larıġ.
bir kşan-k̨a | anı barın birkerü kigürüp.
birle yana üç ödteki ülgü- | süz kalp-larıġ.
biz kigürüp kşan uç-k̨a bışrunu bilelim.

(26) burun ertmiş öŋgdün uç-tın kin ödketegi.
buluŋ yıŋgak̨ sayu ol | ok̨ bir yaŋglıġ.
burk̨ şark̨ k̨ılıp uġuluġ-suz uluş iḍigin.
bun orun-ı birer k̨oġ-ta büḍürü iḍelim.

(27) körkiḍgülüg kiŋ | küü kelig kölüngü yig yorıʒ.
körüg maytri körkle buyan uz | bilge biliglig.
körşi yorıġ samadı-lıġ küç küsün-ler | öz-e.
köni tuyunmak̨-lıġ küçüg köŋgül-çe yıġalım.

(28) k̨ılılmış- | ça k̨ılınç küçin k̨ır-a alk̨ıp arıtıp.
k̨ımıraşur nısvanı | küçin k̨ıdıyu tükeḍip.
k̨ırmalayur şımnu küçin k̨ısġaru | k̨ork̨ıḍıp.
k̨ımıġ öz-e tolp-ı tüz-ün küçin büḍkerelim.

(29) oġrap edgü umuġ bolġu ok̨ıḍu nomlaġu.
oy-ı kirgü uz arıḍġu | umunġu küsegü.
uṣun ödün tapıġ k̨ılġu uṣatı ür kişegü.
uç | k̨ıdıġ yok̨ ulsuz, tüpsüz taluy-lar keçelim.

(30) tuyu yapa üç | ödteki ol k̨amaġ utmış-lar.
tuḍġu bodı yorıġ-ların atruk̨ | k̨ut k̨olunç-ın.
tolpı tüz-ün yorıġ-ın yime tolġurup tuşġurup.
tuyunmış-lar iligi-niŋ tuymak̨-ın tuyalım.

büyük nüfûz edenin tavır ve hareketini aydınlatmak için,
uzun, uzak devirler boyunca o yoldan yürüyelim.

Tam da biz *bodhi* yolca yürürken,
Jātismara olmağa muktedir olup da, sonra bir çok âlemlerde
çandik kirli evi yıkıp, çıkışı arzulayarak,
sâkin, temiz, kusursuz *śikśāpada* 'yı güdelim.

Tanrıların dilince, ejderlerin dilince,
yahut o şeytanlar, *kumbhānḍa* ve insanların dilince,
sayısız çok canlıların dilleri sayısınca,
onlara eriştirip, ellerine vermek için,doğru töreyi izah edelim.

Bundan sonra gelecek devirleri bir araya getirip,
bir ân içine onların hepsini birlikte sokup,
birlikte yine her üç zamanın sayısız devirlerini
bir anın ucuna sokup, olgunlaşabilelim.

Önce geçmiş evvelki uçtan son zamana kadar
her köşe ve bucakta aynı şekilde
cart-curtla yapılamayan memleket nizamını
temelini, yerini her noktada hep birlikte tanzim edelim.

Gösterilecek geniş şekil değişikliği, taşıt, üstün tavır ve
hareket, görüş, sevgi, güzel fazîlet, iyi hikmet sâhibi
körşi tavır *samādhī* gücü-kuvveti ile
doğru nüfûz etme gücünü gönül arzusuna göre, toplayalım.

Yapıldıkça yapma gücünü kırarak, giderip, temizleyip,
kaynaşan iptilâ kuvvetine sed çekip, tüketip
yakalayan şeytanın gücünü kırıp, korkutup,
kınıg ile Tolpı Tüzün 'ün kuvvetini tamamlayalım.

İyi ümit olma, okutma, izah etme,
girecek çukuru iyice temizleme, ümitlenme, arzulama,
uzun zaman kulluk etme, her vakit köstekleme
niyeti ile uçsuz-bucaksız derin-dipsiz denizleri geçelim.

Üç zamanki o bütün gâliplerin nüfûz edip, yaparak
tutulacak *bodhi* yollarını, seçkin niyazlarını,
Tolpı Tüzün 'ün yolunu da tamamlayıp, yerine getirip,
nüfûz etmişlerin hukümdarının nüfûzu ile nüfûz edelim.

D

58 17 (31) bu iş üçün bodı- | ṣatav yol-ıñga kirgü erür.
59 1 bodısatav bolayın tip bodıçıt | alġu erür.
bodıçıt-nıñg alġu yañgın boşġurup bilgü erür.
2 boşġunġalı küsüş-lüg-ler bu saḳınç ḳılġu erür.

3 (32) 125 yüz-e baḍa bu | sansar-ta yüṣerü talıḳıp.
4 yügürü ḳaça biş yol-larta yük | yuṭe yalḳıḳıp.
5 yurek baġır üşülgü emgek teginür tınlıġ- | nıñg.
yügerü kin umuġ-ıñga yüküngü törü erip.

6 (33) örü ḳodı atırḍ saḳınç öçürüp kiḍerip.
7 130 öṣke adın-ḳa asıġ- | lıġ iş büḍürüp büḍkerip.
8 ölür toġar bu sansar-tın | öntürür oṣġurur.
9 ög-tin ḳañg-tın öñgisigig | öggülüg öd erip.

E

59 10 (34) uḳa bilü umamaḳ-tın oġatıp | ḳaltımız.
uz öḍlemiş öḍ erigin unıtıp saltımız.
11 135 una | anıñg tıltaġ-ınta tetrü evrilip.
12 oḍun nışvanı-ḳa | arsıḳıp utlı-sız boltumuz.

13 (35) öz-ni ögüp yad-nı | irip ölmigü az-lanu.
14 övke öz-e örletilip | o̱o̱çeyü keg-lenü.
15 örgüt tutçı terẓ körüm-üg öriḍmek | başlaġ-lıġ.
140 öñgi öñgi tsuy irinçü yaşuḳ-lar yaştımız.

16 (36) ay-ı öküş aḍ belgü-ler öz-e aṭıru söz-lemiş.
17 anı buz- | up aḍḳaġ sayu ertürü kişlemiş.
60 1 abıpıray yol-ın | aşıp añgḳaru umaṭın.
2 arış arıġ çın nom töz-in ayıġ- | lap irtimiz.

(37) 145 inçsireḍgü emgeḍgü-te ivip terk tavranu.
3 intki | yaraġ ḳılınġu üçün inilü yalvaru.
4 iyin ögirmek-lig iş-ig | ınaru kemişip.
5 istim tutçı edgü yıltız isilgü ḳıl- | tımız.

D

Bu iş için *bodhisattva* yoluna girmek lâzımdır.
bodhisattva olayım demek *bodhicitta* olmaktır;
bodhicitta'yı alma usûlünü öğrenip - bilmek gerek;
öğrenmeği arzu edenler bu şekilde düşünmelidirler.

Bata-çıka bu *samsāra*'nın üstüne doğru itilip,
koşup-kaçarak, beş yollarda yük yüklene-yüklene usanıp,
yürek ve bağırı kopacak derecede zahmete duçar olanların
şimdiki ve sonraki ümidine hurmetle eğilme töresinde.

Altta-üstte ayrılık düşüncesini söndürüp, giderip,
kendisi ve başkaları için faydalı işleri bitirip, tamamlayıp,
ölür-doğar bu *samsāra*'dan çıkarır, kurtarır.
anneden-babadan başka gibi olanları övme zamanında.

E

Anlayıp-bilememekten dolayı şaşırıp kaldık,
mâhirâne ettiği öğüt ve nasihatlerini unutu verdik;
işte bu sebepten dolayı ters çevrilip,
günah iptilâlarına aldatılıp, nasîpsiz olduk.

Kendisininkileri övüp, yabancıları yerip, ölmigü azımsayarak,
öfke ile tâciz edilip, öç ve kin bağlayarak,
her vakit durmadan ters görüş izhar etmek başta olmak üzere,
başka-başka fenalık, kötülük ve günahlara saptık.

Pek çok ad ve işâretler ile ayırarak söylemiş,
onu bozup, her bağdan geçirerek, gizlemiş,
abhiprāya (?) yolunu yanılıp, anlayamadan,
pâk, temiz, doğru töre kökünü kötüleyip yerdik.

Râhatsız etmek, zahmet çektirmekte acele edip, çabuk davranarak,
aşağılık işleri yapmak için, alçalıp yalvararak,
gönülden sevinme işini bir tarafa atıp,
iyi kökü durmadan gittikçe azalttık.

(38) ödün ödün ev-lig barḳ-lıġ ḳın-lıḳ-ta beklelip.
6 öküş | ilig tuḍuġ öz-e bekürü baġlalıp.
7 öşi saḳınç saḳınmadın | üşelip aḍḳanıp.
8 önüş yol-ça barġu evriş üştümüz keẓ-timiz.

F

60_8 (39) amtı munuñg yüründek-in ḳılġalı tavranıp.
9 altun yaruḳ | yaltrıġ-lıġ sudur-ḳa tayanıp.
10 ayıġ ḳılınç öçgü iş-te | aşuḳu evrilip.
anta basa utlı yanġı işlemiş kergek ol.

11 (40) birük kim-ler añg başlayu bodıçıt öritip.
12 birtemledi nomuġ | bulġu saḳınç turġursar.
13 bir uçluġ-ın köni nomuġ ḳop öd- | te küşeḍip.
bitimek-te ulatı iş birkerü büḍürser.

14 (41) una | bu tört tapıġ iş-in umış-ça iḍerip.
15 uṣatı anıñg tıdıġ-lar- | ın uturu kiḍerip.
uġan arj-ı yarlıḳ-ıñga udu iyin evrilser.
16 utlı yanġı ḳılmış bolur uluġ er aḍanıp.

17 (42) anın amtı tüz- | ün-lerim anı ince bilinggler.
11 alp-ın bulmış bu et'üz-nüñg | asıġ-ın alınglar.
2 ayturulmış öḍ erigig atırḍlıġ | oñgarıp.
alḳınmaḳ-sız aġılıḳ-ıġ alġu iş ḳılınglar.

3 (43) amtı muna bu yükünçüg arıġ ḳut ḳolunçuġ.
4 anı birük | kimler tuḍsar arıḍur ḳılınç-ıġ.
5 aryasañg öz-e | yaratılmış taḳṣut-ın söz-leyü.
6 alınglar ay tüz-ün-lerim | anuḍmış bulunçuġ.

G

61_6 (44) ḳayu buyan ol muntın ḳaşġanıldı erser.
7 ḳamaġ tınlıġ oġuş-ı üçün evirmek ḳılur-men.
8 ḳaltı sudanı | on urı teg ḳalısız birkerü.
9 ḳat ḳat alḳınçsız körüg- | lüg ḳapıġ-ḳa kirz-ün-ler.

Zaman-zaman ev-bark zindanında hapsedilip,
bir çok el ve rehin ile sıkıca bağlanıp,
geçit hakkında hiç düşünmeden, sarılıp saplanıp
çıkış yolunca tutulan davranışı kopardık, kestik.

F

Şimdi buna karşı bir çâre bulmağa çalışarak,
altın ışıklı parlak *sūtra*'ya dayanıp,
fena hareketleri söndürme işinde acele edip,
sonra karşılığı faydalı olan işleri yapmak gerektir.

Fakat bir kimse en başta *bodhicitta* vücûda getirip,
aynı zamanda töreyi bulmağa niyet ederse,
bir uç ile doğru töreyi her vakit gözetip
yazmak ve diğer işlerin hepsini tamamlarsa;

İşte bu dört kulluk işini gücü yettiği kadar tâkip edip,
dâimâ mânialarına karşı koyarak, onları giderip,
ilâhî zâhid emrine uyup, gönülden hareket ederse,
büyük insan adını alıp, faydalı karşılığı olan iş yapmış olur.
Onun için, asîllerim, bunu böyle biliniz,
güçlükle bulunan bu vücûttan istifâde ediniz,
sorulan öğüt ve nasîhatleri açıkça yerine getirip,
tükenmez hazineyi elde edecek işler yapınız.

Şimdi işte bu kulluk ve temiz niyaz,
bunları kim tutarsa, o hareketini temizler;
Āryāsanga ile vücût bulmuş şiirini söyleyerek,
ey asîllerim, hazır karşınıza çıkan kısmeti alınız.

G

Bundan dolayı ne gibi bir iyilik kazanıldı ise,
bütün canlılar âilesi için de bunu dilerim;
Suḍhāna (?) on oğul gibi, hepsi birlikte
kat-kat, tükenmez görüşler kapıdan girsinler.

61$_{10}$ (45) yapa ḳamaġ üç ödteki yalaŋguḳ | arslan-ın.
yalaŋguz bir kşan ödte yapıḍu tüz körüp.
11 yana yilvi barıġ-ı-lıġ ḳutrulmaḳ küç öz-e.
12 180 yaratınġu | iş-lerinte yarp yaratınz-un-lar.

13 (46) kin keligme öd-ler- | teki yirtinçü yula-sı.
14 kiŋg teriŋg yig nomluġ tilgen | evirür ıduḳ-lar.
15 kirtü amrılmış nırvan bulġu oġraġ- | lıġ neçe erser.
16 kinetmeṭin oġadmaṭın kin yaḳın barz-un- | lar.

(47) 185 bolmaḳ sayu bu sansar-ta toġum-uġ tutmış-lar.
62$_1$ boş taş yıġıp buyan bilge biligig alḳınçsız.
2 budġıl arıġ | ḳooş yorıġ-lı samadı ḳutrulmaḳ.
3 bu bu edgü-lerig | tolu aġılıḳ büḍz-ün-ler.

4 (48) öz baḳşı-ḳa üç erdini ḳut- | ıŋga ınanıp.
5 190 ögdi söz-lep tapıġ tutup öz boşuġ | ḳolunu.
öŋgi-ler-niŋg buyanıŋga töz iyin ögirü.
6 örgüt nom-lap ür turz-un tip öḍügçi bolz-un-lar.

7 (49) öŋgreki ol burḳan-lar-nıŋg öriḍmiş yorımış.
8 ögreḍingü iki türlüg iş-lerin iş-leyü.
9 195 öz-lüg | ler-niŋg aşay-ıŋga udu iyin evrilip.
10 örmiş toġ- | mış buyan-ların evirü birz-ün-ler.

11 (50) tört uluġ tüş | büḍgü-siŋge oġrayu tıldaġ-ı.
12 törüm-e-niŋg oşġu-sıŋga | soḳa al altaġ-ı.
13 töz tüp tayşıŋg kirtü nomuġ | töpü-te iltinü.
14 200 törü-sinçe til-te söz-lep kǫŋgül-te | tuḍz-un-lar.

yapa her üç zamanki insanların arslanını,
ancak bir tek an içinde yapıdu doğru görüp,
tekrar sihirli serâbın kurtulma gücü ile
kendilerini hazırlama işinde iyice gayret etsinler.

Sonra gelecek devirlerdeki dünya meş'alesi,
geniş, derin, üstün kanun çarkını çeviren azizler,
hakikî, sâkin *nirvāna* 'yı bulmağa ne kadar niyetli iseler,
ayrılmadan, şaşırmadan, arkasında, yakından takip etsinler.
Her oluşta bu *samsāra* 'da doğmuş bulunanlar,
boş görünüşe mâni olup, tükenmez iyilik ve hikmeti,
pudgala, temiz, çift yürüyen *samādhi*, kurtulmak,
bu ve buna benzer iyilikleri doldurup, bir hazine vücûda getirsinler.
Öz hocaya ve üç cevher saâdetine inanıp,
medhiye söyleyerek, kulluk edip, asıl boşu niyaz ile,
başkalarının iyiliklerine içten sevinerek,
dâimâ vaaz edip, uzun yaşamak için niyazcı olsunlar.

Önceki o burkanların düşünüp tatbik ettikleri,
öğrenilmesi zarûrî iki türlü işlerini işleyip,
canlıların *āśaya* 'sına uygun hareket edip,
ortada meydanda bulunan iyiliklerini devam ettirsinler.

Dört büyük sevâbın elde edilmesine niyetlenme sebebi,
türemenin geçmesinin tam çâre ve tedbiri,
kök, temel *Tai-sheng* hakikî kanunu baş üstünde taşıyıp
usûlünce dil ile söyleyip, gönülde tutsunlar.

14

AYRI PARÇALAR

Mecmuânın 63. sahifesinden itibâren yeni bir kısım başlamaktadır. Buraya kadar mısrâlar arka-arkaya yazılmış ve sonarına noktalar ile işâret edilmiş bulunmakta idi; burada ise, her mısrâ ayrı bir satırda yerleştirilmiştir. Bu kısımdaki mısrâlar da, hece sayısı bakımından, bundan evvelkilerden farklıdır. Daha öncekiler 14 heceli olduğu hâlde, buradakile rumûmiyetle 12 hecelidir. Yazılış şekli ve mısrâların durumu mecmuanın sonuna kadar böyle devam etmekte ve bunun aynı şahıs tarafından kaleme alınmış olduğu kaydedilmekle berâber (bk. 64_{11-14} ve 66_{19-20}), hepsinin tek bir parça teşkil edip-etmediği tereddütlü kalmaktadır. Bu nevi kayıtlar âit bulunduğu parçanın sonuna eklendiği için, iki kayıt ile sona eren bu iki parçanın birbirinden ayrı manzûmeler olarak kabûlü uygun görülmüştür.

Yukarıda da işâret edildiği gibi, ilk kayıtta (bk. 64_{11-12}) Pratyaya-Śrī'nin her zaman söylenmek için başkalarına gerek olur düşüncesi ile, şöyle-böyle toplayıp, nazmettiği zikredilmektedir. Fakat bu sözlerin, yalnız bu parçaya âit olmayıp, bundan önceki parçalara da şâmil olması pek muhtemeldir.

14 A

İNANÇ

Manzûmenin ilk kısmı *-ur-men/ -ür-men* ekleri ile birbirine bağlanmış olan ve 64_2'ye kadar devam eden satırlarda, 20 mısrâdan ibâret 5 dörtlük ihtiva eder. Dörtlükler şöyle sıralanır:

1 *a..... burḳanlarḳa* 11	2 *bu.....bramanusı* 12	3 *ba.....ödkeḍegi* 12
a..... nomḳa 12	*bo..... sayu* 12	*ba.... köngülümtin* 11
a.....ḳuvraġlarḳa 12	*bo....burḳanlarḳa* 12	*ba..... biligsiztin* 12
a.....ınanur men 12	*bu.... tapınur-men* 12	*ba.... ökünür men* 12

4 *a.....tüzünlerning* 12	5 *yı.....türlüg* 12
a.... yumġıġunung 12	*yi.....oġurluġ* 12
a.....türlüg 12	*yi..... külüg* 12
a..... ögirür men 12	*yi.....ildinür-men* 12

Dörtlüklerin son mısrâlarını tamamlayan ve bunları birbirine bağlayan muzâri 1. şahıs eki olan *-ur-men/ -ür-men*'den başka, mısrâlar arasında da bâzı benzerlikler vardır. Msl. ilk dörtlökte ilk üç mısrâın *-ḳa* hecesi ile nihâyetlenmesi (1. ve 3. mısrâlarda *-lar-ḳa*), 3. dörtlükte 2. ve 3. mısrâların sonunda *-tin*, 4. dötlüğün ilk iki mısrâında *-nıŋ̄ġ* ve 5. dörtlükte ilk üç mısrâın sonunda *-luġ/ -lüg* (ilk iki mısrâda *-ur-luġ /-ür-lüg*) ekleri âhenge benzer unsarları teşkil eder. 2. dörtlükte durum farklıdır. Bu dörtlük bir istisnâ teşkil etmemiş olsa idi, bütün parça hakkında böyle bir âhengin te'mini düşünülmüş olduğu mümkün görülebilirdi. Mısrâlar içinde ses âhengini te'min eden başka unsurlara tesâdüf olunmamaktadır.

Hece sayısı bakımından mısrâlar umûmiyetle 12 heceli (19 mısrâ) olup, ancak bir mısrâ 11 hecelidir.

14 B

İYİ NİYET

Bunu tâkip eden 12 mısrâlık 3 dörtlükten ibâret ikinci kısmın başlıca farkı, birincisinde olduğu gibi, dörtlüklerin kendi aralarında bağlanmamış olmasıdır. Bunun bir nevi ara parçası olarak yazılmış olması mümkündür. 3. dörtlük kayıt kısmını ihtiva eder. Dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir:

1 *tu.....ödke tegi* 12	2 *ö.....bodıçıtıġ* 12	3 *a..... özüm* 12
tu..... tutup 12	*ö..... tınlıġlarıġ* 12	*a..... öze* 12
tu..... öze 12	*ö.....erinmeksiz* 12	*a.....şiri* 13
tu.....ornatayın 12	*ö..... öngilerig* 12	*a.....bolzunlar* 13

Mısrâ başı kafiyelerinden başka metinde her hangi bir âhenk unsuru yoktur. 2. dörtlükte mısrâların *-ıġ/-ig* ile tamamlanması *a a b a* şekline uymakla berâber, görüldüğü gibi, umûmî olarak düşünülmüş değildir. Burada *ozġurayın* sözünü sona almakla, ilk iki dörtlüğün birbirine bağlanması pek âlâ mümkün olurdu. Bu yapılmamış olduğuna göre, böyle bir gâyenin göz önünde bulundurulmadığı neticesine varılabilir. Tabiî, bu bizim bugünkü telâkkilerimize göre böyledir; bunun başka bir görüşle tahlile tâbi tutulması da mümkündür.

Mısrâlar, hece sayısı bakımından, iki istisnâ ile, hep 12 hecelidir. 13 heceli mısrâlardan biri, ismin okunuşuna göre, 12 heceye indirilebilir.

14 A

METİN

63_1	(1)	1	alḳu ḳamaġ üç ödki burḳan-lar-ḳa.
2			arış arıġ nırvan töz-lüg ıduḳ nomḳa.
3			ayaġuluġ ary-a saŋgga ḳuvraġ-lar-ḳa.
4			ayap külep alḳu ödte ınanurmen.
5	(2)	5	burḳan-lar-nıŋ uluş-ı-nıŋ pramanu-sı.
6			bolsar neçe ança san-lıġ uluş sayu.
7			bod-lar öz-e alḳu ödte burḳan-larḳa.
8			bulıḍ-layu tapıġ öz-e tapınurmen.
9	(3)		başlaġ-sız-tın amtıḳı bu ödkeḍegi.
10		10	badıl öküş et'üz til koŋgül-üm-tin.
11			basa yana az övke-ler biligsiz-tin.
12			bar bolmış-ça ḳılınç-ımın ökünürnen.
13	(4)		alḳu ḳamaġ burḳan-lar-nıŋ tüzün-ler-niŋ.
14			atın yime barḍagçan-nıŋ Yumḳı-ġu-nuŋ.
12		15	aḳıġ-lıġ-lı aḍıġ-sız-lı alḳu türlüg.
15			adruḳ edgü iş-ler-iŋe ögirürmen.
17	(5)		yılayu-lı çınlayu-lı iki türlüg.
18			yirtinçü-ke umuġ bolur uz oġur-luġ
64_1			yindem arıġ bodıçıt tip uluġ küü-lüg.
2		20	yig üsḍünki ol koŋgül-üg ilḍinürmen.

14 A

TERCÜME

Her üç zamanki bütün burkanlara,
temiz, arı *nirvāna* köklü mübârek kanuna,
saygı değer *āryasanga* cemâatlere,
saygı ile medhederek, her zaman inanırım.

Burkanlar diyarının zerresi
ne kadar ise, o kadar sayıda her memlekette
vücûtler ile her zaman burkanlara
bulut gibi kulluk ile tapınırım.

Başlangıcı olmayan bir zamandan beri bugüne kadar
pek çok olan vücût, dil ve gönlümden,
aynı zamanda hırs, öfke ve bilgisizlikten dolayı
ne varsa, bütün yaptıklarımdan nedâmet ederim.

Bütün mevcut burkanların, asîllerin
bunlardan başka bir de *prṭhagjana*'nın, hepsinin
değişen-değişmeyen, her türlü
seçkin ve iyi işlerine sevinirim.

Gerçek ve aldatıcı, iki türlü
dünyaya ümit olacak iyi uğurlu,
her vakit temiz *bodhicitta* diye büyük şöhretli,
en üstün olan gönülü beraberimde taşırım.

14 B

METİN

64$_3$ (6) tuyunmaḳ-ıḳ tanuḳ-laġu öd-keḍegi.
4 toḍ-ta yig-i üç erdinig umuġ tuḍup.
5 tuḍçı isḍim bodı-lıġ yig yorıġ öz-e.
6 tolp yirḍinçüg tuyunmaḳ-ta ornaḍayın.

7 (7) öriḍip yig öṣeliksiz bodıçıt-ıġ.
8 öḍünürmen küden-leyü tınlıġ-lar-ıġ.
9 örgüt yorıp yig yorıġ-ta erinmeksiz.
10 öz-üm oṣup oṣġurayın öñ̄i-lerıg.

11 (8) alḳu öd-te söz-ler üçün ḳentü öz-üm.
12 aṭın-lar-ḳa kergek bolġay saḳınç öz-e.
13 ança munça yıġıp ḳoṣḍum bıraty-a ṣiri.
14 asıġ bolup tınlıġ-lar-ḳa burḳan bolz-un-lar.

(14 B)

TERCÜME

Nüfûz etmeği tanıklama zamanına kadar,
her şeyin üstünü olan üç cevheri ümit edinip,
dâimâ *badhi* 'nin üstün hareketi ile
bütün dünyayı nüfûz etme içinde yerleştireyim.

En üstün yüksek *bodhicitta*'yı meydana getirip,
canlıları, misâfir karşılar gibi, buyur ederim,
her vakit üstün hareketle üşenmeden yürüyüp,
kendim geçip, başkalarını da geçireyim.

Her zaman söylenmek için, ben *Pratyaya Śrī*,
başkalarına gerek olur düşüncesi ile,
bunları şöyle-böyle toplayıp, bizzat nazmettim;
canlılara faydalı olsun, onlar da burkan olsunlar.

15
HİKMET FAZÎLETİ

Mecmuanın 64_{15}. sahife ve satırında, ayrı bir başlık (*yükünür-men bilge bilig paramıt ḳutınga* "Hikmet fazîletinin saâdeti önünde hurmetle eğilirim") ile, son parça başlamaktadır. Sonundaki kayıttan anlaşıldığına göre (bk. 66_{19}—$_{20}$), bu çok derin olan hikmet fazîleti için saygı değer Nāgārjuna hoca tarafından sanskrit dilince (*āryabhāṣā*) tanzim edilmiş Nirvikalpa adlı medhiye" Pratyaya-Śrī tarafından türkçe nazmedilmiştir. Bu parça 64_{15}—66_{18} arasında, 84 mısrâ olup, 21 dörtlük teşkil eder. Manzûme 64_{16}'dan 65_{8}'e kadar, bundan önceki parçada olduğu gibi, her satırda bir mısrâ şeklinde yazılmış olup, aynı sahifenin 9. satırından itibâren, sonları noktalar ile işâret edilerek, her satırda ikişer mısrâ hâlinde yerleştirilmiştir. Burada müstensihin manzûmeyi mecmuanın son sahifelerine sığdırmak kaygusu ile hareket ettiği anlaşılıyor. Yazı incelip-küçülmek üzere, sahifenin geri kalan kısmına 18 satır yerleştirilmiş ve böylece sahifedeki satır sayısı 26'ya çıkmıştır. Bunu tâkip eden sahifeler de aynı şekilde 22 satır yazılmış ve sonunda 4 satırlık yer açık bırakılmıştır.

Mecmuadaki diger parçalarda ve bilhassa burkancıların bilgi nazariyesinin güzel bir izahını ihtiva eden mensûr kısımda da olduğu gibi, *mahāyāna* akîdesi ile ilgili bu manzûmenin dörtlükleri şu şekilde tanzim edilmiştir:

1 *ḳo..... öküş tip* 12
ḳo..... ögitilmiş 12
ḳo.....bulġuluġsuz 12
ḳu...yükünür men 12

2 *kō..... suḳsuz* 12
kō.....tapġuluġsuz 12
kö.....körmeksizin 12
kō.....burḳanlarıġ 12

3 *a....tüzünümnüng* 12
a..... ikegününg 12
a.....yime neng 12
a.....adırmazlar 12

4 *ı.....tidmiş* 12
ı..... tayap 12
i.....tözüngüzke 12
i.....kimke yime 12

5 *ki..... keykil* 12
ki..... ḳolulasar 12
ki.....tanuḳlayur 12
ki.....asıġlıġı 12

6 *a.....-larnıng* 12
a.....tüzünlerning 12
a..... anası 12
a.....amrançıġa 12

7 *ḳa...burḳanlarnıng* 12
ḳa.....siz erür-siz 13
ḳa.....öze 12
ḳa..... yarlıḳarsiz 12

8 *a..... erip* 12
a.....erdükintin 12
a.....arasınta 12
a..... kögülür-siz 12

9 *ö.....ḳuvraġta* 12
ü..... adınçıġ 12
ö..... tip 12
ö..... erür 13

10 *ḳa.....öze* 12
ḳa..... erser 12
ḳa.....süzekler 12
ḳa.....alḳınurlar 12

11 *u..... ḳorḳıdur-siz* 12
u..... ḳındurur siz 12
o..... tındurur siz 12
u..... ögirdür siz 12

12 *a..... birük* 12
a..... boldukmasar 12
a.....övkesi 12
a..... umuġuma 12

13 *ḳa....kelmeksiz siz* 12
ḳa... barmaḳsız siz 12
ḳa.....ḳolulayu 12
ḳa....tapmaḳsız siz 12

14 *mu ..... ḳolulayu* 12
mu .....umasarma 12
mu.....ḳutrularlar 12
mu ..... erür 12

15 *kö.....bağlalurlar* 12
kö.....bağlalurlar 12
kö..... buzulurlar 12
kö..... buzulurlar 12

16 *a..... tözlügüngtin* 12
a.....bolmaḳıngtın 12
a..... erdükingtin 12
a..... seçilür siz 12

17 *ḳu..... bolmaḳtın* 12
ḳo.....yoḳıntın 12
ḳu.....tüzünlerke 12
ḳo..... tayaḳısız 12

18 *yı.....tayaḳlığın* 12
yi.....oḳıtġalı 12
yi.....ödte 12
yi.....nomlamazı 12

19 *ö... bolmamaḳtın* 12
ö.....üzülmektin 12
ö.....bolmaḳıntın 12
ö..... tidingey 12

20 *mu.....öze* 12
mu.....öze 12
mu..... anaçıma 12
mu....ödünür-men 12

21 *bi.....ögmekimtin* 12
bi.....tınlığlar 12
bi.....öze 12
bi.....tınzunlar 12

22 *a..... paramıtḳa* 12
a.....öze 12
a.....nırvıkalpa 12
a.....ḳoştum 12

23 *i.....begimizning* 13
i.....ḳoşmış 16
ı.....şloknı 14
i..... boldum 11 (15)

Mısrâ başı kafiyeler şu şekilde dağılmaktadır: ünlüler 11 (*a* — 6, *ı/i* — 2, *ö* — 2, *o/u* — 1) ve ünsüzler 12 (*ḳa* — 3, *ḳo/ḳu* — 2, *kö/kü* — 2, *mu* — 2, *ki* — 1, *bi* — 1, *yı/yi* — 1). Bu kafiyelerden başka, mısrâ sonu kafiyesi veya âhengi andıran her hangi bir husûsiyet göze çarpmamaktadır. Diğer parçalarda görmeğe alıştığımız, dötlükleri birbirine bağlayan unsurlar da burada bulunmamaktadır. Dörtlüklerin 4. mısrâlarının sonunda görülen benzer ses gruplarından biri olan *siz* (muzâri eki *-ur/-ür/-ar* ile birlikte bulunanlar için bk. 7., 8., 11. ve 16. dörtlükler; *-ı* iyelik eki ile 17. dörtlük, *-sız* ile birlikte 13. dörtlük), *-lar* (bk. 3., 10., 15. ve 21. dörtlükler) *-men* (bk. 1. ve 20. dörtlükler), *-erür* (bk. 9. ve 12. dörtlükler) ek ve kelimeleri de azdır ve onlar da dağınık bir hâlde bulunduklarından, bunların her hangi bir âhenk endişesi ile kullanılmış oldukları şüphelidir. Ayrı dörtlüklerin mısrâları arasında da bu âhenge az tesâdüf edilir. Her dört mısrâın sonundaki benzer sesler için bk. *-ur-siz/-ür-siz* (11), *lurlar* (15); ilk üç mısrâda: *-nuñg/-nıñg* (2), *-nlarnıñg/-nlerniñg* (16), *öze* (20); 1., 2. ve 4. mısrâlarda: *-sız-siz/-siz-siz* (13); 2, ve 4. mısrâlarda: *-ur-siz/-ar-siz* (7). Mısrâlar içinde ses veya ses gruplarının tekrarına rastlanmaz.

Fakat hece sayısı bakımından mısrâlar çok muntazam olup, her mısrâ 12 heceden ibârettir. İki mısrâda 13 hece görülüyorsa da, bunlardan biri (7_2) *yalañguz/yalñguz* kelimesi ve ikincisi (9_4) iki ünlünün yan-yana gelmiş olması ile izah edilebilmektedir. Müstensih tarafından yazılmış olduğu anlaşılan sonuncu kayıt dörtlüğündeki mısrâlar bunun dışında tutulmalıdır.

METİN

64$_{15}$ yükünürmen bilge bilig paramıt ḳutıŋa.

16 (1) ḳop-ı arıġ münegüsüz yig öküş tip.
17 ḳopḍın sıŋar burḳan-lar-ḳa ögiḍilmiş.
18 ḳolulayu ülgüleyü bulġu-luġ-suz.
19 ḳuruġ bilge bilig saŋa yükünürmön.

65$_1$ (2) kök ḳalıḳ teg yuḳlunmaḳ-sız az-sız suḳ-suz.
2 körgülüg neŋ uṣik ekşer tapġu-luġ-suz.
3 körser siz-ni yig yorüg-çe körmeksiz-in.
4 körür olar kirtü arıġ burḳan-lar-ıġ.

5 (3) adruḳ-lar-ḳa tükel-lig bir tüz-ünüm-nüŋ.
6 ayaġuluġ burḳan-nıŋ-lı ikegü-nüŋ
7 atırt-lar-ın adruḳ-ların kim yime neŋ
8 ay teŋri-li aydıŋ-lı teg atırmaz-lar.

9 (4) ıduḳ nom-nuŋ ösen sısan töz-i tidmiş.
manġuluġ anaçım-a siz-ke tayap.
10 inser teriŋ teŋlençsiz yig töz-üŋüz-ke.
indin ḳıdıġ uçuz bolur kim-ke yime.

11 (5) kkir-siz arıġ köŋül öze bir key-ki-e.
kim-ler siz-ni yaŋ-taḳı-ça ḳolulasar.
12 kirtü çın yig uluġ sıdıġ tanuḳ-layur.
kiŋ teriŋ uz soġançiġ yig asıġ-lıġ-ı.

13 (6) alḳu ḳamaġ öz-eliksiz burḳan-lar-nıŋ.
atın-lar-ḳa asıġ ḳılur tüz-ün-ler-niŋ.
14 aṣḍaçı öklidteçi ögi anası.
atırdlıġ-sız yarlıḳar-sız amrançıġ-a.

15 (7) ḳayu neçe ımuġ înaġ burḳan-lar-nıŋ.
ḳamaġu-nuŋ yalaŋuz ög-i siz erür-siz.
16 ḳamaġ-ta yig arıġ süz-ük bolmak öz-e.
ḳamaġ-lıġ siz anası siz yarlıḳarsiz.

15

TERCÜME

Hikmet fazîletinin saâdeti önünde hurmetle eğilirim.

Her şeyi temiz, kusûr etmez, üstün ve çok diye
bütün dünya burkanları tarafından övülmüş,
arzulayıp istemekle bulunmayan,
saf hikmet, senin önünde hurmetle eğilirim.

Gök yüzü gibi, bulaşılmaz, hırssız ve tamahsız,
görülecek hiç bir şey, harf veya hece ile bulunmaz,
size baksalar bile, en üstün tefsir yollu görmeyip,
onlar ancak hakiki, temiz burkanları görürler.

Seçkinlere layık bir asîlimin.
saygı değer burkanın (?) her ikisinin
hiç kimse onların farklarını, başkalıklarını,
ay tanrısı ve ay ışığı gibi, birbirinden ayırmaz.

Mübârek törenin *ösen sisen* kökü denilen
itimatlı anacığım, size dayanıp,
derin, benzeri olmayan, üstün kökünüze inilse bile,
kime olsa, o yine her vakit uçsuz-bucaksız olur.

Kirsiz, temiz gönül ile bir defacık olsun
kimler sizi usûlünce gözetirse,
doğru, dürüst, üstün, büyük *siddhi* 'yi tanıklar
onun geniş, derin, iyi, tatlı ve üstün faydası.

Bütün mevcut en üstün burkanların,
başkalarına yardım eden asîllerin,
arttıran, çoğaltan anası, annesi,
ayrılık gözetmeden, her kesi yarlığarsınız, ey sevgili.

Daha nice ümit ve destek olan burkanların,
hepsinin biricik annesi siz oluyorsunuz;
her kesten üstün, temiz, duru olmakla
her kesinsiniz, annesisiniz, yarlığarsınız.

17 (8) anča-ḳı-a münegülüg münsüz erip.
ay yultuz-tın adurmış teg erdük-intin.
18 arḳa ḳamag paramıt-lar ar-a-sınta.
alḳu-ta yig adruḳ öz-e kögülür siz.

19 (9) öñgi öñgi vaymıki-lıg toy ḳuvrag-ta.
üsdeng yalañguz erser yıme tañg adınçıg.
20 öñgler körkler at-lar öz-e seçilür tip.
öz-eliksiz burḳan-lar-nıñg yarlıḳ-ı erür.

21 (10) ḳaltı neteg kün teñgri-niñg çoġ-ı öz-e.
ḳar ḳıraġu salḳım suv-ı erür erser.
22 ḳamag ḳadġu nız-vanı-lar terz süz-ek-ler.
ḳañgım siz-iñg küç-üñgüz-te alḳınur-lar.

23 (11) uḳmaz tuymaz munuḳ-larıg ḳorḳıdur siz.
usal sımdag tınlıg-larıg ḳındurur siz.
24 ornadmaḳ-tın yig meñgi-te tındurur siz.
uluġ bilge eren-lerig ögirdür siz.

25 (12) adḳanmaḳ-ı ilinmeki kimniñg birük.
anaçım-a siz-te yime bolduḳmasar.
26 atın-lar-ta ḳaçan erser az övke-si.
az teñginçe törügey-mü umuġ-um-a.

66$_1$ (13) ḳayu-tın neñg soo-tin berü kelmeksiz siz.
ḳaçan erser ḳayu-ḳa-m-a barmaḳ(sız) siz.
2 ḳamag orun sayu körser ḳolulayu.
ḳañgıçım-a bilge-lerke tapmaḳsız siz.

3 (14) mundag yañgın kim-ler siz-ni ḳolulayu.
munı-layu körgeli neñg umasar-m-a.
4 munça-ḳı-a ömek öz-e ḳutrulur-lar.
muna bu mat muñgadınçıg edgüñg erür.

5 (15) körser siz-ni ol tınlig-lar bağlalur-lar.
körmemek-tin olar yıme bağlalur-lar.
6 körü birle teñgrim siz-ni buṣulur-lar.
körmeser kim olar yime buṣulur-lar.

Kusûr denilecek en küçük bir kusûr bulunmayıp,
ay ve yıldızdan ayrılmış gibi olduğunuz için,
diger bütün fazîletler arasında
her şeyden üstün, seçkin olarak, siz övülürsünüz.

Ayrı-ayrı *vaineyika* topluluğu, cemâati içinde
üstün yalnız olsa bile, nâdir, seçkin
renkler, şekiller ve adlar ile seçilir diye
en üstün burkanların sözü vardır.

Öyle ki, güneş tanrının alevi ile
kar, kırağı, buz suyu nasıl erir ise,
bütün kaygı, iptilâlar, ters hastalıklar (?),
ey babam, sizin kudretiniz sâyesinde ortadan kalkar.

Anlamaz, nüfûz etmez budalaları korkutursunuz,
gâfil, ihmâlkâr canlıları cezalandırırsınız,
yerleştirmekle üstün huzûr içinde dinlendirirsiniz,
büyük bilge insanları sevindirirsiniz.

Eger bir kimsenin bağlanması, ilişmesi,
ey anacığım, sizde de bulunmamış olsa idi.
başkalarında bir gün hırs öfkesi
az da olsa vücût bulur mu idi, ey ümidim!

Siz hiç bir yer ve zamandan beri gelmiş değilsiniz,
hiç bir zaman hiç bir yere de gidecek değilsiniz,
hiç bir yerde de bakıp, gözetleyerek,
ey babacığım, bilgelere tapanlardan değilsiniz.

Bu şekilde kimse sizi kollayarak, böylece
görmeğe hiç bir vakit muktedir olmasa bile,
onlar bu kadarcık düşünmekle dahi kurtulurlar;
işte bu öyle senin fevkal'âde bir iyiliğindir.

O canlılar sizi görünce bağlanırlar,
görmeseler, yine size bağlanırlar,
ey tanrım, sizi görür-görmez bozulurlar,
görmeseler, yine onlar bozulurlar.

66₇ (16) adruḳ seçm-e soġançıġ yig töz-lügüŋ-tin.
atlıġ küü-lüg tiḍrüm teriŋ bolmaḳ-ıŋdın.
8 alp tuyġu-luġ oŋarġu-luġ erdük-iŋdin.
65 alḳu körmek kör(me)mek-tin seçilür siz.

9 (17) ḳutrulmaḳ-nıŋ yalaŋuz yol-ı siz bolmaḳ-tın.
ḳop-tın sıŋar yana atın yol yoḳ-ıntın.
10 ḳut-ḳa tegmiş burḳan başın tüzün-lerke.
ḳop ödler-te tapınġuluġ tayaḳ-ı siz.

11 (18) 70 yılayu teg sav-ḳa söz-ke tayaḳ-lıġın.
yilvi teg o̱k tınlıġ-lar-ḳa oḳıḍġalı.
12 yirtinçü-nüŋ umuġ-ları birer ödte.
yindem ermez nom-lamaḳ-ı nomlamaz-ı.

13 (19) öŋüŋ körküŋ tepremekiŋ bolmamaḳ-tın.
75 öküş az-m-a sav söz yol-ı üşülmekdin.
14 öŋi-lerke tayanmaḳ-sız bolmaḳ-ındın.
ögdi yükünç yaraḍġalı kim tiḍingey.

15 (20) munçulayu teg yılayu sav-lar öz-e.
mundaġ yaŋlıġ uşik ekşer padak öz-e.
16 80 muŋadınçıġ öggülüg siz anaçım-a
munça-ḳı-a ögdi şlok öḍünür men.

17 (21) bilge bilig paramıt-ıġ ögmekim-tin.
birle toġmış buyan öz-e bu tınlıġ-lar.
18 bilge bilig paramıt-lıġ keçig öz-e.
85 birḍemleti ol ḳıdıġ-ta terk tınz-un-lar.

19 (22) arḍuḳ teriŋ bilge bilig paramıt-ḳa.
ayaġu-luġ nagarçunı baḳşı öz-e.
20 ary-a-bas-ça yaraḍılmış nırvıkalpa.
atlıġ ögdig bıraty-a şiri taḳşut ḳosḍum.

21 (23) 90 inçge teriŋ bilge biliglig begimiz-niŋ.
iniş ödteki-ler-ke ulalz-un tip saḳınç-ın ḳoşmış.
22 ıduḳ kirḍü ḳuruġ-uġ oḳıḍtaçı bu şlok-nı.
ilip tarḍıp ki-e bitimiş boldum asıġ tutuŋ.

Sizin seçkin, seçme, tatlı, üstün köklü olmanızdan,
nâmlı, şanlı, keskin ve derin olmanızdan,
kuvvetli nüfûzlu, iyileştirme gücüne sâhip bulunmanızdan do-
bütün görmek-görmemekten seçilip-ayrılırsınız. layı,

Kurtulmanın tek bir yolu siz olduğunuzdan,
hiç bir tarafta başka bir yol da bulunmadığından,
saâdete ermiş burkan olmak üzere, bütün asîllere
her devirde kulluk edecek desteğisiniz.

Büyü gibi söze-sava destek olup,
tılısım gibi de canlılara bildirmek için,
dünyanın ümitlerinin her devirde
vaaz edip-etmemesi her vakit şart değildir.

Senin rengin şeklin ve hareketin olmadığı için,
çok veya az da olsa, söz-sav yolu kesildiği için,
başkalarına dayanmamış olduğun için,
övme ve tâzim göstermeğe kim cesâret eder.

Bunun gibi büyülü sözler ile
böylesi harfler ve mısrâlar ile
fevkal'âde medhedilmeğe değersiniz, ey anacığım,
fakat ben ancak bu kadar medhiye manzûmesi sunabilirim.

Hikmet fazîletini övmemden
ortaya çıkan iyilik ile bu canlılar
hikmet fazîletinin geçidi ile geçip,
hep o kıyıda derhâl tam râhata kavuşsunlar.

Çok derin olan hikmet fazîleti için
saygı değer *Nāgārjuna* hoca tarafından
āryabhāṣā dilince tanzim edilmiş *Nirvikalpa*
adlı medhiyeyi ben *Pratyaya-Śri* nazmettim.

İnce, derin hikmet sâhibi olan beyimizin
gelecek zamandakilere ulaşması düşüncesi ile nazmedilmiş
aziz, hakikî boşluğu öğreten bu manzûmeyi
ancak iliştirip-çekerek yazmış oldum.
Asıg Tutung

16

SAMANTABHADRA NİYÂZI (KALIM KEYŞİ)

Çin tarzında katlanmış sahifelerden teşekkül eden bu eser (Berlin'de Turfan yazmaları arasında, T. III. M 208 işâreti ile kayıtlı bulunmaktadır), sonundaki kayıttan anlaşıldığı üzere (bk. str. 109—112), aziz *Samantabhadra bodhisattva*'nın tâkip ettiği niyâza dayanarak, ricacı Āryāsanga Kalım Keyşi tarafından nazma çevrilmiş bir manzûmedir. Bize kadar gelmiş olan iki büyük parça, baş kafiyeler bakımından, birbirinin devamıdır. Yazı şekli ve sahife ölçüleri bakımından bunlara benzeyen iki sahifelik bir parçanın da, sahife kenarındaki boşluğun bir az farklı olmasına rağmen, aynı esere âit bulunduğu düşünülebilir; burada da sıraya alınmıştır.

Eserin baş kısmı eksik olduğu gibi, buraya alınmış olan iki sahifeden sonra da, kafiye sırasına göre, arada bir kaç sahifelik bir eksikliğin bulunması icap eder. Eserin mevcut sahifeleri de kısmen zedelenmiştir. Son sahife yazı için hazırlanmış iken, her hâlde metnin sona ermesi yüzünden olacak, açık bırakılmıştır. Parçanın sonundaki kayıt kısmında 5 satırlık metin mensûrdur.

Her sahife yedişer satır olup, her satır bir mısrâa tekabül eder. Mısrâaların sonu yan-yana konulmuş ikişer nokta ve dörtlüklerde ise, bunlara bir de altlı-üstlü ikişer nokta eklenmek suretiyle belirtilmiştir. Sahifelerin her iki yanı çizgiler ile çerçevelendiği gibi, satırlar da ince çizgiler ile işâretlenmiştir.

Dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir:

1 —.....— —	2 *bi*.....*sanınça* —	3 *tö*.....*taluylar* —
—.....— —	*bi*.....*erür tip* —	*tö*.....*lar* —
—.....— —	*bi*.....*oğuşınta* —	*tö*..... *öner* —
—.....*teginür-men* —	*bi*.... *taplayur-men* —	*tö*.... *sözleyür-men* —
4 *yi*.....— —	5 *tü*..... — —	6 —..... — —
yi.....— —	—..... — —	—..... — —
yi.....— —	—..... — —	—..... — —
yi.....— —	—..... — —	—..... — —
7 —.....— —	8 *a*..... *yorığları* 13	9 *u*..... *bolmış* 11
—.....— —	*a*.....*bütkerip* 13	*u*..... *erke* 12
—.....*teginü* —	*a*..... *öze* 12	*u*.....*tip* 13
—.....*keçeyin* —	*a*.....*tuyunayın* 12	*u*..... *evirür-men* 13
10 *a*.....*köngülüm* 12	11 *to*..... *arıtıp* 13	12 *ü*.....*yorıyu* 13
a.....*uluşum* 13	*tu*..... *öritip* 13	*ü*.....*tapıp* 13
a.....*erser* 13	*tu*..... *irinügsüzin* 12	*ö*.....*turup* 13
a.....*ukşazun* 14	*tu* ..... *işleyin* 13	*ö*.....*ötküreyin* 13

13 *a*.....*teg* 13
a.....*teg* 13
a.....*üçün* 15
a.....*evirür-men* 13

16 *o*.....*birle ök* 12
o.....*bolup* 12
u.....*tolġurup* 12
o.....*ḳılayın* 13

19 *e*.....*oğuşı* 12
e.....*nızvanı* 11
e.....*ödketegi* 14
e.....*alḳınmatın* 14

22 *ya*.....*-lur* —
ya.....*evrilür* —
ya.....*yarukluġḳa* 12
ya.....*bütürür* 13

25 *a*.....— —
a.....— —
a.....— —
a.....— —

14 *ü*.....*külegü* 12
ü.....*örülip* 12
ö.....*bulġalı* 12
ü.....*evirür-men* 13

17 *o*.....*toyınta* 12
u.....*belgürüp* 13
u.....*yorıġlıġnıng* 14
u.....*alayın* 14

20 *u*.....*yirtinçülerte* 13
u.....*ton* 13
u.....*öze* 12
u.....*ḳılġu* 13

23 *a*.....*iltinmişi* 13
a.....*bululmışı* 14
a.....*teg* 14
a.....*bululur* 13

26 *bo*.....— —
bo.....*bolup* 12
bu.....*öze* 13
bu.....— —

15 *a*.....*tuşta* 13
a.....*tarıḳıp* 14
a.....*közünüp* 15
a.....*tuşayın* 14

18 *tu*.....*birle ök* 13
tu.....*belgürtüp* 12
to.....*yadıp* 13
tu.....*bütüreyin* 11

21 *a*.....*ḳalıḳınta* 12
a.....*yoluḳmışta* —
a.....*tursar* 12
a.....— —

24 *bi*.....*oğurınta* 13
bi.....— —
bi.....— —
bi.....*alḳınur* —

27 *a*.....— —
a.....— —
a.....— —
a.....— —

28 *ḳa*.....— —
ḳa.....*sözleser* —
ḳa.....*tolup* 13
ḳa.....*uyur* 13

29 *u*.....*sözlemişning* 13
u.....*evirür-men* 12
u.....*batmışlar* 12
u.....*toġzunlar* 14

Mısrâ başı kafiyeleri şu nisbette dağılmaktadır: 26 dörtlükte — — *a* — 9, *o*/*u* — 5, *ö*/*ü* — 2, *to*/*tu* — 2 ve geri kalan *e*, *ba*, *bi*, *ba*, *ḳa*, *tö*, *ya*, *yi* kafiyeleri birer defa geçer.

Dörtlükler mısrâ sonu âhenk unsurları ile kendi aralarında bağlı olmadıkları gibi, ayrı mısrâlarda da her hangi bir âhenk müşâhede edilmemektedir. Dörtlüklerde 4. mısrâın sonundaki tekrarlardan şunlara işâret edilebilir: *-ayın*/*-eyin* (6, 7, 10, 11, 14, 15, 16, 17), *-ur-men*/*-ür -men* (1, 2, 3, 12, 13), *-urur*/*-ürür* (21, 22, 27). Bunlardan başka *-zun*, *-zunlar*, *-matın* ve *-ġu* ekleri birer defa geçer.

Görüldüğü gibi, az-çok tekrarlanmış olan ekler bile sıra ile olmayıp, muhtelif dörtlüklere dağılmış şekildedir; en çok 2, 3 ve 4 bir arada bulunur. Bu durumda, diğer eserlerde olduğu gibi, dörtlüklerin birbirine bağlanmış olmasından bahsedilemez. Dörtlükler içindeki mısrâlarda da vaziyet daha değişik değildir. Her gurup kendi başına olmak ve tekrarlanmak üzere, şöyle toplanabilir: *a a a b* (3), *a a b c* (9, 10, 12, 20, 22), *a b b c* (11, 14, 15, 17, 18). Başkaca, göze görünür bir âhenk unsuru yoktur.

METİN

. . . . . .

1₁ (1) 1 . . . . . manu teginür men.

2 (2) . . . . . m.nu içinte ḳooġ-lar sanınça.
3 . . . ḳuvraġ-lıġ burḳan-lar anta erür tip.
4 . . . . m-ledi ḳalısız nom oğuş-ınta (.)
4 5 birkerü (?) yumḳı bu yaŋlıġ taplayur men.

6 (3) tür. . . t . . -luġ uluġ taluy-lar.
7 tüz- . . lüg . . .tgülüg ün-ler eksi . . -ler.
2₁ tö . . bitigin aġız- ımdın tükel ön . . . . . .
2 tü. . . . . ögdi . . . söz-leyür men.

3 (4) 10 yig . . . -ke b. ek yıd tütsüg yol . . .
4 yigülüg aş y. . . ġu suv-tın ḳılıp . . . .
5 yintem . . . . . b. . . . sumur taġ . . .
6 yirti . . . -de ba. . . yivik-ler er. . .

7 (5) tüz. . . . . toġum-lar. . .
. . . . . .
[3 sahife = 21 mısrâ eksik]
. . . . . .

3₁ (6) 15 . . . . . ük nomluġ . . . nomlay.. . .
2 . . . ġ bil . . . . . biligl . . . . . .

3 (7) . . . yor . . . ġ taluy-ta . . . . . .
4 . . . tu arı . . . küsüş-lüg taluy-uġ t . . .
5 . . . urmadın burḳan-lıġ taluy-ḳa teginü
6 20 . . . ki kalp-lıġ taluy-uġ yoġuru keçeyin.

7 (8) alḳu üç ödki utmış-lar -nıŋ yorıġ-ları (.)
4₁ arış arıġ ḳut ḳolunçuġ tolun bütkerip.
2 ayaġuluġ tolpı tüz-ün yol-ı öz-e.
3 adruḳ uluġ tuyunmaḳ-ıġ tuyunayın.

16

TERCÜME

. . . . . .

. . . . . gönülden inanırım.

. . . . . içindeki zerreler sayısına
. . . . cemâat burkanları orada bulunur diye,
istisnasız bütün töre âilesinde
hepsini birlikte bu şekilde kabûl ederim.

. . . . . büyük denizleri,
. . . . . duyulan sesler. . .
kanun kitabını ağzımdan tamâmen çıkarıp,
. . . . . medih . . . söylerim.

Üstün . . . . güzel koku yolu . . .
yiyecek yemek . . . sudan yapıp . . .
her vakit . . . sumeru dağı . . .
dünyada . . . . hazırlıklar . . .

. . . . . doğumlar . . . .

[3 s.×7 str. = 21 mısrâ eksik]

. . . . töre . . . anlat . . . .
. . . . . .

. . . . . denizde . . . . .
. . . . . arzu denizini . . . .
. . . madan burkan denizine nâil olup,
sayısız devirler denizini yoğurup geçeyim.

Her üç zaman gâliplerinin tavır ve hareketlerini,
saf ve temiz niyâzı tamâmen yerine getirip,
saygı değer Tolpı Tüzün yolu ile
seçkin, büyük nüfûz etmeğe nüfûz edeyim.

4_4 (9) utmış-lar-nıṅg aṅg uluġ oġlı bolmış.
5 [umu]ġ-umuz tolpı tüz-ün edgü er-ke.
6 una aṅga alḳu iş-lerim uḳşaşz-un tip.
7 uz-atı bu buyan-larım-ın evirür men.

5_1 (10) [arı]ġ süz-ük et'üz-üm til-im [kọ]ṅgül-üm.
2 adruḳ yig yorıġ-larım törügü uluş-um.
3 atı tolpı tüz-ün-nüṅg neçük erti erser.
4 ançulayu oḳ meniṅg yime aṅga uḳşaz-un.

5 (11) tolpı tüz-ün ıduḳ-nuṅg yorıġ-ın arıtıp.
6 tutçı mançuşiri teg ḳut küsüş öritip.
7 [t]urup kinki kalp-lar-ta irinügsüz-in.
6_1 turḳaru ol iş-lerig tolġuru iş-leyin (.)

2 (12) ülgülençsiz yorıġ-larta öz-üm yorıyu.
3 ülgülep neṅg bulġuluġ-suz edgü nom tapıp.
4 önüş yorıġ edgü adruḳ içinte turup.
5 öküş alḳu bügülüg küçüg ötküreyin (.)

6 (13) alp biliglig ıduḳ ḳutluġ mançuşiri teg.
7 ayaġuluġ tolpı tüz-ün bodısatav teg.
7_1 alḳu ödte olar-ḳa iyin ögretingü üçün.
2 amtı muna buyan-larımın evirür men.

3 (14) üç ödki burḳan-larḳa öggü külegü.
4 üz-ḍünki teg yig aṭruḳ küsüş öritip.
5 öz-eliksiz eren-ler yol-ın bulġalı.
6 üz-üksüz ol buyan-lar-ımın evirür men.

7 (15) aġtuḳ bolup isig öṣüm üz-ülgü tuş-ta.
8_1 alḳu ḳılınç-lıġ tıdıġ-larım yumḳı tarıḳıp.
2 amıta-ayusı burḳan maṅga yügerü köz-ü(n)üp.
3 arḍuḳ meṅgilig yirtinçü-te barıp turayın.

4 (16) ol uluş-ta men barıp toġa birla o̱k.
5 oz-a bu ḳut ḳolunç-ḳa tükel-lig bolup.
6 utġuraḳ bir egsüksüz oṅgay tolġurup.
7 on-tın sıṅgar tınlıġ-larḳa asıġ ḳılayın (.)

Gâliplerin en büyük oğlu olan
ümidimiz Tolpı Tüzün, iyi insana
bütün yaptıklarım ona benzeşsin diye, işte
uzun zamandan beri bu iyiliklerimi devam ettiriyorum.

Temiz, duru vücûdum, dilim ve gönlüm,
seçkin, üstün hareketlerimin meydana geleceği memleketim,
adı Tolpı Tüzün olanınki nasıl idi ise,
benimki de öylece ona benzesin.

Aziz Tolpı Tüzün'ün davranışını seçip,
Mañjuśrī gibi, her an niyâz ile meşgûl olup,
bundan sonraki devirlerde yaşayıp, üşenmeksizin,
o işleri her vakit bol-bol kendim yapayım.

Ölçülüp-biçilmez davranışları tâkip ederek,
hiç bir ölçü ile bulunmaz iyi töreyi bulup,
yükseliş yolunda, iyilik ve seçkinlik içinde bulunarak,
her türlü büyü gücüne nüfûz edeyim.

Kuvvetli bilgi sâhibi, aziz kutlu *Mañjuśrī* gibi,
saygı değer Tolpı Tüzün *bodhisattva* gibi,
her şey dâimâ onlar vâsıtası ile öğrenildiği için,
işte ben de şimdi iyiliklerime devam ederim.

Her üç zaman burkanlarını medih ve senâ eden,
yukarıdaki gibi, üstün, seçkin arzu izhar edip,
en yüksek insanların yolunu bulmak için,
ara vermeden, o iyiliklerime devam ederim.

Kendimden geçip, sıcak vücûdumdan ayrılacağım zaman
her hareketime mâni olanların hepsi dağılıp,
Amitāyus burkan karşımda bana görünüp,
ben de en iyi huzûr dünyasına gidip, ona kavuşayım.

O diyâra gidip, ben doğar-doğmaz,
önce bu saâdet arzularına nâil olup,
tamâmen, hiç bir eksiksiz, kolayca doldurup,
dünyanın her tarafındaki canlılara faydalı olayım.

9 (17) oġrayu ol burḳan-nıŋ nomluġ toyın-ta.
2 uçuz-ḳı-a lınḫu-a içinte toġup belgürüp.
3 umuġ-umuz ülgülençsiz yorıġ-lıġ-nıŋ
4 60 utru-sınta burḳan ḳutınga alḳış alayın (.)

5 (18) tuyunmış-nıŋ ol alḳış-ın alu birle ọk.
6 turum ara yuz koltı et'üz belgürtüp.
7 tolp-tın sıngar küü kelig-lig küçümin yatıp.
10 1 t[. . . .] tınlıġ asıġ-ın bütüreyin (.)

2 (19) 65 e[rtm]etin bu kök ḳalıḳ tınlıġ oġuş-ı.
3 esringü ḳılınç-lar kiliş nız-vanı.
4 ertmegey bu munı teg-ler ertgü öd-kedegi.
5 engeyü mening bu ḳut ḳolunçum alḳınmatın.

6 (20) ulsuz tüpsüz ontın sıngar yirtincü-ler-te.
7 70 urup tolu erdini-ler tengridem aş tou.
11 1 uluş ḳoġı sanınça kalp öd-ler öz-e.
2 uşun ödün burḳan-lar-ḳa . . . tapıġ ḳılġu(.)

3 (21) adın ana-bar tengri-ning ḳalıḳ-ınta.
4 ar . . . . . bu ḳut ḳolunç yoluḳmış-ta
5 75 arıġ bodı yorıġ-ta küsüş-i tursar.
6 anıng buyan-ı yig erür buşı. . . . . lar. (.)

7 (22) yavlaḳ yol-nung emgek-intin. . . . lur.
12 1 yavız iş-tin abamu. . . . . evrilür.
2 yaḳın bakıp ülgülençsiz yaruḳ-luġ-ḳa
3 80 yarp utġuraḳ bu yorıġ-ıġ tavraḳ bütürür(.)

4 (23) [a]y-ı uz bolur tirig öz-üg iltinmiş-i.
5 asıġ-lıġ bolur kişi aj-un-ı bululmış-ı.
6 ançulayu ol tolpı tüz-ün bodışatav teg.
7 anga uḳşatu yig nom-lar terkin bululur(.)

8 (24) 85 biligsiz başlap nız-vanı-lar oġur-ın-ta.
13 1 biş anantras ayıġ ḳılınç . . . .
2 birügçi bu ḳut ḳolunç . . . . .
3 bir kşan-ta ol ḳılınç . . .[al]ḳınur(.)

Bilhassa o burkanın kanun şehrinde
ucuzcana bir lotüs içinde doğup, belirip,
ölçülüp-biçilmez davranışa sâhip olan ümidimizin
huzûrunda, burkan saâdeti için, alkışını alayım.

Nüfûz etmiş olanın bu alkışını alır-almaz,
derhal yüz milyonlarca vücût belirtip,
her tarafta şekil değiştirme kudretimi yayıp,
bütün canlıların istifâdelerini te'min edeyim.

Bu gök yüzü ve bu canlılar âilesi ortadan kalkmadan,
bulanık ameller, *kleśa* iptilâsı,
bu gibi şeylerin geçeceği zamana kadar geçmez
benim bu niyâzım sona ermeden.

Temelsiz, dipsiz olan dünyaların her tarafında
bir çok cevher, ilâhî yiyecek ve giyecek toplayıp,
yerin zerreleri sayısınca devirler içinde
uzun zaman burkanlara kulluk edilmelidir.

Başka *anabhra* gök yüzünde
. . . . . bu niyâz ile karşılaşınca,
temiz *bodhi* tavırda bulunma arzusu varsa,
onun iyiliği üstün olur . . . . . .

Fenâ yolun eziyetlerinden . . . . . .
kötü işten ebedî . . . . . çevrilir,
ölçülmez ışıklıya yakın gidip,
bu davranışı sağlam ve kat'î olarak, derhâl tamamlar

Hayatı berâberinde götürmesi çok iyi olur,
insan âleminin bulunması faydalı olur;
böylece o Tolpı Tüzün *bodhisattva* gibi,
ona benzer üstün töreler çabuk bulunur.

Bilgisizlik başta olmak üzere, iptilâlar uğrunda
beş *ānantarya* günahlar . . . . . .
veren bu niyâz . . . . . .
kısa bir ân içinde o bereket . . . . . biter.

13 4 (25) asıl töz-i atı yol-ı körki . . . . . .
5 90 atın-ta yig büg-ü-ke . . . . . .
6 ayıġ şımnu ters nomluġ ḳ . . . . .
7 anı üçün üç . . . . . .

14 1 (26) bodı sögüḍ altın-ınta . . . . . .
2 boş kǫ̈ngül-in yaġı-sız-ın burḳan bolup.
3 95 budġıl arıġ nomluġ tilgen evirmek öze.
4 buḍ kötürme tınlıġ-larḳa asıġı te. . .

5 (27) apam birük ḳayu kişi bu ḳu . . . .
6 alıp tuḳup söz-leyü . . . . . .
7 anıng̈ tüş-in . . . . . .
15 1 100 atırtlıġ ol burḳan ḳutın . . . . .

2 (28) ḳ. . . bu nom erdinig̈ tutdaçı . . .
3 ḳ. . . -ḳı-a edgülüg tüşin töküp söz-leser.
6 ḳalısız alḳu yig nom-lar-ı kşan-ta tolup.
5 ḳamaġ tınlıġ küsüş-lerin ḳanturu uyur(.)

6 (29) 105 una amtı bu ḳut, ḳolunçuġ söz-lemiş-nig̈.
7 uç ḳıtıġ yoḳ yig buyan-ın evirür men.
16 1 uṣun ödün sansar-ta çommış batmış-lar.
2 uçuz ong̈ay sukavatı uluş-ta toġz-un-lar (.)

---

3 ıduḳ samandabadırı bodısatav-nıng̈ yorır ḳut
4 (30) 110 ḳolunmak-ıng̈a tayanıp ḳolutı atsang̈
5 ḳalım keyşi ḳoşuġ-ka ıngurmış şlok.
6 taḳşut nom tükedi satu satu
7 namu bud. namudıram. namusang̈.

Asıl kökü, adı, yolu, şekli . . . . . .
başkalarından üstün büyüye . . . . . .
kötü şeytan ters töre . . . . . .
onun için üç . . . . . .

Bodhi ağacı altında . . . . . .
boş gönül ile, düşman bir burkan olup,
pudgala, temiz kanun çarkını çevirmek ile
yürüyen canlılara faydası dokunsun.

Ama fakat her hangi bir kimse bu . . .
alıp, tutup, söyleyip . . . . . .
onun semeresini . . . . . .
o seçkin burkan saâdetini . . . . . .

. . . bu kanun cevherini tutan . . . .
. . . -cık iyilik semeresini ortaya döküp, izah ederse,
istisnâsız bütün üstün törelcri kısa bir an içinde dolup,
bütün canlıların arzularını te'mine muvaffak olur.

İşte şimdi bu niyâzı bildirmiş olmanın
ucu-bucağı olmayan iyiliği ile meşgûl oluyorum,
uzun zamandan beri *samsara*'ya dolmuş, batmış olanlar
kolaylıkla *Sukhavātī* diyarında doğsunlar.

Aziz *Samantabhadra bodhisattva*'nın tâkip ettiği
niyâza dayanarak, ricacı *Atsang*
Kalım Keyşı'nin nazma geçirmiş olduğu
manzûm töre tamam oldu. İyi, iyi.
Hurmet burkana, hurmet töreye, hurmet cemâate.

17

MAYTRİ

Avrupa tarzında hazırlanmış bir kitaba âit 2 varakın (büyüklüğü 18×11,5cm.) arkasına yazılmış bu parçanın mısrâları, sonlarına işâret edilerek, arka-arkaya sıralanmıştır (bk. G. R. Rachmati, *Türkische Turfan-Texte*, VII, Berlin, 1936, nr. 6, bilhassa s. 60, not kısmı).

15 satır üzerine yazılmış 20 mısrâı ihtiva eden 5 dörtlük şu şekilde tanzim edilmiştir:

1 *to*.....*öze*	6	2 *sa*.....*mini teg*	8	3 *ü*.....*bulġanmış*	8
tu.....*üzüksüz*	8	*sa*.....*me yoḳ*	8	*ü*.....*ḳılıḳtın*	7
tu.....*buyanı*	9	*sa*.....*bolmışta*	8	*ö*.....*küçinte*	7
tu.....*maytri*	8	*sa*.....*maytri*	7	*ö*.....*maytri*	5

4 *a*.....*yaġılarım*	9	5 *tü*.....*aġuḳup*	10
a.....*tamuḳa*	10	*tü*.....*tamuḳa*	9
a.....*evertim*	10	*tö*.....*agaṭıġ*	8
a.....*maytri*	6	*tö*.....*maytri*	8

Dörtlükler kendi aralarında Maytri kelimesinin tekrarlanması ile bağlanmaktadır. Bunun dışında gerek mısrâ arasında, gerek mısrâların içinde âhengi te'min edecek başka bir unsur yoktur.

Dörtlükler oldukça muntazam gözükmekle birlikte, hece sayısı bakımından, mısrâlar çok farklıdır. Mısrâlarda, en azı 5 ve en çoğu 10 olmak üzere, hece sayısı şu şekilde değişmektedir:

5	heceli	mısrâların	sayısı	1
6	"	"	"	3
7	"	"	"	3
8	"	"	"	8
9	"	"	"	3
10	"	"	"	3

METİN

(1) Tört şlokluġ nom öze
tutçı öger-men üzüksüz
tüş birip munı teg buyanı
tuşayın sizi͡ngge maytri.

(2) sansarta irinç mini teg
saḳınsar erti kim me yoḳ
şaşmaḳsız burḳan bolmışta
saḳınġıl mini maytri.

(3) üç aġu öze bulġanmış
üç oġuşluġ kılıḳtın
önüş nomnu͡ng küçinte
öntürgil (mini) maytri.

(4) altı ḳaçığlıġ yağılarım
alıp iltkelir mini tamuḳa
anı üçün sizi͡ngge evertim
alġıl mini maytri.

(5) tükün nızvanılarḳa aġuḳup
tüşkelir men una tamuḳa
tört kirtü nomluġ agaṭıġ
tözüni tatutġıl maytri.

17

TERCÜME

Dört bendli töre ile
durmadan, her vakit överim,
böyle bir iyiliği karşılık vererek
size kavuşayım, *Maitreya !*

Samsāra 'da benim gibi bir cefakârı
düşünecek bir kimse bile yok;
saşmaz burkan olunca,
beni de düşün, *Maitreya !*

Üç zehir ile bulanmış
üç âile kılığından,
yükseliş töresinin gücü ile
çıkar beni, *Maitreya!*

Altı hasse düşmanlarım
beni cehenneme götürmek üzeredir,
onun için size geldim,
beni sen al, *Maitreya!*

Bütün iptilâlar ile zehirlenip,
işte cehenneme düşmek üzereyim;
dört doğru töre *agada*'sını,
hepsini bana tattır, *Maitreya!*

18
İSTİGFÂR

Uygurca yazmalar arasında basma eserlere de oldukça sık tesâdüf edilmektedir. Burkan cemâati içinde, daha geniş bir kütlenin istifâdesini te'min gâyesi ile, metinlerin tahta üzerine kazılmak suretiyle kalıpları yapılarak, bunlar vâsıtası ile metinlerin teksirine gidilmiştir. Bu işte teksir kolaylığı bakımından olduğu kadar, dinî metinlerin çok yazılıp-okunmasından elde edilecek sevâbın da rolü bulunduğu muhakkaktır. Çok kullanılmış olduğu anlaşılan bu ilk matbaa teşebbüsü yanında, uygur türkleri tarafından, yan-yana getirilip, dizilmek üzere, yine tahtadan müteharrik harflerin yapılmış olduğu da bunların hafriyat esnâsında ele geçen nümûnelerinden anlaşılmaktadır (krş. Fr. Rosenberg, *Deux fragments sogdien-bouddhiques du Ts'ien-fo-tong de Touen-houang*. Mission S. d'Oldenburg, 1914 — 1915. Bulletin de l'Académie des Sciences de Russie, 1918, s. 818 aş. Oldeburg'un notu : " . . . kazılar esnâsında, başka bir mağarada uygurca yazmalar ile birlikte, hakikaten dikkate şâyân olan bir keşfi, yüze yakın tahtadan mâmûl müteharrik matbaa harfleri bulunduğunu buraya ilâve etmek isterim. Bu buluş hakkında ayrı bir yazı hazırlanmaktadır"). Bu matbaa harfleri hakkında başka bir mâlûmat alınamadığı gibi, bu şekilde basılmış olan her hangi bir metne de şimdiye kadar tesâdüf edilmemiştir.

Bu şekilde teksir edilen eserler arasında manzûm parçalar da bulunmaktadır. Burada bunlardan tesâdüfen elde bulunan nümûneler verilecektir.

Bu basmalar için muayyen ölçülerde kâğıt kullanılmış olup, icâbında bunlar yapıştırılmak suretiyle birbirine eklenmiş ve böylece eserin büyüklüğüne göre, muhtelif uzunlukta kâgıtlar hazırlanmıştır. Kâğıtlar bir taraflı basılmış olup, satırların başına ve sonuna gelen kenarlar, dış taraftaki daha kalın ve içtekisi daha ince olmak üzere, iki çizgi ile çerçevelenmiştir. Bu şekilde hazırlanmış olan kâğıtlar sonra sahifeler üst-üste gelecek şekilde, çin usûlü katlanmıştır.

Umûmiyetle bütün basma eserlerin yazısı çok düzgün ve güzel olup, diğer el yazılarından bir az daha keskin köşeli olması ile ayrılır. Yazılar yazıldıktan sonra, kalıpların hazırlanması ve yazının bu tahta kalıplara geçirilmesi ve nihâyet basılması vardır ki, bu kadar ince bir işi bu kadar büyük bir mahâret ile başarmış olmak ayrıca üzerinde durulmağa değer bir medeniyet hâdisesidir.

Bu şekilde teksir edilen eserlerden biri Berlin Turfan yazmaları arasında T III M 197 ve 195 işâreti ile kayıtlı olup, ilk defa W. Bang ve A. v. Gabain, tarafından, *Uigurische Studien* (*Ungar. Jarhrb.*, X/3, s. 208 — 210)'de neşredilmiştir .Manzûm parçanın baş, orta (10 mısrâ) ve son kısımları eksiktir. Eserin aslı bugün Mainz akademisinde mahfuz eski türkçe yazmalar arasında bulunmaktadır (fotografisi için bk. faksimile). Beşer satırlık sahifeler hâlinde tanzim edilen eserin muhtevâsı bir burkan istigfarnâmesinin manzûm şeklinden ibârettir.

Eserin mevcut kısmındaki dörtlükler şu şekilde sıralanmıştır:

1 *a*..... *bolmış* 13
a..... *ḳılmış* 13
a..... *soḳmış* 13
a..... *titmiş* 13

4 *bu*..... *bultaçı* —
bu..... *ḳıltaçı* —
bu..... *-turdaçı* —
bu..... — —

7 *ḳa*..... *bolmaduḳ* 13
ḳa..... *toġmaduḳ* 14
ḳa..... *yıġmaduḳ* 13
ḳa..... *ḳılmaduḳ* 14

10 *u*..... *ınanu* 14
u..... *tutunu* 13
o..... *süzülü* 14
u..... *yükünü* 15

13 *ö*..... *ḳılınıp* 13
ö..... *tükedip* 18
ö..... *tıdınıp* 14
ö..... — —

2 *tü*..... *ḳodmış* 12
tü..... *urmış* 14
tü..... *dirmiş* 13
tö..... *yuḳmış* 14

5 *a*..... — —
a..... *öze* 14
a..... *öze* 13
a..... *öze* 14

8 *mu*.. *ḳılmışlarımın* 13
mu...*yazuḳlarımın* 13
mu.... *ayıġlarımın* 13
mu...*ḳılınçlarımın* 14

11 *ü*..... *ökünür men* 14
ö.....*bilinür men* 13
ö.....*yadınurmen* 12
ö....*baturmaz men* 12

14 *a*..... *toġguluġ* 14
a..... *tuġguluġ* 16
a.....*sergülüg* 16
a..... *ertgülüg* 15

16 *e*..... *erenler* 15
e..... *evirdeçiler* 14
e..... — —
e..... — —

3 *a*..... *-ça* —
a..... *-ça* —
a..... *aymıştaḳıça* —
a..... *yorıġtaḳıça* —

6 *ö*.....*edgülerinte* 13
ü..... *adruḳlarınta* 13
ü.....*olarta* 13
ö..... *ajunta* 13

9 *o*.....*baḳşılar* 13
o..... *arjılar* 13
o.....*ıngalar* 13
u.... *yarlıḳazunlar* 13

12 *bi*.....*alḳınzun* 13
bi.....*tarıḳzun* 13
bi.....*yoḳadzun* 13
bi.....*bolzun* 12

15 *a*..... *et'üzte* 13
a..... *ḳoluta* 13
a..... *orunta* 14
a..... *ajunta* 15

Mısrâların başında bulunan kafiyeler (*a* — 5, *ö*/*ü* — 3, *o*/*u* — 2, *e* — 1, *bi* — 1, *bu* — 1, *ḳa* — 1, *mu* — 1, *tü* — 1) ile teşkil edilen dörtlükler kendi aralarında birbiri ile bağlanmamış, fakat her dörtlük içindeki mısrâlar son kafiyeler ile birleştirilmiş bulunmaktadır. Bu son kafiyeler, tabiî, ses âhengi te'min eden her hangi bir veya

bir kaç ek veya kelimenin her dört mısrâın sonunda tekrarından ibârettir (bk. msl. *-mış/-miş* — 1, 2; *-ta/-te* — 6, 15; *-lar* — 9, 16; *-takıça* — 3; *-daçı* — 4; *-larımın* — 8; *-luḳ/-lüg* — 14; *-u/-ü* — -10; *-zun* — 12; *-ıp/-ip* — 13; *-men* — 11; *-duḳ* — 7; *-öze* — 5). Mısrâlar içinde âhenk te'min eden başka bir unsura tesâdüf edilmez.

Hece sayısı bakımından mısrâların durumu şöyledir:

12	heceli	mısrâların	sayısı	5
13	"	"	"	26
14	"	"	"	14
15	"	"	"	4
16	"	"	"	2
17	"	"	"	1

Mısrâlarda hece sayısı ortalama 13 — 14 olup, 18 heceli olan 13. dörtlüğün 2. mısrâında, müterâdif olarak, ikizli üç sıra bulunmaktadır ki, bunun sonradan, alışık kullanılış te'siri altında, müstensihler tarafından eklenmiş kelimelerden ileri gelmiş olması pek muhtemeldir. 16 heceli olan 14. dörtlüğün 2. ve 3. mısrâlarında buna benzer bir şey olmuş olabilir. 13 heceli mısrâlar 8+5 şeklinde tertip edilmiştir.

METİN

. . . . . .

1₁ (1) 1 altı yol-ta [ö]g ḳaŋ̄ ḳadaş oġul ḳız bolmış.
2 alḳu tınlıġ [et'üz]-lerin emgek-lig ḳılmış.
3 amraḳ isig [öz-i]n üz-üp ölüm-ke soḳmış.
4 ayıġ ḳılınç [ḳı]l[tı]m erser asanvar titmiş.

5 (2) 5 tüü türlüg vrḫar saŋ̄gram stup-ḳa ḳotmış.
2₁ tört-tin sıŋ̄garḳı bursaŋ̄-larḳa maduruġ urmış.
2 tüz-ün-ler-[niŋ̄] ed tavar-ın-lap buşı birmiş.
3 töleç ḳunu[p oġ]urlap boltum saŋ̄gik-ḳa yuḳmış.

4 (3) aḍı köt[rülmiş bur]ḳan-nıŋ̄ [. . . . .]ı-ça.
5 10 arış arıġ [. . . . .] kirtü [. . . . . -ça].
3₁ [a . . . . .]-lar-nıŋ̄ aymış-taḳı-ça.
2 [a . . . . .] ol köni yorıġ-taḳı-ça.

3 (4) burḳan [. . . .]arḫant üç türlüg ḳutuġ bultaçı.
4 bu [. . . . .]-ler-ke tıdıġ ḳıltaçı.
5 15 bu. . . d[. . köŋ̄gül-ler-in bulġanturdaçı.
[bu . . . . . daçı].

[2×5=10 mısrâ eksik]

(5) [a . . . . . öz-e].
4₁ asıġ-sız butadı öd kün keçürmekim öz-e.
2 ayıġ ḳılınç-lıġ aġır yük yüdmekim öz-e.
3 aşdım öklitdim ḳılınçım-ın muntaġ-lar öz-e.

4 (6) öz-eliksiz burḳan-lar-nıŋ̄ edgü-lerin-te.
5 20 ülgülençsiz yig üstünki artuḳ-ların-ta.
5₁ ülgü teŋ̄ urup ayıġlap tanıp olar-ta.
2 öküş ayıġ ḳılınç ḳıltım aj-un aj-un-ta.

3 (7) ḳavırıp töküp söz-leser bolmış bolmaduḳ.
4 ḳaraŋ̄ḳu sansar içinte men barıp toġmaduḳ.
5 25 ḳamaġ öteg birim-ler-ig öz-üm yıġmaduḳ.
6₁ ḳalmadı erki ayıġ ḳılınç maŋ̄a ḳılmaduḳ.

2 (8) munçulayu türe büke ḳılmış-lar-ım-ın.
3 muntaġ yaŋ̄lıġ ḳamaġ turlüg yaşuḳ-lar-ım-ın.

. . . . . .

Altı yolda ana, baba, kardeş, oğul ve kız olan
bütün canlıların vücûtlarını zahmete sokan,
kıymetli hayatlarını inkıtâa uğratıp, ölüm kucağına atan,
asamvara denilen günahları işledim.

Her türlü, *vihāra*, *samghārāma*, *stūpa*'ya konulan,
dünyanın her tarafındaki cemâatlere *madhura* olarak verilen,
asîllerin mal-mülk hâlinde ihsan ettikleri
emânetleri alıp, çalıp, *sangha* emlâkine bulaştım.

Adı yükselmiş burkanın . . . .
saf, temiz . . . doğru . . . .
. . . . . dedikleri gibi
. . . . . o doğru davranıştaki gibi.

Burkan . . . *arhat*, üç türlü saâdeti bulan,
. . . . . mâni olan,
. . . . . gönüllerini bulandıran,
. . . . . .

[2×5=10 mısrâ eksik]

. . . . . ile,
faydasız karışık bir hayat geçirmekle,
kötü işlerin ağır yükünü yüklenmekle,
hareketimi böyle şeyler ile doldurdum, çoğalttım.

En üstün burkanların iyiliklerine,
ölçülmeyen en üstün meziyetlerine,
ölçü, denk tutup, kötüleyip inkâr ederek,
âlem-âlemde pek çok kötülük yaptım.

Olan-olmayanı tekrar-tekrar ortaya döküp söylersem:
karanlık *samsāra* içinde benim gidip, doğmadığım bir yer,
kendimin mâni olmadığım hiç bir ödeme ve borcum,
benim yapmadığım günah, muhakkak, kalmamıştır.

Böylece dürüp-bükerek yapmış olduklarımı,
bu şekilde işlenen her türlü günahlarımı

muna amtı aça yada ayıġ-lar-ım-ın.
muṅg key ḳılu kṣantı ḳılurmen ḳılınç-lar-ım-ın.
ontın sṅgarḳı üç ödki burḳan baḳşı-lar.
on küçlüg bügü biliglig uġan arz-ı-lar
uḳşatġu-luġ-suz edgü-lüg umuġ ınaġ-lar.
uḳ-a bilü mini körü yarlıḳaz-un-[lar].
una amtı isig öz-üm-tin berü ına[nu].
umuġ ınaġ yol-[çı yi]r-çi baḳşı tudunu.
ol yirtinçü yula-lar-ṅga ar[ıġ] süz-ülü.
uġan arz-ı-lar üksük-lerinte töbün yükünü.
üstünki ol ḳılınç-lar-ı-mın ökünür men.
öküş telim yaşuḳ-lar-ı-mın bilinür men.
öz-üm amtı açınur men yadınur men (.)
örtmez kişlemez yaşur-maz baḍur-maz men.
biligsiz-lik ḳılınç-larım öçz-ün alḳınz-un.
birtemledi arıġ silig kitz-ün tarıḳz-un.
birle yana türçimek-siz itz-ün yoḳadz-un.
bir ikinti üçünç yol-ı kṣantı bolz-un.
öṅgdünḳi ḳılınç-lar-ı-mın kṣantı ḳılınıp.
ökünü ḳaḳınu arıyu siliyü [kiḍerip] tükeḍ[ip].
öṅgi ḳılmaduḳ ayıġ-lar-tın öz-üm tıdın[ıp].
öz-e-leyü ḳılmaz men töleç . . . . . .
asurı başlap tört yol-larta barıp toġġuluġ.
altı-lı iki-li tegінçsiz-lerte istim turġuluġ.
anta tegingülüg ḳılınçım erser erksiz sergülüg.
arız-un alḳınz-un kṣantı ḳılıp bolz-un ertgülüg.
amtı muna yugerü-ki bu oḳ et'üz-te.
az-u yime kiṅ keligme ödte ḳolu-ta.
açıġ tarḳa ḳılınç tüş-in ḳayu-m-a orunta.
aşaġalı tegimlig bolmayın aj-un aj-un-ta.
ertmiş kelmedük köṣünür ödki edgü eren-ler.
emgeklig-in burḳan ḳutınṅga evrildeçi-ler.
. . . . . .

[eksik]

işte şimdi bütün bu kötülüklerimi açıp-yayarak,
bu hareketlerimden nedâmet ederek, affını dilerim.

Dünyanın her tarafındaki üç zaman burkan ve hocaları,
on kudretli tılısım bilgisine vâkıf ilâhî zâhidleri,
benzeri olmayan iyiliğin ümit ve destekleri.
anlayarak, bilerek bana bakmak lutfunda bulunsunlar.

İşte şimdi bu hayatımdan beri inanıp,
ümit, destek, rehber hoca edinip,
o dünyanın meş'alelerine tamâmen süzülüp,
ilâh zâhidler huzûrunda hurmetle eğilerek,

Yukarıdaki o hareketlerimden nedâmet ederim,
pek çok olan bu günahlarımı itiraf ederim,
kendim bizzat şimdi bunları açar ve ortaya dökerim,
hiç birini örtmem, gizlemem, saklamam ve kapatmam.

Bilgisizlikten ileri gelen bu hareketlerim dinsin, ortadan kalksın,
hiç bir iz bırakmadan, tamamen gitsin, dağılsın,
bir daha ortaya çıkmayacak şekilde yitsin, kaybolsun,
bir ikinci, üçüncü defa affa mazhar olunsun.

Bundan önceki hareketlerim affedilip,
onları nedâmetle, peşimanlıkla tamâmen giderip, bitirip,
başka, henüz yapılmamış günahlardan kendimi çekip,
emânet . . . . . bir daha yapmam.

Asura'lar başta olmak üzere, dört yola gidip doğacak,
altı ve iki erişilmez yerlerde devamlı duracak,
yere beni götürüp bırakacak bir hareketim varsa,
temizlensin, ortadan kalksın, affedilip, geçmiş olsun.

İşte şimdi içinde bulunduğumuz bu vücûtta
yahut yine bundan sonraki devir ve zamanlarda,
ne zaman olursa-olsun, bu acı, tatsız hareket semeresini
âlem-âlemde bir daha bana tatmak nasip olmasın.

Geçmiş, gelmemiş ve şimdiki zamanın iyi insanları,
zahmet çekip, burkan saâdetine erişmeğe uğraşanlar,
. . . . . .

[eksik]

19

ABİTA TANRI

Berlin'de Turfan yazmaları arasında T III M 252 işâretini taşıyan bu iki basma sahife belki de bundan sonraki manzûme (bk. 20) çerçivesi içine dâhil bulunuyordu. Fakat bâzı farklardan dolayı, bunları şimdilik ayrı tutmak uygun görülmüştür. Bu sahifelerin ikisinde de Abita burkandan bahsedilmektedir ki, bundan önceki parçalar ile de yakından ilgilidir.

Sahifelerin ikincisinde (B) eserin *Tay pay lin şı* adlı *tayşıng* eseri içinden seçilip, toplanarak, Kki-Kki tarafından nazma çevirilmiş olduğu kayıtlıdır.

Her sahifede beşer satır, her satırda ikişer mısrâ olmak üzere, bu iki parçada 10 satır, 20 mısrâ, 6 dörtlük bulunmaktadır.

Dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir:

A

1 *a*..... — —	2 *a*..... *tuşta* —	3 *a*..... *burḳanıġ* 8
a..... — —	*a*.....*balıḳta* 8	*a*.....*uluşuġ* 9
a..... *burḳanıġ* —	*a*.....*iligning* 8	*a*..... *yarlıḳap* 9
a..... *ngların* —	*a*.....*ḳatunta* 9	*a*..... *nomlamış* 8

B

4 *ta*..... *atlıġ* 7	5 *a*.....*burḳanıġ* 8	6 *ki*..... *yangınta* 7
ta..... *içinte* 7	*a*.....*ömekiġ* 9	*ki*.....*küseser* 9
ta.....*kki-kki* 8	*a*.....*dyanıġ* 8	
ta..... *tegintim* 9	*a*.....*birelim* 8	

A'da mısrâ başı kafiyelerin *a* ile başlaması bir tesâdüf eseri olabilir; bunun iki dörtlüğü aşması, parçanın sekizlik olarak düşünülmesine imkân vermemektedir. İkinci parçanın açıkça dörtlüklerden teşekkül etmesi de bunu te'yit eder. Hâtime-duâsı (aş. bk.) burada bahis mevzuu olmasa gerek.

Dörtlükler kendi aralarında bağlanmamıştır. Mısrâlar içinde de umûmî âhenk yoktur. A'da ikinci dörtlük *a a b a* şeklinde bulunmakla berâber, bu ancak bu dörtlüğe münhasır kalmaktadır. B'de ikinci dörtlük de *a a a b* şeklindedir.

METİN

A

. . . . . .

1 a . . . . . burḳan-ı[ġ] [. .]
aġdurġu . . . . . ŋ̂ların.

2 (2) a . . . basa bir tuş-ta . .
açagarḫ atlıġ balıḳ-ta . .
3 5 a[çata]şaḍuru ilig-niŋ̂ . .
anası vaytıḫ-ı ḳatun-ta.

4 (3) [a]bita teŋ̂ri burḳan-ıġ . .
artuḳraḳ meŋ̂ilig uluş-uġ . .
5 [a]dırtlıġ körkitü yarlıḳap . .
10 açа adır-a nomlamış.

B

. . . . .

1 (4) tay pay lin şı tip atlıġ . .
tayşıŋ̂ nom-nuŋ̂ içinte . .
2 talulap yıġıp men kki kki . .
taḳşut-ḳa intürü tegindim.

3 (5) 15 abita teŋ̂ri burḳan-ıġ. . .
ayayu saḳınmaḳ ömekig . .
4 amrılıp olurġu dyan-ıġ . .
ayu söz-leyü birelim.

5 (6) kim-ler bu dyan yaŋ̂ıntа . .
20 kirip bışrunġalı küseser . .
. . . . . .

[eksik]

19

TERCÜME

A

. . . . . .

. . . . . burkanı
yükseltecek . . . . . .

. . . sonra bir vakit
Acagarh adlı şehirde,
hukümdar *Ajātaśatru*'nun
annesi *Vaydēhī* Hatun'da.

Abita tanrı burkanı,
huzûru daha çok olan diyarı,
iyice göstermek lutfunda bulunup,
açıp ayırarak izah etmiş.

B

Tay pay lin şı diye adlanan
Tayşiñg töre kitabının içinden,
ben Kki-Kki seçip, toplayarak,
nazma düşürmeğe gayret ettim.

Abita tanrı burkanı
hurmetle yâd edip hatırlamağı,
sükûn içinde dalınacak *dhyāna*'yı
söyleyip anlatıverelim.

Kimler bu *dhyāna* usûlünde
girip olgunlaşmak isterlerse,
. . . . . .

20

İSTİĞRAK İLE İLGİLİ PARÇALAR (Kİ-Kİ)

Aynı şekilde basma eserlerden olup, ikinci Turfan hey'eti tarafından meydana çıkarılan ve T II S (Sengim) 92 ve 94 işâretlerini taşıyan 7 parçanın (belki de T III M [Murtuk] 252 işâretli iki küçük parça da buraya dâhildir; bk. 19) aynı esere veya aynı meâldeki bir esere âit bulunması pek muhtemeldir. Bunlarda mâna birliğine delâlet eden *saḳınġu ol* tâbirin tekrarlanmasına bilhassa işâret edilebilir (bk. msl. A 5, B 6 ve 12, D 25 ve 30, E 33, 45, F 48, 51, 54, 58 ve G 60). Birlik bakımından olduğu kadar, şekil bakımından da mühim olan bir üçlüğün tekrarı için bk. E 42, F 57 ve G 61.

Burada sahifeler beşer satırlı olup, her satıra iki mısrâ yerleştirilmiş bulunmaktadır. Mısrâların sonu ikişer, dörtlüklerin sonu ise, dörder nokta ile işâretlenmiştir. Aynı satırda bulunan mısrâların arası, noktalardan başka, bir de daha sonraki eserlerde olduğu gibi, bir az açık bırakılmıştır ki, ilk bakışta hemen bunların manzûm parçalar olduğu göze çarpmaktadır.

Umûmiyetle bütün bu nevi basma eserlerde olduğu gibi, burada da yazı çok düzgün ve güzeldir.

Metnin devamı ve parçaların sırası şimdilik kat'iyetle tâyin edilemediğinden ve bir arada mutâleasını kolaylaştırmak için, bunların ayrı guruplar hâlinde ayırt edilmesi uygun görülmüştür.

Sahifelerin bir kısmı zedelenmiştir. Msl. C'de üç sahifenin ilki 1/3 ve sonuncusu 3/4 nisbetinde, E, F kısmen ve G'de sahifenin yarısından fazlası eksiktir. Bu eksik mısrâlardan ancak kısmen istifâde edilebilmekte ve böylece 240 mısrâın ancak 198'inde bu mümkün olmaktadır.

Burada arka-arkaya sıralanmış olan 7 parça şunlardır:

(T II S 92—1)	A	2	sahife,	10	satır,	20	mısrâ,	5	dörtlük
(T II S 92—2)	B	3	"	15	"	30	"	7,5	"
(T II S 92—3)	C	3	"	15	"	30	"	7,5	"
(T II S 92—4)	D	4	"	20	"	40	"	10	"
(T II S 92—5)	E	6	"	30	"	60	"	15	"
(T II S 92—6)	F	5	"	25	"	50	"	12,5	"
(T II S 94—1)	G	1	"	5	"	10	"	2,5	"
	7	24	"	120	"	240	"	62	"

Dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir:

A

1 *u..... idizin* —
u..... ḫuaların 9
u.....tüşlertin —
u..... önerin 9

2 *u..... toorlarta* 8
o.....bolmışın 8
u.....olarta 8
o..... turmışın 8

3 *e.....yaraşı* 8
e..... tümekin 9
e.....yarutur 9
e..... önmişin 9

4 *o..... ḳalın* 8
u.....bralar 9
o..... ülgüsüz 9
o.....burḳanlar 8

5 *u.....illeri* 9
u..... işleri 9
u..... belgülüg 8
u..... saḳınġu ol 10

B

6 *tu..... suvnung* 7
tu..... tegşilip 7
to.....ödvilig 8
to.....saḳınġu ol 10

7 *a..... saḳınçiġ* 9
a.....saḳınsar 10
a..... uluşınta 9
a..... toġarlar 9

8 *ü..... içinte* 9
ö..... tegşilip 8
ö..... yir 9
ö..... saḳınıp 9

9 *yi.....sıruḳ* 9
yi..... tururın 8
yi..... ḳırları 7
yi..... bolmışın 8

10 *se..... öngi* 9
se..... munçıḳlar 9
se..... bakdılıġ 10
se.....iḍigler 8

11 *bi..... munçuḳtın* 8
bi..... yaruḳlar 8
bi..... ḳanınçsız 8
bi..... önerler 9

12 *se..... yaruḳlar* 8
se..... ming 8
se..... yaltrıyu 9
se..... saḳınġu ol 10

13 *ya.....tengriler* 9
ya..... teg 10
(eksik)

C

14 *tü..... içinte* —
tö..... bışrunġu ol 9
tü..... soġançiġ —
tü..... dyan ol 9

15 *i..... köngülnüng* —
i..... ongarsar 9
i..... barmaḳsız —
i..... amrılsar 8

16 *i..... amrılıp* —
i..... bolmasar 9
i..... yaltrıp 6
i..... erser 8

17 *a..... birikser* 9
a..... yaltırsar 10
a..... turulsar 10
a ..... dyan tip 9

18 *a..... birle ọḳ* 7
a..... adanur 12
a..... biliglig 9
a..... küleyür 9

19 *ya..... — —*
ya..... munta 8
ya..... — —
ya..... anta 8

20 *a..... — —*
a..... teginip 10
a..... — —
a..... virermen —

21 —..... — —
— *üksinte* —
(eksik)

D

22 ö.....tınlığlar 8
ü..... saḳınsar 8
ö.....kalptaḳı 8
ü.....tarıḳar 9

23 a.....ḫöltükde 9
a.....siziksiz 9
a.....üksinte 8
a..... toġarlar 9

24 yi.....ödteki 7
yi..... tınlığlar 8
yi..... burḳanığ 7
yi..... küseser 8

25 yi..... itiglig 8
yi..... seviglig 7
yi..... orunuġ 7
yi..... saḳınġu ol 11

26 ya.....orunnung 8
ya..... itigin 9
ya..... smırın 8
ya..... yaruḳın 8

27 a..... bilig tip 8
a.....biligning 10
a..... öz tözi 9
a..... ol erür 8

28 a.....basaḳı 8
a.....uluşın 8
a..... ḳolulamaḳığ 10
a..... birelim 8

29 a..... tınlığlar 9
e.....ḳorḳsarlar 9
e..... uluşta 9
e..... bolsarlar 9

30 kü..... boltuḳta 8
kü.....bartuḳta 7
kü..... ol ödte 8
kü..... saḳınġu ol 10

31 ya.....itiglig 9
ya.....tilgeni 8
ya.....uluşta 9
ya..... ertükdükte 10
(9!)

E

32 e.....ḫuaların 9
e.....tüşlerin 9
e..... ḳatnayu 8
e.....körgü ol 9

33 bi.....öritip 10
bi.....süzülüp 8
bi.....turġurup 8
bi..... saḳınġu ol 9

34 a..... itiglig 10
a..... içinte 9
a..... suvları 8
a..... tururın 8

35 yi..... yirlerte 9
yi..... yullarta 7
yi..... alḳığ 9
yi.....çeçekler 7

36 a.....lınḫuanıng 8
a.....ḳudulup 9
a..... ögenkielertin 8
a..... süzülüp 8

37 ö.....tüpinte 8
ö.....vajırlığ 8
ö..... ḳumları 9
ö.....tültekl... 9

38 a..... suvlarnıng 8
a.....ḳuşlarnıng 8
a..... üni 9
a..... ince tip 9

39 u..... emgek tip 9
u.....mensiz tip 8
o.....başlaġlığ 8
u..... yor ... 9

40 i..... soġançığ 7
e..... yaraġlığ 9
ı..... üni 8
i.....tanglançığ 9

41 bu..... içinte 7
bu.....— —
bu.....ömekig 8
bu.....— —

42 ḳo.....yaratınınglar 9
ḳo..... ḳodmanglar 8
ḳu..... tüzünlere 10
(üçlük)

43 a.....erdinilig 8
a..... çısuḳlıġ 8
a..... yaruḳ 7
a.....seviglig 9

44 bi..... erdinilig 9
bi..... lar 7
bi..... lar —
bi.....erürler 8

45 te..... — —
te.....yiġılıp 7
te..... — —
te.....saḳınġu ol 9

46 ya.....saḳışsız 7
ya..... bölükler 8
ya..... ḳalıḳta 7
ya.....ermişin 9

47 *e*.....*yüz* —
e.....*uluġın* 8
e.....*bakdılıġ* —
e.....*önmişin* 9

48 *ki*.....*kemini* —
ki.....*brahmamanı* 9
ki.....*torları* —
ki.....*saḳınġu ol* 10

49 *to*.....*körikerler* 9
tu.....*tirgükler* 7
t.....*kerikler* 8
tu.....*itigler* 8

50 *bu*.....*itigler* 8
bu.....*yadılur* 8
bu.....*iyin* 8
bu.....*işleyü* 8

51 *a*.....*ḳutġarıp* 9
a.....*ḳılmışın* 9
a.....*belgülüg* 8
a.....*saḳınġu ol* 9

52 *u*..... — —
— ..... — —
o..... — —
— ..... — —

53 *bu*..... — —
bu.....*toyınnıng* —
bu.....*küçinte* 9
bu.....*ol* —

54 *a*.....*küseser* 8
a.....*körgeli* —
a.....*orunuġ* 9
a.....*saḳınġu ol* —

55 *bi*.....*ḳayu* 9
bi.....*ükedser* —
bi.....*sansarta* 7
bi.....*kirgülüg* —

56 *a*.....*ḳılınçı* 7
a.....*tarıḳıp* 8
a.....*üksinte* 8
a.....*bolurlar* 9

57 *ḳo*....*yaratınınglar* 10
ḳo.....*ḳodmanglar* 8
ḳu.....*tüzünlere* 10
(üçlük)

58 *se*.....*burḳannıng* 8
se.....*mengülüg* 9
se.....*etüzin* 8
se.....*saḳınġu ol* —

59 *a*.....*burḳanlar* 7
a.....*tözlüg ol* 8
(eksik)

G

60 *sa*..... — —
sa.....*yorıġın* 9
sa..... — —
sa.....*saḳınġul* 10

61 *ḳo*....*yaratınınglar* 10
ḳo.....*ḳodmanglar* 8
ḳu.....*tüzünlere* 10
(üçlük)

62 *ı*..... — —
ı.....*yükünüp* 9
(eksik)

Bu 62 dörtlükte mısrâ başı kafiyeleri şu şekilde belirmektedir: ünlüler 32 (*a* — 15, *o/u* — 6, *e* — 4, *ı/i* — 4, *ö/ü* — 3), ünsüzler 30 (*ya* — 5, *yi* — 4, *bi* — 5, *bu* — 3, *ḳo/ḳu* — 3, *kö/kü* — 1, *ki* — 1, *to/-tu*—2, *tö/tü*—1, *te*—1, *se*—3, *sa*—1).

Dörtlüklerin sonunda her hangi bir bağlayıcı unsur bulunmamaktadır. 12 yerde tekrarlanan ve âhenk unsuru olmaktan ziyâde, mâna birliğine işâret eden *saḳınġu ol* tâbirinden başka, ses âhengi gibi telakki edilebilecek tekrarlar için bk. msl. *a a a a* (A 1, F 49), *a a a b* (C 17, D 25, 30, E 33), *a a b a* (D 22, 29), *a b c b* (A 3, B 7, 8, 9, 10, 11, C 14, 15, 18, 19, D 24, 28, E 36, F 47), *a b a b* (A 2, C 16), *a b a c* (D 23), *a b b b* (D 26), *a b c c* (D 31) *a a b c* (E 32, 35, 38, F 48).

Mısrâlar içinde ses âhengini andıran husûsiyetlere pek tesâdüf edilmez.

Mısrâlarda 7 — 11 arasında değişen hece sayısı ayrı parçalarda şu şekilde görülmektedir:

7	hece	A (20)	—	B (30)	3,	C (17)	1,	D (37)	5,	E (51)	8,	F (33)	4,	G(16)	—	= 21
8	,,	9		10		6		15		9		16		1	=	66
9	,,	8		12		6		12		17		15		2	=	72
10	,,	1		5		3		4		3		2		3	=	20
11	,,	—		—		1		1		—		—		—	=	2

Görüldüğü gibi mısrâlardaki hece sayısı umûmiyetle 8 — 9 arasında bulunmaktadır.

Abita teŋri burḳan ile ilgili olup, *saḳınġu ol* tâbiri geçen, fakat mensûr olarak kaleme alınmış bulunan metinlere bir misâl olmak üzere bk.

1 [. . .] saḳınġu ol. yana ol yaruḳ yaltırıġlar yanturu
2 yıġılıp kelip öz etüzke siŋmişin saḳınġu
3 ol. ol yaruḳ yaltrıġlar öz etüzke siŋe
4 tüketmişte kin yana etüz içtin yürüŋ
5 öŋlüg yaruḳ yaltrıġlar önüp ol yaruḳ yaltırıġlar
6 içinte uluġ yaruḳ yaltırıġlıġ taŋlançıġ muŋgadınçıġ
7 etüzlüg abıta teŋri burḳan yüz yüzgerü utru [tur-
8 mışın] saḳınġa ol. anta basa abıta teŋri burḳan. . .

". . . düşünmelidir. Yene o parlak ışıkların tekrar toplanarak gelip, kendi vücûduna sindiğini düşünmelidir. O parlak ışıkların kendi vücûduna sinmesi tamamlandıktan sonra, yine vücûdun içinden beyaz renkte parlak ışıklar dışarı çıkıp, o prlak ışıklar içinde, büyük, parlak, aydın ve hayrete şâyân bir vücûda sâhip Abita Tanrı, Burkan'ın, önünde, karşısında oturduğunu düşünmelidir. Ondan sonra Abita Tanrı Burkan. . ."

20 A

METİN

1_1 (1) 1 . . . t-ler idiz-in.
ulunın yapırġaḳ ḫu-a-ların.
2 . . . -ta bolmış tüş-lertin.
uṣatı yaruḳ-lar önerin.

3 (2) 3 uluġ yinçü-lüg toor-larta.
ordu ḳarşı-lar bolmış-ın.
4 urı tṇ̄gri-ler olar-ta.
oyun eḍiz-ü turmış-ın.

5 (3) et'üz-ler-iṅ̄ge yaraşı.
10 erdinilig iḍig tümekin.
2_1 eṅ̄geyü yoz yoçan yaruḍur.
esringü yaruḳ-lar önmiş-in.

2 (4) ol yaruḳ-larta köp ḳalın.
uluġ tuuġ kuṣatrı br-a-lar.
3 15 olar-nıṅ̄g içinte ülgüsüz.
ontın sıṅ̄garkı burḳan-lar.

4 (5) uluş-ı balıḳ-ı il-ler-i.
upakar asıġ-lıġ iş-ler-i.
5 utġuraḳ bekiz belgülüg.
20 uṣatı köṣünür saḳınġu ol.

B

3_1 (6) turġın süz-ük ol suv-nuṅ̄g.
turum ara tegṣilip.
2 topulur yaruḳ ödvi-lig.
toṅ̄gup buz bolmış-ın saḳınġu ol.

3 (7) 25 amtıḳı munı teg saḳınç-ıġ.
alḳu ödte ḳolulap saḳınsar.
4 abıta burḳan uluş-ınta.
adırtlıġ utġuraḳ toġar-lar.

20 A

TERCÜME

. . . . . sâhibini
dalını, yaprak ve çiçeklerini,
. . . bulunan meyvalardan
durmadan ışıklar çıktığını;

Büyük inci ağlarında,
saray ve köşkler bulunduğunu,
tanrı oğullarının oralarda
oyun ile meşgûl olduklarını;

Vücûtlarına yakışır şekilde
mücevherden her türlü süsler ile
eñgeyü yüzlerce *yojana* yeri aydınlatan
rengârenk ışıklar çıktığını;

O ışıklarda çok kalabalık
büyük alem *kuṣatrı bra*'lar
onların içinde ölçüsüz,
dünyanın her tarafındaki burkanlar;

Onların diyarı, şehir ve memleketleri,
upakara, faydalı işleri
açık ve iyice belli olarak,
durmadan görünür diye düşünmelidir.

B

Durgun, süzülmüş olan o suyun
o esnâda değişerek,
şeffâf, parlak ve sert şekilde
donup, buz olduğunu düşünmelidir.

Şimdiki böyle düşünceyi
her vakit kollayıp, düşünenler
Abita burkanın diyârında
açık ve kat'î olarak doğarlar.

3 5 (8) üçünç ḳolulamaḳ içinte.
öŋdünki ol buz tegṣilip.
4 1 ödvi vayturı-lıġ yaġız yir.
öz-in ọḳ bütmiş-in saḳınıp.

2 (9) yiti erdinilig bir sıruḳ.
yir-ig kötürü turur-ın.
3 yintem sekiz ḳır-lar-ı.
yitinçsiz körkle bolmış-ın.

4 (10) sekiz yüüz-inte yüz-er öŋi.
seviglig erdini munçuḳ-lar.
5 seṭireksiz tıya-lıġ bakdı-lıġ.
seçe taŋlancıġ iḍigler.

5 1 (11) birer erdini munçuḳ-tın.
bir-inte miŋer yaruḳ-lar.
2 birtem uz körü ḳanınçsız.
birkerü yaltrıyu öner-ler.

3 (12) seçilip birer yaruḳ-lar.
sekiz-er [tü]men törter miŋ.
4 seviglig öŋlügin yaltrıyu.
serilip turmış-ın saḳınġu ol.

5 (13) yana miŋ koltı kün teŋri-ler.
yaruḳ-ların birgerü ıdmış teg.
. . . . . .

[eksik]

C

6 1 (14) t . . . . . içinte.
töz-i üṣmedin bışrunġu ol.
2 t . . . . . soġançıġ.
tünermez saçılmaz dyan ol.

Üçüncü kollamak içinde
önceki o buz değişerek,
sert *vaiḍūrya*'nın kara toprağının
kendiliğinden meydana çıktığını düşünüp;

Yedi cevherli bir direğin
yeri üzerinde tuttuğunu,
bütün sekiz yüzünün de
erişilmeyecek derecede güzel olduğunu;

Her sekiz yüzünün de yüzer türlü
güzel, kıymetli taş ve boncuklar,
seyrek olmayan *tuya* ve *bakdi*'dan ibâret
seçkin, nâdir süsler;

Her bir taş ve boncuktan,
her birinden bin türlü ışıklar,
birden iyice bakıp doyamayacak şekilde,
bir arada parıldayıp çıkarlar.

Seçilen her ışığın,
sekizer on bin ve dörder bin
güzel renkleri ile parıldayarak,
orada durduğu düşünülmelidir.

Bir de bin *korṭi* güneş tanrılarının
ışıklarını hep birlikte göndermeleri gibi,
. . . . . .

[eksik]

C

. . . . . içinde,
kökü kesilmeden olgunlaşmalıdır;
. . . . . tatlı
kararmaz, dağılmaz *dhyāna*'dır.

6_3 (15) i . . . . . k kõngül-nüng.
igesiz kuruġ-ın oŋgarsar.
4 i . . . . . meksiz barmaḳ-sız.
iki-siz bolup amrılsar.

5 (16) i . . . . . ger amrılıp.
ideŋg ḳararmaḳ-ı bolmasar.
7_1 inçip taştın yaltrıp.
idi saçılmaḳ-ı yoḳ erser.

2 (17) adḳa[ġ-lar] kõngül birle birikser.
amrılıp ḳararmadın yaltırsar.
3 amıru saçılmadın turulsar.
adı bolur munung dyan tip.

4 (18) altınç kõngül bilig ọk.
ary-a avalukda'işvarı aḍanur.
5 adır-a tuyuġlı biligig.
anı tayşıçı tip küleyür.

8_1 (19) ya . . . . . .
yanḍuru baḍıp bu munta.
2 ya. . . . . .
yarp toġar erser ol anta.

3 (20) a . . . . . .
ayayu [ḳut] ḳolunu teginip.
4 a . . . . . .
a . . . . . evirermen

5 (21) . . . . . .
. . . . . .ü]ksinte.
[eksik]

20 D

9_1 (22) ötrü kim ḳayu tınlıġ-lar.
üzü-ksüz muntaġ saḳınsar.
— 2 ülgüsüz koltı ḳalp-taḳı.
örtüglüg ḳılınçı tarıḳar.

. . . . . gönülün
sâhipsiz ve boş olmasını sağlarsa,
. . . . . gelmesiz-gitmesiz,
ikisi de olmayıp, sükûnet bulursa;

. . . . . sâkin olup,
hiç bir kararması olmazsa,
böylece dışından parlayıp,
her hangi bir dağılması olmazsa;

Bağlar gönül ile birleşirse,
sükûnet bulup, kararmadan ışıldarsa,
sâkin hâlde, dağılmadan durulursa,
bunun adına *dhyāna* derler.

Altıncı gönül bilgisine de
Ārya Avalokiteśvara adı verilir,
ayırt ederek nüfûz eden bilgiyi ise,
tayşıçı diye medhederler.

. . . . . .
bu burada tekrar batıp,
. . . . . .
orada o sağlamca doğarsa;

. . . . . .
tâzimle niyâzda bulunup,
. . . . . .
. . . . . çeviririm.

. . . . . .
. . . . . huzûrunda,
. . . . . .
[eksik]

D

Bundan başka daha hangi canlılar
kesintisiz böyle düşünürlerse,
sayısız, yüz binlerce devirlerdeki
örtülü işleri onlardan uzaklaşır.

3_2 (23) amtı-ḳı kişi-ler öltükde.
85 adırtlıġ utġuraḳ siz-iksiz.
4_4 abıta burḳan üksinte.
altun-luġ lınḫu-a-ta toġar-lar.

5_5 (24) yitinç kin-ki ödteki.
yirtinçü-teki tınlıġ-lar.
10_1 90 yig üstünki burḳan-ıġ (.)
yintem körgeli küseser.

2 (25) yiti erdinin iḍiglig.
yir yüüz-inte seviglig.
3 yime lınḫu-a-lıġ orunuġ.
95 yinçürü ḳolulayu saḳınġu ol.

4 (26) yana lınḫu-a-lıġ orun-nuñg.
yapırġaḳ-ları-nıñg iḍigin.
5 yava e(r)dinilig smır-ın.
yaltrıyu öner yaruḳ-ın.

11_1 (27) 100 alay-a vityan bil[ig] tip.
aḍantaçı sekiz-inç bilig-niñg.
2 adırtlıġ utġuraḳ öz töz-[i].
abıta burḳan ol erür.

3 (28) amtı muntada basa-ḳı.
105 abıta burḳan uluş-ın.
4 altı yıgirmi ḳolulamaḳ-ıġ.
ay-a körkitü birelim.

5 (29) eñg'ilki kim ḳayu tınlıġ-lar.
emgeklig sansar-ḳa ḳorḳsar-lar.
12_1 110 ertingü meñgiliġ uluş-ta.
ergülüg tap-ları bolsar-lar.

2 (30) küntekiri-lig boltuḳ-ta.
kün baḍġalı bartuḳ-ta.
3 küsüş öritip ol ödte.
115 koñgül-te inçe tip saḳınġu ol.

Şimdiki insanlar ölünce,
kat'î ve şüphesiz olarak,
Abita burkanın huzûrunda,
altın lotüs içinde doğarlar.

Yedinci, sonraki zamana âit,
dünyada bulunan canlılar
en üstün burkanı
her vakit görmek isterlerse;

Yedi cevher ile süslü,
yer yüzünde güzel ve
bir de lotüsün bulunduğu yeri,
tâzimle eğilip, kollayarak, düşünmelidir.

Yine lotüs çiçeğinin bulunduğu yerin,
yapraklarının biçimini,
yava e(r)diniliğ semir'in
parıldayarak çıkan ışığını;

Ālaya-vijñāna bilgisi diye
adlanan sekizinci bilginin
açık ve kat'î olan kendi kökü,
Abita burkan işte odur.

Şimdi bundan sonraki
Abita burkanın diyârını,
on altı kollamayı
söyleyip, gösteriverelim.

Hangi canlılar ilk önce
eziyet *samsāra*'sından korkarlarsa,
fevkalâde huzûr diyârında
bulunma arzusu beslerlerse;

Gün ufka yaklaşınca,
güneş batmak üzere iken,
o ânda arzusunu belirtip,
gönülde şöyle düşünmelidir.

4₄ (31) yaltrıyur erdinin iḍiglig.
yaruḳ kün teñri tilgen-[i].
5 yaba çambudivip uluş-ta.
yaruḍġuluġ iş-i ertükdükte.

E

13₁ (32) 120 erdinilig sögüt ḫu-a-ların.
esringü yapırġaḳ tüş-lerin.
2 evrilip yana ḳatnayu.
edgüti ḳolulap körgü ol.

3 (33) bişinç ḳolulamaḳ-ıġ öritip.
125 birtem kirtgünçin süz-ülüp.
4 bilge biligig turġurup.
bir yintem muntaġ saḳınġu ol.

5 (34) alḳu erdini-lerin iḍiglig.
amrançıġ köl yuul-lar içinte.
14₁ 130 aştañgik obıt suv-ları.
amrılıp tolu turur-ın.

2 (35) yiti erdinilig yir-lerte.
yig soġançıġ yuul-larta.
3 yigirmişer yoçan kiñg alḳıġ.
135 yintem lınḫu-a çeçek-ler.

4 (36) altmışar koltı lınḫu-a-nıñg.
arasıntın suv-lar ḳudulup.
5 amrançıġ ögen-ki-e-lertin.
ağılıp öner süz-ülüp.

15₁ (37) 140 ögen-ki-e-ler tüpinte.
öküş telim vaj-ır-lıġ.
2 öñgi öñgi öñglüg ḳum-ları.
öz-in o̱k uz-ḳı-a tültekl[er].

Işıldayan cevher ile süslü
parlak güneşin çarkı,
Yava jambudvīpa memlekette
parlatacak işi sona erince,

E

Cevher ağacının çiçeklerini,
rengârenk yaprak ve meyvalarını,
tekrar-tekrar üzerinde durarak,
iyice kollayıp görmelidir.

Beşinci kollamayı izhar edip,
temâmen iman ile durularak,
hikmeti ortaya koyup,
bir müddet böyle düşünmelidir.

Her türlü cevher ile süslü,
güzel göl ve pınarlar arasında,
aştangik obıt sularının
sükûnet içinde dolu durduğunu;

Yedi cevherin bulunduğu yerlerde,
çok tatlı pınarlarda,
yirmişer *jojana* kadar geniş ve büyük
hep lotüs çiçekleri;

Altmışar *korţi* lotüs çiçeklerinin
arasından sular dökülerek,
sevimli, küçük derelerden
kaynayıp , süzülerek çıkar.

Küçük derelerin dibinde
pek çok *vajra* bulunan
ayrı-ayrı renkte kumları
kendisi bizzat iyi olan *tültekler*;

3 (38) aġdınur iner suv-lar-nıṅg.
amrançıġ ünlüg ḳuş-lar-nıṅg.
4 anıṅg tiki-sinte nom üni.
antaġ eşiḍilür inçe tip.

5 (39) utġuraḳ ürlüksüz emgek tip.
uz-aḍı ḳuruġ men-siz tip.
16_1 on paramıt-lar başlaġ-lıġ.
uluġ bodısatav-lar yor[ıġı tip].

2 (40) [inçge] teriṅg soġançıġ.
eşiḍgeli erte yaraġ-[lıġ].
3 ıduḳ nomlamış nom ün-i.
inçip eşiḍilür tan[glançıġ].

4 (41) bu ün-ler-niṅg içinte.
burḳan yar. . . . .
5 bursaṅg ḳuvraġ-ıġ ömekig.
bular-nı . . . . . .

17_1 (42) ḳolulamaḳ-ta yaratı(nı)ṅglar.
ḳolulamaḳ-ıġ ḳ[od]m[aṅg]-l[ar].
2 ḳutrulmaḳ küsüş-lüg tüz-ün-ler-e.

3 (43) altınç ḳamaġ erdinilig.
adırtlıġ som-lıġ çısuḳ-l[uġ].
4 altın yaġız yir yir-inte
artuḳraḳ körgeli seviglig.

5 (44) bişer yüz koltı erdinilig.
birteg ḳalıḳ ısı . . . -ları
18_1 birinte . . . . /ı-lar.
birteg ülgüsüz erür-ler.

2 (45) teṅgri . . . . . at.
tegrik-leyü yıġılıp.
3 teṅgridem oyun . . . .
tepretmiş-lerin saḳınġu ol.

Yükselen, alçalan suların,
güzel sesli kuşların,
onların cıvıltısında töre sesi
öyle duyulur diyerek;

Hep geçici zahmet diye,
her zaman boş, bensiz diye,
on *pāramitā* başta olmak üzere,
büyük *bodhisattva*'ların harcketi diye;

İnce, derin, tatlı,
sabahları dinlemeğe elverişli,
vaaz eden mübârek töre sesi,
öylece hoş işitilir.

Bu seslerin içinde
burkan . . . . . .
cemâat topluluğunu düşünmeyi,
bunları . . . . . .

Kollamakta gayret ediniz,
kollamayı bırakmayınız,
ey kurtulma arzulu asîller.

Altıncı, her türlü cevherli,
seçkin, *som*'lu, *çısuḳ*'lu,
aşağıdaki kara toprağında
bakmak için çok sevimli;

Beşer yüz *korṭi* cevherli.
bir gibi gök yüzü . . . .
her birinde . . . . .
bir gibi ölçüsüzdürler.

Tanrı . . . . . .
çevreleyerek toplanıp,
ilâhî oyun . . . . .
deprettiklerini düşünmelidir.

4 (46) 175 yana san-sız saḳ[ış]-sız.
yaraşı oyun bölük-ler.
5 yaltrıyu kök ḳalıḳ-ta.
yapşınu asılu ermiş-in.

F

19$_1$ (47) e . . . . . yüz
180 eliger yoçan uluġ-ın.
2 e . . . . bakdı-lıġ.
esringü yaruḳ-lar önmiş-in.

3 (48) k . . . . . kilinggemeni,
kinsük erdini braḫmamanı.
4 185 k . . çın yinçü toor-ları.
kiñg alḳıġ idiglig saḳınġu ol.

5 (49) toḳılıġ körkle kurigar-lar.
tuuġ idiş-lig tirgük-ler.
20$_1$ turġu bintevir kerik-ler.
190 tutçı yaruḳ-luġ idig-ler.

2 (50) bu erdini-lig idig-ler.
buḫt teg töz-üde yatılu.
3 buluñg yıñgaḳ-ta tap iyin.
burḳan-lar iş-in işleyü.

4 (51) 195 alḳu tınlıġ-larıġ ḳutḳarıp.
asıġ-lıġ meñgilig ḳılmış-ın.
5 adırtlıġ bekiz belgülüg.
alamban ḳılıp saḳınġu ol.

21$_1$ (52) una bu yetinç kez- . . . .
200 . . . . . .
2 olurġu erdini lınḫu-[a. . .]
. . . . . .

Yine sayısız, hesapsız,
yakışan *oyun bölük*'ler
gök yüzünde parlayarak,
yapışıp, asılı olduğunu;

F

. . . . . yüz
ellişer *jojana* büyüğünü.
. . . . . *bakdı*-lığ
rengârenk ışıklar çıktığını;

. . . . . .
Brahma'nın tılısımlı incisi, *kinsük*,
. . . hakikî inci ağlarının
geniş ve vâsi olduğu düşünülmelidir.

Zarif, güzel *kūṭāgāra*'lar,
bayraklar taşıyan direkler,
duran *bintevir kerikler*
dâimî ışık süsleri;

Bütün bu cevher süsleri
bulut gibi her tarafa yayılarak,
dünyanın her köşesinde arzuya göre
burkanlar işini yapıp;

Bütün canlıları kurtarıp,
onları arzu ve huzûra kavuşturduğunu,
açık ve sarih bir şekilde,
ālambana yapıp düşünmelidir.

İşte bu yedinci sıra(da)
. . . . . .
oturacak cevher lotüs . .
. . . . . .

3 (53) bu orun erser ön̄gek. . . .
b . . . [t]oyın-nın̄g.
4 205 bodı kon̄gül-i-nin̄g küçinte.
b . . . . . run ol.

5 (54) az-uça kim-ler küseser.
abıta [burḳan . . .] körgeli.
22_1 aşnu-ça lınḫu-a-lıġ orunuġ.
210 adırt[lıġ . . . saḳı]nġu ol.

2 (55) birük bu saḳınçıġ kim ḳayu.
bışrunu . . . [t]ükeḍser.
3 biş tümen kalp sansar-ta.
birim ö[teg . . . b]irgülüg.

4 (56) 215 aġır ayıġ ḳılınç-ı.
arıyu kitip tarıḳıp.
5 abıta burḳan üksinte.
adırtlıġ toġġalı bolur-lar.

23_1 (57) ḳolulamaḳ-ta yaratının̄glar.
220 ḳolulamaḳ-ıġ ḳotman̄glar.
2 ḳutrulmaḳ küsüş-lüg tüz-ün-ler-e.

3 (58) sekiz-inç abıta burḳan-nın̄g.
serilip turdaçı men̄ggülüg.
4 seçe tan̄glançıġ et'üz-in.
225 seve . . . . u saḳınġu ol.

5 (59) alḳu ḳamaġ burḳan-lar.
arıġ nom oġuş-ı töz-lüg ol.
. . . . . .

[eksik]

Bu yer ise. . . . . .
. . . . . râhibin
bodhi gönlünün kuvveti sâyesinde
. . . . . .

Eger bâzı kimseler
Abita burkanı görmek isterlerse,
önce lotüs çiçeğinin bulunduğu yerde
açıkça . . . . . düşünmelidirler.

Eger bir kimse bu düşünmeyi
olgunluk içinde tamamlarsa,
elli bin devirlik *samsāra*'da
borç ve ödeme . . . . verilir.

Ağır günahları
temizlenerek, gidip, uzaklaşıp,
Abita burkanın huzûrunda
seçkin olarak doğmağa muktedir olurlar.

Kollamakta gayret ediniz,
kollamağı bırakmayınız,
ey kurtulmak isteyen asîller!

Sekizinci *Abita* burkanın
ebedî sükûnet içinde duran,
seçkin, fevkalâde vücûdunu
severek . . . . düşünmelidir.

Bütün mevcut burkanlar
temiz töre âilesi kökündendirler
. . . . . .

(eksik)

24₁ (60) sa . . . . . .
saḳınu yitinçsiz yorıġ-ın.
2 230 sa . . . . . .
saşmadın arıyın tip saḳınġul.

3 (61) [Ḳolulamaḳ-ta yaratınınğlar].
ḳolulamaḳ-ıġ ḳotmanğ-lar.
4 [ḳutrulmaḳ küsüş-lüg tüz-ün]-ler-e.

5 (62) 235 ı . . . . . .
ınanu yinçürü yükünüp.
. . . . . .

[eksik]

G

. . . . . .
düşünüp erişilemeyecek tavrını,
. . . . . .
şaşırmadan temizleneyim diye düşünmelidir.

Kollamakta gayret ediniz,
kollamağı bırakmayınız,
ey kurtulmak isteyen asîller!

. . . . . .
inanıp, önünde hurmetle eğilerek,
. . . . . .

[eksik]

21

HÂTİME DUÂSI

Basma eserler arasında T M 10 işâretini taşıyan bir sahife bundan evvelkilerden farklıdır. Burada sahifede 6 satır ve her satırda ancak bir mısrâ bulunmaktadır. Bir buçuk dörtlük ihtiva eden bu parça şu şekilde tanzim edilmiştir :

1 *u*	*.....barınça* 13	2 *ḳa*	*..... yulaları* 13
u	*....köşündürüp* 12	*ḳa*	*..... evirürke* 12
u	*.....yanglıġ* 12		(eksik)
u	*....kirü bileyin* 13		

Mısrâ başı kafiyeleri dışında, dörtlükler arasında başka bir bağ bulunup bulunmadığı mevcut kısımdan anlaşılmıyor. İlk dörtlükteki mısrâlar arasında da ses âhengi yoktur.

Hece sayısı bakımından da bundan öncekilerden farklı olan mısrâların, görülebildiği kadar, oldukça düzgün devam ettiği anlaşılıyor.

21

METİN

1 (1) 1 uz iḍiglig üç ödteki ḳayu bar-ınça
2 uluṣ-larıġ ḳoġ uç-ınta köṣündürüp
3 uul-suz tüpsüz yıŋgaḳ sayu bu oḳ yaŋ-lıġ
4 utmış-lar-nıŋ uluṣ-ıŋa kirü bileyin.

5 (2) 5 ḳayu ol kinki yirtinçü-nüŋ yula-lar-ı
6 ḳaŋ-lar-mız nom-luġ tilgen evirürke
. . . . . .

[Eksik]

21

TERCÜME

Her üç zamanın iyi tanzim edilmiş bütün mevcut
ülkelerini bir zerrenin ucunda gizleyerek,
sayısız, sonsuz cihetlerin her birinde bu şekilde
gâliplerin diyârına girebileyim.

Hani o sonraki dünyanın meş'aleleri,
babalarımız töre çarkını çevirmeğe
. . . . . .

[Eksik]

22

HÂTİME DUÂSI

Basma eserler arasında (T D 80), *Amitāyus-sūtra* 'nın aynı şekilde teksir edilmiş bir nüshasının sonuna eklenen, bir nevi hâtime-duâsı olan 5 sahifelik bir parça bulunmaktadır. Mensûr olduğunu tahmin ettiğim asıl metin hakkında kat'î bir şey söylemek, tabiî, imkânsızdır. Bu eseri yazan veya yazdıran Buyan Kaya Kal 'dan başka, âdet olduğu üzere, bu hâtime-duâsında devrin hukümdarı ile âilesi (Arslan Bilge Teŋri İlig Künçük Iduḳ-Ḳut, yazdıranın ablası Tölek Ḳız Tatıġ ve diğer hanımlar ile şehzâdeler) zikredilmekte ve sonunda, parçanın mensûr kısmını içine alan 4. sahifenin sonu ile 5. sahifede, yazdıranın mensûbu bulunduğu hukümdar âilesine veya memleket eşrâfına dâhil akrabâ ve taallükatı sıralanmaktadır. Uygur hukümdarının adı ve tam unvânı ile kayıt edilmiş olması türk tarihi için de mühim bir vesikadır.

Uygurlar, başlarında hukümdar Barçuk Iduk-Kut olduğu hâlde, 1209 yılında Cengiz Han ile anlaşarak, onun hâkimiyetini kabûl etmişler ve böylece hukümdar âilesi, *ıduk-kut* olarak, moğul hâkimlerinin vassalı durumunda, memleketini idâre etmiştir. Burada bahis mevzuu olan Arslan Bilge Teŋri İlig Künçük Iduḳ-Ḳut, moğul hanlarından Esen-Buḳa (1309—1318), Kibek (1318—1326), İlçikedey (1326) ve Tarmaşırın (1326—1334) devirlerinde memleketin hâkimi bulunuyordu (bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurca yazılar arasında*, Tarih, Arkeol. Etnogr. dergisi, 1937). Bu âile ile ilgili başka bir kayıt için krş. 23.

Her sahifede 6 satır ve her satırda iki mısrâ olmak üzere, 44 mısrâdan ibâret olan bu parçanın baş ve son kısmı eksik ve zedelenmiştir. Mevcut 4. ve 5. sahifeler de kısmen eksiktir. Parçanın en mühim husûsiyeti, benzer hâtime duâlarında umûmiyetle görüldüğü gibi, bütün mısrâların (40 mısrâ) *a* ile başlamasıdır. Devamı olan 4. mısrâın ilk ikisi *e* ile başlamakta, 3. mısrâın başında *aŋ* (daha sonra *eŋ*) ve 4. mısrâda adı beklenen burkanın, bir az yukarıda geçen, Abita olabileceği gibi, burada başka bir isim veya sıfat da bulunabilir. Kat'î olan şey, *a* 'nın burada artık muntazam olarak devam etmemesidir. Bundan sonra muhafaza edilen iki mısrâ *ya* ile başlamaktadır. İleride de görüleceği gibi (aş. bk.), bu hâtime-duâlarının mühim olan asıl kayıt kısmı *a* ile devam ederek, kendi içinde bir bütün teşkil etmekte, diğer kısımları ise, başka kafiyeli dörtlükler hâlinde veya mensûr olarak yazılmaktadır

(krş. bilhassa 25, 26). Esas kısım mâna bakımından az-çok ayrı bölümlere ayrılabilmekle berâber, şekil bakımından pek parçalanmadan, sâdece birbirini tâkip eden mısrâlar hâlinde sıralanmakta ve böylece diğer manzûm parçalardan ayrılmaktadır (hâtime duâsı dışında, benzeri için krş. nr. 6 ve 7).

Tantanalı ifâde tarzı burada da mısrâ başı kafiyesi ile desteklenerek, husûsî bir âhenk havası yaratılmaktadır ki, zâten şiirden de aslında beklenen şey budur.

Mısrâ başı kafiyesinden başka, mısrâların sonunda veya içinde her hangi bir ses âhengi yoktur. Bâzı ses tekrarlarına tesâdüf edilirse de (msl. *-zun/-zün*—3 yerde ve *-p*—10 yerde), bunlar birbirinden o kadar uzak ve ilgisiz kalmaktadır ki, bunları âhenk unsuru telakki etmek, iyi niyetin bile üstünde bir gayret olur.

Hece sayısı bakımından mısrâlar 7—13 heceli olup, çoğu 8—9 hecelidir (7 heceli 3 mısrâ, 8—11, 9—14, 10—4, 11—2, 12—5 ve 13—2). İsimleri ihtiva eden kayıt mısrâlarının daha uzun olması, parçanın gâyesinden ileri gelen bir husûsiyettir.

Berlin Turfan yazmaları arasında (T II D 315) bulunup, bugün Mainz (nr. 738)'da muhafaza edilmekte olan bir tomarın sonunda, hâtime duâsı ile ilgili, fakat bu defa mensûr bir parça bulunmaktadır. Çok zedelenmiş olan bu tomar parçaları başka bir kağıt üzerine yapıştırılmıştır. Elimde fotosu olmadığından, vaktiyle istinsah edilmiş olan metnin bu kısmını yeniden mukabele etmek imkânını bulamadım; fakat bu nevi edebiyatın farklı bir örneğini dışarıda bırakmağa da râzı olamadım. Mukayese mâlzemesi olarak, bu hâli ile de istifâde edilebileceğinden, parçanın buraya alınması uygun görülmüştür.

METİN

bu nom erdinig bititmiş buyan edgü ḳılınç küç-
inte tüş-inte men balaçuḳ-nuñg köz-ünür-
te ḳop amaġ küsüşüm ḳanz-un bütz-ün (.)
taḳı yime bu buyan küçinte anam seviçük
teñgrim-niñg atam kedin ınal-nıñg tatar
teñgrim-niñg küdegüm altmış tutuñg-nuñg
inim elig-niñg kelinim timiñg-niñg oġlum
küz-ü-nüñg ḳız-ım kütbeçük-nüñg bular yime
küsüş-leri ḳanıp bütüp burḳan bolz-un-lar (.)
taḳı yine . . . aj-un . . . . . .
ḳatın atam çalır. tutuḳ beg-ke ḳat[ın anam]
tibiş teñgrim-ke içim itte ınal-ḳa
inim t . . . ınal-ḳa bu bu ıduḳ-lar ermez
. . . . . bu bitig
küçinte üstün teñgri yir-inte
burḳan-lar uluş-ınta toġum aj-un tutmaḳ-
ları bol[up toġz-un-]lar.

TERCÜME

Bu töre cevherini yazdırmış olmanın iyiliği sâyesinde ve karşılığında ben Balaçuk 'un bu anda mevcut her türlü arzularını yerine gelsin, bitsin.
Bir de yine bu iyilik sâyesinde annem Seviçük Tengrim 'in, babam Kedın Inal'ın Tatar Tengrim 'in, damadım Altmış Tutung 'un, küçük kardeşim Elig 'in, gelinim Timing 'in, oğlum Küzü 'nün, kızım Kütbeçük 'ün, bunların da arzuları yerine gelip, bitip, burkan olsunlar.
Bir de . . . âlem . . . . . .
kayın-babam Çalır Tutuk Bey 'e, kayın-anam Tibiş Tengrim 'e, büyük kardeşim İtte Inal 'a, küçük kardeşim T... Inal 'a, bütün bu azizler olmaz . . . . . bu duâ kitabı sâyesinde, üstte tanrılar yerinde, ... burkanlar diyârında yeniden doğmak, suretiyle dünyaya gelsinler.

METİN

. . . . . .

1 1 alku . . . . . .

arz-ı-lar ilig-i kaŋımız.

2 alp şakımunı . . . . .

adı kötrülmiş burkan-nıŋ.

3 altun ağız- . . . . ı.

aça adıra nomlamış.

4 alku küsüş-ler-ig kanturdaçı.

amıta-ayusı sudur-uġ.

5 adın-lar-ka asıġ bolz-un tip.

10 ayayu okıp açz-un tip.

6 alku küsüş-ler-im kanz-un tip.

amtı men buyan kay-a kal kentü öz-üm.

2 1 adruk kirtgünç turġurup.

ayayu yüz on küün yakturup.

2 15 adın-lar-ka yumkı ülemiş.

ağır buyan-lar-ımız küçinte.

3 ayaz-ka yağız-ka tayak-lıġ.

ark-a kamaġ kut vakşik.

4 arıġ nom aş-lıġ teŋri-ler-niŋ.

20 aşılz-un nomluġ küç-ler-i.

5 aşılmış üstelmiş küçlügin.

6 adın-çıġ ıduk | kaġan kan suu-sın.

ançulayu ok katun-lar kut-lar-ın.

3 1 raça badıra tayz-ı-lar-nı yime.

25 ada-sız tuda-sız tümen yıl.

2 av-a kavşayu küşetz-ün.

adruk küsüş-ler-i top kanıp.

3 alku-nı bilteçi belgürz-ün.

amtı bu buyan küçin-te.

4 30 arslan bilge teŋri ilig künçük ıduk kut.

ançulayu ok ekem tölek kız teŋrim.

5 adın kalmış katun-lar tigin-ler yime.

adasız uşun yaşamak-ta ulatı.

6 alku türlüg küsüş-leri kanıp bütüp.

TERCÜME

. . . . . .

bütün . . . . . .
zâhidler hukümdarı babamız
kahraman *Śākyamuni* . . .
adı yükselmiş burkanın
Altın ağız . . . . . .
açık, vâzıh olarak anlatmış,
bütün arzuları yerine getiren
Amitāyus sūtra'yı,
başkalarına faydalı olsun diye,
saygı ile okuyup, açıklasın diye,
bütün arzularım yerine gelsin diye,
şimdi ben Buyan Kaya Kal bizzat kendim
seçkin bir manç niyeti ile,
saygı göstererek, bin mum yaktırıp,
başkalarına dağıttığımız bütün
büyük iyiliklerimiz sâyesinde,
göğe, yere dayanan
diger bütün rûhların,
temiz töre ile geçinen tanrıların,
töre kuvvetleri artsın.
Artmış, çoğalmış güçleri ile
seçkin, aziz hukümdarın saâdetini,
aynı şekilde bir de hatunların saâdetlerini,
rāja mātra tayzı'larını da
belâsız, kazasız, binlerce yıl
muhafaza ve himâye ederek, korusun;
her türlü arzuları yerine gelip,
her şeyi bilen belirsin.
Şimdi bu iyilik sâyesinde
Arslan Bilge Tengri İlig Künçük Iduk-Kut
bir de ablam Tölek Kız Tengrim
diger geri kalan hanım ve şehzâdeler de
tehlikesiz, uzun yaşamaktan başka,
her türlü arzuları kanıp, yerine gelip,

adaḳ soŋgın-ta terk ödün.

4₁ abıta burḳan uluş-ınta toġmaḳları bolz-un.
amtı mçn buyan ḳay-a ḳal.

2 ayayu bu nomuġ yaḳturmış.
adruḳ buyan-ım küçin-te.

3 alḳu küsüş-ler-im top ḳanıp.
emgek-siz ig-siz inç bolup.

4 edgülüg iş-ler-im terk bütüp.
aŋġ kininte kiç-meṭin (ara)

5 [abıta] burḳan ḳutın bulayın.
yana yime buyan küçinte.

6 . . . . p orun lam-a baḳşı.
yeŋggem ḳutluġ tigin ḳı[z teŋgrim].

5₁ . . . . [ḳı]z teŋgrim orun tigin teŋgrim.

2 siŋgil-ler-i[m] . . . . . .
. . . . . -ım sarıġ açarı.
çın tigin kelin teŋgrim.

3 . . . . . .
ḳız-lar-ım tanyaṣiri beg. irinçin beg.

4 . . . . . .
kilinim turmış tigin başlap.

5 yana yime . . . . . uçı beg.
ekem tilik tigin ḳız teŋgrim.

6 yigen . . . . nırmala şiri beg.
ım-a şiri beg. yigen . . . . . .

[Eksik]

sonunda nihâyet gecikmeden,
Abita burkan diyârında doğsunlar.
Şimdi ben Buyan Kaya Kal
saygı ile bu töreyi yaklaştırıp (?),
bu seçkin iyiliğim sâyesinde
bütün arzularımın hepsine nâil olup,
zahmetsiz, hastalıksız, huzûr içinde,
iyi işlerim derhal tamamlanıp,
en sonunda, ara vermeden,
Abita burkanın saâdetini bulayım.
Bu iyilik sâyesinde yine bir de
. . . . . hoca,
yengem Kutluġ Tigin Kız Tengrim,
. . . Kız Tengrim, Orun Tigin Tengrim,
küçük kız kardeşlerim . . . . . .
. . . . . Sarıġ *Ācārya*,
Çın Tigin Kelin Tengrim,
. . . . . .
kızlarım Tanyaşri Beg, İrinçin Beg,
. . . . . .
gelinim Turmış Tigin başta olmak üzere
bir de . . . . Beg
büyük kız kardeşim Tilik Tigin Kız Tengrim,
yeğen . . . . Nirmala-*Śrī* Beg,
İma *Śrī* Beg, yeğen . . . .

[Eksik]

23

HÂTİME DUÂSI

Bundan önceki parçada (bk. nr. 22) gördüğümüz hâtime-duâsı şeklinin bir benzerine, T I D işâreti ile kayıtlı, başka bir basma eserin altışar satırlı 2 sahifesinde tesâdüf edilmektedir. Burada eseri bastırıp, dağıtan ve bu hayırlı işinden dolayı bunun ecrini ümit eden şahıs Uygur devletinin hukümdarı Künçük Iduk-Kut'un bizzat kendisidir. Künçük Iduk-Kut, kendisinden önce, babası ile annesini ve belki de üvey annesini de zikretmektedir. Babası (bk. str. 5-6, iki ayrı satırda yazılmış olduğuna dikkat edilmelidir) Arslan Bilge Tengri İlig Kiresiz Iduk-Kut, annesi (bk. str. 7) Toḳluġ Ḳutluġ Aġa ve üvey annesi (?) Ḳurçıġan Aġa şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan Uygur hukümdarlarının, tam olarak, Arslan Bilge Teŋri ilig (hukümdarın adı) *Iduḳ-Ḳut* unvanını taşımış oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

Fazladan alınmak istenilen bir vergiye itiraz etmek üzere tanzim edilen bir vesika dolayısı ile, 1309—1334 yılları arasında huküm süren Çağatay sülâlesi hanları devrinde uygurların hâkimi bulunan Künçük Iduk-Kut'tan önce, vesikanın zedelenmiş olan baş kısmında bir Iduk-Kut daha zikredilmektedir. Burada hukümdarın ismi bulunan kısım zedelenmiş olup, yalnız ismin son harfi ....*z* işâreti okunabilmektedir (bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurca yazılar arasında*, s. 6—7, str. 6). Şimdi fotografta *z* 'den önce bir *i* daha görmek mümkündür. Böylece bu iki kaydın bir araya getirilmesi ile Künçük Iduk-Kut'un babası Kireşiz Iduk-Kut'u tesbit etmek ve böylece bu vesikayı tamamlamak mümkün olmaktadır.

Metnin burada ancak son duâ kısmı bulunmaktadır. Bu defa da basılıp-dağıtılmasından sevap umulan bir dinî eserin neşri bahis mevzuu olacaktır. Duâ kısmının şekli, zikredilen isimler dışında, bundan önceki parçanın hemen-hemen aynıdır ve şekil bakımından ileri sürülmüş olan mütâlealar burası için de cârîdir.

METİN

. . . . . .

1₁ adınçıġ | ıduḳ ḳaġan ḳan suu-sın.
2 ançulayu oḳ | ḳuṅg tay ḳıu. ḳatın ḳutın.
raça baḍır-a tayz-ı-ları (yim-e)
3 adasız tudasız tümen yıl.
av-a ḳavsayu küseḍz-ün.
4 adruḳ küsüş-leri top ḳanıp.
alḳu-nı bilteçi belgürz-ün.
5 arslan bilge teṅgri ilig
6 atam kireşiz ıduḳ ḳut.

2₁ anam toḳluġ ḳutluġ aġa birle.
ançulayu ḳurçıġan aġa yime.
2 abıta burḳan uluş-ınta.
antırnı-sız toġup belgürüp.
3 artuḳraḳ terk ödün
adırtlıġ burḳan ḳutın bulz-un-lar.
4 amtı men künçük ıduḳ ḳut
ayayu bu nom-uġ yaḳḍurup.
5 adruḳ buyanım küçinte
alḳu küsüş-lerim top ḳanıp.
6 emgeksiz igsiz inç bolup.
edgülüg iş-lerim terk [bütüp].

. . . . . .

[Eksik]

TERCÜME

. . . . . .

seçkin, mübârek huküm darın saâdetini,
aynı şekilde *huang t'ai-hou* hatun saâdetini,
rāja mātra, t'ai-tsŭ' larını da
kazasız, belâsız binlerce yıl
muhafaza ve himâye ederek, korusun;
her türlü arzuları toptan kanıp,
her şeyi bilen belirsin.
Arslan Bilge Tengri İliğ
babam Kireşiz Iduk-Kut,

annem Toklug Kutlug Ağa ile
aynı şekilde Kurçıgan Ağa da
Abita burkan diyârında
ara vermeden doğup, belirip,
çok kısa bir zaman içinde
fevkal'âde burkan saâdetini bulsunlar.
Şimdi ben Künçük Iduk-Kut
saygı ile bu töreyi yaklaştırıp,
bu seçkin iyiliğim sâyesinde
bütün arzularımın hepsine nâil olup,
zahmetsiz, derdsiz, huzûr içinde
iyi işlerim derhal tamamlanıp,

. . . . . .

[Eksik]

24

HÂTİME DUÂSI

Berlin Turfan yazmaları arasında, ayrıca bir işâret ile belirtilmemiş olan ve basma bir eserin son kısmını teşkil eden, 3 sahifelik bir parça bulunmaktadır. Eser ile bunu yazan veya yazdıran şahısların adlarının bulunması icap eden sahifeler, maalesef, elimize geçmemiştir. Diger benzerlerine nisbetle daha uzun mısrâlardan teşekkül eden bu parça da baş kafiyeler ile birleştirilebilmektedir.

Aynı havayı taşıyan bu hâtime-duâsı bâzı husûslarda az-çok farklı noktalar ihtivâ etmektedir. Burada, mûtad şahıslardan başka, halkın sıhhat ve âfiyeti ile, memlekette rüzgârın vaktinde esip, yağmurun da vaktinde yağarak, ekinlerin iyi olması temennisi de bu eserden ümit edilen iyilikler arasına alınmaktadır.

Hâtime duâsının muhtemel te'sirleri üzerinde durmak isteyenler için, göz önünde bulundurulması lâzım gelen bir noktanın burada ayrıca belirtilmesi faydalı olur. Hukümdar âilesi ile ilgili yerlerde kullanılan yabancı tâbirler arasında, veliahd veya şehzâde mânasına (bk. 25_1: *ḳung tayzı* [*huang t'ai-tsŭ*] *altun uruġlar*; 22_{24}, 23_3: *raça badıra* [*rāja mātra*] *tayzılar*; 26_{12}—$_{13}$: şehzâdelerin adları ve *altun uruġlar*) burada uygurcadaki *tigitler* kullanılmıştır.

METİN

1 . . . . . ḳaġan ḳan-ımız-nıñg
2 artuḳ süz-ük kirtgünç-lüg | ḳuñg tay ḳıu ḳutı-nıñg.
3 ançulayu oḳ | ḳuñg ḳıu-nuñg tigit-ler-niñg yime
4 alḳu öd-lerte ḳut-ları buyan-ları aşılıp | üsḍelip.
5 adasız-ın uṣun yaşamaḳ-ta | ulatı.
2 alḳu türlüg küsüş-leri ḳanıp bütüp.
2 alḳu-nı bilteçi burḳan ḳutın bulmaḳ-ları bolz-un.
3 arḳa ḳamaġ il-niñg budun-nuñg yime
4 aç | ḳız ig kiken-te ulatı ada-ları amrılıp.
5 alḳu ödte yiil yaġmur ödinçe bolup.
3 aş- | lıḳ tarıġ edgü bütüp inç bolz-un-lar.
2 . . . . . .
3 sadu sadu.

TERCÜME

. . . . . .

. . . . . hükümdarımızın,
fevkal'âde temiz imanlı *huang t'ai-hou* saâdetinin,
aynı şekilde *huang-hou* ve şehzâdelerin de
her zaman saâdetleri ve iyilikleri artıp, çoğalıp,
kazasız, belâsız uzun hayat sürmek ve diğer
her türlü arzuları yerine gelip, tamamlanıp,
her şeyi bilen burkan saâdetini bulmağa muvaffak olsunlar.

Diger bütün memleket ve halka da,
açlık, sıkıntı ve hastalıklar gibi, âfetlerden kurtulup,
rüzgâr ve yağmur her vakit zamanında olup,
mahsûller iyi gelişip, huzûr içinde yaşamak nasip olsun.

İyi, iyi.

25

HÂTİME DUÂSI

Başka bir hâtime-duâsına da Turfan yazmaları arasında T I D 172 işâreti ile kayıtlı bir basma eserin bir sahifesinde tesâdüf edilmektedir. Kendisini Kamala Anantaşırı şeklinde kaydeden ve rûhânî zümreye mensûp olduğu anlaşılan hayır sâhibinden başka, diger bir şahıs adına rastlanmamaktadır. Bu parça açık olarak dörtlüklerden ibâret şekli ile, bu nevi duâların manzûm olup-olmadıkları husûsundaki tereddüdü ortadan kaldırmaktadır. Metnin mevcut dörtlükleri şöyle tanzim edilmiştir :

1 *a*	... (eksik) — —	2 *a*	..... *adalar* 12	3 *ö*	.....*tınlığlar* 11
a	.....— —	*a*	..... *amrılıp* 12	*ü*	.....*aşayu* 10
a	.....*uruğları* 19	*a*	..... *oğuşı* 13	*ü*	....*nomlarnıng* 11
a	.....*yaşazun* 14	*a*	..... *bolzunlar* 11	*ü*	..... *bolzunlar* 11
		4 *bu*	..... *tüşinte* 11		
		bu	..... *kininte* 18		
		bu	.... *oğlanlarınga* 13		
		bu	.... *üzlünçüsinte* 13		

İlk üç dörtlük *-zun* veya *-zunlar* şeklinde bitiyor; sonuncusu ise, diğerlerinden farklı olarak, kendi mısrâları arasında mısrâ başı kafiyesinden başka, bir de *a a b a* şeklinde, son kafiyeye de sâhip bulunmaktadır. Hece sayısına gelince, umûmiyetle 11—13 arasında değişen mısrâlar, şahısların adını ihtivâ eden kısımlarda 18 ve 19 heceye kadar çıkmaktadır.

Son dörtlüğün kalıplaşmış şekilde kullanılışı için bk. 26_{24}—$_{27}$.

METİN

. . . . . .

1 ançulayu oḳ | ḳaġan ḳan ḳatun ḳuñg tayz-ı
altun uruġ-ları.
adasız tuda-sız-ın tümen tümen yaşaz-un.

aç ḳız başlap üç türlüg | yavız ada-lar.
amtı-ḳı-a oḳ tavraḳ baḳup amrılıp.
5 arḳ-a ḳamaġ | biş aj-un tınlıġ-lar oġuş-ı.
alasız bir teg meñgi-lig bolz-un-lar.

ögüm ḳañgım başlap alḳu tınlıġ-lar.
üşüksüz nom-luġ aş-ıġ aşayu.
ürlüksüz-in bilip alḳu nom-lar-nıñg.
10 üşlünçü-te burḳan ḳutın | bulz-un-lar.

bu buyan edgü ḳılınç-nıñg tüş-inte
burḳan ḳutın bulup men kamala anantaşiri kininte
buḍ köḍürmeçe | tınlıġ-lar oġlan-lar-ınga
bulturayın nırvan-ıġ añg üşlünçü-sinte

25

TERCÜME

. . . . . .

aynı şekilde hukümdar, *huang t'ai-tsŭ*, altın çocukları,
kazaya-belâya uğramaksızın, binlerce yıl yaşasınlar.

Açlık, sıkıntı başta olmak üzere, üç türlü fena âfetler
şu ânda derhâl gidip, sükûnet bulup,
diger beş âlemdeki mahlûklar da,
istisnâsız, hepsi birden huzûra kavuşsunlar.

Annem ve babam başta olmak üzere, bütün canlılar
her vakit töre nimetinden istifâde ederek,
bütün törelerin devamlı olmadığını bilip,
göçerken burkan saâdetini bulsunlar.

Bu iyilik ve iyi amelin karşılığında
burkan saâdetini bulup, ben Kamala Ananta-Śrī
sonunda ayakta dolaşan canlıların oğlanlarına
tam göçerken, *nirvāna* 'yı bulduraym.

26

HÂTİME DUÂSI

Berlin'de Turfan yazmaları arasında (T III M 190) *yitiken-sūtra* 'ya âit bir çok parçalar bulunmaktadır (bunlardan bir kısmının neşri için bk. R. Rahmeti, *Türkische Turfan-Texte*, VII, Abh. PAW, Phil.-hist. Kl., nr. 12, Berlin, 1936, s. 48—52, 77 v. d. — Bu metin ile ilgili temaslar için bk. M. Lewicki, *Turcica et Mongolica*, *Rocznik Orientalistyczny*, 1949, s. 239—245; L. Ligeti, *Notes sur le colophon du Yitikän sudur*, *Asiatica*, Festschr. Fr. Weller, Leipzig, 1954, s. 397—407 ve A. v. Gabain, *Alttürkische Datierungsformen*, s. 201—202). Bu parçalardan biri 1313 yılında, sâlihât-ı nisvandan" Sılığ Tigin (daha aşağıda Esen ve Sılığ Tigin) tarafından yazdırılmış olup, sonuna bir hâtime-duâsı eklenmiş bulunmaktadır. Muhtelif kimseler tarafından, muhtelif maksatlar ile teksir edilen *Yitiken-sūtra* 'nın bu neşri bir hanım tarafından, umûmî iyilik arzusu yanında, bilhassa kendisinin duçar bulunduğu hastalıklardan kurtulmak ve bundan sonraki âlemlerde bir daha kız vücûdunda dünyaya gelmemek arzusunu tahakkuk ettirmek niyeti ile yapılmıştır.

T III M 190 işâretini taşıyan bu parça altışar satırlık 5 sahifeden ibâret olup, başta 5 satırlık tarih ve kayıt kısmından sonra, 14 satırda 12 mısrâlık bir kısım ile bunu tâkip eden 6 satırlık bir mensûr parça bir dörtlükten ibâret bir manzûm kısım ile nihâyet bulmaktadır. sahife burada sona ermekle berâber, metnin daha devam etmiş olması muhtemeldir (ilk neşrinde metnin sonuna eklenmiş olan 144—148 satırlar için bk. nr. 27).

Metnin bizi burada yakından ilgilendiren kısmı olan asıl hâtime-duâsını içine alan 12 mısrâın hepsi de, daha önce gördüğümüz misâllerde de olduğu gibi, *a* ile başlamakta ve mısrâlar parçalanmadan devam etmektedir. Fakat bunların dörtlükler hâlinde tasavvur edilmesi pek âlâ mümkündür.

Bunu müteâkip, ortaya sokulan 6 satırlık mensûr bir parçadan sonra, *bu-* ile başlayan ve son kafiyeler ile de takviye edilen bir dörtlük gelmektedir (benzeri için bk. nr. 25).

İlk üç dörtlük veya 12 mısrâlık asıl kısım, mısrâ başı kafiyesi ile birbirine bağlanmış bir birlik hâlinde olup, muhteva bakımından muay-

yen bir maksadı içine alan bir şekil olarak da kabûl edilebilir. Hece sayısı, bilhassa kayıt mısrâlarında, çok değişiktir. Sonuncu dörtlük

bu.....küçinte 10
bu..... kininte 18
bu..... oğlanınga 11
bu..... tübinde 11

şeklinde tanzim edilmiş olup, mısrâ sonraları *a a b a* âhengi ve 10—11 hecesi ile, muntazam bir manzara arzeder. İkinci mısrâdaki hece sayısı şahıs adlarını içine alan kayıttan ileri gelmektedir.

METİN

1₁ yime kuy şıpḳanlıġ ud yıl altınç
2 ay bir yaŋı ağır uluġ busat baçaġ
3 kün öz-e. men üç erdinilerke
4 pek ḳatıġ süzük kirtgünç köŋüllüg
5 upasanç sılıġ tigin

6 alḳu türlüg adalarta umuġ boltaçı
2₁ arış arıġ bu yitiken sudur edinig
2 ağzanıp miŋ küün tükel yaḳturup
3 adınlarḳa ülemiş buyan küçinte

4 adınçıġ ıduḳ ḳaġan ḳan suu-sı
5 ağır buyanlıġ | ḳuŋ tay ḳıu ḳutı
3₁—6 ançulayu oḳ | ḳuŋ ḳıu ḳutı kuşala sit ibala | başlap
2 altun uruġları birle

3 alḳu ödte buyanları aşılıp üstelip
4 adasız uzun yaşamaḳta ulatı
5 alḳu türlüg küsüşleri ḳanıp bütüp
4₁—6 alḳunı bilteçi burḳan ḳutın bulmaḳları | bolzun

2 yana yime men sılıġ tigin . . .
3 ig ağrıġ öze bastıḳmaḳ tıltağı . . .
4 bu yitiken sudurnuŋ yigin adruḳ
5 eşitip igtin ağrıġtın ozayın
6 ajunlar sayu ḳız et'üzinte toġmayın
5₁ tip ḳut küsüş öritü tegindim

2 bu buyan edgü ḳılınç küçinte
3 burḳan ḳutın bulup biz esen. sılıġ tigin birle kininte
4 but kötürmeçe tınlıġ oġlanıŋa
5—6 bulturayın nırvanıġ | aŋ tüpinde.

26

TERCÜME

Yine *kuei shih-kan*'a dâhil sığır yılı, altıncı ayın
ilk günü olan mübârek, büyük oruç
gününde, ben üç cevhere
çok kuvvetli ve temiz gönül ile inanan,
sâlihât-ı nisvandan Sılıg Tigin,

Her türlü tehlike ânlarında ümit olan
bu temiz, duru *Yitiken sūtra* cevherini
okuyup, bin mumu tamâmen yaktırarak,
başkalarına üleştirilen bu iyilik sâyesinde,

Seçkin, aziz hukümdar saâdeti,
çok fazîlet sâhibi dul-imparatoriça saâdeti,
aynı şekilde imparatoriça saâdeti ve
Kuśala ile Siddhipāla başta olmak üzere,
altın çocukları ile birlikte;

Her vakit iyilikleri artıp, çoğalıp,
belâsız-kazasız uzun yaşamaktan başka, diger
her türlü arzuları yerine gelip, tamamlanıp,
her şeyi bilen burkan saâdetini bulmağa muvaffak
olsunlar.

Yine bir de ben Sılıg Tigin . . .
hastalıkların baskısına uğramak sebebi ile,
bu *Yitiken sūtra*'nın üstünlüğünü, seçkinliğini
işitip, bu hastalıklardan kurtulayım ve
hiç bir âlemde kız olarak dünyaya gelmeyeyim
diye, niyâz ve arzu izharına cesâret ettim.

Bu fazîlet ve iyilikler sâyesinde
burkan saâdetini bulup, biz Esen ve Sılıg Tigin birlikte
sonunda ayak üzerinde dolaşan canlıların oğlanlarına
en nihâyet *nirvāna*'yı bulduralım.

27

HÂTİME DUÂSI

Berlin Turfan yazmaları arasında (T III M 190) bulunan bu parça, aynı ölçü ve benzerlikler dolayısı ile, metnin ilk neşrinde 27. parçanın devamı olarak gösterilmiştir. Fakat bu parça bunun devamı olmayıp, başka bir esere âit bulunmalıdır. Çünkü mevcut kayıtlara göre, metnin ilk kısmı bir hanım (Sılığ Tigin) tarafından yazılmış, bu son kısım ise, kadınlarından bahsedildiğine göre, bir erkek tarafından kaleme alınmış olmalıdır.

Dörtlük şeklinde tanzim edilmiş olup, mısrâ başı kafiyesi ile bağlanmış olduğu gibi, hece sayısı bakımından da muntazamdır.

a..... *uluğlarım* 15
a.....*bakşılarım* 13
a..... *tujıtta* 14
a..... *bolzun* 15

27

METİN

1 ögüm ḳaŋgım ḳatunlarım evirü uluġlarım
2 özeliksiz nom boşġunmış öz baḳşılarım
3 ülgüsüz yaşlıġ yirtincüte üstün tujitta
4 öz öz küsemiş taplarınça toġmaḳları bolzun.

27

TERCÜME

Annem, babam, karılarım, bir de büyüklerim,
en yüksek töreleri öğrenmiş kendi hocalarım;
sayısız yaşlı dünyada, yüksekteki *tuşita* 'da
her biri kendi istediği şekilde doğmağa muvaffak olsun.

III

İSLÂM MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

III

İSLÂM MUHİTİNDE YAZILAN ESERLER

Türk kültür merkezlerinden biri olan Turfan ve civarında yapılan hafriyatta diğer yazmaları ile birlikte meydana çıkan eserler arasında, ancak bir kaç sahifesi muhafaza edilmiş olan bir mecmua içinde, türk-islâm muhitinde kaleme alınmış bir kaç manzûm parça bulunmaktadır. Berlin Turfan metinleri arasında T I D 155 işâreti ile kayıtlı, sahifeleri üst-üste getirilerek, ortasından dikilmek suretiyle cild hâline konulan bu mecmua, dikiş yerinde kalan sahife parçalarından anlaşıldığına göre, türkçeden başka, moğulca parçaları da içine almakta idi. Bunların birinde türkçe bir Nemrud hikâyesinden bir kaç satır muhafaza edilmiştir :

. . . eŋ̄g kiçig eŋ̄g küçsüzni ıdġay-men. ol
barıp nem[rud-nuŋ̄g. . .] kirgey tip tidi.
çibinden eŋ̄g kiçig çibin[ni ıdtı]. sen
bargıl, nemrudnı bat öldürüp kelgil tip

TERCÜMESİ

„... (Tanrı) : — (Mahluklarımdan) en küçük ve en güçsüzünü göndereceğim; o gidip, Nemrud'un ... girecektir — dedi ve sineklerden en küçük sineği gönderdi : — Sen git, Nemrud'u çabuk öldürüp gel! — dedi".

Manzûm parçalar ile dinî hikâyeler ve ata-sözleri ihtiva eden bir nevi cönk olan bu mecmuadaki 2—6 dörtlük ihtiva eden 6 kısımdan ibâret küçük parçalar, ahlâkî, ictimâî ve insânî mevzûları içine almakta olup, dinî sâhaya âit olmamaları ile, daha önceki türk şiir örneklerinden ayrılmaktadır. Nazım şekli ve ifâde tarzı ile daha sonraki halk edebiyatını andıran bu manzûmelerin, eski ile yeni arasında bir bağ vazifesini görmekte olduğu ileri sürülürse, hakikatten pek uzaklaşılmış olmaz. Mısrâlar burada da işâretler ile birbirinden ayrılmak suretiyle, arka-

arkaya sıralanmaktadır. Daha önceki manzûmelerde de kısmen görüldüğü gibi, burada da mısrâların dış şekli henüz şiir mimârisinin bir unsuru hâline gelmemiştir.

Bu manzûm parçaların ilk neşri için bk. W. Bang ve R. Rahmeti, *Lieder aus Alt-Turfan* (*Asia Major*, IX, facs. 2, Otto Frank Festschrift, 1933, s. 129—140).

28

AĞIT

Bir şahsın ihtiyar annesi ile genç karısını ve iki evlâdını ağlar vaziyette tasvir eden bu eserin bir beyin ölümü münâsebeti ile söylenen bir ağıt olması pek muhtemeldir. 4 dörtlük içinde toplanan 16 mısrâı ihtiva eden bu parça şu şekilde tanzim edilmiştir :

1 *a*..... *kükirep* 9
a..... *yağurur* 8
a..... *anam* 8
a..... *ạkıdur* 10

2 *ḳa*..... *kükirep* 10
ḳa..... *yağurur* 8
ḳa..... *anam* 7
ḳa..... *ạkıdur* 9

3 *ya*.....*kükürep* 9
ya.....*yağıdur* 8
ya.....*alġanlarım* 8
ya..... *ạkıdur* 7

4 *kü*..... *örlep* 9
kö..... *yağıdur* 7
kö.....*kiçig* 8
kö..... *ạkıdur* 9

Mısrâ başı kafiyeleri ile meydana gelen bu dörtlükler kendi aralarında *ạkıdur* kelimesinin tekrarı ile birleştirilmektedir. Dörtlüklerde ilk mısrâların aynı kelimeler ile sona ermesi umûmî âhenge yardım etmektedir (ilk iki dörtlükte *bulıt örlep kükirep*, üçüncüsünde *bulıt yaşnap kükürep* ve dördüncüsünde *bulıt kükürep örlep*, şeklinde yazılmaktadır; sonuncusunda *örlep* ve *kükürep* kelimelerinin yeri müstensih tarafından değiştirilmiş olabilir). İkinci mısrâların ilk iki dörtlükte *yağurur* ve son iki dörtlükte *yağıdur* ile sona ermesi âhengi takviye eden unsurlardır. Üçüncü mısrâın ilk üç dörtlükte *-m* ile bitmesi de bu âhenk halkalarından birini teşkil eder. Dördüncü dörtlükte bir istisnâ gibi duran *kiçig* sözü dikkate alınmazsa, mısrâ sonu kafiye her dörtlük için *a b c b* şeklinde gösterilebilir.

Dörtlüklerde ilk iki mısrâın bir tabiat manzarası tasvirini ihtivâ etmesi dörtlük içinde asıl söylemek istenilen vâkıaya, dinleyicilerin rûh durumunu hazırlayan bir kısım olarak, daha sonraki halk edebiyatı nümûnelerinde bol-bol rastlanan husûsî bir ifâde tarzıdır. Bunların pek az farklar ile tekrarlanması, ayrı parçaları muhteva bakımından birbirine birleştirdiği gibi, bu tekrar vâsıtası ile ayrı bir musiki havası da yaratılmaktadır.

Hece sayısı bakımından 7—10 arasında değişen mısrâlar (yazılışına göre: 7 heceli 2 mısrâ, 8 — 7, 9 — 5 ve 10 heceli 2 mısrâ), musikiye göre daha sıkı bir şekilde 8 heceli bir vezin etrâfında toplanabilir.

METİN

(1) aḳlar bulıt örlep kükirep
alḳuḳa mu ḳar yaġurur
aḳ bir saçlıġ ḳarı anam
açıyu mu yaşların aḳıdur

(2) ḳaralar bulut örlep kükirep
ḳar mu yaġmur ol yaġurur
ḳarı yaşlıġ ol anam
ḳayġuda mu yaşın aḳıdur

(3) yazḳı bulut yaşlap küküreр
yaġmurlar mu ol yaġıdur
yaşı kiçig alġanlarım
yaşların mu aḳıdur

(4) küzki bulıt küküreр örlep
köp mü yaġmur ol yaġıdur
köngül taşım iki kiçig
köz yaşların mu ol aḳıdur

28

TERCÜME

Ak bulutlar yükselip, gürleyerek,
her tarafa kar mı yağdırır;
ak saçlı o ihtiyar annem
acılar içinde mi göz yaşlarını akıtır.

Kara bulutlar yükselip, gürleyerek,
kar mı, yağmur mu yağdırır;
o ihtiyar, yaşlı annem
kaygı içinden mi göz yaşlarını akıtır.

Bahar bulutları şimşek çakıp, gürleyerek,
yağmurlar mı yağdırır;
yaşı küçük aldıklarım
göz yaşları mı akıtır.

Son bahar bulutları gürleyip, yükselerek,
çok mu yağmur yağdırır;
gönlümün taşı, iki küçük
göz yaşlarını mı akıtır.

29

AYRILIŞ

Yavruların babalarını, kardeş ve gelinlerin ağa-beylerini, yiğitlerin beylerini aradıklarını, kaygı ve kederin geçip, tekrar kavuşacakları günü arzuladıklarını tasvir eden ve böylece ayrılış havasını canlandıran bu parça 3 dörtlük içinde toplanan 12 mısrâdan ibârettir ve şu şekilde tanzim edilmiştir :

1	*a*..... *ḳulun*	8	2	*be*..... *oğlan*	8	3	*ḳa*..... *oğlan*	8
	a.....*termü erki*	8		*be*..... *termü erki*	8		*ḳa*.....*termü erki*	8
	a..... *kelin*	8		*be*.....*ḳırḳın*	8		*ḳa*..... *küsep*	8
	a.....*termü erki*	8		*be*.... *köngülin erki*	9		*ḳa*.....*termü erki*	—

Muntazam baş kafiyeler yanında, gerek dörtlükler, gerek dörtlüklerin 2. mısrâları, *termü erki* (2. dörtlük hâric, burada zedelenmiş olan kısım doldurulmuştur) tekrarı ile, birbirine bağlanmaktadır. Mısrâlar *a b a b* ve 3. dörtlüğe göre, *a b c b* şeklinde toplanabilir. Burada âhengi bir de ikinci mısrâların başındaki *atam*, *begim* sözleri de te'min etmektedir. Bu tekrarlardan başka, mısrâlarda husûsî bir ses âhengi unsuruna tesâdüf edilmez.

Mısrâlarda hece sayısı muntazam bir şekilde 8 hece hâlinde devam eder. Bir istisnâ gibi görülen 2. dörtlüğün 4. mısrâı doldurulmuştur; burada *köngülin* kolayca *köŋlin* şeklinde okunabilir.

29

METİN

(1) adaylarım ḳaçma ḳulun
atam ḳayda termü erki
amraḳ toġmış ini kelin
aġam ḳayda termü erki

(2) belde turġan biş-on oġlan
begim ḳayda termü erki,
bezeklikte ḳızlar ḳırḳın
bertermü köŋülin (erki)

(3) ḳatta turġan ḳaç ol oġlan
ḳayda begim termü erki
ḳaġuşġuluġ künni küsep
ḳayġu . . . . . erki

29

TERCÜME

Yavrularım, kaçak kulun,
— "Babam nerede?" — der mi dersin?
sevgili doğan, küçük kardeş, gelin,
— "Ağam nerede?" — der mi dersin?

Belde duran elli yiğit,
— "Beyim nerede?" — der mi dersin?
haremdeki kızlar, câriyeler,
kalplerini paralar mı dersin?

Katımda duran bütün o yiğitler
"Nerede beyim!" — der mi dersin?
kavuşma gününü arzulayıp
— "Kaygı geçer!" — der mi dersin?

30

ARKADAŞLIK

Arkadaşlık münâsebetlerinden bahseden ve arkadaşlara karşı iyi muâmele etmenin lüzûmu üzerinde duran, cömerdliği öven, hasisliği yeren bu parça, başı sonu eksik 3 dörtlük ihtiva eder.

1 —..... — —	2 *edgü*..... *eşinge* 7	3 *cuvan*..... *ḳılġan* 8
—..... *bildeçi* —	*andın*..... *ḳıldaçı* 7	*iki*..... *buldaçı* 7
eşi..... *can* 7	*yaman*..... *eşinge* 8	*baḫıl*..... *ḳılġan* 7
ḳanın..... *ḳıldaçı* 7	*uġan*..... *birdeçi* 9	—..... *öldeçi* —

Bu ve bundan sonraki parçaların en mühim vasfı mısrâ başı kafiyelerinin bulunmamasıdır, Dörtlüklerde ayrıca birbirine bağlanmayan, fakat mısrâları daha sağlam ve âhenkli tanzim edilen parça *a b a b* şeklinde toplanabilir. Parça bu bakımdan halk türkülerinden farklı olup, dörtlükler mâna bakımından müstakil görünmekle berâber, umûmî olarak birbirinin devamı telakki edilebilir; yâni halk edebiyatından ziyâde, bir şâir kaleminden çıkan edebî bir parçaya benzer.

Hece sayısı bakımından mısrâlar 7 heceli olup, ancak 2 mısrâ 8 hecelidir (3. dörtlüğün ilk mısrâı 7 heceli okunabilir).

METİN

(1) 1 . . . . . .

ḳadirin bildeçi
eşi üçün aziz can
ḳanın ḳurban ḳıldaçı.

(2) 5 edgü saḳın eşiŋke
andın edgü keldeçi
yaman saḳınsaŋg eşiŋke
uġan sezaŋg birdeçi.

(3) cuanmartlınkı ḫu ḳılġan
10 iki ajunnı buldaçı
baḫıllıḳnı ḫu ḳılġan
. . . . . zin öldeçi.

30

TERCÜME

. . . . . .
. . . . kadrini bilir;
arkadaşı için aziz canını
ve kanını kurban eder.

Arkadaşın için her vakit iyilik düşün,
ondan da sana dâimâ iyilik gelir;
arkadaşın için kötülük düşünürsen,
tanrı sana lâyık olduğun cezayı verir.

Cömerdliği kendisine âdet edinen
her iki dünya nimetini bulur,
hasisliği âdet edinen kimse ise,
. . . . . ölür.

31

BİLGİ

Bilgi tavsiye eden ve bilgiyi öven bir manzûme olup, iki dörtlük hâlinde 8 mısrâ ihtiva eder. Dörtlükler şöyle tanzim edilmiştir :

1	*bilig*	*begim*	7	2 *bilig*	*bilinge* 7
	bilig	*eş bolur*	7	*taş*	*ḳaş bolur* 7
	bilig	*erke*	7	*bilig*	*yanınga* 7
	bir	*tuş bolur*	9	*altun*	*taş bolur* 7

Mısrâ başı kafiyesi ilk dörtlükte mevcut gibi görünüyorsa da, ikinci dörtlükteki durum bunu teyit etmemektedir. 2. ve 4. mısrâlardaki son kefiyelere göre, ilk iki mısrâ bir bütün olarak kabûl edilirse, 1. ve 3. mısrâlardaki *bilig* mısrâ başı kafiyesi telakki olunabilir. Mısrâ sonu kafiyeleri ise, muntazamdır. Her ikinci mısrâda tekrarlanmakta olan *bolur*'dan önce *eş*, *tuş*, *ḳaş* ve *taş* kelimeleri asıl kafiyeyi teşkil eder.

Mısrâ içinde de âhengi kuvvetlendiren ses tekrarlamaları mevcuttur. Msl. ilk dörtlüğün ilk mısrâında *bilig bilinğ ya begim* gibi ses gurupları esere ayrı bir âhenk temin etmektedir.

Hece sayısı bakımından mısrâlar, her yerde 4+3 olmak üzere, yedişer hecelidir.

31

METİN

(1) 1 bilig biliŋ ya begim
bilig saŋa eş bolur
bilig bilgen ol erke
bir kün devlet tuş bolur.

(2) 5 biliglig er biliŋge
taş ḳurşansa ḳaş bolur
biligsiziŋ yanıŋa
altun ḳoysa taş bolur.

31

TERCÜME

1 Bilgi bilin, ey beyim !
bilgi sana eş olur;
bilgi bilen insana
bir gün devlet yar olur.

5 Bilgili insan beline
taş kuşansa, kaş olur;
bilgisizin yanına
altın konsa, taş olur.

32

FAZÎLET

Dış görünüşü bakımından bir birlik teşkil eden bu manzûmenin dörtlükleri ağaç, meyva, kuş v. b. ile kader, iyilik v. b. bahsetmekte olup, şu şekilde tanzim edilmiştir. :

1 *köp*..... *turur* 7	2 *iş*..... *işni* 7	3 *erdem*.....*laçın* 7
aşraḳı.....*-si bar* 7	*kör*.....*yolnı* 7	*erdem*..... *açın* 7
ḳamuġ.....*erür* 7	*kes*..... *talnı* 7	*key*.....*tacın* 7
ḳul..... *-çı bar* 7	*töbe*.....*-si bar* 8	*töbe*.....*bar* —
	4 *bul*.....*ḳadem* 7	
	oḳır..... — —	
	erik.....*ḳalem* 7	
	anıng.....*-si bar* 7	

Görüldüğü gibi, mısrâ başı kafiyesi yoktur; fakat son kafiye, bâzı istisnâlar ile, oldukça muntazamdır. Daha sonraki örneklerde de görüleceği şekilde, ilk dörtlüğün ikinci mısrâının sonu ile dörtlüklerin 4. mısrâları aynı kafiye ile birbirine bağlanmaktadır. Burada *bar* tekrar olarak kabûl edilirse, kafiyenin önceki kelimelerde bulunması icap eder. Fakat ilk dörtlüğün 4. mısrâındaki *saḳınçı* (tereddütlü okunmuştur), ikincisinde *mivesi* (belki tekrar sayılmamıştır), üçüncüsündeki kelime zedelenmiştir ve düördüncüsünde *mezesi* pek düzgün bir kafiye sayılamaz. Böylece bütün parça, son kafiyeye göre, şu şekilde tasavvur edilebilir. :

1. a b a b
2. c c c b
3. d d d b
4. e e e b

Hece sayısı bakımından mısrâlar 7 heceli olup, 3+4 şeklinde sıralanmaktadır.

METİN

(1) köp ıġaç öre turur
aşıraḳı mivesi bar
ḳamuġ iş ırabtın erür
ḳulnuñ ne saḳınçı bar.

(2) iş ḳılġu eygü işni
körkitür köni yolnı,
kesmeñgler egri talnı
töbesinde mivesi bar.

(3) erdemlig ḳara laçın
erdemsiz ḳalmaz açın,
keyseñgiz körklüg tacın
töbesinde . . . . bar.

(4) bulfayız urdu ḳadem
oḳırlar . . . . . .
eriksc iligi ḳalem
anuñ bir meşesi bar.

32
TERCÜME

Bir çok ağaçlar dimdik ayakta durur,
fakat pek azının meyvası var;
bütün işler Allahtandır,
kulun ne düşüncesi var!

İyi arkadaşı eş edinmeli,
o insana doğru yolu gösterir;
eğri dalı kesmeyiniz,
tepesinde meyvası var !

Mârifetli kara laçın da
mârifetsizi de, hiç biri aç kalmaz;
güzellik tacını giyerseniz,
tepesinde . . . . . var!

Ebülfayız adımını attı,
. . . . . okurlar;
eli kaleme hâkim olursa,
onun bir zevki var!

33

İYİLİK ve DOĞRULUK

İşi düşünerek yapmak, sonra inkâra kalkışmamak, kusursuz olmağa çalışmak, eşe karşı dürüst davranmak v. b. gibi, ahlakî fikirleri içine alan bu 6 dörtlükten ibâret parça şöyle tanzim edilmiştir :

1 *kıl..... kılıklarını* 7	2 *bir..... — —*	3 *kir..... kirini* 8
aş.... sanmış kerek 7	*sü...bakmış kerek* 7	*suv... yumış kerek* 7
san..... kin 7	*ka.....— —*	*söz..... yusa* 7
ne....tanmış kerek 7	*—.....— kerek —*	*ne.... kılmış kerek* 7
4 *ne..... ayıbsızlık* 7	5 *ay..... er* 7	6 *ak.....tüzün* 7
ay....bolmış kerek 7	*boy...sunmış kerek* 7	*ang... birmiş kerek* 7
ay.....kin 7	*ol.....birle* 7	*meng .....ök* 7
ne.....— kerek —	*ti.....kılmış kerek* 7	*ta..... aymış kerek* 7

Mısrâ başı kafiyeler bu parçada da nazmın bünyesine dâhil değildir. Mısrâ sonu kafiyeler yerinde de âhengi te'min eden tekrarlar bulunmaktadır. Aynı ses guruplarının tekrarlanması ile dörtlükleri birbirine bağlanmış telakki etmek mümkündür. Dörtlükler içindeki mısrâlar *a b a b* şeklinde bağlıdır. *-mış kerek* gibi ekler, 3. ve 5. dörtlükler müstesnâ (burada her ikisinde de *kılmış kerek* şeklindedir), muhtelif fiillerin sonuna gelmekle berâber, bütün fiiller, ilk dörtlükte olduğu gibi (burada *sanmış* ve *tanmış*), kafiye teşkil edecek durumda değildir. Mısrâlar içinde âhenk te'min eden başka unsurlara pek tesâdüf edilmez.

Hece sayısına göre, bütün mısrâlar, 3. dörtlüğün ilk mısrâı müstesna, 7 heceli olup, 3+4 şeklinde tanzim edilmiştir.

Bir kaç mevzuun aynı şekil içinde birleştirilmiş olması, bu parçaya ayrı bir husûsiyet vermektedir.

METİN

(1) kılmağu kılıklarnı
aşnuça sanmış kerek
sanmadın kılmışta kin
netegin tanmış kerek.

(2) bir badman . . . .
sürisin bakmış kerek
kart kiçig yigit . . . .
. . . . . kerek.

(3) kirikken tonlar kirin
suv öze yumış kerek
söz kiri kitmes yusa
netegin kılmış kerek.

(4) ne hoş bu ayıbsızlık
ayıbsız bolmış kerek
ayıbsız bolmışta kin
ne kılsa . . . kerek.

(5) ayıbsız tişike er
boyunın sumış kerek
ol andağ tüzün birle
tiriglik kılmış kerek.

(6) akıkat bolsa tüzün
anga can birmiş kerek
mengi çın ol mengi ok
takı ne aymış kerek.

33

TERCÜME

Yapılmayacak hareketleri
önceden düşünmek gerek;
düşünmeden, yaptıktan sonra,
nasıl inkâr etmek gerek.

Bir batman . . . . .
kur'asına bakmak gerek;
ihtiyar, genç, yiğit . . .
. . . . . gerek.

Kirlenen elbiselerin kirini
su ile yıkamak gerek;
sözün kiri yıkasan gitmez,
bunu nasıl yapmak gerek.

Ne hoş bu ayıbsızlık,
ayıbsız olmak gerek;
ayıbsız olduktan sonra.
ne yapsa . . . gerek.

Ayıbsız kadına erkek
boynunu eğmek gerek;
öyle dürüst bir insan ile
hayat sürmek gerek.

O hakikaten dürüst olursa,
ona can vermek gerek;
bu ebedî bir gerçektir, ebedî,
daha ne demek gerek.

IV

NAZIM İLE İLGİLİ PARÇALAR

IV

NAZIM İLE İLGİLİ PARÇALAR

Türk nazmının inkişaf merhâleleri bahis mevzuu olurken, bir nevi manzûm birlikler şeklinde tavsif edilebilecek ata-sözleri ile mânanın sırlı te'sirini artırmak üzere, bâzı vesileler ile muayyen hitâp tarzında kullanılan "bağlı" tâbir veya cümleler de göz önünde tutulmalıdır.

Türk ata-sözleri kalıplaşmış mânaların şekillendirilmiş bir ifâde tarzı olup, muhtelif devir ve muhitlere göre az-çok farklı kisvelere bürünmüş bulunmaktadır. Türk nazmının en eski şekillerinden biri olan bu ata-sözlerinin tarihî inkişaf devirleri ve yayılış sâhaları içinde meydana gelen kalıpları ile ifâde ve âhenk bakımından mukayeseli bir araştırmaya tâbi tutmak, şüphesiz, bir çok husûsların aydınlatılmasına yardım edecektir.

Türk şiirinin, eski nümûnelerinde olduğu kadar, bugünkü halk edebiyatında da dâimâ müşâhede edilen başlıca unsurlarından birini, türk edebî üslûbunda derin kökler ile yerleşmiş olan ifâde müvâziliği teşkil etmektedir. Yalnız düşüncede değil, türk dilinin yapısında da mühim yer tutan bu müvâzene unsuru, birbirini desteklemek veya kuvvetlendirmek üzere, yan-yana gelen, birbirine eş veya zıd fikir ve ifâdelerden meydana gelir. Mevzuun işlenmesinder olduğu kadar, edebî ifâdede de güzel âhenkli ve akıcı bir üslûp içine mükemmel bir surette yerleştirilebilen bu tarzdan pek çok istifâde imkânları mevcuttur. Türk rûhuna ve bu rûhun yoğurduğu dilin yapısına uygun olan bu tarz, taklid edilmeğe, inkişaf ettirilmeğe ve bu esas üzerinde yeni-yeni tecrübelere cidden değer bir kıymettir. Dikkatli kullanılan yahut, başka bir tâbirle, tam ifâdesini bulan ata-sözlerinde, âhenk, baş ve son kafiye, vezin v. b. v. b. gibi, şiirde aranılan bütün esas unsurlar mevcuttur.

Türk ata-sözlerinin bugüne kadar tesbit edilen en eski şekillerine, kendisine başka bir çok hususlarda da borçlu bulunduğumuz Mahmud Kâşgarî 'nin eserinde rastlıyoruz (bk. C. Brockelmann, *Altturkestanische Volksweisheit, Ostasiat. Zeitschr.*, 1920, VIII, 49—73; F. Hommel, *Zu den alttürkischen Sprichwörtern, Asia*, Festschrift f. Fr. Hirth, s. 181—191; trk. için bk.

34

ATA - SÖZLERİ

Buraya alınmış olan ata-sözleri aş.-yk. aynı devrin mahsûlü olmakla berâber, islâm muhitinin henüz dışında bulunan bir türk zümresine âit bulunmaktadır. Berlin Turfan yazmaları arasında T II Y 19 işâretini taşıyan bir tıp kitabının (bk. R. Rahmeti, *Zur Heilkunde der Uiguren*, I, SPAW, Phil.-hist. Kl. XXIV, 1930) boş kalan sahifelerinde yazılı bulunan bu ata-sözleri ayrıca bir başlık altında sıralanmıştır: *yime türk savında bar* ("yine türk ata-sözlerinde var"). Burada *türk* kelimesinin ayrıca kaydedilmiş olmasının elbette bir mânası vardı (13 ata-sözü ihtiva eden bu kısmın ilk neşri için bk. R. Rahmeti, *Türkische Turfan-Texte*, VII, Abh. PAW, Phil.-hist. Kl. 12, Berlin, 1936, s. 53 v.d., 78 v.d.). Bir tânesi de (14) bir şiir mecmuasında (T I D 155), sahifenin boş kalan yerine sonradan ilâve edilmiştir (bk. W. Bang ve R. Rahmeti, *Lieder aus Alt-Turfan*, *Asia Major*, IX/2, s. 130).

Bu 14 ata-sözünden 4 tânesi ikişer mısrâlık beyitler hâlinde olup, üçünün başı ve sonu kafiyelidir. Bunlardan 2. ile 14. ata-sözleri bu bakımdan en muntazamlarından olup, bütün nazım husûsiyetlerine mâlik bulunmaktadır; birincisinin mısrâları 12 (5+7), ikincisinin 13 (8+5) hecelidir. Yapısı bakımından ikincisinin aynı olan ilk ata-sözünün mısrâlarından biri 12 (5+7) olduğu hâlde, ikincisi 17 (5+6+6) hecelidir (burada *etük içindeki* sözleri, *ulyaḳ*'ın izahı mâhiyetinde, sonradan ilâve edilmiş olabilir). İki mısrâlılardan 5. ata-sözü baş kafiyesiz, fakat sonu âhenkli olup, ilk mısrâı 16 (8+8), ikincisi 17 (10+7) hecelidir. Geri kalan tek mısrâlı ata-sözleri muhtelif uzunluktadır; msl. 4. — 10 (5+5), 7. — 16 (8+8), 3. — 14 (9+5), 6., 11., 13. — 9 (5+4), 9. — 10 (6+4), 5. — 10 (5+5), 12. — 11 (7+4), 8. — 10 (4+6).

Sırada 2. olarak kaydedilen ata-sözünde iyilik yapan insanların burkanlar ile bir olduğu fikri ile 1. ata-sözündeki fazîletli insanın, cevhere benzetilemesinin, tabiî, türklerin islâmiyetten önceki burkancılık hayatı ile ilgili olduğu ayrıca kaydedilmeğe değer bir husûsiyettir.

6., 9. ve 10. ata-sözleri için krş. Kâşgarî, III. 197 : *arslan ḳarısar sıḳan ütin küdezür* ("arslan ihtiyarlarsa, sıçan deliğini bekler"), 7. ve 8.

ata-sözleri de Kâşgarî (1, 70)'deki *künde irük yoḳ begde ḳıyıḳ yoḳ* ("güneşte eksiklik yok, begde eğrilik yok") ile mukayese edilebilir.

5. ata-sözü için krş. Kazan türkçesinde : *kün körmegen kün körse, kündüz çıra yandırır | ton körmegen ton körse, ḳaġa-ḳaġa tozdırır* ("gün görmeyen kimse gün görürse, gündüz ışık yakar; elbise görmeyen kimse elbise sâhibi olursa, vura-vura yıpratır").

METİN

yime türk savında bar

1 erdemlig kişi erdini birle tüz ol
erdemsiz kişi etük içindeki ulyaḳ birle tüz ol

2 buyanlıġ kişi burḳanlar birle tüz ol
buyansız kişi buḳ baḳır birle tüz ol

3 kiminiñ tamırı yoġun bolsar ḳanaġı yiñgil

4 er ḳutı beliñ suv ḳutı teriñ

5 begimsinmeyük beg bolsar beltir sayu berge salur
ataḳımsınmayuḳ atıġ bulsar art sayu mayaḳayur

6 it ḳarı bolsar yatıp ürür

7 ḳoçu tağında ḳaplan yoḳ ḳuduġ suvında balıḳ yoḳ

8 tağda öz yoḳ say yazıda bel yoḳ

9 teve ḳarı bolsar bunḳal bolur

10 ud ḳarı bolsar murançın bolur

11 ḳız ḳarı bolsar ḳıçın körgü

12 ḳoyınçılar ḳarı bolsar irçin bolur

13 er ḳarı bolsar kerçin bolur

14 yaġmur yaġsa ḳapuñ bolsun yabınġu kergek
yavuz kişi yaḳın kelse abınġu kergek

TERCÜME

Bir de türk ata-sözlerinde şunlar vardır:

1 Fazîletli insan cevherle birdir,
fazîletsiz insan çizme içindeki taban astarı ile birdir.

2 İyilik yapan insan burkanlarla birdir,
iyilik yapmayan insan boş bakır ile birdir.

3 Kimin damarı kalın ise, onun kan aldırması kolay olur.

4 Yiğitin değeri korku zamanında, suyun değeri derinliğinde.

5 Bey olmayacak kimse bey olursa, her yol kavşağına sopa koyar;
şöhrete lâyık olmayan kimse şöhret bulursa, her dağın sırtına işâret diker.

6 İt ihtiyarlarsa, yatıp havlar.

7 Koçu dağında kaplan yok, kuyu suyunda balık yok.

8 Dağda düzlük olmaz, düzlük yerde bel olmaz.

9 Deve ihtiyarlarsa, *bunḳal* olur.

10 Sığır ihtiyarlarsa, *murançın* olur.

11 Kız ihtiyarlarsa, *ḳıçın körgü*.

12 Câriyeler ihtiyarlarsa, *irçin* olur.

13 Erkek ihtiyarlarsa, *kerçin* olur.

14 Yağmur yağarsa, kabın olsun, örtünmek gerek;
kötü insan yakın gelirse, gizlenmek gerek.

35

FAL KİTABI

Fal kitapları eskiden beri her kavmin sık-sık ele aldığı ve bol-bol istifâde ettiği eserlerden olagelmiştir. Fal, içinde gizli bir kudret bulunan, usûlüne uygun olarak kullanıldığı takdirde, günün tereddüt ve şüphelerini ortadan kaldıran, geçmişi hatırlatan, ilerisini aydınlatan bir sır halkası hâlinde, eski devirlere gittikçe artan bir kuvvetle insanın gönlüne ve muhâkemesine hâkim duruma geçmektedir. Kendisinden beklenilen istifâdeyi te'min etmesi için, onun havasında ve şeklinde bir başkalığı, itimat telkin edecek bir tarafı bulunması, ifâdesinin de buna uygun bir tarza bürünmüş olması icap eder. Üslûp onun başlıca vâsıtasıdır ve bu cihet bugün de, en basit şeklinde bile, falın en mühim un- surlarından birini teşkil eder. Burada bizi en çok ilgilendiren cihet de işte bu ifâde tarzında görülen husûsiyettir.

Berlin Turfan yazmaları arasında T II Y 36 işâretini taşıyan eski bir fal kitabı, fal işâretlerinden anlaşıldığına göre, çinceden iktibas edilmiş olmalıdır. Eser yabancı menşe'den gelse bile, bu ifâdedeki husûsiyetlerin ehemmiyetini azaltmaz; bilâkis bunu türkçeye mal eden kimsenin kendi diline ne kadar hâkim olduğunu göstermesi bakımından, ayrıca takdire şâyân bir başarı delili sayılabilir.

Bu eser yalnız bir fal kitabı olarak kalmamış, türk dil bilgisinin inkişâfında bir yeni çığır açan eski türkçe metinlerin neşrine başlangıç teşkil etmekle, bir fâl-ı hayır olmuş ve bunun başarılı bir yol olacağını da önceden haber vermiştir. Eserin ilk neşri için bk. W. Bang ve A. v. Gabain, *Türkische Turfan-Texte*, I (SPAW, Phil.-hist. Kl. XV, 1929) ve aynı esere âit bir varak için de R. Rahmeti, *Türkische Turfan-Texte*, VII (Abh. PAW, Phil..-hist. Kl. XII, Berlin, 1936, s. 41 ve 75).

Eser, maalesef, eksiktir; muhâfaza edilmiş olan kısmı 2, 14—15, 18—19, 24, 32—33—34, 36, 45—46—47. ve 49. varaklar ile sayıları iyice tesbit edilmeyen daha iki (22? ve 28?) varaktan ibârettir. Fakat bu mevcut kısmında da ifâde ve üslûp husûsiyetlerine kâfi nümûne bulunmaktadır.

Eserde "mısrâlar", uzunlu-kısalı olmak üzere, umûmiyetle çift satır hâlinde sıralanmaktadır (124 parçadan 114' ü böyledir). Üç satır

hâlinde yazılanlardan da bâzıları buraya alınabilir (msl. 1, 58, 72 ve 108 'de ilk mısrâ bir nevi giriş olup, diğer ikisi asıl fikri ifâde eder). Yanyana ve farklı mânalar hâlinde sıralanan üçlüklere zâten az tesâdüf edilir (bk. 33, 41, 123, ve 125). Bir kaç tâne de tam mânası ile dörtlük vardır (*a b a b* şekli için bk. 15, 48 ve 99; *a b c b* için bk. 53; orta satırlar kafiyeli olup, ilk ve son satırların mânayı tamamlamak için kullanılması için krş. 51; üçü bir arada bulunup, dördüncüsünün mânaca buraya dâhil olduğu şekil için bk. 72. — Metinde ikişer satır hâlinde gösterilen 85. — 86. parçaların *a a b a* şeklinde ,bir dörtlük teşkil etmiş olması pek mümkündür; 3. satır belki de eksik istinsah edilmiştir).

Tabiîdir ki, bunlarda manzûm parçalarda bulunan bütün unsurları birden aramak doğru olmaz. Burada sıralanan satırlar tam mânası ile birer mısrâ olmadığı gibi, satırların sonundaki ses âhengi de tam bir kafiye değildir. Fakat bunların, kuvvetli ses âhenginden başka, vezin bakımından da oldukça sağlam birer birlik teşkil ettikleri görülmektedir ki, okuyucuda ve dinleyicide bu husûsların havaya hâkim olduğu hissi uyanmaktadır.

Ses âhengini te'min eden unsurlar çok defa benzer hece ve eklerin tekrarıdır; msl. bk.

-dı/-di (ince-kalın karışık; 3, 4, 7, 9, 17, 35, 65, 82, 83 v. b.)
-eşti/-işti (67)
-ıng/-ing (6, 84, 139)
-ltung/-lung (8)
-gıl/-gil (10, 22, 32, 49, 72, 78, 79, 80, 104, 118)
-angıl/-angil (144)
-me/-me (143)
-ur/-ur (43, 48, 51)
-ınur/-inür (25)
-laşur/leşür (21)
-ıngça/-inngçe (5, 85)
-guluğ/-guluğ (15)
-tgeli/-tgeli (14)
-gay/-gey (23, 50)
-lmagay/-lmegey (75)

–maz/–mez (ince-kalın karışık; 16, 26, 28, 47, 54, 117, 145).
–lıġ/–lıġ (29, 106, 122)
–sar/–sar (70)
–larıġ–/–larıġ (88)
–ḳalır/–kelir (110, 112)
–kelir-sen/–kelir-sen (113)
–ıŋda/–iŋde (91)

Aynı kelime veya ek ve kelime ile birlikte bk.

bar/bar (46, 48, 53)
yoḳ/yoḳ (100)
–i yoḳ/–i yoḳ (138)
teg/teg (10)
turur/turur (36)
ḳatıġlanur/ḳatıġlanur (20)
–lüg ol/–lıġ ol (105)
–lıġ idiş ol/-lıġ idiş ol (133)
–anġu ol/-anġu ol (136)
–iŋ öze/–iŋ öze (31)
–ti üsküŋde/–tı ödüŋde (2)
–ti üsküŋde/–ti eviŋde (12)
–ayu tutur evide/–ayu tutur üsküŋde (19)

Mâna bakımından âhenkleştirilen misâller için bk.

ögrünçi öküş/tavarı telim (95)
sevinç tut/tapıġ ḳıl (92)

Hece sayısı bakımından satırların durumu şöyledir :

4 — 4	(23,50)	7 — 8	(7,16,29,38,46,67,91,92)
4 — 8	(55)	7 — 9	(45, 100, 138)
5 — 6	(21,80)	7 — 10	(4, 110)
5 — 7	(9, 22)	8 — 8	(33, 39, 96, 105)
6 — 6	(106, 118, 149)	8 — 9	(8,10,25,41,65,66,71,78)
6 — 7	(27, 30, 139)	8 — 10	(145)
6 — 8	(26, 51, 56)	8 — 11	(120)
6 — 9	(32, 98)	8 — 12	(114)
7 — 7	(6, 79)	9 — 9	(57, 90)

9 — 10	(49)	12 — 15	(75)
9 — 11	(31, 62)	12 — 16	(70)
9 — 13	(5, 148)	13 — 13	(117)
10 — 10	(97, 136)	13 — 14	(101, 126)
10 — 11	(36, 89, 108)	13 — 15	(12)
10 — 12	(58, 61, 135)	13 — 16	(17)
10 — 13	(101, 112, 134)	14 — 14	(43, 94)
10 — 14	(111)	14 — 15	(88, 113)
10 — 16	(146)	15 — 16	(19)
11 — 11	(47, 85)	15 — 17	(40, 74)
11 — 12	(3,35,44,83,84,119,144)	16 — 18	(137)
11 — 13	(20)	16 — 19	(122)
11 — 15	(132)	17 — 19	(20)
12 — 12	(54, 87, 95, 133)		
12 — 13	(28, 82)		

Satırların muntazam bir şekilde taksim edilmiş olması da vezin bakımından dikkate değer; msl. bk.

7+7 ve 7+6 (43)
7+8 ve 7+7 (88 ve 99).

Metin çok dikkatsiz yazılmış olduğundan, satırlar eksik istinsah edilmiş olabileceği gibi, aslında bulunmayan bâzı kelimelerin sonradan eklenmiş olması da pek muhtemeldir; msl. 8. parçada :

ür (uru ?) oğul küseser bultuŋ
ed tavar tileser bultuŋ taptıŋ

Burada ikinci satırda *bultuŋ taptıŋ* kelimelerinden biri fazladır. Müstensih bunlardan birini yanlış yazmış olabileceği gibi, aynı kelimenin tekrarından kaçınmak için, bunun sonradan ilâve edilmiş olması da mümkündür. Metin bu bakımdan kat'î tashihi kabil oluncaya kadar, bu hususların münâkaşası faydasızdır.

T II D 523 işâretli çince yazılı bir tomara âit bir kâğıt parçasının arkasına yazılan bir falın işâreti, buradaki eserin 14. (29 b) sâhifesindeki işârete benzemektedir; fakat muhtevâ bakımından ikisi arasında hiç bir ilgi bulunmamaktadır (krş. *Türkische Turfan-Texte*, VII, s. 75, not 30).

METİN

1 eḍgey teŋ̄ri küzeḍgey . . . . . .
2 kemlenip yimrilti soḳultı tal. . . . . .
3 [. .] ken kökde ḳanatı sınıp ada-ḳa ti . .
4 luġ boltı. kidin küntün bulunŋ̄dın . . . .
5 yorısar busuş bar. yaruḳ-ḳa arḳa . . . .
6 turur. küsemiş küsüşüŋ̄ (?) bütgü . . . .
7 ḳılmış işiŋ̄ adalığ. tegzinmiş . . . . . .
8 [t]iser kimiŋ̄ yoḳ. öŋ̄ yir yo . . . . . .
9 [. .]ek ardı. az . . . . . .

TERCÜME

(1) . . . eder. Tanrı muhafaza eder. . . (2) hastalanarak, çöküp, sokulup, kendisini kaybetti. . . (3) . . . gökte kanadı kırılıp, tehlikeye . . . (4) . . . oldu. Cenûb-i garbîde . . . (5) gidersen, keder var. Aydınlığa arka. . . (6) . . . Arzuladığın istek . . . (7) yaptığın iş tehlikelidir. Dolaşmış. . . (8) dersen, hastalığın yok. Kırda. . . (9) . . . aldattı. Az . . .

Buradaki ifâde de kitaptakine benzemektedir (msl. 4. ve 5. satırlar kitaptaki 46. ve 90. parçalar ile mukayese edilebilir). *Türkische Turfan-Texte*, VII'de neşredilen diger fal kitapları (bk. nr. 28 ve 29) ise, tamamen ayrı bir üslûp taşımaktadır (b. bk.).

METİN

1 (2a) 1 . . . . . bultuŋ.

2 ḳamaġ il uluşlar tapıġı yügerü kelti üsküŋgde
teŋridem ḳut buyan utmaḳ yigedmek kentün ornantı ödüŋgde.

3 kün teŋri ḳaytsısı açıltı yarudı
yaġız yir yüzi yaşardı körkledi

4 yüreŋ bulıt önüp yaġmur yaġdı
toz toprak özin söndi.

5 öŋgdün kidin yir öz tapıŋgça
küntün taġtın balıḳ uluş kentü köŋglüŋgçe

6 asra atıŋ yigedtiŋ
kiçig atıŋ bedütüŋ
2 (2b) kim bolġay saŋa eŋirmedeçi.

7 baġıŋ çuġuŋ yoluntı
t[amġaŋ] yarlıḳıŋ yorıdı.

8 urı oġul küseser bultuŋ
ed tavar tileser taptıŋ

9 ig aġrıġ kitdi
könek yasġaç başḳardı

10 köŋglüŋin ögrünçlüg ḳılġıl
yirke teŋrike sevinç tutġıl

11 ≡≡≡ birük bu tuşuşmaḳ atlıġ ırḳ kelser
savın ınçe ayur

12 ḳadır ḳatġı ḳatıġ sav yügerü kelti üsküŋgde
yil öze yil tikilep yiltirdi eviŋgde

TERCÜME

1 . . . . . buldun.

2 Bütün memleket ve eyâletlerin hizmeti karşınıza geldi, huzûrunda;
ilâhî saâdet, iyilik, kazanma, yükselme kendiliğinden yerleşti, devrinde.

3 Güneşin ışığı açıldı, parladı;
kara toprağın yüzü yeşillendi, güzelleşti.

4 Ak bulut yükselip, yağmur yağdı;
toz toprak kendiliğinden kayboldu.

5 Şarkta ve garpta memleket kendi arzuna göre,
cenupta ve şimâlde şehir ve eyâletler kendi gönlünce.

6 Aşağı olan adını yükselttin,
küçük olan adını büyüttün;
sana boyun eğmeyen kim olabilir.

7 Bağın, bohçan yola çıktı;
sözün, emrin dinlendi.

8 Erkek evlâd istersen, buldun;
mal, mülk dilersen, elde ettin.

2 Hastalık, ağrılar gitti;
kova, tahta değişti.

10 Gönlünü ferah tut,
yere, göğe sevinç göster.

11 Eğer bu buluşmak adlı fal gelirse,
tâbiri şöyledir :

12 Sert, kaba ve haşin söz huzûruna geldi, önünde;
rüzgâr üstüne rüzgâr uğultu ile esti, evinde.

13 ig ağrığ oğrınta körser sen . . . .

. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .

3 (14a) 14 . . . . . saydı sini bertgeli
ig toğa egirdi sini emgetgeli

15 özüngin ḳar içinte ig kirdi
emgek bar saḳınğuluğ
köngül içinte oot kirdi
ḳadğu bar buşunğuluğ

16 bu adatın ozğuluğ
yolung oruḳung közünmez
inçküng menging boltuḳmaz

17 kün tengri kirdi yir içinte yarumaḳı tıdıltı
kök ḳalıḳta uçar ḳuş uçu umadın turdı

18 beg er sıḳılur iş bulmadın

4 (14b) 19 erklig ḳannıng yarlıḳı arḳulayu turur evingde
allığ çevişlig kişiler aldayı turur üsküngde

20 kün ay yaruḳın tıda ḳatığlanur
edgü kişiler yolın kese ḳatığlanur

21 biş yek talaşur
üç üzüt ökleşür

22 ḳamağ iş ḳodğıl
buyan edgü ḳılınç ḳıl

23 ada ertgey
edgü kelgey

24 ≡≡ birük sü sülemek atlığ ırḳ kelser,
savnı inçe ayur

13 Hastalık, ağrılar için bakarsan, ...

[Eksik]

14 Seni yaralamak için, ... batırdı;
eziyet vermek için, etrafını hastalıklar sardı.

15 Vücûdun içine hastalık girdi,
sakınılacak bir zahmet var;
gönül içine ateş girdi,
can sıkacak bir kaygı var.

16 Bu tehlikeli durumdan kurtulacak
yolun, imkânın gözükmez,
huzûrun, râhatın bulunmaz.

17 Güneş yer altına girdi, aydınlığı kesildi;
gök yüzünde uçan kuşlar, uçamadan durdu.

18 Bey ve adamların, iş bulamayıp, canları sıkılır.

19 Kudretli hükümdarın fermanı çaprazlamasına duruyor evinde;
hîlekâr insanlar seni aldatıyorlar, önünde.

20 Güneşin ve ayın ışığına mâni olmak için uğraşırlar
iyi insanların yolunu kesmek için uğraşırlar.

21 Beş şeytan kendi aralarında kavga eder,
üç rûh birbiri ile didişir.

22 Her işi bırak,
iyilik ve hayırlı işlerle meşgûl ol.

23 Tehlike geçer,
iyilik gelir.

24 Eger asker sevketmek adlı fal gelirse,
tâbiri şöyledir:

25 sü süleser yir telinür
5 (15a) kişi sözleser sav alkınur

26 yol azsar ev tapmaz
kişi yaŋılsar iş bütmez

27 öz kentüŋin bek tutġıl
ötüg savka yorıma

28 ögüz ertgeli oġradıŋ işiŋ bütmez
beg bolġalı kılıntıŋ yarlıkıŋ yorımaz

29 kılmış işiŋ yaġılıġ
sözlemiş savıŋ tüdüşlüg

30 yek içkek egirür
yaġı yavlak aldayur

31 kün teŋri kölünti çeriginŋ öze
6 (15b) ay teŋri battı kutuŋ öze

32 öz kentüŋke manġıl
kentü köŋülüŋin bek tutġıl

33 etüziŋin küzetser sen
kelen keyik müyüzi teg
atıŋ küŋ kötrülgey

34 birük bu taġ atlıġ ırk kelser
savın inçe tir

35 taġ yirinte taġ öndi seŋir boltı
toprak öze toprak öndi idiz boltı

36 yarmanayın tiser-sen yasġak turur
aşayın tiser-sen idiz turur
. . . . . .

[Eksik]

37 . . . . . .
7 (18a) işte tuşta seçiltiŋ

25 Asker sevkedilirse, yer delinir;
insan konuşursa, söz tükenir.

26 Yol kaybedilirse, ev bulunmaz;
insan yanılırsa, iş bitmez.

27 Kendi kendine hâkim ol,
rica, niyâzda bulunma.

28 Nehir geçmeği düşündün, işin olmaz;
bey olmağa çalıştın, fermanın geçmez.

29 Yaptığın iş düşmanca,
söylediğin söz kavgalık.

30 Şeytanlar, cinler etrâfını çevirir,
düşmanlar, fena insanlar seni aldatır.

31 Güneş askerin üzerine gömüldü,
ay saâdetin üzerine battı.

32 Kendi-kendine itimat et,
gönlünü sağlam tut.

33 Vücûdunu muhafaza edersen,
bir gün, gergedan boynuzu gibi,
adın, sanın yükselir.

34 Eger bu dağ adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir :

35 Dağlık yerden dağ yükseldi, bir çıkıntı meydana geldi;
toprak üzerine toprak geldi, bir yükseklik ortaya çıktı.

36 Tırmanmak istersen, düzdür;
aşmak istersen, yüksektir.

[Eksik]

37 . . . . . .
eş ve arkadaşların arasında seçkin oldun.

38 tüḍüş kerişte tezgil
turıḳa turuşḳa barma

39 igiṅg aġrıġıṅg öçdi
ediṅg tavarıṅg yuvuldı

40 saṅga utruntaçı kişiler ançulayu bolur
ḳaltı ḳum öze ḳudu tartıp işi ködügi bütmeyük teg

41 yirke teṅgri-ke sevinç tut
edgü ḳılınçlıġ iş öküş ḳıl
yaṅgırdı il olurġay sen

42 birük bu ḳoramaḳ atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir

8 (18b) 43 suv tamırı ḳurısar yaş yavışġu ḳuruyur
kişi küçi ḳorasar, yat kişi-ke basıtur

44 tegirmi tam içinde esrük boltıṅg
tegirmileyüki yaġıṅg telim boltı

45 asıġıṅg ayaġıṅg egsüdi
ediṅg tavarıṅg ḳoḳtı

46 iltin ḳantın busuş bar
etüziṅg tegre ada bar

47 asıġlıġ bolġuluġ yoluṅg közünmez
inçgülüg bolġuluġ belgüṅg belgürmez

48 taġ içinte iki yek bar
ögüṅgin köṅgülüṅgin bulġayur
9 (19a) il içinde tevlig kürlüg buyruḳ bar
işiṅgin küçüṅgin artatur.

49 örki kişi-lerke ıçanġıl
erdemlig kişilerig ayaġıl

50 adaṅg ertgey
edgü kelgey

38 Kavgadan, gürültüden uzak dur,
huysuz kimselere, vuruşa yaklaşma.

39 Hastalığın, ağrın dindi;
malın, mülkün toplandı.

40 Sana karşı koyan kimseler, kum üzerine *ḳuḍu*
çekip, işi-gücü bitmeyen insanlar gibi olurlar.

41 Yeri, göğü sevindir,
bir çok hayırlı işler yap;
tekrar huzûra kavuşacaksın.

42 Eger bu eksilmek adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir :

43 Suyun damarı kurursa, tâze yeşillik kurur;
insanın kuvveti azalırsa, yabancıların tahakkümüne
uğrar.

44 Etrâfı çevreleyen duvar içinde sarhoş oldun,
etrafındaki düşmanların çoğaldı.

45 İstifâden, kıymetin azaldı;
malın, mülkün eksildi.

46 Devletten, hukümdardan keder var;
vücûdun etrâfında tehlike var.

47 İstifâdeli olabilecek bir yolun gözükmüyor,
râhata kavuşmak husûsunda bir işâretin belirmiyor.

48 Dağ içinde iki şeytan var,
aklını, gönlünü bulandırıyor;
memleket içinde hîlekâr bir me'mûr var,
senin işini-gücünü bozuyor.

49 Yüksek mevkideki insanlardan uzak dur,
fazîletli kimselere hurmet göster.

50 Tehlike geçer,
iyilikler gelir.

51 bu ırḳ kimke kelser
süde erser sançıtur
balıḳta erser ḳorayur
buyan edgü ḳılınç ḳılġu ol

52 birük bu arḳa birmek atlıġ ırḳ kelser
savın inçe ayur

53 ot küyürdi altunuġ
adırtlaġuluġ belgü bar
iki köŋül ḳarıştı
tüdüşgülüg emgek bar

10 (19b) 54 ulug ış ködüg yime ögrünçlüg ermez
kiçiġ iş ködügler yime büḍün ermez

55 til talaşur
çasut yoŋgaġ tikileşir

56 ed tavar saçılur
yala yaŋgaru ökliyür

57 oġramış iş bütmez edikmez
ḳılmış ḳılınç sıġmaz yaḳmaz

58 ig tapa körser sen eḍ öŋgedmeki alp
yıraḳ barmış kişi kelmeki sarp
buşuş ḳadġu belgüsi eŋgire turur

59 inçip edgü ḳılınçlıġ işlerke ınanmaġınça
bu inçsiztin . . . . . .
. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .

1 (24a) 60 ayıġlı savıŋgnıŋ adırtı yoḳ

61 köŋgülüŋ kögüzüŋ ökünmeki öküş
köŋgülüŋ kögüzüŋ bütmeki az

51 Bu fal kime çıkarsa,
harpte ise, mağlûp olur;
şehirde ise, zarar görür;
iyi ve hayırlı işler yapmalıdır.

52 Eger bu yüz çevirmek adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir:

53 Ateş altını yaktı,
ayırt edecek işâreti var;
iki gönül birbirine karşı geldi;
didişme zahmeti var.

54 Büyük işler sevinilecek bir hâlde olmadığı gibi,
küçük işler de tam yolunda değildir.

55 Diller dalaşır,
iftira, dedi-kodu mırıldanır.

56 Mal, mülk dağılır,
iftira yeniden çoğalır.

57 Düşünülen iş tamamlanmaz, iyi olmaz;
yapılan iş hoşa gitmez, beğenilmez.

58 Hastalık için baktırırsan, vücûdun iyileşmesi güç,
uzaklara gitmiş olan insanın gelmesi zor;
keder ve sıkıntı alâmetleri ile çevrilidir.

59 Fakat hayırlı işlere inanıncaya kadar,
bu huzûrsuzluktan (kurtulmak yoktur).

[Eksik]

60 . . . . . .
söylediğin sözün farkı yok

61 Gönlünde, kalbinde peşimanlık çok;
gönlünde, kalbinde inanış az.

62 il ḳan açığın titmekiŋ alp
edlig sanlıġ bolup yorımaḳıŋ sarıp

63 tegser sen yaŋı yılnıŋ iki yigirminç ayıŋa
ançata timin iş. . . . . .

64 ☰☰birük bu sevinmek atlıġ ırḳ kelser
12 (24b) savın inçe tir

65 sevinç ögrünç saŋa keldi
saŋa törülüg törü tegdi
sini ḳamaġun tapladı beg ḳılġalı

66 yaġız yirde tiki önti
tunçu-daḳı ḳ... ḳutruldı.

67 teŋrili yirli tepreşti
künli aylı körüşti

68 öŋreki iligler . . . . .
. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .
13 (29a) 69 . . . . . ḳut kelti

70 on ḳat ḳas oyun yaŋḳusı eşidilür yorısar
ḳamaġ bayumaḳ utru kelir tarḳasar

71 ḳamġaḳ barır teg ediŋ kitti
ḳas tıŋı teg edgüŋ bastı

72 ig tapa körser sen törü yavız
öküş ed tavar yuŋlaġıl
öküş telim ögrünç köŋül tutġıl
14 (29b) busuş köŋül ḳodġıl

73 ☰☰birük bu teriŋ ḳuduġ atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir

74 yilli suvlı tepreyü ḳuduġ için bekledi
aḳıp kelir soġıḳ suv aġtarılıp yanturu yorıtı

62 Hukümdarın gazabına karşı koyman güç,
mal ve şeref sâhibi olarak yaşaman zor.

63 Yeni yılın on ikinci ayına erişince,
o zaman derhal . . . . . .

64 Eger bu sevinmek adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir :

65 Sevinç ve neş'e sana geldi,
sana töreler töresi nasîp oldu;
seni her kes, bey yapmak için, muvâfık buldu.

66 Kara yerden bir gürültü geldi,
kapalı yerdeki ..... kurtuldu.

67 Yer ve gök depreşti,
güneş ve ay birbirini gördü.

68 Önceki hukümdarlar . . .
. . . . . .

[Eksik]

69 . . . . . .
. . . . . saâdeti geldi.

70 On kat güzel şarkı sadâsı işitilir, yürürsen;
her türlü zenginleşmek imkânı karşına çıkar, gidersen.

71 Tüylü tohum (şeytan-arabası) gider gibi, malın gitti,
güzel şarkı sadâsı gibi, iyiliğin etrâfı sardı.

72 Hastalık için bakarsan, töre fena;
çok mal, eşya dağıt;
içten, gönülden sevinilecek şeyler yap,
kederli düşünceleri bırak.

73 Eger bu derin kuyu adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir :

74 Yel ve su harekete gelerek, kuyunun içini kapattı;
akıp gelen soğuk su dönüp, geri gitti.

75 söki ḳanlar küçi yime tusulmaġay
soŋ̄ futsı bilgeniŋ̄ alı yime edikmegey

76 etüz . . . . . .
. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .

15 (32a) 77 . . . . . törügey
üntedeçi til aġız tapġay

78 begke işike ınanġıl
emin yürüntekin anutġıl

79 egri yorıġ kemişgil
tetrü saḳınç tarḳarġıl

80 buyanıġ sevġil
edgü ḳılınç ḳılġıl

81 birük utru kelmek atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir

82 utruŋ̄da asıġ tusu yiterü keldi
etüzüŋ̄de ayaġ çilteg ornanu birdi

16 (32b) 83 köŋ̄gülüŋ̄deki küsüşüŋ̄ barça ḳantı
atıŋ̄ atayu ḳut ḳıv özin kelti

84 eski atıŋ̄ tegşilip yaŋ̄ı boltuŋ̄
boġdam atıŋ̄ tegşilip tatıġlıġ bolduŋ̄

85 tepredük sayu iş kötgüŋ̄ tapġınŋ̄ça
olurtuḳ sayu orun yurt ögüŋ̄çe
17 (33a) uluġ erk kelti
tört yınŋ̄aḳ tüzülti köŋ̄gülüŋ̄çe

86 kidirti tepremiş küçlüg yaġı kitdi
öŋ̄dürti tepremiş ot yalın öçti

87 olurup körünçlegil inçge yügürük atlarıġ
tapınŋ̄ça alıp işletgil yinik edgü lalarıġ

75 Eski hanların kuvveti yardım etmeyeceği gibi,
son hoca âlimin çâresi de bir fayda vermeyecektir.

76 Vücûd . . . . . .

[Eksik]

77 . . . . . meydana gelir,
ses verecek dil, ağız bulur.

78 Beye ve eşine itimat et,
çâre ve tedbirini hazırla.

79 Eğri tavır ve hareketi bırak,
ters düşünceleri kendinden uzaklaştır.

80 İyiliği sev,
hayırlı işler ile meşgûl ol.

81 Eger karşı gelmek adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir :

82 Karşına kâfi istifâde fırsatı çıktı,
vücûdunda saygı ve hurmet yerleşti.

83 Gönlündeki bütün arzuların yerine geldi,
adını çağırıp, devlet ve saâdetin kendiliğinden geldi.

84 Eski adın değişip, yeni oldun ;
küflenmiş adın değişip, sevimli oldun;

85 Hareket ettikçe işin, güçün arzuna göre,
oturdukça yerin, yurdun düşündüğünce;
büyük kuvvet geldi,
her taraf arzuna göre tanzim edildi.

86 Arkadan hareket eden kuvvetli düşman gitti,
önden çıkan ateş, alev söndü.

87 Oturup, ince koşu atlarını seyret;
hafif, iyi katırları istediğin gibi alıp, çalıştır.

88 tümen sav tügüni sinide boldı
yıl ay itilü elgiñgde kirdi

18 (33b) 89 üstünki altınḳı tapladı
örüki ḳodıḳı sevindi

90 beg tamġası elgiñgde
ornaġlıġ orun alıñgda

91 yir-ke teñgri-ke sevinç tut
burḳan-lar-ḳa tapıġ ḳıl

92 [illegible]birük inç kelmek atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir

93 yil iyin eşidilür küzki iġaç yañgḳusı
19 (34a) tümen ban yirde yañgḳurar süzük suv tikisi

94 iki köñgül birikdi ögrünçi öküş
ini içi tüzüldi tavarı telim

95 tepretük sayu ḳut kelir
ḳılıntuḳ sayu iş büter

96 ıraḳta sav eşidüti edgü
yaġuḳtaḳı iş bütüdi edgü

97 adañg tudañg kitdi
ayıġ saḳınġuçılar tezdi

20 (34b) 98 öñgdün küntün buluñgda
ögrünçlüg yil yiltirdi
kidin taġdın buluñgda
teñgri ḳapıġı açıldı

99 közüñg içinde küg yoḳ
köñgülüñg içinde ḳadġu yoḳ

100 atıñg küñg yadıldı yıd yıpar teg
aġzanmış savıñg edikdi altun kümüş teg

101 ḳop işiñg tapıñgça ḳorı yoḳ
. . . . . .

88 Binlerce sözün düğümü sende toplandı,
yıl ve ay tanzim edilerek, eline girdi.

89 Üstteki ve alttakiler beğendi,
yukarı ve aşağıdakiler sevindi.

90 Bey mühürü elinde,
oturacağın taht altında.

91 Yeri, göğü sevindir,
burkanlara kulluk et.

92 Eger huzûra kavuşmak adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir:

93 Rüzgârdan dolayı son baharın ağaç sesi duyulur,
binlerce yerden süzülmüş su sesi gelir.

94 İki gönül birleşti, sevinci çok;
büyük, küçük kardeşler anlaştı, malı çok.

95 Hareket ettikçe, saâdet gelir;
yapıldıkça, iş biter.

96 Uzaktan duyulan haber iyi,
yakındaki işin sonu iyi.

97 Tehlike ve felâketlerin gitti,
kötü düşünceler kaçtı.

98 Cenûp-şark köşesinden
sevinç rüzgârı esti,
şimâl-garp köşesinden
gök kapısı açıldı.

99 Gözünün içinde keder yok,
gönlünün içinde kaygı yok.

100 Adın, şöhretin yayıldı, misk gibi;
ağzından çıkan söz itibar gördü, altın, gümüş gibi.

101 Her işin arzuna göre, zararı yok;
. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .

21 (36a) 102 . . . . . saŋga
ton öze ton kedildi saŋga

103 özüŋge öŋg işin başlaġıl
aşnuķına öŋgi bu savķa köŋgleme

104 amtıķına turķaru işiŋgin törüŋg tutġıl
küneyinki köŋglüŋgin inçkülüg ķılġıl

105 oġluŋg kişiŋg ülüglüg ol
ekeŋg yeŋgeŋg sevinçlig ol

22 (36b) 106 ķonşı ķız utlıġ
ķop işiŋg yaraġlıġ

107 ═══birük kiçig igidmek atlıġ ırķ kelser
savın ınçe tir

108 kiçig igidmek kelti aķ ķışıŋg az
kişi ara edgülüg yoluŋg alp

109 künikeki işiŋg tıdıġlıġ
kiçig oġlan . . . . . .
. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .

23 (40a) 110 ya ķurup oķ atķalır
yalıŋg ķılıç tutup oķ üzkelir

111 tıt sögüt butıķı miŋg türlügin titriyür
artuç söğüt butıķı yüz türlügin ırġalır

112 berklig yek içkekler il tutķalır
24 (45b) busuş ķadġu ig aġrıġlar ornaġ tutķalır

113 begtin işitin körser-sen savķa kirkelir-sen
iltin ķantın körser-sen alķamaķķa tüşkelir-sen

[Eksik]

102 . . . . . sana,
elbise üzerine elbise geydirildi sana.

103 Kendin için önde olan iş ile işe başla,
azacık önce başka olan bu söze pek aldırma.

104 Şimdicik işini dâimâ kanunun ile ele al,
hasede âit düşüncelerini teskine çalış.

105 Oğlun, zevcen kısmetlidir,
ablan, yengen sevinçlidir.

106 Komşu kızı memnûn,
her işin muvâfık.

107 Eger küçük terbiye adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir :

108 Küçük terbiye geldi, ak kışın az;
insanlar arasında iyilik yolun güç.

109 Günlük işin engelli,
küçük oğlan . . . . .

[Eksik]
. . . . . .

110 Yay kurup, ok atmak üzere;
yalın kılıç tutup, parçalamak üzere.

111 Fıstık çamı ağacının dalları bin türlü titriyor,
ardıç ağacının dalları yüz türlü sallanıyor.

112 Kuvvetli şeytan ve cinler devleti ele geçirmek üzere,
keder, kaygı, hastalık ve ağrılar yerleşmek üzere.

113 Bey ve işi, hakkında bakarsan, söze girmek üzeresin;
hukümdar ve memleket hakkında bakarsan, alkışa
girmek üzeresin.

114 irte kün tavraḳ buyan ḳıl
aşnuḳan irgürü etüzüñgin küzet.

115 ≡birük kün [yaruḳı atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir]

25 (49a) 116 [. . . . . bu kün] kirü barır
suv adası saŋga öŋdürti utru kelir

117 küsemiş küsüşüŋ ḳanmaz köŋlüŋ saḳınçlıġ
oġramış işiŋ bütmez etüzüŋ emgeklig

118 tütüş keriş ḳodġıl
yılıġ yumuşaḳ bolġıl

119 iki köŋgül köŋgül tutup ḳovı bolsar
26 (46b) iltin ḳantın açıġ bolurmu

120 tütüş keriş ḳılmasar-sen özüŋke
ḳamaġ adatın ozġay-sen

121 tevlig kürlüg tapigçı taġdın turup ... tiler
teŋri ḳannıŋ ḳavudı küntün turup yıġ tiler

122 beg er yimin yeyin (tip) saḳınsars-sėn tişiŋde tıdiġlıġ
yirde ḳazġuḳ bekürü toḳıyın tiser (-sen) yantıru
adalıġ

27 (47a) 123 eviŋde ḳılġıl aşnuḳı tüzünler törüsin
ne ada bolġay sini birle ulıġ ḳılındaçı

124 ≡birük kişi birikmek atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir

125 kişi birikip yarudı
ay teŋri artuḳraḳ yaltırdı
yarumış yaruḳı ḳamaġ-lıġ kişi-ke köz-ünti

126 miŋ ban-ça ıraḳ barmış kişiler birle körüşgey-sen
28 (47b) iki köŋgül birikip altun itig ilgiŋde tutġay-sen

127 yat kişiler (köŋgli) saŋga yaḳın
iltişmiş kişiler köŋgüli taḳı teriŋ

114 Sabah erkenden hayırlı işler ile meşgûl ol,
daha önce davranarak, vücûdunu muhâfaza et.

115 Eger bu güneş ışığı adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir:

116 [. . . . . bu güneş] içeri girmektedir,
su tehlikesi sana önden karşı gelmektedir.

117 İstediğin arzular yerine gelmez, gönlün düşünceli;
uğraştığın iş neticelenmez, vücûdun eziyet çeker.

118 Kavga, gürültüyü bırak,
sıcak ve yumuşak ol.

119 İki gönül düşüncelerinde isteksiz olursa,
hukümdardan ihsan gelir mi ?

120 Kavga, gürültü etmezsen (kendine)
her türlü tehlikeden geçeceksin.

121 Hîlekâr, aldatıcı me'mûr şimâlde... diler;
hukümdarın şefkati cenupta *yığ* diler.

122 Bir beyin yemeğini yemeği düşünürsen, dişinde mâni çıkar;
bir yere kazık çakmak istersen, bunda da tehlike var.

123 Evinde önceki asîllerin töresini yaptır,
senin ile başa çıkacak bir tehlike kalmaz.

124 Eger insanların birleşmesi adlı fal gelirse,
tâbiri şöyledir :

125 İnsanlar toplanıp, sevindiler;
ay daha parlak aydınlandı,
parıldayan ışığı her kese göründü.

126 Çok uzaklara gitmiş insanlar ile görüşeceksin,
iki gönül birleşip, altın süsü elinde tutacaksın.

127 Yabancı insanların (gönlü) sana yakın,
kavgalı kimselerin gönlü de derin.

128 iki kişi köñgüli bir
altun itig töz-i bir

129 küsemiş küsüşüñg ḳantı
saḳınmış saḳınçıñg bütdi

130 iglig öñgeḍdi
aġrıġ-lıġ ḳatıntı

131 il ḳan köñgüli . . . . . .
. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .

19 (49a) 132 ḳaḍıġ tatıġı-nıñg erdinisi boltuñg
ne busuş ol taḳı ilke ḳanḳa ınanç bolġuḳa

133 altun küzeç erser ornaġ-lıġ idiş ol
tört uluġ çiü-ler-te belgü-lüg idiş ol
tatıġ-lar bütgü-ke tayaġı titir

134 yig edler tegşilip bışıġ boltı
yıdı yıparı bura turur ḳatıġ boltı

30 (49b) 135 tip otın ḳatunsar küzeç taşar
işin kötügin yañgılsar tüḍüş bolur

136 turuş-ta tüḍüş-te saḳlanġu ol
aḍ yol tilemek-te ıçanġu ol

137 küzeçig küzeḍip sımasar aş birdeçi idiş ol
apam bir adaḳın sısar içinteki tatıġ tökülgü-ke ....

. . . . . .

[Eksik]

31 (22a?) . . . . . .

138 il-tin ḳantın töli yoḳ
iginge aġrıġınga emi yoḳ

139 tepreser alḳıntıñg
tepremeser yigeddiñg

128 İki insanın gönülü bir,
altın ziynetin aslı bir.

129 İstediğin arzu yerine geldi,
tasavvur ettiğin düşüncende muvaffak oldun.

130 Hasta olan iyileşti,
muztarip olan kuvvetlendi.

131 Hukümdarın gönlü . . .
. . . . . .

[Eksik]

132 Gayret (?) tadının cevheri oldun,
halkın, hukümdarın mûtemedi olmak için ne gibi endişe var.

133 Altın kaba gelince, o iyice yerleşen bir kaptır,
dört büyük halkasından belli bir kaptır;
o tatlıların hazırlanmasında destektir.

134 Çiy şeyler değişip, olgunlaştı;
kokusu, râyıhası kuvvetle etrâfa yayıldı.

135 Ateşini fazlalaştırırsan, kap taşar;
işini, gücünü yanlırsa, kavga olur.

136 Kavga, gürültüden sakınmalıdır;
şöhret ve ikbâl peşinde koşmaktan vaz geçmelidir.

137 Kap gözetilir ve kırılmazsa, o yemek veren kap olur;
eger bir ayağı kırılırsa, içindeki tatlı dökülmeğe...

(eksik)

138 Halktan, hukümdardan dölü yok,
hastalığına, ağrılarına deva yok.

139 Hareket edersen, bittin;
hareket etmezsen, iyileştin.

32 (22b?) 140 ≡≡birük bu igiṭmek atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir

141 igiṭ-mekde ıçansar etüz ertigey ig aġrıġ-ta
yek içkek tarınsar öñgreken aç.....

142 ḳılmış işiñg . . . . . laġay sen
etüziñg . . . . . .

. . . . . .

[Eksik]

. . . . . .

33 (28a?) 143 .....ke inç ḳılġıl tepreme
edgü ḳılınç yaratınmaḳın egsüme

144 adın kişi-ler-tin tıdıġ bar saḳlanġıl
yat kişi-ler-tin yaġı bar ıçanġıl

145 ḳuġu ḳuş uçtı ḳöliñge ḳonmaz
kişi oġlı (...) eviñge kelmez

146 kişiñg busuşluġ ḳadġuluġ turur
yaşuruḳı işi öze ḳapıġ-ıñg üñgürser .... ur

34 (28b?) 147 adın kişi tişi öze etüziñg tegre körser
inç turmaḳ yavışur

148 ig tapa körser baġır-tın tepremiş ig ol
itüg tilek bulġuluġı sarp

149 köñgüliñg yıġ inç tur
etüziñg bil şük tur

150 ≡≡birük bu uluġ münükmek atlıġ ırḳ kelser
savın inçe tir

151 yil yiltirip intürdi lim sıntı
. . . . . .

(Eksik)

140 Eger bu terbiye etmek adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir:

141 Terbiyeden vaz geçerse, hastalık ve ağrılar yüzünden
vücût geçer;
şeytan ve cinler darılırsa, daha önce . . .

142 Yaptığın iş . . . . . .
vücûdun . . . . . .

[Eksik]

143 . . . . sâkin tut, hareket etme;
iyilik etmekteki gayretini eksiltme.

144 Başka kimselerden mâni var, sakın;
yabancı kimselerden düşman var, dikkat et.

145 Kuğu kuşu uçtu, gölüne konmaz;
insan oğlu evinge gelmez.

146 Zevcen kederli ve kaygılıdır,
gizli işi ile kapın . . . .

147 Başka bir erkek veya kadın yahut kendi vücûdun
etrafında fala bakarsan,
sâkin durmak yaklaşıyor.

148 Hastalık için bakarsan, o ciğerden gelen hastalıktır;
çâre bulmak ve arzuyu yerine getirmek güçtür.

149 Gönlünü topla, sâkin ol;
vücûdunu bil, râhat dur.

150 Eger bu büyük taşma adlı fal gelirse,
tâbiri şöyledir :

151 Rüzgâr esip, bastırdı ve tavan ağacı kırıldı;
. . . . . .

[Eksik]

NOTLAR

2_5 *ḳut ḳol-;* bir çok terkiplerde görülen *ḳut* kelimesi eski metinlerde oldukça geniş bir mâna çerçivesine sâhip bulunmaktadır: "kut, saâdet, değer, derece, rûh; unsur" (bk. *Anal. Index* ve TTT VII, fihrist). Mahmud Kâşgarî de kelimenin bugünkü mânasına yakın olan "kut, devlet, saâdet, tâlih, baht, uğur" mânalarını kaydetmektedir. (kelimenin daha eski kullanılışı için bk. F. W. K. Müller, *Uigurische Glossen*, Festschr. für Fr. Hirth, *Ostas. Ztschr.*, VIII, H. 1—4, s. 316 ; R. Rahmeti Arat, *Die Herrschertitel Iduq-qut, Ural-Altaische Jahrb.*, Vol. 35, Fasc. B, MCMLXIII, 1964, s. 150 - 157).

ḳol- "istemek, rica etmek, ricada bulunmak" ve bundan *ḳol-u-n-,ḳol-u-ş-* (Kâşg.) ve *ḳol-tur-* "istetmek" (Kâşg.). Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinde aynı kökten meydana gelen *ḳolġuçı* ve *ḳoltġuçı* "dilençi" şekilleri bulunmaktadır (bk. P. Pelliot, *La Version ouigoure de l'histoire des princes Kalyānamkara et Pāpamkara, T'oung-pao*, XV, nr. 2, 1914: [*ḫ- harfi ḳ-* olarak düzeltilmelidir] *ḳol-* yanında *ḳolġuçı* 7_3 ve *ḳoltġuçı* 10_3 v. b.; türkçesi için bk. H N. Orkun, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin uygurcası*, İstanbul, 1940, fihrist). Bu sonuncu şekillere *Ḳutadġu Bilig*'de de tesâdüf edilir; bk. msl. 2093 ve 2613: *ḳoltġuçı* (A 84_{12} ile A 95_{29}'da ve B 194_{15}'te *ḳolġuçı;* A 84_{12}'de satır altında *ṭaleb künende* şeklinde izah edilmiştir) ve *ḳoltġusuz* (A 98_{22}'de *ḳoldġu söz;* bu şekil ve yukarıdaki izah bu tâbirin müstensihçe pek iyi anlaşılmadığını gösterir). Kâşgârî'deki *ḳoldaçı* "dilenci" şekli de buraya eklenebilir. Fiilin mutâvaati ile ilgili aynı şekil için bk. *ḳolunġuçı* (U III 10_4—$_5$: *irinç çıġay buşıçı ḳolunġuçı tınlıġlar* "miskin, fakir, sadakacı ve dilenciler") ve bundan *ḳolunġula-*.

ḳut ḳol- terkibinin mânasının bunu teşkil eden kelimelerin çerçivesi içinde bulunacağı tabiîdir ve yerine göre uygun bir şekil verilebilir. Fakat bu nevi dinî metinlerde, daha umûmî olarak, "niyaz etmek, niyazda bulunmak" v. b. şeklinde tercümesinin daha uygun olacağını zannediyorum (Dr. Ş. Tekin, *Kuanşı im pusar*, Erzurum, 1960, tr. 39: *ḳut ḳolu yalvara ötünser* "rahmet dileyip yalvarsa" yerine "niyaz edip, yalvararak, ricada bulunsa" şeklinde karşılanması metne daha yakın olacaktır; 177, 179 ve 196'daki misâllerde de böyledir).

Metinde kullanışı için bk.

ḳut ḳol- (2_5 *ḳut ḳolur biz tengrime*, 7_{429} *ḳut ḳolur biz sizinge*, 620 *ölüm ḳut ḳolupan bolmaz; ḳut*'un müterâdifi olan *ḳıv* ile birlikte: 2_8 *ḳıv ḳolur biz yaruḳ tengrilerke;* krş. TTT II A 36 : *krmşuḫn ḳol-* (TTT III, 176: *krmşuḫn bir-*), TTT IV B 50: *boşuġ ḳol-*.

ḳut ḳolun- (20_{76}: *ayayu* [*ḳut*] *ḳolunu teginip*, 7_{361}: *ḳut ḳoluntılar tözügü* (... *yorıġalı*), 13_{15}: *anta basa ḳutḳ olunmaḳ küçinte ḳılılmış anuḍara öşeliksiz tapıġıġ tutalım*, 16_{109}:... *bodısatavnıng yorır ḳut ḳolunmaḳınga tayanıp*).

ḳut ḳolunç (13_3 *uġan anlarnıng on ḳut ḳolunç yorıġı*, 16_{74}: *bu ḳut ḳolunç yoluḳmışta*, 16_{87}: ... *birgüçi bu ḳut ḳolunç*, 16_{54}: *bu ḳut ḳolunçḳa tükellig bolup*, 13_{169}: *bu yükünçüg arıġ ḳut ḳolunçuġ ... kimler tuḍsar*, 16_{22}: *arış arıġ ḳut ḳolunçuġ tolun bütkerip*, 16_{105}: *una amtı bu ḳut ḳolunçuġ sözlemişning. ... buyanın evirür men*, 16_{68}: *mening bu ḳut ḳolunçum alḳınmazun*, 13_{47}: *bizing yime ḳut ḳolunçlarımız ... alḳınmazun*, 131_{118}: *tuḍġu bodı yorıġların atruḳ ḳut ḳolunçın*).

TTTV III K 5 *hkuo ello rmin* (not *hkuolguormín*, fihrist *ḳolġur-* "erflehen" ; krş. Kâşgarî *ḳolġır-* "isteyeyazmak"; *ḳolunluġ* "bittende" (K 7 *hkolomlug*), buradaki imkânsızlığı imlâ hususiyetinde aramak icap eder.

3_3 ve $_4$ *bekrekim* < *bek-rek-i-m*. A. v. Le Coq bu kelimeyi her iki yerde *begrekim* şeklinde okumuş ve "mein Fürst!" (beyim) olarak tercüme etmiştir. Fakat sonunda her hâlde *-rek* ekinin hakkını düşünerek, "fürstlicher", bir de "fester, härter (härtester)" (daha beyce, daha kuvvetli, daha sert [en sert]) olabileceğini kaydetmiştir. W. Bang (*Manichaeische Hymnen*, *Muséon*, XXXVIII [1925], s. 51) ise, bu parçayı bir ilâhî olarak kabûl etmiş ve dolayısı ile bu, *begrekim* okuduğu kelimeyi de "mein Göttlichster" (daha ilâhî olanım) şeklinde tercüme etmiştir. Yukarıda da işâret edilmiş olduğu gibi, bu parça ilâhî değil, bir bey için yazılmış bir medhiye olmalıdır. Parçanın baş ve son kısmında geçen tâbirlerin de bu fikri teyit edecek mâhiyette olduğunu zannediyorum.

3_5 *vajır* (bir de 3_6, $_7$, $_8$); 1. yazılışı: *vj-ır*, yâni *z* altında iki nokta ; metnin eksik kısmında da imlâsının aynı olacağı tahmin edilmiştir). — 2. yazılışı : *vz-ır* (20_{141}; tahta-basma; noktasız *z* ile). — 3. yazılışı : *vsır* (9_{67}, 10_{18}, $_{212}$, 11_{10}; *s* [=*ş*=*z*] ile). — 4. yazılışı: *vçıra* (9_{69}, 10_{212}).

Burada esas itibarı ile kelimenin iki türlü yazılışına şâhid bulunmaktayız. Bunlardan biri *vjır*, *vzır* ve *vsır* olup, misâllerden ilk ikisi noktalı ve noktasız *z* ve üçüncüsü, bilhassa son devir metinlerinde sık-sık görülen, *z* yerine *s* ile yazılmıştır. İkincisi ise, kelimenin aslına daha yakın olan *-ç-* ve *-a* ile yazılan *vçıra* şeklidir. Bunların ilki türkçeye "elmas" mânası ile geçmiş olan şekli temsil etmekte olup, ikinci şekil ise, kelimenin asıl şekli ile mürekkep isimlerin bir parçasını teşkil eder.

Kullanılışı bakımından da birbirinden farklı olan bu iki şekle de türkçede tesâdüf edilmesinin sebebi, *Altt. Grm.*'te de işâret edilmiş olduğu gibi, bunlardan *vjır*, *vzır* şeklinin sogd. *βajır* (krş. toh. *vaśır*) vâsıtası ile girmiş olmasıdır; kelimenin skr. şekli ise, daha sonraları, belki de bu dilde yazılan eserler yolu ile, doğrudan-doğruya türkçeye geçmiş olacaktır. Benzer ikizli şekillerin misâllerine daha sonraki türkçe eserlerde de rastlanmaktadır.

vajır, umûmiyetle "elmas" olarak çevirilebilmekte ve metinde bu kıymetli taşın husûsiyetlerine işâret eden sözler ile birlikte geçmektedir; bk. msl. *bilegüsüz yiti vajır* (3_5, $_6$), *vajırda ötvi* (3_7, $_8$), *bek ḳatıġ vajır* (10_{212}, 11_{10}), *arıġ vajır* (10_{18}).

vaçıra için bk. *samantabadırı vaçıra tuvaça* = *Samantabhadra Vajradhvaja* (9_{69}), *darta-vaçıra* (*bek ḳatıġ vasır*) = *drdhavajra* (çok sert elmas) (10_{212}).

vajra 'nın sanskritçede ifâde ettiği mânalar için bk. Edgerton (467): 1. name of a *samādhi*, 2. name of a future Buddha; *vajraka* (sıfat), diamantine, hard. — Eitel (158): the diamond club; 1. one of the Sapta Ratna, the diamont; 2. the sceptre of Indra as god of thunder and lightning, with which he slays the enemies of Buddhism; 3. sceptre ... by priests, ... expressive of the ... power of meditation; 4. symbol of the all conquering power of Buddha; 5. name of a Nirgrantha. — Soothill-Hudous (280b): the thunderbolt of Indra; sun symbol; the diamont, synonym of hardness, power (bk. bir de 449 b).

3_7 ve $_8$ *ötvi* ve *ödvi*. W. Bang (*göst. yer.*) *vajırda ötvi* tâbirini *rednide yig* (bk. $_3$ ve $_4$) tâbirine müvâzi olarak, "schärfer als Diamant" (elmastan daha keskin) şeklinde anlamakta ve "daha mükemmel, daha iyi" tarzında tercüme etmektedir. *Manich. Laien-Beichtsp.* (*Muséon*, 36, s. 145 altta)'de buna tekrar kısaca temas ederek, şöyle demektedir : "durchdrnigender al Diamant"? *biliglig* yanında kullanılan bu kelime bu şekilde izah edilebilir.

W. Bang üzerinde durmamakla berâber, A. v. Le Coq'un açık bıraktığı yeri kendisine has bir seziş kudreti ile ve doğru olarak doldurmuştur. Kelimenin kendisi hakkındaki bilgimize henüz fazla bir şey eklemiş durumda değiliz. Fakat eldeki mâlzeme bugün artık bunu bir mesele hâline getirmeğe kâfidir.

Buradaki *ötvi*, mâna ve kullanılış bakımından, daha önceki mısrâlarda geçen *yiti* kelimesinin müterâdifi olmalıdır. Bk. msl. *Alttürk. Gram.*'te *yiti* ve *yitti* "keskin", Kâşg. *yitik* "keskin, bilenmiş" (*yıtıt-* "biletmek" şeklinde bir yanlışlık olacaktır); *Kut. Bil.* 'deki misâller için bk. *yiti* (*köz*) 927, 1133, 1252, 1369, 1855, 4475, 6191; (*köz* ve *ḳulaḳ*) 2487, 4040, 4143, 5272, 5938; (*adaḳ*) 2369; (*yigitler*) 2373; *yitilik* 2328; *yitig* (*köz*) 329, 358; *yitigrek* (*ḳılıçta y. bularnıng tili*) 4393; Radloff, *Wb. yidiğ* (Koyb. Kaç. Küer.) "keskin", *yedik* (Bar.) "çevik, çabuk" ve bilhassa Kazan türkçesinde *cïtï* (*yiti*) "keskin" (göz hakkında), "çevik, mâhir" (insan hakkında) ve *cïtïlïk* "keskin görüşlülük." Bu şivede kelimenin renkler için kullanılışı da dikkate değer; msl. atalar sözünde: *cıtı ḳızıl tiz uña* "keskin kızıl çabuk solar" (bir şeyin mübâleası kendisini çabuk belli eder).

Burada manzûm metinler içinde bu kelimenin bizi daha yakından ilgilendiren başka bir şeklini görüyoruz; 12_{33}:

ötvi yitvi öçme yaruḳ top tolup erip
üç ödki alḳu tüzünler mundın törüyür

("Her şeye nufûz eden, sâkin ışık dop-dolu olup, her üç zamanın bütün asîlleri bundan törer").

Burada ilk defa belirli bir *-vi* eki ile karşılaşıyoruz ki, bu bize *ötvi* kelimesinin yapısını anlamamıza yardım etmektedir. Böylece *ötvi* (<*öt-vi*) kelimesinin esâsını teşkil eden *öt-* fiili, "geçmek, delip geçmek ve nufûz etmek" mânaları ile, *yitvi* tâbiri yanında yer almaktadır. *ötvi* 'nin bu metinlerde kullanılışı için bk. bir de 20_{31}: *ötvi vayturılıġ yaġız yir* ("sert *vaiḍūrya* 'nın kara toprağı") ve 20_{23}: (*suvnung*) *topulur yaruḳ ödvilig. tongup buz bolmışın saḳınġu ol*" ("suyun o esnâda değişerek, şeffaf, parlak ve sert şekilde donup, buz olduğunu düşünmelidir").

Asıl mesele şimdi *-vi* ekinin mâhiyeti ile ifâde ettiği mânayı tesbit etmektir. Bunun için bu ekin kullanıldığı yerleri toplamak ve bunlar üzerinde bir araştırma yapmak icap edecektir. Mâna bakımından pek uymamakla berâber, şekil bakımından daha şu kelimeler bu guruba dâhil olabilir:

yilvi (*Altt. Grm.*, *yilvi* ve *yelvi* "Zauber", büyü U, II, 71 (33)$_3$: (*ol tınlıġ-larḳa*) ... *neng yilvi kömen tegmegey* ("Jene Lebenwesen wird) ... kein Zauber und Täuschung berühren" (o mahlûklar ... hiç bir âlemde büyü ve iğfâle mârûz kalmazlar). M. Kâşgarî'de *yelvi* ve *yilvi* "büyü, sihir" ve *yilviçi* "büyücü, sihirbaz" (krş. *Ḫuast.*, *yilvi*; moğul. *yilvi* "sihirbazlık, hokkabazlık"; Tuva *ilbiçi* "sihirbaz"). — Bundan yapılmış fiil şekilleri için bk. W. Bang, *Manich. Laien-Beichtsp.*, *Muséon*, 36, s. 152, VI B, 4: *neçe yilvi yilviledimiz erser* "her hangi bir büyü, sihir ile meşgûl olduk ise" ve *Altt. Grm.*, *yilvile-* (bir de *Ḫuast.*, 47) ve Tuva: *ilbile-*; Ş. Tekin, *Kuanşi*, 184: *yilvikip aġuḳup ölürgeli saḳınsar* "(bir kimse mahlukları) büyüleyip zehirleyerek, öldürmeği düşünürse". — W. Bang (*göst. yer.*)'ın kaydettiği Tel. *yilbi* = Şor. *çilbi* "hırs, ihtiras (bir de Tel. *tilbi!*); tabasbus, iğfâl" misâller, ifâde ettiği mânadan dolayı, şimdilik, dikkate alınmayabilir. Fakat moğul. (Kow. 2346) *djilbi*, *-vi* "tromperie, déception, illusion, magic, des tours de passe-passe" dikkate değer.

Burada bu kelimenin manzûm parçalarda kullanılışı için bk. msl. 9$_{69}$: *yilvi yanglıġ ulalışur pıratıdyasambutpad* "sihir yolu ile ulaşılan *pratītya-samutpāda*"; 10$_{244}$: *mayaçal yilvi toor al altaġ öze* "*mayajāla*, sihir ağı, hile ve çâre ile"; 12$_9$: *yirtinçününg yilvi tül teg ertükin uḳġıl* "dünyanın büyülü bir rüyâ olduğunu anla"; 13$_{179}$: *yana yilvi barıġılıġ ḳutrulmaḳ küç öze* "yine sihirli serâbın kurtulma gücü ile"; 15$_{71}$: *yilvi teg ọḳ ... oḳıt-* "tılsım gibi ... bildirmek".

Krş. bir de

silvi (10$_{283}$): *çimsiz silvisiz münsüz ḳadaġsız* "çimsiz, silvisiz, kusursuz, eksiksiz";

yatvı (13$_5$): *yatvısınça tikvisinçe on sıngar üç ödki yalanguḳlar arslanınga... yükünmek ḳılalım* "boyuna, dikine, her yerde ve her üç zaman içinde insanlar arslanına ... hurmetle eğilmeği yerine getirelim".

tikvi (bk. yk. *yatvı*).

çulvu (*Man. L.-Beiçhtsp.*) 146$_3$: *tengrike igideyü muntaġ uluġ çulvu sav sözledimiz erser* "eger tanrıya karşı haksız davranarak, böyle büyük küfür sözleri söyledikse"; 148$_2$: *neçe öküş yavlaḳ çulvu sav sözledimiz eser* "eger her ne gibi çok fena küfür sözleri söyledikse".

W. Bang (*göst. yer.*), bunlardan başka, bir de Kâşgarî'de *ḳurvı* (*ḳorvı [ḳorv]*) *çuvaç ḳuruldı* "kağanın çadırı kuruldu" misâline de işâret ederek, *-vi*, *-vı* ve *-vu* ya biten kelimelerin iştikaklarının henüz aydınlanmamış olduğunu ve bunların daha eski bir kültürden alınmış olmalarının muhtemel bulunduğunu kaydeder. Deve için kullanılan *tebe*, *tivi* v. b. kelimelerinin de, türklerin bunları kendilerinin en eski vatanlarında tanımış olmadıklarına işâretle, buraya dâhil olabileceklerini düşünmektedir.

3_{11} ve $_{12}$ *körtle* ve *körkle* "güzel", her ikisi de sonuna *-le* eki getirilerek yapılmış şekiller olmalıdır. *kört* ve *körk* (< *kör-t*, *kör-k*) şekillerinden birincisi daha çok Mani metinlerde ve ikincisi ise, Buddha metinlerinde rastlanmakta olup, U III, 24_{11} (*seviglig körtle iki ḳolın bek tutup* "onun sevimli, güzel iki kolunu sıkı tutup") ile 7_{166} (*körü ḳanınçsız körkle körküngüz* [" görüp-doyulmaz güzel cemâliniz]'deki misâller birer istisnâ teşkil eder.

körtle için bk. W. Bang, *Manich. Hymnen*, s. 24 : (peygamberlik alâmetleri sayılırken) *üçünç yime körtle körkün inçe ḳaldı yaruḳ kün tengriçe* "üçüncüsü de, tıpkı parlak güneş tanrı gibi, güzel şekli (veya güzelliği) ile", s. 50 : *körtle tüzün tengrim* "güzel, âdil tanrım" ve ayn. mll., *Manich. Erzäher*, s. 8: *kiçig körtle urı* "küçük, güzel genç". — Manzum parçalarda geçen aynı şekil için, 3_{11} ve $_{12}$'den başka, bk. bir de 4_8 : *ḳaşı körtlem* "kaşı güzelim".

körkle şeklinin kullanılış sâhası daha geniştir. Buradaki metinlerde geçen misâller için bk. 9_{12}: *ayı uluġ artuḳ körkle etüz*, 10_{16} : *k. munçuġ*, 12_{61} : *k. tangsuḳ*, 13_{106} : *k. buyan*, 20_{36} : *yitinçsiz k. bol-;* krş. bir de *Alt. Yar.* 619_{25}: *körkle ... inimiz*, 626_4: *körklekie ögüküm; Index*, TTT I, 91 not (*Alt. Yar.*, 346_{21}): *yangḳuluġ k. ün*, TT V A 23 not (*Alt. Yar.*, 92_{17}): *k. yaruḳ yaltrıḳ öze*, V A 123: *k. yazı*, V A 127: *tengridem ḳız azu tengri oğlanı teg körkle oğlan*, V B 66 not (*Alt. Yar.*, 349_2): *uzun k. iliglig iki ıduḳ ḳollarıngız*; Ş. Tekin, *Kuanşı*: 76: *k. ḳutluġ ülüglüg urı oġul* ve 77: *körkle ḳız.*

Altt. Grm.'te *-la*, *-le* (bk. § 76) için verilen izahın bir az daha tavzihi icap eder. Bâzı misâllerde, msl. *özele* misâlinde (bk. *Atebetü'l-Hakayık*, 242 not), bunun bir şey üzerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrar ile durulduğu zaman kullanılmış olması ihtimâline işâret edilmiştir. Bu husûsun diğer misâller ile karşılaştırılması lâzımdır (bu ekin sayı isimleri ile birlikte kullanılması için bk. *ayn. esr.*, 34 not).

Yukarıdaki misâllerden başka, aynı mânada ve aynı kökten gelen diğer şekiller için bk. *körkem* (Çağ.), *kürkem* (Kazan), *körköm* (Bar. Kazak) v. b.

4_2 *adınçıġ* < *adın-çıġ* (< *-sıġ*) "başka, seçkin"; TTT III not 18 ve TTT V A not 17' de verilen izahlara bir de aynı kökten geldiği şüphesiz olan *adır-* ("ayırmak, seçmek") v. b. fiiline de işâret etmek yerinde olur. — Kelimenin bu metinlerde kullanılışı için bk. *adınçig amraḳ...* (4_2), *a. türkçe başik* (5), *a. ıduḳ ḳangımız* (7_{37}), *a. ıduḳ ḳaġan ḳan* (20_{22}, 23_1, 26_{10}) ; bk. bir de *Index*: *a. ḳıl-*, *a. barḳ*, *a. mungadınçıġ*. — Manzûm metinlerde geçen (15_{35}) *tang adınçıġ* için bk. bir de Ş. Tekin, *Kuanşı im pusar*, 149 (*Index*'teki *teng* şekli, buna göre, tashih edilmelidir; bk. orada *tang*, *t. tangsuḳ* ve Kâşgarî, *tang* "şaşacak, şaşılacak nesne, damlacak şey, acâyip şey").

4_9 *amraḳ*[*ımın*], kelimenin eksik parçası 7. satıra göre tamamlanmıştır; fakat buradaki boşluk bu dört harfi de içine alabilecek kadar büyük değildir. Belki de *amraḳ*[*ım*]?

4_{10} *baç amraḳım;* buna müvâzi olarak kullanılan tâbir 4_{13}'te *kiçigkiem.*

5_5 *tanığmalar* < *tan-ı-ġma-lar* "inkâr edenler", 5_{16} ve $6_{7,\ 12}$: *tanmış* "inkâr etmiş", 33_4: *netegin tanmış kerek* "nasıl inkâr edilir" ve 18_{21}: *ayığlap tanıp* "kötüleyip ve inkâr edip". *İndex*'teki misâllerden *ayığladım tantım* v. b. karşılığı "schlecht machen" (kötülemek) olmayıp, *Altt.. Grm.*'te olduğu gibi, "verleugnen" (inkâr etmek) olmalıdır. Krş. bir de *Kut. Bil.* 3842: *tanığlı kişike tanuk ol bitig* ve Kâşg. *tan-* "inkâr etmek". A. v. Le Coq 5_{16} ve $6_{7,\ 12}$'de bunu *ten-* (not kısımda *tan-*) okumakta ve tereddütle "yolu kaybetmek" şeklinde tercüme etmektedir.

5_6 *todağmalar* < *tod-a-ġma-lar*. W. Bang ve A. v. Gabain, *Uigurische Studien* (*Ungar. Jahrb.*, 1930, X, 3, s. 204, not 36)'de de ifâde edilmiş olduğu gibi, *-a* ile yapılmış olan bu fiile esas teşkil eden kelimenin okunuşu (*tod, tot, tud, tut*) henüz kat'ileşmiş değildir. U II, 77_{19} ve 86_{36}'da müterâdifi ile birlikte *tod uçuz* ("değersiz, kıymetsiz") şeklinde kullanılmakta ve böylece mânası tesbit edilebilmektedir. Fiil şekli için bk. *Uig. Stud.* 36: *köni nomta yorıtaçılarığ ... totap uçuzlap ...* "doğru yolda yürüyenleri hakir görüp ..."; U II, 77_{17}: *özümte uluġka utruntum todatım öznedim erser* "kendimden büyüklere karşı geldim, onları hakir gördüm ve onlara karşı koydum ise". *-ġma, -ġme* isim-fiil eki, *-ġlı, -ġli* eki gibi, daha çok bütün isim-fiil şekillerinin asıl mânası olan sıfat yerinde kullanılmaktadır.

5_{15} ve $_{25}$ *töş* "döş, göğüs"; türk şivelerindeki şekillerden bk. *töşlük* "at ve kadın göğüslüğü" (çok defa husûsî bir şekilde süslenmektedir).

5_{19} *ḳurtġa yek* (metinde *ḳurta y.*) ve bir de 6_{11}: "ihtiyar dişi şeytan"; *Altt. Grm.*'teki her iki şekilin yeri gösterilmemiştir; her hâlde buradaki metne âit olmalıdır. *Kut. Bil.*'de kullanılışı için bk. *ḳurtġa* (3541), *ḳ. ḳılınçı* (1547), *ḳ. ajun* (399) ve Radloff, *Wb. ḳurtḳayaḳ* (Kür. Bar.), *ḳurtuyaḳ* (Tel., Şor., Kuğ., Sag.) "ihtiyar, koca karı".

5_{21} *buḳaç?* (A. v. Le Coq'ta *bçana*); mâna bakımından Kâşgarî'deki *buḳaç* ("su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler") üzerinde durulabilirdi.

5_{26} *yineri?*, notta *yiner* (*viner*) şeklinde okunabileceği tahmin edilmiştir.

5_{26} A. v. Le Coq metinde *yingne yılan* okumuş ve tercümesini, yıldızlı olarak, "Fadenschlange" ile karşılamıştır; fakat notta bu sözün bir de *yingan, yingra, vingan* ve hattâ *vyagra* şekillerinde de okunabileceğini kaydetmiştir.

6_{10} *iştig bol-*, 9. satırdaki *aytıġ* ("soru, sorgu, sorguya çekme") tâbiri ile karşılaştırarak, bunu *işitig* şeklinde anlamak mümkündür. W. Bang, *Manich. Laien-Beichtsp.* (*Muséon*, XXXVI, s. 228)'de üzerinde durmayarak, doğrudan-doğruya *işitig* okumaktadır. Orta hecedeki ünlünün düşmesi için krş. Kâşg. *iştil-, iştür-*.

6_{16} *muntrumuntuz;* W. Bang, *Manich. Laien-Beichtsp.*, s. 180, str. 8'de *azmış munmış* (*Man.*, III, 29, nr. 123) ile bu sonuncunun müteaddi şekli olan *muntur-* (str. 9)'u zikir ve buradaki *muntru* (<*muntur-u*) *muntuz* (<* *mun-ut-uz*) *yekler*'i "kötülüğe sevkeden, tahrikçi şeytanlar" şeklinde tercüme etmektedir.

muntuz için bk. Kâşgarî, I, 458: *munduz* "budala, şaşkın"; kelime şu atalar sözü ile teyit edilmektedir:

neçe munduz erse iş edgü
neçe egri erse yol edgü

("Ne kadar ahmak olsa, arkadaş iyi; ne kadar eğri olsa dahi, yol iyi").

Bir de I, 458: *munduz aḳın* "ansızın gelen sel" (I, 77: "sel, beklenmeyen, birden-bire gelen sele denilir. Geceleyin birden-bire, sel gibi gelen asker için de *munduz aḳınçı keldi* denilir").

mun- için bk. II, 30: *ḳarı er mundı* "ihtiyar adam saçmaladı".

6_{17} *berge* için bk. bilhassa Kâşgarî, I, 427: *berge* "hırsız döğülen, eşek sürülen kamçı veya deynek" ve III, 323: *berge çatıla-* "kamçı şaklamak". — TTT IV B, not 7'de bu söz üzerinde durulmuş ve bir çok misâller toplanmıştır; msl. A. v. Le Coq, *Chuastuanift*, 27_4: *bedük bergen ḳaġalın; Maytrisimit*, 89: *bergen ḳaġalın toḳır tonglayur erdimiz ... temirlig bergen ... tonglayurlar; Altun Yaruḳ*, 5_{23} ve 7_{21}: *bedük berge;* 117_{12}: *berge ḳaġal;* T III 84 — 55, ark. 33: *tamu erkligleri ḳızartmış temirlig bergen toḳıyu* ("cehennem hâkimleri kızarmış demir çubukla vurarak"). — *Kut. Bil*'te; *ḳılıç berge* (5279), *b. ḳıyın* (5279), *ḳın b. zindan* (893), *ḳının b. ur-* (5218), *k. b. tut-* (528), *b. ur-* (5281, 2580), *b. bul-* (2988), *b. yi-* (2296), *todu b. yi-* (2395), *b. yitür-* (1494), *b. bilig ögret-* (1494).

Burada kullanılışı için bk. 6_{17}: *bergen urupan* ve 34_5: *berge salur.*

Bu kelimeden yapılmış fiil şekilleri için bk. *bergese-* "kamçılamak istemek" (bk. 6_1: *bergen urupan bergeseyür*) ve *bergek-* (bk. *Alt. Yaruḳ*, 117_{12}: *berge ḳaġal öze bergekip*, eserin çinçesinde bu cümle şu şekilde karşılanmıştır: "kamçı ve dayak [çubuk] ile kamçılanıp").

TTT IV'ün nâşirleri lat. *virga* tâbirinin romalıların şark seferinde iranlılara ve onlar vâsıtası ile bu "kültür kelimesinin" türklere geçmiş olması ihtimâlini, bir suâl olarak, ortaya atmışlardır.

7_3 *ayançang köngül* ve 7_{417}: *a. köngülün yükün-; ayançang* < *aya-nç-çang* "hurmetkâr"; krş. TTT VI, not 72: *kövençeng* < *kövenç-çeng* "mağrûr".

7_4 *burḳan;* bu tâbirin türkçe Mani metinlerinde ifâde ettiği mâna için bk. W. Bang, *Manich. Laien-Beichtsp.* (*Muséon*, XXXVI, s. 191 ve 226).

7_{26} *inçkülüg orun;* diger misâlleri için bk. *i. bolġuluġ belgü* (35_{47}), *i. ḳıl-* (35_{104}) ve bilhassa *inçküng menging* (35_{16}). — Kelimenin aslını teşkil eden *inç* ("râhat, huzûr, sâkin") köküne ve bundan töremiş şekillerine oldukça tesâdüf edilir; manzûmelerdeki kullanılışı için bk. msl. *amrılıp inç tepremedin olur-* (9_{14}), *emgeksiz igsiz i. bol-* (23_{19}), *i. bol-* (22_{41}, 24_{11}), *i. kel-* (35_{92}) *i. ḳıl-* (35_{143}), *i. tur-* ($35_{147, 149}$) ve *inçsiz* (35_{59}). — *Kut. Bil.*'de *i. udı-* (5418), *i. yat-* (1109), *i. tiril-* (1948, 2435), *i. ıdma-* (5738), *i. il tut-* (5499), *esen* ile birlikte, *i. e. bol-* (4957), *i. e. tiril-* (3876), — *inçke teg-* (103, 1772, 1880, 2180 v. b. v. b.), — *inçin avın-* (3114), *i. salın-*

(2692), *i. tiril-* (5857 v. b.), *i. tur-* (6643), *i. yat-* (5706), — *inçlik bul-* (5585), *i. tile-* (4643), *i. ḳod-* (5624), — *köngül inçliki* (5554), — *et öz inçlikin* (3198), — *inçlig tur-* (5734).

inç kökünden töremiş olan şu fiil eşkillerini görüyoruz; *inç-le-n-* (*i.-ip yiding; Kut. Bil.*, 5801); — *inç-* (*ü*)*-r-ü-n-* (*i. ü erejlen-, Kut. Bil.*, 3138; *i.-üp yi-iç-*, 6210; *i. yat-* 5826 v. b.); — *inç-sir-e-t-* "râhatsız etmek", TTT IV B, not 1); — *inç-i-k-* (Kâşgarî 'de bu fiilin mânası şöyle ifâde edilmektedir: — "duygusu gitmek, [bayılmak, büzülmek, titremek]; adamın soğuk su dökmekten, duygusu gitti; sanki bayıldı, büzüldü, titredi" — bununla her hâlde sâkin ve hareketsiz duruma işâret etmek istenilmiştir; — bugünkü şive mâlzemesinde bulunan misâl için bk. *ençik-* (Tel.) "istirahat etmek, sâkin olmak, sulh içinde yaşamak, anlaşmak" ve bundan *ençiktir-* (Tel.) "teskin etmek".

inçkülüg şekline gelince, burada *-lüg* eki, bildiğimiz sıfat ve isim teşkilinde de vazife gören tâyin eklerine tekabül eder; şimdi bu ekin bir fiilin hangi şekilleri ile birlikte kullanıldığını tesbiti kalıyor. TTT III, not 12 de *inçik-ü-lüg* şeklinde ayrılmakla beraber, *-ü-* ünlüsünün neye tekabül ettiği hakkında hiç bir işâret yoktur. *Index* 'te *inçgülüg* bk. *inçkülüg* denildiğine göre, bu mesele üzerinde durulmuş olduğu âşikârdır. Burada, ifâde ettiği mânadan dolayı, *-ü* ekinin zarf-fiil şekline âit olması mümkün değildir; eski türkçede buna benzer başka bir ek bulunmadığına göre, bunun henüz açıkta durduğu anlaşılıyor. *ençik-* fiilini kullanmakta devam eden Tel. şivesinde, Radloff lugatinde (I, 746) kaydedilen *ençigü* (*ençik-ü*) şekli bu husûsu aydınlatacak mâhiyettedir; buradaki uzun *-ü* 'nün bir menşei olacaktır ve bu *inçik-gü* şeklinden başkası olamaz: ortadaki *-i-* sesinin hâlâ yerinde kalmış olması da bunu teyit eder mâhiyettedir. — Türkçede bu durumda yan-yana bulunan benzer seslerin birleşmesi için kâfi miktarda misâl (bk. *ḳorḳu* v. b.) bulunacağına şüphe etmek doğru olmaz.

7_{23} *oḳıt-* (bk. bir de $_{63, 123, 308}$) "okutmak". TTT III neşrinde *uḳ-* "anlamak" ile *oḳı-* "okumak" fiillerinin müteaddi şekilleri karıştırılmış ve *oḳıt-* yerine *uḳıt-* okunarak, *uḳtur-* mânası verilmiştir. Bâzan ünsüzlere biten fiillerin sonuna da, *-tur, -dur* yerine, *-t* kullanıldığı vâki ise de (msl. *yoḳal-t-, boşal-t-, yaşar-t- bitir-t-* v. b.), bu ancak muayyen şekillere inhisar etmektedir. Bu karışıklığa her hâlde burada mânanın her iki fiile de uygun düşmesi sebep olmuştur.

Bu durum TTT VI (1934) neşrinde dikkati celbetmiş ve eserin fihristinde: *oḳıt-* "okutmak" (*An. Index* düzeltilmelidir!) — şeklinde bir kayıt eklenmiştir. *Altt. Grm.*'in lûgat kısmında *oḳıt-* ("okutmak") yanında *uḳıt-* ("anlamak, okutmak, bildirmek") şeklinin de karışık alınmış olması bir yanlışlık eseri olacaktır. TTT X (1959) 497 'deki *uḳıtu ötün-* yerine de *oḳıtu ötün-* daha uygun olacaktır.

7_{40} *sansar* = skr. *samsāra* (türk. bir defa geçen *sngsar* şekli için bk. TTT VI, 220), canlı varlıkların, doğumlarından başlayarak ölümlerine kadar, bütün safhalarını geçirmek mecbûriyetinde bulundukları hayat yolu ve bunu, ölümden sonra yeniden doğmak ve tekrar ölmek suretiyle, durmadan devam ettiren hayat çarkı mefhûmunu ifâde eder. Mânanın muğlaklığından dolayı olacaktır ki, bu mefhûm umûmiyetle yabancı kelime ile ifâde edilmektedir.

Burkan, bu mezhebi ile, canlı mahlûkları ezelî ve ebedî eziyet kaynağı olan sebeplerden ve bunların meydana getirdiği hayattan kurtarmak veya hiç değilse onun güçlüklerini hafifletmek istemiştir. Bütün bu huzûrsuzlukları içinde toplamış olan *samsāra* için burkan metinlerinde kullanılan sıfatları tasavvur etmek güç değildir (krş. fihrist ve *Index*).

7_{52} *irinç;* burada metinde *irinz* ($_{52}$) ve *irinj* ($_{107}$) şeklinde yazılmakta ise de, diger misâllerde umûmiyetle *-ç* ile geçmektedir. Sıfat olarak "bedbaht, zavallı, cefakâr, günahkâr, acıklı, sefil, miskin, yerinecek durumda bulunan" v. b. ve isim olarak, bu mânaların isim şekillerini ifâde için kullanıldığı görülmektedir; bk. msl. 7_{52}; *umuġsuz irinz monḳul ḳal aġuluġ yılḳı* ("ümitsiz, zavallı [bedbaht], şuûrsuz, akılsız ve zehirli hayvan"); 7_{107}: *bizni teg irinj tınlıġlar* ("bizim gibi bedbaht mahlûklar"): *Kal. Pap.*, 4_{88}: *yoḳ çıġay irinç yarlıġ tınlıġlar* ("yoksul, fakir, miskin [sefil] mahluklar"); 60_6: *negülüg ince irinç yarlıġ boltunguz* ("neden böyle sefil duruma düştüngüz"); 63_{10}: *irinç yarlıġ ḳoltġuçılar* ("zavallı dilenciler"); 2_{93}: *bu munça ḳorḳınçıġ adaḳa kirip ölgeysiz bizni irinç ḳılġaysız* ("bu kadar korkunç tehlikeye girip, ölecek ve bizi bedbaht edeceksiniz"); bk. bir de 67_3. — Manzûm parçalarda kullanılışı için bk. 17_5: *sansarta irinç mini teg—saḳınsar erti kim me yoḳ* ("*Samsāra* 'da benim gibi bir zavallıyı düşünecek bir kimse bile yok"); 10_{68}: *irinç emgekke basıdılmışlarıġ—ikileyü yana ḳutadturdaçı* ("sefâlet ve eziyet altında ezilenleri bir defa daha saâdete kavuşturdunuz"). — Daha sonraki kültür muhiti içinde kullanılışı için bk. *Kut. Bil.*, 6446: *erejleri emgek sevinçi saḳınç—aġırı uçuzluḳ avınçı irinç* ("onun huzûru zahmet, sevinci keder; izzeti zillet ve râhatı mihnettir"); bk. bir de 3109 ve 5242.

Bu kelimenin *irinç* şekli yanında *irinçü* şekli de vardır. Mâna bakımından birbirine yakın ve belki de zamanla aynı olan bu iki şekilden *-çu* 'nun gittikçe daha az kullanılmağa başladığı görülmektedir. A. v. Gabain, *Hüen-Tsang*, I, not 306 'da misâller vermekte ve not 154 'te *üzlünçü* < *üz-ül-ünç* izahında, buradaki *-ü* 'nün, tıpkı *yaraş* ve *yaraşı* misâlinde olduğu gibi, fazladan gelmiş, tufeylî bir ünlü olduğunu ifâde etmekte ise de, sonra bu görüşünü terk etmiş ve *Altt. Grm.*, 125 'te her iki şekli bir arada toplayarak, onları müterâdif teşeküller gibi ele almıştır. Kâşgarî 'de, mâna birliği gözetilmemekle berâber, *-çu* misâline tesâdüf edilir; msl. *avınçu* "avunulan, alışılan şey" (krş. *avınç* "bir nesneye alışma"), *aḳınçu* "geceleyin gidip, düşmanı basan asker", *atınçu* "atılan nesne", *itinçü* "itilen nesne"; *ıdınçu saç* "erkeğin sonradan bırakılan saçı"; *ıdınçu yılḳı* "yük vurulmayarak bırakılan hayvan".

W. Bang, *Manich. Laien-Beichtsp.* (*Muséon*, XXXVI, 227 v. d.) 'de *irinçü* mânası üzerinde ayrıca durmakta ve bunun *yazuḳ* ve *suy* 'a çok yakın bulunduğunu kaydetmektedir; msl. *Manich.*, III, 25, II R 8 *yazuḳumın boşuñ, suyumın tarḳarıñ, irinçümin arıtıñ* "günahlarımı affet, yolsuzluklarımı ortadan kaldır, kötülüklerimi temizle, yâni üzerimden kaldır" ; *Manich.*, II, 1_{17} : *tümenlig irinçü ḳılıġmalar* "binlerce kötülük yapanlar" ; U II, 78 : *irinçü ayıġ ḳılınçlar* misâlinde *irinçü* sözü *ayıġ* ("fenâ") mânasına çok yakın olduğu hâlde, U II, 85_{19} 'da daha çok *yazuḳ* ve *suy* mânasına yaklaşmaktadır : *irinçüde boş bolayın* ("kötülük, fenalıklardan kurtulayım"); *anıġ ḳılınçḳa irinçüke kendü özümüzni emgetirbiz.*

Manzûm parçalarda geçen misâller için bk. (5_8 'den başka) 6_{10}: *irinçü kılmış kılınçı iştig bolur* "yapmış olduğu kötülükleri dinlenir, isticvap edilir" ; 13_{140}: *öngi öngi tsuy irinçü yazuklar yaztımız* "her türlü fenalık, kötülük ve günah yoluna saptık". — *irinçülüg* için bk. 10_{65} : *irkilü kelmiş tsuy i.* "toplanmış olan zavallıları" ; U I 58 *i. söz.*

Kâşgarî'de *irinç* ve *irinj* şekilleri "nîmet, bolluk, iyi yarayış" mânaları ile karşılanmakta (bk. trc. I, 132 *irinç* "iyi yaşayış, nîmet içinde geçiniş" ; bâzı şivelerde *-j* ile *irinj* ; III, 449: *irinç* "nîmet ve bolluk içinde bulunmak, bolluk içerisinde ağıp dönmek" ; bâzı şivelerde *-j* ile *irinj*) ; *Kut. Bil.*'de ise, bu mânada *erej* ve fiil olarak *erejlen-* kullanılmaktadır. Kâşgarî'de bu iki kelime, müellif veya müstensihler tarafından, birbiri ile karıştırılmış olmalıdır ; *irinçü* (doğrusu böyle olacak, *arınçu* şekli yanlıştır) ise, doğru olarak, "günah" şeklinde tercüme edilmiştir.

Kelimenin yakın akrabalarını dışarıda bırakmamak için, *irinçig* (<*irinç-çig*) şeklinin burada zikredilmesi icap eder. Eski metinlerde pek tesâdüf edilmeyen bu şekle *Kut. Bil.*'de üç yerde rastlanır; 65: *irinçig kışığ sürdi yazkı esin* ("bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp götürdü"), 687 : *kamuġ eski nengler irinçig bolur— irinçig yüki kör yirinçig bolur* ("bütün eski şeyler sıkıntı verir, sıkıntılı şeyleri yüklenmek tiksinti verir"), 3938 : *uzun sözlese söz irinçig bulur* ("söz uzun olursa, bıktırır").

Bu kök ile ilgili diğer şekiller için bk. *irintür-* (*Uigur. Stud.*, 37 not; TTT II, s. 427, not 42; TTT IV B 17 ve U II, 78_{34} ve bilhassa *irinçke-* (U III, 8_{71}—$_{72}$ *mini irinçkeyü yarlıkançuçı köngülün yazukumın boşuyu birzün* "bana acıyarak, merhametli gönülle günahlarımı affetsin"; TTT IV, B 35 : ... *irinçkep yarlıkançuçı köngüllerin yazukumızını boşuyu*; "manzûmelerde 7_{31} : *suyurkayu irinçkeyü yarlıka-* ve 13_{38} : ... *tıdmadın ol özlüglerig taşırtı irinçkep* " ... mâni olmadan, o canlılara dışarıdan merhamet gösterip ..."; *Hua-i-yi-yü*, ilâve, s. 9 ve 236 (bk. U I, 57) *irinçke-* ve bilhassa *irinçkençüçi* "acıyan").

7_{52} *monkul*; bu metinlerde kullanılışı için bk. 7_{52}: *umuġsuz irinz monkul kal ağuluġ yılkıta* (*kutruldı*) "ümitsiz, zavallı, şuûrsuz, akılsız ve zehirli hayvan âleminden kurtuldu"; 7_{58}: *toz topraķka batılıp turkaru monkul erdiler* "dâima toza-toprağa batıp, şuûrsuz bir hâlde bulunuyorlardı"; 7_{183}: *kararmış köngüllüg monkul* ... "kararmış gönüllü, şuûrsuz ..."; *Alt. Yaruk*, 624_{18}: *ögümin köngülümin ıçgınıp monkul bolup bilinmez men* "aklımı, düşüncemi kaybedip, şuûrsuz hâlde, kendimden geçtim" (çince nüshada: "keder ve heyecandan bunalarak (ikizli), kendimi kaybettim"). — *Altt. Grm.*: *muñgul, mungul, munkul* (*o?*) "şaşkın, şuûrsuz"; S. E. Malov, *Pamyatniki*: *muñkul* "akılsız".

7_{59} *amvardışn* < parth. *amvardišn* (*'mvrdışn*) "toplama" (*Altt. Grm.*); TTT III not 28 'de, Prof. Andreas 'ın fikrine göre, bu kelimenin "buluşma" mânasına geldiği, fakat "yerine getirilme, ifâ, is'âf" v. b. şeklinde de anlaşılabileceği kayıtlıdır. *Manich. Laien-Beichtsp.* (*Muséon*, XXXVI, 209 not 2) 'deki izah tecrübesini genişletmek için bk. şimdi A. v. Gabain, TTT IX, s. 20, not 34; *amvrdşn*, W. Henning (*Ein manich. Bet- und Beichtbuch*, *ABAW*, 1937 str. ve s. 79) 'e göre, parth. alınmış bir kelime olup, bir ıstılah mâhiyetindedir ve şu mânalara gelir. "tecrid etmek, kapatmak (hasseleri dünya te'sirinden meydana gelen hırsa karşı)" ve misâlleri.

Burada metinlerde geçen misâlleri için bk. 7_{59} : *amvardışnlıġ ot öze anga yürünteg ḳıltıngız*, 7_{160} : *amvardışnlıġ ç ...*, 7_{403} ve 7_{411} : *amvardışn ḳıl-*.

7_{68} *firnibrenke* < *firnibren-ke*; krş. bir de TM 510 ön 7: *prnivran*; Kowalevskiy, $_{1099}$a 'da *bari*; bk. Eitel 91 a : *prinirvāna* "Nirvāna'nın ikinci derecesi"; F. Edgerton, *parinirvāna* "complete nirvāna".

7_{69} *üz-buzta ulatı öküş telim nızvanılar* ("başta kin olmak üzere, sayısız çok ihtiraslar"). *üz-buz* gibi, fiillerin emir şekillerinin isim. yerinde, bir tâbir hâlinde kullanılması için bk. bir de $10_{204, 217, 241}$: *bar-kel ḳıl-*. (Mânaca birbirine yakın veya birbirinin zıddı olan fiillerin bu şekilde yan-yana kullanılması yalnız muayyen şekillere inhisar etmemektedir. Türkçede kelime yapısı kısmında da mutâlea edilmesi lâzım gelen bu nevi şekillerin sayısı oldukça geniştir. Fiilin, umûmiyetle, masdar şekli ile karşılanabilecek bu gibi terkipler için krş. msl. *dedikodu* (Anad.), *kildi-kitti söyleş-* (Kazan), *aldım-birdim yasa-* (Kazan), *kir-çık birle iş bitmi* (Kazan), *alış-veriş yap-* v. b. v. b; bir de *Hüen-Tsang*, I, not 293 'te *keliş barış sav* için verilen izahat; bu nevi münâsebetlerin hudûdunu tâyin etmek gerçekten çok güçtür).

üz-buz'un ifâde ettiği mânaya gelince (kelime mânasına göre, *üz-* ve *buz-* fiillerinin esas mânalarına yakın olan bir mânaya gelmesi lâzım gelir: kesmek, bozmak ve ictimâî hayat ile ilgili olduğu takdirde: münâsebetlerin kesilmesi, aranın açılması v. b. beklenir), TTT III not 33 'te bunun bir türkçe metnin (bk. *Türk Manich. aus Chotscho*, III, 19, str. 16: *üz buz bilig*) çince aslında (bk. Chavannes ve Pelliot, *JA*, 1911, nov./déc., Paris, 1912) "kin, nefret" mânasına geldiği ve bu mânanın tâbirin şimdiye kadar geçtiği her yere uymakta olduğu kaydedilmektedir; burada işâret edilen misâller için bk. U II, 76_8 ve 85_{25}: *öpke üz-buz köngül tutdum erser* ("hiddet ve kin besledim ise") ve T III, 84 arka, s. 27: *bir ikintike üz-buz köngülüngüzler bar erser* ("sizin gönlünüzde birbirinize karşı kin varsa"); *Manich. Laien-Beichtsp.*, s. 152, B 10: *munça öküş tınlıġḳa neçe üz-buz ḳıltımız erser* ("bu kadar çok canlılara karşı ne kadar kin besledik ise").

7_{83} *tört toġum*; dört doğum şekli için bk. E. J. Eitel, s. 145 : *tchatur yâni*: 1. anadan doğmak (memeli mahlûklar), 2. yumurtadan doğmak (kuşlar), 3. ıslaklıktan doğmak (balıklar) ve 4. tahavvül yolu ile doğmak (ipek böcekleri).

7_{87} *yigi*, bk. Kâşgarî "sık, birbirine girmiş, sıralanmış, (dikişte) sağlam" (krş. 216_6: *yi* ve 229_9: *cigi*); burada birlikte kullandığı, *sedreksiz* kelimesinin müterâdifi olacaktır.

7_{105} *bilge biligliġ çatu* "hikmet merdiveni". TTT III not 47 'de sıfat eki olan *-lıġ*, *-lig* ekinin ilgi nâli teşkili için kullanıldığına işâret ile, şu misâller zikredilmektedir: U III, 5_1: *ökünmeklig ört* ("nedâmet alevi"); 14_{11} : *isig özlüg erdini* ("hayat cevheri"); bk. bir de 15_{10}: *etüzlüg aġılıḳ* ("vücût hazinesi"). İlgi hâlinin sıfat ile olan münâsebetinin tahlil tecrübesi için bk. W. Bang, *Türk. Bruchst. einer nestor. Georgpassion* (*Muséon*, XXXIX, 59 v. dd.).

Eskiden daha çok kullanıldı,ı anlaşılan bu sıfat terkibinin sonradan yerini ilgi hâli terkibine terkettiği görülmektedir. Msl. *nomluġ törülüg balıḳ* (TTT VI, 07) "kanûn şehri" (yâni kanûnun vaz'edildiği şehir), bugün, eklerin farklı inkişâfından dolayı, "kanûnlu şehir" şeklinde ifâde edilememektedir. Fakat her iki şeklin de aynı mânaya kullanıldığı misâller de eksik değildir; bk. msl. *köylü* (*şehirli, mektepli*) *çocuḳ* = *köy* (*şehir, mektep*) *çocuğu*.

Bu münâsebetle daha şu husûsiyete dikkati çekmek doğru olur.

1. *elmanın aġacı* (daha önce bahsi geçen, muayyen elma ile ilgili ağaç).
2. *elma aġacı* (önceden tâyin edilmemiş olan elma ile ilgili ağaç).
3. *elma-aġacı* (bir çeşidine işâret olmak üzere tavsif edilen ağaç).

Aynı şekilde 1. *mektebin kitabı*, 2. *mektep kitabı* ve 3. *mektep-kitabı* (mektepte okutulan kitap, yâni bir kitap çeşidi, ders kitabı).

Görüldüğü gibi, 3. şekil türkçede, kelime yapma vâsıtası olarak, en çok kullanılan ve 2. şekilden ayırt edilmesi dâimâ kolay olmayan bir şekildir.

7_{90} *yintsik-*; *yintem tutçı yintsikü* "her vakit durmadan y." ; 9_{62}: *yintsikmeksiz yig mengike yiḍkürgü ücün ... yiḍe uduşu kölüngüler yolınç ildür* "bağlantısız üstün huzûra ulaştırmak için, ... yedeğinde, yanında vâsıtalar yolundan götürür"; 12_{10}: *yintsikmedin şımnularḳa nızvanıġ utġıl* "şeytanlara kendini ezdirmeden, iptilâlara hâkim ol".

Şimdiye kadar yalnız 7_{90} 'da geçtiği anlaşılan bu fiil *Index* 'te *yintsigü* (*yintsigü?*) şeklinde okunmuş ve izah edilmek istenmiştir; metnin bu kısmı zedelenmiş olduğundan, tercüme tecrübesi dahi yapılmamıştır. A. v. Le Coq (*SPAW*, XIX, 1918, s. 406/407, nr. 260) 'un listeye aldığı *yintsigü* 7_{90} 'da geçen kelimenin aynı olacaktır. Yukarıdaki misâllere bakılırsa, fiilin *yintsik-* ve ilk misâldeki şeklin de *yintsik-ü* olduğu anlaşılır. Kelimenin mânası, maalesef, hâlâ karanlık kalmaktadır. M. Kâşgarî 'deki *yitsik-* ("erişilmek, yaşlanmak, kocalıp düşkünleşmek"), *bassık-* ("basılmak, baskına uğramak") ve U II, 50, 6 (T III M 225 başlık) 'da *utsuḳ-* misâllerinden, bunun fiilden fiil yapma suretiyle meydana gelmiş olduğu (*yit-*, *bas-*, *ut-*) anlaşılıyor. Böyle bir imkânı bizi ilgilendiren fiil için de düşünürsek, elimizde Kâşgarî 'deki *yind-* (ve *yin-*) "aramak, sormak" (bk. *yindür-* "kaybı arattırmak" ve burada 13_{26} : *yintip ḳamuġ şımnularıġ utmış* "arayıp bularak, bütün seytanlara gâlip gelmiş") fiilinden başka bir mâlzeme yoktur.

7_{90} *yintem;* bu kelimenin mânası henüz katî olarak tesbit edilememiştir. Şimdiye kadar yapılan tecrübelerde, kelimenin cümle içindeki yerine göre, mâna tahmini yolu tutulmuş, fakat bunun lugat mânasına tesâdüf edilmemiştir. Bugüne kadar TTT III 'te geçen üç misâl ile *Alt. Yaruk* 'taki bir-iki cümlede rastlanan bu kelimenin, okunuşta olduğu kadar (metinlerde umûmiyetle ince okunmuş olduğu hâlde, *Altt. Grm.* 'in lugat kısmında, ayrıca izah edilmeden, *yıntam* ve *yındam* şeklinde kaydedilmiştir), yapısında da henüz bir sarâhate varılamamıştır.

Benzer yapıya sâhip bulunması muhtemel olan *-dam*, *-dem* ekili kelimelerde bu ekin isimden isim yapma eki olarak izah edilmiş olmasına rağmen, misâllerde bir mâna birliği kolaylıkla tesbit edilemiyor. Msl. *Altt. Grm.* 'te *birdem* "birlik,

birlikte, birden" şeklinde mânalandırıldığı hâlde, *Index* 'te "tamamiyle" (*birtemledi* "tamâmen") ile karşılanmakta; fakat Kâşgarî 'de *birtem* (dikkat *-t-* ile) için "uzun müddet" denilmektedir. — Gramerdeki misâller isimden yapılmış şekillere benzemektedir; fakat bunlar dışında, msl. Kazan şivesinde, *kündem* (< *köndem*) şeklinin *kön-* (bk. Kâşgarî "düzelmek, doğrulmak, yola gelmek, yola çıkmak, inkârdan sonra ikrâr etmek") fiili ile ilgili olduğu muhakkaktır (mânası "söz dinler, uslu, itiraz etmez" demektir); *yıldam* (< *yildem*?) "çabuk" (*yil* veya *yil-* ?).

yintem, ilk geçtiği yerde (bk. TTT III ve *Index*), "dâimâ, her vakit" şeklinde tercüme edilmekte ve bu mâna bu kelime ile yan-yana kullanılmış olan *tutçı* ile desteklenmektedir.

Manzûm parçalarda geçen misâllerde de bu mâna kasdedilmiş olabilir; bk. msl. 7_{90}: *yintem tutçı*, 7_{115}: *yintem ayıġta yaratındaçılarıġ tıdıngız* "(mahlukların) devamlı olarak kötülük içinde yaşamalarına mâni oldunuz", 7_{416}: *yintem nırbanta toġzunlar* "(ileride) hep *nirvāna* 'da doğsunlar", 12_{11}: *yintem arıġ öz köngülüg burkan tip tuyġıl* "her vakit temiz asîl gönüllü burkan bil", 12_{44} *öçme amrılıma yintem* [*bir*] *tözin tuḍsar* "sönme ve sükûnet bulma kökünü her vakit bir tutarsa", 13_{28}: *yintem süzük köngül öze* "her vakit duru gönül ile"; bk. bir de 14_{19}, 15_{73} ve 20_{91}.

Bu misâller arasında bu tâbirin *bir* kelimesi ile birlikte kullanılışına da rastlanır ki, bu tahdit edici unsuru, yukarıdaki gibi, hudutsuz genişletmek güçtür; msl. 20_{127}: *bir yintem muntaġ saḳınġu ol* "bir ân (müddet?) böyle düşünmelidir", 12_{41}: *yapa yirtinçüg bir yintem iḍer tuymayur* (?) "*yapa* dünyayı bir anda (müddet) tanzim eder *tuymayur*". — Aynı terkibi *Alt. Yaruk*, 17_{13} 'te de görüyoruz: *özlüg ölürgü sav birtem ḳodup bir yintem bu nom erdinig boşġundılar, tuttılar* "canlıları öldürme sözünü tamamiyle terkedip, derhâl bu kanûn cevheri öğrendiler ve ona göre hareket ettiler". Krş. bir de 610_{16}: *yalanguz yintem* (bunlar tesâdüfen bir araya gelen ayrı kelimeler olacaktır: " yalnız, ancak " ve "dâimâ, her vakit").

7_{93} *ilişlig tartışlıġ* (A. v. Le Coq 'un *SPAW*, XIX, 1908, s. 405 ve 413 nr. 172 ve 521 'deki misâller bu metinden alınmış olacaktır) <*il-i-ş-lig* ve *tart-ı-ş-lıġ*; *il-* ve *tart-* fiilleri belli olmakla berâber, kelimelerin içinde bulunduğu cümle eksik bulunduğundan, buradaki mânalarını, kat'î olarak tesbit etmek şimdilik imkânsızdır.

7_{105} *şatu*; [*bilge*] *biliglig şatu tikt*[*ingiz*] "siz hikmet merdiveni kurdunuz" ve 10_{9}: *şamat vıpaşyan ikidin singar — şaḍu yanı teg utru tuşlar* "*śamatha vipasyanā*, iki yanda, bir merdivenin kolları gibi, karşılıklı eşlerdir". *Kut. Bil.* 'deki misâl için bk. 6033: *şatu kördüm elig anıng bağnası* ("rüyamda bir merdiven gördüm, onun elli basamağı vardı"), 6052: *eḍiz bağnalıġ men şatu kördüküm* ("basamaklı yüksek merdiven gördüğüm"), 6043: *şatu tüşte 'izz ol aġarı tengi* ("merdiven rüyada yükseldiği nisbette izzettir"), 6041: *şatuḳa aġar teg aġar ol ḳuḍı* ("merdivenden çıkar gibi, onun saâdeti yükselir") ve 6053: *şatunung başınga tegi yoḳladım* ("merdivenin ucuna kadar yükseldim"). — Son devirlerde bu kelimenin daha çok şark türkçesi hududları içinde kullanıldığı görülmektedir (bk. Radloff. *Wb. şatu* ve *şati* (Çağ. Şark türk.) 1. merdiven (*şatı ḳoymaḳ* "kaleye hücûm için merdiven dayamak"), 2. evin tara-

çası. Radloff lugatinde *şatu* ve *şatı* şekilleri "basamak" ve "merdiven" mânaları ile Anadolu tükçesi için de kaydedilmektedir ki, bu doğru ise, belki nisbeten son devirlere âit bir kelime olmalıdır. (*Uyg. sözlüğü*, s. 166 'daki *şatu* 'nun karşısındaki "rehberlik, idâre eden kimse" yanlıştır; fişler karıştırılmış olmalı). — Yudahın 'deki *şadı* (*ḳoldun şadısı* "elin parmakları") 'nın bununla olan ilgisi araştırılmalıdır.

7_{117} *boṭulmaklıġ ilgü tüpke sırılmışlarḳa* ("bulaşma, ilişme köküne yapışmış olanlara") ; TTT III, not 52 'deki *butul-* şekli ile bunun izah tarzı TTT VI, not 308 ile tashih edilmiş bulunmaktadır. Burada metindeki (bk. 12_7 ve 13_{24}) şekillerinden başka krş. bir de *Alt. Yaruk*, 373_{14}: *sansarḳa yime ilinmez nırvanḳa yime bodulmaz* ("Bodhisattvalar *samsāra* 'ya ilişmedikleri gibi, *nirvāna* 'ya da yapışmazlar"); 102_{18}: *tişi tınlıġlarḳa bodulmaḳ yapşınmaḳ oġrınta* ("kadınlara bulaşmak, yapışmak yüzünden"); *Maitrisimit*, nr. 121: *bodulup yudulup*; nr. 116: *boḍıyyu çal-*. — Bk. bir de *Kut. Bil.*, 2384 : *yaġı körse alp er ḳızartur mengiz — ḳarışsa bodulur ḳızıl hem yaġız*. Kâşgarî 'de *bodu-* "boyamak, yapıştırmak".

7_{119} *sumır taġ* (9_{11} ve 16_{12} *sumur t.*; TTT VI, 360 'ta bâzı nüshalarda *samır* veya *semir*; moğul. *sümir*. — Türkçe metinlerde dâima *sumır taġ* şeklinde geçmekte olup, çekimli hâline tesâdüf edilmediğinden, tefâffuzunun tesbiti güçtür; fakat kelimenin bünyesi ve moğulcadaki şekli bunun türkçede de ince okunmasının daha doğru olacağına delâlet eder. Tabiîdir ki, ilk hecenin imlâsı, kelimenin aslında olduğu gibi, eski yazılış şekli olan *-u-* 'yu bu devrede muhâfaza etmektedir). — Skr. *sumeru* 'dan her hangi bir vâsıta ile (krş. msl. toh. A *sumer*, bk. TTT X) türkçeye geçmiştir ve "kâinâtın veya her kâinâtın merkezini teşkil eden dağ" mânasına gelir. Bu dağ ile ilgili tafsilât için bk. Eitel, s. 136.

7_{121} *küvençlig*; kelimenin, burada olduğu gibi, *-ü-* ile okunması daha doğru olacaktır; nitekim A. v. Gabain de, *Altt. Grm.* 'te tereddütten sonra, TTT VIII 'de ve buna istinâden de TTT X 'da *-ü-* şeklini tercih etmiştir.

7_{124} *ançman* (metinde *ançan* yazılmış); bk. bir de 7_{192}. TTT III not 57 'de işâret edildiği gibi, kelimenin sogdca şekli *'ençmn* (bk. F. W. Müller, *Soghdische Texte*, 85_{24} ve 87_{24}) olup, "cemâat" mânasına gelmektedir ; türkçe metinlerdeki şekli için bk. *Türk. Manich.*, III, 34_3: *ḳamaġ arıġ iki ançmn*, 43_{12}: *iki ançman* ve TTT III, not 57 'de bir de *ançman ḳuvraġ*; krş. bir de *Altt. Grm.*, *ançm(a)n* < hrist. sogd. *ancaman* (*'nçmn*) "cemâat".

7_{125} *altı ḳaçıġ* "altı kaçma (yolu)" ; altı türlü dış unsur (bk. 7_{317}: *atḳaġ* = skr. *viṣaya*) mukabilinde, bu unsurların gönüle girmesine yardım eden, yâni onları gönüle kaçıran altı iç unsur, yol (skr. *indriya*, *ṣaḍ-āyatana*) mevcuttur. Bu mefhûm türkçede şu tâbirler ile ifâde edilmiştir:

1. *ḳaçıġ, ḳaçıġlar*; 2. *altı ḳaçıġ*, (12_{40} *altı ḳatçıġ*), *altı ḳaçıġlar*; 3. *ḳaçıġ yol*; 4. *altı ḳaçıġ orunlar*; 5. *intriler ḳaçıġlar*; 6. *ilendeçi erksindeçi atlıġ altı ḳaçıġlar* ve 7. *altı türlüg ilenür yıltızlar*.

Bu iç unsurlar şunlardır:

1. *köz* "göz" = skr. *cakṣus*
2. *kulġaḳ* "kulak" = " *śrotra*
3. *burun* "burun" = " *ghrāna*
4. *til* "dil" = " *jihvā*
5. *etüz* "beden" = " *kāya*
6. *köngül* "gönül" = " *manas*

İç ve dış unsurların burkan bilgi nazariyesindeki yeri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat*, VII—VIII [1942], s. 74 v.d.).

7_{133} *oġatıp*; bu fiil TTT III, 62 'de "erwecken" ("uyandırmak") şeklinde tercüme ve notta da, daha önce üzerinde durulmuş kaydı ile, W. Bang 'ın *Manich. Hym.* (*Muséon*, XXXIII, 45 v.d.) 'deki izahına işâret edilmektedir. Burada *oġat-* fiili Tar. (*Prob.*, VI, 143_{20}) şivesindeki *oḫatti* "uyandırdı" ve 46_{10} 'daki *oḫtay* (< *oḳatayın*) "uyandırayım" ile karşılaştırılarak, kökün *oḳa-* olduğu ve bundan *oḳan-*, *oḫan-* (bk. *Prob.*, VI, 148_4 alt.) yapıldığı ve orta hecedeki ünlünün zayıflaması ile *oḳunup*, *oḫunup kettī* meydana geldiği ifâde edilmektedir. — *Altt. Grm.* 'te *oġat-* "erweckt sein" (uyandırılmak, uyanmak) tercümesinde bunun *-d-* ile olacağının düşünülüp-düşünülmediği açık değildir. — Kısaltılarak nakledilen bu izahın metin içinde kelimeye verilen mânaya bağlı olduğu ve tatmin etmekten uzak bulunduğu âşikârdır. Bununla birlikte, gerek kelimenin şekli, gerek ifâde ettiği mâna hakkında, bugün de daha sarih bir bilgiye sâhip bulunmadığımızı itiraf etmeliyiz. S. Çağatay, *Alt. Yaruk*, 24_{20} 'deki

tüzünlerim bu avant tıltaġ öze
kinki yime maytri burḳanta
ulatı alḳu burḳanlarıġ oḳatmadın
şeşmetin otġuraḳ tuşġaysızlar

parçası, Radloff tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir: "O meine Trefflichen, aus dieser Ursache werdet ihr den zukünftigen Maitreya Buddha und alle übrigen Buddha nicht verfehlen, sondern unbedingt mit ihnen zusammen treffen". — Trk. trc.' de ise, "asillerim (azizlerim), bu sebeplere (bu sevaplı işlerin tesirlerini) ve daha sonraki Maitri Budalar ve diğer Budalar (devrinde) küçülmeden çözülmeden tamamiyle (olduğu gibi) rastlarsınız" şekline girmiştir. Tercüme metni tam olarak ifâde etmediği gibi, notlardaki izah tecrübesi de yeni bir bilgi eklememektedir. Bu parçanın çincedeki ifâdesi belki meseleyi aydınlatabilirdi.

İlerideki araştırmalarda yardımı dokunur düşüncesi ile, manzûm parçalarda geçen misâllerin, tercüme tecrübeleri ile birlikte, burada toplanması uygun görülmüştür; msl .7_{133} : *oġatıp kelmiş bizni teg tınlıġḳa*
evngliun nom ratnig nomlap ḳodtunguz

("Bizim gibi yolunu şaşıran mahlûklar için,... kanûn cevherini izah edip bıraktınız").

10_{289} : *una bu soḳa bizni osuġluġ*
oġatıp ḳalmış tınlıġlarıġ oġrap
("İşte bu *soḳa* bize benzer, şaşırıp kalmış mahlûklar uğrunda").

13_{133} : *uḳa bilü umamaḳtın oġatıp ḳaltımız*
uz öḍlemiş öḍ erigin unıtıp saltımız

("Anlayıp-bilememekten dolayı şaşırıp kaldık; iyi öğüt ve nasihatlerini unutuverdik").

13_{85} : *utmışlartın oġatmayu uşaḍı yoluḳup*
uz nomlamış edgü nomın ulayu bek tutup
(..... *ol yolça baralım*)

("Gâliplerden şaşırmayarak, uzun yola çıkıp, güzelce izah edilmiş iyi töresini birlikte sıkı tutup, o yolca yürüyelim ....."').

13_{184} : *kirtü amrılmış nirvan bulġu oġraġlıġ neçe erser*
kinetmeṭin oġadmaṭın kin yaḳın barzunlar

("Hakikî, sâkin *nirvāna*'yı bulmağa ne kadar niyetli iseler, ondan ayrılmadan, şaşırmadan, arkasınca yakından tâkip etsinler").

Bu fiilin izahı, mâna bakımından yakından ilgili olduğunu tahmin ettiğimiz *saş-* (*Alt. Yaruḳ*, 24_{20}) ve *kinet-* (13_{184}) fiillerinin çözülmesine bağlı kalmaktadır.

7_{134} Metinde *ongliun* şeklinde yazılmış olan bu kelime TTT III, 62'de *evngliun* olarak okunmuş ve notta bunun sırf "göz kafiyesi" için yazılmış olduğu kaydedilmiştir. Orada işâret edilen *Türk. Manich.*, III, 12_{14}'te *anglion bitig* şeklinde geçmekte, fakat 46_3'te ise, *[e]vngliun bitig*, yâni burada olduğu gibi yazılmaktadır.

Kelimenin bu muhitte nasıl telaffuz edilmiş olduğunu tesbit etmek, tabiî, kolay değildir; fakat eserde en mühim husûsiyetlerden biri olan kafiye meselesinde çok aykırı bir tavır takınılmış olması da pek düşünülemez.

7_{142} *tözkerinçsiz; tüz kerinçsiz* şeklinde yanlış okunmuş ve bundan dolayı yanlış anlaşılmış olan bu kelimenin şekil ve mâna bakımından tashihi uzun sürmüştür; hâlbuki şeklin yapısı ve ifâde ettiği mâna *Uigur. Studien* (*Ung. Jahrb.*, X, 3. 1930, s. 204, not 24)'de izah edilmiş bulunuyordu; msl. *ḳodıḳar-* < *ḳodı-ḳ-ar-*, *taşḳar-* < *taş-ı-ḳ-ar-*, *çınḳar-* < *çın-ı-ḳ-ar-* (TTT X, 459 ve nottaki *çıñaru*, *çın-ġaru* yanlıştır), *köngül-ker-* < *köngül-ü-k-er-*, *andḳar-* < *and-ı-ḳ-ar-* (bk. bir de TTT V B 65 not).

Burada *tözker-* < *töz-ü-k-er-* ("bir şeyin aslına, künhüne erişmek, vâkıf olmak") ve bundan *tözkerinçsiz* ("aslına erişilemeyen") ile ifâde edilen mâna *töz* kelimesinin müterâdifi olan *tüp* kökünden yapılmış şekiller ile de desteklenmektedir; bk. msl. 10_{271} *tüpker-* < *tüp-ü-k-er-* ("bir şeyin aslına ermek"); fiilin ilk şekli için bk. *tüpük-* ("aslına, dibine ermek"): 9_{32} *sansar uçı tüpükginçe*. (TTT X, 96 notta bahis konusu edilen *tözker-* ve *tüpker-* aynı mânaya geldiğinden, birinin yerine diğerinin geçmesi bir şey ifâde etmez; biz bugün bile bu gibi ifâdelerde yükseklikten ziyâde derinliği tercih ederiz; zâten bu husûs TTT IX, 7 notta daha

sarih ifâde edilmiş bulunmaktadır, yalnız bunlara verilen mâna kelimelerin aslına daha yakın olmalı idi; Ş. Tekin, *Kuanşı*, not 210 'da bu izâhı naklederken, bunu yanlış olarak, "anlaşılamayan, pek derin" şeklinde almıştır).

Aynı yapıya dâhil olup, şimdiye kadar pek tesâdüf edilmemiş olan bir şekil için bk. 10_{164} : *tengkergülügsüz çoğluğ yalınlığ* "kıyaslanmaz ateşli alevli".

7_{148} *şımnu* (*şmnu*) < sogd. *şmnū* "şeytan"; türkçe metinlerde kullanılışı için bk. *Index* ve fihrist. Bu hususta ayrı bir araştırma için bk. H. Junker, *Türkisch Şimnu "Ahriman"* (*Ung. Jahrb.*, V, H. 1, 1925, s. 49 — 55).

7_{151} *işlerig işlettingiz; iş* bugün umûmiyetle bu ince şekli ile kullanılmaktadır. Eskiden kalın olduğu düşünülen bir kaç kelime (bk. eski metinlere âit lugatler ve bilhassa M. Kâşgarî 'de *ış—iş, ıt—it* v. b.) sonradan ince sıraya geçmiştir. Bu metinde yukarıda işâret edilen yerdeki *işlerig* yanında 7_{164} 'te *ışlarığ* şekline de tesâdüf edilir. İkizli şekilleri metinler üzerinde tâkip etmekle, bu gibi değişmelerin tarih ve seyrini nisbî hudutlar içine almak mümkün olacaktır. Bu değişmenin sebeplerine gelince, bunun, daha sonraki benzerlerinde de görüldüğü gibi, ünsüzlerin tabiatinde aranması (msl. *ş-ç-y* sesleri) mümkün olduğu gibi, *ı* ünlüsünün tarih seyrindeki inkişâfı (msl. *ı* 'nın bugün bir çok şivelerde yalnız kısaltılmış şeklinin bulunması ve bâzı şivelerde tamâmen ortadan kalkması v. b.) ile de ilgili bulunması mümkündür. Bu hâdisenin daha geniş bir ölçüde bir araştırma mevzuu yapılması uygun olacaktır.

7_{146} : *adınlarka asığlığ işig işletingiz* (oku: *işlettingiz*)
7_{151} : *tegimligçe işlerig işletingiz* (oku: *işlettingiz*)
7_{164} : *turuğ edgü kılınçlığ ışlarığ işlettingiz*
7_{152}: *tengri yiringe barğu köni yol körkitingiz* (oku: *körkittingiz*)
7_{153}; *yirtinçke umuğ ınağ törütüngüz* (oku: *törüttüngüz*) — burada sıralanmış olan misâllerin sayısı çoğaltılabilir. Bu bizim Orhun âbidelerinde sık-sık tesâdüf ettiğimiz bir husûsiyet olup, benzer seslerin yan-yana yazılmamasını *Kut. Bil.* 'de de görüyoruz. Bu hususta önceden alınacak hiç bir tertip olmadığına göre, metinler üzerinde çalışanların daha dikkatli bulunmalarını hatırlatmak yerinde olur.

7_{157} *ayağlarığ barça sizinge emtertingiz* "bütün saygıları kendinize çektiniz". *emter-* fiiline başkaca tesâdüf edilmediğinden, buradaki mânası metnin gelişinden çıkarılmıştır. TTT III not 76 'da "konzentrieren auf ?" (teksif etmek) şeklinde tercüme ve yapısı için de *emter-* < *emit-er-*? ile Kâşgarî 'deki *emit-* "eğilmek, meyletmek" fiiline işâret edilmektedir. Bu dûrumda *-er-* 'in izah edilmesi icap eder.

7_{159} *irişmekig* < *iriş-mek-ig*; metnin bu kısmı zedelenmiş olup, kelimenin etrafındaki sözler ile olan bağlantısı tesbit edilemediğinden ve başka metinlerde de benzer terkiplere rastlanmadığından, bununla burada hangi mânanın ifâde edilmek istenildiğini tahmin etmek güçtür. Şekil için bk. *ir-* "tekdir etmek", *irin-* "kızmak", *irintür-* (*Altt. Grm.*), *iriş-* "tâkip etmek, erişmek"; *ir-* "irkilmek; yalnızlık duymak; yarmak" (Kâşgarî); *iriş-* "çalışmak, gayret etmek, meşgûl olmak" (Kırg.). v. b.

7_{159} *irişmekig serkürtüngüz* (veya *-g-* ile?), dörtlüğün son üç mısrâı zedelenmiş olduğundan, burada ifâde edilmek istenilen mânayı bulmak güçtür. Son fiil için TTT III not 77 'de U II 69 $(40)_1$ 'den şu misâl kaydediliyor: *çerigin tutmaḳ serkürmek ḳılurmen* "askerine mâni olurum" yâni "onu zincire vururum" (bir efsûn ile); bk. bir de *Alt. Yaruḳ*, 74_{22} : ... *suvıġ turġurup ... serkürser* "... suyu ... durultsa" (bk. TTT V B not 100). *serkür-* belki her iki yerde de "teskin etmek ve hareketsiz bırakmak" ile karşılanabilir.

7_{161} *angıttırtıngız* (son üç *-t-* doldurulmuştur), TTT III, not 78 'de *aṅḳıttır-* < **aṅḳıt-*, yâni *angıt-*, *añıt-* şeklinde izah tecrübesinden sonra, U III 38_{28}'e işâret edilmiştir: *tengridem suv kelürüp angıta etüzin aġar ayaġın süzük köngül örütip ... eliginte ḳodtı* "ilâhî suyu getirip, eğilerek, hurmetkâr tavır ve temiz düşünceler ile ... eline koydu". — Burada metinde *-ḳ-* ile yazıldığına göre, bu kelimenin kalın sırada bulunan bir söz olduğu düşünülebilir. Metindeki yazı hatâları bunun da yanlış yazılmış olacağını düşündürürse de, bunun kalınlık-incelik husûsiyetine kadar te'sirini tasavvur etmek kolay değildir. *Altt. Grm.* 'te *aṅḳıt-* 'tan *añıt-* ("eğilmek") gönderilmektedir; krş. *eng-* "eğmek". Kâşgarî 'deki *angıt-* ("şaşırtmak, hayrete düşürmek") 'in bu kalın şekli yanlış kabûl edilmiş olacak ki, fiilin diğer misâlleri ince sıraya alınmıştır: *engit-* "şaşırtmak", *eng-* "şaşmak" ve *engtür-* "işinde şaşırtmak, hayrete düşürmek".

7_{164} *turuġ*, TTT III 79 'da *toruġ* şeklinde doldurulmuştur. TTT V B 97 notta *süz-* fiilinin müterâdifi olan *toruldur-* fiili münâsebeti ile, **tor-* veya **tur-* ve *toruġ*, *toruġ* > Çağ. *toruḳ*, *turuḳ* ("temiz, açık, duru") kayıt ve *-o-* telâffuzunun ancak alışılmış bir şekil olduğu ilâve edilmektedir; bunun *turuġ* "durulmuş" = *duru* olması da mümkün dür. TTT VI 361 notta *turuḳ süzük* okunmakta ve fihriste *turuḳ* şeklinde geçirilerek, *Index* 'te *toruġ* 'un buna göre tashih edilmesi lâzım geldiği belirtilmektedir. *Altt. Grm.* 'te *turuġ* 'dan *turuḳ* 'a işâret ile orada *turuḳ*, *turuġ* yan-yana bulunmaktadır.

Lugatlerde *duru* (Anad.) "berrak, şeffaf" (ve bundan *durul-*, *durult-*, *durula-*, *durulan-*), *duruluḳ*; *turuḳ* (Çağ.) "şeffaf"; *dırı* (Türkm.) "şeffaf"; *duru* (Ş. Sâmi, aslı *turuḳ*) "berrak, sâf, açık", *duru su* (ve fiilleri); Hony-İz 'de *duru* yanında *doruḳ* "clear, limpid" (son şekile diğer lugatlerde tesâdüf edilmez).

Buna göre, şimdilik, şeffaf, berrak mânasına gelen kelimenin *turuġ* ve at rengi için kullanılan kelimenin ise, *toruġ* okunması doğru olacaktır.

7_{177} *avyakirt* = skr. *avyākṛta* (bk. F. Edgerton, *Dictionary*, s. 79: *avyākṛta* [= Pali *avyākata*, indeterminate], indistinct, neutral, median [neither good nor bad]: *kuśalākuśalāvyākṛta-* good, bad, and indiferent; Soothill-Hodous, *Dictionary*, 382b: *avyākṛta* veya *avyākhyāta*, unrecordable [either as good or bad]; neutral, neither good nor bad; things that are innocent or cannot be classified under moral categories). — Kelimenin 11_{112} 'deki *avrakit* şekli sâdece harflerin yer değiştirmesi ile meydana gelmiş olmalıdır.

Bu tâbirin burkan bilgi nazariyesindeki yeri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir*, s. 67. Türkçe metinlerde kullanılışı için krş. U III, 4_3—5_7:

ḳavıra tatsar ḳılınç üç türlüg bolur. eşidgil tüzün oğlum. bir kujal edgü. ikinti akujal ayıġ. üçünç avyakirt yarlıḳsız "hulâsa, amel üç türlü olur, dinle asîl oğlum: ilki — *kuśala*, iyi; ikincisi — *akuśala*, kötü; üçüncüsü — *avyākrta*, kararsız".

7_{179} *kişiler*, metinde *kişeyler* yazılmıştır; metindeki sözün *kişiler* olması şart değildir; *k-* 'nin aslı ile karşılaştırılması faydalı olur.

7_{180} *pınpunglar* (*pınpunklar* yazılmış); bu ve 181'deki *pad* ile neyin kasdedilmiş olabileceğini tahmin etmek güçtür. Şimdilik, bunların daha açık bir metinde karşımıza çıkmasını beklemekten başka, yapılacak bir iş yoktur.

7_{181} *pad* (metinde *padd*); bk. not 7_{180}.

7_{195} *birkerü* (diger misâlleri için bk. fihrist), şimdiye kadar *birgerü* okunan bu şekil, benzerleri gibi, *bir-i-k-er-ü* yolu ile meydana gelmiş ve aslında "birleştirerek" mânasını ifâde etmiş olmalıdır. Bu bakımdan türkçe metinlerde kullanılışı için krş. bilhassa 9_{45}:

birkerü ol alḳularnı birke sıġurur
birni alḳuḳa kigürmeki antaġ oḳ erür

("O bunların hepsini birlikte (birleştirerek) bire sığdırır; biri her şeye sokması da tıpkı öyledir").

7_{202} *sıġur-* ("sığdırmak"), bir de 7_{310}. TTT III 'teki imlâsı bir yerde *-ḳ-* ve başka bir yerde ise, *-ġ-* ile yazılmıştır; ifâde ve mâna her ikisinde de aynıdır. Notta mânasının henüz pek kat'î olmadığı kaydedilmiştir. *Index* 'te de *-ḳ-* 'lı şekil tercih edilmiş, mânası da, tercümede olduğu gibi, "toplamak" olarak ifâde edilmiştir. — M. Kâşgarî 'de *sıġur-* ve *sıġtur-* ("sığdırmak") mâlûm olmasına ve Radloff lugatinde de bu fiilin bulunmasına rağmen, mânasında tereddüt gösterilmesi, metnin gelişinden başka bir mâna beklemekle ancak izah edilebilir.

7_{206} *yumġı* ; önceleri *yomḳı* şeklinde okunan bu kelime *Altt. Grm.* 'te *yumḳı* (*o* ?) şeklinde okunmuş ve *Alt. Yaruḳ* 'ta ise, tersine *yomḳı* (*u* ?) olarak tesbit edilmiştir. *-ḳı* ve *-ġı* ekleri eski türkçe gramerine alınmamıştır. Mahmud Kâşgarî her üç yerde (II, 294_{25}, III 35_{15}, 240_{25}) *-ġ-* ile *yumġı* şeklini vermektedir. Bu çağdaş eserin te'siri altında, *Kut. Bil.* 'de de *-ġ-* ile okunmuştur (eserde bu kelime dokuz defa geçmekte, bunlardan B nüshasında bulunanların hepsi *-ḳ-* ile, C nüshasındakilerin ise, beşi *-ġ-* ile yazılmaktadır). Bugünkü durumda ben bunların *-ḳ-* ile okunmasını tercih ederdim. Kelimenin ifâde ettiği mânaya göre, bunun *yum-* v. b. ile ilgili olması pek muhtemeldir ve *-u-* ile okunması yerinde olur. Kelimenin şekline gelince, şimdilik bunun da, diğer benzerleri gibi, *yum-u-ḳ-ı* yolu ile meydana gelmiş olduğu düşünülebilir (krş. *Codex Cumamicus*, *yomuḳ-* "toplanmak"; buradaki *-o-* sesi şimâl-i garbî şivelerindeki ünlü inkişâfı ile ilgili olabilir.

7_{216} *utġuraḳ* kelimesinin, metinde oldukça sık tesadüf edilmiş olmasına rağmen, gerek şekil bakımından, gerek mânaca daha açık anlaşılması için henüz bir imkân bulunamamıştır. *Index*'te *utḳuraḳ*'tan *utġuraḳ*'a gönderilmiş ve orada her iki şekil yan-yana kaydedilerek, "tamamiyle" şeklinde tercüme edilmiştir. TTT VI'da buna bir de "kararlı, kat'î" manâları eklenmiştir. *Altt. Grm.*'de kelimenin şekli değiştirilerek, sırası ile, *odġuraḳ*, *otġuraḳ* ve *otḳuraḳ* şekilleri kaydedilmekte ve "muhakkak, kat'î, açık, kararlı" v. b. mânaları verilmektedir. Uygur metinlerinde bunların yanında bir de şu mânalara rastlanmaktadır: "mükemmel, bilhassa, tam, derhâl, şüphesiz".

utġuraḳ kelimesinin yakın akrabasından olan *utġuratı* şekli de, okunuş ve tercüme bakımından, aynı safhaları geçirmiştir.

Kelimenin ilk izah tecrübesini TTT VI not 279'da görüyoruz: *utġuraḳ* < * *utġu-ra-ḳ* (ve *utġuratı* < * *utġu-ra-tı*). *Altt. Grm.*'te iki şekle de temas edilmemektedir. S. Malov (*Pamyatniki...*, s. 439) da fihristte *utḳuraḳ* ("tam, tamamiyle ve daha kuvvetli") < *ut-ḳu-raḳ* şeklinde izah ve *ut-* ("kazanmak" [bk. Ş. Sâmî, *öt-* veya *üt-* "oyunda mağlûp etmek, yenmek, kazanmak"]) fiiline işâret edilmiş olduğu hâlde, eserin ekler kısmında (s. 194) *-ḳuraḳ utḳuraḳ* ("tabiî")'in, bir suâl işâreti ile, tafdil şekli olması ihtimâline dikkati çekmek istemiştir.

Bütün müşkülât bu kelimenin, metinlerde tahmin edilen mâna çerçivesi içinde, bir köke bağlanamamasından çıkmaktadır. Kelimenin okunuş tarzından, bunun bir taraftan *ut-* fiili ile ilgili olmasının, diğer taraftan da *odġur-* fiili ile birleştirilmesinin düşünülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

utġuraḳ ve *utġuratı* şekilleri bir arada mütâlea edilirse, bunların *utġura-* fiilinden *-ḳ* ve *-tı* ekleri ile yapılmış şekiller olduğu kabûl edilebilir (*-tı* ekinin yalnız başına veya diğer ekler ile birlikte kullanılışı hakkında henüz sarih bir bilgiye sâhip bulunmuyoruz). *utġura-* birden fazla heceli bir fiil olduğuna göre, bunun genişletilmiş bir şekil olduğu şüphesizdir. İsimden fiil yapma eki olan *-a* mâlûmdur; fakat burada görmek istenilen *-ra*, *-re* ekinin bu vazifesini tek başına ifâde ettiğini gösteren misâlleri bulmak kolay değildir. Onun için bu şekli *ut-ġur-a-* yolu ile izah etmek imkânını aramak faydasız olmaz. Asıl yüzünü şimdiye kadar araştırıcılardan gizlemeğe muvaffak olan *-ġur*, *-gür*, 'lerin bir çeşidi için M. Räsänen (*Mater.*, s. 130)'in *ḳaçḳur*, *ötkür*, bilhassa *toyġur* "Schnéllsatt" ve *toymaġur* "Vielfrass" v. b. *tapḳır*, *çapḳır*, *salġur* misâllerinden başka, bk. bir de *rahmet tüşkürü*, *küzi çıḳḳırı* v. b.

ut- için krş. U III 71_{13}: *ming kün tengrining tümen ay tengrining çoġınta yalınınta utmış yigedmiş çoġluġ yalınlıġ bolur erziler iligi* "Den Glanz von tausend Sonnengöttern von zehntausend Mondgöttern übertreffend prächtig ist der Rischi-Fürst" ve U III 72_{14}: *sansız öküş ezrua tengrining ünintin yigetmiş utmış bolur ıduḳ ünleri* "Unzählig vieler Brahma-Götter-Stimmen übertrifft seine heilige Stimme".

U III 4_3—5_{10}: *ḳılınç... iki türlüg bolur bir utġuraḳ tegingülüg, ikinti utġuraḳsız tegingülüg* ("die Tat ... ist von zwei Arten: die erste vollkommen *vergeltungsfähig (?), die zweite ist unvollkommen *vergeltungsfähig").

U III 4_8: *ölüt ölürmek ayıġ ḳılınç tüşi neçükleti utġuraḳ tegingülüg bolur* ("des Tötens übele Tat anbelangend, wieso wird man ihrer Vergeltung sicher teilhaftig").

U III 26_{11}: *bu muntaġ alp ḳılġuluġ iş işlemişinge siziksiz utġuraḳ burḳan ḳutın bulġay sen* ("dadurch, dass du eine solche schwer auszuführende Tat vollzogen hast, wirst du ganz zweifellos die Buddhawürde erlangen").

U III 26_{15}: *yıtrda yime ḳatıġraḳ sening köngülüngin utġuraḳ biltim* ("dein Herz ist noch fester als Diamant, wie ich nun sicher weiss").

U III 53_4: *dyanlıġ közün çınḳaru körüp utġuraḳ bilti* ("Mit seinem *Dhyāna*-Auge geradehin schauend, verstand er (der Deva) es volkommen").

U III 67_5: *bu sutasumı ... utġuraḳ sav sözleyür* "Dieser Sutasoma spricht recht").

U III 70_{29}: *amtı men kentü özüm ök barayın barmasar men utġuraḳ arıp yuyup ezük sözlemiş bolur men* ("So werde ich jetzt selbst zu ihm gehen. Wenn ich nicht ginge, hätte ich ganz trügerisch eine Lüge ausgesprochen").

U III 76_{15}: *etüz ḳodsar sekiz uluġ tamularda utġuraḳ toġar* ("Wen er den Leib abgelegt hat, wird er in den acht grossen Höllen sicherlich wiedergeboren").

U III 89_{13}: *ḳaçan birük utġuraḳ tegingülüg ödi ḳolusı kelser* ("Wenn erst einmal des volkommenen (Vrgeltung-) Erleidens Zeitpunkt herbeigekommen ist").

U III 80_{25}: *ol iki ini içi ... tüzüm yavaş törülüg toḳuluġ titig utġuraḳ yumşaḳ savlıġ ertiler* ("Jene beiden Brüder ... waren von edelen, sanften Sitten, klug und überaus sanftredend").

U III 82_{12}: *eşidgil ... mening utġuraḳ sözlemiş savımın* ("Höre mein entschieden ausgesprochenes Wort").

TT TTT IV not 279 (T III 84—75, str. 5): *ḳatıġ saḳınçlıġ utġuraḳ savlıġ.*

TT VI not 279 (T III 84—75, str. 29): *yig edgü bilge biligke tükellig titik utġuraḳ otaçılarıġ yıġıp* ("er versammelte mit überragendem Wissen ausgestattete, kluge, entschiedene Ärzte").

Versch. Höl., 95: *utġuraḳ tapan tamuda toġar* ("onlar) muhakkak tapana-cehennneminde doğarlar" (bk. bir de s. 82).

Alt. Yaruḳ, 10_6: *bu savıġ eşitip men ötrü taḳı utġuraḳ ḳorḳınçım emgekim üsteldi* ("bu sözü işidince, benim korkum, ıztırabım büs-bütün arttı").

Alt. Yaruk 633_{15}: *ıçğındım erki utġuraḳ sever amraḳ ögükimin.*

L 31_4: *kentü özi köngül tözin uḳmamış erip tengri burḳan nomlap ḳodmış nomın baḳşılar ḳodmış nom ḳapıġların tutup üjük ekşer tözlüg öze adınḳa ögretser köngül tözin tuymaḳta tuymamaḳta utġuraḳsız erür* ("kendisi bizzat gönül kökünü anlamamış olup, onu ancak burkanın vaazlarını içine alan kanun kitabını ve üstadların yazıp bıraktıkları kanun bâblarını eline alarak, sâdece yazılmış şekli ile başkalarına öğretirse, bu gönül köküne nufûz etmek veya etmemek husûsunda emin bir yol değildir").

U II, 5_4: *ötrü munçulayu titrü saḳınıp utġuraḳ tuydum* ("sonra bu şekilde iyice düşünerek, buna tamamiyle nufûz ettim"; alm. trc. "vollkommen" kelimesinin altında bunun çincedeki karşılığı yazılmıştır). Bk. bir de U II 9_{12}: *utġuratı uḳar* ("tamamiyle anlar").

7_{225} *örüg*; bu kelime TTT III 110 'da ve TTT IV B 60 'ta *ürük* okunmuş, "uzun müddet, ebedî" şeklinde tercüme edilmiş ve bu şekli ile *Index* 'e geçmiştir. *Altt. Grm.*'te fihristte kayıtlı *ürük* ("uzun müddet") 'ün nereye âit olduğunu tesbit etmek güçtür. Burada metnin gelişine göre, bu kelimenin "uzun müddet, ebedî" yerine "sükûnet içinde" şeklinde karşılanması (*tınġuluġ orunta örügin* "sükûnetle dinlenme yerinde") daha uygun olacaktır. TTT IV B 60 'ta bu kelimenin müterâdifi ile birlikte bulunması (*örüg amıl* "sâkin"; krş. TTT V A not 115) bunu te'yit eder. Bk. bir de 10_{110}: *örüg amrılmış* "sâkin, durulmuş".

Kelimenin okunuşuna gelince, bunun türk şivelerinde, bilhassa Altay şivelerinde ve şark türkçesinde tesâdüf edilen misâlleri bu husûsu aydınlatmağa kâfidir. Bk. msl. Radloff. *örüğ* (Şor.) "sâkin, terbiyeli, edepli" ve *örü-t-* (Kalküte lûgati) "yol üzerinde istirâhat için durmak, konaklamak", *örgü-* ve *örgüt-* (Alt.) < *örüg-ü-t-* "istirahat etmek (ettirmek), konaklamak (konaklatmak)". *örük* (Çağ.) "konak" (birden fazla heceli kelimelerin sonunda *-k* < *-g* ile okunmuş olacaktır). Kelimenin *ürü* (Şor. W.) şekli sonundaki *-g* 'nin doğruluğunu te'yit eder; *ü-* için bk. bir de *ürgü-* (Tel. W.), Verbitskiy ile ilgili olmalıdır.

örüg kelimesinin ifâde ettiği mâna ve kullanılışındaki sarâhat için krş. *Kut. Bil.* 1416: *örüg bol amul bol tüzün bol silig* ("sâkin, halîm-selîm ve yumuşak huylu ol"), 1852: *örüg hem silig ol ne kılkı amul* ("halîm, selîm ve sâkin tabiatlıdır"), 1867: *örüg ol amul keḍ serimlig ṣabur* ("o halîm, sâkin, çok mütehammil ve sabırlıdır"), 2600: *uḳuşluġ kerek keḍ yalavaç örüg* ("elçi çok akıllı, temkinli ve ... olmalıdır"), 5371, 5994, 6023: *ay kılkı örüg* ("ay sâkin tabiatlı insan") v. b.

7_{314}: *ayı* "pek, çok". Bu edâtın metinlerde kullanılışı için bk.

7_{314}: *arımış köngüllüg ḳutluġlar*
ayıġların bastılar
arḫant ḳutın bultılar
ayı terkkiye tuyunup

("Temizlenmiş gönüllü, mes'ûd insanlar bunu pek çabuk idrâk ederek, kötü hareketlerine hâkim oldular ve *arḫant* saâdetini buldular").

9_{12}: *ançulayu ḳaltı sumur tağlar ḳanı teg*
ayı uluġ arḍuḳ körkle etüz belgürdür

"tıpkı dağların hanı *Sumeru* gibi, pek muazzam, fevkalâde güzel vücûd belirtir").

13_{141}: *ayı öküş aḍ belgüler öze aṭıru sözlemiş*
("pek çok ad ve işâretler ile ayırarak söylemiş").

16_{81}: *ayı uz bolur tirig özüg iltinmişi*
asıġlıġ bolur kişi ajunı bululmışı

("Hayatı berâberinde götürmesi çok iyi olur, insan âleminin bulunması faydalı olur").

Başka eski türkçe metinlerdeki yeri için bk.

Hüen-Tsang. str. 287: ... *açarı ıdm ayuḳınga ayı ḳodı öpkesi kelip inçe tip sav ıdtı* ("üstadın göndermemesine fevkalâde (pek aşağı, derin?) gazaba gelip, ona şu haberi gönderdi").

U I, 9_{16}: *ayı ked övkesi kelti* "buna pek çok öfkelendi ".

U IV, 16_{156}: *unta ınaru ayı ırak ermez* ("bundan sonra pek uzak değil"); bir de U IV, 48_{98}).

TTT III not 120 'de: "*ayı* her hâlde *adı* ("çok, pek") yerine, bir yazı hatası olmalıdır" kaydından da anlaşılacağı gibi, bu kelime hakkındaki bilgimiz pek uzaklara gitmemektedir. O zamandan bugüne kadar kelimenin, şekli, mânası, türk gramerindeki yeri ve vazifesi hakkında az-çok mâlûmatımız olmakla berâber (bk. msl. *Altt. Grm.*, § 353: "kuvvetlendiren, te'yit eden kelimeler (edâtlar)", bununla ilgili tasavvuru tesbitten henüz uzak bulunuyoruz.

Daha sonraları gittikçe daha az tesâdüf edilmeğe başlanan *ayı* 'nın *Kut. Bil.*'de kullanılışı için bk.

ayı artuḳ emgek tegür- (4529), *a. edgü ermez* (3525, 3562), *a. ... çöküt bol-* (2086), *a. ḳovdaş bol-* (4599), *a. ... uzun bol-* (2086), *a. ersig* (505), *a. sev-* (3082, 3089, 6633), *a. mungḳar-* (4024).

Cümle içinde aynı veya benzer vazife gören diğer edatlar için bk. msl.

1. *ang, eng* "en"; aslında kalın olan bu edâtın, sonra *ilki* v. b. sözler ile birlikte kullanılması sebebi ile inceldiği düşünülmekte, fakat menşe ve esas mânası hakkında henüz bir şey söylenememektedir.

13_{157}: *ang başlayu ... öritip* "en başta ... vücûda getirip"; 13_{57}: *eng baştınḳı toġum* "en önceki doğum"; 20_{108}: *eng'ilki ... tınlıġlar* "ilk canlılar"; 13_{30}: *eng kininte nırvan bulġu oġraḳıġ turġurmış* "en sonunda *nirvāna* 'yı bulmağa niyet etmiş"; (U III 90_{19}: *ang kinki ajun* "en son âlem"; 33_{18}: *ang kininte* "en sonunda"; 22_{27}: *ang tüpinde* "en sonunda"; 16_{25}: *ang uluġ oġlı* "en büyük oğlu"; 25_{14}: *ang üślünçüsinte* "en son dakikada, tam göçerken" (U III 43_{29}: *ang öngre* "en önce").— *Kut. Bil.*'teki misâller için bk. *eng aşanu* (1865, 2291, 2356, 2376 v. b.),*e. aşnuḳı* (793), *bularda e. altın* (137), *b. e. üstün* (131), *b. e. edgü* (4670), *b. e. ınġa* (2064), *bayat ḳullarında e. ödrüntüsi* (2598).

2. *angsız* < *ang-sız*?; bu kelime ile ilk defa karşılaşmış olan W. Bang ve A. v. Gabain (*Ein uigurisches Fragment über den manich. Windgott, Ung. Jahrb.*, VIII., 1928, H. 3/4, s. 252, not 3) bunu "istisnâsız" şeklinde tercüme etmişler ve tereddütle teyit edâtı olan *añ, eñ* (*añ kininte* "en sonunda") birleştirmişlerdir. Fakat *añ* için teklif edilen (bk. s. 256) izah tarzı (*añ* < *anıñ ; añ ilki* < *anıñ ilk-i*), buna delil olarak Radl. lugat. I, 709 = *Kut. Bil.*, 42_6'dan alınan, *eñ aşnu-sı kün* (= *anıñ aşnu-sı kün*) misâli ile teyit edilmemektedir. *Kut. Bil.* 'deki bu kelimenin aslı *aşnuḳı* olup, *aşnu-sı* şekli yanlıştır (bk. şimdi *Kut. Bil.*, 793). Krş. bir de Kâşg. *añ* "yok, değil".

9_{16}: *añgsız öküş uluşlarda tolu köşünür* "sayısız çok diyarlarda bol-bol görünür"; *Altt. Grm.*, 353 (= Hty 2, 2) *yig adruḳ angsız körkle idi* (*erdi?*) "çok seçkin ve hudutsuz güzel idi"; *Alt. Yaruḳ*, 617_{13}: *tengriler ... angsız uluġ mungadıp tanglap* "tanrılar ... sonsuz büyük hayretler içinde"; *Windgott*, 252 not 8 : ... *barça angsız körkle sevgülüg taplaġuluġ ... ḳılu tegingeymen* " ... hepsini sonsuz güzel, sevimli, hoş ... yapmağa uğraşacağım".

3. *idi ;* TTT IV A 25 notta misâllerin azlığından ileri gelen bir yanlışlıktan sonra, TTT V B 109 notta (Hüen-Tsang, 22, not 70) bunun *ıdı* okunması ve *ıd-ı* şeklinde izahı teklif edilmiştir. Akla yakın olan bu izahın teyidi için, daha bir az mâlzemeye ihtiyac olduğu da şüphesizdir.

Metinlerdeki kullanılışı için bk.

8_{12}: *idi tiksizte* "tam bir sessizlik içinde" ; 20_{62} : *inçip taştın yaltırıp idi saçılmaḳı yoḳ erser* "böylece dışından parlayıp, her hangi bir dağılması olmazsa"; Hüen-Tsang, 70: *idi körmişim yoḳ* "hiç gördüğüm yok"; *Alt. Yaruḳ*, 612_{16}: *közin idi andıran kiterü umaṭın* "gözünü hiç başka tarafa çevirmeden"; 608_{23}: *bu etüzimin isirkegüm idi kelmez* "bu vücûdumu hiç esirgemek istemem"; 609_8: *mening idi ḳorḳınçım yoḳ* "benim hiç korkum yok"; TTT IV A 25 : *sanı saḳışı idi yoḳ* "sayısı, hesabı hiç yok ve not 25 : *idi sanı saḳışı yoḳ* "hiç sayısı, hesabı yok".

Kut. Bil.'de *idi*, diger benzerlerine nisbetle, en çok kullanılan edattır ve cümle içinde, doğrudan-doğruya veya dolayısı ile, menfi (i)fâde ile (i)lgisi yoktur.

idi yakşı ay- (283 v. b.; 43 misâl vardır); *idi yakşı sözle-* (1385, 5617), *i. y. ur-* (3_{016}), *i. y. ermez* (4007), *idi edgü* (215 v. b.; 16 misâl var), *i. az* (199, 731), *i. keḍ* (1904 v. b.; 19 misâl var), *i. kız bol-* (564, *er-* 3544), *i. saḳ* (2014, 2582), *i. sarp* (492, 2891, 3591, 3637), *i. suḳ* (3565), *i. ters* (491; 5 misâl var), *i. yinçke* (3986, 4376); — *idi ḳorḳ-* (4049, 4051), *i. saḳın-* (1008, 5993), *i. sev-* (532); — *i. artuḳ* (281, 2184, 2420), *i. artaḳ* (5752), *i. bekrü tut-* (725), *i. berk* (6605), *i. çın* (2744, 2830), *i. ḳadgulug* (5968), *i. ḳısġa* (1533), *i. kiçki* (*söz, dünya* 110, 5405, 6562), *i. ḳurç ḳatıġ* (2271), *i. körklüg* (5007), *i. kutluġ* (1973), *i. tengsiz* (1662), *i. yetrü kör-* (6000); — *idi ök ʿaziz* (B9), *muḫal* (968), *saḳ* (2221), *öküş* (868, 2421, 2454), *telim* (166), *uluġ* (2272, 4073), *yaḳın* (3294), *sevin-* (3294), *i. me batıġ* (2786).

4. *ertingü* "çok, pek çok, fevkalâde" < *er-t-i-n-gü*.

10_{13}: *şakdılıġ küçi ertingü uluġ* "*śakti* kuvveti fevkalâde büyük olan".

12_{48}: *ertingü sansız asanki paramıtlarıġ*

20_{110}: *ertingü- mengilig uluşta*
ergülüg tapları bolsarlar

Diğer metinlerde geçen şekilleri için bk.

Orh. II Ş 9—10: *türgiş ḳaġanḳa kızımın ertiñü uluġ törün alı birtim, türgiş ḳaġan kızın ertiñü uluġ törün oġluma alı birtim.* Krş. bir de *Alt. Yar.* 530_6: *budun ḳara ... ertingü ögrünçlüg bolġaylar;* TTT II A 54 : *ḳamaġ ilteki budun ertingü ögrünçlüg boltumuz;* S 92: *öz ḳılmış ḳılınçlarınga ertingü uyatsar aymansar;* *Kuanşı* 46 — 48: *ertingü öküş aġı barım aġır yükler birle ol yaġılar ara uduzup iltgeli saḳınsar ertingü alp erür* (77, 89, 217: *ertingü öküş*); TTT VII, 40_{32}: *ertingü mengilig yirtinçüte*, 40_{47} : *ertingü ögrünçlüg sevinçlig bolır;* Höllen, 26 : *ertingü ḳorḳup.*

5. *arıtı* (< *arı-t-ı; arı-* "temizlemek") "temiz, tamamiyle" v. b.

Metinde kullanılışı için bk.

9_{15}: *arıtı neng simeksizin alḳutın sıngar*
angsız öküş uluşlarda tolu közünür
("Her tarafta, aramağa hiç lüzûm kalmadan, sayısız çok diyarlarda bol-bol görünür").

10_{84}: *arıtı tıdıġsız tengridem közin*
alḳu ödte körüp umuġ boldaçı.

Diger misâlleri için bk. TTT V A 39 not: *amranmaḳ nızvanı olarda arıtı boltuḳmaz* "sevmek iptilâsı onlarda hiç bulunmaz"; TTT V B 108—110: *aşnuḳı ikigüni titser ıdalasar bolur, kirtgünçüg arıtı titser ıdalasar bolmaz* "ilk ikisini terkederse, olur ; fakat imanı bırakırsa, bu hiç olmaz" (burada *arıtı* sözü *bolmaz*'ın önünde olacaktır); U III, 36_7: *ḳayu yolça barġulugumın arıtı bilmezmen ;* 37_{32} : *kün tengri yaruḳı közümte arıtı közünmez ;* 43_7: *anıtyadlıġ ürlüksüz yaġınıng yarlıḳançuçı köngüli arıtı yoḳ ;* 48_{10-11} : *sinitin adrılgulug savıġ köngülümte arıtı saḳınmaz ertim ;* 55_3 : *yanga arıtı ürkmez belinglemez ;* 75_9 : *adın amraḳın amranġuḳa arıtı tıdılmazlar ;* 87_{14} : *ür kiç boltı munçaḳategi arıtı kelmez ;* *L. Beichtsp.*, 16_{12} : *bir ayḳı çaḳşatıġ edgüti tüketi arıtı tutu umadımız erser.*

6. *artuḳ* (< *art-uḳ*) "artık, fazla, ziyâde, çok, pek, fevkalâde" v. b. Manzûm parçalardaki kullanılışı için bk.

9_{12} : *ayı uluġ artuḳ körkle etüz* "çok muazzam, fevkalâde güzel vücût";
10_{129} : *artuḳ inçge işlig* "çok ince işli";
10_{261} : *artuḳ berk ḳatıġ küsüş turġur* - "çok kuvvetli arzu izhar etmek";
15_{86} : *artuḳ tering bilge bilig* "çok derin olan hikmet (fazîleti)";
16_{52} : *artuḳ mengilig yirtinçü* "en iyi huzûr dünyası";
24_{2} : *artuḳ süzük kirtgünç* "çok temiz iman."

Bunun *-raḳ* eki ile birlikte bulunduğu hâller için bk.

10_{116} : *a. ḳorḳınçsız* ; 19_{8} : *artuḳraḳ mengilig uluş*; 20_{166} : *a. seviglig.*

Diger metinler için krş. TTT II A 61 : *artuḳ erüş* "pek çok"; *Kuanşı*, 64 : *ḳayu tınlıġ artuḳ küçlüg övkeçi erser*; U III, 42_{2} : *ayıġ ḳılınç küçi artuḳraḳ küçlüg ermezmü*; U III, 55_{1} : *artuḳraḳ süzük köngüllüg* v. b.

7. *berk* "güç, kuvvet, güçlü, kuvvetli, sık"; metindeki misâlleri için bk. 10_{261} : *artuḳ berk ḳatıġ küsüş turġur-* "çok kuvvetli arzu izhar etmek" ; 10_{57} : *önünçsüz berk yigi arıġ* "aşılıp-geçilmez sık, kalın orman".

Bk. bir de 10_{212} : *bek ḳatıġ* "çok sert" (krş. 13_{86} : *bek tut-*) ve U III, 31_{10} : *bek ḳatıġ*, 8_{26} : *ertingü bek ḳatıġ yapşın-*; U II, 80_{61} : *bek ḳatıġ süzük kirtgünç köngül* "çok kuvvetli, duru, imanlı gönül"; 88_{75} : *bek ḳataġ*; *kirtgünç.*

8. *ḳop*, manzûm metinlerde kuvvetlendirme vazifesi ile geçmemekle berâber (krş. 20_{13} *köp ḳalın* "çok kalabalık"), diger metinlerdeki misâlleri için bk. TTT III, 131 not: *ḳop ḳamaġ edgü bütmeki bolur*; VII 40_{88}: *bizning ḳop ḳamaġ küsemiş küsüşümüz*, 40_{96} : *ḳop edgülüg savımız*; *Man. Hym.*, 20: *ḳop ögrünçlüg bol-*; *Man L.-Beicht*, 188_{5} ve $_{11}$: *ḳop türlüg* (U III, $26_{3,\ 7}$, 27_{11}).

9. *öküş*; misâlleri için bk. 7_{44} ve $_{70}$: *öküş telim tınlıġlar* ve *nızvanılar*; 18_{40} : *ö. telim yazuḳlar*: 20_{141} : *ö. telim vajırlıġ ... ḳumlar*; 35_{72}: *öküş telim ögrünç köngül tut-*. — Bk. bir de S. 88 : *öküş telim uzun ödlerte*; U III 12_{17}: *ö. telim bramanlar*. Krş. *alkınçsız telim.*

10. *telim*: bk. 7_{370} ve 13_{95} : *telim öküş tınlıġlar* "sayısız canlılar (sayısız çok, pek çok mahlûklar)"; U III, 40_{28} : *telim öküş aş içgü* "çok, pek çok yiyecek ve içecek..."; U III, 55_{16} : *telim öküş yıl ay ertdi* "pek çok yıl, ay geçti"; U III 75_{1} : *telim öküş k[ut]ḳa teg-* "pek çok saâdete ermek".

11. *tolu*: kullanılışı için bk. S. 52 not (= Suv. 199_{15}): ... *ḳutluġ kün öze bitiyü tegintim, tolu tükel boltı* " ...mübârek günde yazdım, tas-tamam oldu"; Man. I, 25_{11} : *tolu erüş öküş türlüg.*

12. *yig* "daha iyi"; manzûm parçalardaki misâlleri için bk. 7_{156} : *yig üstünki orlar* "en iyi yerler"; 7_{114} : *yig üstünki tengrimiz* "en üstün tanrımız"; 9_{60} : *y. ü. paramıt*; 13_{13} : *y. ü. tapıġlar*; 13_{27} : *y. ü. nomluġ tilgen*; 14_{29} : *y. ü. köngül*; 18_{20} : *ülgülençsiz yig üstünki artuḳlarınta* "benzeri olmayan en üstün meziyetlerine"; 20_{90} : *y. ü. burḳan*; — 15_{20} : *kirtü çın yig uluġ sıdıġ tanuḳlayur* "doğru, dürüst, en büyük (veya: üstün, büyük)

siddhi 'yi tanıklar"; — 14_{25}: *yig özeliksiz bodıçıt* "en üstün yüksek *bodhicitta*"; — 15_2: *yig öküş*; — 15_{33}: *yig adruḳ* (16_{46}); — U III, 34_3: *yig edgü* "vortrefflich" (57_4); U III, 45_{21} *utgıruḳ yig üstünki* "sicherlich vorzüglich"; *Att. Grm.* (Hty 2_2): *yig adruḳ angsız körkle* "ausserodentlich schön" (fevkalâde güzel)" v. b. — Krş. *üstünki yig* (7_{367}), *adruḳ y.* (16_{30}), *bulunçsuz y.* (9_6), *özeliksiz y.* (12_{24}), *uḳşatınçsız y.* (9_{52}), *ülgülençsiz y.* (18_{20}) v. b.

13. *neng*; yapısı üzerinde henüz bir fikre sâhip bulunmadığımız bu edât, *idi* gibi, menfi ifâdeyi kuvvetlendirmek için kullanılmaktadır; metindeki misâlleri için bk. 16_{38}: *ülgülep neng bulgusuz edgü nom tap-* "hiç bir ölçü ile bulunmaz iyi töreyi bulmak"; 9_{29}: *saḳınıp neng tükedinçsiz sözlüg yidinçsiz* "düşünmekle hiç bitirilmez, sözle erişilmez"; — *n. kelme-* (15_{40}), *n. körgeli uma-* (15_{55}), *n. simeksizin* (9_{15}), *n. yoḳ erür* (12_{47}); — *n. bung yoḳ* "hiç bir keder yok" (Suv. 612_1); — *n. artatmaġalı idi umadım* "hiç bozmamağa hiç muvaffak olmadım" (Suv. 613_7); *n. taplamaġay* (TTT II A 26): *özin n. körmedin* (Man. Hym. 19); — *n. işleyü umaz* (L.-Beicht. 209_{22}), *n. tirgürü umazlar* (180_{17}) v. b. v. b.

14. *alḳınçsız* "bitmez-tükenmez"; manzûmelerdeki kullanılışı için bk. 13_7: *tori a. körüglüg* "ağı bitmez-tükenmez gözlü"; 13_{176}: *ḳat ḳat a. körüglüg ḳapıġ* ve 13_{186}. — Fakat bk. TTT VII, 40_{13}: *altın yaġızdaḳı alḳınçsız telim ... küçleri...* "aşağıda yer yüzündeki sayısız çok ... kuvvetleri ...".

15. *bulunçsuz;* burada, benzerleri mânasında kullanılışı için bk. 9_6: *burḳan oġlı tolpı tüzün uġan arşının bulunçsuz yig edgülerin ögmiş şlokda* "burkan oğlu, zâhid Tolpı Tüzün Uğan 'ın bulunmaz üstün iyiliklerini öven manzûmeden"; bk. bir de Kal. Papam., XIV_7: *bulunçsuz çıntamani erdini*,

bulunçsuz için krş. Man. Hym. 51 (3_{12} 'deki *bulunçsuzum* tâbirinin izahında). TTT VI, 140 *bulunçsuz nom* "bulunmaz töre" (428 *b. törü*); notta izah edildiği gibi, burada *yoḳ kuruġ* = skr. *śūnyatā* bahis mevzuu ise, kelimenin *bolunçsuz* okunması, belki, daha doğru olur. 13_{172} 'deki *alınglar ay tüzünlerim anuḍmış bulunçuġ* "ey asillerim, hazır karşımıza çıkan kısmeti alınız" şeklinde okunmuş olmakla berâber, belki burada da *bolunçuġ* daha uygun düşer. *bol-* ve *bul-* kökünden gelen şekillerin daha dikkatli bir gözden geçirilmesi yerinde olacaktır.

16. *ilkisiz* "öncesiz; ilki, öncesi olmayan"; bk. 10_{64}: *ilkisiz uzun sansartın berü* "öncesi olmayan uzun *samsāra* 'dan beri" (krş. 7_{95}, $_{305}$: *ilkide berü*). TTT IV A 19: *ilkisiz sansardaberü*; S 1: *ilkisiz uzun sansartınberü* (krş. U II 85_{29}: *ilkisizdeberü*). Bk. bir de *angilki*.

17. *ḳalısız* "hiç bir şey kalmaksızın, tamâmen"; kullanılışı için bk. 16_{103}: *ḳalısız alḳu yig nomları kşanta tolup* "istisnâsız bütün üstün töreleri kısa bir an içinde dolup";— krş. bir de 13_{175}: *ḳalısız birkerü* ve 10_{59}: *topça ḳalısız*: S_{55}: *barça ḳalısız*. S_{61}: *barça ḳalısız yumġı*; TTT IV B 56 not: *ḳalısız birtem*.

Krş. TTT IV B 60 not: *ḳalınçsız nırvan* (60 *ḳalısız nırvan*).

18. *kuruġsuz* "kurusuz, boşsuz; her kese"; 9_{22}: *kuruġsuz yig asıġlarıġ büdürgü üçün* "her kese üstün istifâdeleri te'min etmek için"; krş. 10_{86}: *kuruġsuz kördeçi* "istisnâsız her şeyi gören". — İfâdesi farklı görülmekle berâber, bk. bir de U II, 15_8: *neng yoksuz bolmaz* "klineswegs vergeblich sein" (trc. çinceye istinad ediyor!).

19. *önünçsüz*; 10_{57}: *topulup önünçsüz berk yigi arıġıġ* "aşılıp-geçilmez sık, kalın ormanını" (geçilip-çıkılmaz v. b.). — Şimdiye kadar *ön-* şeklinde okunan ve mâna bakımından da *ör-* ve *öz-* ile ilgili olduğu düşünülen bu kökün, *Altt. Gram.* görüldüğü gibi, *ün-* şeklinde değiştirilmesi için, bir zarûret yoktur.

20. *özeliksiz* "üstünü olmayan, üstünlüksüz"; 10_{18}: *özeliksiz çın kirtü nom tözin* "en üstün gerçek törenin köküne"; 12_3: *özeliksiz yig nirvannıng kapıġın açar* "böylece en üstün *nirvâna* 'nın kapısını açar". — Bk. bir de U II, 39_{101}: *özeliksiz köni tüz tuymak*. Diğer misâlleri için bk. fihrist.

21. *sansız* (< *sa-n-sız*) "sayısız"; manzûm parçalardaki kullanılışı için bk. 12_{18}: *ertingü sansız*, 7_{208}: *ülgüsüz s.* ve 20_{17}: *sansız saķışsız*. — Kuvvetlendirme unsuru olarak kullanıldığı misâller için bk. bilhassa U III, 11_{12}: *sansız öküş buşıçı bramanlar* "sayısız çok dilenci brehmenler"; U III, 46_{11}: *sansız öküş tengri ķatunları* (U III, 57_1, 71_{11}, 75_4); Kal. Pap., I, 5: *sansız tümen* v. b.

22. *uķşatınçsız*; 9_{52} *u. yig nomlar* "benzeri olmayan üstün töreler"; 13_{80}: *u. edgü dıntar* "benzeri olmayan iyi rûhânî. — Krş. 18_{33}: *uķşatġuluġsuz edgülüg umuġ tıngılar* "benzeri olmayan iyiliğin ümit ve destekleri" ve bir de *Altt. Grm.* (lugatçe): *oķşatıġsız* "benzeri olmayan".

23. *ülgüsüz* "ölçüsüz"; metindeki yeri için bk. 7_{208}: *ülgüsüz sansız tınlıġlar* "sayısız çok mahlûklar", 10_{252}: *ülgüsüz öküş* "sayısız çok"; 10_{166}: *tengsiz ülgüsüz edgü adrukluġ* "eşsiz ölçüsüz iyi, seçkin" (10_{284}); 27_3: *ülgüsüz yaşlıġ*. — Krş. bir de *ülgüsüz öküş* (TTT IV A 4; V A 40 not; VII 40_{12}; U III, 12_{15}; 31_3; 72_4; 76_8); *ülgüsüz sansız* (U III, 40_{33}; 46_7; 69_9).

24. *ülgülençsiz* "ölçülemeyen"; kullanılışı için bk. 13_{59}: *ülgülençsiz yarukluġ üskinte* "ölçülmez parlak huzûrunda"; 18_{20}: *ülgülençsiz yig üstünki artuklarınta* "ölçülemeyen en üstün meziyetlerine". *Alt. Yar.* 151_5 (TTT V A 40 not): *ülgülençsiz tenglençsiz buyan edgü kılınçıġ alırlar*. Mâna farkı için bk. 16_{37} ve $_{59}$ *ülgülençsiz yorıġ*.

25. *üstünki* "üstün, yüksek"; manzûm parçalarda daha çok *yig üstünki* (*nom* 13_{27}, *orlar* 7_{156}, *tapıġ* 13_{18}, *burkan* 20_{90}) şeklinde geçer; kuvvetlendirici unsur olarak kullanılışı için bk. 7_{367}: *üstünki yigı orunta toġġalı* "üstün ve en iyi yerde doğmak için". — Bk. bir de U III, 54_5: *ü. yig kunçuy*, 28_{24} *ü. yig er-* (krş. 45_{21} *yig ü.*).

Bunların sayısı daha da çoğaltılabilir; gerek eski metinlerde, gerek bugünkü türk şive ve ağızlarında, türkçe, arapça ve farsça olmak üzre, ayrı-ayrı veya karışık olarak bunların çeşit ve kullanılışları ayrıca araştırılmağa değer.

7_{317} *atḳağ*. Yaşamları hayatın yaşayanlarca duyulmasını sağlayan ve aralarındaki temas ve münâsebetler ile asıl hayatı vücûda getiren *iki türlü unsur* vardır. Nevilerine göre, iç ve dış olarak vasıflandırılan bu unsurlar insanı bu dünyaya ve dünyadaki hayata bağladıkları için, burkanın gösterdiği asıl gâyeye, hayatın ıztıraplarından kurtulma gâyesine götüren yolda insanın başlıca düşmanıdır.

Bunlardan dış unsurlar (skr. *viṣaya*, bk. Soothill-Hodous, *Dictionary*, 421b "a region, territory, environment, surroundings, area, field, sphere, e. g. the sphere of mind, the sphere of form for the eye, of sound for the ear, etc.; any objective mental projection regarded as reality: the external, or phenomenal world" v. b.) eski türkçede şu şekilde ifâde edilmektedir: 1. *atḳağ*, 2. *yangluḳ atḳağ*, 3. *yapşurmış ilinmiş atḳağ*, 4. *atḳağlığ viṣaylığ mengiler*, 5. *atḳanġu*, *atḳanġular*, 6. *altı atḳanġular*, *altı türlüg atḳanġular*, 7. *atḳanġu törü*, 8. *viṣaylığ mengiler*, 9. *altı türlüg yaġılar*, 10. *bağlar*, 11. *taştınkı törü*, 12. *taştın sıngarkı anvantlar tıltağlar*.

Bu dış unsurlar şunlardır:

1. *öng körk* "renk ve şekil" = skr. *rūpa*
2. *ün* "ses" = skr. *śabda*
3. *yıd* "koku" = skr. *gandha*
4. *tatığ* "tat" = skr. *rasa*
5. *bürtmek* "lems" = skr. *sparśa*
6. *törü* "töre, tasavvur" = skr. *dharma*

İç unsurlar için bk. 7_{124}.

İç ve dış unsurların burkancıların bilgi nazariyesindeki yeri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat*, VII — VIII 1942, s. 74 v. d).

Kelimenin şekli ve mâna gelişmeleri için bk. TTT VI, not 462 (s. 82 — 83).

7_{359} *anuşagan* (< orta iran. *anōšag-ān* [*'nwšg-'n*], mfr. *anōšag*) "ölümsüzler"; *a. ordut-a toğ-* (bir de 7_{412}) "ölümsüzler sarayında doğmak; ilk bakışta burada *orduta* yerine *ordusında* beklenirdi.

7_{365} *ürlüksüz* "geçici, devamsız, fânî" (bk. 7_{120} *ürlük*?). — Burkancıların bilgi nazariyesine göre, etrafımızı çevreleyen eşyanın hepsi ayrı-ayrı sıfatları hâiz olan parçaların birleşmesi ile vücûda gelmiştir. Her mürekkep varlık, onu teşkil eden muhtelif unsurlara ayrılmağa, parçalanmağa mahkûmdur; bundan dolayı bu varlıklardan hiç biri devamlı, ebedî değildir. Mevcûdiyetin devamsızlığını, fânîliğini ifâde eden bu mefhûm (skr. *anitya* "the impermanency of all creature" [Eitel, 151b *trividyā*: 1. *anitya*, 2. *dukha*, 3. *anātmā*]; Soothill-Hodous, *Dictionary*, 378b *anitya* "impermanent, all things are impermanent, their birth, existence, change, and death never resting for a moment") eski türkçe metinlerde *ürlüksüz* tâbiri ile karşılanmaktadır. Bk. msl. 7_{365}: *ürlüksüz nomlar* "devamsız töreler (tasavvurlar)"; 9_{35}: *erter-keçer itiglig nomlar toġmak öçmek törülüg ol ürlüksüz titir* "geçer-gider, hayata bağlı (*samskrta*) töreler (tasavvur, hayâller)'in meydana çıkma ve kayb-olma kanûnuna tâbi olduklarına ve onlara devamsız denildiğine (nufûz eder)"; 10_{50}: *ürlüksüz sansarḳa korḳınç öritip* "geçici olan *samsāra* 'dan dehşete düşüp"; 20_{148}: *ürlüksüz emgek* "geçici zahmet"; 25_{9}: *alku nomlarnıng ürlüksüzin bilip* "bütün törelerin (tasavvurların) devamlı olmadığını bilip".

Bunun benzer tâbirler ile birlikte kullanılışı için bk. U III 43_3: *anıtyatlıġ ürlüksüz yağınıng yarlıkançuçı köngüli arıtı yoḳ* "*anityatā*, devamsız düşmanın kat'iyen merhameti yoktur"; TTT X 540: *neçede anityatlıġ ürlüksüz yat yatlanġuçı kelip* "ne zaman *anitya* adlı devamsız yat yabancı gelip".

Bu tâbirin müsbet şekli olan, *ürlüklüg* (skr. *nitya*) şekli için bk. 10_{53}: *ürlük-* (*lüg*) *mengike tegür-* "ebedî huzûra kavuşturmak" (*-lüg* eki metnin gelişine göre eklenmiştir) ve bilhassa *Alt. Yaruḳ*, 704_{13}: *tayaḳıġ tegşürmek aḳıġlıḳ ürlüksüz biş yapıġıġ tegşürmek aḳıġsız ürlüklüg bauşın etüz özeki arıġ ıduḳ biş yapıġıġ bulmaḳ erür* "destek değiştirmek, akıcı (*āsrava*) ve devamsız (*anitya*) olan beş yapıyı değiştirmek, akıcı olmayan (*anāsrava*) ve devamlı (*nitya*) olan sevinç vücûdundaki (*sambhoga-kāya*) temiz ve aziz beş yapıyı bulmak (ona vâsıl olmak) demektir".

Bu ve bununla ilgili diğer tâbirlerin burkan bilgi nazariyesindeki yeri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat*, VII — VIII, s. 69).

Müsbet ve menfi sıfat ekleri olan *-lüg* ve *-süz* ekleri dışında, *ürlük* hâlâ izâhını beklemektedir.

TTT III not 142'de bu kelimenin *ür* ("uzun müddet") ile olan ilgisine işâret edilmiştir. Bu kelimenin eski metinlerde kullanılışı için bk. *Kal.-Pap.*, 69_3: *küden ür tursar yaramaz* "misâfirin uzun müddet kalması yakışmaz" (krş. *Chuast.*, 267 *ürke*); bk. bir de *ür ödün* (13_{12}) ve *ür tur-* (13_{192}). — Bu şekli ile kelimenin daha çok Altay şivelerinde muhafaza edildiği görülmektedir; *ür* ve *ür* (bu pek iyi anlaşılmayan uzunluğun iki hecenin birleşmesi ile meydana gelmiş olduğu düşünülebilir); bk. msl. *Prob.*, II, 235_{501}: *ürbe aspa tuduskanlar* "uzun veya kısa zaman tutuşmuşlar"; 405_{896}: *as polġanda ür polġanda* "uzun veya kısa zaman geçmişti".

Bu kelimenin benzerleri ile birlikte kullanılması için bk. *ür ıraḳ* (*Alt. Yaruḳ*, 629_4: *öngre ertmiş ür ıraḳ sansız saḳışsız ḳolusuz asanki kalplar içinde* "önce geçmiş uzun uzak, sayısız hesapsız *asamkhyeya* ["sayısız"] *kalpa* ["devir"]'lar içinde").— *ür kiç* (U III, 14_{12}: *ür kiç ödün ... yüzleri tapa titrü kördi* "uzun müddet ... yüzlerine doğru gözünü almadan baktı". *Alt. Yaruḳ*, 612_{17}: *közin idi andıran kiterü umadın ür kiç titrü körü turup ötrü ḳodup yorıp bardılar* "gözlerini ondan bir an bile ayırmadan, uzun zaman dikkatle seyrettikten sonra, onu bırakıp, yollarına gittiler"; 9_{30}: *ür kiç* ve 13_{115}: *uzatı ür kisegü*, bk. fihrist).

Radloff, *Wb.*'ta, *ür*, *ür* (Koyb. Sag. Kaç. Küer.) kelimelerinden başka, bu kökle ilgili olan daha şu şekillere tesâdüf edilmektedir: *ürde* (Sag.) "çoktan", *ürdegi* (Sag.) "çoktan geçmiş" ve bunun fiilleşmiş şekilleri olan *ür-e-* (Sag. Tel. Şor.) "uzun zaman kullanılmak, eski olmak, yıpranmış olmak" (*ürẽn kep* "eski, yıpranmış elbise" ve *ürebes* "geçmeyen, ebedî olan") ve bundan *ür-e-t-* "uzun müddet kullanmak, eskitmek (elbise)".

Bununla kelimenin başka bir şekline yaklaşmış bulunuyoruz: *ürük* (U II, 72_1: *ürük uzatı turḳaru ol tınlıġıġ kümek küzünmek ḳılġaylar* "uzun müddet, durmadan, o mahlûku himâye ve muhafaza ederler"; *Alt. Yaruḳ*, 607_{16}: *ürük uzatı köni nomça törüçe barladaçı* "uzun zaman doğru kanunlara göre idâre eden"; 611_{18}: *ḳutluġ yalanguḳlar ürük uzatı öz etüzlerin titip ıdalap* "mesûd mahlûklar uzun zaman kendi vücûdlarını feda edip"; bk. bir de *Usp.*, 102_{41}, s. 118). Burada keli-

menin müterâdifi olan *uz*, *uz-u-n*, *uz-u-*, *uz-u-t-*, *uz-a-*, *uz-a-t-* 'ta olduğu gibi, *ür*, *ür-ü*, *ür-ü-l-*, *ür-e-*, *ür-e-t-* şekilleri düşünülebilir ve bundan da *ürük* (< *ür-ü-k*) ve *ürlük* (< *ür-ü-l-ü-k*) şekillerinin izâhına yol açılır.

7_{409} *tümke köngüller* (TTT III, not 164 'e göre, belki de *köngül-lüg-ler*); *Alt. Yarık*, 384_{21}: *tümke biligi yalanguḳlar* (*tümke* çincesinde "deli, kaçık, aklı başında olmayan ve kızgın" ile karşılanmaktadır; buna göre *tümke* 'nin *biligsiz* kelimesinin müterâdifi olması muhtemeldir).

7_{423} *ḳut vaḳşik* (*vaḳşek*, *vaḫşik*), orta iranca *vaḫš* kökünden genişlemiş olduğu düşünülmektedir. TTT III not 170 'te *ḳut vaḳşik* tâbirinin metinlerde çok sık kullanıldığı ve *ḳut* kelimesinin de iranca olarak izah eden Schaeder (*ZDMG*, 1928, VII, s. XCV) 'in bu hususta haklı olabileceği kayıtlıdır (krş. bir de TTT I not 183).

Manzûm parçalarda bu tâbirin kullanılış için bk. 7_{423}: *öngi öngi ḳut vaḳşiklerning — üstelzün tengridem küçleri* "ayrı-ayrı bütün rûhların ilâhî kudretleri çoğalsın" ve 22_{18}: *ḳut vaḳşik*.

Kelimenin *-ḫ-* ile yazılışı için bk. 11_{26}: *vaydurı erdinin iḍilmiş ḳarşıta vaḫşikler ḳutlar turzun* "*vaiḍūrya* cevheri ile süslenmiş sarayda rûhlar ve periler yaşasın".

Krş. bir de *Manich.*, III, 34_{11}: *ḳutlar vaḫşikler barça ... ögire sevinü ...* "rûhlar ve periler hepsi ... sevinerek ...", TTT IV B 124: *ḳut vaḳşik tengrilerke* "rûhlara ve tanrılara" ve *Alt. Yarık*, 425_1: *tişi irkek ḳut vaḳşikler* "dişi ve erkek rûhlar".

7_{435} *krmşuḫn*; TTT III not 176 'da kelimenin iranca olması ihtimâli üzerinde durularak, henüz izah edilemediği ve burkancı metinlerindeki *kşantı* (bk. 18_{30} not) kelimesine tekabül ettiği kayıtlıdır.

8_2 *aranyadan*. Tesbitinde en çok güçlük çekilen bu kelime ile ilgil şekil ve mânalar için bk. Eitel: *āranyakaḥ* 1. living in retirement and solitude, i. e. an hermit; 2. not the faintest sound being heard, i. e. a recluse. The term signifies ascetics who live in strict seclusion. There are three classes to be distinguisihed. a. *Dharma āranyakaḥ* — hermits of the law, b. *Mātanga ā.* — reside constantley in cemetries; c. *Dānataka ā.* — hermits living on the sea beach or on half-tide rocks.

Soothill-Hodous, *Dictionary*, 291b: *āranya*, from. *aranya* "forest" (*aranyaka*, one who lives there). A hermitage, or place of retirement for meditation. a. *Dharma-ā.*, meditators on the principle of inactivity; b. *Mātanga-ā.*, those who dwell among the dead, away from human voices, c. *Daṇḍaka-ā.*, those who dwell in sandy deserts and among rocks. — 436a *Mātanga*, the second class of hermits (probably called after the lowest caste), living in cemetries, at a distance of 500 bow-lengths (ca 3000 feet) from a village. — 278 a: *aranya*, i. e. "forest". A retired place, 300 to 600 steps away from human habitation, suitable for the religious dracties of monks. — 440 a *aranya*, hermitage. — 484 a: *aranya*, lit. forest, hence hermitage, a monastery. — 458 a: *daṇḍaka-āranyaka*, daṇḍaka forest hermits. — F. Edgerton, *Dictionary*, 65: *aranya* (*'ranya-prati*, the rules of forest-life), *aranyaka*, one of the *dhūtaguna* (285: *dhūta-guna* (one of the 12) qualities of the purified man).

Eski türkçe metinlerdeki şekil ve kullanılışları için bk. 8_2: *amıl ağlaḳ azanyadanta* "sâkin ve tenhâ *āranyadana*'da", 8_{10}: *irteki söki a.* "eski, kadîm *ā.*" ve 8_{18}: *seviglig a.* "sevimli, hoş *ā.*".

U III, 88_{16}: *ol ödün ayaġka tegimlig şarıputrı arḫant ol oḳ arayadana orunta bakçan bolur erti* "o zaman saygı değer arhant Śāriputra aynı manastırda murakabeye dalmış bulunuyordu". — *Usp.* nr. 88, ve s. 146 (metin iyice anlaşılmamış), lugatçede *murutluġ aryadan* (? < skr. *arayadana* "manastır"). — U II, 73_1 (T III M 125 basm.): *vḫarta sangramta aranında* ... (ilk *-n* altında *-r-* ilâve edilmiş; oku : *aranyada* ...). — U I 14_{13} (*Alt. Yaruḳ* nüshası ile ilgili bir kayıtta) ... *nıng aravadan* (oku : *arayadan*) *sangaramınta olurdaçı* ...

8_3 *artuç sögüt altınınta* "ardıç ağaçları altında" ve 35_{111}: *artuç sögüt butıḳı* "ardıç ağacının dalları". — Bk. bir de *Heilkunde*, II, 3_{117} (ve not) *artıç urugı* (2_{79}: *artız*?).

Türk şivelerindeki şekli için bk. Radloff, *Wb. artış aġaçı* (Tel. Kazan), *tū artışı* (Tel.) "dağ ardıcı", *ḳırçın a.* (Tel.), *artiş* (şark. türk.) "Juniperus excelsa", *arduç, ardıç* (Anad. Azerb.): *ḳızıl a., çalı a.-ı, parlaḳ a., ḳara a., dikenli a., hind a.-ı, a. suyu, a. toḫumu, a. kuşu, a. ḳatranı* (bir ilâc). — Uyg.-rus. (şark. türk.) *a(r)daç*, Başk.-rus. *artış ḳuvaġı, a. mayı* (ardıç yağı), Rus.-tat. *artış butaġı, a. cilegi* (ardıç çileği).

Aynı ağaç nev'ine delâlet eden benzer isimler için bk. Oıs.-türkm. *arca denesi*, Radl. *Wb. arça* (Çağ.) "ardıc", *arşa* (Kazak), *arcan* ve *arcın* (Tel.), *arçın* (Alt. Tel.) (*arçın ölöñ* ve *taş arçın*), *arşın* (Bar. Tel.); krş. moğul. *arça, agharça, yaman arsa, ḫonin arsa.* — Krş. *Heilkunde*, II, 3_{134} not: *arçun* (skr. *arjuna*, Terminalia Arjina).

Eski metinlerde geçen diger ağaç isimleri için bk.

8_{13}: *imirt sögüt* (mısrâ başı kafiyesine göre, şivelerdeki şekillerinin kalın olmasına rağmen, ince okunmuştur), bk. Radloff, *ımırt* (Sag.) "çeremuḫa (rus.), Faulbeerbaum (alm.)", *yumurt* (Küer.) "çeremuḫa (rus.), Faulbaum (prunus padus) (alm.); *nımırt* (Şor.), *nıbırt* (Şor.), *nuburt* (Şor.), *'nımırt* (Tub.), *namırt* (Sag.), *şumurt* (Kazan; *ş. aġaçı, ş. yimişi, ş. çeçegi*).

8_{13}: *çoġurt sögüt*, bu ağacın adına ses bakımından yakın olan tek bir *çıġır* (Şor.) ağacına tesâdüf edilmektedir; "badal" (rus.), Steinbrech (saxifraga crassifolia)" şeklinde tesbit edilen bu ağacın metinde birlikte bulunan *imirt* ile olan ilgisini tâyin etmek mümkün olmamıştır.

sala sögüt için bk. 10_{289} not.

bodı sögüt için bk. 16_{93} not.

tıt sögüt için bk. 35_{111}.

Krş. bir de *çüsüm sögüt* (*Heilk.*, I, 191) ve *ḳarı sögüt* (*Heilk.*, II, 2_{35}).

8_{30} *közünmiş bililmişçe* [*orun*]*-larta* "her şeyin göründüğü ve bilindiği gibi olduğu yerde". *köz* < **kö-z* ve **kö-r-* doğru ise, *köz-ü-n-* (ve bundan *közün-gü* "ayna", Kazan türkçesindeki *küzgü* şekline rağmen?) şekli de aynı sarâhatle tasavvur edilebilir. Gerek bu şekil, gerek bunu tâkip eden *bilil-* fiili, türk dili yapısı bakımından tabiî ve mümkün olmakla berâber, kullanılış sâhasına göre, şive husûsiyetleri ile ilgili bulunabilir.

[*orun*]-*lanta* kelimesine gelince, bu manzûm parçaları içine alan mecmuada, bilhassa bunun burkancılar felsefesi ile ilgili mensûr kısmında, bâzı kelimeler çin yazısı ile yazılmıştır; bu gibi kelimelerin uygur harfleri ile yazılan eklerine bakılırsa, çince yazılı sözlerin türkçe kelimeler gibi okunmuş olmaları muhtemeldir. İleride bu gibi kelimeler üzerinde toplu bir şekilde durulacaktır.

9_1 *buda avatansaka atlıġ sudur* "*Buddhāvatamsaka* adlı *sūtra*". Burkancıların *mahāyāna sūtra*'ları, *sūtra-piṭaka*, burkanın sözleri, vaazleri olup, Hindistan'da yazılmış ve çinceye tercüme edilmiş olarak kabûl edilmektedir. Bunlar, *mahāyāna* görüşüne göre, burkanın hayat safhalarına tekabül etmek üzere, beş guruba ayrılmaktadır: 1. *Avatamsaka* (burkan Śākyamuni tarafından söylenen ilk vaazları içine alır), 2. *Vaypulya*, 3. *Prajñā Pāramitā*, 4. *Saddharma Puṇḍarika* ve 5. *Mahāparinirvāna* (Soothill-Hodous, s. 84b; *sūtra*'ların burkancıların şeriat kitapları arasındaki yeri için bk. bir de 44a).

9_3 *bodisatav* (skr. *bodhisattva*), tenvir edilmek, burkan olmak üzere seçilmiş, ermiş insan; *Mahāyāna*'da *bodhisattva* = *Hīnayāna*'da *śrāvaka* ve *pratyeka-buddha*. *Bodhisattva*'nın daha eski târifi "all beings with mind for the truth" iken, sonraları "conscious beings of or for the great intelligence, or enlightenment" şeklini almıştır. — In general it is a Mahayanist seeking Buddhahood, but seeking it altruistically; whether monk or layman, he seeks enlightenment to enlighten others, and he will sacrifice himself to save others; he is devoid of egoism and devoted to helping others. All conscious beings having the Buddha-nature are natural bodhisattvas, but require to undergo development (Soothill-Hodous, 389a).

9_4 *bulıḍçılayu yıġılmış* "bulut gibi toplanmış"; krş. *Hüen-Tsang*, I, 320: *yangalıġ süü bulıt-çulayu yıġġay men* "ben bulut gibi bir fil ordusu toplayayım", bu münâsebetle yazılmış olan notta, W. Bang'ın *Hirth-Festschrift* (*OZ*, 1919 1920, s. 22)'teki Aequativ eki olan *-ça*'nın orta hecede *-çı* ve *-çu* şekline girmesi husûsunda verilen misâllere dayanarak, burda da *bulıt-ça* ("bulut gibi") yolu ile, * *bulıt-ça-la-* > *bulıt-çula-* şeklini almış olduğu üzerinde durulmaktadır. *Altt. Grm.*'te de bu ek Aequativ altında zikredilmektedir. M. Räsänen, *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* (*Studia Orientalia*, XXI, 1957, s. 71)'da da bu fikir aynen tekrarlanmaktadır (*-ça-la-yu* > *- çulayu*). — Fakat bu izah kâfi değildir; daha doğrusu bu izah tarzı meseleyi halletmediği gibi, bununla ilgili suâlleri de, tatmin edici bir şekilde, cevaplandıramamaktadır. W. Bang türk dilininin son devirlerini ilgilendiren bir husûsu çok güzel bir şekilde izah etmiştir. Bunun neticelerini tarihî devirlere nakilde acele etmemek yerinde olur. Türkçenin en eski metinlerden bugüne kadar gelen *ança*, *bunça*, *munça* şekilleri yanında, oldukça eski metinlerde *ançulayu*, *munculayu* şekilleri bulunmaktadır; bunun *-çılayu*, *-çılayın* ve hattâ daha sonraki *-çalayu*, *-çalayın* şekilleri ünlü uyumu ile ilgili şekilleridir. *-çu* > *-çı* ve *-çu* > *-ça* nisbeten kolay tasavvur edilebilir; fakat *-ça* > *-çu* ise, hiç değilse bugünkü bilgimize göre, daha uzak bir ihtimâldir; eski metinlerde *ançalayu* şekline hiç tesâdüf edilmemiştir.

Ettuhfetü 'z-zekiyye (nşr. ve trc. B. Atalay, İstanbul, 1945), 89a 13 'te: benzetme edâtı *uşar* (buna türkmenler *ukşar* derler), *mengzer*, *teng;* yakın için *kibi* ve uzak için *kibik* 'dir (türkmenler *sıngar* ve *-çılayın* derler) ve 35 a 11 'de: *meşel* = *teng* (" türkmenler buna *-çılayıng* derler ") şeklinde verilen izahat ve bu ekin şekillerinde aequativ ekinin düşünülmemiş olduğunu anlamak güç değildir.

ança-munça 'nın çok yaygın olmasına ve *ança-munçu* şekillerine tesâdüf edilmemiş bulunmasına rağmen, *-ça* ve *-çu* eklerinin birbirinden farklı olduğu, hiç değilse, bunların farklı telakki edilmeleri için kâfi bir sebebin bulunduğu düşünülebilir. Böylece, hiç değilse, ictihat kapısı kapanmamış olur.

Krş. bir de 14_8: *bulıdlayu tapıġ öze tapınur men* " bulut gibi (?) kulluk ile tapınırım".

9_5 *tolpı* < *tolp-ı* "bütünü, her tarafı, bütün mâhiyeti"; metinde *tüzün* ("düz, doğru, düzgün, olgun, pürüzsüz, tam, asîl") ile birlikte kullanılır: "her bakımdan tam, her tarafı düzgün, pürüzsüz" (krş. Soothill-Hodous, *Dictionary*, 410 a : *ārya*, wise and good; upright, or correct in all his character).

Metin içinde kullanılışı için bk. msl.

1. *tolpı tüzün* — sıfat yerinde.

9_5: *burḳan oġlı tolpı tüzün uġan arşınıng*
bulunçsuz yig edgülerin ögmiş şlokda
("burkan oğlu, asâlet timsâli, tanrı zâhidin
bulunmaz üstün iyiliklerini öven manzûmede").

16_{26} : *utmışlarnıng ang uluġ oġlı bolmış*
[umu]ġumız tolpı tüzün edgü erke
una anga alḳu işlerim ukşazun tip
("Gâliplerin en büyük oğlu olan
ümidimiz. asâlet timsâli iyi insana
bütün işlerim ona benzesin diye, işte").

16_{42} : *alp biliglig ıdaḳ ḳutluġ mançuşiri teg*
ayaġuluġ tolpı tüzün bodısatav teg
"kuvvetli bilgi sâhibi, aziz. kutlu Mañjuśri gibi,
saygı değer, asâlet timsâli. bodhisattva gibi").

16_{83} ; *ançulayu ol tolpı tüzün bodısatav teg*
anga ukşatu yig nomlar terkin bululur
("böylece o asâlet timsâli bodhisattva gibi
ona benzer üstün töreler çabuk bulunur").

2. *tolpı tüzün* — isim yerinde.

16_{31}: *atı tolpı tüzünnüng neçük erti erser*
ançulayu oḳ mening yime anga ukşazun
("asâlet timsâlinin adı nasıl idi ise,
benimki de öylece ona benzesin").

13_{33} : *bışrunġu tolpı tüzün yorıġın birdeçi*
bizke yirçi bilge bakşı edgü ögliler birle
birikişip bir orunta birkerü erelim
("olgunlaşmak için asâlet timsâlinin tavrını veren,
bize yol gösteren bilgin hoca ve iyi düşünenler ile
birleşerek, bir yerde hep birlikte bulunalım").

13_{119} : *tolpı tüzün yorıġın yime tolġurup tuşġurup*
tuyunmışlar iligining tuymaķın tuyalım
"asâlet timsâlinin yolunu da tamamlayıp, yerine getirip,
nufûz etmişlerin hukümdarının nufûzu ile nufûz edelim").

13_{112} : *ķırmalayur şımnu küçin ķısġaru ķorķıtıp*
ķınıġ öze tolpı tüzün küçin bütkerelim
"yakalayan şeytanın gücünü kırıp, korkutup,
ķınıġ ile asâlet timsâlinin kuvvetini tamamlayalım.").

16_{23} : *ayaġuluġ tolpı tüzün yolı öze*
adruķ uluġ tuyunmaķıġ tuyunayın
("saygı değer asâlet timsâlinin yolu ile
seçkin, büyük nufûz etmeğe nufûz edelim").

16_{33} : *tolpı tüzün ıduķnung yorıġın arıtıp*
("asâlet timsâli azizin davranışını seçip").

tüzün "doğru, dürüst, asîl"; tek başına kullanışlı için bk. fihrist ve *Index*; bir de U I, 17_6 : *tüzün ķutluġ bodısatav* = Mañjuśri, U II, 51_3 : *tüzün şravaklar*.

tüzün'ün daha sonraki devirlerde de bu eski mânasının en esaslı kısmını muhâfaza ettiği görülmektedir; bk. msl. Kâşgarî *tüzün* "yumuşak huylu", *tüzünlük* "yumuşaklık"; *Atebetü'l-Hakayık*, 355: *uluġ bolduķungça tüzünrek bolup — uluġķa kiçigke sılıġ ķıl sözüng* "yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol, büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan".

Kut. Bil.'deki misâller için bk.

ay tüzün (1033, 4172, 4643), *ay ķılķı tüzün* (1148, 1659, 2306, 2444, 3242, 3437, 3588, 4124, 4281, 4410, 4559, 5346, 6329, 6122, 6414), *ķılınçı tüzün* (1965, 546), *silig bol tüzün* (4140), *tüzün bol silig* (1416, 4058), *seringil seringen atanur tüzün* (5219), *ukuşluġ atanur atansa tüzün* (2456), *amul bolsa ötrü atanur tüzün* (2629), *özi tüzün alçaķ kör asġı öküş* (1871), *tüzün erdi alçaķ ķılınçı silig* (43), *tüzün ķılķı alçaķ bağırsaķ köngül* (107). — *otun* ve *otunluķ*'un zıddı olarak, *tüzün* ve *tüzünlük* (1155, 3431, 378 ~ 6513, 6594).

Bu devrin ve muhitin *tüzün* kelimesinin ifâde ettiği mâna tasavvuru ile ilgili yaklaştırma için bk. bilhassa *Kut. Bil.*, 5949:

yorıķ tüzse budnı begi ķılķ tüzer
ķılıķ tüzse begler tüzün il süzer
("Halk tavrını düzeltirse, bey de tabiatini düzeltir;
beyler tabiatlerini düzeltirlerse, temiz kalpli insanlar memleketi her
türlü kötülüklerden temizlerler").

tüzün (< *tüz-ü-n*) kelimesinin şekline ve aslına gelince, bunun kökü olan *tüz* kelimesini Orhun kitâbelerinde geçen *tüz* 'e bağlamak mümkündür. Şark tarafı, I 3 (II 3): (*bumın* ve *istemi ḳaġan*) *bilge ḳaġan ermiş, alp ḳaġan ermiş; buyruḳı yime bilge ermiş, alp ermiş; begleri yime budunı yime tüz ermiş* " (Bumın ile İstemi kagan) hakîm kağan imiş, kahraman kağan imiş; vezirleri de hakîm imiş ve kahraman imiş; beyleri ve halkı *tüz* (mutî, itâatkâr, halîm, selîm, yumuşak huylu v. b.) imiş". — Bir az aşağıda (II 6, I 6) bu durumun zıddı tasvir edilmektedir (*ḳaġan— biligsiz* ve *yablaḳ; buyruḳ — biligsiz* ve *yablaḳ; begler* ve *budun — tüzsüz*).

Düz, iman ve itâat bakımından tereddüdü olmayan ve dolayısı ile dindâr ve itâatkâr, bundan ötürü yumuşak huylu, halîm mefhûmlarını karşıladığı düşünülen bu kelimeyi "kök, esas" mânasına kullanıldığı görülen *töz* ile birleştirmek suretiyle izâha çalışmak, daha sarih bir neticeye varılacağından emin bulunmadıkça, bir ilerileme te'min etmez. *tüzün* vâsıta hâli ile izah edildiğine göre. bunun *töz* kökü ile ne şekilde bağlanabileceği de ayrıca izâha muhtacdır.

tolp "bütün, her" için bk. *tolp sansar* (7_{161}), *t. tınlıġnıng asıġı* (13_{63}), *t. yirtinçü* (14_{24}), *t. üç ödki alḳu nomnung* (9_{39}), *t.-tın sıngar* (9_{23}, 16_{63}). — Krş. *t. etüz* (U III, 33_5, 43_{30} 83_7).

9_5 *uġan* < *u-ġan* "muktedir olan, kadir"; *burḳan oġlı tolpı tüzün uġan arşınıng* (bk. bir de 10_{291}: *uġan arşı öze uz nomladılmış* "*Dēva-ṛşi* tarafından güzel vaaz edilmiş", 13_{163}: *uġan arjı yarlıḳınga udu iyin evrilser* "ilâhî zâhid emrine uyup, gönülden hareket ederse", 18_{32}: *on küçlüg bügü biliglig uġan arzılar* "on kudretli tılısım bilgisine vâkıf ilâhî zâhidleri", 18_{38} : *uġan arzılar üksüklerinte töbün yükünü* "ilâhî zâhidler huzûrunda hurmetle eğilerek"; bir de 10_{14}: *uġanlar arşısı*.

Uigur. Stud. (s. 209, not 26)'de 18_{32} misâli münâsebeti ile *on küçlüg* = *daśabala* ve *uġan arzı* = *dēva riśi* (Eitel, 30a ve 104a) şeklinde izah edilmiştir. — Krş. Soothill-Hudous, *Dictionary*, 143 b: *deva-ṛşi* veya *deva* ve *ṛşı* yahut ölümsüzler; Nāgārjuna 'da bunlardan 10 sınıf zikredilmekte olup, bunlar 100.000 sene yaşarlar ve tekrar eski hallerine gelirler" v. b. — 166a: *ṛşi*, ölümsüz, zâhid, dağlarda yaşayan kimse. — Bu gibi tâbirlerin tercümesinde ne kadar müşkilât ile karşılandığını bu misâl açıkça göstermektedir. İslâm muhitı içinde *uġan* için bk. *Atebetü 'l-Hakayık*, s. 120, not 13.

9_6 *şlok* < skr. *śloka*, bk. ön-söz.

9_7 *burḳ şarḳ ḳılıp on edgüsin ... özüm — buyan küsüş öze ḳoşmış taḳsut başladı*
("burk-şark edip, onun on iyiliği üzerine ... sevap için bizzat koşmuş olduğum bu parça başladı").

13_{103} : *burḳ şarḳ ḳılıp uġuluġsuz uluş iḍigin*
bun orunı birer ḳoġta büḍürü iḍelim
("burk-şark ile tanzim edilemeyen memleket nizâmını temelini her noktada hep birlikte tanzim edelim").

Burada geçen *burḳ-şarḳ* tâbiri için bk. Yudahın, s. 105: *burḳ-şarḳ* "kızarak, gazapla"; *burḳ-şarḳ etip uruşa ketti* "kızarak çıkışmağa başladı"; *burḳ etken mıltıḳ tütünü ġana körünüp ḳalat* "patlayan tüfengin dumanı arasıra göze çalınıyordu";

krş. bir de *burḳan-şarḳan* "gürültü-patırdı", *b.-ş. tüşüp ıyla-* "bağıra-çağıra ağlamak"; *burḳanda-* "gürültülü hâle gelmek", *k burḳandan-; burḳak, burḳakta- burḳulda-* "gürlemek, kızgın hâle gelmek" (*kirgen buuraday burḳuldayt* "kızgın deve gibi, gürlüyor"); *burḳura-* "yüksek sesle ağlamak". — Radloff, *Wb. burḳ* (Kazak) "kaynarken suyun çıkardığı ses" (*su b. ḳılıp ḳaynadı*), *burḳura-* (Kazak), *burḳulda-* (Kazak), *purḳura-* (Tel.), *porḳılda-* (Tel).

şarḳ için bk. Radloff, (Osm.) "takırdı sesi", *şarḳ-şarḳ ḳapu vur-, şarḳra-, şarḳılda-* (Kazak) "ses çıkarmak (semâver hakkında), mırıldamak", *şarḳılda-* (Kazan) "yüksek sesle gülmek". — *şart* (Şor.) "çıtırdı". Buraya bir de Kâşgarî 'deki *şar şar* "yağmurun sağnak hâlinde yağmasından çıkan ses" ilâve edilmelidir. krş. *çar çar*.

Yukarıdaki misâllerde görülen mânaları manzûm parçalara tatbik ederken, buradaki gürültünün daha çok âhenksizlik, her şeyin, istenildiği gibi, yerli-yerinde olmaması, şöyle-böyle, mecbûriyetten dolayı acele ile, bilhassa cenup şivesinde çok kullanılan gürültüye getirilmek suretiyle mânasına alınmış olduğu düşünülebilir.

Başka bir parçanın sonunda benzer bir ifâde ile aş.-yk. aynı durum anlatılmak istenilmiştir; bk. 15_{92}—$_{93}$:

ıduḳ kirtü ḳuruġuġ oḳıdtaçı bu şloknı
ilip tardıp ki-e(?) bitimiş boldum
("aziz, hakikî boşluğu öğreten bu manzûmeyi
ancak iliştirip-çekerek yazmış oldum").

9_7 *atsang;* metinde aş-yk. şeklinde yazılmış bu kelimenin okunuşu tereddütlüdür. Metin içindeki yeri için bk.

burḳ şarḳ ḳılıp on edgüsin men atsang özüm
buyan küsüş öze ḳoşmış taḳşut başladı
("burk-şark edip, onun on iyiliği üzerine, ben Atsang,
sevap için bizzat koşmuş olduğum bu parça başladı").

Burada *ats(a)ng* bir isim veya, daha çok ihtimâl ile, eseri nazmeden kimsenin unvanı olabilir. 16_{110} 'da, bir tahta-basma eserde *atsang* şeklinde okunabilecek bir isim veya unvan daha geçmektedir:

ıduḳ samandabadırı bodısatavnıng yorır ḳut ḳolunmaḳınga tayanıp ḳolutı atsang ḳalım keyşi ḳoşuġḳa ıngurmış şlok taḳşut nom tükedi
("aziz Samantabhadra bodhisattva'nın tâkip ettiği niyâza dayanarak, ricası Atsang Kalım Keyşi'nin nazma geçirmiş olduğu manûzm töre tamam oldu").

13_{171} 'de buna benzer bir isim vardır ki, bunun okunmasında diğerlerinden daha çok tereddüt edilmiştir. Kelimenin başındaki *a-* yerinde üç çizgi, fakat *t* bir az daha yaygın bulunmaktadır: *atsang*, belki de *artsang* okunabileceği gibi, *-t-*'yi bir parça zorlayarak, *aryasang* şeklinde de okunabilir.

Bu sonuncu kelimenin vâzıh imlâsı ve metindeki yeri için bk. 11_{117}: *aryasang tüzün bursang ḳuvraġ* ve skr. şekli ile tam olarak yazılışı için bk. 14_3: *ary-a sangga.*

Yukarıdaki şekilleri birleştirmek suretiyle, aradaki farkları yanlış imlâ ve hattatlara yükleyerek, hepsini *aryasang* okumak isteyenler çıkarsa, pek fazla itiraza mârûz kalmayacaklardır.

9_8 *takşut*, bk. ön-söz.

9_{10} *küü kelig*. *kelig* kelimesinin eski türkçe metinlerde ifâde ettiği mânaya, ilk defa ve sarih olarak, F. W. K. Müller tarafından işâret edilmişti (bk. U II, 1911, s. 44, str. 33 ve not). Metin açıktır: ... *ög karınta toġmaknıng üzlüncüsi erür ... ol kayu kayu ajunlarda toġsar anta anta yime lınhuanıng ösenintin ök bügün keligin toġmakı bolur. ajunlar sayu yime ajunın ödeçi bolur* "bu ... ana karnından doğmanın sona ermesidir ... o (bundan sonra) hangi âlemde doğsa, o âlemlerde de lotüs çiçeğinin içinden doğar; her âlemde diğer âlemleri hatırlar". — *bügün keligin* kelimeleri birlikte "Zauber-Erscheinung" olarak tercüme edilmiştir. Sahifenin altında bununla tabiat-üstü doğum = *upapāduka* bahis mevzuu olduğu kayıt ile şu mehazlara işâret edilmektedir : Schiefner, *Buddhist. Triglotte*, s. 26 arka [burada müsâvî işâreti ile iki tibet. kelime yazılmıştır = moğul. *ḫubilgu törökü* ve Jöschke, *A Tibetan-English Dictionary*, s. 29, mad. *skyé-ba*. Burada *bügü* ve *kelig* kelimelerinin sonundaki vâsıta hâli (*casus instrumentalis*) eki olan *-n* ile, "tılsımla ve şekil değiştirmekle" olarak tercüme etmek ve böylece bu iki kelimeyi birbirinden ayırmak daha uygun olurdu. — Soothill-Hodous, *Dictionary*, 196 a : *aupapāduka*, one of the four formus of birth, i. e. by trausformation, without parentage, and in full maturidy; thus do bodhisattvas come from the Tuṣita heaven; the dhyanī-buddhas and budhisattvas are also of such miraculous origin ; 142 a : *aupapādaka*, or *aupapāduka*, direct metamorphosis, or birth by transformation ; the transformation of a Buddha or bodhisattva, in any form at will, without gestation, or intermediary conditions ; birth in the hapyy land of Amitābha by transformation through the Lotus.

Yukarıdaki misâlde görülen *kelig* (< *kel-i-g*) "gelme, geliş (tarzı)" (krş. Kâşgarî, III 160_{19}: *küz kiligi yayın belgülüg* "güzün gelişi yazın belli olur)" olup, bunun, yerine göre, bugün de "dünyaya gelme, zuhûr etme, meydana çıkma" mânalarına kullanıldığı kayda değer ; *bügün* (< *bügü-n* "tılsımla") ise, bu yeni gelişin tabiat-üstü bir hâdise olduğuna delâlet eder.

Skr. *upapāduka* (*aupapāduka*)'nın moğulca karşılığı olan *ḫubilgu törökü* (krş. İ. A. Podgorbunskiy, *Russk.-mong.-bur. slov.* (1909), s. 208: *pererojdat'sya* = *daḫin türüḫü ; pererojdenets* = *ḫubilgan* ("yeniden doğmak, yeniden doğan") yerine türkçede *ḳubul-* fiili kullanılmaktadır (moğulca kelime ile aynı kökten gelmesi şüphesiz olan bu fiilin moğullara yakın türk muhitlerinde kullanılmakta olduğuna işâret etmek yerinde olur) ; bk. msl. Radloff. *ḳubul-* (Tel. Leb. Şor. Koyb. Küer. Kazak) "bir şekilden başka bir şekle girmek", *ḳubulġaḳ* (Şor. Küer.), *ḳubul-ġāḳ* (Tel. Leb.) "değişme, sihir" (diğer şekiller için bk. *ḳubulġat, ḳubulġas, ḳubulġāstıġ, ḳubulġāstū, ḳubulġazın. ḳubulġazındū* "değişme imkânı, kabiliyeti ve buna sâhip olma"; krş. Yudaḫın, Kırg. lugati, *ḳubul-* "değişmek, devamsız olmak, çeşitli renklere girmek, başka şekil almak" (başka şekilleri: *ḳubulçu-* "muhtelif renkler almak" (renk ve ses hakkında), *ḳubulçut-, ḳubuluş-* (*tabıyġattın ḳubuluşu* "tabiatın değişmesi") v. b.

Asıl "şekil değiştirme" veya "şekil değiştirme yolu ile yeniden doğma, dünyaya gelme" mefhûmunu ifâde etmek için, *kelig* ile birlikte, *küü* veya *kü* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime, şekil bakımından, "ün, şan, şöhret, halk arasına yayılan haber" v. b. mânalarına kullanılan *kü*, *kuü* kelimesine benzemektedir (krş. Kâşgarî, *kü*). "Değişme" mânasına gelen *kü*'nün bir taraftan bu ikinci kelime ile çatışması ve diğer taraftan belki de pek husûsî dînî mânasından dolayı, çok dar bir muhit içinde kalma zarûreti, bunun gelişmesine mâni olmuştur. — A. v. Gabain, TTT X, fihristte kelimeyi *kuo* okuyarak, bunun *kuu* veya *küü* şeklinde okunamayacağını tasrih edip, şu izâhı eklemektedir: < çin. *hua* < *hʷa*, sino-jap. *kuo*, *ke* "değişme, şekil değiştirme"; *k. kelig* "değişme yolu ile gelme". Çok husûsî mânasından dolayı bu kelimenin çinceden ve tercüme eserler vâsıtası ile türkçeye girmiş olması muhtemeldir; fakat bunun *kuo* şeklinde değil, *kü*, *küü* şekli ile türk muhitinde yer almış olması daha uygun düşer.

Bu tâbirin türkçe metinlerde kullanılışı için bk.

9_{10}: *... umuğumuz ... adınlarnıng asığı üçün kuü kelig öze ... artuk körkle etüz belgürdür*; 9_{18}: *... intraçal toorka ukşatı birtemledi tıdılışmaz kuü kelig kılur*; 10_{240}: *manuçap idi kuü kelig öze manglayu keze bar-kel kıldaçı*; 10_{276}: *köngül tülüki kuü kelig öze köpnüng asığınta tutçı evrilteçi*; 16_{63}: *turum ara yuz koltı etüz belgürtüp tolptın sıngar kuü keliglig küçümin yatıp*; *Alt. Yaruk*, 64_6: *burkanlar ... kuü keligler öze yarukluğ kördeşerin ... kodu yarlıkap* "Burkanlar ... şekil değiştirerek gelme suretiyle, parlak vücutlarını ... bırakıp ..."

Alt. Yaruk, 189_1: *kuü kelig edrem küçinte* "şekil değiştirerek gelme kabiliyeti sâyesinde"; *Alt. Yaruk*, 69_{14}: *alku küü kelig edremler* "her türlü şekil değiştirerek gelme kabiliyeti".

9_{15} *simek*; *arıdı neng simeksizin alkutın sıngar — angsız öküş uluşlarda tolu köşünür* "her tarafta, aramağa hiç lüzûm kalmadan — sayısız çok diyarlarda bol-bol görünür"; 12_{12}: *yig nom bu ol munı tutup iş simek kotğıl* "üstün töre budur; bunu ele al, başkaları ile uğraşmağı bırak (uğraşma ve araştırmayı bırak); bk. bir de L 224_{4-7}: *bu köngül tözinge tuymak öze tegser ol ok bu kşantakı köngül erür. andağ erip, kayu erser birle katışlığ ermez, üzülüp yime barmaz. birük simek öze tegeyin tiser, simeklemişçe ırak bolur* "eğer bu gönül köküne, ona nufûz etmek suretiyle erişilirse, o bizzat bu andaki gönüldür; o böylece hiç bir şeye karışmadığı gibi, hiç bir şey de ondan ayrılmaz. Fakat bir kimse uğraşmak suretiyle gönüle nufûz etmek isterse, o uğraştıkça ondan uzaklaşır". L 23_{4-6}: *üçünç bölük erser ilkitin berü tolun büdmiş idmek öze bolur ermez, özteki çın köngülni simeksiz öze tuyturdaçı erür* "üçüncü bölüm, gönlün eskiden beri tam ve kâmil olup, yaratmakla meydana gelmediğini, insanın kendisindeki hakikî gönüle araştırmadan nufûz ettiren bölümdür". —Bk. *Alt. Grm. simek*, *semek* "orman"; W 8: *arığ simek* "orman"; *Alt. Yar.* 608_{20}: *bu arığ semek içinte* "bu orman içinde", 617_{11}: *ol arığ semek içi kua çeçek öze tolu boldı* "o orman içi çiçekler ile doldu".

Burada birbirine uymayan iki *simek* veya *semek* ile karşı-karşıya bulunuyoruz. Eger bunların ikisi de aynı kökten çıkmışlarsa, kelimenin aslı olması icap eden *si-* veya *se-* fiilinde her iki mânanın da çekirdeği bulunmalıdır; "orman" bu sözün mecâzî mânada kullanılmış olması ile de ilgili olabilir. Bu hususta kelimenin müterâdifi gibi görünen *arığ* da yardım edebilir.

9_{18} *pravişı* < skr. *praveśa* (Soothill-Hodous, *Dict.*, 418a: "entrance"; Edgerton, *Dict.*, 387: "entrée, Tib. *hjug pa* "entrance", *praveśaka* (adj.) "entering"). —

Metindeki kullanılışı için bk.

ḳut buyanlar iligining ḳutluġ bodınta
ḳulaççа erip tep tegirmi pravişı erür
. . . . . .

ḳuduluşu aġılışu yaruḳlar öner
("Saâdet ve iyilikler hukümdarının mübârek boyunda
kulaç kadar olan, dep-değirmi *praveśa* vardır,
. . . . . .
alçalıp-yükselerek, ondan ışıklar çıkar")

9_{19} *koltı* < skr. *koṭī* (*korṭi*) "10 milyon, pek çok, hudutsuz" (Soothill-Hodous, *Dictionary*, 322a: *koṭī, crore*, 10 milyon; 10.000, 100.000, 10.000.000 arasında değişir; 261a: = 100 *lakṣa*, yâni 10 milyon). — Türkçe metinlerdeki şekilleri için bk. U II, 15_{11} : *altmış iki koltı*, 47_{83} : *koltı nayut yüz ming sekiz on sekiz*, U III 74_4 : *ming koltı*, 74_{15} : *tümen k.* " 10.000 k. " 74_{20} : *on tümen k.* — Manzûmelerde yükseliş sırası ile: *altmışar k.* (20_{186}), *yüz k.* (16_{62}), *bişer yüz k.* (20_{107}), *ming k.* (20_{49}), *yüz ming k.* (9_{19}), *yüz ming k. nayut* (9_{28}), *yüz ming k. radı* (13_{62}), *nayut asanki k.* (10_{186}), *ülgüsüz k.* (20_{82}).

9_{19} *yoçan* < skr. *yojana* (bk. Soothill-Hodous, *Diction.*, 197b: *yojana*, described as anciently a royal day's march for the army; also 40, 30, or 16 *li*; 8 *krośas*, one being the distance at which a bull's bellow can be heard; M. W. says 4 *krośas* or about 9 English miles, or nearly 30 Chinese *li*. Eitel, 174_6: *yôdjana*, a measure of distance of which various estimates are given;

1. in most ancient times — a days march = 6650 feet
2. later = 40 chinese *li*
3. in Indien = 30 chinese *li*
4. in sacred books = 16 chinese *li*

Wilson'a göre = 9, 5, 4. 2 ingl. mili
Hardye göre = 16 mil.
Edgerton, 448 : *yojanika* (adj.), measuring a yojana".

Manzûm metinlerde kullanılışı için bk. *yüz ming koldı sanınça y.* (9_{19}), *yigirmirer y.* (20_{134}), *elliger y.* (20_{180}), *yüz y.* (20_{11}).

9_{21} *vayniki* < skr. *vaineyika* (bk. Edgerton, *Dictionary*, 510: *vaineya* (= *vineya*), one that is to be trained, or converted; *vineya*, religious training, esp. conversion; *vaineyika*, a prospective convert of *śrāvaks* [a hearer, disciple; he who has heard (the voice of Buddha)]; 403b: *bauddha-vaineyaka*, to be trained by Buddha = *buddha-vaineya*;

Türkçe metinlerdeki yeri için bk.

9_{21} : *kutkarğuluğ vaynikiler* ("kurtarılacak *vaineyika* 'lara lüzûmlu olduğu için");
10_{36} : *küsençig nomluğ yağmur yağıdıp*
köp vaynikiler kuşalamulın
köpirdü yaşardu öklidü udaçı
("iştiyakla beklenen töre yağmurunu yağdırıp,
bir çok *vaineyika* 'ların *kuśala-mula* 'sını kabartıp, yeşerterek çoğaltabilen").
15_{34} : *öngi öngi vayniki-lig toy kuvrağta*
("ayrı-ayrı *vayneyika* topluluğu, cemâati içinde").

9_{25} *sarvaartasıdı* (metinde *srıgartasıdı* şeklinde de okunabilirdi), her hâlde skr. *Sarvārthasiddha* olacaktır. Kelimenin ifâde ettiği mânaları için bk. Soothill-Hodous, *Dictionary*, 3b: *S.* or *siddhātha* S, all wishes realised; 350a: the realisation of all aims, prosperous; 468a: every object (or desire) attained" ve her üç yerde bir de: personal name of Śākyamuni, pers. birthname of Ś.; name given to Ś. at his birth". — Edgerton, *Dict.*, 586: Sārvārthasiddha, 1. personal name of Sākyamuni, 2. name of a *bodhisattva-samādhi*.

Türkçe metindeki yeri için bk.

9_{25} *sarvaartasıdı tigin aḍ öngdünlüg*
sekiz on yaş yaşamışın körkitmiş erür
("Daha önce Sarvārthasiddha şehzâde adı ile seksen yaş yaşamış olduğunu göstermiştir").

9_{27} *sartavaḫı* < skr. *sārthavāha* "kervanlar başı (çince: tüccarlar başı), başta giden, hoca" mânalarına olup, *bodhisattva* 'lara verilen bir unvandır; bk. bir de Edgerton, *Dictionary*, 593: 1. Mara 'nın oğlu, 2. bir *bodhisattva* 'nın adı, 3 bir *yakşa* 'nın adı; *sārthavāhaka* "caravan leader". — TTT V B 57 'de *sartavaḫı* yazıldığı hâlde, notta *sartavağı* şeklinde geçmiştir. U III, 65_{11} 'de *sartavaki* (*-k-* ile!); moğul. şekli de böyledir, bk. Rahder, s. 197. Ş. Tekin, *Kuanşı*, 45 ve 48 'de *sartbav* < skr. *sārthavāha* kaydedilmiş, fakat pek anlaşılmayan bu şeklin izâhı üzerinde durulmamıştır.

Türkçe metindeki yeri için bk. 9_{27}: *sartavaḫı yolçı yirçi aşuça yime — sanı yüz ming koldı nayut yıl ay yaşayur* ("yahut *sārthavāha* yolcu, rehber adı ile yüz bin *koṭi nayut* yıl ve ay yaşamıştır").

Kuanşı, 45 — 49 : *sartbav satığçılar uluğı ol kalın satığçılarığ başlap yolçısı yirçisi bolup ... birük ol sartbav satığçılar uluğı ...* "*sartbav*, satıcıların büyüğü, o kalabalık tüccarın başına geçip, onların yolcu ve rehberi olup ... fakat o *sartbav*, tüccarların büyüğü ...".

9_{28} *nayut* < skr. *nayuta*, büyük bir sayı olup, eskiden umûmiyetle 100.000.000.000 idi ve daha sonraları 1.000.000 için kullanılmağa başlanmıştır (bk. Soothill-Hodous, 299b ve Edgerton, 291; Eitel, 21: *ayuta* ve s. 86: *niyuta*).

Türkçe metinlerde kullanılışı için bk.

9_{28}: *yüz ming koldı nayut yıl ay* "yüz bin *koṭi nayuta* yıl ve ay (yaşamıştır)" ve 10_{186}: *nayut asanki koldı sanınça* "*nayuta asankhya* milyonlar sayısınca... (cehennem eziyetleri içinde)". — U II 47_{83}: *koldı nayut yüz ming sekiz on sekiz kang ögüzteki kum*

sanınça "*koṭī nayuta* yüz bin seksen sekiz Gânj nehrindeki kum sayısınca"; 72_5: *sekiz tümen tört ming koldı nayut sanı* "seksen dört bin *koṭī nayuta* sayısınca"; *Alt. Yaruḳ*, 3_8: *biş asanki nayut sanınça* "beş *asankhya nayuta* sayısınca".

9_{33} *köngül bilig* "gönül bilgisi, şuûr". Burkancılara göre, şuûr bir kuvvet olup, maddî unsurlardan muayyen bir isim taşıyan ve muayyen bir vücûda sâhip olan nesneleri meydana getirir ve onlara şekil verir. İnsanlar etraflarındaki varlığı, iç ve dış unsurların birbirleri ile temaslarından doğan, bir kaç türlü şuûr ile idrâk ederler. Şuûr mefhûmu (= skr. *vijñāna*) türkçe şu sözler ile ifâde edilmiştir:

1. *bilig köngül* "şuûr, bilgili gönül";
2. *köngül bilig* "şuûr, gönül bilgisi".

İnsanın dünyadaki varlığı tanımasını te'min eden sekiz türlü şuûr (*sekiz türlüg köngül bilig*) şunlardır:

1. *köz bilig* "göz bilgisi"	= skr. *cakṣur-vijñāna*
2. *ḳulġaḳ bilig* "kulak bilgisi"	= skr. *śrotva-vijñāna*
3. *burun bilig* "burun bilgisi"	= skr. *ghrāna-vijñāna*
4. *til bilig* "dil bilgisi"	= skr. *jihvā-vijñāna*
5. *etüz bilig* "beden bilgisi"	= skr. *kāya-vijñāna*
6. *köngül bilig* "gönül bilgisi"	= skr. *citta-vijñāna*
7. *adra bilig* "ayırt etme bilgisi"	= skr. *ādāna-vijñāna*
8. *aġılıḳ bilig* "hazine bilgisi"	= skr. *ālaya-vijñāna*

Bu sekiz türlü şuûr vâsıtası ile elde edilen bilgi yanlış bilgi olduğu için, buna sekiz türlü yanlış bilgi (*sekiz türlüg yangluḳ bilig*) de denilir.

7. *adra bilig*'e gelince, gördüğü vazifesine göre, bu metinlerde farklı şekillerde ifâde olunmaktadır; msl. 1. *adra atlıġ bilig*, *adra tigme bilig*, *adra köngül* "ayırt edici denilen bilgi (gönül, şuûr); 2. *adıra tuyuġlı bilig* "ayırt eden ve duyan bilgi"; 3. *adıra tip tutuġlı bilig* "ayırt edici denilen ve zapteden bildgi"; 4. ... *turġuruġlı bilig* "...kurucu (yaratıcı) bilgi".

Yukarıda zikredilen şuûrlardan başka, bir de aydın, parlak bilgi yahut hikmet (*yaruḳ bilig*, *yaruḳ bilge bilig*) vardır ki, bu şuûrla yalnız dünyadaki vetirelerin kendilerine değil, bunların hakiki özüne, yâni diger bütün bilgilerin yanlış ve aldatıcı olduklarına da nufûz edilebilmektedir.

köngül bilig'in burkan felsefesi içindeki yeri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat* mecm., VII — VIII, 1942, c. 1, s. 75 — 77).

Burada bu şuûrların şahıslandırıldığı ve 6. gönül bilgisine (trk. *köngül bilig* = skr. *citta-vijñāna*) *arya avalukda'işvarı* (skr. *Āryāvalokiteśvara*), 7. ayırt etme bilgisine (trk. *adıra bilig* = skr. *ādāna-vijñāna*), *tayşıçı* ve 8. hazine bilgisine (trk. *aġılıḳ bilig* = skr. *ālaya-vijñāna*) *abıta* (skr. *Amithāba*) denildiği anlaşılmaktadır. — Krş. bir de Soothill-Hodous, 85 b: "Mahāsthāma, or Māhāsthāmāprapta. A Bodhisattva representing the Buddha-wisdom of Amithāba; the is on Amithāba's right, with Avalokites'vara on the left".

9_{34} *yisdim* ve *istim*; türkçede kullanılışı için bk.

9_{34}: *tutçı yisdim erter keçer idiglig nomlar*
toġmaḳ öçmek törülüg ol ürlüksüz titir
("dâimâ her vakit geçer-gider, hayata bağlı töreler
meydana çıkmak ve kaybolmak kanûnuna tâbidir ve onlara
devamsız denilir").

12_3: *öglüg kişi istim tutçı yaşmaḳsız baçar*
öşeliksiz yig nirvannıng ḳapıġın açar
("akıllı insan her vakit, daha yanılmadan, dikkat eder,
böylece en üstün *nirvāna*'nın kapısın açar").

13_{148}: *iyin ögirmeklig işig ınaru kemişip*
istim tutçı edgü yıltız isilgü ḳıltımız
("gönülden sevinme işini bir tarafa atıp,
iyi kökü, durmadan, gittikçe azalttık").

14_{23}: *tudçı isdim bodılıġ yig yorıġ öze*
tolp yirdinçüg tuyunmaḳta ornadayın
("dâimâ *bodhi*'nin üstün hareketi ile,
bütün dünyayı nufûz etme işinde yerleştireyim").

18_{52}: *altılı ikili tegingsizlerte istim turġuluġ*
anta tegingülüg ḳılınçım erser erksiz sergülüg
("altı ve iki erişilmez yerlerde devamlı duracak
yere beni götürüp bırakacak bir hareketim varsa").

Uigur. Studien, 46'da bu sonuncu misâlin ilk mısrâının sonu *iştim toġguluḳ* okunmuş ve altta notta da *iştim*, *ıştım* şeklinde tereddütlü bırakılmıştır. Bundan *Index*'e *is-*, bk. *iş-!*, *iş-* (*is-*, *iz-*?)? ve misâl de *tegingsizlerte toġguluġ i.-tim* şeklinde, değiştirilerek geçirilmiş ve aynı zamanda bunun nihâî fiil olarak anlaşılması gerektiğine işâret edilmek istenilmiştir.

Bütün bu misâllere rağmen, kelime, son şekli ile kat'i mânası henüz izah edilemeden, ortada durmaktadır. Kelimenin devamlı arkadaşı ve emsâline göre, mânadaşı olması icap eden *tutçı*'ya dayanarak, bunun da aynı mânaya gelmiş olduğu düşünülebilir

9_{38} *kşan* < skr. *kṣana*, ân, kısa bir ân; Eitel, 55a: "the shortest period of time"; Kow. 2655a (*Uig. Stud.*, not 87): "un clin d'oeil, la 75-me partie d'une de nos secondes." Krş trk. *ḳolu*.

9_{38} *turum ara*, yerine göre "derhâl, o esnâda, her ân" şeklinde tercüme edilen bu terkibin ikinci sözü üzerinde durulmağa değer bir mâhiyettedir. *ara*, diğer cihet ve yön gösteren sözler (msl. *sıngar*, *yıngaḳ* v. b.) gibi, cümle ve birlikte bulundukları terkipler içinde tasrif edilmeyen edatlar gurubuna dâhil bulunmaktadır. Türkçenin gelişme tarihinde husûsî bir yer alan bu edatlar üzerinde her hangi bir araştırma yapılmış değildir. Fakat bunların ayrıca ele alınması bizi türkçenin eski devirleri hakkında çok aydınlatıcı neticelere götürebilir. Bunlardan bâzılarının artık eski türkçe metinlerinde, ekli-eksiz, karışık kullanı-

lışına şâhit olduğumuz gibi, bâzılarının da son zamanlara kadar eski husûsiyetlerini muhafaza ettiklerini görüyoruz. Bu görünüş tedricî bir karışıklık neticesi olabileceği gibi, mâna, ifâde ve kullanılış farklarından da ileri gelmiş olabilir. Msl. *turum ara* ve *kiçmetin ara* gibi terkipler eski metinlerde hep aynı şekli muhafaza ettikleri hâlde, Orhun âbidelerindeki *ikin ara* (I, 28 — I D 1) için U II 36_{41}'de *ikin arasınta* geçmektedir (bu şeklin bu cümleye dâhil bulunan *munung* sözünden ileri gelmesi pek mümkündür; fakat krş. Ht VII 1867: *anıng ara*, Ht G 21 r 22: *ḳoş şala sögüt ikin ara* (*Altt. Grm.* § 317). Orh. III, 90_4'te tek misâl teşkil eden *arası* yanlış okunmuş olacak. Fakat daha sonraları *ḳuvrag ara* (bk. $9_{4, 56}$, 13_{75}) ile yan-yana *ḳuvrag arasınta* (U II, 23_{18}), *sögüt arasınta* (8_{13}), *paramıtlar arasınta* (15_{32}) ve *lınḫua-nıng arasıntın* (20_{137}) şekilleri de kullanılmaktadır.

Kut. Bilig'de *arasında* şeklinin bulunmaması dikkate değer; bunun tarihî inkişâf yanında, şive husûsiyeti ile de ilgili bulunması muhtemeldir. Burada *ara*'nın kullanılışı için bk. *ara: ḳullar a.* (3920), *kişiler a.* (1975, 3366, 3425, 3505, 3916), *bulaḳlar a.* (6626), *tirigler a.* (3930), *ḳadaşlar a.* (3136), *iş tuş a.* (1694), *ḫalḳ a.* (4463), *yalnguḳ a.* (1671), *ot a.* (1483), *ḳalın yat a.* (491). — *iki a.* (3669), *ikin a.* (5345), *üç a.* (6364). — *arala: ikigün a.* (4901), *kişiler a.* (3424, 4543). *ara asgı tegrür arala yası* (4926), *arala avıtur ara yıglatur* (5202), *ara aç yatur men arala todu* (3596), bk. *ara aç ara toḳ* (4749), — *araḳı: kişiler a.* (3499), *iki araḳı* (3671).

M. Kâşgarî'deki misâller için bk. *kişi ara kirdin* "halk arasına girdin" (I, 87_{19}), *teve münüp ḳoy ara yaşmas* (III, 60_8) v. b.

9_{47} *intraçal torḳa uḳşa-* "*Indra-jāla* ağına benzemek" (Soothill-Hodous, *Dict.*, 300b: *Indra-jāla*, the net of Indra, hanging in Indra's holl out of whih all things can be produced: Edgerton, 115: name of a Bodhisattva).

9_{47} *uḳşatı*, bk. bir de *uḳşa-* ve *uḳşat-*; bundan *uḳşaş*, *uḳşatı*, *uḳşatıg* ve *uḳşatınç*. Kelimenin iştikakı şimdilik izah edilememektedir. Yukarıdaki şekillere esas teşkil eden *uḳşa-* fiilî iki heceli olduğuna göre, bunun genişletilmiş bir şekil olacağını düşünmek doğru olur. Fiilin başındaki ünlüye gelince, Kazan türkçesindeki *uḫşa-*, karaimcadaki *uḳsa-* ve *uḫşa-* ile kazakçadaki *uḳsa-* şekilleri bunun *u-* olacağına delâlet eder. Diger şivelerde, bunlar arasında bilhassa Koyb. ve Sag. şivelerinde *o-* ile telaffuz edilmektedir.

M. Kâşgarî'de, *oḫşa-* 1. okşamak, şakalaşmak, oynamak; 2. benzemek; *oḫşançıg* "okşanmağa değer", *oḫsagu* "oyuncak"; *oḫşag* "benzeyen, benzer" ve *oḫşat-* "benzetmek" şeklinde, iki mâna bir arada gösterilmiştir. Bu iki mânanın bir tek kelime ile ilgili olduğunu düşünmek güçtür; burada daha çok ayrı-ayrı mânalara gelen iki kelimenin birbirine karıştırılmış olması akla daha yakındır. Kazan türkçesinde *uḫşa-* "benzemek" ve *uḳşa-* "okşamak" şeklinde birbirinden ayırt edilen bu kelimeler Anadolu'da *oḳşa-* fiili içinde, daha çok "okşamak" mânasına, birleştirilmiştir. Kazakçada ise, kelimenin yalnız "benzemek" mânasına kullanıldığı görülüyor.

Burada mes'eleyi çözmekten ziyâde, türkçede okunuşu tereddütlü olan bu nevi kelimelere araştırıcıların dikkatli çekilmek istenilmiştir.

9_{48} *birtemledi* (bk. *birtem* not 10_{77}); metinde kullanılışı için bk.

9_{48} *bilü uğusuz intraçal toorka ukşadı*
birtemledi tıdılışmaz küü kelig kılur
("bilinmesi imkânsız olan *Indra-jāla* ağına benzeyerek, hiç bir engele uğramadan, şekil değiştirir").

13_{81}: *birtemledi bir teg ukşaş et'üz til köngülin*
bışrungu tolp tüzün yorıgın birdeçi
.... edgü ögliler birle ... birkerü erelim
("bir imiş gibi, tamamiyle benzer vücûd, dil ve gönülle, olgunlaşmak için asâlet timsâlinin tavrını veren ... iyi düşünenler ile ... birlikte bulunalım").

13_{158}: *birük kimler ang başlayu bodıçıt öritip*
birtemledi nomuğ bulğu saķınç turğusar
("fakat kimler en başta *bodhicitta* vücûda getirip, aynı zamanda töreyi bulmağa tam niyet ederse").

15_{85}: *bilge bilig paramıtlığ keçig öze*
birdemleti ol kıdığta terk tınzunlar
("hikmet fazîletinin geçidi ile geçip, o kıyıda derhâl tam râhata kavuşsunlar").

18_{44}: *biligsizlik kılınçlarım öçzün alkınzun*
birtemledi arığ silig kitzün tarıkzun
("bilgisizlikten ileri gelen bu hareketlerim dinsin, ortadan kalksın; hiç bir iz bırakmadan, tamamen gitsin, dağılsın").

9_{51} *engreyük*, kelime türkçe ise, *engir-e-yük* veya *engir-e-y-ük* şeklinde tasavvur edilebilirdi; burada *on uluğ küç* (bk. *Index on küçlüg = daśabala*) yanında zikredilen *tört ķorķınçsız e.* ne olabileceğini burkancılık ile uğraşanlar kolayca söyleyebilirler. Şimdilik bu tâbiri yakıştırmak sureti ile dahi tercüme etmek mümkün olmamıştır. Metindeki yeri için bk.

9_{51}: *oşup öşeliksiz yolta ornanıp turup*
on uluğ küç [tört] ķorķınçsız engreyük başlap
ukşatınçsız yig nomlarķa tükellig bolup
("kurtulup, en üstün yolda yerleşip durarak, başta on büyük kuvvet ve dört korkusuz *engreyük* olmak üzere, benzeri olmayan üstün törelere sâhip bulunarak").

10_{25}: *et'üzi münsüz bolmakta uladı*
engreyük nomluğ yaruķın ıdıp
("vücûdu kusursuz olduktan başka, *engreyük* töre ışığını saçıp").

9_{53} *tuḍruğ* < *tut-ur-u-ğ* ; krş. Radloff, *Wb.*, *tudurū* (Tel.) "teslim etme, tutturma" (*tudur-* [Tel. Alt. Şor. Küer.] "tutturmak, eline vermek" [sich kendi fazla olacak] ve *tudurus-* [Sag. Koyb. "übergeben, anvertrauen"]. Kâşgarî 'deki *tutruğ* (I, 79_{13}: *iglig tutruğı eḍ bolur* "hastanın vasiyet etmesi iyilik getirir"; bu sav vasi-

yet etmesi arzu edilen kişi hakkında söylenir) yanında bir de *tutsuġ* (I, 462_8: *men angar tutsuġ tutuzdum* "ben ona vasiyet ettim") bulunmaktadır ki, bu *tutuz-* (I, 462_9 ve II 86_{9-12}) "emretmek" ile ilgili olacaktır. *tuturġu neng* (I, 489_3) "buyrulması ve tutulması haklı olan şey" faksimilede tereddütlü görünüyor (*z* noktasına dikkat!?); *tutur-* fiiline tesâdüf edilmemektedir. *Codex Cum.*: *tutur-* "berühren lassen" (burada ikinci *-t-* 'nin ilâvesine belki de lüzûm bile yoktur; çünkü *tutur-* ve *tuttur-* bir devrede yan-yana bulunabilir).

9_{53} *ong* kelimesi metinde ve 51. satırdaki *on* sözünün altında, çok açık olarak, bu şekilde yazılmıştır. Burada, bilhassa *tegzinç* ile birlikte, bir sayı sözü beklenirdi ve *on* burada yerinde olurdu. Yahut burada *tegzinç* kelimesinin şimdiye kadar bilinen "dalga, girdap, tomar, fasıl" mânaları yanında, daha başka mânalarını aramak icap edecektir. *ong tegzinçlig* "sağ dönüşlü" v. b. Aynı parça içinde ve ifâdeye dâhil *ongaru* için bk. 9_{56}: *ong tegzinçlig ... tigme ... nom tilgenin ... öze ... ongaru evirür* ("sağ dönüşlü ... denilen ... töre çarkını ... ile ... sağ tarafa [iyilik için] çevirir"). Bk. bir de TTT V A not 118: ... *ḳut buyanlar belgüsi ... kök vayduri erdini teg ongaru evrilip tururlar* ("... saâdet belgeleri ... mâvî *vaiḍūrya*-cevher (Beryll) gibi, durmadan sağa çevirirlirler").

Kut. Bil.'de *il tutruḳı* (2132 ve 3039) "memleketin direği", *ajun tutruḳı* (2716) "dünyanın direği" (= kılıç ve kalem).

Bütün bunlara rağmen burada metnin mânası henüz iyice anlaşılmış değildir;

9_{53}: *ong tegzinçlig yaltrıdur tuḍruġ tıġme*
uṭġuraḳ çın arış arıġ [*üç*] *nom tilgenin*
... ongaru evirür

9_{56}: *... nom tilgenin ... bilgeli biligi öze*
ongay ilkey ḳuvraġ ara ongaru evirü
("... töre çarkını ... hikmeti ile, cemâat arasında
iyilik için [sağ tarafa] çevirir").

16_{55}: *uṭġuraḳ bir egsüksüz ongay tolġurup*
ontın sıngar tınlıġlarḳa asıġ ḳılayın
("tamâmen, hiç bir eksiksiz, kolayca doldurup,
dünyanın her tarafındaki canlılara faydalı olayım").

16_{108}: *uçuz ongay sukavatī uluşta toġsunlar*
("kolaylıkla *Sukhavātī* diyârında doğsunlar")

Burada *ongay*, bir taraftan *ilkey*, bir taraftan *uçuz* ile desteklendiğine göre, bu üç kelimenin birbirine yakın mânaları ifâde etmesi icap eder.

ongay için bk. Kâşgarî "kolay" (krş. bir de *ong?*), Malov, *Pamyatniki*, *ongay* ve *oñġay* "doğru", (Kazak. Tar. Leb.) "hafif, kolay", *ungay* (Kazan) "kolay, râhat"; bk. bir de Hakas. *oñday*, *oñgdaylı* ve *oñdayla-*.

Kut. Bil'deki kullanılışı için bk. 407: *ḳılınçı köni erdi ḳılḳı ongay* ("tabiatı dürüst, tavrı mûnis idi"); 674: *ḳılınçım ongay* ("tabiatım yumuşak"); 1907: *ayıtmaḳ ongay boldı tersi cevab* ("sormak kolay, fakat cevabı güçtür").

uçuz "hafif" (maddî ve mânevî, her iki sâhada da kullanılan ve şivelerce de mâlûm bir kelimedir).
zilkey (*-g-?*) sözünü başka misâller ile teyit etmek imkânı şimdilik bulunamamıştır.

9_{58} : *yılayu* ve *çınlayu;* metinde geçen misâlleri için bk.

9_{58} : *yig yörügli yılayulı tört* [*üç*] *kirtüler*
("üstün tefsir ve büyü dört üç gerçekler")

14_{17} : *yılayulı çınlayulı iki türlüg yirtinçüke umuġ bolur uz oġurluġ* ("gerçek ve büyü , iki türlü dünyaya ümit olacak iyi uğurlu").

15_{70} : *yılayu teg savḳa sözke tayaḳlıġın*
yilvi teg ök tınlıġlarḳa oḳıtġalı
("büyü gibi söze, sava destek olup,
tılısım gibi de canlılara bildirmek için").

15_{78} : *munçulayu teg yılayu savlar öze*
mundaġ yanglıġ uṣık ekṣer padak öze
("bunun gibi büyülü sözler ile
böylesi harfler ve mısrâlar ile")

10_{283} : *çimsiz silvisiz münsüz ḳadaġsız*
çınlayu udumbar alp tapışġuluġ
("çimsiz, silvisiz, kusursuz, eksiksiz,
hakiki *udumbara* gibi, güç bulunan").
çınlayu (< *çın-la-y-u*) için bk. *Index: çın* ("doğru, gerçek, sahih"), *çınġar-* ("araştırmak"), *çınıḳ-* ("doğru olmak, gerçekleşmek"); Kâşgarî : *çınla-* ("tahkik etmek, gerçekliğini araştırmak"), *çınlat-* ("gerçekleştirmek, tasdik ettirmek").
Aynı yapıya sâhip olduğunu tasavvur edebileceğimiz *yılayu* (< *yıl-a-y-u* veya ince şekli) kelimesine gelince, bunun hakkında her hangi bir tahminde bulunmak dahi güçtür. 14_{17} misâlinden bu iki kelimenin birbirinin müterâdifi olmadığı neticesini çıkarmak mümkündür.

9_{58} *tört* [*üç*] *kirtüler;* bununla ne kasdedildiği pek anlaşılmıyor; bunu tâkip eden mısrâdaki *pratidyasanbutpad* = skr. *pratītya-samutpāda*, yâni 12 *nidāna* ile ilgili olup- olmadığını burkancı ulemanın izah etmesi gerekmektedir.

9_{59} *yilvi*, bk. not 3_7.

9_{59} *pıratıdyasanbutpad* < skr. *pratītya-samutpāda* "origination by dependence of one thing on another"; "chain of causation" (Edgerton, s. 374 a); "the twelve *nidānas*" (Soothill-Hodous, s. 441 b).

Dünyadaki varlık, oluş ve görüşlerin son sebebi, burkancılarca birbirini tâkip eden karşılıklı illetlerin zincirlenmesi nazariyesi ile izah edilmektedir. Bu illetler zinciri burkan metafiziğinde her şeyi içine alan bir halka olup, dünyanın durmadan dönen çarkını teşkil eder. Bu halkanın içine girip, çevrilişi idâre edebilen kimse, dünya çevresinin derinliğini bilir ve yokluğa, boşluğa doğru götüren

yolun üzerindeki mâniaları görür. Onun için artık hayat bilmecesi ve oluşun sırrı halledilmiş, ıztırap, ihtiyarlık, doğum ve ölüm kalmamıştır.

Skr. *pratītya-samutpāda* tâbiri ile ifâde edilen bu illetler zinciri mefhûmu türkçede *ulaġ sapıġ, tıltaġ, anvant tıltaġ, basutçı tıltaġ* v. b. sözleri ile karşılanmıştır.

Skr. *nidāna* sözü ile ifâde edilen ve illetler zincirini teşkil eden on iki sebep şunlardır:

1. *ḳarımaḳ, iglemek, ölmek* "ihtiyarlamak, hastalanmak, ölmek" = skr. *jarā-marana*
2. *toġmaḳ* "doğmak" = skr. *jāti*
3. *bolmaḳ* "olmak" = skr. *bhava*
4. *tutyaḳ, tutyaḳlanmaḳ* "tutmak, tutunmak" = skr. *upādāna*
5. *az almır, az ḳılınç, az bilig, azlanmaḳ* "hırs" = skr. *trṣnā*
6. *teginmek* "duymak, çekmek" = skr. *vedāna*
7. *bürtmek, amranmaḳ* "temas etmek" = skr. *sparśa*
8. *altı ḳaçıġ orunlar* "altı medhal" = skr. *saḍ-āyatana*
9. *at öng* "isim ve şekil" = skr. *nāma-rūpa*
10. *bilig köngül* "bilgili gönül (şuûr)" = skr. *vijñāna*
11. *tavranmaḳ* "davranmak" = skr. *samskāra*
12. *biligsiz köngül* "cehâlet" = skr. *avidyā*

Mefhûmun burkan dünya görüşü içindeki yeri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılâhlara dâir* (*Türkiyat* mecm., VII—VIII, s. 80).

Metinde kullanılış için bk.

9_{59} *yilvi yanglıġ ulalışur pıratıdyasanbutpad* ("sihir yolu ile ulaşılan *pratītya-samutpāda*").

10_{122}: *pratıdyasanbuḍpad nomuġ aşıp* ("*Pratītya-samutpāda* töreyi yanılıp").

9_{60} *paramıt* (< *pāramitā* "fazîlet, mükemmeliyet; mastery, supremary, perfection (Edgerton, s. 341); six cardinal virtues, essential especially to every bodhisattva, but representing generally the path in which the saint walks" (Eitel, 90a).

Burkan ahlâkının temelini teşkil eden *pāramitā* 'nın türkçede hangi tâbirle karşılanmış olduğu açık olarak belli değildir.

5, 6, 7, 10, bâzan da sayısız olarak gösterilen *pāramitā* türkçe metinlerde daha çok 6 ve nâdir hâllerde 10 ve sayısız olarak geçer (aş. bk.).

6 *pāramitā* şunlardan ibârettir :

1. *buşı paramıt* "sadaka verme fazîleti" = skr. *dana-pāramitā*
2. *çaḳşapat p.* "ahlâk fazîleti" = skr. *śīla-pāramitā*
3. *serinmek p.* "tahammül fazîleti" = skr. *kṣānti-pāramitā*
4. *ḳatıġlanmaḳ p.* "sebat etme fazîleti" = skr. *vīrya-pāramitā*
5. *dyan p.* "istiğrak fazîleti" = skr. *dhyāna-pāramitā*
6. *bilge bilig p.* "hikmet fazîleti" = skr. *prajña-pāramitā*

Onluk sırada geri kalan dördü için bk. Eitel, s. 90 : 7. *upāya*, 8. *jñāna*, 9. *pranidhana* ve 10. *bala*.

Burkancıların dünya görüşünde *pāramitā* 'nın yeri ve ahlâk mefhûmunu ifâde eden *çakşapat* (< skr. *śikṣāpada*) gurubu için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat* mecm., VII — VIII, s. 63).

Manzûm metinlerde kullanılışı için bk.

bilge bilig paramıt (15_{1}, 15_{82}), *yig üstünki paramıtta* (9_{60}), *altı paramıt tört içkermek* (10_{80}), *on paramıtlar başlaġlıġ* (20_{150}), *sansız asanki paramıtlarıġ* (12_{48}), *paramıtlar arasında* (15_{32}), *paramıtlıġ yollar* (13_{35}), *p. keçig öze* (15_{84}).

9_{64} *kölüngüler yolınça*; burada *kölüngü* = skr. *yāna*, a vehicle, wain, any means of conveyance; a term applied to Buddhism as carrying men to salvation (Soothill-Hodous, 320a) olup, maalesef, türkçeye tek kelime ile tercümesi güçtür: binek (daha çok at için), taşıt ve araba (kara vâsıtaları), belki de daha umûmî bir tâbir olan nakil-vâsıtası ile karşılanabilir (bu takdirde de kara, hava ve nehir-deniz açıkça belli değildir). Lüzûm görüldüğü yerlerde "küçük" veya "büyük" sıfatları ile (çin. *t'ai-schêng* ve *siao-schêng*; *t'ai* "büyük" ve *siao* "küçük") tasrih edilen bu *kölüngü*, skr. *hīnayāna* ve *mahāyāna* tâbirlerinin karşılığıdır ve burkancılıkta iki mezhebe delâlet eder. Bunlardan ilki "cenup burkancılığı" olup, Ceylon, Burma ve Siam 'ı içine alır (bu mezhebin edebî dili pali olup, eserleri bu dilde yazılmıştır); ikincisi "şimâl burkıncılığı" olup, Nepal 'den Japonya 'ya kadar uzanır (bu mezhebin edebî dili sanskrit olup, asıl eserleri bu dilde yazılmıştır). Birbirine rakip olan bu iki mezhep arasındaki başlıca farklar için krş. 83a ve 98b—99ba.

kölüngü için bk. Radl. *köl-* (Sag. Koyb.) "koşmak" (at), *kölek* "binek, hayvan, nakil-vâsıtası", *kölük* (Kazak.) "koşulan hayvan, nakil-vâsıtası"; Kâşgarî, *kölük* "gölük, yük yükletilen her hangi bir hayvan", *kölüklüg* "gölüklü". Tâbirin buna göre *-ö-* ile okunması ve *-ng-* 'nin de *-n-g-* şeklinde ayrı-ayrı bırakılarak, sagır *-n* hâline sokulmaması (bk. msl. *ert-i-n-gü*) doğru olacaktır.

9_{65} *arya* < skr. *ārya*, "asîl, aziz, saygı-değer, sâdık (*tüz*, *tüzün*), muhterem, *nirvāna* 'ya götüren yola girmiş olan kimse (bk. Eitel, s. 13—14; Soothill-Hodous, s. 288b ve 411a).

9_{65} *vayruçana* (< skr. *vairocana*, belonging to or coming from the sun, i. e. light; V. is generally recognized as the spiritual or essential body of Buddha-truth and like light pervading everywhere (Southill-Hodous, *Dict.*, 306b); he who englightens all, he who shels abroad all manner of light and brighteness (Eitel, 160); 1. the sun, 2. fire, 3. n. of one (the first) of the five "transcendent" Buddhas, 4. n. of one or more former Buddhas, 5. n. of a future Buddha, 6. n. of a *cakravartin*, former incarnation of Maitreya, 7. n. of a *nīlakāyika* devaputra, 8. n. of a *samādhi*.

Türkçede unvanları için bk. U II 57_{2}: *yükünür-men adı kötrülmiş ançulayu kelmiş ayaġka tegimlig köni tözüni tuymış burkan kutınga.*

9_{65} *ekşübi* (< skr. *akṣobhya*, imperturbable, calm, serene, unagitatet (Southill-Hodous, 378a), motionless; a fabulous Buddha mentioned as a contemporary of Śākyamuni (Eitel, 6); n. of a Buddha; n. of the 5 ("transcendent") Buddhas (Edgerton, 3).

Metindeki yeri için bk. U I, 32_{13}: *yükünür-men ekşobi atlıġ burkan kutınga* ve U II, 55_{5} : *adı kötrülmiş ayaġka tegimlig köni tözüni tuymuş akşobi burkan.*

9_{65} *amıdaayusı* (16_5 *amıdaayusı burḳan* ve 22_8 *amıtaayusı sudur*) < skr. *amitāyus*. Bk. Edgerton, 63: *Amitāyu* (veya *yus*) *Amitābha* (garp cenneti olan *sukhāvāti* [*Lokadhātu*]'nin başında bulunan Buddha'nın adı)'nın başka bir adıdır; Soothill-Hodous, 287a : boundless age, or life. *a. sudur* için bk. *ayn. esr.*, 490 a: an important *sūtra* relating to Amitāyus, or *Amitābha* and his pure Land (bir çok şerhleri vardır).

Bk. bir de *amıta-aba*, not 13_{51}.

9_{66} *badıraşiri* < skr. *Bhadraśri*, name of two Buddhas (*bhadra* için bk. "iyi, güzel, saâdet, rahmet" (Fick), wise and virtuous, sage, good, excellent in character) (Soothill-Hodous, 444b; Edgerton, 406). — *ś(i)rī*, 5. honorifically added at the end of proper names; *śriya* = *śrī*, with great magnifecence (Edgerton, 535).

Metindeki yeri için krş. 10_{150}: *başçı uduşgaḳı badıraşiri atlıġ bakşı*.

9_{66} *suçantırabudı* < skr. *sucandrabuddhi*? (lugatlerde bu ismin tam şekline tesâdüf edilmemektedir ve bundan dolayı buradaki şeklin doğru olup-olmadığı pek belli değildir. Bk. msl. Soothill-Hodous, 234a: *su*, good, excellent, beautiful, fine, easy ve Edgerton, s. 224: *candrabuddhi*, n. of a Tathāgata. *candra*'nın "ay" mânası devamındaki *sūrya* "güneş" ile desteklenmektedir).

9_{67} *surya-garbı* < skr. *sūryagarbha* (bk. Edgerton, 605: 1. name of a *satpuruṣa*, 2. n. of a Bodhisattva [same as 1 ?], 3. n. of a work [a *vaipulyasūtra*], 4. a kind of gem [*manirāja*]).

Metindeki kullanılışı için bk.

9_{67} : ... *ançulayu oḳ surya-a-garbı vaşır yalnılıġ adlar öze öngi öngi yirḍinçülerde ... tirin ḳuvraġ öze aġırladılur* ("bir de Surya garbha vejra alevli adları ile başka-başka dünyalarda ... Topluluğu cemâati ile ona hurmet edilir".

9_{69} *samantabadırı* (< skr. *Samantabhadra*; Eitel, 116: "a fabulous Bodhisattva ... and residing somewhere in the East. The special patron of those who study the *Saddharma puṇḍarika* ... He is one of the 4 great Bodhisattvas of the Tantra [Yoga] school"; Edgerton, 563: "n. of a celebrated Bodhisattvas; Soothill-Hodous, 69b: "pervading goodness, or "all gracious". He is the special patron of followers of the Lotus Sūtra. He is usually seated on a white elephant, and his abode is said to be in the East".

Metinde kullanılışı için bk. *s. bodısatav* (16_{109}), *s.-nıng yorıġı* (13_{54}), *s.-nıng yorımış yig yorıġ* (13_{41}).

Krş. bir de *s. vçıra tuvaça* (*S. Vajradhvaja*) ve *s. burḳan* (U II, 57_5).

9_{69} *vaçır-a tuvaça* (< skr. *Vajradhvaja*, name of a number of Tathāgata (Edgerton, 467), — *dhvaja*, flag, sign, banner (Soothill-Hodous, 431 b). — *vajra* için bk. not 3_5.

9_{70} *avalukiḍa-işvara* ve 20_{68} *avalukda'işvarı* (< skr. *avalokiteśvara*; bk. Soothill-Hodous, 489 a v. b.: The meaning of the term is in doubt; above accords with the idea of Sovereign Regarder and is not associated with sounds or cries. — Eitel, 18:

ava (down) *ālokya* (looking) *iśvara* (sovereign), moğul. *ergetu ḫomsun bodisatu*, the sovereign who contemplates (regards) the sound (prayrs) of the world. — Edgerton, 74: *Avalokiteśvara*, name of a celebrated Bodhisattva: first in lists of Bodhisattvas. — Ş. Tekin, *Uygurca metinler*, I, 7—8: *bu bodisvt arya-avalokdişvar tip atanur, tavğaççа ḳuanşi im titir* "bu bodhisattva Āryāvalokiteśvara diye adlandırılır; çincesi *Kuanşi im* (*Kuan-şi-yin*) demektir".

Metindeki yeri ve şekli için bk.

20_{68} : *altınç köngül bilig ọk*
ary-a avalukda'işvarı aḍanur
("altıncı gönül bilgisi kendisi bizzat
Āryāvalokiteśvara adını alır").

9_{70} : *avalukida-işvara nırvana kidu*
.....
arıġ tirin ḳuvraġ öz-e ağırlaḍılur
("Avalokiteśvara Nirvānaketu
..... *bodhisattva* 'ların
temiz topluluğu, cemâati ile ona hurmet edilir".)

9_{70} *nırvana-kitu*; ilk sözün yazılışına bakılırsa, bu iki söz burada birlikte bir mefhûmun ifâdesi için kullanılmış olmalıdır.

Skr. *nirvāna* < toḫ. *nervām* yolu ile türk. *nırvan* olmuştur (bk. TTT X). — Kelimenin başka şekilde okunması da mümkündür. Her iki ihtimâlde de kelimenin parçaları için bk. *nirvāna*, separation from life and death, from the circle of transmigration (Eitel, 85); blown out, liberated from existence, dead (Soothill-Hodous, 328 a); free from disire (Edgerton, 304) ve *ketu*, any bright appearance, comet, ensign; flag, sign, banner (Soothill-Hodous, 314 b ve 431 b); 1. n. of a former (2. future) Buddha (Edgerton, 192).

ardın da burada, *kitu* gibi, bir mânaya delâlet edebilir; krş. msl. *ardır* = *ārdrā*; fakat bu kelime metinde *adın* şeklinde, sonu uzun *-n* veya *-a* ile yazılmıştır.

9_{71} *ganda-ḫastı* (< skr. *gandhahastī*, the perfumed elephant; the 72 nd among the 1000 Buddhas of the Bhadrakalpa (Eitel, 39); fragrant elephant, name of a bodhisattva; one of the sixteen honored ones of the Bhadrakalpa; also a bodhisattva in the north (Soothill-Hodous, 342 a, 319 b); *gandha-hasta* (epithet of the dharmacakra), having perfumed lines-on-the-hand; *Gandhahastin*, name of a Bodhisattva in the climax of must (Edgerton, 210a).

Metinde yalnız liste içinde geçer ve *bodhisattva* olduğu tasrih edilir. Diğer uygurca metinlerdeki şekli için bk. *ganṭaḫast yanga* (TTT V B 50), *ganṭaḫast atlığ yangalar ḳanı* (TTT V B 46).

9_{73} *karasa*; yazılış şekli için krş. *kraja* (Hüen-Tsang, I, 8; metindeki yerine işâret edilmemiş olduğundan, cümle içindeki durumu açık olarak tesbit edilememiştir). *Uigurica*, III 'te ancak bir defa tek başına *karaza* (*k. kedmiş tınlıġlar*, 57_1) geçmekte olup, diger misâllerde hep *ton* ile birlikte bulunmakta (*karaja ton* [53_4, $57_{5, 9, 10, 11}$],

k. tonluğ toyın [53_5] v. b.) ve her yerde *kāṣāya* ve *kāsāya*-kisvesi olarak tercüme edilmektedir. Krş. sogd. *karazakh* "elbise".

Manzûm eserlerde bu tâbir *sanggadı karasanıng bözi* (11_{40}) ve *ton karasa* (9_{73}) şeklinde geçer; sonuncu misâlde *ton* kelimesinin *karasa* 'dan önce bulunması mısrâ-başı kafiyesi ile ilgili olacaktır.

kāṣāya için bk. Soothill-Hodous, 76 a: the three regulation garments of a monk, 1. *sanghāṭī*, assembly robe; 2. *utrarāsanga*, upper garment worn over; 3. *antarvāsaka*, west or shirt (krş. Edgerton, 182).

9_{73} *ṣat parışkar* < skr. *ṣaṭ* (*ṣaḍ*) *pariṣkāra*; bk. Edgerton, 331 a: *pariṣkāra* (*pariskāra*), equipment, utensils, personal belongings ... six *pariṣkāra* (of a monk).

Index 'te *yivek* (*yivik*, *yevek* şeklinde de okunabileceğine işâret edilmiştir) "techizât, takım, ihtiyat" olarak tercüme edilmekte ve TTT V B not 103 'te kelimenin mânası üzerinde durularak, misâller verilmektedir. Bu misâllerden *yivek* kelimesinin = skr. *sambhāra* olduğu anlaşılıyor.

Manzûm metinlerde *yivik* iki yerde geçmekte olup, 16_{13}'te: *yivikler* (önde ve sondaki kelimeler zedelenmiştir) ve bilhassa 9_{73}'te : *ton karasa şat parışkaz yivikler alıp* ("*kāṣāya*-kisvesi ve *ṣaṭ pariṣkāra* ile donatıp") ibâresi yanındaki kelimeler ile birlikte, dikkate değer. Yukarıdaki tereddürtlü kayıtlara dayanarak, burada *yivikler* tâbirinin skr. *ṣaṭ pariṣkāra* tâbirine yakın olduğu veya ona tekabül ettiği düşünülebilir.

9_{75} *braman* (< skr. *brāhmana*, en yüksek sınıfa mensûp bir kimse [burkancılara dâhil değil]) 'ın metinde kullanılışı için bk. *toruk yavrı braman-nıng körkin körkidip* "arık, zayıf brehmen şeklini gösterip" (9_{75}). — *birük bramanlar körkin körü ... bramanlar körkin körtgürü* "brehmenlerin yüzünü görerek ... brehmenlerin şeklini göstererek" (Ş. Tekin, *Uyg. metin.*, I, 131—132); *bramanlar küvençlig bolurlar* "brehmenler kibirli olurlar" (TTT X, 474); *ratikri atlıg bramanka ince tip tidi* "o Ratikara adlı brehmene şöyle dedi" (TTT X, 493; *ratikara* 'nın mânası için bk. *ayn. eser.*, not 460); *braman körkin belgürtüp* "brehmen kılığına girip (U III 6_2). — Bk. bir de *brahmanı*.

9_{82} *kaġıl baġsal* (ilk söz *-a-* ile *kaġal* şeklinde de okunabilirdi; fakat yazılara göre, buradaki işâret *-ı-* 'ya daha yakındır). *kaġıl* kelimesinin asıl mânası için bk. Kâşgarî *kaġıl* "üzüm asmaları bağlanan yaş sögüt dalı" ve *Kut. Bil.* 1055: *tadu artadı kör küçi eksüdi—kaġıl teg köni boḍ egildi kodı* ("unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücûdu, yaş sögüt dalı gibi, büküldü").

Bu tâbir, söğüt dalının kamçı yerine kullanılmasından dolayı aldığı mânalar ile, kırbaç, sopa, dayak v. b. yerine geçmiştir; bk. msl. *ya bedük bergen katıg kaġalın tokıp emgedip kul küngüg işletdimiz erser* "ya büyük dayak ve sert kırbaçlarla vurup, eziyet çektirerek, kul ve câriyeleri çalıştırık ise" (TTT IV B 7); *berge kaġal öze bergekip* (*Alt. Yar.* 117_{12}); *ölürgeli azu kınaġalı saḳınsar kılıçı biçgesi kaġılı ...sınar* "...öldürmek veya cezalandırmak isterse, onun kılıcı, bıçağı ve kırbacı ... kırılır" (Ş. Tekin, *Uyg. metin.*, I, 27); *baġta buḳaġuda kirip, berge kaġıl ulatı kısıġ kavrıġ emgeki kelser* "zincire vurularak, kamçı, sopa ve diger işkence eziyetlerine mârûz kalırsa" (TTT VI, 111).

Yukarıdaki misâllerde görüldüğü gibi, *ḳaġıl* veya *ḳaġal* umûmiyetle *berge* ile birlikte geçmektedir. *baġsal* tâbirine şimdilik başkaca tesâdüf edilmemektedir. Manzûmelerde *ḳaġıl baġsal* (9_{82})'dan başka, mânası henüz pek iyi anlaşılmayan *baġsal ḳangımız* (11_{102}) misâli vardır. A. v. Le Coq, *Chuastuanift*, 27_4 'te, zedelenmiş ve dolayısı ile iyi okunamamış bir parçada (*bedük beken* [*bergen*] *ḳaġalın ba*...), *ḳaġalın* 'dan sonra gelen *ba*... hecesini bu bakımdan değerlendirmek istersek, fazla ileri gidilmiş olur. Kat'î olarak tesbit edilememekle birlikte, *baġsal* kelimesinin *berge*, *ḳaġıl* v. b. bir müterâdifi olduğunda bir şüphe yoktur.

9_{82} *beg işi;* mânası açık ve tereddütsüz gibi görünen bu kelimenin menşei henüz karanlık kalmakta devam etmektedir. Kelimenin yalnız idâreciler sırasında ve yalnız *beg* ile birlikte ve onun bir müterâdifi gibi kullanılması dikkate değer.

Usp. 272 'de Malov şunlara işâret etmiştir: Kâşgarî 'de *işiler* (*ışlar*, *işler*) "kadın, kadınların ileri geleni (السيدات من النساء); Kow. I, 196'da mog. *eşi ḫatun* (*ḫaġan-u eşi ḫatun* "principal, première femme du ḫan"). — Uygurca hukuk vesikalarında çok sık kullanılan bu *beg işi* tâbirine dinî metinlerde de tesâdüf edilir ve burada da dâimâ memleket ve halkın idâresi ile ilgili terkiplerde geçer; krş. msl. *Sekiz yükmek* (TTT VI, SPAW, 1934, s. 16, str. 17—18): *inçip yana yirke tengrike burḳanḳa ilke ḳanḳa begke işike yirinür övkileyür ḳut birmez igdmez tip* "böylece yine yere, göğe, burkana, memlekete (halka), hukümdara, beye ve hanıma (*begke işike*) hiddetlenir, öfkelenir, bizi saâdete kavuşturmaz, bizim geçinmemizi te'min etmez der."

Eger burada *işi* hakikaten "beyin zevcesi" mânasına geliyorsa, o zaman bu *işi* < *iş-i* şeklinde izah edilebilir. Fakat bununla da mesele halledilmiş sayılmaz; *işike* (<*işike*) iyelik eki olan kelimeler gibi tasrif edilmediğine göre, bu tâbirin çok eski olup, sonradan bunun kilişeleşmiş ve aslının çoktan unutulmuş olduğunu kabûl etmek icap eder. Türk devlet teşkilâtında hukümdar veya zevcelerinin kocaları yanında ve onlar ile aynı salâhiyete sâhip bulunmaları fikrini her hâlde yazılı vesikalardan çok daha öncelere çıkarmak icap eder. *ḳaġan* ve *ḳan* yanında bunların zevcelerinin zikredilmesine bu şekilde metinlerde tesâdüf edilmez. — Orhun âbidelerinde türk devletinin kuruluşu anlatılırken, şöyle denilmektedir : *öze kök teñri asra yağız yir ḳılındukta ikin ara kişi oğlı ḳılınmış kişi oğlında öze eçüm apam bumın ḳaġan istemi ḳaġan olurmış* (I, I D 1) "yukarıda mâvi gök, aşağıda kara toprak yaratıldıktan sonra, ikisinin arasında insan oğlu yaratılmış; insan oğlu üzerine ecdadım Bumın Kağan ile İstemi Kağan oturmuş" ve bir az ileride türk devletinin inkıraza doğru gittiğini söylerken de, şu ifâdeyi kullanır: *öze türk teñrisi türk ıduḳ yiri subı ança timiş, türk budun yoḳ bolmazun tiyin, budun bolçun tiyin ḳañım iltiriş ḳaġanıġ ögüm ilbilge ḳatunuġ teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş* (I, I D 11) "yukarıda türk tanrısı ve türkün mukaddes vatanı şöyle demiş: — "Türk halkı yok olmasın— diye—halk olsun—diye, babam İl-Tiriş Kağan ile annem İl-Bilge Katun 'u tanrı tepesinden tutup, yukarı kaldırmış". Burada da *ḳaġan* ve *ḳatun* tam olarak aynı hakları hâiz merciler hâlinde ortaya çıkmamaktadır. İkinci misâlde baba yanında annenin zikredilmesi, devlet teşkilâtından ziyâde, kavmî teşkilâtın bahis mevzuu olmasından ileri gelmiş olabilir. *işi* tâbirinin, diğer unvanlardan farklı olarak, ancak *beg* ile birlikte kullanılmasının sebebini her hâlde bunun kavmi teşkilâta dâhil birliğin başında *beg* 'in bulunmasında aramak icap eder. Orhun âbidelerinde *beg* 'in bu yeri açık olarak görülmektedir; bk. msl. I D 3: *begleri yime budunı yime tüz ermiş* "beyleri de, kavmi de itâatkâr imiş" (menfi ifâde için bk. I D 6: *begleri budunı*

tüzsüz üçün). *beg* kendi *budun* 'unun hâkimi idi ve eskiden kendisi bulunmadığı zamanlarda belki de zevcesi kendisine vekâlet ediyordu. Bu tâbirde de türk kavmî teşkilâtının eski bir izinin muhafaaz edilmiş olması pek muhtemeldir.

Manzûm metinlerde kullanılışı için bk. 9_{82} : *ḳaġıl baġsal eriglig il ḳan beg işi bolup... ḳara budun başlaġuluġ törü yorıdıp* "kamcı, kırbaç olan hukümdar, bey ve zevce (?) olup, ... halkı idâre eden kanunlar tatbik edip"; 35_{78} : *begke işike ınanġıl, emin yürüntekin anutġıl* "beye ve eşine (?) itimat et, çâre ve tedbirini hazırla"; 35_{113}: *begtin işitin... iltin ḳantın kör-* "bey ve isi (?) ... hukümdar ve memleket (?) hakkında fala bakmak". — Burada *beg işi* tâbirini yalnız, "bey", *il ḳan* tâbirini de "hukümdar" olarak tercüme etmek daha doğru olacaktır; bilhassa 35_{119} 'da: *iltin ḳantın açıġ bol-* "hukümdardan ihsan almak" (TTT I, 180 'deki "Zorn (Kummer)" yerine "ihsan" olacaktır); burada hem devlet, hem hukümdarın kasdedilmiş olmasına imkân yoktur.

9_{94} *öḍleyüri* < *öt-le-y-ür-i* "öğütte bulunması"; metindeki yeri için bk.

uluġ tolun üni isigi toyı ḳuvraġı
uz yaraşı öḍleyüri ḳop erişleri

("kuvvetli, dolgun sesi, sıcaklığı, topluluğu, cemâati, güzel ve yakışır öğütte bulunması, bütün davranışları").

ötle- fiili için krş. bir de TTT II A 89: *ilig ḳan ol ḳamaġ budunḳa edgü ḳılınç ḳılmaḳḳa turḳaru ötleyür tavratır ḳatıġlanturur* ("hukümdar bütün halka, iyilik yapmak husûsunda, durmadan öğüt verir, ısrarla gayret ettirir"); U III, 14_{17}: *basutçı bolunglar tip ötleyür* (*-men*) "yardımcı olunuz diye (sizlere) nasihat ederim"; bk. bir de 15_{11}: *ötleyü erigleyü*; 78_{18} *ötleyü* (*oyunlayu* yanlış olacak) *erigleyü* ; 89_{18}: *ötleyü erigleyü*. — Şeklin iyelik eki ile birlikte kullanılması için bk. *ot öçüri* "âteşin sönmesi" (*Alttürk. Gram.*, § 128 = U II 9_4).

9_{106} *örgüt* (kafiyede *ö-* sırasında bulunmakla berâber, bu kelimenin *ü-* ile okunmasına mâni değildir). Şimdiye kadar metinlerde tesâdüf edilmeyen bu kelimenin cümle içindeki yeri için bk.

9_{106}: *örgüt tuḍçı köni kirtü nom nomladaçı*
örgin uluġ tuyunmış men bolmaḳım öze
("Dâimâ, her vakit doğru, dürüst kanûn vaaz edip, anlayıp, tamamiyle nüfuz etmiş olmam sâyesinde").

13_{139}: *övke öze örletilip öçeyü keglenü*
örgüt tutçı terz körümüg öriḍmek başlaġlıġ
("öfke ile tâciz edilip, öç ve kin bağlayarak, her vakit dâimâ ters görüş izhar etmek başta olmak üzere").

13_{192}: *öngilerning buyanınga töz iyin ögirü*
örgüt nomlap ür turzun tip öḍügçi bolzunlar
("başkalarının iyiliklerine içten sevinerek, dâimâ vaaz edip, uzun yaşasın diye duacı olsunlar").

14_{27} : *örgüt yorıp yig yorıġta erinmeksiz*
özüm oşup oşġurayın öngilerig

("her vakit üstün tavır ve harekete lüşenmeden yürüyüp, kendim geçip, başkala rını da geçireyim").

örgüt kelimesinin müterâdifi olan *tutçı* [b. bk.] tarafından da desteklenen mânasını tesbit etmek mümkündür. Yalnız şekil bakımından henüz iyice anlaşılmış bulunmamaktadır. Bunun *ür* (*ür-lük, ür-ü-g* [k] v. b.) ile karşılaştırılması hâtıra gelmekte ise de, sarahat için, kelimenin başka şekillerini beklemek yerinde olur.

10_1 *namu budaya namu darmaya namasanggaya* (sonuncusu bu şekilde bitişik yazılmıştır; bk. bir de 16_{113} : *namu bud namudıram namusang* ve TTT IV B 69 *namodrm*), bu tam şekle (skr. *buddhāya, dharmāya* ve *sanghāya*) metinlerde nisbeten az tesâdüf edilir; türkçe metinlerde asıl yaygın olan *namu but namu dram namu sang* şekli olup, "hurmet burkana, hurmet şerîate, hurmet cemâate" mânasınagelir ve islâm kültür muhiitindke *besmele* 'ye tekabül eder.

Bu tâbir eserin başında bulunmakla berâber, eserin sonunda da yer almaktadır; yukarıda 16_{113}'te görülen son kayıt için bk. bir de TTT VI, 466 ve *Kuanşı im Pusar*, 222 v. b.

10_2 Parçanın başında, *besmele* 'den sonra, eseri takdim mâhiyetinde nesir ile ilâve edilen *suvasdı sıdam aḍ mangal bolzun başladı* ... ile başlayıp, *sıdap nom bitig bir tegzinç* ibâresi ile sona eren bir giriş kısmı bulunmaktadır.

Buradaki *at mangal* tâbiri şimdiye kadar türk. *at* ("isim, şöhret" v. b.) ile skr. *mangala* ("saâdet, iyi niyet, iyi dua" v. b.; bk. TTT X) sözlerinden ibâret olarak kabûl edilmiştir; bugün türkçede kullanılan "Tanrının yardımı ile, iyi sâatlerde, muvaffakiyetle" v. b. gibi, bir iyi niyetin tahakkuku arzusunu ifâde etmiş olmalıdır. Cümle içinde kullanılışı için bk. TTT VII, 27_{14}: *bu vu etüzte tutsar at mangal bolur, ḳop küsüş ḳanar* "bu muskayı yanında taşırsa, adlı-sanlı ve mesûd olur; bütün arzuları yerine gelir" ve U II 36_{44-47}: *anın bu darnı erser ... ḳutluġ ḳıvlıġ adlıġ mangallıġ erür* "ondan dolayı bu tılısım ... sâhibine saâdet ve itibar getirir".

suvasdı sıdam (< skr. *svasti siddham*) kelimeleri de bunların bir benzeri olmalıdır. Elimdeki imkânlar ile bunun tam şekil ve mânasını tesbit etmek durumunda değilim; ilgili olması muhtemel karşılığı için bk. Soothill-Hodous, 203 a: *sauvastika* "lucky sign, Viṣnu's breast-curl or mark" ve Edgerton 607: "benediction = tib. speaking welfare".

10_3 *yogaçarı* < skr. *yogācāra* "a teacher, or master of magic or of this school" (Soothill-Hodous, 407b), "practice of spiritual disciplin" (Edgerton, 448), "*yōgacara* or *tantra*, the *yōga* school. A school founded by Asanga; an amalgamation of the most heterogeneous doctrines, Brahmanic and Śivaitic ideas, combined with the theory of Dhyāni Buddhas (derived from Nepaul) and the philosophy of the Mahāyāna school. It set up an endless number of magic formulas (Tantras) for all sorts of purposes, couched either in Sanskrit or in Tibetan, and to be recited according to a most elaborate ritual (Eitel, 175).

Metindeki yeri için bk. 10_3: *uluġ kölüngü nomta yorıġalı taplıġ yogaçarılarḳa* "büyük taşıt akîdesince yaşamağa istekli olan *yogācāra* 'lara".

10_8 *şamat vıpaşyan* < skr. *śamatha* (Soothill-Hodous, 370 a: quiet, tranquillity, calmness of mind, absence of passion; one of the 7 names for *dhyāna*) ve skr. *vipaśyanā* (*ayn. esr.*, 489 a: too look into, study, examine, contemplate; contemplation, insight; a study, a Tavist monastery; to consider illusion and discern the seeming from the real; to contemplate and mentally enter into truth [it is also an ald tr. of the word *yoga*]); 158a: *śamatha-vipaśyanā* = çin. *chih-kuan;* when the physical organism is at rest it is called *chih*, when the mind is seeing clearly it is called *kuan*. The term and form of meditation is specially connected with its chief exponent, the founder of the T'ien-t'ai school, which school is steyled *chih-kuan* Tsung, its chief object being concentration of the mind by special methodes for the purpose of clear insight into truth, and to be rid of illusion); (Edgerton, 491: *vipaśyanā* (*vi-paśyati* + *anā*), correct insight; but almost always closely associated, often cpd., with a preceding *śamatha*). Krş. bir de TTT VI, not 129.

Metindeki kullanılışı için bk.

10_8: *şamat vıpaşyan ikidin sıngar — şaḍu yanı teg utru tuşlar*

("*Śamatha vipaśyanā*, iki yanda; bir merdivenin kolları gibi, karşılıklı eşlerdir").

10_{10} *şasın* (*şaşan* şeklinde de okunabilir), bk. 11_{122}: *şazın* < skr. *śāsana* "akîde, şeriat, emir, nizâm" ; toḫ. *śāsam* (TTT VIII), mog. *şasın*, *sacin* (Kow. 1445). Metinde kullanılışı için bk. 10_{10} : *şasın öḍ erig edgü nomlar* ve TTT VI not 308 (*Maitrisimit*, nr. 21) : *biz önge şakimun burḫan sazanınta toyın ... erdimiz* "biz önce Śākyamuni burkan şeriatinde râhip ... idik". —Skr. *śāsana* için bk. Soothill-Hodous, 228 a: order, i. e. teaching of Buddha; 351 b: *śāsana*, teaching, precept, doctrine.

10_{11} *şanlıġ ... tapduları körşi* kelimelerinin mânası tesbit edilemediğinden, bu mısraın tercümesi de yapılamamaktadır. *körşi* için bk. 13_{107} : *körşi yorıġ*.

10_{12} *şandapur* <skr. ?, bir şehir adı ?

10_{13} *şakdılıġ* < *şakḍı-lıġ;* skr. *śakti*, energy; the wife or female energy of a deity (Soothill-Hodous, 276 a—b); one who made a sacrifice. The Tantra school gave every deity its *śakti* or consort and speculation enlarged the meaning of the term still further making it designate female energy or the female principle (Eitel, 107 v. d.).

10_{14} *şakımunı* < skr. *şākyamuni*, tarihî Buddha'nın adı; (one who is) mighty in charity (and dwells in) seclusion and silence. The last of the 7 ancient Buddhas (Eitel, 109).

Eitel (109) bunun burm. *Thakiamuni*, tib. *Shakja thubpa* ve mog. *Shigamuni* (veya *Burḫan Bakşı*; J. Rahder, Glossary, 172: *Şakyamunı*) şekillerini kaydeder. Türkçede şimdiye kadar *şakimuni* şeklinde okuduğumuz bu tâbiri, acebâ, aslına daha yakın olarak, *şakyamunı* okumak imkânı düşünülemez mi? *tengri* v. b. donmuş tâbirlerin imlâsı buna destek olabilir. Türk. *şakı* < skr. *śākya* ses bakımından doğrudur; fakat hâs adlarda bu gibi husûsların her vakit hâtırda tutulmasını tasavvur etmek kolay değildir.

10_{15} *şanḍa* < skr. *śānta*, pacified, at ease, ceased dead, liberated (Soothill-Hodous, 429 a); krş. *Buddhaśānta*, of Central India, translater of some ten works from 523—539 (*ayn. esr.*, 229). — *Śānta*, name of a disciple of Buddha (Edgerton, 525 b); *S'āntaś(i)ri*, name of a Buddha (*ayn. esr.*, 526 a). — Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. TTT VII, 25_{26}: *munga yürüngeg şanda mandal kılġıl* "buna çâre olarak, *śānta mandala* yap (*śānta*, sâkin, râhat, huzûr", *mandala*, spot of ground marked out and ceremonially prepared (Edgerton, 415—416) ve manzûmede

10_{15}: *şakımunı atlıġ uġanlar arşısı*
şanḍa baḳşıḳa yükünürmen
("Śākyamuni adlı kudretliler zâhidi, śānta üstâd önünde hurmetle eğilirim").

10_{30} *enginçig*, en çok bu şekilde okunabilen bu kelimeye el altındaki kaynaklarda tesâdüf edilmemektedir. Kelimeyi, benzerlerinde görüldüğü gibi, *eng-i-nç-çig* şeklinde anlamak mümkün olduğu takdirde, bunun kökünü M. Kâşgarî 'deki *eng-* "şaşmak" (trk. trc. I, 174_{18}), "şaşalamak" (I, 252_{19}) ve *engit-* "şaşırtmak" (II, 274_{26}) ile mukayese edebilirz (Kâşgarî 'deki kelimenin de henüz kat'î olarak tesbit edilememiş olduğu da, tabiî, unutulmamalıdır: türkçe tercümede ilk şekil ince okunduğu hâlde, ikincisi, ince ve kalın olmak üzere, her iki şekilde tesbit edilmiştir. C. Brockelmann 'da ise, her iki misâlde de kalın şekli ile geçmektedir). Krş. bir de *Altt. Gram.*: *angıt-*, *anḳıt-* "eğilmek".

Cümlede kullanılışı için bk.

10_{30}: *enginçig ıduḳ erdini yalınlıġ — edgün barmışḳa yükünürmen*
("Hayrete şâyân, aziz cevher alevine sâhip, iyilikle gitmiş olanın önünde hurmetle eğilirim").

10_{32} *akaş* < skr. *ākāśa*, 1. region, place; 2. voidness, the fifth of six elements (*dhātu*): empty space; 3. short for *ākāśānantya*; 4. emptiness, implying vanity. — Türkçede bunun yerine, umûmî olarak, *kök ḳalıḳ* tâbiri kullanılmaktadır (bk. fihrist).

Türkçe metinlerdeki yeri için bk.

10_{32}: *köngül tözilig akaş yüzinte*
körmek bilmeklig bulıt öritip
("gönül kökünün semâsında görmek, bilmek bulutlarını yükseltip");

12_{13}: *akaştaḳı ay tengrini atḳanmış bolup — ayataḳı erdinini ıçġınıp salma*
("gökyüzündeki aya kendini kaptırarak, avucundaki cevheri bırakıverme").

10_{36}: *kuşalamul* < skr. *kuśala-mūla*, good roots, good qualities, good seed sown by a good life to be reaped later (Soothill-Hodous, 369a); root(s) of merit, *avaropita-kuśalamūla*, one who has planted roots of merit (Edgerton, 188b). — Tâbirin ilk parçası için bk. *kuşal* (< toḫ. *kuśal* < skr. *kuśala*, iyi, faydalı) *edgü ḳılınçlar* (TTT X, 57). Şahıs adı olarak kullanılan *Kuśala Sitibala* için bk. 26_{13}.

10_{39} *kükürt ünlüg* "gür, gürleyen sesli"; krş. Radloff, *kükürt* (Alt. Kaz.). "gök gürlemesi", *kükrit* (Tob.) ve *kügürt* (Sag. Koyb. Kaç. Küer.); aynı kök ile ilgili olduğu şüphesiz olan fiil şekli için bk. *kükre-* (Anad.), *kügre-* (Sag. Koyb. Kaç. Küer.) ve *kükürö-* (Alt.). Radloff 'ta Osman. için *kökre-* şeklini kaydetmiş olmakla berâber, bu

sâhada kelimenin *-ü-* ile telâffuzunun daha umûmî olduğu anlaşılıyor. *Cod. Cum.* ile Karaim T.'deki *kökre-* şekli ses değişmesi ile izah edilebilir. Kazan türkçesi v. b. şivelerdeki *kükre-* ise, bunun sesin geldiği *kök* (< *kük*) ile karıştırılmasından ileri gelmiş olacaktır.

10_{40} *anantımaḍı* (< skr. *anantamati* ? Eitel, 9 : boundless meaning. The 3 son of Candrāsūryapradīpa; Soothill-Hodous, 383a: boundless mind, intention, will, or meaning; Edgerton, 19: n. of a Bodhisattva, n. of one of the sons of the Buddha Candrāsūryapradīpa) kelimesinin, metindeki türkçe karşılığı olan *başlağsız uzun* ("başlangıcı olmayan uzun") ile, ifâde ettiği mânası belirtilmiştir. Ancak asıl şekli ve mânası ile hind muhitindeki kullanılış tarzı hakkında açık bilgimiz yoktur; yukarıdaki kayıtlar kelimenin tam karşılığını vermemektedir.

10_{42} *arasız oḳsuz*, insanların ıztıraptan ibâret hayat çemberi içindeki durumlarını tasvir ederken kullanılan bu tâbirler ile neyin kasdedildiği pek iyi anlaşılmamaktadır; buradaki "arasız ve desteksiz" tercümesi, mânanın gelişine göre, ancak bir yakıştırmadan ibârettir. *oḳ* için bk. Kâşg. *ev oḳı* "çatıya uzatılan direk" ve *uġ* "çadırın üst yanındaki köşelerden her biri". — Metindeki misâlleri için bk. 10_{42}: *arasız oḳsuz aġtın-*, 10_{260}: *arasız oḳsuz bar kel ḳıl-* ve 13_{56}: *ooḳsuz tutçı*.

10_{44} *aranz* ?; bunu tâkip eden *umuġsuz* ("ümidsiz") sözüne bakılırsa, bu kelimenin de buna benzer bir mâna taşıması icap eder. Aralarındaki münâsebetler hakkında kat'î bir fikir ileri sürmemekle berâber, bu tâbirin daha umûmî olarak kullanılan bir benzeri olan *irinç*, *irinçü* ve *irinj* 'e işâret etmek yerinde olur zannındayım; krş. not 7_{52}.

10_{56} *nışvanı*, *nızvanı* < sogd. *nızbān* = skr. *kleśa* (Soothill-Hodous, 453a: the passion and delusion; Edgerton, 198: impurity, depravity). — Skr. şekli ile birlikte geçen bir misâli için bk. 16_{66}: *kiliş nızvanı*.

10_{57} *topul-*, bk. Kâşgarî: 1. delmek (demir), 2. dağıtmak (ordu), 3. delinmek, 4. çıkartmak (elbise) ve *toblun-*; krş. *kök tobulġan*, kırlangıça benzer bir kuş olup, söylendiğine göre, kanatlarında tunç varmış ve bunlarla bir dağı delip geçebilirmiş. — Şivelerdeki kullanılışı için bk. Radloff, *toptıḳ* (Küer.) "delik", *toptın-* "yırtılmak, delikli olmak", *toptındır-* "yırtmak, delik yapmak". — Burada kelimenin eski metinlerdeki durumunu gösterecek başka misâllere işâret imkânını bulamıyoruz. *Alt. Yaruḳ* 'ta fihriste *topulup* (*u*?) kaydedilmiş ise de, yeri gösterilmemiş olduğundan, karşılaştırılamamıştır. Manzûm metinlerde geçen her iki misâlde de (10_{57}: *topulup önünçsüz ... arıġ* "aşılıp-geçilmez ... orman" ve 20_{23} : *topulur yaruḳ ödvilig* "şeffâf, parlak..."); "delinmek, delip geçilmek" mânaları metnin gelişine uygun düşmektedir.

10_{59} *tuyu örte-*; burada *tuy-* ("duymak, nüfuz etmek") ile *tu-* ("kapatmak, tıkamak") fiillerinden biri kullanılmış olacaktır. Karşılaştırmak için, bunların benzer misâllerine, maalesef, sâhip bulunmuyoruz. Tercümede ikinci fiil tercih edilmiş olmakla birlikte, yeni şâhidlerin aranması şarttır.

10_{60} *çuvalabırabası* < skr. *jvalaprabhāsa* (Soothill-Hodous, 463b *jvala*, shining, light; 347 b : *prabhāsa*, light, bright), burada türkçe *tutçı yaraḳlıġ* sözleri ile ifâde edilen mânaya yakın bir mâna için kullanılmış olacaktır.

10_{61} *toḳılıġ*, mâna ve kullanılış bakımından ayrılan ve metinlerce tesbit edilen, buna benzer iki kelime vardır: 1. *törü* ile birlikte kullanılan *toḳu* "nizam, kanûn, örf, âdet, usûl" v. b.; bk. msl. TTT VI 231: *uluġ törü toḳu it-* ("büyük merâsim yapmak"), 285: *ölügke törü toḳu ḳıl-* ("ölü için merâsim yapmak"; bk. bir de 334, 344 ve var.); 279 not (= U III 80_{23}): *tüzün yavaş, törülüg toḳuluġ titik uġurak yumşak erdiler* ("asîl, halim, terbiyeli ... yumşak sözlü idiler"). — 2. *toḳu* ("toka, kemer tokası" ve bundan *toḳula-* ("toka yapmak"; bk. Kâşgarî).

3. Burada şekil bakımından az-çok benzemekle birlikte, mâna bakımından farklı olan üçüncü bir kelime ile karşı-karşıya bulunuyoruz: *toḳılıġ* (trc. tecrübelerinde: zarîf, mütenâsip; ahlaklı (asîl) olarak tercüme edilmiştir; *Altt. Grm.* 'te ise, *toḳılıġ* bk. *toḳuluġ* "âdete göre, terbiyeli, merâsimli").

Eski metinlerde cümledeki yeri için bk.

10_{61}: *toḳılıġ körkle munçuḳtın erdmiş* "zarîf, güzel boncuktan geçmiş".

20_{187}: *toḳılıġ körkle kürigerler* "zarîf, güzel *küṭāgāra* 'lar".

Alt. Yar., 619_{23}: *körkle kövşek toḳılıġ inimiz erding küvez-e* "sen bizim güzel, yumuşak, zarîf ve kurumlu kardeşimiz idin" (çin.: "kardeşimiz, görünüşte güzeldin" (eş m.) şeklinde ifâde edilmektedir).

Krş. bir de not 20_{187}; burada *küriger* 'lerden bahsedilirken, *körklüg mengizlig* sıfatları kullanılmaktadır ki, bu *toḳılıġ körkle* ile karşılaştırılabilir.

10_{71} *idi ige* (20_{56}: *igesiz kuruġ*), sâhip, efendi ve islâm muhitinde rab mânasına kullanılan *idi* ($< idi < {}^{*} iyi < \bar{\imath}$) kelimesinin artık asıl uygur devresinde *ie* ($< iyi <$ *idi*) şekline rastlanmaktadır. *idi* ve *ie* sözlerinin aynı kökten geldiğinde şüphe edilmediği için, *-d-* 'lerin *-y-* olmasında, öncü olarak, bunun iki *i* arasındaki durumu dikkate alınmış idi. Fakat kelime sonundaki *-i* 'nin *-e* olması, diğer benzerlerine tesâdüf edildiğinden, ayrıca bir mesele teşkil etmemiş idi. Bu sonuncu şekilden, *iyi* $<$ *iye* $<$ *ige* yolu ile, bunun daha çok şark türkçesinde kullanılan ve bu şive gurubunda normal $y > g$ değişmesi ile izahı mümkün görülen *ige*, *ege* şekline gidiliyordu.

Önümüzdeki misâller karşısında yukarıdaki neticenin tatmin edici olmadığı ve bâzı suâllerin cevapsız kaldığı görülmektedir. *idi* 'nin *iyi* şekli $d > y$ değişmesinin bir devrinde yan-yana bulunması mümkün olmakla birlikte, sondaki *-i* 'nin *-e* olması henüz aydınlatılmamıştır. Kelime sonundaki *-u*, *-ü* seslerinin *-a*, *-e* olarak inkişâfı bir çok misâller ile izah edilebilmektedir; fakat *-i* $>$ *-e* için böyle bir durum henüz yoktur. Bugünkü şark türkçesinde *tizi* ($< tiz\text{-}i$) $>$ *tize* misâli tarih bakımından yeni ve sâha bakımından daha dar bir muhitte kaldığından, bunun eski devirlere götürülmesi pek doğru olmaz. Hele burada görüldüğü gibi, biri diğerinin menşei zannedilen bu iki kelimenin (*idi* ve *ige*) gâyet dostâne bir şekilde birlikte bulunanları (bk. bilhassa TTT VI, 346 ve nüsha farkları) bu ihtimâli ortadan kaldırmaktadır.

Bugünkü türk şivelerinde de bu eski karışıklık devam etmektedir; msl.

1. *ī* (Sag. Koyb.) $<$ *iyi* $<$ *idi*
2. *iē* (Bar. Kazak. Küer. Kaç. Koyb.)
   iye (Kazan v. b.).
3. *ē* (uzun *e*; Alt. Tel. Leb. Şor. Soy. Sag. Koyb.)
   ê (kapalı-uzun *e*; Kaç. Kırg.).
4. *ege* (Tar. Çağ. Sart.)
   êge (Kırg.).

Burada bilhassa Sag. ve Koyb. *ī*, *iē*, *ē* şekilleri ile Kırg. *ē* ve *êge* şekillerinin (mâna farkı ile birlikte) yan-yana bulunması dikkate değer.

Bu meselenin bir daha ele alınıp, ciddî bir incelemeden geçirilmesi gerekir.

10_{72} *antırnı* (*antıray?*) *tigme* ve 23_{12}: *antırnısız toğ-*. Türkçedeki şekli tereddütlü olmakla beraber, bunun skr. *antarā* kelimesine tekabül ettiği emniyetle söylenebilir. Krş. Soothill-Hodous, 110b: *antarā-bhava*, intermediate state of existence between death and reincarnation, hence (between death and rebirth, Edgerton, 39); Edgerton, 38: *antarā*, between; *antarāya* (39), hindrence; *antarāyika* (39), connected with hindrances, causing obstacles or obstruction. — Krş. bilhassa 22_4: *ang kininte kiçmedin ara* [*abita*] *burḳan ḳutın bulayın* "en sonunda ara vermeden *Abita* burkanın saâdetini bulayım".

10_{77} *birtem, birdem; Index*'teki "tamâmen" mânası metinlerde geçen misâllere uygundur (msl. TTT IV B 50: *b. oz-, ḳutrul-*, IV B 56 not: *ḳalısız b. tarḳar-*, IV B 59: *b. üzmele-* v. b.). Eski metinlerde bu kelime bu şekilde tercüme edilmiştir (ancak U III, 21_4'te: *birtem kiterip* "werde ich auf einmal ein Ende machen", yâni "birden bertaraf edip" şeklinde karşılanmıştır). — M. Kâşgarî (trk. trc. I, 484)'de *ol yumuşḳa birtem bardı* "o — sanki hiç dönmeyecekmiş gibi — uzun bir müddet elçiliğe gitti" misâlindeki "uzun müddet" ile de "tamâmen" mefhûmu karşılanmaktadır. — *Alt. Grm.*'te, fihristte "zusammen, gänzlich, auf einmal, Einheit" (berâber, birden, birlik) ve § 67'de "Einheit, zusammen, auf einmal" şeklinde, iki mefhûm bir arada karşılanmıştır. — Radloff'ta bu kelimeye tesâdüf edilmemektedir. Başkırtça-rusça sözlük (nşr. Akad. nauk, Başk. bölümü, Tarih, dil ve edebiyat enstitüsü, Moskova, 1958), s. 93'te *birdem* (*berzəm*) "dostça, âhenkli, uygun, gönül birliği ile, anlaşarak" ve *birden* (*berzən*) "birdenbire, derhal, hemen"; bu sonuncu mânada şark türkçesinde (Uygurca-rusça sözlük, Moskova, 1939, s. 22) bk. *birdinle* ve *Özbek. Gram. birden, birden b.* — Anlaşıldığına göre, *birdem* ve *birden* kelimelerinin telaffuz bakımından birbirine yakın olması, bunların birleşmesine ve böylece mâna karışmasına sebep olmuştur. Bu nisbeten son zamanlarda ortaya çıkmış olan bir husûsiyeti eski metinlere tatbikte daha dikkatli davranmak gerekir.

İsim ve fiillerin sonuna gelen ve artık asıl mânasını kaybettiği görülen *-tam, -tem, -dam, -dem* ekine gelince, bunun izahı henüz yapılamamıştır.

birtem'in metinlerde kullanılışı için bk.

10_{77}: *birin birin aşmışlarḳa — bir tek köni yol körkidü birip — birtemlig tuşḳa tegürdeçi* ("teker-teker yollarını şaşırmışlara bir tek doğru yolu gösterip, biricik karşılığa ulaştırıcı").

10_{98}: *nırvana alḳu tıdığlarnıng — nişda birakina birtem kidmeki* ("*nirvāna* bütün mânialarını nişda birakina tamamiyle gitmesi").

12_{22}: *bir ağız-ḳıa edgü söz bar sözleyin sanga — birdem kirtgünüp tudğıl yemü sizinme manga* ("bir ağızcık iyi söz var, sana söyleyeyim, tam bir imanla ona sarıl, olurmu; benden şüphe etme").

20_{43}: *birer erdini munçuktın — birinte minger yaruḳlar—birtem uz körü ḳanınçsız — birgerü yaltrıyu önerler* ("her kıymetli taştan, boncuk-

tan; her birinden bin türlü ışıklar birden iyice bakıp doyamayacak şekilde, bir arada parıldayıp çıkarlar").

20_{125}: *bişinç ḳolulamaḳıġ öritip — birtem kirtgünçin süzülüp* ("beşinci kollamayı izhar edip, tamamen iman ile durularak")

Alt. Yaruḳ, 17_{13}: *uluġı kiçigi barça bir ajunta özlüg ölürgü sav birtım ḳodup* ("büyük küçük, hepsi bu âlemde canlıları öldürme sözünü bırakıp").

614_{17}: ... *mengü nırvanıġ tilegülüg busuş saḳınç emgek tolġaḳıġ birtem tarḳarġuluġ* ("ebedî *nirvāna*'yı istemeli; keder, düşünce ve eziyet, acıyı tamâmen dağıtmalı").

618_4: *birtem öngi ödrülgeysiz* ("tamamen başka seçileceksiniz").

629_{10}: *uluġ buşı birmekte birtem sever amaraḳ özümin esirkençsiz titmekin*

U III 21_4: ...*birtem kiterip* ("tamamen bertaraf edip")

42_{20} *ol iglig erke buşı birip igin toġasın birtem kitereyin* ("[ben bu vücûdumu] o hasta adama sadaka olarak verip, onun hastalığını tamamiyle ortadan kaldırayım").

76_{20} *birük ḳopta ḳop amranmaḳ törüdin birtem kitgeli umasar* ("eger o pek çok olan sevgi kanunundan tamâmen kurtulamazsa").

TTT IX 23: ... *tıtıġsızın birtem kelir* ("mâni olunmaksızın tam gelir").

Kutadġu Bilig'de kullanılışı için bk.

339: *üçünçi taḳı bir bor içse seve*
siziksiz bu er boldı birtem yava
("üçüncüsü ise — içki iptilâsıdır; buna tutulan kimse, şüphesiz, tamâmen boşuna yaşamış olur").

4349: *tilin serme irme bolun eymenük*
aġu ol olarnıng eti birtem ök
("sert ve kaba dil kullanma, onlardan çekin; onların eti yenmez, tamâmiyle zehirdir").

Mâna bakımından buna yakın olan *birtemledi* misâlleri için bk. not 9_{48} ve fihrist.

10_{81} *ilkevsüklenü* < *ilkevsük-le-n-ü*; kelimenin aslı olduğu anlaşılan *ilkevsük* için şimdilik bir tek karşılaştırma mâlzemesi bulunmaktadır ki, o da TTT VIII A 19—20'deki kesik cümleler hâlinde olan şu parçadan ibârettir (metinde birbirini yan-yana tâkip eden bu skr. ve türk. cümleler burada kolaylık için alt-alta sıralanmıştır):

(skr.) *sādhv ity avadat.* (trk.)	*eya tgyu te psyo zlyā ti.*
"iyi dedi"	: (*edgü tip sözledi*)
sthaviro py ānanda.	: *pa śpa śni n ymyā ā na nd.*
"en büyüğü Ananda da"	: (*baş başnıng yme anand*)
paṇḍito.	: *i lgyā syo k. k*
"âlim"	: (*ilgesük*)
budha.	: *pi lgyā ā zu*
"hakîm"	: (*bilge azu*)
paṇḍito.	: *pi lkyā*
"âlim".	: *bilge*

Burada *ilgesük* skr. *paṇḍito* ("âlim") karşılığı olarak geçmektedir. Bu iki kelimenin aynı kökten geldiği kabûl edildiği takdirde — kabûl etmemek için şimdilik bir sebep yoktur—, *paṇḍito* kelimesinin ifâde ettiği mânalar dâhilinde, *ilkevsüklen-ü* fiili mânalandırılabilir: "tâlim ederek, mahâret kesbederek, üstâdlaşarak" v. b. v. b.

10_{82} *atyanḍık* < skr. *ātyantika*, final, endless to or at the end, e. g. no mind for attaining Buddhahood (Soothill-Hodous, 294a).

10_{83} *aryamarg* < skr. *āryamārga*, the eight right or correct ways, the "eightfold noble path" for the arhat to *nirvāna* (Soothill-Hodous, 37 b); *mārga*, way, *ārya-mārga*, noble, 8. fold path (Edgerton, 431). — Krş. TTT VI, 191 not: *köni yol oruḳ* "der richtige Weg", moğ. *ünen mür;* das ist *āryamārga*.

10_{86} *amuga-ṭarşını* < skr. *Amoghadarśin*, the unerringly seeing Bodhisattva, shown in the upper second place of Titsang's court in the Garbhadhātu (Soothill-Hodous, 108b); name of a Satpuruṣa, n. of a former Buddha, n. of a former Bodhisattva (Edgerton, 64).

10_{88} *raga* < skr. *rāga*, desire, covertousness; love, affiction, desire, also used for *trşnā* "thirst" (Soothill-Hodous, 400b, ve 472b) = *az*, 12 *nidāna* 'dan biri.

10_{89} *rakşaz* < skr. *rākṣasa*, demons, evil spirits (from *rakṣas*, harm, injuring), sometimes considered inferior to *yakşas*, sometimes similar; *rākṣāsī*, female demons (Soothill-Hodous, 291b ve 471b); demons who devour men, those who are to be dreaded. 1. The original inhabitants of Ceylon, described as anthropophagi, once the terror of shipwrecked mariners; 2. a class of demons, the retinue of Vaiśravana (Eitel, 102).

Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. *rakşaslar* (TTT X, 34 not), *rakşas* (U IV A 126, *rākşasī* yerine), *yavlaḳ saḳınçlıġ rakşas* (U I 45_{12}). — *Alt. Yar.*, 641 'daki *-ḳ-* okunuşu yanlıştır.

10_{90} *raḫu* < skr. *rāhu*, the demon who is supposed to seize the sun and moon and this cause eclipses (Soothill-Hodous, 472a) ve 9 seyyâreden biri (bk. TTT VII 13_8, 15_{15}, 16_{14} *raḫu garḫ*.

10_{91} *raça* < skr. *rāja*, king, sovereign, ruler (Soothill-Hodous, 472a), a superior king of precious dignity and virtue (Eitel, 103), *rājakya*, royal, of a king (Edgerton, 454). — Metinde de görüldüğü gibi, türkçede buna *ilig ḳan* tâbiri tekabül etmektedir.

10_{92} *rasayan* < skr. *rasāyana*, hayat iksiri (*rasa*, taste, flavour, the sense of taste (Soothill-Hodous, 252b), essence (of existence) (Hume), *rasa-harani*, taste-conductors (Edgerton, 453). — Türkçe metinlerde geçen şekilleri için bk. U III 50_6: *noş rasayan* "hayat iksiri"; TTT VII 22: *rasayan çurnı* "*rasāyana* tozu" v. b.

Burada *tatıġ* ile tavsif edilmektedir.

10_{93} *rama* < skr. *rāma*, dilightful, joyful; also the name of a grove, perhaps *ārāma*, a pleasaunce, garden (Soothill-Hodous, 472a). — Türkçe metinde *ögrünç* ile karşılanmaktadır.

10_{94} *ratna-çantıra* < skr. *ratna-candra; ratna* "kıymetli eşya, taş" (türk. *erdini* bundan gelmektedir), *candra* "ay, kamer" mânasınadır; nitekim metinde de *ratnacandra* = *erdini ay tengri* şeklinde geçmektedir. *Ratnacandra*, bir Buddha veya bir Bodhisaattva 'nın adı olarak kullanıldığı gibi, başka sıfatların ilâvesi ile, bu tâbir daha da genişletilebilmektedir; msl. *Ratnacandra-dhvaja*, *R.-prabha*, *R.-pradīpaprabhā* v. b.

10_{95} *raşmı* < skr. *raśmi* "ışık, nûr", burada türkçe *yaruḳ* kelimesi ile karşılanmıştır. Skr. daha çok, benzer mânaya gelen, *prabhāsa* ile birlikte kullanıldığı görülmektedir; *raśmiprabhāsa*, light a. brightness (Eitel, 102) ve bu terkip isim olarak geçmektedir: *Raśmiprabhāsa*, name of a former Buddha (incornation of Kāśyapa or Mahākāśyapa).

10_{96} *nıyama yamanı; nıyama* < skr. *niyāma* (*nyāma*) olması muhtemeldir; bk. Edgerton 298: "fixed regulation, certainly, unchangeableness, what is certain to come to be". *yamanı* için skr. herhangi bir kelime bulunamamıştır. Metnin gelişine göre, bu yabancı tâbirlerin türkçesi olan *bilgülüg* sözü de burada ifâde edilmek istenilen asıl mânanın bulunmasına pek yardım etmemektedir.

10_{98} *nışda birakina* (?, *binaking* ?)

10_{99} *nıyaya* < skr. *nyāya;* bk. Soothill-Hodous, 443b: "... the orthodox *nyāya* philosophy ...; 199a: *Akṣapāda*, founder of the *Nyāya*, or logical school of philosophers; Eitel, 86: *Nyāya pravêśa tāraka śāstra*, a *śāstra* explanatory of the causes and on the entering through the door of the true doctrine. A philosophical work by Nāgārjuna.— *Nyāya* ile burada kasdedilen mâna bunun türkçe karşılığı olan *yörüg* ("izah, târif, tefsir") sözü ile daha açık bir şekilde izah edilmiş bulunmaktadır.

10_{100} *nıtya* < skr. *nitya*, prolonged, constant, always, ever, eternal, permanent (Soothill-Hodous, 349a), synonym for *nirvāna*, "as long as J live" (Edgerton, 295); krş. *nitya-jvara*, permanent (uninterrupted) fever. — Türkçe karşılığı *ürlük* (< *ür* "uzun müddet, dâimâ" + *lük*) 'tür.

10_{100} *nıraḍma* < *nairātma;* bk. Soothill-Hodous, 379b : *anātman*, *nairātmya*, no ego, no soul (of an independent and self-contained character), impersonal, no individual independent existence (of conscious or unconscious beings. The empirical ego is merely an aggregation of various elements, and with their disintegration it ceases to exist; Edgerton 312: *nairātma* (prob. only error for) *nairātmya*, the not having a self; the doctrine that there is no self. — Tâbirin türkçe karşılığı : *mensiz* "bensiz".

10_{101} *nıruda* < skr. *nirodha*, restraint, suppression, cessation, annihilation, the third of the four noble truths (Soothill-Hodous,, 185a); türkçe karşılığa olan *öçmiş*, "sönmüş, sükûnet bulmuş" v. b. mânalarına gelir.

10_{103} *nırmala* < skr. *nirmala* "kirsiz, temiz (Fick); 1. name of a future pratyekabuddha; 2. name of a Buddha (Edgerton 302). — Bk. bir de 22_{53}: *nırmala şiri beg.*— Tâbirin türkçe karşılığı *kirsiz* 'dir.

10_{108} *üçli törtli belgüke tayaklıg* "üç ve dört işâretine istinat edip". Krş. Edgerton, 458: *lakṣana*, 3=*svabhāva*, characteristic, of existing things, there being three such, viz. *parikalpita*, *paratantra*, *parinişpanna* ve Soothill-Hodous, 309 b: *lakṣana*. The four forms taken by every phenomenon are rise, stay, change, cease, i. e. birth, life, old age, death.

10_{110} *vımala*<skr. *vimala*, undefiled, pure (Eitel, 167); undefiled, stainless, the second stage of a Bodhisattva (Soothill-Hodous, 378a); *vimalanā*, purification (Edgerton, 496).

Kelimenin türkçe karşılığı, *nirmala* 'da olduğu gibi (bk. not. 10_{103}), burada da *kirsiz* olarak kaydedilmiştir.

10_{118} *tada tıvaki* < *skr.*?

Diğer misâller ile mukayese edilirse, bu kelimeleri tâkip eden türkçe *birmekte titimlig* ("vermekte azimli") tâbiri bunların karşılığı olması icap eder.

10_{120} *prakartı* < skr. *prakrti;* krş. Soothill-Hodous, 258b : *svabhāva*, *prakrti*, *pradhāna*. The nature, intp. as embodied, causative, unchanging; also as independent or self-dependent; fundamental nature behind the manifestation or expression. Also the Buddha-nature immanent in all beings, the Buddha heart or mind. — 218b: Own nature; of (its) own nature. As an intp. of *pradhāna* in the Sānkhaya philosophy it is "*prakrti*, the originant, primary or original matter [or ra]ther the primary germ out of which all material appearances are evolved, the first evolver or source of the material world (hence in a general acceptation "nature" or rather "matter" as opposed to *purusha*, or "spirit"). *Svabhāva*, it is "own state, essential or inherent property, innat or peculiar disposition, natural state or constitution nature". The self-substance, self-nature, or unchanging charakter of anything.

Krş. bir de *pradan*, not 10_{121}.

10_{121} *pradan* < skr. *pradhāna*, ebedî aslî madde (Tscherbatskiy, 41); pre-eminent, predominant; embodied, unchanging, causativ; own nature (Soothill-Hodous, 367 b, 358 b, 218 b); *pradhāna* (bir de *prahāna*), exertion, abandonment (Edgerton, 380).

Krş. bir de *prakartī*, not 10_{120}.

10_{123} *praçapaḍı* < skr. *prajāpatī* (Mahaprajāpatī or Gāutamī), path of great love, great lord of life; superior of the community (of nuns). The aunt and nurse of Śākyamuni, the first woman admitted to the right of priesterihood, the first superior of the first Buddhistic convent (Eitel, 66). Bk. Edgerton, 423.

10_{124} *praşva* < skr. *pārśva* (?), or *pārśvikà*, or *ārya p.*, the *ārya* (who used to lie) on one side, "born with difficulty" (Eitel, 91) ; lying, or leaning on one's side, leaning, slouching (Edgerton, 343).

10_{125} *pradıban* < skr. *pratibhāna*, pleasure in discoursing (Eitel, 96); eloquence, or pleasure in speaking, or argument (Soothill-Hodous, 178 a; krş. bir de 439a); readiness in speech, presence of mind, self-confidence or brilliance, inspiration (Edgerton, 366).

10_{126} *braḫmaçarı* < skr. *brahmacārī*, a *brahmacāri* is a "young Brahman in the first *āršama* or period of his life; there are four such periods; a Buddhist ascetic with his will set on purity, also intp. as *nirvāna; brahmacārin* "studying sacred learning; practising continence or chastity" (Soothill-Hodous, 354a); *brahmacariya*, chastity (Edgerton, 403); *brāhmacariyā*, m. pl. Name einer brahmanischen Richtung, deren Anhänger, im gegensatz zu den Ritualisten, den "Brahma-Wandel" führen (Seidenstücker, 229 v. dd.).

10_{127} *braḫmanı* < skr. *brāhmana*, those who walk in purity (Eitel, 27); of pure life or mind; the highst of the four castes, those who serve Brahma, his offspring; keepers of the Vedas (Soothill-Hodous, 346 b); 1. (the god) Brahma, 2. brahmanhood, brahmanic condition (Edgerton, 404); ein Brahmane, Angehöriger der Brahmanen-Kaste. Häufig in übertragenem Sinne gebraucht: ein echter Brahmane, ein wahrer priester, ein Heiliger v. b. (Seidenstücker).

10_{130} *anasırava* < skr. *anāsrava*, free from morality and its delusions; no drip, leak, or flow, autside of passion-stream, passionless, away from the downflow into lower forms of rebirth (Soothill-Hodous, 293a ve 380a). — Tâbirin türkçe karşılığı burada *aḳıġsız* 'dır. TTT VI 157—161 nottaki izahta *aḳıġlıġ* = skr. *āsrava*, *aḳıġsız* = skr. *anāsrava* ve *baoşın* = çin. *pao-shên* = skr. *sabhoga-kāya* olduğuna işâret edilmiştir.

Dünyadaki bütün varlıklar ve ondaki hayat, muhtelif tasavvurların meydana gelmesinden, kaybolmasından veya birbirleri ile bağlantılarından ileri gelmektedir. Skr. *dharma* ne türk. *nom*, *törü* sözleri ile ifâde edilmiş olan bu mefhûm, burkan felsefesinde çok mühim bir yer işgâl eder. An'anevî izâha göre, *dhama* "kendisine mahsus sıfatın (alâmetin) taşıyıcısıdır". Bu tasavvurların hepsi bir bütün teşkil eder ve şuûrlu bir mahlûkun vücûda gelmesinde ve onun yaşamasında bu tasavvurların iştirâki vardır. Bundan dolayı burkancıların *dharma* nazariyesi, insan şahsiyetinin tahlili demektir.

Eski burkan mektepleri 75 türlü *dharma* gurubu tasavvur etmişlerdir.

Yürüyen veya harekette bulunan tasavvur (=skr. *āsrava*, türk. *yorıġuluġ*, *aḳıġlıġ*) ve yürümeyen yahut harekkette bulunmayan tasavvur (=skr. *anāsrava*, türk. *yorımaġuluġ*, *aḳıġsız*) bu *dharma* guruplarına dâhildir.

Tafsilât için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat* mecm., VII—VIII, c. 1, 1940—1942, s. 65—68).

10_{133} *braḫmı* < skr. *brahmā*, the father of all living beings (Eitel, 26); the pure divine ruler (Soothill-Hodous, 358a); 1. Bezeichnung der Wesen in den drei Brahmakāyika-Himmeln, 2. der Herr dieser Himmel, Mahā-Brahmā (Seidenstücker).

Krş. 10_{133} *azrua*.

10_{133} *azrua* < sogd. *azru(v)a* ['*zrw*'] = skr. *Brahman*. Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. TTT VI 142: *sekiz bodistvlar ezrua ḳormuzda tengri ulatı ḳamaġ yaruḳ tengriler* "sekiz bodhisattva, Azrua (skr. *Brahman*) ve Hormuzda (skr. *Indra*) ve bütün parlak tanrılar"; TTT X, 148 *e. ḳuvrağı*, 191 *e. üni*.

10_{134} *braḫmaṭaḍı* < skr. *brahmadatta*, 1. name of various kings of Benares city and the Land of Kāśi, 2. n. of two kings of Kāmpilla, 3. n. of two former Buddhas, 4. n. of a king previous incarnation of šākyamuni, 5. n. of a evil person who mistreated a former incarnation of Śākyamuni, 6. n. of a unidentified king, 7. n. of a *bhikṣu* under Simhadvaja Buddha (Edgerton, 403); Brahmā's gift, king of Karyākulja (Eitel, 26).

Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. msl. *brḫmadati ilig* (U II 22_5, 23_{11}; U III 47_{13}); karısı *prçapati* (*Prajāpatī*, 47_{21}) ve oğlu *priangkari* (*Priyankara*, 47_{24}).

10_{136} *sorḍapan* < skr. *srota-āpanna*, *srotāpanna*, "one who has entered the stream of the holy life" (Soothill-Hodous 408 b; bk. bir de 226 b: the abode of Hīnayāna saints, i. e. 1. *srota-āpanna*, 2. *sakd-āgāmin*, 3. *anāgāmin*, 4. *arhant*, 5. *bodhisattva*, 6. *Buddha*); *srota-apanna* "one who has entered the stream", been converted; *srota-āpatti*, *srotāpatti* "entrance into the streem, conversion to Buddhism, the state of the *srota-āpanna*, the first of the four stages of Hīnayāna religious development (Edgerton, 615). — Krş. U II 52_3.

10_{138} *sudanı* (bk. bir de 13_{175}) < skr. *sudāna*, i. e. Śākyamuni as a prince in a former life, when he forfeited the throne by his generosity (Soothill-Hodous, 89 b); bk. bir de Eitel, 134: *sudāna*, *sudatta* ve *sudhana*, n. of a prince, son of King Dhana, previous incarnation of the Bodhisattva, who merries Manoharā; n. of a śreṣṭhi-dāraka; n. of a Bodhisattva (Edgerton, 599). — Fakat bu kayıtlarda *on urı* hakkında bir işârete tesâdüf edilmemektedir.

10_{138} *basdınglıġ*, *başdınglıġ*? Şimdiye kadar yalnız bir parçada ve dört defa geçmekte olan bu kelimeyi, gerek şekil, gerek mâna bakımından, kavramak mümkün olmamıştır. Sonundaki *-lıġ* türkçe olduğu takdirde bile, ondan önceki eki veya ek olabilecek kısmı ne ismin ve ne de fiilin sonuna getirmek mümkündür. Şekil bakımından benzerliği olan *praşdanki*, *prştinki*, *praşniki* < skr. *prāśnika* "hakem" (*Altt. Grm.*; krş. Müller, *Toxrı u. Kuisan*, SPAW, 1918, s. 583: *şılazin* [< skr. *Śīlasena*] *praštinki*), kelimenin metindeki kullanılışına uymamaktadır.

Metindeki yeri için bk.

10_{138}: *sudanı başdınglıġ edgü erenlerning sora isḍeyü tilegülügi* ("Sudhana [?] *başdınglıġ* iyi insanların sorup isteyerek aradıkları").

10_{161}: *temir tuç kümüş altun tilgenig tegşindürteçi ḳanlar başdınglıġ tengri yalnguḳ erkliglerinte* ("demir, tunç, gümüş ve altın çarkı çeviren hukümdarlar *başdınglıġ* tanrı ve insanların kudretlileri arasında").

10_{226}: *suv kelgininge toḳıdılmışlarıġ sudur başdınglıġ edgü nomlarlıġ sunmış iligi öze tartıp taşḳarıp* ("sel felâketine mârûz kalanları, *sūtra başdınglıġ* iyi töreleri sâyesinde, uzattığı eli ile çekip çıkarıp").

10_{242}: *manuşa yalnguḳ başdınglıġlarnıng maytrı ḳongülüg çın edgü öglisi* ("*mānuṣa*, insan *başdınglıġ*'ların *maitri* gönüllü, gerçekten iyi düşüneni").

10_{140} *avant* (türkçe metinlerde yazılış şekilleri ile: *avant*, *anvant*, *avınt* < sogd. *anβant* "Ursache" (*Index*). Bk. bir de F. W. K. Müller — W. Lentz, *Soghdische Texte*, II (SPAW, phil.-hist. Kl., 1934, XXI), s. 74: *'nβ'nt* "Ursache; das Bedingende", = *hetu*, cause; *nidāna*, cause, underlying and determining factor; *pratyaya*, couse. — Bu tâbir türkçede *tıltag* ile karşılanmakta ve bâzan her ikisi bir arada kullanılmaktadır: *avant tıltag* (bk. *Alt. Yar.*, 24_{18}; U III 4_1 ve 75_5). Manzûm metinlerde *tıltag* için bk. 7_{218}, 9_{63}, 13_{17}, 135, 197.

10_{142} *sogançıg* "tatlı, soğan gibi tatlı"; soğanın bugün bizim bildiğimiz cinslerinden başka, daha bir çok çeşitleri bulunduğu kolayca tahmin edilebilir. Türkçede bu ismin muayyen bir sebze çeşidinden ziyâde, sebze veya meyvenin dış şekli ile iç bünyesine göre verildiği anlaşılmaktadır. Şeklin izahı için bk. W. Bang, *Turkol. Briefe a. d. Berlin. Ungar. Institut.*, X, 1/2, 1930, s. 16. Kâşgarî *soġan* yanında *soġun* şeklini de vermektedir. A. v. Gabain, *Die Uigur. Übers. der Biogr. Hüen-Tsangs* (*SPAW*, VII, 1935, s. 25, not 160)'ta bu sözün *-ġ-* ile değil, *-ḳ-* ile okunması lâzım geldiğini kaydetmiş de, eski ve yeni dil mâlzemesinde bu görüşü teyit edecek misâllere henüz mâlik ise bulunmamaktayız. Türkçe metinlerdeki kullanılışı için bk. fihrist.

10_{145} *bala-parḍagçan* < skr. *bāla-prthag-jana*, an ordinary person unenlightened by Buddhism; an unbeliever, sinner; childish, ignorant, foolish; the lower orders (Soothill-Hodous, 361 b); a child born apart, born a fool and differently (Eitel, 22). Buna sogdca karşılığı olan *midik* ile birlikte kullanılışı için bk. *Index*.

10_{146} *bunaramarta* ve 10_{200} *barama-arḍa* < skr. *paramārtha*, the highest truth, ultimate truth, reality, fundamental meaning (Soothill-Hodous, 267a); *Paramārtha-satya-śastra*, a philosophical work by Vasubandhu (367 b); *Paramārtha-satya*, meaning the correct dogma or averment of the enlightened royal law and Buddha law (30 a). — Metinde bu tâbir türkçe *yig yörüg* ile karşılanmış olmalıdır.

10_{148} *yadyadatı* < skr. *yajñadatta* "obtained from sacrifice"; *Yajñadatta*, a crazy man who sow his eyebrows and eyes in a mirror but not seeing them in his own head thought himself bedevilled; the eyes and head are a symbol of reality, those in the mirror of unreality (Soothill-Hodous 424b).

10_{152} *çaḍur-aşıḍı* < skr. *caturāśīti* (*catvāri aśīti*) = 84 (*catur* = 4, *aśīti* = 80).

10_{152} *saranşiri* < skr. *śārana*(*śri*)?; bk. Soothill-Hodous, 242 b: said to be a son of king Udayana, who became a monk. — Ancak bunun "84" ve "84000" ile olan ilgisi tesbit edilememiştir.

11_{13} *uşik*, *ujik* "harf, hece". Burada *u-* ile okunan bu kelime, türkçenin âhengine uygun olarak, *ü-* ile, *üşik*, *üjik* şeklinde de okunabilirdi. TTT V A not 5'te de aynı düşünce üzerinde durulmaktadır; başka bir şekil için bk. *ujak*; U III 76_{12}, 80_1: *ujak*, oku: *ujek*, yâni *üjek*? *Alt. Yar.*, 272_{10} v. dd. v. b. *uşik*, yâni *üjik* yazılmaktadır. (Eski metinlerde bunun kalın ekler ile kullanılan

misâllerine de tesâdüf edilmektedir, aş. bk). Kâşgarî'de *üjük*. CC 255'te *sözniñ uşvgi*, yâni *üşügi* veya *üjügi* < *üşük* veya *üjük*. Mogulcada *üdjüg*, *üşüg*, *üsüg* veya *-k* (Kow. 510, 549; Vladimirtsev, *Vgl. Mong. Gram.*, 399). Radl. Tel. *üzük* mogulcadan alınmış olabilir. Kazan türkçesinde *ıcık* "harf, hece" *ujik* veya *üjik* ile birlikte kullanılan *ekşer* için bk. < skr. *akşare* toḫ, *akşar;* Soothill-Hodous, 211 b ve 472 a : a syllable, word, letter, charakter, Fick : kelime, hece.

Tâbirin türkçe metinde kullanılışı için bk. U I, s. 5: *bir-kie yime uzik ekşer sözleyü yrlıḳamadın* "tek bir harf dahi söylemek lûtfunda bulunmadan"; hece mânası için bk. *Alt. Yar.*, 27_{21}: *ḫung usik* ve T III M 84—38: *sekiz uziklıġ* (dikkat!) *bir pdak.*

Altt. Gram.'te *ujik, uzik, ujak, uzak* v. b. < çin. *tsŭ* <eski çin. *dz'iəg* ("harf, hece") sözünden geldiği tahmin edilmektedir.

Burada 11_{17}' de geçen *uşikle-*, *üjikle-*, (< *ujik-le-*), Kazan türkçesinde *ıcı-kle-* "harf-harf okumak" mânası gibi (msl. *el-hamdü* = اَلْحَمْدُ sözü buna göre şöyle okunur ve mektep talebeleri şöyle ezberlerdi: *elipsi-e-lemge-sekĭn-el-hissine elha-mimge-sekĭn-elham-dal-ütrü-elhamdü*). Bâzı misâlleri bugün bile hatırlanabildiğine göre bu usûlün oldukça ciddî bir şekilde tatbik edilmiş olduğu anlaşılıyor. TTT VII, 41'deki çinceye benzeyen, fakat türkçe olmayan harf ve hece isimleri için bk. not 41 (11. *isak*, 12. *irtsi*, 13. *tay*, 14. *ir-ur-iu*, 15. *ir-vang atlıġ uzik; baştakı tört uzik, adın bir yigirmi uzik*). TTT VI A (bk. *Index*)'da da bir kaç harf ismi geçmektedir (*v ujak*, *ḫung*, *om*, *sva*, *ḫa*, *şi* (*ḳı*), *s* (*ş*); *sekiz u.-lıġ bir padak*, *biş u.*, *u. ilig*, *u. yörüg*).

Burada alfabe sırasına göre tanzim edilen manzûmede şu harfler bulunmaktadır: *ba, ḫ, ḳ, ke, l, m, ma, n, r, s, ş, t, y, z, ujik* v. b. (bk. fihrist).

11_{15} *vigni-vinayikiler* < skr. *vighna-vināyaka; vighna* için bk. Soothill-Hodous.

10_{153} *çaḳ, çaḳ soḳa; çaḳ* "tam" (Radl. kaydedildiği gibi, hem zaman, hem ölçü için kullanılmaktadır). — Kâşgarî (trk. trc. I, 333)'de *çaḳ* bir şeyin özünü, aynını bildiren kelimedir. *çaḳ ol atnı tutġıl* "tâ o atın kendisini yakala" (veya "tam o atı tut"); *çaḳ amaçnı urġıl* "tâ nişangâhı vur" (yâni "tam tam hedefe nişan al"); krş. Babur: *bir yirni çaġ ḳılıp atmaydurlar* "bir yere (tam) nişan alıp atmıyorlar"; Kırgız lugatı: *kün çaḳ tüşte* "tam öğle vaktında".

Altt. Grm., 350'de, *-çaḳ* şeklinde, ek olarak mütâlea edilmiş olması bir zühûl eseridir; fihristte ayrı bir kelime olarak gösterildiği gibi, verilen misâllerden de bunun bir ek olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bunun bugünkü *çaġ* "zaman" kelimesinden başka bir edat olduğu hakkındaki not da acele verilmiş bir hukme dayanmaktadır.

çaḳ sözünün metinde kullanılışı için bk. msl. 10_{153}: *çaḳ ülgü sanı sekiz tümen tört ming* "tam ölçü sayısı seksen dört bin"; *Alt. Yar.* 626_{21}: *kim erdi erki ölürdeçi ögükkiem çaḳ sini* "o göz-bebeğim, tam sana kıyan kim imiş o!" (çincesinde: "eyvah, kim benim oğlumu öldürdü"); *amtı çaḳ* "şimdi tam" (*Altt. Grm.* yerine işâret edilmemiştir), bk. *çaḳ amtı* (aş.).

çaḳ kelimesi metinlerde çok defa *soḳa* sözü ile birlikte, bâzan yan-yana, bâzan birbirinden ayrı olarak, kullanılmaktadır. *soḳa* üzerine henüz bir izah tecrübesi yapılmamıştır. Kelime türkçe ise, bunun bir fiilin zarf-fiil şekli olduğu düşünülebilir. Eski türkçe metinlerin daha fazla neşrine kadar, kelimenin izâhı da yapılamayacağa benziyor. Cümledeki kullanılışından bu iki sözün mâna bakımından birbirinin benzeri olduğu anlaşılıyor. Misâlleri için bk. 10_{157}: *çamsız ögirgü suvıġ bürḍiglig — çaḳ soḳa nomluġ mengi birdeçi* "sessiz sevinme suyunu hisseden, tam zamanında töre huzûrunu veren". 13_{89}: *çaḳ soḳa biz bodı yolça yorıyur tuşınta* "tam da biz *bodhi* yolca yürürken". — Bu sözlerin cümlede birbirinden ayrı yerlerde kullanılışı için bk. *Alt. Yar.*, 612_{20}: *çaḳ amtı manga oġrayu etüzümin isig özümin titgülüg ıdalaġuluġ öd ḳolu soḳa keldi* "artık şimdi benim için iyi niyetle vücûdumu ve hayatımı feda etme zamanı tam geldi".

soḳa sözünün cümlede tek başına kullanılışı için bk. 10_{228} : *soḳa umuġ ınaġ bolġalı umaḳtın* "tam bir melce ve ümit olabilmekle"; 10_{288}: *una bu soḳa bizni osuġluġ* "işte bu tam bizim gibi" ; 13_{198}: *tört uluġ tüş büḍgüsinge oġrayu tıldaġı — törümening oşgusunga soḳa al altaġı* "dört büyük sevâbın elde edilmesine niyetlenme sebebi türemenin geçmesinin tam çâre ve tedbiri".

Aynı mecmuanın mensûr, burkancı felsefeye dâir eserdeki misâllerden bk. 18. sahife 3. satır (= 208): *ḳayu birkie saḳınç köngülte toġsar, köngülni tepretip, soḳa tepremeksiz köngül tözi ermez bolur* "her hangi bir düşünce, biricik de olsa, gönülde doğsa, gönülü harekete getirir ve o gönül tam hareketsiz gönül kökü olmaktan çıkar"; 30. sahife, 3. satır (= 364): *anı üçün azḳıa erser yime soḳa kergeklig nomta uḳup ḳatıġlanmış kergek* "onun için, azacık bile olsa, tam gerekli töreden anlayıp, ona gayret etmek gerek".

10_{154} *çarıt* < skr. *carita*, (mathematical) operation, calculation, problem (in mathematics); bk. *dharma-caritar* (Edgerton, 226); metnin bu kısmı ile ilgili olması ihtimâli bakımından bk. *cadurāśīti-kleśa-carita-nāmātva-sahasra* (Rahder, 58). — Metindeki çekimli şekilleri için bk. 10_{154}: *çarıtlar öze basıḍıl-*; 11_{103}: *çarıtıġ ḳoş-*, 11_{105}: *çarıḍsız sav.*

10_{155} *çalıġ*, kayıp arama, beylerin bir işi çıktığı zaman, gelmeleri için köylere, obalara gönderilen haber (Kaşgarî) < *çal-ı-ġ*; bk. *çal-* kulağa ses çalınmak; *çal-ı-n-* kulağına ses erişmek; *çaltur-* aratmak, aramayı emretmek ve *çalsıḳ-*; krş. *bassıḳ-* basılmak, baskına uğramak; *tutsuḳ-* v. b.

10_{158} *çandana-şiri* < skr. *candanaśrī*, name of a Buddha (Edgerton, 224). — *candana* from *cand* to brighten, gladden; sandal-wood, either the tree, wood, or incence -powder (Soothill-Hodous, 326a); 1. (adj.) (best of its kind), superior, excellent; 2. name of a former Buddha, 3. n. of a devaputra, 4. n. of a gandharva, 5. n. of a pratyekabuddha, 6. n. of a noble elephant. — Şahıs adı yanında ağaç için türkçede *çından* kullanılmaktadır ve aynı şekil Kâşgarî 'de "sandal ağacı" olarak kaydedilmiştir.

Eitel 143 'te *candana* "sandal wood"; white sandal (*candauêva*), *sandalum album*; red sandal (*Tailaparnī* or *Rakta*), *Pterocarpus santolinus*; *gōśircha* "cow'shead sandal", "sandal wood from the cow's-head-mountain".

10_{160} *tengkergülügsüz*, bk. not 7_{142}.

10_{177} *kevip* "gevşetip"; bk. M. Kâşgarî, *kev-* gevşetmek, gevmek, gevelemek; *kevel-*, *kevil-* gevşemek, zayıflamak (bir de *Altt. Grm.* "zayıflatılmak"); *kevtür-* gevşetmek; *kevşe-* (< *kev-i-ş-e-*), "gevşemek, geviş getirmek (bundan *kevşek*, gevşek, yumuşak); *kevşen-* geviş getirmek, *kevşet-* gevşetmek, yumuşatmak, geviş getirmek;; *kevşeş* birbirine bakarak geviş getirmek (krş. bir de Kâşgarî ve *Altt. Grm. küvsek*, *kövşek*, gevşek, yumuşak, sölpük, nâzik).

Her hâlde bununla ilgili olan *kevre-* gevşemek, zayıflamak, *kevrek* ve *kövre-* gevşemek.

10_{179} *yıv-ı-p* "öğüp"; krş. U III 46_{13}: *ögüp yıvıp* "medh u senâ ile"; TTT X 144 — 147:. . .*tengriler ırın oyının ırlayu büdiyü ayaların ḳavşurup ıraḳtın tengri burḳanıġ öge yıva urdılar* ". . . ilâhlar ır ve oyunlarını ırlayıp oynayarak (şarkılarını söyleyip, oyunlarını oynayarak), ellerini kavuşturup, uzaktan burkanın medh u senâsında bulundular" (146 notta *ög-e ḳıv-a tur-; ḳıv-a*, *yıv-a* yerine baskı hatası olacaktır).

10_{182} *aşuka-şiri* < skr. *Aśokaśrī*, name of a Buddha, n. of a deity of the Bodhisattva-samgīti-prāsād in Kapilavastu (Edgerton, 80); *aśoka*, without sorrow, not feeling or not cousing sorrow; grandson of Candragupta, free from care, the name of a tree under which was Buddha born (Soothill-Hodous, 291a, 379a).

10_{184} *nandımuktı* < skr. *nanda-mukta* ? (bk. Eitel 81: *nanda*, pious joy; *mukta*, a pearl; a general term for jewels or pearls; *muktā*, pearl (Edgerton 433 ve Soothill-Hodous 199a); *nandi*, the happy one (S.—H. 475a); *nandī*, *passion for* joys.

10_{185} *namurup* < skr. *nāmarūpa;* name-form, or name and form, one of the 12 *nidānas* (Soothill-Hodous 2046); *nāma-rūpa*, name-and-form (Hume). — Türkçe metinde bu tâbir *at öng* sözleri ile izah edilmiştir. *öng* için bk. *öng körk* (= skr. *rūpa*) "dış unsurlar" (= skr. *viṣaya*) ve *at öng* (= skr. *nidanā*) "isim ve şekil" (=skr. *nāma-rūpa*). Tafsilât için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat*, VII—VIII, 1942 s. 74 ve 81).

10_{186} *asanki* < skr. *asankhya*, *asamkhyeya* "sayısız, hesapsız." Türkçede kullanılışı için bk. 12_{48}: *ertingü sansız a. paramıtlar*, 10_{186}: *nayut a. koldı sanınca*, 16_{20}: *a. kalplıġ*, TTT X 2, U IV, 43: *a.-lıġ yol*, *Pfahl.* 8_{11}, TTT X, 93, 221: *yüz kalp üç a.*, TTT IV B 52: *üç a. yüz mahaklp*, TTT V B 7: *baştınkı a. içinte.*

10_{187} *naraka* < skr. *naraka*, the place where the wicked go to, joyless, instrument of turture, prison in the earth, the department of darkness. General term for the various compartments and divisions of hell (Eitel, 81); *nārakeya*, inhabitant of hell (Edgerton, 293).

Metnin gelişinden *naraka* 'nın türkçe *sevigsiz* 'e tekabül ettiği neticesi de çıkarılabilir.

10_{188} *nata*, bu kelime, metnin gelişine göre, kendisini tâkip eden, türkçe *umuġ ınaġ* 'ın karşılığı olmalıdır; krş. Soothill-Hodous, 226 a: Buddha's *nāda* or roar, compared to a lion's roar, i. e. authoritative; 247 b: *naṭa* said to be the eldest son of Vaiśravana, and represented with three faces, eight arms.

10_{189} *nara-sınḫa* < skr. *narasimha* "an ancient city near the eastern frontier of Tchêka" (Eitel, 83); n. of a nāga king (Edgerton, 291); bk. *simha*, a lion; Buddha, likened to the lion, the king of animals, in respect of his fearlessness (Soddhill-Hodous, 324 a).

10_{190} *narayana-şiri* < skr. *nārāyanaśrī*; *nārāyana* için bk. Eitel, 83: the originatior of humen life; Soothill-Hodous, 248 a: son of Nara or the original man, patronymic of the personified Purusha of first living being, author of the Purushahymn; Edgerton 293: *Nārāyanaśrīgarbha*, name of a Boddhisattva ve *Nārāyanavratasumeruś(i)rī*, name of a Buddha.

10_{191} *nayaka* < skr. *nāyaka*, leader, guide, one who guides men to Buddha's teaching (Soothill-Hodous, 447a); the guide of Devas and men (Eitel, 83); guide (ep. of Buddha). — Metinde türkçe karşılığı olan *yirçi* ile birlikte bulunmaktadır.

10_{192} *lakşan* < skr. *lakşana*, distinctive mark, sign, characteristic designation (Soothill-Hodous, 309b); mark, 1. external mark, magnifested aspect, 4. characterishic mark of a superior person (a cakravartin or a Buddha) of which there are standardly 32 (Edgerton, 458).—Burada *lakşana* karşılığı olarak *ayraḳ-lıġ* sözü kullanılmışa benziyor; daha umûmî olarak burkan bilgi nazariyesinde yer alan, "varlıkları" bize birbirinden ayrı gibi gösteren bu sıfat ve alâmet (*lakşana*) mefhûmu için türkçede 1. *belgü* (bk. TTT VI 190 ve bilhassa *Alt. Yaruk*, 388_{7-10}) ve 2. *irü belgü* (bk. *Alt. Yar.*, 315_{13}) kullanılmıştır (bk. *Türkiyat* mecm., VII — VIII. c. 1, s. 73; altı esas veya büyük unsurların taşıdıkları sıfat veya alâmetler için bk. s. *ayn. esr.*, s. 74).

10_{196} *lınḫua* < çin. *lien-hua*, nilüfer; bk. *Index: ming yapraḳlıġ l., l. örgün, l. orun, l. ortusınta;* manzûm metinlerde geçen kullanılış şekilleri için bk. fihrist.

10_{198} *kusuma-şiri* < skr. *kusumaśrī*, name of a king, former incarnation of Śākyamuni. *kusuma* için bk. Eitel, 60: the white China aster; Soothill-Hodous 387 a: a flower, blossom, lotus, pleasur. Krş. bir de U II 60_5: *kusumba-ḫua önglüg* "kusuma çiçeği renginde".

10_{201} *barı-vışut* < skr. *pari-viśuddhi;* bk. Soothill-Hodous, 357 a: *pari-śuddhi; viśuddhi*, pure and clean, free from evil and defilement, perfectly clean; 399 a: *viśuddha*, purified, pure; 265 b: *pari* complete, all; Edgerton, 343: *pāriśuddhi*, purification. — Bu mefhûm türkçe metinde *arıġ süzük* tâbiri ile karşılanmıştır.

10_{202} *baġ ḳusuḳ*. Burada *ḳusuḳ* "kusmuk", Kâşgarî 'deki *ḳusıġ* "kusu, kusma" ile de teyit edilmektedir. U II, 61_{11}'de *ying aşlıġlar ḳusuḳ aşlıġlar* "sümük yiyenler, kusmuk yiyenler" misâli de kelimenin mânasında şüpheye yer bırakmıyor; *ying* için bk. Kâşgarî "sümük"; *yingit-* ve *ying at-* "sümkürmek".

ḳusuḳ kelimesinin müterâdifi olması muhtemel bulunan *baġ* (?) sözünü şimdilik başka misâller ile daha yakından tâyin etmek mümkün olmamıştır.

10_{203} *badma çıyuda lınḫua* ; skr. *padma* "kırmızı lotüs çiçeği" (Eitel, 87), *padma* "lotüs" (Edgerton, 317). — *çıyuda* benim görebildiğim lugatlerde yoktur (krş. belki *jyotis* "bir nevi çiçek" (Trigonella foenum grallum) ; skr. bir duâ içinde geçen *oom ciyuti kitavi* için bk. TTT VII 15_{21} (ancak ses benzerliği için işâret edilmiştir).

10_{204} *bar-kel* "git-gel"; misâlleri için bk. 10_{204}: *bar kel ḳılmaḳlıġ bügülemeki*, 10_{217}: *utru tetrü bar kel ḳıldaçı*, 10_{241}: *manglayu keze bar kel ḳıldaçı* ve 10_{260}: *arasız oḳsuz bar kel ḳılġalı* ; "git-gel etme bügülemesi, ileri-geri git-gel yapan, adımlayarak gezip git-gel yapan; arasız ve desteksiz git-gel yapmak için" şeklinde tercüme edilebilen bu tâbirler ile daha sarih bir mefhûmun ifâde edilmek istenilmiş olması icap eder.

Birbirine eş veya zıd olan kelimelerin yan-yana getirilmesi ile yeni ve daha geniş ifâde imkânları te'min etmek türk dilinin bir husûsiyetini teşkil eder. *Hüen-Tsang*, I, 293 notta *keliş barış saw* ("geliş gidiş söz") dolayısı ile ileri sürülen fikirde arkadaşımızı pek haklı bulmak güçtür. Türkçede bugün bile her şivede misâllerine pek çok tesâdüf edilen benzer tâbirler bunu açıkça göstermektedir; bk. msl. *alt-üst*, *sağ-sol*, *ileri-geri*, *kaz-ördek*, *kuş-kurt*, *yok-bar* (*var*); bilhassa fiillerin her çeşidi: *alış-veriş*, *giriş-çıkış*, *alım-satım*, *yemek-içmek*, *dedi-kodu*, *girdi-çıktı*, *gitti-geldi*, *aldım-birdim*, *yaz-çiz*, *git-gel*, *gitsin-varsın*, *düşe-kalka* v. b. v. b.

Bunların ayrı guruplar içinde toplanarak, ifâde ettiği mâna hudutlarını tâyin ve tesbit etmek, türk düşüncesini öğrenmek bakımından da faydalı olacaktır. Türk lugatlerine, kelimelerden başka, onların yapısı ile ilgili ekler ve bu nevi tâbirlerin de alınması gerekir.

10_{206} *bavagir* < *bhavāgra* "en yüksek mevcûdiyet" (semâvî dünyaların en üstte olanı) ; the hightest point of the universe, of existence; the limit of existence (Edgerton, 407).

Metinde kullanılışı için bk.

10_{206} *bavagir tüplüg lokaṭaḍunung başçı idisinge yükünür men* ("*bhavāgra* 'ya istinat eden *Lokadhātu* 'nun öncü sâhibi önünde hurmetle eğilirim"); TTT VIII, N 13: ... *bhavāgrḳa tegi* ... ("... *bhavāgra* 'ya kadar ..."). — Skr. *lokadhātu*, world-region, world-system, world (Edgerton, 464); *loka*, the world, a region, or realm, a divison of the universe; *dhātu*, field, area, sphere (Soothill-Hodous, 416 a ve 430).

10_{208}: *daranı* (türkçede daha umûmî olan şekli ile *darnı* ve bâzan *tarnı*) < skr. *dhāranī* "tılsım, tılsım tâbiri, tılsımlı söz"; magic spells of Tantric order, often in Sanskrit, found in China as early as the third century A. D. ; they form a portion of the *Dhāranīpiṭaka*, made popular chiefly through the Yogācārya, or esoteric school (Soothill-Hodous, 284); an incautation, spell, oath, curse; also a vow with penalties for failure. Mystical, or magical, formulae employed in Yoga. In Lamaism they consist of sets of Tibetan words connected with Sanskrit syllables. In wider sense *dhāranī* is a treatise with mystical meaning, or explaining it. Every word and deed of a bodhisattva schould be a *dhāranī* (*ayn. esr.* s. 252 b); *Dhāranī-bodhisattva*, one who has great power to protect and save (s. 284).

Türkçede kullanılış şekli için bk. *Index*: *darnı arvış, d. söz, yig adruḳ d., d. sözle-* ve bilhassa TTT VI, 02 — 04: ... *ıduḳ darnı ... atlıġ sudur nom bitig* "... mukaddes *dhāranī* ... adlı *sūtra* kanun kitabı (= *dhāranī-sūtra*)", krş. s. 465: ... *bügülüg arvış nom bitig*. — Tılsımlı tâbir veya söz misâli için bk. 371 vdd.: *ötrü ol tarnı arvışın nomladı, inçe tip titiler: om akanı nikani abıla mangi mantalı svaha.*

10$_{208}$ *samadı* < skr. *samādhi*, concentration, trance = *samāpatti* (Edgerton, 568 v. d.); composing the mind, intent contemplation, perfect absorption of thought into the one object of meditation. Abstract meditation, the mind flexd in one direction, or field. 1. Scattered or general meditation (in the world of desire), 2. abstract meditation (in thre ralms of from and beyond form). It is also one of the five attributes of the Dharmakāya, i. e. an internal state of imperturbability or tranquillity, exempt from all external sensations (Soothill-Hodous, 254 b).

Türkçede kullanılışı için bk. bilhassa V. Radloff, *Tişastvustik*, 131: *bu darnı öze ḳuruġ küsüşsüz belgüsüz üç türlüg samadı dyanlarıġ körkitü yarlıḳadı.*

samādhi, dhyāna, saḳınç, dyan saḳınç v. b. ile ifâde edilen istigrak (dalma, bir şeyin içine gömülme, erbâb-ı tasavvufun vecd ve hâle dalıp, mâsıvadan bî-haber olmaları, bk. Ş. Sâmî), burkancılıkta insanların geçmeleri gereken en mühim yollardan biridir. Burkan tarafından gösterilen son gâyeye, dünya bağlarından kurtulmağa doğru götüren yoldur. İnsan ancak istiğrak yolu ile dünyadan, onun aldatıcı ve hakikî olmayan tezâhürlerinden, tasavvurdan, tefekkürden ve nihâyet kendi ihtiyarından vaz geçebilir.

İstiğrakın burkancıların bilgi nazariyesi içindeki yeri ve çeşitleri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat* mecm., VII—VIII, 1940—1942, s. 63 v.d.).

10$_{209}$ *darma piḍaka* < skr. *dharma-piṭaka*. *dharma* için bk. Eitel, 31: 1. A general term for religious objects especially for the Buddhistic canon. 2. One of the six perceptions of sense. 3. One of the constituents of the trimity, the personification of Buddhistic tradition (krş. bir de *Türkiyat* mecm. VII—VIII, s. 65—68).

piṭaka, a recaptacle, the sacred scriptures of the Buddhists (Eitel, 93); Buddhistic canon (*tripiṭaka*), collection of writings of Bodhisattvas. — Krş. TTT VI: *üç aġılıḳ nom* = *tripiṭaka.*

10$_{210}$ *daşabal* < skr. *daśabala*, ten powers (Eitel, 30); the ten powers of a Buddha (Soothill-Hodous, 46 b). — Türkçede *on küç(lüg*) ("on güce sâhip") tâbiri ile karşılanmaktadır. Krş. TTT X, 11 not: *on küçlüg* = skr. *daśabalāni*. Her iki yerde de bunlar sayılmaktadır.

10$_{211}$ *danı şırışdı;* krş. Edgerton (275): skr. *dhana* "treasure" (spiritual); (284): *-dhāna* "place, receptacle"; (536): *śreṣthaka* "best" ve *śreṣthika* "guild-leader, captalist". — Burada türkçe *baylar ornaġı* ("zenginler yeri") mânasına gelen bir tâbir kasdedilmiş olacaktır. TTT III, 71 not: *bayaġut* = *sreṣthī* "bay, zengin"; U II 18$_8$ ve $_8$'de türkçe *emrençler* = skr. *śreṣthīs* ile karşılanmıştır (eserin diger metinlerinin yardımı ile tesbit edilmiştir).

10_{212} *darṭa-vaçıra* < skr. *drḍha-vajra; drḍha* için bk. Soothill-Hodous, 345a: firm, firmly fixed, reliable. *vajra* için bk. not 3_4. Edgerton 268 v. d. *drḍha-* bir çok terkiplerde geçmekte, fakat yukarıdaki terkip bunlar arasında bulunmamaktadır. — Türkçe metinde bunun karşılığında *bek ḳatıġ vaşır* yazılmıştır ki, yukarıdaki tâbirin tercümesi sayılabilir.

10_{213} *datu* < skr. *dhātu* bir çok mânalara gelmektedir; bk. msl. 1. physical element, 2 element, 3. psycho-physical constituent elements, 4. nature, natural disposition, character, 5. sphere, region, world, state of existence (Edgerton, 282 v. dd .).

Bunun karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılan *oġuş* kelimesi de aş.-yk. bu mânalara gelmiş olacaktır. *oġuş* 'un metindeki yeri için krş. fihrist.

10_{214} *danaşiri* < skr. *Dhanaśri* "n. of a Tathāgata" (Edgerton, 275); krş. *dāna*, a giver, donation, charity alms giving bestowing ve *śri*, fortunate, lucky, prosperos, wealth, beauty (Soothill-Hodous, 458 b ve 300 a).

10_{215} *dakşinaki* < skr. *dakşinaka* (sıfat), on the right (Edgerton, 261); *dakşinā*, right hand, donations, offerings (Soothill-Hodous, 391a), a gift or fee, the right hand (which receives the gift) (*ayn. esr.*, 415a), south (297b); *dakşināyana*, the course of the sun to the south. — Bk. bir de Eitel, 29 : correctly described as "situated south of Behar" but often confounded with the Roman empire. The ancient name for the Deccan.

10_{215} *dıntar* (13_{80}) < sogd. *δenδār* (*δynd'r*), seçkin, mümtaz (din adamı). — Türkçe metinlerdeki yeri için bk. *Index:* TTT II A tür. yir. (*sınyuḳ çaḳşaputlıġ d., arıġ toruġ arḫant d., yürüng tonluġ d.*) ve 13_{80}: *uḳşaḍınçsız edgü dıntar bolġusın küselim.*

10_{222} *sımartı -şiri* < skr. *smrtiśrī*, name of a Buddha (Edgerton, 614); *smrti*, mindfulness, consciousness, awareness (*ayn. esr.*, 614); recollection, one of the 5 *bāla*, the power memory (Eitel, 129). — Metinde *smrtiśrī* türkçe *uġanlar ḳanı* ile karşılanmış olacak.

10_{228} *soḳa*, bk. 10_{153} not.

10_{230} *suu-parı kirtiḍa-nama-ṭiya-şiri* < skr. *Suparikīrtitanāmadheyaśrī*, name of a Tathāgata (= Buddha) (Edgerton, 248 ve 539). — Türkçede *soruḳmış bilgin* sıfatını taşımaktadır.

10_{238} *indira-kiḍu-tuvaça raça* < skr. *Indraketu-dhvajarāja*, name of a Buddha (Edgerton, 114). Ayrı parçaları için bk. *indra*, ruler, lort, ancient gods of Brahmanism adopted by Buddhism (Eitel, 46). *indraketu*, 1. n. of a Samādhi, 2. n. of a former Buddha, 3. n. of a Yakṣa; Indra's banner (Edgerton, 114; Soothill-Hodous, 206 b); *dhvaja; ketu*, streamer, flag, sign, banner, symbol (S.-U., 431 b).

10$_{240}$ *manuçap rıdı* ; bk. skr. *manojavā*, name of a kind of magic (Edgerton, 418); *rddhi*, magic power exempting the body from physical limitations (Soothill-Hodous, 211a); TTT VIII A 7 : *raddhi* "Zauberkraft"; *rddhipāda*, magical psychic powers of ubiquity (S.-H., 210 a). Rahder 'de *rddhi* yanında mog. *ridi* ve *kubılgan* yazılıdır ki, sonuncusu türkçe metindeki *kuü kelig* yerinde olacaktır.

10 $_{242}$ *manuşa* < skr. *mānuṣa*, man, an intelligent being; any rational being (Eitel ve Soothill-Hodous 435 b). Kelimenin türkçe karşılığı *yalnguḳ* 'tur.

10 $_{243}$ *maytrı* < skr. "*maitrī*, boundless kindness (Soothill-Hodous, 178 a); krş. TTT X: Liebe, Güte; *maytrı saḳınça maitrī*-Gesinnung" (185); *maytrı edgü ögli saḳınç* "gütige, gute Gesinnung" (342).

Maytrı < skr. *Maitreya* için bk. 13_{106} ve 17_{8}.

10 $_{244}$ *mayaçal* < skr. *māyājālā; māyā*, delude, deceive, confuse, mislead, delusion, illusion, hallucination; trick, wile ve *jālā*, a net, a web, the "eyes" or mahes of a net (Soothill-Hodous, 149 a, 339 b, 430 b. 427 a; Edgerton, 242, 430); Rahder 'de *jāla* 'da *toor* ve *māyā*'da *yelvi* ilâvesi vardır. Krş. bir de *Māyājālamahāyoga-tantra*, name of a work by Kṛṣnapāda (Edgerton, 430).

Türkçe metinde *māyājālā* tâbiri *yilvi toor* ("sihir ağı") ile karşılanmıştır.

10 $_{245}$ *maṭyamarg* < skr. *madhya-mārga;* bu iki kelimenin bir arada kullanılışını lugatlerde tesbit etmek mümkin olmamıştır. Sonuncu kelimenin *marg* < *mārga* okunması, bunun türkçe karşılığı olduğu düşünülen *yol* sözünden ileri gelmiştir. — Terkibin ayrı kısımları için bk. *madhya*, middle, central, mentral, impartial (bk. msl. S.-H., 286a *madhyamāgama*, "middle" treaties on metaphysics; name of a section of the canon) ve *mārga*, "the doctrine of the "path" that leads to the "extinction" of passion is possible; bk. bilhassa Eitel, 74: *mārga* 8 türlü mukaddes yol veya *nirvāna* 'nın 8 hakikî giriş kapısı v. b.

10 $_{246}$ *maḫa-puruş* < skr. *mahā-puruṣa; puruṣa* için bk. the spiritual self (Eitel, 99); man, collectively or individually man personified, the soul of universe (Soothill-Hodous, 412), the soul, the spiritual ego, or permanent person, supreme soul or spirit (334 b). *mahā*, büyük. — Metinde, bunun türkçe karşılığı olarak, *uluġ er* tâbiri kullanılmaktadır.

10 $_{246}$ *suu-vikiranda-şiri* < skr. *suvikrāntaśrī*, name of a Buddha (Edgerton, 603). — Benzer terkipler için bk. *suvikrānta*, name of a former Buddha; *suvikrāntavikrāmin*, 1. n. of a *satpuruṣa*, 2. n. of a work, 3. n. of a Bodhisattva; *suvikrāmin*, n. of śreṣṭhin's son (*göst. yer.*).

Krş. bir de not 10_{262}: *vikirandagamini* < skr. *vikrāntagāmin*, n. of a Buddha.

10 $_{253}$ *örlet(t)ür-* < *ör-le-t-(t)ür-;* bu şekle alışık olduğumuz için, buraya bir *t*-eklenmiştir; iki aynı veya yakın harften birinin yazılmaması metinlerde çok tesâdüf edilen bir hâdisedir. Bu gibi hâllerde *-tür* yanında *-ür* müteaddi eklerinin şu veya bu şekilde karıştırılmış olması ihtimâli de göz önünde tutulabilir.

10 $_{262}$ *vikirandagamini* < skr. *vikrāntagāmin*, name of a Buddha (Edgerton, 481). —Benzer terkip için bk. bir de *vikrāntadevagati*, n. of a Buddha (*göst. yer.*)

Krş. bir de not **10** $_{246}$ *suu-vikiranda-şiri* < skr. *suvikrāntaśrī*, n. of a Buddha.

10 $_{258}$ *anagat* < skr. *anāgata*, that which has not came or will come; the future, e. g. future life, or lives (Soothill-Hodous 188 b); zukünftig (Fick); krş. bir de *anāgatika*, having no coming into existence (Edgerton, 22).

10$_{264}$ *tükün* < *tük-ü-n;* aynı kökten *-e* ile *tüke-*, *tüke-n-*, *tüke-t-*, *tükel* şekilleri çıkmış olacaktır. *tük* için bk. *tük tümen* 7_{143} ve 10_{268}.

10$_{266}$ *tükeşigçe* < *tük-e-z-i-g-çe* "sonuna kadar, tamamınca, her biri, her tarafı, her bakımdan" v. b. *tükez-* için bk. Radloff, *tüges-* (Tel. Şor. Sag. Koyb. Kaç. Küer.) "bitirmek, tamamlamak"; *tügös-* (Alt. Kazak.) "sona erdirmek", bundan *tügözül-*, *tügözün-; tügeze* (Tel.) "tamamen, hepsi".

Mâna bakımından krş. *top* ve *topça*, fihrist.

10 $_{266}$ *tümeki idigi* ve 20_{10}: *erdinilig idig tümekin;* bir de U II 40_{108}: *töpü tartığta ulatı idig tümekler öze* "Kopfzierrat (?) und mit Schmuckgehängen (?)". Bunlardan *itig* < *it-i-g* "süs, nizam" v. b. eski metinlerde çok tesâdüf edilen ve mâna bakımından iyi anlaşılan bir sözdür. Kullanılışına göre *tümek* veya *tümeg* sözü de *itig* sözüne yakın veya onun aynı olan bir mâna ifâde etmiş olmalıdır. Kelime **tü-m-e-k/g* şeklinde tasavvur edilebilmekle berâber, bunu teyit edecek mâlzeme henüz elimizde yoktur.

10$_{272}$ *top* ve *topça* (9_{80}), misâlleri için bk. fihrist; şekil bakımından *top* < **to-p* ve *tolp* < *tol-u-p* için bk. TTT II B 70 not ve *Ung. Jahrb.*, V, 242 not 2. Metinlerde bunlardan birinin isim, diğerinin fiil ile kullanılması dikkate değer.

10$_{274}$ *küden nışvanılığ kkir; küden* için bk. Kâşgarî "dügün yemeği, düğün"; TTT VI 86: *aşlık küdenlik* "aş evi, misâfir evi" (nüshaların birinde: *aşlığ küdenlig ev*); TTT VII 35_{13}: *küden* "misâfir"; bir de *Kut. Bil.*,

4575 : *olarda birisi küdenke aş ol*
ya sünnet aşı ya toğursa oğul
("bunlardan biri —düğün ziyâfetidir; biri de — bir oglan doğumu veya sünnet dolayısı ile verilen ziyâfettir").

2380 : *kelin kız sevinçi küden tünleri*
kür alp er küvençi çerig künleri

("gelin kızların sevinçli anları zifâf geceleridir; cesûr ve kahraman erkeğin iftihar edeceği zamanlar da harp günleridir").

Krş. bir de 14_{26} : *küdenleyü* "misâfir karşılar gibi".
küden 'in burada skr. *kleśa* (bk. not 16_{66}) karşılığı olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

10_{276} *tülük* (?) "güç, kuvvet"; eski türkçe metinlerde kullanılışı için bk. U II, 15_8: *tegürgeli emgek emgenser, ol [tölü]ki neng yoḳsuz bolmaz* ("... erdirmek için zahmet çekerse, onun gücü hiç bir zaman boşuna sarfedilmiş olmaz"); U II 25_{25}: *bu savıġ eşidip kilimbi yek öpkesi tölükinte ögsüz teg boltı* ("bu sözü duyunca, Hidimbas şeytan, gazabından dolayı, bayılır gibi oldu"); U III 60_3: *bodisvtlarnıng uluġ küçin töl[ükin]* ... ("Bodhisattva 'ların büyük gücü ve kuvveti ile ..."). U IV 10_{47}: *anta ötrü çaştanı ilig beg bar küçin öntürüp tölükin sikriyü barıp ... başın bıçġalı oġradı* ("ondan sonra hükümdar Caştana bütün gücünü toplayıp, kuvvetle sıçrayarak gidip, ... başını kesmek istedi"); *Alt. Yar.*, 615_6: *ötrü mahasatvi tigin yiti ḳınıġ tölügte* (fihristte: *tülüg*) *turup* ("sonra şehzâde Mahâsattva .. hâlde"; çin. "bu zaman şehzâde büyük bir ahd yaptı"). TTT X 355: *ötrü ol ... tumluġ yüzlüg atavaki yek belingteg tölükin (-ü-, -g?) tengri burḳanḳa yaḳın ... barıp ... ḳılıçın sançġalı oġradı* ("bunun üzerine ...çatık yüzlü *Âtavaka* şeytan ilâhî Buddha 'ya yakın ... varup ... (onu) kılıcı ile vurmak istedi").— Krş. bir de *Usp. Türlük-Kara* (şahıs adı).

10_{279} *kütidmiş çoġluġ?;* krş. *Allt. Grm. köti-* "steigen" (çıkmak, binmek) = Hüen-Tsang, I, 146: *çhşpt-lıġ yıparları bura kötiyü turur* "Der Duft ihrer Gebote steigen duftend empor"; bk. bir de not 146. — Daha başka misâllerin beklenmesi gerek.

10_{280} *çiçe* (*çıça?*) < *çi-çe* "*çi*-kadar"; kelimenin kullanılışı ve mânası için bk. *Kut. Bil.*

5018: *yanut birdi ögdülmiş aydı kiçe*
yaruḳ dünya mengzi tünerse çiçe
("Ögdülmiş cevap verdi ve: — Akşam, parlak
dünyanın yüzü iyice (bir az) kararınca").

6483: *fesad fısḳ üni kör udıtmaz kiçe*
ḳanı 'ilmü Kur'an üni az çıça (çiçe?)
("Fesad ve fısk sesini o kadar yükseltti ki, insan geceleri uyuyamıyor; ilim ve Kur'an sesi hiç duyulmuyor bile (az, pek az)".

Krş. bir de Radloff, *çüçe* (Şor.) "pek az, azacık, bir az, az kalsın" *çüçele* (Şor.) derhâl, çabuk, az kalsın"; *çıçlaḳ* (oku: *çıçalaḳ*) (Alt. Çağ. Ş. Sül.) "küçük, serçe parmak"; *çıçalaḳ* (Kâşg.) "sırça parmak"; *çıçamuḳ* (*Allt. Grm.*) "küçük parmak" —Kalın ve "ince, her iki şekli de görülen bu küçük kelimenin mânası da "küçük, az mikdarda, kısa zamanda" v. b. yakın bir mefhûmun ifâde etmiş olmalıdır.

10_{281} *çıntamanı* < skr. *cintā-mani*, symbol of bestowing fortune; a fabulous gem, the talisman-pearl capable of responding to every wish; the philosopher's stone, granting all one's wishes (Soothill-Hodous, 97a, 211a, 445b). — Bk. bir de U II, 88_{75}: *üç erdinike pek ḳataġ kirtgünçlüg çıntamanı erdini yürekinde tutmış süzük köngüllüg* ... ("üç cevhere pek çok imanlı, *cintāmani* cevherini yüreğinde tutmış, süzülmüş [durulmuş] gönüllü ...").

10_{282} *çimsiz silvisiz; çim* için bk. Kâşgarî "ayrık otu" ve TTT VII, 23_1: *yüz çimsiz bolur* "so wird das Gesicht faltenlos". —Metindeki *çimsiz silvisiz münsüz ḳadaġsız*, birbirine yakın sıfatların sıralanmasına benzemektedir; krş. bir de Kâşgarî, *sil* "her yemekten tiksinen, boğazsız insan; az yem yiyen hayvan".

10_{283} *çınlayu* bk. 9_{58} not: *yılayu*.

10_{282} *udumbar* < skr. *udumbara*, suptle and auspicious; a sacred tree, believed to produce fruit without producing flowers except "once in 3.000 years" (= Ficus glomerata) (Eitel, 153); hence is a symbol of the rare appearance of a Buddha (S.- H. 456 a). — Krş. bir de R. Rahmeti, *Zur Heilknude der Uiguren* (*SPAW*, phil.-hist. Kl. XXII, 1932, s. 39 not 3_{17}).

10_{284} *çığsız ülgüsüz* "ölçülmez, tartılmaz"; Kâşgarî, *çığ* için "bir türk arşını (arap arşınının $^2/_3$'si), göçebeler bununla ölçerler" — demektedir. — *Index*'te *çığ* şekli *çık* olarak tashih ve çin. *tsch'ik* "ayak" [= 10 *tsun*] (*Altt. Grm*'te *tś'iek*) şeklinde kaydedilmektedir. Türklerde, bilhassa göçebeler arasında kullanıldığına ayrıca işâret edilen *çığ* sözünden yapılan yeni şekiller de vardır : *çığla-* "türk arşını ile ölçmek", *çığlan-* "ölçülmek", *çığlat-* "uzunluk ölçtürmek". Krş. bir de U II, s. 82, not 25.

ülgü ise, daha çok "tartı, ölçü" için kullanılmaktadır; şekilleri için bk. *ülgü teng* (*tut-/ur-*), *ülgüsüz* (*ü. sansız, ü. öküş*), *ülgülençsiz* v. b.

10_{286} *çınşu nom tözi*, " olduğu-gibi töre kökü ".

Burkancılara göre, dünyadaki bütün varlıklar ancak insanın tasavvurunda mevcuttur. Burkancıların nazariyesine göre, dünyadaki vâkıalar âlemi ile vâkıalar âleminin dışında bulunan mutlak hakikat "mahzen bilgisi" (= *ağılık bilig* = skr. *ālaya-vijñana*) tasavvurunda birleşmektedir. Vâkıalar âlemi aldatıcı bir varlık olduğundan, varlığın dışında bulunması lâzım gelen mutlak hakikatin de bu şuûrun dışında olması icap eder. Burkancılarda *tathātā* sözü ile ifâde edilen bu mefhûm, ebedî ve hiçbir surette değişmeyen, mutlak bir özdür. *Tathātā* bilginin formel bir kanûnu değil, bizzat hakikatin mâhiyetidir. Bu ideal hakikat bizim mahdut bilgi vâsıtalarımızla idrâk edilemez. O vâkıalar âleminin dışında bulunur ve aynı zamanda sayısız sıfatların ve bütün bu varlığın esâsını teşkil eder.

Bu mefhûm türkler tarafından şu şekillerde ifâde edilmiştir :

1. *kirtü töz* " hakikî esâs "
2. *çın kirtü töz tüp* " hakikî, doğru esâs ve temel "
3. *çın kirtü yig baştınkı* (*törü*) "hakikî, doğru, en üstün ve en önceki (tasavvur)"
4. *ertükteg kirtü töz* "olduğu-gibi hakikî esâs"r
5. *çınsu tigme ertükteg töz* "*çınsu* denilen olduğu-gibi esas"
6. *çınsu tigme ertükteg kirtü töz* "*çınsu* denilen olduğu-gibi hakikî esâs"r.
7. *çınsu tigme ertükteg çın kirtü töz* "*çınsu* denilen olduğu-gibi hakikî doğru esas".

çınsu, çınşu veya *çınju* (< *çin. chên-ju* "hakikî-gibi") = skr. *tathatā* "olduğu-gibi" veya = skr. *bhūta tathatā* " hakikî-olduğu-gibi " = türk. *ertükteg* (< *er-tük* + *teg*), "olduğu-gibi" ve bunun ilmi: *çın kirtü töz törü* (veya *nom*) "hakikî, doğru esâsın bilgisi".

Yukarıda geçen tâbirlerin türkçe metinlerdeki misâlleri için bk. *Türkiyat* mecm., VII—VIII, 1942, s. 71—73.

10_{287} *sala sögüt; sāla, śāla*, the *sāl* or *śāl* tree, the teak tree, the Shorea (or Valeria) Robusta, the tree in general (Soothill-Hodous, 242b). — Türkçede *sala, sal* + *sögüt* şeklinde kullanılan bu tâbirin metindeki yeri için bk. U II, 24_4 ve 35_{32}.

10_{290} *upalı sudur* < skr. *upālisūtra*, name of a work (Edgerton, 147); *upāli*, a *sūtra*, disciple of Śākyamuni, famous for his knowledge of the *vinaya;* the 10 chief disciples of Śākyamuni, each of which was master of one power or gift (Soothill-Hodous, 240a, 48b); on account of his comprehensive knowledge of the Vinaya Śākyamuni gave him the title "he who keeps the precepts". He distinguished himself as one of the 3 leaders of the first Synod (543 b. c) and as the principal compiler of the canonical books which form the Vinaya (Eitel). The notable three disciples to whom the first reciting is attributed are Kāśyapa, as presiding elder, Ānanda for the Sūtras and the Abdhidharma, and Upāi for the Vinaya (386 b).

11_3 *aşlaşturu kelür-* "iyice bağlayıp getirmek" *aşlaşturu* < *aş-la-ş-tur-u;* krş. Kâşgarî *aşla-* "kap kenetlemek", *aşlal-* "kap kenetlenmek", *aşlat-* "kap kenetletmek" (C. Brockelmann, bu fiili *flicken* "yamamak, eklemek, parça komak" şeklinde tercüme etmektedir).

11_9 *vınay* < skr. *vinaya*, low, separate conduct extinction, one of the three grand divisions of the Buddhis dogma (Eitel, 168); moral training, the disciplinary rules. (The Vinayapiṭaka, the second portion of the Tripiṭaka, said to have been compiled by Upāli) (Soothill-Hodous, 306a).

Burkan mezhebinin temelini teşkil eden hazine (türk. *aġılık* = skr. *piṭaka*) üç kısımdan (türk, *üç aġılık nom* = skr. *tripiṭaka* "the 3 collection [treasuries] terekküp eder: 1. türk. *nom bitig* = skr. *sūtra*, mezhep âyetleri, 2. türk. *nom, törü* = skr. *vinaya*, ahkâma dâir eserler, 3. türk. *abıtarım* = *abhidharma*, akâide dâir eserler.

Bk. *Türkiyat* mecm., VII—VIII, 1942, s. 57.

11_9 *vıçıḍıramal* < skr. *vicitramāla* ?; bk. Edgerton, 484: *vicitra*, var. for *citra; vicitra-cūta*, name of one of Buddha's disciples; 230: *citra*, name of a lay disciple of the Buddha, with the epithet *grhapati; citramāla*, n. of a former Buddha (lugatte *citra* ve *vicitra* tâbirlerinin her ikisinin bir çok birleşik şekilleri vardır).— *māla, mālā* kelimelerinin görebildiğim lugat mânası "garland, crown, wreath, a head-dress" hakkında bir kanâate varmak kolay değildir; bunu şimdilik bilenlere bırakmaktan başka çâre yoktur.

Bu kelimeyi ilk önce *vınıḍıramal* şeklinde okumuş olduğuma da, her ihtimâle karşı, burada işâret etmek lâzımdır (krş. Edgerton, 489: *vinaya-dhara* "one who has mastered and knows the *Vinaya;* TTT VIII *vine* = *vinaya*).

11_{11} *vyakiyan* < skr. *vyākhyāna* (bk. *Index;* türkçe metindeki yeri için TTT V B 59: *bu yörügüg belgülüg ḳılġalı kin yuu şi ḳao luen tigme sadarma viyakiyan atlıġ şastrta sözleyür* "bu izahı açıklamak için, *Kin-yu-schi-kao-lun* denilen *Saddharma-vyākhyāna-śāstra* 'da şöyle diyor " (bk. bir de not B 59). — Bununla ifâde edilmek istenilen mâna tam olarak anlaşılmamakla beraber, türk. *yörüg* kelimesininkine yakın bir mânada kullanılmış olmalıdır.

11_{11} *viṭis*, krş. *Altt. Grm.*, part. 'βdys, *abdēs*, tâlim, tâlimat. — Metindeki *viṭis al-* şekli bu mânaya uygundur.

11_{12} *vınçura* < ? ; metne göre, sözü öğüt ve nasihat olarak dinlenecek biri olmalıdır.

11_{13} *önüş-i önmeyük uşik ekşer.* Burada diger parçalardan farklı olarak, 13., 14. ve 16. satırlarda satır-başı kâfiyesi eksiktir. Bu parçalar dörtlük hâlinde tasavvur edilse bile, 13. satırın *v-* ile başlaması icap ederdi.

uşik ekşer ("harf ve hece")'in bir sıfatı gibi görünen *önüşi önmeyük* iyice anlaşılmamaktadır; "yükselişi yükselmedik, yetişmesi henüz tamamlanmayan"? — Burada ancak bu kelimelerin *ön-* ("bitmek, yetişmek, neşvünümâ bulmak, gitmek, yükselmek"; *önüş yol* "çıkış, yükseliş", *önüşlüg yol*) veya *ör-* ("belirmek, çıkmak, yükselmek, kopmak"; *örüş* "yükseliş") 'den biri olabilir. Bu terkibe başka yerde tesâdüf edilmemiş olduğundan, tercümesinde de kat'iyet yoktur.
80 a: The three *vighna*, i. e. hinderers or barriers, of which three groups are given: 1. the passions (desire, hate, stupidity); 2. skin, flesh and heart (or mind) troublers, i. e. delusions from external objekts, internal views and mental ignorance; 3. the three weighty obstructions (self-importance, envy, desire). — *vinayiki* < skr. *vināyaka* (Ganeśa) name of a demon or spirit (S.-H, 453b); a hinderer, the elephant god Ganeśa, demon with man's body and elephant head (307b); the external 20 devas in the *Vajradhātu* group (bu guruba dâhil isimlerden 19. *vināyaka* 'dır) (184 b).

11_{16} *vaçrapan* < skr. *vajrapāni*, he who holds the diamand club in his hands (Eitel, 159); thunderbolt handed (S.-H, 392a); gardian of Buddha, driving away all yakṣa disturbers (348a); a Bodhisattva who holds a *vajra* or thunderbolt, a name of Indra (303a); a holder of the *vajra*, Vajrapani Bodhisattva, espcially Samantabhadra, or one of the names of Indra, as a demon king and protector of Buddhism (253a). — Krş. TTT VII 15_{24}: *vaçrapanı*.

11_{18} *titsi* (bk. *Alt. Gram. tıtsı, titsi, tısı, taysı* ve br. *tethsi, tethtse* < çin. *ti-tsŭ* < **d'iei-tsi* "talebe, tilmiz". — "Üstad, hoca" mânasına kullanılan yabancı tâbir için bk. 35_{45}: *futsı* < çin. *fu-tsĕ*. Bu mefhûmları türkçede karşılayan tâbirler için krş. *boşġut* (< *boş-u-ġ-u-t*) "öğrenme", (bk. 13_{22} ve *Index*); *boşġun-* (< *boş-u-g-u-n-*) "öğrenmek" (bk. 13_{123} ve $_{124}$; *Index*); *boşġur-* "öğretmek"; *boşġutçı* "öğretici" (= skr. [*dharma-*]*deśaka*); *boşġutluġ* "öğrenici" (= skr. *śaikṣa*) v. b.

11_{22} *ḳavıḳ*, bk. Kâşgarî: *ḳavıḳ* "kepek, darı kepeği".

11_{23} *ḳayġusuz* (11_{22}'de *ḳaṭġu* olduğuna göre, burada aynı kelimenin menfi şekli beklenir); *-d-*'nin *-y-* şeklinde gelişmesi ve bunun da aynı kelimede ve aynı cümle içinde bulunması dikkate değer. *ḳadġu* yanında, mâna bakımından birbirine yakın olan, başka bir *ḳayġu* şeklinin varlığını bilmiyoruz.

11_{25} *vayduru* (*erdini*) < skr. *vaiḍūrya*, 1. Lapis lazuli, one of the Sapta Ratna (jewel of green colour); 2. a mountain near Vārānasī (Eitel, 160); bk. Soothill-Hodous, 307 b ve 425 b. — Türkçe metinlerdeki yeri için bk. manzum parçalar, 11_{25}: *v. erdinin itilmiş ḳarşıta;* 20_{31}: *ödvi v.-lıġ yağız yir;* U I 30_2: *v.-lıġ altun tağ erdini;* U II 55_1: *v. erdini yarukluġ;* U III 38_{27}: *vayturluġ suvlukta.*

11_{26} *vaḫşik* (türkçe metinlerde *vaḫsig* ve *vaḫşek*) < iran. *vaḫşēk*, *vaḫşīg*, *vaḫş* "rûh" sözünden genişletilmiş bir şekildir (bk. *Manich. Erzähler*, s. 21, not 8).

11_{27} *vasavı* < skr. *vāsava*, 1. name of a former Buddha, 2. n. of an ancient king, previous incarnation of Sankha, 3. n. of another ancient king, vassal or neighbor of Dīpa, 4. n. of a yakṣa,

11_{28} *varskandı tonga* = ? ; *vasavı tengrining kirişlig yasın varskandı tonga ḳursun* "*Vasāva* tanrının kirişli yayını *Varskanda* kahraman kursun". Hindceden gelmesi muhtemel olan sonuncu kelimeyi elde mevcut imkânlar ile tesbit etmek mümkin olmamıştır.

11_{29} *vayram* < skr. *vairambha*, the great wind which finally scatters the universe, the circle of wind unter the circle of water on which the world rests (Soothill-Hodous, 305b); name or epith. of certain very violent winds (Edgerton, 511); krş. *vairambhavāta*, a hostile, or fierce storm (SH, 467a).

Türkçede kullanılışı için bk.

TTT X 57: *ol arkış vayram yiil teg barıp* "o kervan *v.* rüzgârı gibi gidip"; 115: *bu savıġ eşidip civaki vayram yiil teg tavraḳ ...* "bu sözü duyunca, Jīvaka *v.* rüzgârı gibi, çabuk ...".

11_{30} *vasındarı* < skr. *Vasundhāra;* bk. *Alt. Yaruk*, VI 12 a 6: *vasundarı yir ḳatunı* "Erdkönigin *Vasundāra*"; krş. Edgerton, 475: *Vasumdharā*, 1. n. of a goddess (*Vasudhārā* "n. of a goddess" ile karıştırılmamalı), 2. n. of a rākṣasī.

11_{31} *vandamı* < skr. *vandana*, worship, reverence; obeisance, prostration, bowing the head, reverencing, worshipping; pay reverence, pay respect; greeting saluting (Edgerton, 470; Soothill-Hodous, 191b, 253a, 439b, 466b); *vandanī*, praise, adore, paying reverence, worship (SH, 402a, 439b).

11_{32} *varkşı* < skr. *vrkṣa*, means a tree (but as the intp. is "a hungry ghost"; a tree, to stand, erect, establish (Soothill-Hodous 305a ve 448a); *pippala-vrkṣa* the bodhidruma or tree under which Śākyamuni obtained insight (SH, 429a); tree; *vrkṣa-mūlika*, living, or meditating, at the root of a tree, one of the 12 *dhūtaguna* (Edgerton, 506).

11_{35} *satya* < skr. *śāṭhya*, knavery, fawning, crooked (Soothill-Hodous, 370a); *śāthiya*, guile (Edgerton, 525).

Metinde bunun türkçe karşılığı gibi görünen *elük* için bk. Kâşgarî: " alay etme, maskaraya alma"; Radloff, *elek* (Alt. Leb.) "alay", (Kazan) "bühtan", *elek* (Leb. Kayb. Kaç.), *elekle-*, *elekleş-* (Kazan), *elekte-*, *elektet-* (Alt. Tel.), *elektü* (Alt.), *elekçen*, *elekçi* (Kaz.), *elekçil* (Leb.) ; *elik* (Tel. Kom. Kar. T.), *elikle-*, (CC), *elikte-* (Kırg.) *eliklik* (Kar. L.) v. b. v. b. — Krş. bir de *elekçi* (Karadeniz ağızları).

11_{39} *sandanak erdini teg satıġsız er-* "s. cevheri gibi satın alınmaz olmak" (yâni baha biçilmez olmak); *sandanak* burada kıymetli cevhere verilen bir isim olmalıdır.

11_{40} *sanggaḍı* < skr. *samghāṭi, samghāṭi, saṅghāṭi*, united, composite, a robe make up of various pieces. The double or composite robe, part of a priest's attire, reaching from the shoulders to the knees and fastened round the waist. It is often confounded with *Kaśāya* [bk. not 9_{73}], (Eitel, 118); the patch-robe, on of the three garments of a monk reaching from shoulders to the knees and fastened arms, the waist made up of nine to twentyfive pieces, great robe (Soothill-Hodous, 420 a), assembly robe (76 b); waist-cloth of a monk (Edgerton, 549).

11_{42} *ḫardayı* (*ḫartay*) < skr. *hrdaya* (*hrd, hrdi*), the physical heart, mind, soul, core (Soothill-Hodous, 103 b, 149 b, 216 a; Edgerton, 621).

11_{43} Bu parça, anlaşılması bakımından, en güç bir parçadır. Sıraya göre, mısrâ başı kafiyelerinin *ḫa* olması icap ederdi; *ḫarday-ı* (< skr. *hrdaya* "heart, soul, mind, core") doğru okunmuş ise, buna uygundur. Fakat bunun dışında bütün mısrâların *ḳa-* ile başlamış olması anlaşılmıyor. Buradaki *ḳ-*'ların *ḫ-* okunmasını beklemek şimdilik doğru olmaz. — Buradaki kelimeler hakkında sırf bir şey söylemiş olmak için bk. Kâşgarî *ḳaḳ* "erik, kayısı gibi meyvaların kurusu; kurutulmuş nesne" ve *ḳat* "mugaylan" dikeni meyvası, dikenli şeylerin meyvası, her bir ağacın meyvası".

11_{47} *ḳasda mungı?*

11_{51} *yayıḍu* (tereddütlü, okunmuştur, bk. faksimile); cümle iyi anlaşılmadığından, bu sözün şekli ve mânası hakkında açık bir şey söylemek güçtür; şimdilik krş. Kâşgarî, *yay-* "çalkamak, kımıldatmak, sallamak, meyletmek, meylettirmek"; fakat bunun müteaddi şekli *yaytur-* ("kımıldatmak") şeklindedir. *yay-*'dan *yay-ı-t-* mümolduğu takdirde, "kötülere meylederek" mânasına varılabilir.

11_{55} *yaba*, bk. bir de 13 $_{177}$.

11_{59} *çantıġ keykin ḳoşsar* ; *ḳoş-* "koşmak, katmak" ve *keykin* < *keyik* ["geyik"] *-i-n* olsa dahi, *çantıġ* (*-ḳ* ?) anlaşılıncaya kadar, cümle çözülemeyecektir; bu sonuncusunun *-ġ* veya *-ḳ* ile yazılmış olması, kelimenin türkçe olması ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. *-k* ile yazılan *çandik* için bk. 13_{91}.

11_{60} *kekeler börkin kedür-*. *keke* (metinde *ke-ke* yazılmıştır) için bk. Radloff, II, 1058 (Osm., artık kullanılmadığına işâret edilmiştir) 1. "ucunda dalları eğmek için kancası bulunan bahçıvan deyneği, 2. arı sokması, 3. bir balık nev'i, 4. kuş gagası 5., gağa vurması". — *kekele-* "gagalamak, sokmak" ve bundan *kekelen-*.

11_{61} *kelüdin bilmeṭin kevşenser. kelüdin* (< *kel-üt-i-n*)'in aslı olan *kelüt* sözüne şimdiye kadar metinlerde tesâdüf edilmemiştir. Türkçe içinde bu şekil *yanut* ("karşılık, bedel, ıvaz, cevap"), *binüt* ("binek at") v. b. şekiller ile mukayese edilebilir. Bk. bilhassa Kâşgarî, *külüt* (< *kül-üt*) "halk arasında gülünç olan nesne".

belgü, belgü-r-; ḳaḍġu, ḳaḍġu-r- misâllerine dayanarak, *yanut, yanut-ur-, külüt, külüt-ür-, münüt-, münüt-ür-* yolu ve sonradan, vurgusuz orta hece ünlülerinin düşmesi

ile, meydana gelen *yandur-*, *küldür-*, *mündür-* şekillerinden yeni müteaddi ekleri olan *-dur*, *-dür*, *-tur*, *-tür* ortaya çıktığını düşünebiliriz.

Daha sonraki metinlerde ve bilhassa şarkta tercih ile kullanıldığı görülen ve başka bir müteaddi eki gibi vazife gören *-ġur*, *-gür* (*-ḳur*, *-kür*) ekleri bu yol ile ve daha belirli bir şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır; bk. msl. *turġur-* (< *tur-u-ġ-ur-*), *tirgür-* (< *tir-i-g-ür-*), *azġur-* (< *az-ı-ġ-ur-*), *saçġur-* (< *saç-ı-ġ-ur-*); böylece ikili gibi görünen misâllerin durumu da daha açık anlaşılabilmektedir, msl. *kigür-* (< *ki-g-ür-*), *kirgür-* (< *kir-i-g-ür-*).

Bellidir ki, bu bir atom parçalaması değildir; fakat bu bize ekleri parçalama ve türkçede çok canlı ve çok faâl olan ve türk dilinin başlıca hayat unsurunu teşkil eden eklerin oluş girdabına bir ışık tutma imkânını vermektedir.

11_{62} *türk* ; *biligning türkin keçür-*. Burada *türk* sözünün her iki mânası da uyabilir: 1. *türk* (*Index*) "güç, kuvvet; güçlü, kuvvetli" (bk. TTT III, 65: *türk burḳanlar* "kuvvetli b.", TTT IV A, 4: *erk türk* "güç kuvvet") ve 2. *türk* (Kâşgarî) "vakit anlamına gelen bir kelime" (*türk ḳuyaş ödi* "gün ortası", *türk üzüm ödi* "üzümün olgunluk vakti" ve *türk yigit* "gençlik çağının ortasında olan genç").

11_{63} *keken* (*kedgüsi bolmatın k. bolsar*); krş. *kiken* 24_9 not.

11_{72} *ḍantırvıd* = < skr.?

11_{75} *marga maya* ; *marga* < skr. *mārga* "8 portions of the holy path, correct path" (Eitel, 74) ; the dogma of the path leading to the extinction of passion ; the fourth of the four axions i. e. the eightfold noble path" (Soothill-Hodous, 417 a).

maya < skr. *māyā* "delude, deceive, confuse, mislead" (Soothill-Hodous, 339 b); "trick, wile" (Edgerton, 430).

11_{77} *manılıġ savlar*; krş. bir de 12_{23}: *bıratya tigli manı*. U II, 37_{55}: *kirsiz arıġ kök ḳalıḳḳa uḳşatı arıġ süzük yaruḳ yaşuḳ manı monçuḳ erdini* "kirsiz temiz semâya benzer, temiz şeffâf parlak *manı* boncuk cevher". Skr. *mani* "free from stains, pearls, one of the Sapta Ratna, a (fabulous) round pearl (symbol of Buddha) (Eitel, 72); a precious pearl, or gem; a talisman; a symbol of Śāriputra (Soothill-Hodous, 477 b). — Diger misâller için bk fihrist.

11_{77} *masḍaki* (*savlarnıng m.*); *masḍak* için bk. skr. *māṣṭa* ve *māṣṭaka* "construction, product, contrivance, ingenious devise" (Edgerton, 432).

11_{79} *maḍı* < skr. *mati*, a rational being (Eitel, 75); understanding, devotion, possessing mind, intelligent, wisdom (Soothill-Hodous, 213b, 435b).

11_{80} *maḫaraç* < skr. *mahāraja*, a great or superior king, applied to the four guardians of the universe : 1. Dhrtarāstra (şark), 2. Virūḍhaka (cenup), 3. Virūpākśa (garp), 4. Vaiśravana (şimâl) (Soothill-Hodous, 93a, 437a).

11_{81} *nalanṭ* veya *nalaṭ* < skr. *nālanda* (*nālandā*, *nālada*), a famous monastery; *nālandā-samghārāma*, a monastry seven miles north of Rājagrha (Soothill-Hodous, 247 b, 303 b); name of a village near (one-half yojana) Rājagrha, birthplace and family home of Śāriputra (Edgerton, 294). — Bk. *nalaṭ* 11_{84}?

11_{83} *natara* veya *natıra*; daha aşağıda uykudan bahsettiğine göre, bk. skr. *netra*, eye (Edgerton, 311)?

11_{84} *nalatlıġ* < *nalat-lıġ*; bk. *nalanṭ* 11_{81}?

11_{85} *nasvalı* < skr.?

11_{87} *nantı luu*; *nantı* için bk. *nanda* ve *upananda*, iki yılan hükümdarı; two *nāga* brothers who protected Magadhs (Soothill-Hodous, 475a); *nanda*, name of a *nāga*-king, always assosiated and almost always compoundet with *upananda* (*-ka*) (Edgertoni 289); burkana süt getiren iki kız kardeş (*Nanda* ve *Nandabalā*; TTT VIII H 8 not).
luu < çin. *lung* "ejderha".

11_{88} *narya* < skr. *narya*, manly, strong (Soothill-Hodous, 248 a).

11_{90} *tölek*, kelimenin şekli ve ifâde ettiği mâna açık değildir. Kâşgarî 'de *tölek* için "dölek, gönlü sâkin kişi"; CC *töleç* "gratis, umsonst" (veresiye mânasına gelmeli, krş. *Usp.*, Nr. 24, s. 78) < *töle-* "ödemek, karşılığını vermek".

11_{93} *sanggadiz* (diger türkçe metinlerde bir de *sangadas*, *sengadizi*) < skr. *samghadāsa*, bir şahıs adı olup, Vasubandhu 'nun bir tilmizinin ismidir (*Index*).

11_{94} *tengşü ilek*; *ilek* için krş. Kâşgarî *ilen-* "kötü duâ etmek, ayıplamak, tekdir etmek", *ilenç* "kınama, ayıplama, tekdir, çıkışma".
tengşü < *teng-i-ş-ü* ?

11_{95} *sarvadyan* < skr. *sarvajña*, having complete knowledge (Soothill-Hodous, 468a); omniscient, ep. of a Buddha (Edgerton, 584). *sarva*, all, every, whol, entire, complete, universal; — *jñāna*, knowledge, wisdom.

11_{102} *suu* (*baġsal ḳangımızning suusı*; bk. bir de *ḳangımız suusınga*, 11_{159} ve $_{166}$; *ḳaġan ḳan suusı*, 26_{10}; *ḳaġan ḳan suusın*, 22_{22}, 23_1). — Türkçede aynı şekilde, iki *-uu* ile yazılan iki kelime vardır. Bunlardan biri türkçe "ordu" mânasına gelen ve *çerig* ile müterâdif olan *süü* kelimesi olup, bunun çin. *shou* (< *śiəu* "av")'dan gelmekte ve hattâ şimdiye kadarki okunuş ve metinlerdeki yazılışına rağmen, *sǫü* veya *şö* okunmas icap etmekte olduğu ileri sürülmüştür.

İkincisi ise, türkçe *ḳut* sözünün müterâdifi olan *süü* (< çin. *dz'uo* > *tsu*; mog. *su* ve *sü*, kalm. *sü*) "saâdet, majeste" kelimesidir. Bu iki kelimenin, bilhassa "ordu, asker" mânasına gelen birincisinin, çince olduğu tahakkuk ederse, bunun türkçeye geçişinin de araştırılmağa değer bir vâkıa olarak ele alınması icap edecektir.

II_{104} *çan-ta* < skr. *chanda* (?), desire, whim, caprice, passion (Edgerton, 234).

II_{106} *çarḳ*, ses taklidi yolu ile meydana gelmiş bir söz olup, burada tükürüğü yüze çarpmasından çıkan ses kasdedilmiştir. Kırgızcada *çarḳ-ı-l-da-* rüzgâr sesinin taklidi için kullanılmaktadır. *çarḳ* yerine, bugün türkçede *çat*, *laç*, *çart*, *çırt* ve benzerleri geçmiştir. *çat*, *çat-la-*, *çat-la-ḳ*, *çatır-da-*, *çatra-patra*, *çatırtı*, *çatır-çatır* v. b. v. b. muhtelif seslerin taklididir. Krş. Kâşgarî, *çars çars*.

II_{107} *çaramabaviki* < skr. *carama-bhavika* (pali: *carimabhava* + *ika*), living in one's last existince, distined to be reborn no more; krş. *carama-śayana*, last couch, funeral bier (Edgerton, 225). — Türkçede kullanılışı için bk. U III, 74_{20}: *on tümen koltı çarma baviki közünür ajunta ḳut bultaçı bodısatavlarnıng küçleri yıġılsar* "bugünkü âlemde son hayatlarını yaşamakta olan sayısız bodhisattvaların gücü bir araya getirilirse" (F. W. K. Müller metinde *çarma* [oku: *çanma*] şeklinde tashih etmekte ve tercümede **Janma-bhāvika* olarak çevirmektedir; kelimenin okunuş şekli ve tercüme farkı bu sözün tekabül ettiği sanskritçe kelimenin yanlış okunmasından ileri gelmiştir; *çarma* yerine *çarama* okumak mümkün olup-olmadığını tesbit için yazmanın aslına bakmak lâzımdır. *janma* için bk. *janmabhūmika*, belonging to one's native land (Edgerton, 238); *janma-marana*, birth and death (Soothill-Hodous, 466b).

II_{119} *çambudivip* < skr. *jambudvīpa*, one of the four continents, that cituated south of Mt. Meru, comprising the wold known to the early Indians. — 20_{118} ç. *uluş*.

II_{110} *bodġu ol*; yukarıda (str. $_{108}$) *yodġu* (< *yo-d-ġu*) sözüne müvâzi olarak kullanılan *bodġu* (< *bod-ġu*), mâna bakımından da ona yakın olmalıdır. Burada iyi insan olarak ölmek, son defa dünyaya gelişte bodhisattva olarak yaşamak ve böylece doğum-ölüm çarkından kurtularak, bir daha geri dönmemek üzere dünyadan göçmek gâyesi ifâde edilmiş olmalıdır. Krş. Kâşgarî, *bud-* (*bod-*) "donmak ve ölmek", *budut-* (*bodut-*) "soğukta dondurmak, öldürmek"; bir de Radl. *pos-* (Tub. Leb. Bar.) "kaçmak, hicret etmek, geçmek" (dikkat, *bod-* > *pos-* için lugatte gösterilen şiveler tutmuyor).

II_{111} *arḳura yat-*, çaprazlama yatmak (bununla uygur alfabesinde *r* harfinin şekli kasdedilmektedir). *arḳura* şekli, sonundaki *-a* ile, kelimenin nâdir tesâdüf edilen bir imlâ tarzıdır; bu kelime umûmiyetle *arḳuru* şeklinde yazılmakta ve çok defa müterâdifi ile birlikte kullanılmaktadır; bk. msl. *Alt. Yar.* 133_{20}: *ḳanglı tilgeni teg üstün altın arḳuru turḳuru aġtarılu tongdarılu evrilü tevrilü* "araba tekerleği gibi, altına-üstüne, çaprazlamasına-boylamasına, kaldırılıp-düşürülerek, evrilip-çevrilerek"; Kazan türkçesindeki şekil, şüphesiz, bunun en yeni bir inkişâfını gösterir: *arḳılı-turḳulu* ve *artḳılı-turtḳulu*, *arḳırı-turḳuru*

Dağınıklık ve kararsızlık ifâdesi için krş. bir de *Alt. Yar.* 625_{10}: *yaş süngükleri ınaru-berü anda-munda saçılıp yatmışın körüp* "tâze kemiklerinin her tarafta dağılıp yattığını görerek" ve 608_{12}: *anda-munda ınaru-berü yorıyu* "her tarafı dolaşarak".

II_{112} *avrakit* bk. *avyakirt* 7_{177} not.

11_{115} *aryasang* şeklinde bir arada yazılmış olan bu söz aslında iki parçadan ibârettir: *arya* ve *sang*. *arya* < skr. *ārya*, loyal, honourable, noble, venerable; holy or saintly one; one who has started on the path to *nirvāna* (Soothill-Hodous, 288b, 411a); türkçe bu mefhûm, umûmî olarak, *tüzün* kelimesi ile karşılanmıştır. *ḳut* ve *ḳutluġ* tâbiri de bâzan bu mefhûmu karşılar (krş. mog. *chutuktu*). Sözün "loyal" mânası bu tâbiri Orhun kitâbelerindeki *tüz* ile birleştirmektedir (bk. I D 3: *begleri yime budunı yime tüz ermiş* "beyleri de halkı da itâatkâr imiş", I D 6: *begleri budunı tüzsüz üçün* "beyleri, halkı itâatsiz olduğundan"). Bu husus *tüz* kelimesinin okunuşundaki karışıklığın ortadan kalkmasına yardım eder.

sang < skr. *sangha*, cemâat, topluluk.

tüzüm bursang ḳuvraġ, skr. *ārya sangha* 'nın türkçe karşılığıdır; bk. bir de 14_3: *ary-a sangga ḳuvraġlar*. — İki kelimenin burada bir arada yazılmış olması, bunun bir müddet Asanga veya Āryāsanga (4. asır) ile karıştırılmasına sebep olmuştur (krş. bir de not 13_{171}).

11_{117} *ratnaşiki* < skr. *ratnaśikhin*, name of a former Buddha (Edgerton, 452).

11_{119} *şaġılayu* < *şaġı-la-y-u*; burada *ş* harfi bahis mevzuu olduğuna göre, *şaġıla-* fiili ile *ş* sesinin çıkardığı sese işâret edilmiş olacaktır. Krş. Kâşgarî *şaġıla-* "çağlamak", *çaġıla-* "çağlamak"; bir de her iki sesin ortası veya sadâlılaşmış şekli ile *ġaġıla-* "çağlamak". Kelime başındaki değişik seslerden her hangi bir ayırt edici husûsiyete intikal etmek doğru olmaz; çünkü ses taklidi, kavmî olmaktan ziyâde, ferdler ile ilgili bir meseledir; bunun güzel bir misâli için bk. Kâşgarî *şar-şar* "yağmurun sağnak hâlinde yağmasından çıkan ses; her hangi bir akar suyun çıkardığı ses" (eserde bu şeklin *ç-* 'den çevrildiği işâret edilmiş ve fihristte bk. *çar-çar* denildiği hâlde, sırasında gösterilmemiştir. Umûmî olanı alınmamış ise, istisnâsının izâhı her hâlde ifâde edildiği kadar kat'î olmamalıdır).

11_{120} *şatap şıpar*; kafiyeye göre, kelimelerin her ikisi *-a-* (*şatap şapar*) ile okunabilir; bundan çıkan ses, *ş* harfinin telaffuzunda olduğu gibi, çağlayan bir ses olacaktır. Hindce olması muhtemel olan bir tâbirin asıl şekil ve mânasını tesbiti eldeki imkânlara göre mümkün olamamıştır.

11_{121} *şatvargi* < skr. *ṣaḍvārga* (?), bk. *ṣaḍvārgika*, members of the group of six (monks) = Nanda, Upananda, Punarvasu, Chanda, Aśvaka, Udāyin. (They seem to be represented as followers of the Buddha. — They seem to be heretics from the Buddhist standpoint). (Edgerton, 538).

11_{121} *şatki* < skr. *ṣaṭka* (bk. *ṣaṭkikā* [skr. *ṣaṭka* + *-i-kā*], set of six, hexad. — Bunu tâkip eden türkçe kelimenin okunuşu tereddütlüdür: *bolmaḳı*.

11_{122} *şazın* bk. *şasın* 10_{10} not.

11_{123} *şat ayadan* < skr. *ṣaḍāyatana*; burkan dünya görüşü içindeki yeri için bk. 7_{125} not.

11_{124} *şastr* < skr. *śāstra* "dini ahkâm ve akîde kitabı"; kelimenin sonundaki *-r* bu yazıda *-i* 'ye benzediğinden, ben bunu ilk önce, *seşiltürmedin* sözünün de te'siri altında, *seşti* okumuştum. Sonfa tereddütle *sastı* < skr. *śāsta, śāstar* "teacher" (Edgerton, 527) yazdım ve nihâyet bu son şekilde karar kıldım. *küni* tarafından da desteklenen *tüni* 'nin sonundaki *-i* iyelik eki (3. şahıs) olacaktır.

11_{125} *şanta* < skr. *śānta*, pacified, at ease, ceased, dead, liberated (Soothill-Hodous, 429a); krş. TTT VII 25_{26}: *munga yörüngdeg şanda mandal kılğıl* "als Mittel dagegen soll man ein *śānta mandala* machen". Bu takdirde *amrıl-* fiili bunun türkçe karşılığını teşkil eder.

11_{126} *şaran övkelig küni;* metnin gelişine göre, burada *şaran* < skr.?, türkçe *övke* 'nin karşılığı olmalıdır.

11_{128} *teltük*; 11_{134} 'teki *teldük biligsiz* "akılsız câhil" şeklinde anlaşılabilir; bk. U III, 77_{20} : *toğsar toğa teglüg erip kal. . . .* [*teltük*] . . . "wenn er [in der Welt] . . . wiedergeboren wird, wird blind geboren sein und [wahnsinnig] werden. — Rad. *tintek* (Kazan) "ahmak, akılsız, deli" bununla ilgili olabilir; fakat bk. *tenek* (Alt. Tel. Şor. Leb.) "dumm, töricht, blödsinnig"; krş. bir de *tel-* (Şor.) "die Gewalt zum schamamisieren empfangen"; *telim* (Tel. Şor.) "der Blödsinn, die Dummheit" ve *tilve* v. b. 11_{128} 'deki *teltük* tâbirine gelince, bu aynı kelimenin bir birlik içinde tekrarlanıp-tekrarlanmamasına bağlıdır.

11_{130} *telem-e; tengri kolı telim turur, teleme birgü ol buşı* cümlesinde bu kelime çokluk veya buna benzer bir mânada kullanılmış olmalıdır.

11_{133} *bügüş* (*tegirmü tegmezmü tip tetrü bügüş — teldük biligsizning işi* "nasip olurmu-olmazmı diye ters düşünmek, akılsız bilgisizin işidir"; 12_{17} : *köni ögeli bügüş urğıl, oduğın sakın* "doğru muhâkeme etmek için, hikmet kullan, uyanık ol"). — Bk. bir de U II, 9_{9-13}: *ötrü bodısvt ince sakınç sakınur az kılınç yime ne başlığın kayu basutçın belgülüg bolur antağ ongalı bügüş urup utğuratı ukar teginmek tıltağınta azlanmak bolur* "sonra *bodhisattva* şöyle düşünür:–hırs işi nasıl bir başlangıçla ve hangi yardımcı vâsıta ile tezâhür eder?–". Öyle iyice nüfuz ederek, ona tamâmen vâkıf olur ve duymaktan dolayı hırsın meydana geldiğini anlar".

bügüş için verilen mâna "hikmet" olup, *bügü* "hakîm" ile aynı kökten geldiği düşünülen bu tâbirin *bilge bilig* tâbiri ile de değiştiğine işâret edilmiştir. Kâşgarî 'de *bilge* ("hakîm, akıllı, bilgin, âlim"), *bilge beg* ("bilgin, akıllı ve hakîm bey"), *külüg bilge* ("ünlü, meşhûr bilgin") yanında *bügü bilge* ("akıllı kişi") tâbiri de bulunmaktadır. W. Bang, *bügü* ile *bügüş* 'ü birleştirerek, bunları **büg-* fiil köküne irca ile, bundan bir taraftan *bügü* (krş. buret. *bö* "şaman"), bir taraftan da *bügüş* 'ün meydana gelmiş olduğunu kabûl etmektedir. U II 9_{9-13}'teki misâlde bulunan mücerret *bügüş* ile *bodhisattva* 'nın tabiat üstü "hikmeti" ifâde edilmektedir (bk. *Man. Hymn., Muséon*, 38, s. 27 not 2 ve *Man. L.-Beichtsp., Muséon* 36, s. 239 aş.).

ongalı ilk geçtiği yerlerde ve bir yıldız işâreti ile, yâni tereddütle, şöyle tercüme edilmektedir; U II 8_{22}: *onglı köngülkerip utğurak ukar* "*Verbesserndes *durchdenkend,

wird er es vollkommen verstehen" (iyice gönülle nüfuz ederek, ona tamâmen vâkıf olur); U II 9_1: *ongalı köngülte [saḳ]ınıp adara uḳar* "*verbessernd in Gemüt überdenkt, wird er es (weiter) zurückgehend verstehen" (iyice gönülden düşünerek, ona etraflıca vâkıf olur); 9_{11}: *antaġ ongalı bügüş urup, utġuratı uḳar* "danach noch besser seine *Weisheit anwendend wird er es vollkommen verstehen" (öyle iyice hikmetle nüfuz ederek, ona tamâmen vâkıf olur).

Altt. Grm.'te, her hâlde yukarıdaki misâllere dayanarak, *ongal-* "verbessern" ("düzeltmek") yanında *ongalı* "klarer werdend" ("âşikâr olarak") kaydedilmektedir. *ong* "rechts, richig" (sağ, doğru) kökünden genişletilmiş olarak, daha *ongar-* "iyileşmek, daha iyi olmak" ve *ongul-* "iyileşmek" (hasta hakkında) fiilleri verilmektedir. — *ongalı* dışında eski metinlerde *ongal-* fiiline tesâdüf edilmediği görülüyor.

Şivelere gelince, Radloff 'ta *oñal-* (Kazak. Çağ.) "iyileşmek, daha iyi olmak" (hastalık için), *oñalt-* (Kazak.); *ongal-* (Kar. L. T.) "iyileşmek" (hastalık için) ve *ongalt-*, Kazan *uñal*; Altay şivelerinde ve Tarançıda *oñla-*, *oñlan-*, *oñna-*, *oñnan-*, *oñno-*, *oñnon-*, Kazak. *oñda-*, *oñdo-* v. b. kaydedilmiştir.

Krş. bir de *oñna-* (Leb. Sag. Koyb. Kaç.) "mâlûmat sâhibi olmak, bilmek, anlamak", *oñnandrar* (Kumd.) "der etwas versteht, geschickt" = *oñnancak* (Leb.); *uñna-* (Şor. Sag.) "wissen, kennnen, Kenntnis haben", *uñnat-* (Şor.) "Jemandem etwas beibringen; machen, dass Jemand etwas weiss; *uñnaġadıḳ* (Şor.) verständlicher Weisse".

II$_{135}$ *lalan* (*l uşikning lalanı ḳaç-*); *lalan* için bk. Edgerton, 461: *lalanā*, n. of an artery, vein, or passage-way (*nāḍī*) in the body.

II$_{136}$ *lanudur* < *lan-u-ḍ-ur*, kendisinden sonra *etig terig* ("eti ve deriyi") geldiğine göre, bunun müteaddi bir fiil olması beklenir. *lan* < ?

II$_{137}$ *lençük er-*, metindeki benzetmeye göre, bunun Langkeśvara 'nın bir sıfatına tekabül etmesi icap eder.

II$_{137}$ *langkaşvarı* < skr. *lankeśvara*, name of a *yaksa*, *lankeśvarī*, name of a yoginī (Edgerton, 460).

II$_{141}$ *langkapur balıḳ; langkā, lañkā*, 1. a mountain in the SE corner of Ceylon, 2. a general name for Ceylon; *lañkāpurī*, a city inhabited by demons (Eitel, 61).

II$_{142}$ *lakışmanı tonga-lıġ çerig* "L. kahramanın askeri"; *lakışmanı* < skr. *lakṣmana*? ; krş. W. Radloff, *Ṭışastvustik* (Bibl. Buddhica, XII, 1910), 25 b: *kidin yıngaḳ yir bölükinte sekiz tengri ḳızlar erürler: lakışmanti sirimanti yme yasuvati yaşutari sukrisini pramutati somi somavanti atlıġ* "yerin garp tarafındaki bölümünde sekiz kız tanrılar bulunur: Lakşimandi (Lakṣmīmatīf), Śrimadhi (Śrīmatī), Yaśuvadi (Yaśovatī), Yaśudarri (Yaśodharā), Sukhaişini, Pramodiadi, Somi (Soma), Somivadı adlı". — Burada ordu başında bulunan erkek kasdedilmektedir.

II$_{144}$ *şakar* (*şakrı* da okunabilirdi, fakat son harf daha çok *-r* 'ye benzemektedir; krş. **II**$_{124}$ not *şastr*) < skr. *śakra*, king of the devaloka, one of the ancient gods of

India, the god of the sky who fights the demons with his vajra, or thunderbolt; regent of the east quartr, = Indra; śakra's wheel, the disens of Indra, symbol of the earth (Soothill-Hodous, 37 b, 145 a, 206 b, 482 a—b).

11_{144} *şangki çakravart ḳan;* skr. *Cakravartī* (*-rāja*), sovereign ruler, whose chariot wheels roll everywhere without hindrance; the extent of his realm and power are indicated by the quality of the metal, iron, copper, silver, or, for universality, gold. The highest *cakravartī* uses the wheel or thunderbold as a weapon and "hurls his Tchakra into the midst of his enemies", but the Buddha "meekly turns the wheel of doctrine and conquers every universe by his teaching"(Soothill-Hodous, 303 a—b).

śankha için bk. 245 a: "a shell, cowry, couch; valuables, riches; a large trumpet sounded to call the assembly together".

11_{145} *şarırıġ aya-; şarır* < skr. *śarīra*, relics, remains, the remains of cremation (Soothill-Hodous, bk. fihrist); bk. bir de *Alt., Yar.*, 627_{17}: *süngüklüg şarırın ... yıġ-;* 642_{8}: *şarırıġ bekle-* ve U I, 47 ile *Pfahl.* 38 'de *şirir.*

11_{147} *şakılıġlar arzısı; şakı* < skr. *śākya*, tarihî burkanın âile adı; *şakılarnıng arjısı* (TTT X, fihrist).

11_{147} *şardulı arslan; şardulı* < skr. *śārdula*, kaplan; *śārdula-karna*, the original name of Ānanda (= tiger's ears) (Soothill-Hodous, 279 b), name of a Bodhisattva (Edgerton, 526).

11_{148} *şabılıġ al-; şabı* = skr. *śramanera*, burkan mezhebine dâhil olan, fakat zâhid veya râhip tarikına sülûk etmeyen kimseler. Krş. Kovalevskiy, 1444: *şabi*, écolier; disciple; adhérent, sectateur; novice (s. 52 not).

11_{149} *şat paramıtıġ ... tuşġur-; şat* < skr. *şaṭ*, 6; *paramıt* < *pāramitā*, 1. mastery, supremacy, perfection; 2. supreme virtues (of Buddha) (Edgerton, 341).

Bu altı paramıt şunlardır:

1. *buşı paramıt*	"sadaka fazîleti"	= skr.	*dāna-pāramitā*
2. *çakşapat paramıt*	"ahlâk "	= skr.	*śīla-* "
3. *serinmek paramıt*	"sabır "	= skr.	*kṣānti-* "
4. *ḳatıġlanmaḳ*	"sebat "	= skr.	*vīrya-* "
5. *dyan paramıt*	"istiğrak "	= skr.	*dhyāna-* "
6. *bilge bilig paramıt*	"hikmet "	= skr.	*prajñā-* "

Bunların burkancıların ahlâk kaideleri içindeki yeri için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda ıstılahlara dâir* (*Türkiyat* mecm. VII—VIII, c. 1 [1940—1942], s. 59—63).

11_{150} *tanḳa saç-; tan* için bk. Kâşgarî, "sabah ve akşam esen serin esinti" ve Radloff, *tan* (Sag. Koyb. Kaç.), rüzgâr, şimâl rüzgârı; ekin savurmağa müsâit rüzgâr; *udra tan*, karşıdan esen rüzgâr.

11_{155} *maḫamat pıġambar*; *maḫamat* < skr. *mahāmati*, great wisdom (Eitel, 65); Buddha-wisdom; the leading bodhisattva of the *Lankavatarā-sūtra* (Soothill-Hodous, 91a, 89a); bk. bir de Edgerton, 424.

pıġambar < sogd. *patġambar* (*ptġ'mbr*) "peygamber"; türkçe metinlerde kullanılışı için bk. *zawtay p.*, *luḳa p.* (*Alt. Grm.* ve W. Bang, *Nest. Georgp.*, *Muséon* 39, 1926, s. 41—75).

11_{153} *maran-mışana* (*-mışḳa*, *-maşḳa?*)*-nı*. Meselenin hallini burkancı ve sanskritçilere bırakarak, şimdilik şuna işâret etmekle iktifa etmek yerinde olur: *marana* "death, dead, dynig, mortal (Soothill-Hodous, 191 a ve 216 a), *-amśika*, belonging to the part of ve *maranāmśika*, belonging to (the part of) death (Edgerton, 430).

11_{154} *ma-su?*; kafiyeden dolayı kelimenin yabancı olması icap eder. Aslı tesbit edilinciye kadar, her şekilde tefsir edilebilir.

11_{157} *manu levkün*; *manu* "ein wildes Tier" (*Alt. Grm.*); *Alt. Yaruk*, 610_{15}'te *manu* 'nun da bulunduğu vahşî hayvanlar şöyle sıralanmaktadır: *bars*, *irpiz*, *manu*, *arslan*, *böri* ve *tilkü*. S. E. Malov, *Pamyatniki* ..., s. 399 : *manu* "boz-kır kedisi", moğul. (XIII. asır) *manul*. — Burada kelimenin asıl mânasının ne olduğu, içinde bulunduğu cümlenin çözülmesine bağlıdır. — *levkün? -l* 'den dolayı yabancı bir tâbir olabilir. — En mühimmi, türkçe olduğu yahut türkçeleşmiş olduğunu gördüğümüz *mantılmış* (< *mantı-l-mış*) isim-fiil şeklinin mânasını tesbit etmek imkânına sâhip bulunmamamızdır. Türkçe olan veya türkçede kullanılmış olan kelime hazînesinin bir araya getirilmesi zamanı çoktan geçmiştir.

11_{158} *manıstan* < orta iran. *mānīstān* (*m'nyst'n*) "ikamet yeri" (bk. W. Bang, *Manich. Hym.*, "manastır").

11_{158} *naman* < skr. *nāman*, a name, a term, noted, famous (Soothill-Hodous, 204a); name, noun (Edgerton, 293).

11_{160} *kili ḳılıl-* (*ḳayu ajunta ḳılılur erki* — [*ḳangımız*] *sunsınga kili*) ve 13_{20} *kilileş* - (... *yazuḳlarıġ kingürü açınıp* — *kin songḳısın ḳılmaġuḳa kilileşelim*), şekli açık görünen bu sözün menşei ve mânası henüz iyice anlaşılamamaktadır.

Şekil bakımından krş. Kow., 2529 *kili*, çizgi, hudut çizgisi, hudut" ve çin. *kili*, saâdet v. b..

Yukarıdaki misâllerden birincini için "çizgi, hudût" uygun gibi görünmekle birlikte, ikinci misâldeki fiilleşmiş şekli için "söz vermek, ahdetmek" v. b. daha uygun düşer. Doğrusu her iki misâil de uygun bir mâna ifâde eden bir karşılık olmalıdır.

11_{162} *ḳaraçu budun* (*ḳaḳaçu*, *ḳaġaru*); krş. Kâşgarî *ḳaraçı* "kapıları dolaşan dilenci" *ḳaraçuḳ* "Oğuz şehirlerinden biri"; Radl. *ḳaraça*, bir kötü rûh. CC. *karaġçı* "dilenci".

11_{162} *bili* (*budunnung b.*); Kâşgarî, *bil* "bel".

12_1 *ḳaçar* bk. *ḳaçıġı*, 7_{125} not.

12_3 *istim* bk. *yistim*, 9_{34} not.

12_6 *mat* (*bularnı mat bölser* "bunları öylesine ayırt ederse"; 15_{57} : *muna bu mat mungadınçıġ edgüng erür* "işte bu öyle senin fevkalâde bir iyiliğindir"); bk. Kâşgarî, *mat* "öyle ancılayın"; *andaġ mat* "o öyle"; *Kutadgu Bilig*, 33: *sini erdüküng teg ögümez özüm — sini sen met öggil kesildi sözüm* "seni olduğun gibi medhedemiyorum; seni sen öylesine medhet, sözüm kesildi".

12_{23} *bıratya tigli manı; bıratya* < skr. *pratyaya*, convictim, reliance, a co-coperating couse, the reason, conclusion (Soothill-Hodous, 440b); bk. bir de Edgerton, 375 v. b.; türkçede *basutçı töz* tâbiri ile karşılan bu mefhûmun burkancılar felsefesi içindeki yeri ve nevileri için bk. *Uyg. ıstılahlara dâir* (*Türkiyat* mecm., VII—VIII, s. 68).

Burada ehemmiyetle üzerinde durulması lâzım gelen meselelerden biri de, yabancı kelimelerin türkçe içindeki şekilleridir Daha sonraki devirler için de bir mesele olan bu husûsun ayrıca araştırılması zarûrîdir. Ben bu husûsta şimdiye kadar kabûl edilen usûle umûmiyetle uymuş olmakla beraber, bunun pek doğru olduğuna kâni değilim. Msl. burada mısrâ başı "kafiye" zarûreti karşısında aslına uymuş olmanın bir mânası kalmadığı gibi, bunun başka hâllerde de bu şekilde okunabilmesine bir işâret olarak kabûlü pek mümkündür.

$12_{29—30}$ *ḳıdıġ* ve *ḳıtıġ* sözleri her mısrâda ikişer defa geçer, birinde her ikisi *-d-* ve ikincisinde ise, her ikisi *-t-* yazılıdır. Alışık olduğumuz usûllere göre, bunların farklı sözler olması ve hiç değilse farklı mânalara delâlet etmesi beklenirdi. Fakat ben bakabildiğim eserlerde buna işâret edebilecek bir iz bulamadım. Krş. Kâşgarî, *ḳıdıġ* "yan, kıyı, kenar", *ḳıdığla-* "kıyı dikmek, kıyılamak"; *ḳıdığlan-; ḳıdıt-* "kenar diktirmek, kıyılatmak"; *ḳıdış-* "kıyı diktirmekte yardım etmek".

12_{41} *yaba yirtinçü* ve 20_{118} : *yaba çambudivip uluş*; burada *yaba* veya *yava*, birlikte kullanılan *yirtinçü* "yer yüzü, dünya" ve *çambudivip* (< skr. *jambudvīpa;* bk. 11_{110}): tâbirlerden anlaşılacağı gibi, bir yer adı olmalıdır; bk. Eitel, 174 : Yavana or Yamana dvîpa pura or Yavadvîpa (Pali. Yawana or Yôna?), the island kingdom of Yamana, or Yamani or Yavadvîpa. The island of Java as plainly indicated by Fahien and Hiuen tsang, and described by the former (who passer it on his voyage from Ceylon to China) as an island peopled by Brahmans and other heretics.

12_{42} *bodı* < skr. *bodhi* < *bodha*, "knowing, understanding", means enlightenment, illumination; anlightenment in regard to moral evil (Soothill-Hodous, 480 a); *bodhi* < *budh*, knowledge, understanding; perfect wisdom; the illuminated or enlightened mind (388 b).

Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. Suv. 202_3: *bodı tigme tuymaḳ köngül* "*bodhi* denilen duymak-gönül"; TTT V A 49: *tuymaḳ bilig* (= *bodhi*); U III 16_{11}: *bodı titme tuyun. . . .* — Manzûm metinlerdeki şekli için bk. *b. köngül* (20_{205}), *b. yol* (13_{84}), *b. yorıġ* (13_{118}, 16_{75}), *b.-lıġ yig yorıġ* (14_{23}).

16_{93} *bodı sögüt* = *bodhi*-söğüt = skr. *bodhi-drama, bodhi-yaṣṭi bodhi-taru, bodhi-vṛkṣa*, the wisdom-tree; i. e. that under which Śākyamuni attained his enlightenment, and became Buddha, the *Ficus religiosa* (bk. Soothill-Hodous).

12_{42} *intin* ve *ıntın;* bu söz, gâlibâ ilk defa, en yakın mânasını Malov (s. 381 a)'ta bulmuştur: "diger, karşı taraf". Eski türkçe metinlerde kullanılışı için bk. Suv. 76_2: *etüzi köngüli öze ol suv-nung indin ḳıdığınga keçmişin tüşeyür erser* "vücûdu ve gönlü ile o suyun öte kıyısına geçtiğini düşünde görürse ; 71_8: *alḳu erenlerning bütürü umaġuluġ indin ḳıdığḳa keçgülüg alḳu burḳanlarnıng bodisatavlarnıng orunı erür tip bilmiş kergerk* "orasının bütün insanların muvaffak olamadıkları, karşı kıyıya geçen bütün burkan ve bodhisattvaların yeri olduğunu bilmek gerek"; TTT VII A 48: *indin ḳıdıġınga barmışıġ* "karşı kıyısına gittiğini" U III, 8_3: *inçip yime ol upasini arḫant sansardın intin yoğuç ertyük erdi* "böylece o Upasena *arhant* da *samsāra* 'dan karşı tarafa geçiyor idi"; U III, 88_{11}: (*yılan*) *arḫant öze etüzin kemişti, töpüsinte tikip ağısı intin yoğuç ö[tti ?]* "(yılan) kendisini *arhant* 'ın üstüne attı ve tepesinden soktu; zehiri (vücûdun) her tarafına nüfuz etti" U III, 27_{11}: *ol sevinçke sanga amtı ḳop türlüg oġrın intinimdinberü ḳşantı birür men* "o sevinçten dolayı sana şimdi çok çeşitli fırsatlarla ötedenberi günahlarımı bağışlıyorum".

Bir de sözün kalın şekli için bk. Suv. 44_8: *ḳamaġ sansardaḳı bilgülüg nomlarıġ la (?) bintevir ındınıntaḳı ay tengrig körürçe adırtlıġ bilteçi* "bütün *samsāra* 'daki bilinmesi gereken nomları, *la (?) bintevir* ötesindeki ayı görür gibi, ayrı-ayrı bilen".

Irk. bitig (*JRAS*, 1912, s. 198, nr. VIII = Orh. II, 75, 13) 'deki *intin* misâline gelince, burada bir okuma yanlışı olacaktır: *özüm yol intin* (oku: *irtin* "sol, şimâl") ve *başımın yol ebintim* (oku: *birtin* "sağ, cenup").

Manzûm metinlerdeki misâllerden 15_{17} 'de *intin ḳıdıġ uçuz bol-* yukarıdaki misâllere benzediği hâlde, 12_{42} 'de: *bodı i. anta yoḳ er-* ve 12_{52} 'de: *sav söz i. yoḳ er-*, hiç değilse ifâde bakımından, diğerlerinden farklıdır; burada da her hâlde geniş ve derin olan bir şeyin hudutsuz (kıyısız, karşı tarafsız) olduğu düşünülmüş olacaktır.

12_{43} *yama-raça* < skr. *yama-rāja*, bk. Soothill-Hodous, 452 a: Yama (Yama-rāja), 3. in Buddhist mythology, the regent of the Nārakas, residing south of Jambudvīpa, outside of the Cakravālas, in a palace of copper and iron. Originally he is described as a king of Vaiśali, who, when engaged in a bloody war, wished he were master of hell, and was accordingly reborn as Yama in hell, together with his eighteen generals and his army of 80.000 men. Eitel, 173 : a division of time; the double king, with the note "so called because the divides his duties with his sister, or because his lot is a twofold one, now revelling in pleasures, now suffering pain"; (= türk. *erklig ḳan* bk. TTT VII, mogul. *erlik ḫan*).

12_{49} *engrek soḳımı yirte; erngek* ve *engrek* olmak üzere, eski metinlerde iki şekline tesâdüf edilir. Krş. bilhassa Kâşgarî, *erngek*, parmak; *suḳ erngek*, işâret, şehâdet parmağı (ilk önce yemeğe uzanacak kadar haris olmasından bu ad verilmiştir) ve *ernek*, parmak (bk. Çağ. "kenar, parmakların ucu) ; bir de *erngeyü*, altı parmaklı adam; çok kısa boylu, cüce.

soḳ- "sokmak" ve bundan *soḳım* "sokma, bir şey sokulabilecek kadar yer" ve bu son mânada *erngek soḳımı yer* "parmak ucu kadar bir yer".

12_{51} *engeyü* (metinde 4 defa geçer ve her dördünde de ince sırada ve kafiyede bulunmaktadır; buna göre, imlâsına rağmen, kelimenin ince okunacağını emniyetle söyleyebiliriz) veya *erngeyü;* şekil bakımından *eng-e-y-ü* veya *ernge-y-ü*, yâni bir isimden yapılmış fiilin zarf-fiil şekli olabilir. Kâşgarî'de bu şekli andıran *erngeyü* ("altı parmaklı adam; çok kısa boylu, cüce") sözü türkçe "dizin" ' de kaydedilmiş ise de, bu Boockelmann 'da *erengeyü* şeklinde okunmuştur (bk. *erengek* ve *erñgek;* eserin türkçe tercümesinde *erengeyü* şeklinde harekelenmiştir).

12_{54} *sımdasar* < *sımda-sar; sımta-*, bırakıvermek, koyuvermek (U I 58): *sımtap ıdsar* ve *sımtap boş ıdıp* (U I 58 'de bunların yalnız çince karşılıkları verilmiştir); *sumtamaḳnıng tüşi erür* (U I 58); moğul. *simda-* se presser v. b., tâcher de... fair tous ses efforts v. b. (Kow. 1507 a); *sımta-* ihmâl etmek (*Altt. Gram.*), *sımtal-* sich gehen lassen (TTT VIII A 2: *sımtalmamaḳı*, ihre Nicht-Nachlässigkeit; E 23: *sımtalmaḳlıġ öze*, durch Nachlässigkeit).

Bu kökten çıkmış olan şekillerden en çok kullanılanı *sımtaġ* (< *sımta-ġ*)'dır: "ihmâlkâr, dikkatsiz ; 15_{43}: *usal sımdaġ tınlıġlarıġ ḳındurursız* "gâfil ve ihmâlkâr canlıları cezalandırırsınız" (Klaproth, 27, "ein Fauler"); TTT VIII A 2: *sımtaġlarnıñ*).— Notta da işâret edilen Radloff'taki *sımdaḳ* (Sag. Kayb.) "filink, hurtig", şeklen buraya girmekle berâber ifâde ettiği mâna bakımından farklıdır. Bundan *sımtaġsız* "dikkatli, gayretli" (7_{240} ve $_{276}$ *s. köngül* "dikkatli gönül"; TTT III 131: *s. köngülün küzet-;* ve notta (T II S. 2 nr. 29): *ol ödün timin ök sımtaġsız kongüllüg bolurlar; sımtaksız bolmışta kin...edgü bütmeki bolur;* TTT IX 46 ; *s. köngülün* "mit nicht-trägen Herzen").

12_{55} *astıng* ? *ast-ı-ng* veya *az-dıng* ?

12_{55} *kengrengey sen; kengren-* için bk. Radloff, *kiñre-*(Koyb.) "kişnemek (açık, keskin)", *keñret-* (Şor, Kaç.). "açık, keskin sesle seslenmek" ve *kiñiren-* (Şor.) "homurdanmak, söylenmek, kızmak, azarlamak" v. b.

12_{55} *çimedme* < *çimed-me* (*-me* emir ikinci şahıs, menfî) veya bunun kalın şekli ile *çımadma*? — Kelimenin mânasına yakın bir mâna taşımış olmaları ihtimâli için krş. Radloff, *çimda-* (Çag.) "çimdiklemek"; *çam* (Tub. Leb.) "azar, tekdir" ve *çamda-* "azarlamak, tekdir etmek" ve bundan *çamdan-;* "itiraz etme, memnûniyetsizlik bildirme" v. b. mânalara gelen *çam* (*ç. çarım*), *çamla-*, *çamsız* ve nihâyet söz grupları ayrı olan, fakat mâna bakımından yakın bulunan bir şekil için de bk. *Oğ. Kağan,* 112 not: *çımad* veya *çamad* (bu söz Klaproth, *Uig.-Chines. Wb.*, 25 'te "öfke" mânası ile kaydolunmuştur).

Bu durumda kelime hakkında her hangi bir fikrin ileri sürülmesinin ne kadar güç olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Tercüme de, tabiî, bir tahmin ve yakıştırmadan ibârettir.

12_{61} *küsgü yılın toḳuzunç aynıng on yangıta*
körkle tangsuḳ taydu kidini kav lınḫuata

dediğine ve sonunda da *bitidim* ile adını yazdığına göre, yukarıdaki iki mısrâda eserin yazıldığı tarih kaydedilmiş olmalıdır. İlk mısrâda türklerin kullandığı 12-lik devre

kaydı aşağıda bunu devrin sülâlesine bağlayan tâbirler yazılmış olacaktır. Husûsî bilgiye ihtiyac gösteren bu takvim meselesini burada tam olarak çözmek imkânı bulunamamıştır.

taydu kidini kav lınhua terkibindeki ayrı tâbirlerin diger türkçe metinlerdeki benzerleri için krş. A. von Gabain, *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsangs* (*SPAW*, 1935, Berlin, 1935), I, 2 not: *tayto* < çin. *Tai-T'ang*, yâni bir sülâle olup, 618—907 yıllarında hüküm sürmüştür. Hüen-Tsang 'ın çalışma zamanına tesâdüf eden hükümdarlar şunlardır: Kao-tsu (*Wu-te*), 618—626; T'ai-tsung (*Tschên-kuan*) = büyük Li Schï-min, 627—649 ve Kao-tsung (*Yung-huei*, *Hien-k'ing* v. b.), 650—683.

13_6 *yatvısınça tikvisinçe* bk. 3_7 not.

13_5 *on sıngar üç ödki;* bu terkipte tek misâl olan *on sıngar* daha umûmî olan *ontın sıngar* (bk. fihrist) veya *ontın sıngarkı* yerine yazılmış olacaktır.

13_7 *yaba*, bk. 11_{55} not.

13_8 *yükünmek kıl-; -mek* + *kıl-* terkibi pek tesâdüf edilmeyen bir şekil olup, fiil şekilleri hakkındaki bilgimizi tamamlamak için, bunun ve benzerlerinin ayrıca araştırılması lâzımdır (krş. not 13_{174}).

13_9 *koġ*, zerre, toz (bk. bir de 13_{104}, *k. uçınta* 21_2, *k. sanınça* 13_9, *k.-lar sanınça* 16_2 ve *k.-ı sanınça* 16_{71}); krş. *Altt. Grm. koġ* (*koḳ*), Atom; *Usp.*, *koḳ*, toprak, toz; U IV, A 254: *prmanu koġ kıçmık sanı*, "en küçük zerre sayısı" (skr. *parmānu* = *koġ*=*kıçmık*) ve bundan Kâşgarî *koġ* "göze veya yemeğe düşen çör-çöp, pislik."

13_{16} *anuḍara* < skr. *anuttara*, unsurpassed, unexcelled, supreme (Soothill-Hodous, 377 a); having no superior, heighest, supreme (Edgerton, 27). Krş. U II, 39_{101}: *özeliksiz köni tüz tuymak burkan* "anutara-samyak Buddha-sambodhi" ve TTT VI, 305: *tözkerinçsiz burkan kutı* = çin. *anuttara-samyak-sambodhi* (bk. TTT X, 15, not 96).

13_{19} *kkir kaçkaç*, bk. Kâşgarî, *kakaç* "kir, pas, bulaşık" (*ton kakaç boldı* "elbise kirlendi") ve *kaçaç* "kir" (*ton kaçaç boldı* "elbise kirlendi"), buna bir de şu izah eklenmiştir: ç harfi *k*'d ançevrilmiştir; aslı *kaçaç* 'tır. — Metinde *kir* sözü ile desteklenen *kakaç* da Kâşgarî'dekinin aynı olacaktır.

13_{19} *kintsü münlüg yazuklar; mün* ve *yazuk* sözleri aynı veya birbirine yakın mânalara geldiğine göre, baştaki kelimenin de aynı mânaya gelen yabancı bir söz olduğu düşünülebilir. *mün* için krş. bir de *mün kadag*. — Kâşgarî, *mün* "ayıp, hastalık".

13_{21} *budgıl* (bir de 13_{187} ve 16_{95}) < skr. *pudgala*, an affectionate being, one who enters several paths (of transmigration). A general term for all human beings as subject to metempsychosis (Eitel, 98); person, man, creature, soul (Edgerton, 347); that which has (handsome) form, body, soul, personel identity (Soothill-Hodous, 370 b, 412 a).

13_{21} *budkerlig, bütker-* (tamamlamak, sona erdirmek) *-il-* (tamamlanılmak, sona erdirilmek) *-i-g* (tamamlanılmış, sona erdirilmiş). Krş. Radloff, *bütker-* (Çağ.) ve *bütkez-* (Tar.) "bitirmek. tamamlamak, sona erdirmek mahvetmek".

13_{26} *yintip* "arayıp"; bk. Kâşgarî, *yind-* "sormak, aramak", *yindür-* "kayıbı arattırmak"; krş. *yentikle- cıntıkle-* (Kazan).

13_{30} *oġraġıġ turġur-* ("niyet etmek") *oġra-ġ-ı-ġ turġur-*; bk. Kâşgarî, *oġraġ* "niyet, kurma; kasd" ve *oġra-, oġral-, oġraş- oġrat-* ve *oġramsın-*.

13_{37} *içirḍi* ve 13_{38}: *taşırḍı* (krş. *Alt. Grm. taşdırtı* "dışarıda, dışardan"; bu şekil diğer benzerlerinin te'siri ile meydana gelmiş olacaktır; bk. *kidirti* "arkadan", *öngdürti* "önden", *üstürdi* "yukarıdan"; *içkertin* şekli de, *astırtın* < *astırtı-n* gibi, *-n* vâsıta hâli eki ile yapılmış olabilir; bk. *tışkartın, yoḳartın* v. b.).

13_{42} *mançuşiri* < skr. *mañśuśrī*, wonderful lucky omen, wonderful virtue. A famous Bodhisattva now especially worshipped in Shansi. As regards the dogma of Mañjuśrī the Mahāyāna school treated it's the apotheosis of transcendental wisdom. A later monophysitic branch of the Mahāyāna school which asserts that all beings have one and the same nature with Buddha claimed Mañjuśrī as their founder. His most common titles are Mahāmati ("great wisdom") (Eitel 71 v. d.); *mañju* "beautiful", *śri*, good fortune, virtue, majesty, lord an epitet of a god (Soothill-Hodous, 153 a); name of a celebrated Bodhisattva (Edgerton, 414).

13_{44} *onunç buyan* (*buyan* için bk. fihrist); *buyan* = skr. *punya*, sevap, sevaplı iş, iyilik; türkçede *edgü ḳılınç* ile ifâde edilmektedir. — Burkancıların ahlâk kâideleri (*ḳılınç, ḳ. yolları* = skr. *śīla*) içinde *on edgü ḳılınç* ("on türlü iyi iş") 'ın yeri için bk. *Türkiyat* mecm., VII—VIII, (1942), s. 59. TTT VI, not 256 ve 271 'de *on edgü ḳılınç* veya *on edgü ḳılınçlıġ* = skr. *daśa kuśalāni* olarak düşünülmüştür. Edgerton, 188 'de *kuśala* tâbirini good in a moral sense olduğu ve *punya* 'nın müteradifi bulunduğu kayıtlıdır; krş. *kuśalapunya*, meritorious deed of virtue. — Burada *toḳuz türlüg iş* ve *onunç buyan* ile bunun sayısına temas edilmiş olabilir.

13_{51} *amıta-aba* < skr. *amitābha*, name of the Buddha who presides over the western paradise Sukhāvatī (lokadhātu), also known as *Amitāyu(s)*, Amitaprabha (Edgerton, 63); *Amitābha* boundless light (*amita, abida, Amitāya, Amitāyus, Amitarus*, boundles age, light (Eitel); *Amithāba* "dessen glanz unermesslich ist". Name eines Dhyāni-Buddha m Mahāyāna (Seidenstücker). — *Amitāyus* için bk. not 9_{65}.

Türkçe eserde, fakat bir skr. cümle içinde geçen *amita-baya* (verme hâlinde) = *Amitābha* (TTT VI A 61).

Aynı adın başka bir şekli olarak tesbit edilen *abıta* (*a. burḳan* $20_{27, 86}$ v. b. v. b.; 22_{31}, 23_{11}; *a. tengri burḳan*, $19_{7, 15}$) için bk. bir de TTT VII *abıta* = skr. *Amitābha;* U I 32 aş. *abıta atlıġ burḳan* "*Amitāyus*-Buddha".

13_{52} *sukavaḍı uluş* (bir de 16_{108}) < skr. *sukhāvatī* (bâzan *lokadhātu* ile birlikte kullanılır), the world of Amithāba or Amitāyuś from which Avalokiteśvara also comes; *sukhākarā*, ep. of *sukhāvatī*, causing bliss (Edgerton, 597).

13_{58} *mantal* < skr. *maṇḍala*, spot of ground maked out and ceremonially prepared (Edgerton, 415): a circle, globe, wheel, ring, a magic circle, altar on which Buddhas are placed (Soothill-Hodous, 352b). — Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. U II, 47_{74} *törtkil mantal* "dört köşeli *maṇḍala*", TTT VII 25_{27}: *şanda mandal*, 28_{35}: *oḍ mandal*; TTT V A 19 not: *mantal kıl-*.

13_{60} *vyakrit* < skr. *vyākrtī*, prediction of future enlightenment for a Bodhisattva = *vyākarana*, prophecy, prediction, recorded only of a prediction that someone will attain perfect enlightenment (Edgerton, 517); mystical utterance (Hume). — Türkçede kullanılışı için bk. U II 39_{100}: *ol tınlıġıġ inçip alku ançulayu kelmişler öze viyakrit kılılmış erip* ve 46_{66}: *alku ançulayu kelmişlertin yime viyakrit alkışıġ bulmakı bolur.*

13_{62} *rıdı* (*-a-* ile de okunabilirdi) < skr. *rddhi*, supernatural or magic power (Edgerton, 151): magic power exempting the body from physical limitations (Soothill-Hodous, 211a). — Krş. TTT VIII A 7: *yarım ülüş rddhi öze* (ve C 20).

13_{66} *ayas* (*kök ayaznıng kün ayı teg*) ve 22_{17} *ayazka yağızka tayaklıġ*. — Kâşgarî 'de *ayas kök* "açık hava" ve Radloff, *ayas* (Alt. Tel. Şor. Leb. Sag. Koyb. Küer. Kar. Bar.) "açık, aydın, bulutsuz" (*ayas kün*), (Çağ) "serin, soğuk" ve *ayaz* "mehtap, açık, aydın"; *ayaz kün* (Kazan) "iyi, açık hava"; *ayaz* (Kazak. Krm. Osm.) "serin, açık hava". — İkinci misâldeki *ayazka yağızka* "yere göğe" bu tâbirlerin, mâna bakımından, daha değişik kullanıldığını göstermektedir. Kâşgarî 'de *yağız* 'ın yalnız renk için kullanıldığı anlaşılıyor.

13_{67} *sim* < skr. *sīmā*, a boundary, a separate dwelling or dewellings (for monks and or visitors); krş. Edgerton, 596: *sīmā, sīmātikrāntika, sīmābandha, sīmāvati.* — Türkçedeki misâlleri için bk. TTT V A 63: *bulung sayu sekiz sim küzetgüçi tengriler* "her köşede (yâni sekiz cihetin her birinde) hududu bekleyen tanrılar".

13_{69} *ḳorum* (mısrâ başı kafiyesi olduğundan, kelimenin ilk sesi kat'îdir; sonu *-m* 'ye benziyor, ortadaki ünsüz de *-ç-* 'den çok *-r-* 'ye yakındır) kelimesinin burada, *telim, erüş* v. b. gibi, *öküş* 'ün müterâdifi olması beklenirdi. *ḳoru-m* ("himâye") düşünülebilir. Kâşgarî ve Radloff 'ta bulunan *ḳorum* (kaya ve bununla ilgili mânalarda) buraya uygun düşmüyor.

13_{71} *ḳorı-* (*ḳorıyu kiḍer-* ve 13_{72} *ḳorılmaḳsız çın mengi*); bu fiil aynı şekilde *ḳurı-*da okunabilir. Ben her iki yerde de, büyük tereddütle, bunları "korumak" ve "korunmak" mânası ile aldım. İkinci misâlde belki "eksilmeyen, azalmayan" mânası daha uygun düşerdi: fakat ilk misâlde, geçişsiz ve geçişli iki fiilin yan-yana bulunması pek uygun olmazdı: "eksilerek, azalarak gidermek". Bu sonuncu mânada kullanılan *ḳora-* fiili için bk. $35_{42, 43, 51}$.

13_{75} *kavşatılmış* "(etrafına) toplanmış", (etrafını) çeviren veya (etrafı) çevrilmiş cemâat arasında". Krş. *Altt. Grm.*, *kavşadıl-* "birleşmiş olmak", *kavşat-* "çevirmek" ve bir de *kavzadıl-* "çevrilmek"; Kâşgarî, *kapsa-* "etrafını sarmak, kaplamak" ve Radloff, *kapsa-* (Tar. Tob. Çağ.) "çevirmek", *kapsat-* ve *kapsal-*.

13_{75} *bodımant* (*orun*) < skr. *bodhi-manda*, plattform, terrace or seat of enlightenment (name of the spot under the bodhitree on which the Buddha sat when he became enlightened) (Edgerton, 402); the bodhi-site, or plat or seat which raised itself wher Śākyamuni attained Buddhahood (Soothill-Hodous, 389a). — Türkçede kullanılışı için bk. U II 36_{40}: *bu darnının küçi küsüni öze bodımant nomluġ orunka teggınçe* ... "bu tılısım sâyesinde, bodhimanda töre yerine ulaşıncaya kadar...".

13_{90} *çadı-sımarı* < skr. *jātismara* ; krş. *jāti*, birth, rebirth, life, the living (Soothill-Hodous, 166 a, 195 b, 463 b) ve *smara*, recollection, remembrance (*ayn. esr.*, 323b);— *smaranika* (*smarana* + *ika*), charged with reminding (of ...) (Edgerton, 614). — W. Radloff, *Tişastvustik* (*Bibl. Buddhica*, XII, 1910)'e ilâve edilen notlarda A. von Staël-Holstein (s. 136), *çatısmarı* = brâhmî *catismāre* = eski hind. *jātismara* olarak tesbit ettikten sonra, metinde geçen yerine işâretle (48a aş. bk.), şöyle demektedir: "einer, dessen Erinnerung sich auch auf seine früheren Existenzen erstreckt". — Metindeki yeri için bk. *Tişast.*, 48 a: ... *ol kişi bir otuz katın aşnularta toġumın ödeçi çadısmarı bolur* "... o kişi yirmi bir defasına kadar daha önceki doğumlarını hatırlayanlardan, *jātismara*, olur" (Radloff'un tercümesi ve notu, A. v. Staël-Holstein'in notundan sonra tashih edilmiş olmalı idi). — Bk. bir de U II, 72_4: *sekiz tümen tört ming koldı kalplarta ajun ajun sayu toġumın öteçi çatısmarı bolġay* "seksen dört bin *koti kalpa*'larda her âlemdeki doğumunu hatırlayanlardan, *jātismara*, olur". — Manzûm metinde de aynı mânaya kullanılmıştır; 13_{90}: *çadı-sımarı bolġalı up*" *jātismara* (eski doğumlarını hatırlayanlardan) olmağa muktedir olup"; burada *up* < *u-p* ; *u-* "muktedir olmak" (bundan *u-ġan* "kadir, muktedir"; daha sonra, tanrının adlarından biri olması dolayısı ile, tanrı mefhûmunu ifâde etmek için kullanılmıştır).

13_{91} *çandik çalpaḳ ev* ; *çandik* (mısrâ-başı kafiyesinden dolayı ilk hecenin *ça-* olması ve son hecenin *-k*'den dolayı ince okunması, bu sözün türkçe olmadığına delâlet eder) için bk. *chanda*, desire, passion; *chandika* (*chanda* + *ika*), desirous (Edgerton, 234, 235; krş. bir de *chandikā*, small door, watcher, 234). — *çalpaḳ* için bk. Kâşgarî, *çalpaḳ* "kir, pislik", *ç. ış* "karışık iş"; Radloff, *çalpaḳ* ve *çalpuḳ* (Çağ.) "eine nasse schmutzige Stelle" (ıslak ve kirli yer); bu mânalar 4. mısrâdaki *çamsız arıġ kirsiz münsüz* tâbirleri ile de desteklenmektedir.

13_{94} *kumbandı* < skr. *kumbhānda* (dişisi: *kumbhāndī*), a species of monstrously deformed demons (Eitel, 59); a kind of evil spirit (Edgerton, 187) ; a demon shaped like a gourd, or pot; or with a scrotum like one (Soothill-Hodous, 419 a).

13_{101} *burun* (?), *buyun* (?), *buvt* (?); bunun *ertmiş*'in mukabili bir yabancı kelime olması da muhtemeldir. *öngre ertmiş* gibi bir terkip beklendiğinden, *burun ertmiş* terkibi hatıra gelmekle berâber, Kâşgarî'ce bilinmekte olan *burun* sözüne bu mâ-

nada eski metinlerde henüz tesâdüf edilmemektedir. Sözün *bu-* kısmı baş-kafiye ile teyit edilmiş bulunmaktadır.

13_{104} *bun* < orta iran. *būn* "temel, esas, zemin" (*Altt. Grm.*); metindeki *bun* orunı "temel yeri" olabileceği gibi, "temeli ve yeri" şeklinde, eşit mâna ifâde etmesi de mümkündür.

13_{110} *ḳımıraşur* < *ḳımır-a-ş-ur*; krş. Radloff, *ḳımra-* (Bar.) "(karınca gibi) kaynaşmak, zıplamak, sağa-sola koşuşmak"; *ḳıbra-* (Krg.); bir de *ḳıybra-* (Kız. Küer.) "harekette bulunmak", *ḳıybran-*, *ḳıybrat-* ve *ḳıymıra-* (Sag.) v. b.

13_{110} *ḳıdıya*; krş. Kâşgarî, *ḳıdıt-* "kenar diktirmek, kıyılatmak"; *ḳıdış-*. — Bu kökten *ḳıdıġ* "sınır, hudut" (*Index, Altt. Grm.* ve Çin.-uyg. lugat 11a) ve daha sonraları *ḳıyı* (C. C.) "sâhil, kenar" (Osm.) "çit, kenar". *ḳıyıġ* (Koyb. Sag.) "kenar, sâhil".

13_{111} *ḳırmalayur* < *ḳır-ma-la-y-ur*; bk. *ḳırmala-* (Osm.) "parçalamak" ve *ḳır-* (Kâşg.) "bir şeyi kökünden çıkarmak", (Alt. Tel.) "kırmak", (Tel.) "yok etmek, mahvetmek". — Manzum metindeki *ḳırmala-* fiili de yukarıdaki mânalara benzer bir mânada kullanılmış olmalıdır.

13_{112} *ḳınıġ*; krş. *ḳın-* (Şor. Sag.) "istemek, arzu etmek", (Küer.) "âşık olmak", (Osm.) "yanmak, tutuşmak, heyecanlanmak"; *ḳınū* (Tel. Bar.) "gayret, cehd", *ḳınūlū* (Bar.) "gayretli, çalışkan" ve *ḳınış* (Şor.) "istek, arzu". — Kâşgarî, *ḳınış-* "istekle işe koyulmak". — Eski türkçe metinlerdeki kullanılışı için bk. *ḳındur-* "bir şeye karşı istekli, arzulu olmak" (TTT V B 19) (krş. Radloff (Osm.) *ḳındır-*, *ḳındırıl-*, *ḳındırış-*); bir de *Altt. Yaruk*, 615_6 ve 617_{23}: *yiti ḳınıġ* (her iki yerde de aynı mâna ifâde edilmiş olacaktır).

13_{122} *bodıçıt* < skr. *bodhicitta*, though of enlightenment, the mental attitude which aspires to Buddhahood or Bodhisattvahood (Edgerton, 402); the enlightened mind (Soothill-Hodous, 297a). — Buradaki misâlleri için bk. fihrist.

13_{127} *yürek bağır üşülgü*; aynı mefhûmu ifâde etmek üzere, bunların birlikte veya ayrı-ayrı kullanılışı için bk. Kâşgari, I, 41_{17} (dörtlükte): *emdi yürek yırtılur* "şimdi yürek yırtılır (parçalanır)", II, 144_7 (beyitte): *öpke yürek ḳaġrulur* "ciğer, yürek kavrulur", III, 33_{15} (dörtlükte): *yardı mening yürek* "benim yüreğim parçalandı (kalbim yarıldı)" ve I, 272_{16} (dörtlükte): *bağ'ım başın ḳartadım* "bağrımın yarasını deştim", III, 85_1 (dörtlükte): *bağrım başın emledi* "bağrımın yarasını tedâvî etti", III, 255_{24} (atalar sözünde): *yazıda böri ulısa, evde it bağrı tartışur* "kırda kurt ulusa, evde köpeğin bağrı sızlar". Krş. bir de *bağır-sa-ḳ* "merhametli".

13_{125} *yüserü* (*yüz-e-r-ü*) *talıḳıp*; *talıḳ-* için bk. Kâşgarî, *talḳıl-* "itilmek, kakılmak, def'edilmek"; *talḳış-* "düşmek ve bükmekte yardım etmek"; *talḳıt-* "işi geciktirmek, yükü çarpıtmak, çarpık yapmak"; *talḳıġ* "işleri sürüncemede bırakma, dağların çatıştığı yer".

13_{136} *oḍun nışvanı; Index*'te *odun* "sündig" (*nızvanılar*). TTT VI 119 'da geçen (*çası savlıġ, ootun savlıġ, sarsıġ savlıġ* "wer Verleumdungen ausstösst, freche und grobe Worte redet") *ootun* kelimesinin imlâsı münasebeti ile ilâve edilen notta, burada iki kelime bahis mevzuu ise, *otun, odun* "günahlı" ile *ootun* "küstah" kelimelerini birbirinden ayırt etmek için böyle yazılmış olması ihtimâli üzerinde durulmuştur. *Altt. Grm.* 'te bunlar *otun, ootun, odun* (*u*?) "günahlı, küstah" şeklinde, bir arada gösterilmektedir. Bâzı kelimelerin yazılışında ısrarla devam edilen hususların imlâ dışında da bir mâna ifâde etmek ihtimâlleri dikkatle tâkip edilmeğe değer.

13_{137} *ölmigü azlanu; azlanu* < *az-la-n-u, azlan-* "azımsamak, az görmek" (Kâşgarî). *ölmigü, ülmigü* (*-i-*, bir az zorlamak şartı ile, *-e-* de okunabilir) sözleri için şekil bakımından, bk. TTT II A 94 not. Burada *ermegü* ("tembel") ve *ermegür-* ("tembel olmak") şekillerinin, **ere-*, **eri-* fiilinden *-m* ile isim yapılmak ve bunu tekrar *-e* ile fiilleştirmek suretiyle meydana gelmiş olduğu ifâde edilmektedir: *erim-e-gü* ve *eri-m-e-gü-r-;* buna kıyasla burada da *öl-*, **ül-* kökünden *-m* ile bir isim şekli ve bundan *-i* ile tekrar bir fiil şekli düşünülebilir: *öl-ü-m-i-gü* veya *ül-ü-m-i-gü.*

13_{143} *abıpıray* < skr. *abhiprāya*, difference, intention (bk. bir de *abhipriya*, quite agreeable) (Edgerton, 54). — Krş. TTT VIII, A 45: *yazuḳlar kşantı ḳılsar arır tep abıpray ol* "günahlar affa mazhar olursa, temizlenir; bunun mânası budur" ve A 46: *dyanda ülülüg* (?) *ḳıltaçı yarımda ḳıltaçı tep abıpray ol* "istiğrakta ölçü tutan, yarısını yapandır; bunun mânası budur".

Bk. bir de L 74: *tuyunmış tınlıġlar ınçe tip sözleyürler ... bolmaz erür tip. munung abıpırayı erser mundaġ tip körkitmek erür ...* "aslına vâkıf olan canlılar şöyle derler... ... olmazdı; bunun mânası ise, şöyledir....".

Metinde *abıpıray yolın azıp angḳaru umadın* ("mâna [gâye, maksad] yolunu şaşırıp [yanılıp], anlayamadan") denilmekte ve kelimenin ifâde ettiği mefhûm bir az daha açıklanmaktadır.

13_{143} *angḳaru umatın* "anlamağa muvaffak (muktedir) olmadan"; *angḳaru* < *ang-ı-ḳ-ar-u*, krş. *angla-* "anlamak".

13_{171} *aryasang* (bk. not 11_{115}) *öze yaratılmış takşıt*; metinde kelimenin *-ya-* hecesi pek açık değildir ve *-t-* şeklinde de okunabilir. Yukarıda işâret edilen notta bu kelime bir skr. tâbir (*ārya-sangha*) olup, türkçede *tüzün ḳuvraġ* ile karşılanmaktadır. Fakat burkancıların mühim şahsiyetlerinden biri de bu adı taşımaktadır. (Krş. Soothill-Hodous, 285 b: *Asanga, Āryāsanga*, unattached, free; lived "a thousand years after the Nirvāna", probably the fourth century A.D., said to be the eldest brother of Vasubandhu, whom he converted to Mahāyāna). Unvan mâhiyetinde olan bu isimlerin başka kimselere verilmiş olması ihtimâli de göz önünde tutulmalıdır.

13_{174} *evirmek ḳıl-*, evirmek, çevirmek, uğraşmak v. b. mânalarda ve çok defa *tevür-* ile birlikte kullanılan bu fiilin *-mek* şeklinin *ḳıl-* ile bir arada bulunmasına pek tesâdüf edilmez (bk. not 13_8).

13_{184} *kinetmetin oġatmıtın* (bk. not 7_{133}).

13_{195} *özlüglerning aşayınga udu iyin evrilip; aşay* için bk. skr. *āśaya*, mental disposition, intent (Edgerton, 109); disposition, mind; pleased to, desire to, pleasure (Soothill-Hodous, 285 a).

13_{199} *tayşıng* (bir de 19_{12}) < çin. *tay-shêng* = skr. *mahāyāna;* türkçesi olan *uluġ kölüngü* için bk. fihrist ve not 9_{64}. Kelime araştırmalarının tarihi için mühim olan kayıtlardan biri için bk. U I, 10—16.

14_5 *pramanu (burḳanlarnıng uluşınıng p.-sı —bolsar neçe ança sanlıġ uluş sayu;* yâni ... *pramanusı neçe bolsar ança sanlıġ* ...) < skr. *paramāṇu* "en küçük parça, zerre, atom" ; krş. *paramāṇurajaḥpraveśa,* (following) the entrance (penetration) into ultimate atom-dust (Edgerton, 319).

Türkçe metinde kullanılışı için bk. U IV, A 253: *birük yaġız yir arḳasıntaḳı toprakınıng prmanu ḳoġ ḳıçmıḳ sanı neçe erser ... etüzinteki bir evin tüsinge yime ada tuda tegürgeli uġuluġ ermezler* "eger kara yerin üstündeki toprağın en küçük zerrelerinin... sayısı kadar (şeytanlar mevcut olsa bile)... vücûdundaki bir kılına dahi zarar getirmeğe muktedir olmazlar".

14_{10} *badıl öküş;* burada *badıl* veya *batıl* kendisinden sonra gelen kelimeyi kuvvetlendiren bir unsur olacaktır; bu düşünce ile tercümede *pek* ile karşılanmıştır.

14_{22} *torta yigi üç erdinig umuġ tut-* "her şeyin üstünü olan üç cevheri ümid, melce edinmek"; kelimenin sonundaki ek *-ta* çıkma hâline delâlet eder; *tor, tur* şimdilik meydanda görünmemektedir.

14_{26} *küdenleyü,* krş. not 10_{274}.

14_{31} *bıratya* (veya *pıratya*) *-şiri; bıratya* < skr. *pratyaya,* kelime mânası ve burkancılıktaki yeri için bk. not 12_{23}. — Burada, *şiri* < skr. *śrī* unvanı ile birlikte, bir şahıs ismi, bu manzum parçayı kaleme alan bir şâir ismi olarak geçmektedir. Tâbirin unvanla birlikte kullanılması için bk. *pratyaya-buddha,* one who becomes a Buddha by (understanding of) causes (Edgerton, 375: *pratyaya,* 3.).

15_2 *ḳopı arıġ; ḳopı* < *ḳop-ı,* iyelik ekinin bu şekilde kullanılmasına başka misâllerde de tesâdüf edilmektedir; msl. bk. *tolpı* (*tolp-ı*) *tüzün,* not 9_5. Bunu tâkip eden mısrâda kelimenin en çok geçen terkibi bulunmaktadır: *ḳoptın sıngar.* — *ḳopı* burada "tam, tamâmen, her bakımdan, her şeyi, her hareketi" ve benzer mânalarda kullanılmış olacaktır.

15_{10} *bir,* bu kelime, uygun bir mâna ile tesbit edilebildiği takdirde, *bar* şeklinde de okunabilir.

15_{11} *ayaġuluġ burḳan-nıng-lı ikegününg;* dörtlüğün bu mısraında bir istinsah yanlışı olmalıdır. *burḳan-nıng-lı* da eklerin sırası, eger gerçekte yazılmış ise, yanlıştır; *-lı* tasrif ekinden önce gelir. Daha mühim bir eksiklik de *-lı* ekinin yalnız bulunmasıdır.

Bilindiği gibi, bu ek cümle içinde çift kullanıldığı vakit ancak bir mâna ifâde eder. İkinci mısraın sonundaki *ikegü* burada *tüzünüm* ile *burḳan*'a işâret eder ve dördüncü mısrâdaki *ay tengrili* ve *aydınglı* tâbirleri de bu ikiliği destekler.

Burada *-lı* yerine *-lar* ekinin bulunması ihtimâli üzerinde de durulabilirdi. Bu takdirde *tüzünüm-nüng* ile *burḳanlarnıng* 4. mısrâdaki *-li*, *-lı* için kâfi gelirdi. Fakat bununla da karışıklık ortadan kalkmış olmuyor. *-lar* ekinin yeri yanlış olacağı gibi, yazılış şekli de buna uygun düşmeyecektir.

15_{14} *ösen* (*ü-*, *-ṣ-*, *-k?*) *sısan* (*sisek?*). — *ıduḳ non-nung ö. s. töz-i tidmiş; ösen, öṣen, ösek, öṣek; özek* "bir şeyin içi, esâsı, direği"; *özen* "içi" (ağacın); fakat *sısan* v. b. için bu kadar tahminde bulunmak da güçtür; *śāsana* v. b. böyle bir kullanılışta pek beklenilmezdi.

15_{18} *bir key-ki-e* "bir defacık"; tercüme yakıştırmadır, fakat bu sözün buna benzer bir mâna ifâde etmiş olması gerekir. (18_{30}'da geçen *mung key ḳıl-*'ın bununla ilgisi yoktur; *key* [< çin. *k'ai* "keder"]'in mânası *mung* ile desteklenmektedir).

15_{20} *sıdıġ tanuḳla-; sıdı* < skr. *siddhi*, accomplishment, complete attainment, perfection, proof, truth, final emancipation, supreme felicity, magical or supernatuarl powers; *siddha(m)* v. *siddhi* (Soothill-Hodous, 350 a); ceremony successful, a term of the esoteric sect when prayer is answered (270 a).

15_{31} *adurmış* (*ay yutuztın a. teg erdükintin* "ay ve yıldızdan ayrılmış gibi olduğunuz için"). Bu şekle burada ilk defa tesâdüf edilmekte olup, daha çok bunun *adır-* şeklinin kullanıldığı müşâhede edilir (diger şekilleri için bk. *adırıl-*, *adrıl-*, *ardırtı*, *adırtlığ*, *adırtla-* v. b.). Bu kök ile ilgili en çok geçen söz de *adruḳ* (burada 23 yerde) tâbiridir.

L 3_{11}'de bunun değişik şekli için bk. *atrunu bar-* (*bu oḳ köngülni tuysar ...süzülmekte ulatı edgü nomlar öze atrunu barıp... nırvanḳa kirürler* "eger [insanlar] bu aynı gönülü duyarlarsa [ona nüfuz ederlerse], durulma ve diger iyi tasavvurlar ile [bağlarından] gittikçe ayrılarak...*nirvāna*'ya girerler")ve TTT V B 67'de: *adrutaçı* ([*alku edgü nomlar*] ... *dyandan üsteldeçi, bilge biligdin adrutaçı* ... *erür* ["bütün iyi töreler] istiğrakla çoğalır, hikmet ile ayrılırlar") ile 75—77'de: *adrudaçı* (*bilge biligdin adrudaçı tip timeki erser, bilge bilig* ... *adırtlap* ... *edgüg alar için* "hikmetle ayrılması demek, hikmetin ... ayırt edip, ... iyiyi alması demektir").

adru- şeklinin anlaşılması kolay olmadığı içindir ki, müellifler notta (TTT V B 67) ayrıca bunun üzerinde durmuşlar ve *adrutaçı* ile *adrudaçı* şekillerinin *adrutdaçı* yerine kullanılmış olması ihtimâli üzerinde durmuşlar ve benzer bir inkişaf olarak, *beküdeçi* şekline (*bekütdeçi* yerine) işâret etmişlerdir (bu tasavvur edilen şekillerin, metinlerde mevcut imiş gibi, fihriste alınmış olması insanı şaşırtabilir).

Altt. Grm.'teki *adru-* ("seçmek"), yerine işâret edilmediğinden, metin içinde kontrol edilememektedir. Yukarıdaki misâllerde müelliflerin tahmin ettikleri *t*'yi icap ettiren bir sebep mevcut olmadığı gibi, metnin gelişine göre de, aslındaki şekillerin doğruluğundan şüphe edecek bir cihet yoktur.

Kelimenin inkişâfını **ad-ı-r-* (krş. *adın*) şeklinde düşünecek olursak, bunun bâzı hâllerde, vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi ile, *adrı-* ve bilhassa *adruk* v. b. şekillerin te'siri ile de *adru-* şeklinin meydana gelmiş olmasını tasavvur edebiliriz.

15_{33} *kögülür siz ; kögül-* < *kög-ü-l-? ; -g-, -k-* ve *-ö-, -ü-* dışında, kelime açık, okunaklı şekilde yazılmıştır. Eski metinlerde, şekil bakımından, buna benzer başka bir söze tesâdüf edilmemiştir; en yakını olan *kögür-* (*-ü-* ve *-k-*) sözünün de metin içindeki yeri sarih değildir; "hazırlamak, yaymak, tevzi etmek" v. b. şeklinde tereddütlü tercümelerinden de bir neticeye ulaşmak güçtür. — Ben burada mtenin gelişine göre, sırf tercüme etmiş olmak için, bu sözü "övülmek" ile karşılamış bulunuyorum.

15_{35} *üsdeng* < *üst-e-ng* şeklinde tasavvur ve "üstün" olarak tercüme edilebilir. Eski metinlerde az tesâdüf edildiği için (burada ilk defa karşımıza çıkmaktadır), kelimenin şekil ve mânasını cümle içinde kontrol etmek mümkün olmamıştır.

Kutadgu Bilig 'de aynı şekilde yazılmakta olan bir sözün metin içindeki yeri için bk.

1796 : *uzun kiç yaşasu bu üsteng elig* "bu üstün el uzun ömürlü olsun".

2269 : *yağıka tuçı bolsu üsteng elig* "düşmana karşı her vakit üstün ol".

5481 : *ḳalı ḳolsa sen tutçı üsteng elig* "eğer sen her vakit üstün olmak istersen".

3150 : *meningde yüz üsteng anıng erdemi* "onun fazileti benimkinden yüz misli fazladır".

2357 : *ḳayusı saḳ erse ol üsteng bolur* "harpta kim ihtiyatlı davranırsa, o gâlip gelir".

Kırgız lugatinde bununla ilgili söz için bk. *üstöm* (< *üstem*) "hâkim, yüksek", *üstöm kel-* "üstün gelmek". — "Kanal, büyük kanal" mânasına gelen benzeri için bk. Radloff *östeñ* (Tar.), *östön* (Krg.), *östen* (Çag.).

15_{39} *ḳar ḳıraġu salḳım suvı erür erser ;* burada *erür* < *erü-r* olmalıdır (krş. Kâşgarî, *eri-* ve *erü-* ; bir taraftan *erü-ş-, erü-t-* ve diger taraftan *ergür-* < *eri-g-ür*). Buna göre, bu "erimek" fiili kendisinden önceki sözler ile ilgili olmalıdır: *ḳar, ḳıraġu* ve *salḳım*. Bunlardan ilk ikisi eriyen madde olduğundan, bir mesele yok; fakat *salḳım* sözünün bunlar arasındaki yeri ayrıca izaha muhtac bulunmaktadır. Anlaşıldığına göre, bu kelime şimdiye kadar yalnız bir defa geçmiştir; bk. H I, 178: ... *ḳaç ḳuruġ sirini bışurup bir kiçe taştın salḳımḳa tegürüp ikinti kün alıp otḳa küyürüp kül ḳılıp* "...bir kaç kuru siriyi pişirip, bir geçe dışarda *salḳım* 'a mâruz bırakarak, ertesi gün alıp ateşte yakıp, kül yapıp...". O zaman da bu pek iyi anlaşılmayan kelime hakkında notta şu kayıt konmuştur: "*salḳım* her hâlde *salḳın* yerine kullanılmıştır" ve te'yit için de "krş. *usḳun* ve *usḳum*" ibâresi eklenmiştir. *salḳın* (Alt. Tel. Kom.), "kuvvetli rüzgâr", (Kazak.) "hafif rüzgâr", (Kazan) "soğuk" ve (Osm.) "rutûbetli soğuk" ve bunun şive durumlarına göre *salġın* ve bunlardan genişletilmiş diger şekilleri. Yukarıdaki eski türkçe misâlde "bir geçe dışarıda soğukta veya rüzgârda" bırakılması metne uygun gelmiş ise de, burada *ḳar* ve *ḳıraġu* yanında bilhassa erimek fiili ile birlikte bulununca, kelime için başka bir mâna aranması gerekir. Türkçede *salḳı-* ("sarkmak, salınmak") fiilinden *-m* ile yapılmış bir isim mevcuttur ve Ş. Sâmî bunun şu mânalarını kaydeder: 1. üzüm ve hurma gibi, bir çoğu bir sapta bulunan meyve; üzüm, hurma salkımı, bir salkım üzüm; 2. salkım şeklinde duran şey: salkım-salkım sarkıyordu; bundan: salkım saç, salkım ateş, salkım söğüt, salkım saçak, salkım küpe, salkım ağacı, sarı salkım.

Bu durum karşısında, kelimenin daha yakından anlaşılmasına yarayacak yeni metinlerin bulunmasını bekleyerek, şimdilik bu sözün burada *salkım* hâlinde sarkmış olan b u z a delâlet ettiği, bir teselli olarak, kabûl edilebilir.

15_{40} *ḳamaġ ḳadġu nızvanılar terz süzekler* "bütün kaygılar, iptilâlar ve ters hastalıklar (?)". — *süzek* sözüne, benim bildiğime göre, eski türkçe metinlerde rastlanmamıştır. Radloff, *süzek* (Çağ. OT) "bel-soğukluğu", *sözük* (Kazak.) "ateşli sıtma", (Kırg.) "uzun süren hastalık" ve bundan *süzökte-* (< *süzek-le-*). — Anad. metinlerindeki *süzek* "süzgeç" *süz-ek* (< *süz-gek*) 'ten gelmektedir.

süzek gerçekte her hangi bir hastalığa delâlet ediyorsa, *ters* sözünün bizim bildiğimiz mânasının hudûdunu genişletmemiz icap eder.

15_{42} *munuḳ* < *mun-uḳ* ; krş. TTT VI 215: *ersük kişi teg tene muna yorıyur* "sarhoş kişi gibi, başı-boş dolaşır"; Kâşgarî, *mun-* "saçmalamak" ve *munduz* "budala, alık", *m. akın* "ansızın gelen sel". Bk. bir de *Man. L.-Beichtsp*, s. 180: *azmış munmış* (Man. III, 29, nr. 12) ve *muntur-* (göst. yer.).

15_{53} *anaçım-a*, 10_{263}: *ataçım* ve *ḳangıçıma* ; *ana-ç*, *ata-ç* ve *ḳang-ı-ç* 'ın bilhassa nidâ ve hitap şekilleri ile bu devirde henüz canlı şekilde kullanılmış olduğu görülüyor (bk. *Altt. Grm.*, 44); fakat krş. Kâşgarî *ataç oġul* "büyüklük gösteren çocuk" ve *anaç* "küçükken büyük bir anlayış gösteren kız; anacık"; krş. Kazan türkçesinde *eteç* (< *ataç*) "horoz" cenup şivesinde *babaç* "hindi".

15_{63} *tiḍrüm tering* ; aynı terkip için bk. TTT VI, not 386: *köni ö... tetrüm tering yörüglüg tayşıng nom* (s. 48'de satır altı 383 nüsha farklarındaki *tütrüm* her hâlde yanlış olacak) "doğru, *ö*... derin (eş-siz) mânalı Mahâyâna töre". — *titrüm* sözü "derin" kelimesinin ya müterâdifi veya teyit edici bir sıfatı olacaktır. —*tiḍrüm*, *tetrüm* (*Altt. Grm.*) ve *tütrüm* (*Altt. Yar.*, 87_{20}, 88_{16}, 371_3) şekillerini bir araya getirmekten başka, bu hususta TTT V B18 notta söylenenlere bir şey ilâve etmek durumunda değiliz.

15_{79} *pedek*, *padak*? (... *uşik ekşer padak öze... ögdi şlok ötün-*) < skr. *pādaka* "dörtlüğün bir mısraı (*Index*); krş. *padaka*, *versed in the padapāṭha* (Edgerton, 137) ve *pāṭha*, *pāṭhaka*, read, recite, intone chant, hymns in praise of Buddha (Soothill-Hodous, 323a). — Umûmiyetle *pdak* şeklinde yazılan bu sözün türkçe metinlerdeki yeri için bk. U I, 34_{17} v. d.: *bu darnı erser abişik ḳılmaḳlıġ pdek ol ... işig küdügüg utġurak bütürdeçi pdek ol köni kirtü pedek ol ezüksüz igidsiz pdek ol* ("bu tılsım ise, *abhişeka* [takdis] etme beytidir ... işi gücü iyice tamamlayıcı beyittir, doğru-dürüst beyittir, yalansız-yanlışsız beyittir"); U III, 29_{16}: *bir pdakça tenglig nom* ("bir beyit kadar töre"), 30_{32}: *bir pdaklig nomluġ erdini* ("bir beyit töre cevher"). — Manzum metinde, *usik*, *ekşer*, *padak* şeklinde yan-yana sıralanmak suretiyle, bu söz daha yakından tasrih edilmiş bulunmaktadır.

15_{87} *nagarçunı* (*bakşı*) < *Nāgārjuna*, name of a teacher (Edgerton, 292); N. counted is the second patriarch of the Pure-Land-sect (Soothill-Hodous, 287b); the

founding of the esoteric sect is attributed to Vairocana, through the imaginary Bodhisattva Vajrasattva, then through Nāgāryuna to Vajramati and to Amoghavajra, ca A.D. 733 (333a).—A native of Westeru India who lived as an hermit under an Arguna tree, whence he derived his name. Converted by Kapimala he caboured in Southern India as the 14 th patriarch, distinguishing himself especially in disputations with heretics by his dialectic subtilties. He is the chief representative if not originator of the Mahāyāna school, the greatest philosopher of the Buddhists and as such styled "one of the 4 suns which illumine the world" (Eitel, 79 v. d.).

15_{88} *arya-bas* < skr. *āryabhāṣā*, sacred speech, lanuage, words, or sayings; sanskritt (Soothill-Hodous, 411a).

15_{88} *nirvikalpa* < skr. *nirvikalpa*, passionless, the mind free from particularization, the absolute dharma (Soothill-Hodous, 378 a); *nirvikalpayati*, makes free from uncertainity (or false discrimination) (Edgerton, 304).

15_{93} *ilip tarḍıp ki-e biti-* "ancak iliştirip-çekerek yazmak" *il-* ve *tart-* fiilleri müterâdif mânalara kullanılmış olmalıdır. *-ki-e* (kalın kelimelerde *-kıya* < *-ḳına*) eki burada *tarḍıp* 'tan sonra geldiğine göre, eger müstensih yanılmamış ise, bu sözün ince okunması icap eder (*terḍip* ?); fakat krş. 7_{93} *ilişlig tartışlıġ*. — Benzer ifâdeler için krş. bir de *burḳ-şarḳ*, not 9, ve *türe-büke ḳıl-*, not 18_{27}.

16_{49} *aġtuḳ* ; Kâşgarî bu söz için şunları kaydetmektedir : *aġduḳ*, bozuk, belirsiz, değişik (trk. trc. I, 65); *a. kişi*, kim olduğu belli olmayan sıgıntı adam (I, 99) = *adġuḳ*; *aduḳ neng*, tanınmayan şey (I, 65); burada bu kelimenin aslının *aġduḳ* olduğu, bunun *anıng mengzi aġdı* ("onun rengi değişti")'den geldiği ve kolaylık için *-ġ-* nın altıldığı yazılıdır. — Kâşg. tercümesinde bir kaç *aġ-* fiilinin mânası bir araya getirilmiştir. Bunları şu şekilde toplayabiliriz : 1. çıkmak, aşmak, yükselmek, belirmek; 2. ağmak, meyletmek, dönmek; 3. değişmek, başkalaşmak, bozulmak. Eserde bu 3. mâna gurubuna uyan misâller şunlardır : I, 65_9 (misâli yukarıda), I, 173_{24} : *anıng yüzi aġdı*, onun rengi bozuldu. — *Kut. Bilig* 'de pek açık olmayan şu iki misâldeki *aġıt* bununla ilgili olabilir :

1233 : *nerek ḳaḍġurar sen nerek bu sıġıt*
bayat ḫukmi keldi sıġıtnı aġıt

("Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı emridir, ağlamağı bırak").

6312 : *negüke ulır sen negü bu sıġıt*
bu ḳılḳ eḍgü ermez munı sen aġıt

("Neye ağlayıp, feryad ediyorsun; bu şekilde hareket etmek iyi değildir; sen böyle yapma").

Buradaki "bırak" ve "yapma" şeklinde karşılanan *aġıt* sözü "değiştir, başka türlü hareket et" v. b. şeklinde de karşılanabilir. *Altt. Grm.* 'te *aġ-* "binmek, çıkmak yükselmek" mânası ile, fakat *aġduḳ* "fena" yahut "şahıs adı" şeklinde kayıtlıdır. Metindeki yerine işâret edilmemiş olduğu için, kontrolü mümkün olmamıştır.

Manzûm metindeki *ağtuḳ bolup isig öṣüm üzülgü tuṣta* mısraı "kendimden geçip, sıcak vücûdumdan ayrılacağım zaman" şeklinde tercüme edilirse, her iki eser birbirini desteklemiş olur kanâatindeyim.

16_{66} *kiliṣ* < skr. *kleśa*, temptation, the passions and delusions; infection, contamination, defilement; desire, detestatin, delusion (Soothill-Hudous, 406 a, 453 a); impurity, depravity (Edgrtm, 198). TTT VI, s. 88 de *nızvanı* (< sogd. *nyzβ'n-*) = skr. *kleśa* olduğu kayıtlıdır ki, bu takdirde burada *kiliṣa* yanındaki *nızvanı* aynı zamanda bunun izahı demektir.

16_{73} *ana-bar* < skr. *anabharaka*, the fourth *dyāna* heavens; the fourth region, equal to a great chilicosmos (Southill-Hodous, 179 b, 220 b); cloudless heppy love; the second regin of the fourth *dyāna* inhabited by dêvas called Anabharakas. The 11 th Brahmalôka (Eitel, 8).

Metindeki *anabar tengrining ḳalıḳında* ("*anabhara* gök yüzünde" veya "*anabhara* tanrının göğünde") cümlesi de yukarıki izaha uygundur.

17_4 *maytri* < skr. *maitreya*, gelecek zamanın burkanı; friendly, benevolent; the expected Buddhist Messiah (Soothill-Hodous, 353a).

Türkçe metinlerde yazılışı bakımından aynı olan bir *maytri* < skr. *maitrī* "sevgi" daha vardır (bk. msl. 10_{243} ve 13_{106} : *maytri saḳınç* "sevgi düşüncesi").

17_{17} *tükün* "bütün, her türlü" v. b., < *tük-ü-n;* sonuna vâsıta hâli eki ile yardımcı ünlü gelen *türk* kelimesi *tük-e-* fiilinin esâsını teşkileden kelime olabilir. *tümen* ile birlikte kullanıldığı vakit de, kuvvetlendirme edâtı olarak değil, çokluk ifâde eden bir zarf mâhiyetinde kullanılmış olacaktır (*tümen* ile birlikte kullanılan diger tâbirler için bk. *Index*).

18_4 *asanvar* < skr. *asamvara; a-samvara* (neg. of. *samvara*) not according to prescription or rule (Edgerton, 82); *samvara*, to hinder, ward off, protect from falling into the three inferior transmigrations (Soothill-Hodous, 77a). Burkancıların ahlak kaideleri içindeki yeri için bk. *Türkiyat* mecm., VII—VIII, s. 61. Krş. TTT IV A 52—54 : *iki yıġirmi türlüg asanvır atlıġ tsuy ayıġ ḳılınç* "on iki türlü *asamvara* denilen günah ve kötü işler."

1. *ḳoyn ölürgüçi tuỵı bolmaḳ* "koyun öldürücüsü kasap olmak" (2. tavuk besleyicisi, 3. domuzcu, 4. balıkçı, 5. avcı, 6. ağcı, 7. uçan ve sürünen mahlûkları öldürücü, 8. köpek eti satıcısı, 9. açakram yılan öldürücüsü, 10. sihirbaz, büyücü, 11. canlıları işkence edici olmak).

12. *kişi ölürgüçi çantal bolmak* "insan öldürücüsü cellât olmak".

Krş. bir de *anantras*, not 16_{86}.

18_5 *vrḫar* < skr. *vihāra; vihāra* or *sanghārāma*, an official hall, a temple, adopted by Buddhists for monastery. "A model *vihāra* ought to be built of red sandalwood, with 32 chambers, 8 *tāla* trees in height, with a garden, park and bathing tank attached; it ought to have promenades for peripatetic meditation and to be richly furnished

with stores of clothes, food, bedsteads, mattresses, medicines and all creature comforts" (Eitel). Monastry grounds and buildings, a monastery (Soothill-Hodous, 212 a). — *Index*'e göre, *vṛhar* şekli sogd. *βarġar-* 'dan gelmektedir.

sangram < skr. *sanghārāma*, aslında manastırın etrafındaki park olup, sonradan manastırın kendisi için de kullanılmağa başlamıştır.

18$_5$ *stup* (*estüp* v. b.) < *stūpa*, tope, a tumulus, or mound, for the bones, or remains of the dead, or for other sacred relics, especially of the Buddha, whether relics of the body or the mind, e. g. bones or scriptures (Soothill-Hodous, 398a). —*Altt. Grm.*: *stup*, *estup* "mübârek eşyanın saklandığı dolap veya kule".

18$_7$ *tüzünler[ning] ed tavarınlap buşı birmiş* "asîllerin mal-mülk hâlinde ihsan ettikleri", mısraın mânası aş.-yk. bu olmalıdır. Bu bir istigfar-nâme olduğuna göre, önce yapılan büyük günahların ikrarı gelir. Manastırların malına-mülküne dokunmak, onu kendi arsusuna göre kullanmak da büyük günahtır. *Index*'te *lap* < *la-p* şeklinde izahı ve *la-* fiilinin de çince *la-* ("bir şeye sâhip çıkmak, kabûllenmek")'dan geldiği düşünülmüştür. Bu doğru değildir. Cümle mısraın sonunda tamamlandığına göre, hırsızın bu çaldığı malı tekrar "sadaka" olarak geri vermiş olması gerekir. İfâde edilmek istenilen şey, malın verilmesi değil, alınmış olmasıdır. Türkçede isimlerden fiil yapmak için kullanılan *-la-* ekinin kullanılışı çok çeşitlidir. Bunun fiil sonunda bâzı kılişeleşmiş şekilleri vardır ki, bunlar ayrı-ayrı mânaların ifâdesine yarayan ayrı ekler gibi kullanılırlar; — msl. *-layu; leyü, -layın, -leyin, -çalayın, -çeleyin : arslanlayu sa'dīleyin;* diğer taraftan *-lap* şekli de benzer bir şekilde, kullanılış sâhasını genişletmiştir; msl. *şeker-lep* "şeker ile", *sütlep* "süt ile" v. b. ; şivelerde bunun sâhası daha da genişlemiştir ; msl. Kazan türkçesinde *bilgenlebirek söyledi, bilgen kibiklebirek söyledi* "daha çok bilmiş gibi söyledi". — Bu husus üzerinde ayrıca durulacaktır. Burada türkçenin kendi mâlzemesini iyice araştırmadan, bu gibi basit fiilleri dahi yabancı benzerleri ile izah etme temâyülünün doğru olmayacağına işâret etmek yerinde olur.

Metin bu kadar açık yazılmamış olsa idi, ilk akla gelen şey bunun *alıp* okunması olurdu; krş. TTT IV A 44 : *vṛhar sanlıġ saġdıçlıġ tavarın altımız yungladımız erser* "manastıra âit malları aldık ve kullandık ise".

18$_8$ *töleç* < *töle-ç* "rehin, ipotek" ; eski türkçe hukuk vesikalarında bu tâbirin arazi meselelerinde ve *tutuġ* 'a yakın bir mânada kullanıldığı anlaşılmaktadır (bk. *Usp.*, 24$_{11}$). Burada baş-kafiye yüzünden, kelimelerin yerleri değişmiş ve bundan dolayı ifâde de açıklığını kaybetmiştir.

18$_8$ *sanggik-ḳa;* imlâda *-g-* ve *-k* muhâfaza edildiği hâlde, kalın *-ḳa* ekinin kullanılmasından, kelimenin kalın telâffuz edildiği anlaşılmaktadır. *sanggik* < skr. *sanhika, sānghika,* of or belonging to the congregation (order of monks) (Edgerton, 590) ; *sanghika,* relating to a *sangha;* a complete set of land and buildings for a monastery; monastic possessions, or things; *sanghikavinaya,* the rules for monks and nuns (Soothill-Hodous, 421a).

18$_{18}$ *butadı* (*asıġsız butadı öd kün keçür-*), *butadı* burada *asıġsız* ("faydasız") kelimesi ile ayni veya ona yakın bir mâna ifâde etmiş olmalıdır.

18_{27} *türe büke ḳıl-* "dürüp-bükerek yapmak" ; bu şekilde yapılan bütün kötülükleri açıp-yayarak af dilendiğine bakılırsa, burada gizlice yapılan işler bahis mevzuu olması icap eder. Benzer ifâdeler için bk. bir de 18_{29} *açа-yada kşantı ḳıl-*, 18_{34} *uḳabilü körü yarlıḳa-*, 19_{10} *açа-adıra nomla-* v. b. ; krş. *burḳ-şark ḳıl-*, not 9_7 ve *ilip-tartıp ... biti-*, not 15_{93}.

18_{30} *mung key ḳıl-*; *mung* "bun, derd, keder". *Uig. Stud.* ; 24 'te *kay* okunmuş ve sahife-altı notunda *key* veya *kev?* şeklinde de okunabileceğine işâretle, *mung* ile eş-mânaya gelen bir kelime olacağı kaydedilmiştir. *Index* 'te ise, *kay* (*key? kev?*) = çin. *k'ai* "derd, keder" (?) ifâde edilmiş ve *Altt. Grm.* 'te *keyirkençig* (<çin, *k'ai* "mâtem tutmak" ve +*irke-nçig*) "feryâd, biçâre" izahı verilmiştir. Ayrı kelimelerin araştırılması ve metindeki vazifesini tâyin etmenin ne kadar güç olduğuna bir misâl olabilecek bu kaydı buraya alırken, bu gibi hâllerde mürâcaat edilebilecek toplu bir lugate sâhip bulunmadığımızı da üzülerek kaydetmek isterim.

18_{38} *üksüklerinte* (*Uigur. Studien*) A 32 'de *ögsüklerinde* okunur ve *Index* 'te kelimenin karşılığı yerine ? konulmuştur.), "huzûrlar önlerinde". Metnin gelişine göre, bu kelime *üsk* kökü ile birleştirilmiştir. Tahta-basması olan metinde açık ve okunaklı yazılmış olduğundan, yazılıştaki farkın sebebini başka tarafta aramak icap eder. Burada kelimenin, *üksünglerinte* şeklinde okunmasına imkân yoktur. Buna göre kelimenin bu şekli ya bizim ilk defa karşılaştığımız değişik bir şekli veya yazan yahut istinsah eden şahıslardan birinin yanlışı olacaktır.

Uig. Stud.'de ifâde edildiği gibi (bk. s. 206, not 54), *üsk* kelimesinin mânası tesbit edilmiş, fakat bünyesinin izahı henüz yapılmamıştır. Tâbirin en çok kullanılan ve tesâdüf edilen şekilleri şunlardır :

üskinte (*burḳanlar ü.* S. 54, TTT IV B 46 ; *bursang ḳuvrag ü.* IV AB 13 ; *burḳanlarnıng ü.*, 13_{53}, *burḳannıng ü.* 13_{54}; *küsüngü ü.* L. 139, *monçuġ ü.* L. 96; *anıng ü.* U III 85_{19}, *ilig beg ü.* U III 16_{16} v. b.).

üsküngde ($35_{2, 19}$).

üskinge (*Kut. Bil.*, A 25, 4971).

üsküngüzlerte (*Man. Erzähl.*, s. 26, str. 22).

Kelimenin menşeini cihet gösteren sözler arasında aramak gerekir. *üs*, *as*, *al*, *öng*, *ong*, *kid*, *art*, *sağ*, *sol* v. b. Bunlardan *al*, bugün bir çok şivelerde "ön" mânasına kullanılır ve tasrif edilmiş şekillerinde *-d* ile, *aldı*, *aldında*, *aldına* v. b., gelir. Cenup şivesinde ise, bu söz *as*, *ast* yerine ve *alt* şeklinde kullanılmaktadır. Bu gibi değişik kullanışa başka sıralarda da tesâdüf edilir; msl. *ong—sağ* v. b. ; *üst* yerine, *yoḳarı* ; *alt* yerine, *aşağı*, *töbün* ; *kid* yerine *kirü*, *song* v. b. v. b. *üsk* şekli için bu sırada ancak bir söz kalıyor ki, bu da *üs* ve *üst* sözüdür. *üsk* 'te *-t* yerine *-k* gelmiş bulunmakta ve bu hususta, menşei henüz tesbit edilmeyen, *ilk* ile birleşmektedir. Kelimenin bir kaç tâne "usûlsüz" şekli daha karşımıza çıkarsa, meselenin halli de kolaylaşmış olur.

18_{51} *asurı* < skr. *asura*, originally meaning a spirit, spirits, or even the gods, it generally indicates titanic demons, enemies of the gods, with whom, especially Indra, they wage constant war. They are defind as "not devas", and "ugly", and without "wine". They have realms, rulers, and palaces, as have the devas (Soothill-Hodous, 285 a—b).

19_4 *açagarḫ atlıġ balıḳta; açagarḫ* < skr. *rājagraha*, the capitol of Magadha, at the foot of the Grdhrakūṭa mountain, first metropolis of Buddhism and seat of the first synod (Soothill-Hodous, 472), = bugün Rājgīr. Burada kelime başındaki *a-* (*ra-*yerine!), bir taraftan tahta-basmanın açıklığı, diger taraftan da mısrâ başı kafiyesi ile desteklenmektedir.

19_5 *a[çata]ṣaḍuru* < skr. *Ajātaśatru*, a king of Magadha whose father Bimbisārā, is said to have sought to kill him as ill-omned. When grown up he killed his father and ascendet the throne (ölm. 519) (Soothill-Hodous, 293 b). — Türkçe metinlerdeki yeri için krş. bir de TTT X, fihrist.

19_6 *vaytıḫı ḳatun; vāidēhī*, thought and reflection, the wife of Bimbisārā, mother of Ajātaśatru, also called Śrībhadri (Eitel); *vaidehī* (Edgerton, 510, S.-Hodous, 325 b).

19_7 *abıta tengri burḫan*, bk. *amıta-aba*, not 13_{51} ve *amıtayusı*, not 9_{65}.

19_{11} *tay pay lin şı tip atlıġ*
tayşıng nomnung içinte

"*Tay pay lin şı* diye adlanan *tayşıng* töre kitabının içinden". — *tayşıng* < çin. *tai-schêng* "büyük taşıt", = *mahāyāna* (Eitel, *Altt. Grm.*). İlk mısrâdaki dört hece bu tâbirin çin harfleri ile okunmuş şekli olacaktır.

19_{13} *ki-ki ... (nomnung içinte —talulap yıġıp men kki-kki— taḳşutḳa intürü tegindim* "... töre kitabının içinden ben, Ki-Ki, seçip, toplayarak, nazma düşürmeğe gayret ettim"), metnin gelişinden de anlaşıldığı gibi, Mahāyāna kanun kitabından seçilmiş parçaları türkçe olarak nazma çevirmiş bir t ü r k ş â i r i n i n ismi olacaktır. Dinî eserler ile uğraşan râhipler, kendi adları dışında, mensûbu bulundukları mezheplerin benzerleri tarafından kullanılan unvan ve lekaplar ile anıldıklarından, buradaki *kki-kki* (*Ki-Ki*) 'nin de böyle bir unvan veya lekap olması pek mümkündür.

20_8 *eḍizü tur-* (*oyun e.*); *etiz-* "çalgı çalmak", bk. msl. Kalyānamkara ve Pāpamkara hikâyesi (P. Pelliot, *T'oung Pao*, 1914, s. 225—272; türk. trc. H. N. Orkun, 1940), LXX, 1 : *manga amtı bir ḳongḳayu* (?) *tilep kelürüng elgim etizü aġzım yırlayu öz igideyin* "bana şimdi bir çalgı bulup getirin, elim çalarak, ağzım söyleyerek, kendimi besleyeyim" ve LXXI, 1 : *tigin ḳopuzda ertingü uz erti elgi ḳopuz etizü aġzı yırlayu orlurdı* "şehzâde kopuz çalmakta çok mâhir idi; eli kopuz çalarak ve ağzı şarkı söyleyerek orada oturdu". — *Man. Erzähl.*, 11 (Maitris. 501 R) : *biş türlüg yinçge oyun etizü* "beş türlü ince saz çalarak".

20_{12} *esringü;* bk. Kâşgarî, *esri* "kaplan; kaplan gibi iki renkli" *esri yışıġ* "iki renkli ip, alaca" ve bundan *esrile-* "nakışlamak, süslemek".—*Alt. Grm. esriñü* "alaca", U IV C 158 : *ol avışdın önmiş esringü önglüg yavlaḳ ört yalın* "o *avīci*-cehenneminden çıkan rengârenk müdhiş alev". *Tişastvustik*, 31a 5 : *esringü körkle taġ sengirlig yir orun* "ein Landesplatz mit Bergvorsprüngen von bezaubernder Schönheit" ve UI, 30_7 : *esringü kua çeçekler* "rengârenk çiçekler". — Kelime, *ertingü* (<*er-t-i-n-gü*) gibi, *esringü* şeklinde okunmalıdır. *esri* ile bir fiilden gelmesi gereken *esringü* arasındaki ilgi şimdilik sarih değildir.

20_{14} *ulug tuag kuşatrı bralar; kuşatrı* için bk. skr. *kṣetra*, land, region, country; especially a Buddha realm; flagstaff on a pagoda (Soothill-Hodous, 250a, 311a, 324a).

20_{18} *upakar* < skr. *upakara* (sıf.), benefit (Edgerton, 133); bu mâna metinde bu kelimeyi tâkip eden *asıglıg işleri* ile de desteklenmektedir.

20_{19} *bekiz* (*utgurak b. belgülüg*) ve 20_{197} : *adırtlıg b. belgülüg* (bk. L, 223, 333, 345).—Bunlar dışında, eski metinlerde bu tâbirin kullanılışı için bk. *Alt. Yar.*, 633_2 : *ötrü tigin ötündi ilig begke ukturu bekiz* (metinde *bekin*, yanlış okunmuş olacak) *belgülüg sözledi* "bunun üzerine şehzâde arzetti ve hukümdara açık olarak anlattı"; TTT VI 383 (nüsha farkı) : (*avınt tıltagların ıng yokın kuruğın bekiz belgülüg, yaruk yaşuk açuk adırtlıg bilgeli ukgalı yarayur üçün* "sebeplerin yokluğunu; boşluğunu açık, aydın ve sarih olarak bilmeğe, anlamağa yaradığı için" ; *Man.* III, 20_4 : *yime nom içre ögütmiş bekiz belgül(üg) erürler* "yine kanun kitabında medhedilmiş (gibi) açık ve sarihtirler"; TTT VIII A 15 : *tuyunmak bölükleri uz bekiz belgülüg kılılmışlar* "nüfuz etme bölükleri mâhirâne ve açık olarak izah edilmiştir" (*uz bekiz belgülüg* = skr. *suprakāśitā* "wohl erklärt"); TTT IX 29: ... *yollarıntın bekiz belgülüg bolzun* "... yollarından iyice (emin) olsun".

Misâllerde görüldüğü gibi, *bekiz belgülüg* çift tâbir hâlinde hep birlikte geçmekte ve bâzan önüne ayrıca bir sıfat getirilmek suretiyle, daha yakından tasrih edilmektedir : *utgurak, adırtlıg, uz.*

TTT VI not 417 'de *bekiz* veya *begiz* 'in mevcût misâllerde *belgülüg* ile birlikte bulunduğuna işâretle, bunların eş-mânaya geldikleri veya birinin digerini te'yit ettiği fikri ileri sürülmüş ve mânası da, bir suâl işâreti ile, "açık, sarih" olarak gösterilmişti.

TTT IX, s. 20 ve not 29 'da TTT VIII A 15 'teki misâle (yk. bk.) işâret edilmekte ve sonra : "belki de krş. yeni-farsça *pākīza* "neat, in good shape; clean", fakat bir de "proper, correct" (msl. bir tercüme hakkında)" denilmektedir. Notta bir ihtimâl olarak ileri sürülen bu fikir eserin fihristinde, her hâlde bir zühûl eseri olarak, *bekiz* < yeni-fars. *pākīza* "korrekt, klar; offenbar" şeklinde, kat'î bir ifâdeye çevirilmiştir.

Eski metinlerde *bek* ve daha az mikdarda *berk* ("pek, sağlam" v. b.) kelimeleri vardır. Bk. msl. *Altt. Grm.*; Kâşgarî, *berk* "muhafaza edilmiş, tahkim edilmiş, sağlam" *bek* "muhkem, kavi, pek, sağlam, sıkı"; *b. tur-* "yerinde sağlam durmak"; *Kut. Bil.*, *bek tut-* (4146), *b. er* (1698), *b. kaya* (1514) : *berk tut-* (721), *b. yapuş-* (6630), *b. kuç-* (3036); *b. yir* (2347), *b. tügün* (283), *b. kap-* (6110), *b. kizle-* (2683), *katıg b. kizle-* (1301), *b. kişen* (702). — Bu *bek, bik, pek* şeklinde bugünkü şivelerde de devam etmektedir.

Bundan yapılan fiil şekilleri birbirinden az-çok farklı olmakla beraber, aynı veya yakın mânaları ifâde etmektedir.

bek-i-(*Kut. Bil.*, 1772), *beki-t-* (*K. B.* 1855, 1580; Kâşg. Çağ.), *pekit-* (Osm. Krm.); *beki-ş-*, *beki-n-*, *beki-l-*, *beki-t-tir-*.

bek-ü- (TTT V B 67, 77, Kâşgarî), *bekü-t-* (Kâşgarî, *Kut. Bil.* 1892, 6497, 5172, 2571), *beküt*, (Kâşg. "gizli, saklı").

bek-ür- (TTT I, 186, *Altt. Gram.*), *b.-ü tut-* (*Kut. Bil.*, 725), *b.-ü küdez- Kut. Bil.*, 4344).

berk-i-t- (*Kut. Bil.*, 661, 794 : *söz* ve *iş b.*; Kâşg. Çağ.).
bek-le- (TTT, I 104, V A 54 not, *Kut. Bil.*, *b. sözüng* 1324; *b. ilin* 2016, *b. özüg* 3741, *b. ödüg* 161), *bekle-n-*, *bekle-t-*, *bekle-ş-*.
berk-le- (*Kut. Bil.*, *sini b.-gü* 701, *tukup b.-güsi* 1703).
Bu misâller türk dilinin her devresi ve şivesi için çoğaltılabilir.
Burada bahis konusu olan *bekiz* < *bek-i-z* şeklinde, fiilden *-z* ile yapılmış bir isim olacaktır. Başka misâlleri için krş. msl. *i-z*, *kö-z*, *sö-z*, *yaġ-ı-z*, *tıḳ-ı-z* v.b. v.b.

20_{33} *sıruḳ*, burada Kâşgarî'deki *sıruḳ* "sırık, çadır direği", *sıruḳluḳ yıġaç* "sırıklık ağaç" olacaktır.

20_{39} *tıyalıġ bakdılıġ* (*setireksiz t. b.*) ve 20_{181}: *tıyalıġ bakdılıġ*. Metnin gelişine göre, yeri üzerinde taşıyan, sekiz kenarlı, keskin (sert) pırlantadan ibâret, fevkalâde güzel bir direk vardır; bunun her kenarı yüzer çeşitli, güzel kıymetli taş ve incilerden aralıksız, sık sıralar hâlinde dizilmiş seçkin, nâdir süsler ile süslenmiştir. — Buradaki "aralıksız, sık sıralar hâlinde dizilmiş" metindeki *setireksiz* ("seyreksiz, aralıksız, sık") *tıya-lıġ bakdı-lıġ* tâbirlerinin serbestçe naklidir. Son iki kelime türkçe değildir: bilhassa *bakdı-lıġ* sözünün sonundaki *-ġ* ile kelimenin kökündeki *-k-* bunu açıkça göstermektedir. Hindce olduğu tahmin edilen bu tâbirlerin, eldeki imkânlar ile, asıllarını tesbit etmek mümkün olmamıştır.

20_{60} *ideng* < *idi neng* ("hiç bir"?), fakat 20_{62}'de sâdece *idi. idi* ve *neng* ayrı-ayrı cümlede böyle bir vazife görmekle berâber (bk. not 7_{314}), bunların bir arada kullanılmasına şimdiye kadar tesâdüf edilmemiştir.

20_{70} *tayşıçı; adıra tuyuġlı biligig — anı tayşıçı tip küleyür* "ayırt eden ve duyan bilgiyi *tayşıçı* diye medheder (şöhretlendirir)". Buna göre bu tâbir ile sekiz türlü gönül bilgisinin (şuûrun) 7. 'i olan *adra bilig* = *adıra tuyuġlı bilig* = *adıra tip tutuġlı bilig* = skr. *ādāna-vijñāna* kasdedilmiş olmalıdır.
Bu şuûrların 8.'si *aġılıḳ bilig* "mahzen bilgisi" = skr. *ālaya-vijñāna* (bu metinde: *alay-a vityan bilig*, bk. 20_{100}) olup, bu türkçe metinlerde bâzan çince *koimso* şeklinde ifâde edilmektedir. 7.'sinin çince ismini çince mütehassıslardan öğreneceğiz.

20_{119} *ertükdükte*, metinde açık olarak bu şekilde yazılmıştır; metin tahta-basma ile tab'edilmiş olduğundan, okunuş hatası bahis konusu değildir. Burada müstensih, yâni tahta-basma için metni hazırlamış olan zât, *tük* ve *dük* eklerini yanlışlıkla tekrarlamış olacaktır. Metinde bu sözün *ertük-te* olması, mısrâdaki hece sayısı bakımından zarûrîdir. *er-tük-te* burada "(mevcut) oldukta, olduğunda, olduğu vakit, olunca" şeklinde karşılanabilir. Belki *ert-tük-te* şekli düşünülebilir : "geçtikte, geçtiği vakit, geçince, sona erince"? Metindeki yazılı şeklin doğru olduğu düşünülürse, bunu *ertük-* fiilinden gelmesi icap eder ki, mevcûdiyetini ve mânasını tesbit etmek güçtür.

20_{143} *tültekl[er?]-lig?*; krş. *Index: tülte-* "behaglich machen? Metindeki yeri için bk. W 35: *evig barkıġ kereküg sipirür arıtur iter tülteyür* "evi-barkı ve çadırı süpürür, temizler, tanzim eder ve râhat bir hâle getirir". Müellifler not 35 'te, şimdiye kadar

mechûl kalmış olan *tülte-* fiilini *tülit, tölit* ile birleştirmek (bk. msl. Suv. 513_{13} : *olurġuluġ orunın tültin töşekin* "oturacak yerin, yastığın, döşeğini (ben ona veririm)" ve *tülit-e-* şeklinde izah etmek istemektedirler; *sıġıt* 'tan *sıġıt-a-* > *sıġta-* gibi.—Buradaki sözün bu kökle ilgili olması hâlinde, bunun *tülte-k-l(er)* "huzûrlar, râhatlar" veya "huzûr getirir, râhatlandırır" yahut buna benzer bir mâna ifâde etmesi gerekir. Kelimenin sonu *-l(ig)* şeklinde tamamlanmak suretiyle, bunun *tülte-k-l(ig)* okunması da mümkündür.

20_{153} *eşidgeli.* mısrâ başı kafiyesi icabı, bunın *işit-* olması gerekirdi. Metinde (tahta-basma!) hiç bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde, *e-* ile yazılmıştır. Fakat eserin san'at kısmında tâkip edilen kâideye göre, mısrâların baş heceleri birbirine uymaktadır. Eserde bu fiilin ilk hecesi umûmiyetle *e-* ile (15 ×) yazılmakta ve ancak bir defa *i-* ile geçmektedir (bk. 5_2). Fiilin her iki şekli de artık bu devrin yabancısı değildir. Burada müellif veya müstensihin imlâsında *e-* ile yazıldığı hâlde, kulağında *i-* sesinin de yabancı olmadığını kabûl etmek doğru olur. Burada göz kafiyesinin ileri sürülmesine, yazılışından dolayı, imkân yoktur.

20_{164} *somlıġ çısuḳl(uġ),?* krş. Radl. *som* (Alt. Tel. Sag.) "şekil, biçim, kıyâfet, suret, tasvir, resim", (bir de Ḫakas-ruş. lug.); *çışuḳ* için bk. L 373: *barġuluġ yirke barmışı yoḳ erip yirning çışıḳ-ın körmek öze ... barduḳta ... yol yangılur ... erser* "gidilecek yere (daha önce) gitmemiş olan (kimse), yerin çizgisini (haritasını) görmekle ... gittiğinde ... (nasıl) yolu yanılırsa".

20_{172} *tegrikleyü yıġıl-* (< *tegir-i-k-le-y-ü*); *tegrikle-* "kuşatmak, çevirmek" (*Altt. Grm.*); krş. TTT X, 337: *yarlıḳançuçı köngüllüg süsin tegresinte tegriklep ançaḳıya yime ḳorḳmatın aymanmatın olurur* "kendisine sâdık askeri ile etrafını çevirterek, ufak bir endişeye dahi kapılmadan oturuyor"; U IV, 215 : *keyiklerin tegriklep* "geyiklerini çevirerek, etrafına toplayarak".

20_{176} *oyun bölükler; oyun* "oyun, yarış, müzik, dans ve buna benzer hareketler", *bölük* "bölüm, parça" v. b. 20_{173}'te *tengridem oyun* "ilâhî oyun"; krş. TTT X, 144 : *tengriler ırın oyunın ırlayu büdiyü* "ilahlar şarkısını ve oyununu söyleyip, oynayarak" ve TTT X, 440 : *oyun küg arasınta* "müzik ve nağmeler arasında". Fakat yukarıda *oyun* ve *bölük*, semâda yapışıp asılı duran parlak oyun ve bölükler ile ne ifâde edilmek istenildiği şimdilik anlaşılmamaktadır.

20_{184} *kinşük erdini braḫrmamani; kinşük* < skr. *kimśuka*, 1. the rtee *Butea frondosa* with beautiful red blossoms; 2. a red stone, perheps a ruby (Soothill-Hodous, 425 b, 491 a); *kimśuka*, the treasure of the macaw, because "it is as red as the bill of the macaw". Name of a tree with red flowers, said to be the *Butea frondosa* (Eitel, 56; bk. bir de *kanakay* ve *palās*).

braḫmemani < skr. *brahma-mani* "pure pearl, or the magic pearl of Brahma (Soothill-Hodous, 354a); bk. bir de skr. *mani*, a general term for pearls. One of the Sapta Ratna, a (fabulous) round pearl which is said "to keep always clean and bright and to shed a brilliant light on all surrounding objects". It is therefore a symbol of Buddha and his doctrines (Eitel, 72).

20_{187} *kürıgar* (veya *kuriger?*) < skr. *kūṭāgāra;* krş. U III 71_8 : *ḳaltı tengridem kurikar ev teg alḳuḳa sevgülüg körü ḳanınçsız körklüg mengizlig bolurlar burḳanlar* "den Götterpalästen (*kūtāgāra*) gleich, für alle liebreizend, das Anschauen nicht sättigend, schön und ansehenlich sind die Buddhas." — 20_{187} : *toḳılıġ körkle kurıgarlar; toḳılıġ* için bk. not 10_{61}.

kūtāgāra için krş. *kūṭāgāra*, name of a city (in the south); *kūṭāgāra-śālā*, name of a hall or house near Vaiśālī where the Buddha often stayed (Edgeton, 190). — *kuṭi* or *kuṭī*, 1. hut, cell, esp. of a monk; cell-festivall; sūtra-hall feast v.b. v.b. (Edgerton, 184 v. d.).

20_{188} *tirgük*, bk. *Altt. Grm.* "direk" (yeri gösterilmemiş); bir de *Kut. Bil.*,

3463 : *bu kök tirgüki ol könilik törü*
törü artasa kök turumaz örü
("Adâlete istinat eden kanûn—bu göğündireğidir; kanûn bozulursa, gök yerinde duramaz"

4345 : *bular ol ḥaḳiḳat bu din tirgüki*
olar bilgi ol çın şeri'at köki
("Bu dinin direği gerçekten bunlardır (âlimlerdir);
doğru şeriatin temeli — bunların bilgisidir).

Burada metindeki *tuuġ idişlig tirgükler* "tuğ taşıyan direkler, tuğ direkleri" v. b. gibi bir mâna ifâde etmiş olacaktır.

20_{198} *alamban* < skr. *ālambana*, basis, ground, reason (Edgerton, 105); *ālanbana-pratyaya*, things distracting the attention, distracting thoughts, the action of external objects conditioning consciousness (Soothill-Hodous, 361b). — *indriya, ālambana*, and *vijñāna*, i. e. organ, object, and cognition.

22_{14} *küün* < çin. "mum"; *yüz on küün yaḳtur-* "yüz on mum yaktırmak"; bk. bir de TTT VII, 40_{121} : *ming k. tükel yaḳtur-* "bin mumun hepsini yaktırmak".

22_{24} *raça-baḍıra* (fotoda *arça-bodıra* şeklinde de okunabilir) < skr. *rāja-mātra* viceregent; chief minister, vizier; is said to render equal of a king (Edgerton, 454). — Metinde *raça-baḍıra* ile başlayan satır diğer mısrâlar hizasında yazılmış olduğundan, yazanın *a-* kafiyesine uymuş olması mümkündür. Fakat 23_2 'de bu kısım daha önceki satırın devamı gibi yazılmış ve metinde de açıkça *raça-baḍır-a* şeklinde kaydedilmiştir.

22_{24} *tayz-ı-lar-nı* (23_3 *tayz-ı-ları*); *tayzı* < çin. *t'ai-tsŭ*, şehzâde (*Index* ve *Altt. Grm.*); şehzâde yerine, türkçe olarak, *altun uruġları* ("altın tohumları", bk. 25_1 ve 26_{13}) veya *tigit* (*ler*, bk. 24_3) tâbirleri kullanılmaktadır.

22_{26} *ava ḳavşayu küzet-; av-* (Kâşgarî) "çevirmek, etrafını çevirmek, toplanmak, üşüşmek" (alm. ve türk. neşirlerin her ikisinde de aynı mânaya gelen, kelimenin ince şekli *ev-* kayıtlıdır); *ḳavşa-* (22_{26} 'da tahta-basmada açık olarak böyle yazılmıştır; 23_4 'ün fotokopisi olmadığından, kontrol edilememiş olmakla beraber, orada da aynı

şekilde yazılmış olacağını tahmin ediyorum) için bk. *Altt. Grm.*, *ḳavşat-* "çevirmek, etrâfını sarmak", fakat krş. *ḳavzaḍıl-* "çevirilmek" (buradaki *-z-* harfi *-s-* yerine gelebilir; *-ş-* yerine kullanılıp-kullanılmadığı ayrıca araştırılmağa muhtacdır; fakat bk. *ḳavşatıl-mış ḳuvraġ ara* 13_{75}); krş. Kâşgarî, *ḳapsa-*, (Tar. Tol. Çağ.) "çevirmek, çevrelemek" ve bundan *ḳapsal-* ve *ḳapsat-*; *ḳapsır-* (Sag. Alt.) "tamamen çevirmek".

22_{31} *ekem tölek ḳız tengrim* ve 22_{57} : *ekem tilik tigin ḳız tengrim*; *ekem* için bk. *Index* : "büyük kız kardeş ve hala", bir de *eke yenge* ve *eke baltır* [oku: *baldız?*] ve Kâşgarî, *eke* "büyük kız kardeş, koca veya karının kendisinden büyük kız kardeşi".

22_{35} *adaḳ songınta*; krş. 11_3 *adaḳın başın* "en sonunda" ve "başını sonunu"; *ilk önce*, *ilk başta*, *başta önce* şeklindeki inkişâf, *baş*'ın zıddı olan *adaḳ* ve *ayaḳ*'ı da arkasından sürüklemiştir. Şivelerdeki misâller için bk. Radloff. *azaḳ* (Sag.), *cılnıñ azaġında* "senenin sonunda"; *adaḳ* (Tel.), *adaḳ pala* "son çocuk"; *ayaḳ* (Alt. Kazak. Osm. Azer. Çağ.) "son" v. b.

22_{38} *yaḳtur-* "yaklaştırmak, yakın getirmek" (yâni : kolay istifâde edilebilecek hâle sokmak), bk. Kâşgarî, *yaḳtur-* "dokundurmak"; *yaḳur-* "yaklaştırmak", *yaḳuru* "çevre, yakınlık"; *yaḳış-* "dokunmak, yaklaşmak, yakına gelmek"; *yaḳ-* "yaklaşmak, dokunmak", *yaḳıl-* "dokunmak, yaklaşmak"; *Index* : *yaḳıl-* "yakın gelmek" ve nihâyet *yaḳın*.

22_{53} *tanyaşiri beg*, bir kızın adı; *trayaşiri?*, sanskritçe bir söz olacaktır : *trayaśri* (*traya*, three [with special reference to the Triratna]; bk. Edgerton, 257 ve Soothill-Hodous, 258a); krş. 22_{58}: *nırmala siri beg* (< skr. *nirmala* "kirsiz, temiz"; bk. not 10_{103}) ve 22_{59}: *ıma şiri beg*.

22_{58} *nırmala şizi beg* (skr. *nirmala* "kirsiz", bk. not 10_{103} ve 22_{53}), bir kızın adı.

22_{59} *ıma şiri beg* (< skr.? *-śri*; krş. not. 22_{53}), bir kızın adı.

23_2 *ḳung tay ḳıu* (bk. bir de 24_2 ve 26_{11}) < çin. *huang- -t'ai-hou* "dul imparatoriçe" (bk. A. v. Gabain, *Altt. Datierungsformen*, *Ural-Alt. Jahrb.*, XXVII, H. 3/4, s. 202); krş. not 24_3.

24_3 *ḳung ḳıu* < çin *huang-hou* "imparatoriçe" (bk. not 23_2 ve 24_2).

24_9 *kiken*, bâzı metinlerde *kigen* (*-g-* ile okunmasına da bir mâni yoktur); TTT V A 83 : *balıḳta uluşta kezig ig kigen ḳılġuçı* "şehirde ve memlekette ateşli hastalıklara sebep olan"; U II, 73_1 : *alḳu kikeninte yılkı ḳara kikeninte ig kem sıḳış tangış ada tuda ... tolġaḳlarınta* "bütün salgın hastalıklarında, hayvan hastalıklarında, her türlü ağrı, sıkıntı, tehlike, ... ve acılarında" (*sıḳış tangış* için krş. U II, 117 : *sıḳıġ tangıġ* ve manzûm parça 10_{119} : *tar sıḳış emgek*). — 24_9'da şu şekilde geçer : *budunnung yime aç ḳız ig kikente ulatı adaları* "halkın açlık, sıkıntı, hastalıklar ve âfetleri". — Bk. bir de not 11_{63} *keken*.

25_1 *altun uruġları*, bk. not 22_{24}.

25_4 *baḳup amrılıp*; *baḳup*'un okunuşu tereddütlüdür (*basup*? belki de *barup*?), *amrıl-* ("sükûnet bulmak") fiilinin müterâdifi olması çok muhtemel olan bu sözü, fotokopisi bulunmadığından, kontrol etmek imkânı elde edilememiştir.

26_1 *kuy şıpḳanlıġ ud yıl*. *kuy* < çin. *kuei* ve *şıpḳan* < çin. *shih-kan* "on bölük". — Türklerin eskiden beri kullandıkları 12 hayvan takvimi ancak 12 yıllık bir devreyi içine almaktadır. Bilhassa hukuk vesikalarında tatbik edilen bu devre, günlük ihtiyaca karşılamak üzere, kâfi gelmekde idi. Bu 12 yıllık devre çinlilerin *şıpḳan*'ı ile birleştirilmek suretiyle 60 yıllık bir devreye çıkarılabilmektedir. Bu 60 yıllık devrenin üçü, baş, orta ve son tâbirleri ile işâret edilerek (*baş başlaġ*, *ortun başlaġ* ve *song başlaġ*?), birleştirilmekte ve böylece 180 yıllık bir devre elde edilmektedir. Daha uzun devreler için, türk, çin sülâlelerinin tahta geçmesi, manicilerde ise, Yezdigird devresi ve Mani 'nin ölüm yılı, bâzı zümrelerde Selevki devresi ve nihâyet islâm muhitinde hicrî takvimleri kullanılmıştır (misâlleri için bk. R. Rahmeti Arat, *Türk. Turfan-Texte*, VII, Abh. PAW, 1936, Phil.-hist. Kl. ur. 12, s. 79 — 83). Takvimlerde geçen çin. *şıpḳan* ve *kinçuman* sıralarının türkçeleştirilmiş şekilleri için bk. TTT VII, tür. yer. ve TTT VI, s. 36, str. 258—260 ve nüsha farkları. — 12 yıllık hayvan takviminin menşei üzerine bir çok araştırmalar yapılmış olmakla berâber, henüz kat'î bir neticeye varılamamıştır. Bu hususta bk. bilhassa Chavannes, *Le cycle turc des douze animaux* (*T'oung Pao*, 1906); Lüders, *Zur Geschichte des ostasiatischen Tierkreises* (SPAW, 1933); Osman Turan, *On iki hayvanlı türk takvimi* (Dil ve Tarih-Coğraf. fak., nr. 3. İstanbul, 1941).

26_2 *busat baçaġ*; *busat* için bk. TTT VII, not. 40_6 : bu söz türkçeye sogd. *βōsantī* kelimesinin değişik bir şekli ile girmiş olup, sogdcası da skr. *uposatha* "oruç" sözünden gelmektedir. Bu sözün türkçedeki *vusantı* şekli için bk. W. Bang, *Man. Laien-Beichtspiegel* (*Muséon*, XXXVI, s. 218 not).

busat sözünün müterâdifi olan *baçaġ* (< *baç-a-ġ*) sözünün kökü olan *baç* sogd. *pāç* (< *pa-* "sakınmak, dikkatli olmak") sözünden gelmekte olup, bu isimden fiil yapma eki olan *-a* ile genişletilmiş ve sonra fiilden isim yapma eki olan *-ġ* ile isimleştirilmiştir : *baça-* "oruç tutmak", *baçaġ* "oruç".

26_5 *upasanç* (burkan mezhebine girmiş, fakat râhipler tarikatine sülûk etmemiş olan kadın = sâlihât-ı nisvandan bir kimse; aynı durumda bulunan erkekler için *upası* tâbiri kullanılır) < sogd. *upāsānç* (*'vp's'nç*) < skr. *upāsikā* ve *upası* < sogd. *upāsi* (*'vp'sy*) < skr. *upāsaka*.

upāsaka ve *upāsikā*, originally meaning a servant, one of low caste, it became the name for a Buddhist; male and female disciple, accepting the five commandments; laymen or women who undertake to obey the five commandments; who remain at home and observe the eight commandments; who observe the moral commandments (Soothill-Hodous, 69a, 280a, 296b, 455a).

26_7 *yitiken* "yedi kardeş" (büyük ayı = dübbü 'l-ekber, bk. TTT VII, s. 79, nr. 40).

26_{13} *kuşala* ve *sitibala*; *kuşala* < skr. *kuśala*, good, virtuous, well; good at; skilful (Soothill-Hodous, 368b) = türk. *edgü*; *sitibala* < skr. *siddhipāla*; *siddhi*, accomplishment, complete attainment, perfection, proof, truth, final emancipation, suprem felicity (350a) ve *pāla*, keeper, guardian, warden (346 b), bk. bir de *bala*.

27_3 *tujıt* < skr. *tuṣita* "göklerin en üst tabakası"; the fourth Devaloka, Maitreya's heaven of full knowledge, where all bodhisattvas are reborn before rebirth as Buddhas; the heaven full of wonderful joy (Soothill-Hodous, 234 b, 276 a). — Krş. TTT IV, B 31 : *tujıt ordudakı maytrı* "*Tuşita*-sarayındaki Maitreya".

28_1 *aḳlar bulıt* ve 28_5 *ḳaralar bulıt*; metnin ilk neşrinde (bk. W. Bang ve G. R. Rachmati, *Lieder aus Alt-Turfan*, *Asia Major*, IX, fas. 2, 1933, s. 131) de bu sözlerin *aḳ-lar*, *ḳara-lar* veya *aḳ-la-r* ve *ḳara-la-r* şekli üzerinde tereddüt edilmişti. Aradan geçen 30 yıllık bir mesâfe bu suâlin tâzeliğine hiç bir halel getirmemiştir. O zaman karşılaştırmak için. *Kut. Bilig*'den alınmış olan misâllerden *sü başlar beg*, *kişi* veya *er* yerinde olmakla berâber, eserin yeni neşrinden sonra, ikinci misâlin yanlış olduğu anlaşılmış ve karşılaştırma mâlzemesi olarak kıymetini kaybetmiştir (*arıġlar* yerine oku : *azıġlıġ*; bk. 2287). — Eski tercümede olduğu gibi, ben bugün de *-lar*'ın cemi eki olduğunu kabûl ediyorum.

28_2 ve $_6$ *yaġurur* < *yaġ-ur-ur*, 28_{10} ve $_{14}$: *yaġıḍur* < *yaġ-ı-ḍ-ur*; eski metinlerdeki *yaġ-*, *yaġıt-* ve *yaġur-* yanında Kâşgarî'de *yaġ-*, *yaġıt-* ve *yaġtur-* geçer; bu sonuncusu *yaġ-tur-* olabileceği gibi, *yaġ-ı-t-ur-* şeklinde de olabilir. — Türkçede fiillerin sonuna gelen mütecaddi eklerinin çeşitleri ve bunların kullanılışları hakkında henüz toplu bir araştırma yoktur. Bugün daha basitleştirilmiş gibi görünen, fakat iyice anlaşılmayan bu durumun izahı için, bunun tarihî inkişâf seyrinin araştırılması faydalı olacaktır.

28_9 *yaşlap*; metnin ilk neşrinde, tabiî tereddütle, *yaşla-* şeklinin, orta hecenin düşmesi ile, *yaşın-la-*'dan meydana geldiği ifâde edilmişti. Kelimenin kullanılan umûmî şekli *yaşına-*; *yaşna-* (Şor. *çaşta-* bundan gelir) 'dır. Aynı yerde, *-ın-* düşmesi için, *yaḳla-*, *yaḳlaş-* (< *yaḳınla-*, *yaḳınlaş-*) misâli verilmiş ve *ḳardaş* < *ḳarındaş*'a da işâret edilmişti. — Kelimenin eski metinlerde *yaş-u-*, *yaş-u-t-* ve bundan *yaşuḳ* ve *yaşın* şekillerine tesâdüf edilir. Kâşgarî'de *yaşın* ("şimşek") ve bundan *yaşna-* ("şimşek çakmak, parlamak") fiili kayıtlıdır. *yaş* zösü *ışı*, *ışıl*, *par*, *parıl* v. b. gibi, bir tabiat-taklidi kelimeye benzemektedir. Bu şeklin en mühim kısmı kelimenin asıl unsuru olup, bundan *yaş-u-* gibi, *yaş-la-* şekli de yapılabilir. Ancak şu veya bu şeklin ne zamandan beri kullanıldığı ve hangi sebepler ile birinin yerine başkasının geçtiğini bilmek şarttır.

28_{15} *köngül taşım*; *taş* burada *ḳaş*, yâni yüzük taşı mânasına kullanılmıştır; krş. Thomsen, *SBAW*, 1910. s. 302 v. dd. (31_6'da geçen *taş* sözü, sâdece "taş" ifâde eder). Bunlar bugün de "kıymetli taşlar" şeklinde ifâde edilmektedir.

29_1 *ḳaçma* "kaçan"; benzer terkipler için krş. *saçma söz*, *yazma* (*basma*) *kitab* v. b.

29_5 *oğlan*, krş. Thomsen, *Inscriptions*, s. 165 not 62; W. Bang, *Beichtspiegel* (*Muséon*, XXXVI, s. 172—175). Bk. bir de R. Rahmeti Arat, *İslâm ansiklopedisi*, mad. *oğlan*.

29_7 *bezeklik* < **bez-e-k-lik*; *beze-* yanında *bezü-* şekli de vardır. *bezek* "süs" mânasına geldiğine göre, *bezek-lik* ile bu süsün bulunduğu ve ona mahsus bir yer kasdedilmiş olacaktır: "süs, süslenme yeri, süsün bulunduğu yer".

29_8 [*erki*], her beytin sonunda tekrarlanmakta olan bu söz burada unutulmuş olmalıdır.

29_{11} *ḳağuşġuluġ*: *ḳavuş-* (bk. Kâşgarî ve Radloff), fiilin daha eski şekli olan *ḳabış-*, *ḳabuş-*'tan gelmektedir; krş. Ramstedt, *JSFOu*, XXX, 3, s. 35, str. 6. Kazan türkçesinde *ḳa'uş-*. Manzûmede iki ünlü arasındaki tenâfür *-ġ-* ile karşılanmıştır. Krş. bir de *Oghuz Qaghan*, SBAW, 1932, s. 708, not 72 (= *Oguz Kagan destanı*, İstanbul üniversitesi yayın., 18, 1936, s. 38, not 72).

29_{12} Bu mısrâdaki boşluğun *ḳayġu* [*da biz termü*] *erki* şeklinde doldurulması teklif edilmiş olmakla berâber, ben burada bunu metne idhâl edemedim; "kavuşma gününü gönülden arzulayan" kimse kendisinin hâlâ kederde olduğunu söylemez; ıztırâbının geçeceğine inanır, o günün yakınlığını düşünerek, tesellî bulur. Tercümede, boşluğu doldurmak maksadı ile, "bu da geçer, yahu!" tâbirine benzer, çok umûmî bir ifâde kullanılmıştır.

30_9 ve $_{11}$ *ḫu ḳıl-*; *ḫu* için bk. Ş. Sâmî, *ḫuy* (nâdiren *ḫu*), 1. hulk, tabiat, cibillet, sirişt; 2. âdet, mûtad; fiil ile birlikte *ḫuy et-*.

32_2 *aşıraḳı*; parçanın ilk neşrinde, metnin son devir imlâsının yanıltması yüzünden, kelime *asıraḳı* okunmuş ve bu pek tabiî olmayan ifâde izah edilmek istenilmiş ve tercüme edilmeden bırakılmıştı. Bugün ben bunu, eskisinden farklı olarak, *aşıraḳı*, yâni *azıraḳı* okuyorum ve bu okunuş tarzının ilk mısrâdaki *köp* sözü ile de desteklendiğini zannediyorum. Fakat mesele bununla da tamâmen halledilmiş sayılmaz; burada daha en az bir ilgi hâli eki *-nıng* bulunması gerekirdi.

32_{13} *bulfayız* < ar. *abu 'l-fayż* "feyz-babası".

32_{16} *meşesi*, yâni *meze-si*; farsça *meze* için bk. Ş. Sâmî "lezzet, zevk, tat", mecâzî olarak "eğlence"; *bîmeze* "tatsız, lezzetsiz".

33_5 *baḍman*, kıymeti çok değişik olan bir ağırlık ölçüsü; tafsılât için bk. *İslâm ansiklopedisi*, mad. *batman*.

33_6 *süri* için bk. Kâşgarî *süri-le-* "kur'a çekmek"; bakılmasına işâret edilen *surpla-* ("kur'a çekmek") şeklinin nâşirin hâşiyesine göre alınmış olduğu kaydedilmektedir; yukarıdaki misâl ile bu hâşiye şeklinin yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

34_0 *sav* için bk. Kâşgarî "söz, haber; mektup; risâle; atalar-sözü, darb-ı mesel; kıssa, hikâye". — *savla-* "söylemek, atalar-sözü söylemek" ve bundan *savlan-*, *savlaş-*. Metinde atalar-sözünün *türk savı* şeklinde ifâde edilmiş olması dikkate değer.

34_1 *ulyaḳ* (burada *etük içindeki u.* şeklinde, mânası husûsunda tereddüde yer bırakmayacak tarzda, tasrih edilmiştir. Kâşgarî'de *uldang* "pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı"; Kazan 'da *ultan*; bk. *ultañ* (Alt. Küer. Tar. OT), *ultan* (Kazak. Tel.); *ıltan* (Kazak.), *ultun* (Sag. Koyb. Kaç.), "pabuç altı"; *ıltıḳ* (Tel.), *ultaraḳ* (Küer.), *ulturuḳ* (Koyb. Kaç.) "pabuç altı"; *ıltıraḳ* (Kazak.), *ıltarıḳ* (Şor.), *ultañış* (Alt.), *ultarmış* (Töl.) "ayak kabının içine konulan parça" (= *ulyaḳ*).

Henüz açıkça belli olmamakla birlikte, bütün bu şekillerin türkçe "temel" mânasına gelen *ul* (bk. Kâşgarî) kökü ile ilgili bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz.

34_2 *buḳ* (*-o-?*) *baḳır* (*-ġ-?*); bk. Kâşgarî, *boḳ* (Brockelmann), *buḳ* (B. Atalay) "içi boş şeylerin çıkarıdıkları ses" (bir de "küf" ve "pislik"); *baḳır* (Kazak.) = *baḳıraş* = *baḳıraç*; yâni "içi boş, kof kap"?

34_3 *ḳanaġı* < *ḳanaġ-ı*; *ḳan-a-* "kan almak" ve *ḳanaġu* "neşter, kan alma âleti" (Kâşgarî).

34_4 *ḳut* (*er ḳutı* ve *suv ḳutı*) "değer" ve buna benzer bir mânaya kullanılmış olacak; bu kelimenin şimdiye kadar bilinen mânalarından farklı bir mefhûmu karşıladığı açıktır.

34_5 *begimsinmeyük* ve *ataḳımsınmayuḳ*; *Altt. Grm.*, 157 'de bu iki misâl yanında bir de *ḳılımsın-* zikredilerek, *-m+sı-* şeklinde izah edilmiştir. Buradaki *-m* fiilden isim yapan eki olarak kabûl edilmekte ve her hâlde üçüncü misâle uymak endişesi ile, ilk iki misâldeki *-m* 'ler de fiilden isim yapma eki şeklinde tasavvur edilmektedir: *beg-i-m ataḳ-ı-m*. *-sı-* ve *-sa-* ekleri bugün az-çok farklı kullanılmaktadır; msl. daha çok sıfatlardan yapılan *azsın-* *çoḳsun-* (*küpsin-*), *yatsın-*, *özsün-* (*üzsin-*), *aġırsın-* (*aursın-*) yanında *azımsa-*, *çoğumsa-* v. b., fiillerden ise, *külümse-*, *gülümse-* gibi, yukarıdaki misâllere uymaması ve, *küçümse-*, *benimse-* gibi, nereye konulacağı henüz iyice bilinemeyen şekiller — bunların daha dikkatli bir araştırmağa tâbî tutulmasının zarûrî olduğunu göstermektedir.

34_5 *mayaḳayur*.

34_7 *ḳoçu*, uygur hukümdarları *Iduḳ-Ḳut* 'ların idâre merkezi olan şehrin adıdır. Türkçe metinlerdeki yeri için bk. U II, 206: *Ḳoçuda bedizçi* "Koçu'da ressam..."; Man. III, 40_6: *anı üçün ḳoçu uluş iki otuz balıḳ ḳutı vaḫşiki yime soġançıġ tengrikenimiz uluġ ertingü* ... "onun için Koçu memleketi ve yirmi iki şehrin saâdeti ve rûhu, sevgili hukümdarımızın yüksek saâdeti pek...". *Pfahlinschr.*, 12_{18}: *ḳoçu balıḳ begi alp tutuḳ öge* "Koçu şehri beyi Alp-Tutuk-Öge"; 22_4: ... *tengriken ... il ögesi alp tutuḳ öge ḳutluġ ḳoçu uluşuġ başlayur erken* "... hukümdar ... memleket büyüğü Alp-Tutuk-Öge kutlu Koçu memleketini idâre ederken"; 23_{21}: *ḳoçu buyruḳı il erdem* "Koçu nâzırı İl-Erdem". — 34_7 'de *ḳoçu tağında ḳaplan yoḳ* ... şeklinde atalar-sözüne geçmiş olması, şehrin etrâfında artık vahşî hayvanların bulunmadığını göstermesi bakımından da, dikkate değer.

34_8 *öz* "iki dağ arasında bulunan dere" = *tağ özi;* bk. bir de TTT V B 122 : *özlerdeki özeklerdeki* "derelerdeki ve dereciklerdeki" (krş. bir de TTT V B 121 not).

34_9—$_{13}$. Burada bâzı canlıların ihtiyarlayınca tabiatlerinde vukua gelen değişikliklerden bahsedilmektedir. Bu tâbirlere mevcut lugat kitaplarında rastlanmamaktadır. Tercümesine cesâret edemediğimiz bu tâbirler şunlardır :

bunḳal (deve için), krş. *munḳul* (*munggul*) "şaşkın, aklını kaybetmiş"; *munduz* "budala, alık"; *ḳal* "deli", *ḳal* "yaşlı adam".

murançın (sığır için), bk. *murrançlıḳ* (Cod. Cum.) "iffetsizlik".

ḳıçın (kız için) < *ḳıç-ı-n;* bk. *ḳıç* "bedhaḫ", *ḳıçur-* "başkasının kederinden ferahlık duymak", *ḳ. kör-* "arkası ile bakmak" (?).

irçin (*ḳoynçılar?*, oku : *ḳunçuy* "câriye"?); "utangaç", "erkek düşkünü" (?).

kerçin (erkek için); "huysuz, kavgacı" (?).

Bunlara bir de Kâşgarî, III, 263_5'te kayıtlı şu atalar-sözünü eklemek yerinde olur : *arslan ḳarısar sıçġan ütin küdezür* "arslan ihtiyarlarsa, fâre deliğini gözetler".

34_{14} *yağsa* ve *kelse*, diğerlerinden farklı olarak, bu iki misâlde şart eki *-r* 'siz geçmektedir ki, bunları, başka metinlerde de gördüğümüz tek-tük misâlleri ile birlikte, eski devrin sonunun yaklaştığını haber veren kırlangıçlardan biri olarak kabûl etmek doğru olur.

34_{14} *abınġu*, bk. Kâşgarî, *abı-* "gizlemek, örtmek", *abıt-* "gizlemek, saklamak örtülmek"; buradaki şekil bu fiilin mutâvaat (*abı-n-ġu*) şekli olacaktır.

35_3 *ḳaytsı* < çin. *kai-tsĕ* (?) "parlaklık, ışık"; başkaca izah edilemediğinden, benzetilmiştir. Dikkatsiz ve bilgisiz tercüme edilmiş olmak ihtimâli hâric, bu kadar şılanmış sarih bir mefhûmun böyle umûmî bir mevzû içinde yabancı bir sözle karşılanmış olmasını anlamak güçtür.

35_3 *körkledi* oku : *körklendi?* İşlek el yazısı ile kaleme alınmış olan bu gibi metinlerde birbirine benzer şekillerin karıştırılması her vakit mümkündür. Yalnız bunun gibi tek nüsha metinlerin faksimileleri henüz neşredilmemiş olduğundan, böyle hâllerde asıllarına mürâcaatla bir daha kontrol etmek mümkün olamamaktadır.

35_5 *öngdün—kidin* ve *küntün—tağtın* "şarkta—garpta, cenupta—şimâlde" (aslında : önden—arkadan, güneşten ve (güneş tarafından)—dağdan (dağ tarafından).— Başta Orhun âbideleri olmak üzere, bütün eski türkçe metinlerde, daha sonrakilere nisbetle, daha çok kullanılmış olduğu müşâhede edilen yön (cihet) tâyini ve bununla ilgili çeşitli tâbirler burada not çerçevesi içine sığmayacak derecede çoktur.

Mevcut kayıtlardan anlaşıldığına göre, türklerde, biri şark ve diğeri cenup olmak üzere, iki cihet tâyin usûlü vardır. En çok dört cihete işâret edilmekle birlikte, sekiz cihet tesbit edilmekte ve buna üst ve alt cihetlerin eklenmesi ile, bunların sayısı ona çıkarılmaktadır.

Bu hususta tafsilât için bk. R. Rahmeti Arat, *Über die Orientationsbezeichnungen im Türkischen* (*Aspects of Altaic Civilization*, XXIII, 177—195) ve *Türkçede cihet mefhûmu ve bunun ile ilgili tâbirler* (*Türkiyat* mecm., XIV, 1964).

35_6 *asra atıng yigedting — kiçig atıng bedütüng; asra* burada *kiçig* sözünün bir müterâdifi olarak kullanılmış olup, "aşağı, alçak, yüksek olmayan" mânalarına gelmektedir. Her iki mısrâdaki *atıng* (< *at-ı-ng*) 'dan sonra gelen *yigedting* ve *bedütüng* sözleri pek doğru ifâde edilmemiştir. Zâten imlâsı karışık olan bu nevi işlek yazılarda yan-yana gelen benzer harflerin tam yazılmaması, bilhassa *-td-*, *-dt-*, *-t (t)-* harflerinde, çok defa okuyucuyu tereddütte bırakmaktadır. Burada aslında belki de *yigedti* ve *bedüti* ("yükseldi, büyüdü") şeklinde olan cümleyi hitap şeklinde ifâde etmek isterken, müstensih, farkına varmadan, hatâya düşmüş olabilir. Müelliflerin eserin ilk neşrinde düşündükleri gibi, *bedütüng* yerine *bedüttüng* (iki *-tt-* yerine, bir tek *-t-* yazılmasına, eski alfabeler ile yazılan metinlerde olduğu gibi, arap harfleri ile yazılan eski metinlerde de sık-sık rastlanır) ve *yigedting* (< *yig-ed-ting*) yerine *yigetting* (< *yig-e-t-ting*) yazılmış olması (*yigedtting* pek muhtemel değildir; bu şekil *-ed-* ekinin *-ey-* şeklinde diftonglaşmasından sonra ancak mümkün olabilir : *yig-ey-t-ting;* U II, 21_{11} 'deki *utdung yigedting* misâlinde, başka bir karışıklık yok ise, *yig-e-t-ting* şekli tercih edilir; çünkü *ut-* geçişli bir fiildir) kabûl edilse bile, bu geçişli fiillerin yanında *atıng* yerine, *atıng-nı* beklenirdi. — Metnin bir az da zorlanması ile yapılan tercümenin "aşağı olan adın yükseldi — küçük olan adın büyüdü" şeklinde düzeltilmesi mümkündür.

35_6 *engir-;* TTT I. 9 'da *engir-* ("ein Folgender sein") okunmuş olduğu hâlde, notta *enger-* sözü izah edilmektedir. Fihristte birinden diğerine işâret etmek yolu ile *engir-* 'e gönderilmiş ve *egir-* (35_{17} ve $_{38}$) de bu fiil ile birleştirilmiştir. *Altt. Grm.*'te ise, bunlar tekrar bir arada ve bu defa *egir-* maddesinde toplanmıştır. Bütün bu tereddütler buna benzer sözlerin henüz kat'î olarak kendi yerlerini bulamamış olduğunu gösterir. Hakikaten işlek yazılarda *-g-* ve *-ng-* yazılışını birbirinden ayırt etmek kolay değildir (bk. faksimile). — Bu benzer sözlerin durumu, bugünkü şivelerde olduğu gibi, daha eski devirlerde de karışmış olmalıdır. Bu meselenin halli, bunları toptan bir kazana atıp, çorba yapmak suretiyle değil, her yerde husûsî muâmeleye tâbî tutarak, şekil ve mâna bakımından, ihtimamla, sıkı bir kontrole tâbi tutmakla mümkün olacaktır. — Burada, mâna bakımından, türklerde "boyun eğmek, itâat etmek, birini tâkip etmek" fikri daha çok "birinin etrâfında toplanmak, ona sarılmak, etrâfını çevirmek" şeklinde ifâde edilmektedir.

35_7 *baġ* ve *çuġ* aynı mânaya gelen sözlerdir (bk. Kâşgarî), *yoluntı* sözü "yola çıktı" şeklinde tercüme edilmiş olmakla berâber, henüz iyice anlaşılmış değildir : *yol-u-n-* ?

Metnin ilk neşrinde de üzerinde durulmuş olan bu izah tecrübesinden başka, bir de bu sözlerin her biri için uzun bir not eklenmiştir. Buna göre, *baġ çuġ* terkibinin "bağ, bend, köstek" mânasına gelmesi ve fiilin de *yulun-* ("boşanmak, serbest bırakılmak, âzâd edilmek") okunması mümkündür (tafsilât için bk. TTT I, 9 not).

35_7 *t[amġang] yarlıķıng;* ilk söz belki *t[iling]* şeklinde de doldurulabilirdi; fakat *til* yerine *söz* daha uygun olacaktır. Yukarıdaki *tamġa* sözü, *yarlıķ* gibi, hâkimiyet timsâlidir (krş. 35_{90} : *beg tamġası elgingde*). — Şimdi faksimilesi verilen sahifede (b. bk.) kelimenin başında açıkça *t-* ile sonunda bir az tereddütle *-da* okunabilmektedir. *t-* ile *-da* arasında iki söz yer alabilir : *t[aġda il]de* (krş. 35_{48}).

35_8 *urı oġul;* (ben bu sahifenin fotokopisinde ilk kelimeyi, *ür* yerine, *urı* okuyorum; buna göre, metin ve tercüme tashih edilmelidir) "erkek evlât"!

35_8 *taptıng;* faksimilede görüldüğü gibi, metinde önce *bultung* yazılmış, sonra üzerinden çizilerek, *taptıng* ilâve edilmiştir. Aynı kelimenin tekrarlanmayıp, bunun müterâdifi olan başka bir sözün gelmesi, eserin ifâde tarzına daha uygun düşmektedir. TTT I, 11 'deki *bultung* silinmelidir.

35_9 *könek yasġaç başḳardı* "kova, tahta değişti" — bununla neyin kasdedildiği henüz anlaşılmamaktadır. Kelime mânaları için bk. Kâşgarî, *könek* "matara, ibrik, su tulumu" ve *yasġaç* (*yası yıġaç*) "yastıgaç, hamur tahtası". Bk. bir de *yasġak*, not 35_{36}.

35_{10} *sevinç tut-* (bk. bir de 41, 91, bilhassa 72). Ben bu metnin ilk neşrinde de (bk. not 12) "... sevinç kurbanı, sadakası, hatmi, ziyâfeti" v.b. v.b., yâni bir şeyin bir şekilde neticelenmesinden dolayı, iyi bir harekette bulunmak" fikrini ileri sürmüştüm. Yahut 72 'de daha açık görüldüğü gibi, doğrudan-doğruya, "memnûn ol, sevin, gönlünü ferah tut".

35_{11} *tuşuş-*, krş. Kâşgarî, *tuş-* "karşılaşmak, rastlamak"; bk. U II, 35_{27} : *tuşuş-* "buluşmak". Bu fal mançu dilinde de *ucaran* "buluşma" adını taşımaktadır (de Harlez, s. 193).

35_{15} *ḳar* her ne kadar ilk nâşirler tarafından "kolun üst kısmı" (bk. Radloff, *ḳar* [Kazak. Kaşg.]) şeklinde tercüme edilmiş ise de, burada pek uymamaktadır. "Kolun için" mefhûmu türkçede pek kullanılır bir ifâde olmadığı gibi, bunun müvâzî tâbiri olan *köngül içi* için de tam bir karşılık te'min etmemektedir. Bu kelimenin bir daha aslından kontrol edilmesi faydalı olur. — Burada tatbik edilen yeni okunuşa göre, bu sözün *özüngin* (< *öz-ü-ng-i-n*) ile birlikte bulunduğundan, yükleme hâlini isteyen geçişli bir fiilin emir şekli olması gerekir (msl. *ḳar-* "karıştırmak, bakmak" v. b.). — Tercüme tahminî yapılmıştır; tam karşılığı *ḳar* sözünün anlaşılmasına bağlıdır.

35_{16} *yol oruḳ*, krş. Suv. 160_2 : *kirtü nom tözlüg yoluġ oruḳuġ yaruḍu yaldrıtu yarlıḳazunlar* "hakikî kanun kökünün yolunu parlatmak aydınlatmak lutfunda bulunsunlar"; bk. bir de *Muséon*, VIII, 11—12.

35_{18} Bu satır, metnin devamı bakımından, ne yukarıya ve ne de aşağıya bağlanabilmektedir. Burada metin en az bir satır eksik gibi geliyor.

35_{19} *arḳulayu tur-* (TTT I, 25 'te metinde tercümesiz bırakılmış olduğu gibi, not kısmında da cevapsız kalmıştır). *arḳulayu* (*arḳu-la-y-u*) 'nun aslını teşkil eden *arḳu* Kâşgarî'deki *arḳuçı* (< *arḳu-çı* "iki kişinin arasında vâsıta olan kişi; evlenme zamanında dünürler arasında gelip-giden kişi")'da bulunmaktadır; bundan *arḳu-r-* ("çapraz gitmek, yürümek"), *arḳu-r-u* (çok defa *turḳuru* ile birlikte bulunur); daha sonraları ünlü-âhengi ile *arḳırı* (krş. CC *arḳrı* "krumm, schief"). Kazan türkçesinde bu eski

kökün yeni şekilde kullanılışı için bk. *arḳılı-turḳılı* (*arḳu-lı — turḳu-lı*) "çapraz". Kelime, boyuna tâbirinin zıddı olarak, arkılısına şeklinde de kullanılabilir.

Metinde *arḳulayu* "çaprazlaşmasına" şeklinde tercüme edilmiştir; fal olduğuna göre, burada "mâni olmak" mânasıma kullanılmış olabilir.

Krş. *arḳura yat-* (11_{111}) "çapraz yatmak"; burada uygur alfabesindeki *r* harfinin târifinde geçer; gerçekten de bu harf çapraz çizgilerden teşekkül eder.

35_{20} *ḳatıġlan-* < *ḳat-ı-ġ-la-n-* "cehd, gayret sarfetmek, çabalamak, uğraşmak" (Kâşgarî); burada *tıda* (< *tıd-a; tıd-* "mâni olmak") ve *kese* (< *kes-e; kes-* "kesmek") ile birlikte, mürekkep fiil hâlinde kullanılmıştır : "mâni olmağa çalışmak, kesmeğe uğraşmak".

35_{27} *ötüg savḳa yorıma*, nâşirler bu satırı "bir ricaya karşı hareket etme" şeklinde tercüme etmişlerdir; ben bunu, daha çok *yorıma* fiilinden dolayı, "rica, niyâzda bulunma" şeklinde anlamak istiyorum; "başkasının rica ve sözü ile yürüme" şeklinde de anlaşılabilir. İzahta *Kut. Bilig*'den gösterilen misâl (TTT I, not 35) yanlıştır.

Metinde *yorıma* fiilinin, eserin üslûbuna uygun olarak, *yorımaġıl* (ilk satırda : *tutġıl*) şekli beklenirdi. Fakat bunda hece sayısının da rolü bulunduğu düşünülebilir; krş. bir de 38 : *tezgil — barma*.

35_{28} *oġradıng* (benzeri : *ḳılıntıng*); *oġra-* "niyet etmek, uğraşmak, çalışmak" mânalarına gelmektedir. TTT I, not 36 'da gösterilen misâller için bk. *Alt. Yar.*, 475_{16} : *kim ḳayu tüzünler bu nom erdinig nomlaġalı tınglaġalı oġrasar* "her hangi asîl kimseler bu kanûn cevherini vaaz etmek veya dinlemek isterlerse (niyet ederlerse)"; *Alt. Yar.*, 600_4 : *bir yirke tegip körti bir uluġ köl suvı suġulup alkınġalı oġramışın* "bir yere gelip, bir büyük gölün suyunun yere sızıp, tükenmek üzere olduğunu gördü". Bk. bir de *Kut. Bilig*, 2364 : *taḳı bolmaz erse yaġı oġrasa — toḳışmaḳ tilese köngül birmese* "böyle olmazsa ve düşman anlaşmak istemeyip, savaşmakta ısrar ederse"; 2386 : *yaġı at kemişse sanga oġrasa — serin arḳa birme saçılsa basa* "düşman at salar ve senin üzerine yürürse, dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır"; 591 : *sanga keldim oġrap uzun yol yorıp* "ben sana gelmek maksadı ile uzun yollar yürüdüm". — *ḳılın-* için bk. *Alt. Yar.*, 610_7 : *tişi bars ... öz enüklerin yigeli ḳılınur* "dişi kaplan ... kendi yavrularını yemeğe uğraşıyor".

35_{31} *kölünti;* metnin ilk nâşirlerinin bu kelimeyi *külünti* okuyup, "tebessüm etti" şeklinde tercüme etmelerinin türkçe ifâdeye pek uygun olmadığı anlaşılıyor. Burada bahis mevzuu olan fal kötü faldır. Güneşin tebessümü ancak muvaffakiyet, sevinç müjdesi olabilir; ayın batmış olması da işlerin yolunda gitmeyeceğine bir işârettir. Buna göre bu söz bu duruma uygun bir mâna taşıyan başka bir söz olacaktır. Ayın batmasına müvâzî olan durum güneşin gölgelenmesi, bulutların arkasına saklanması veya büs-bütün batması olabilir. Onun için ben burada, *külünti* yerine, *kölünti* okumak ve bunu Kâşgarî'deki *köli-* ("gömmek"), *köliş-* ve *kölit-* fiilleri ile birleştirmek lâzım geldiği kanâatindeyim. Bu tabiî bizim bildiğimiz *kölige, kölike, kölik, köliklig* (Kâşgarî) ve bunun daha sonraki *köle-* (Sag. Koyb. Şor.) "gölgelemek, karartmak" ve bundan *kölege, köletke* "gölge" şekillerinin aynıdır. İleri yuvarlaklaşmaya

tâbi şivelerde *kölön-* (Bar. Tel.) "gölgelenmek", *kölöt-* (Kız. Bar.) "gölgelendirmek" ve bundan *kölökö, kölönö* (< *kölön-gö*) (Kazak.), *kölötkü* (Alt. Küer.) ve daha yeni olan *kölögölö-*.

35_{33} *kelen* veya *kilen*, çinçede *ki-lin* (eski telaffuzu : *g'ji-liĕn*) "gergedan"; krş. *Oğuz Kagan destanı*, not 22.

35_{33} *kötrülgey;* metinde, *l* harfinin kuyruğunun yanlış yere takılması ile, *kötlürgey* şeklinde yazılmıştır.

35_{36} *yarman-* "tırmanmak" (Kâşgarî); krş. *Maitrisimit*, 105 : *idiz orunlarıntın ordularıntın taysarlar, telmire közin tengri katunlarınga körürler tuta yarmangalı sakınurlar* "yüksek kürsü ve saraylarından aşağı kayınca, yalvaran gözleri ile ilâhelerine bakar ve tutunup tırmanmak isterler".

35_{36} *yasgak* < *yas-gak?*, *kay-* 'dan *kay-gak* gibi; burada "kaygın" ve buna benzer bir mânada kullanılmış olmalıdır. Krş. bir de *yasgaç*, not 35_9.

35_{35} *tüdüş keriş* ve *turı turuş;* bu iki çiftten ilki mâna bakımından iyice bilinmektedir. TTT I, not 48 'de *tütüş* 'ün aslında *tutuş* ile aynı olup, sonra *keriş* ile birlikte kullanılmasından dolayı, ona uyarak incelmiş bulunması ihtimâli üzerinde durulmuştur. Bu değişmede *türtüş-* fiilinin de tesiri bulunabilir.

Tâbirin ikinci çifti ise, eserde tercüme edilmeden geçilmiş ve not 49 'da da bâzı ihtimâller üzerinde durulmuştur. O zamandan bugüne kadar bunlara, aydınlatıcı bir nüfuz edememiştir. Buradaki tercüme de ancak bir yakıştırmadan ibârettir.

turı için krş. *Kut. Bilig*, 1705 (tatsız, sevimsiz), 4553 (*turı bol-* "tiksinti vermek"), 3541 (huysuz), 5405 (hoşin), 5731 (menfûr).

35_{39} Bu parça ilk neşirde *iging ağrığıng açıdı — eding tavarıng yayıldı* okunmuş ve "Deine Krankheit (Hend.) tat weh. Deine Habe (Hend.) wurde zerstreut" şeklinde tercüme edilmiştir. — Bu fal, bakan için iyi fal olduğuna göre, bunun tâbirinde de iyi ve baktıranın lehine olan sözlerin kullanılması beklenir. Bu bakımdan, yukarıdaki okunuş ve tercümenin pek uygun düşmediği kendiliğinden anlaşılır. Zâten not 50 'de *yayıldı* okunuşunun tereddütlü olduğu kaydedilmiştir. Metnin bu kısmı tesâdüfen esere eklenen fotoya dâhil bulunmaktadır. Büs-bütün tereddüdsüz olmamakla birlikte, burada açıdı yerine öçdi ve yayıldı yerine yuvuldı okunması fotodaki şekle daha yakındır.

35_{40} *kum öze kudu tardıp* "kum üzerinde *kudu* çekip"; TTT I, not 51'de verilen izahat metnin rûhuna pek uygun gelmemektedir. *tart-* fiilinin "kazmak, açmak" mânasına geldiğine delil bulunsa idi, *kudu*'nun *kuduğ* yerine, eksik yazılmış olduku söylenebilirdi. *kum* yerine *kam* da okunabilir.

35_{47} *bolguluğ* (metinde ikinci *-l-* 'nin kuyruğu ikinci satırdaki *belgüng* sözünün *-n-*'sine eklenmiş : *bolgunuğ* ve *belgülüg*); imlâdan yazanın yazış tarzı, yâni cümleyi başta yazmış, cümleyi harflerin ilâvelerini ise, sonradan eklemiş olduğu hakkında bir fikir edinilebilmektedir.

35_{52} *arḳa bir-*; TTT I, 69 'da *ḳatḳa* (?) *bir-* şeklinde okunmuş ve notta da bunun *ḳat-* ("katmak") ile ilgili olması ihtimâli kaydedilmiştir. Fakat ben burada "yüz çevirmek" mânasına gelen *arḳa bir-* şeklini, gerek ifâde tarzına, gerek fahn gelişine daha uygun olması bakımından, tercih ettim. Faksimilesi bulunmadığından, tabiî, aslı kontrol edilememiştir.

35_{55} *çasut yongaġ tikileşir*; *çasut* "iftira" (bk. *çası* "iftıra", *çasur-* "iftira etmek") < *ças-u-t* ve bunun mânaca benzeri olan *yongaġ* "iftira, dedi-kodu" (bk. *yonga-* "iftira etmek", "beye birini geçmek, gammazlık etmek, şikâyet etmek" [Kâşgarî]; *yonga-t-* "koğulamak"; *yongşur-* "iftira ettirmek") < *yong-a-ġ*. — *yong* için bk. (Alt. Tel. Koyb. Küer.) "şikâyet, suçlandırma". Fiil olduğu anlaşılan *ças-* köküne henüz tesâdüf edilmemiştir.

tiki için bk. 8_{12}, 20_{146}, $35_{65, 93}$ ve TTT I, not 91.

35_{58} *ig tapa kör-* "hastalık için, hakkında fala bakmak"; *tapa* yerine *oġrınta* için bk. 35_{13} (hakkında) ve *tegre* 35_{147} (etrafında). *tapa* ifâdesi için krş. bir de aynı mânaya gelen *toġru, toġra, turı, tura* v. b.

TTT I, not 77 'de de izah edildiği gibi, fala bakılır ve bakmanın ifâdesi için *baḳ-* fiilinin bütün müterâdifleri kullanılabilir (*kör-, ḳara-* v. b.). *körüm* aynı zamanda "fal" mânasına da gelir; krş. msl. Kazan türkçesinde *kürim* "fala bakma", *k. ḳarat-* "fala baktırmak" veya *kürimle-*; krş. bir de *kürimçi* "falcı", *kürimçilik* "falcılık" v. b.

35_{58} *öngedmeki* (< *öng-ed-mek-i*) "iyileşmesi"; *önged-* (bk. TTT I, not 77), *öng-ed-* "renkli olmak, renkleşmek", yâni sıhhatli rengi almak" (krş. hasta için kullanılan *sarıġad-* < *sarıġ-ad-*, *sarar-*, *sol-* v. b.). Kâşgarî 'de *önglen-* "renk almak" (iyileşmeğe başlayan hastalar hakkında kullanılır). Fiilin müteaddi şekli için bk. *öngedtür-*; msl. *Alt. Yar.*, 478_{16} : *yana kim ḳayu kişi uzun iglep ne yime em ḳılıp öngedmeser* "yine her hangi bir kimse uzun zaman hasta olup, bütün ilâclara rağmen iyileşmezse", 585_{15} : *olarnı barça igintin ozġurur öngedtürür erti* "onları bütün hastalıklarından kurtarır, iyileştirir idi", 595_{19} : *alḳu iglerig öngedtürteçi* "bütün hastalıkları iyileştirici".

35_{61} *bütmeki*, TTT I, 83 'te "tamamlanması" şeklinde tercüme edilmiştir; burada *büt-* daha önceki mısrâda geçen *ökün-* "peşiman olmak" fiili ile ilgilidir. Bu sebepten ben burada *büt-* fiilinin "inanmak" ve *bütmek* sözünün de "inanış" ile karşılanmasının daha yerinde olacağını zannediyorum.

35_{62} İlk satırdaki boşluğun, TTT I, not 83 'te düşünülen *tüzmeking* yerine, *titmeking* şeklinde doldurulması daha uygun olacaktır : "hükümdarın gazabına karşı koyman. onu ortadan kaldırman, bertaraf etmen" v. b. — İkinci satırın sonundaki eksikliğin ise, ilk mısrâın sonundaki *alp* sözünün kafiye eşi olan *sarp* ile tamamlanması, şekil ve mânaca uygun düşer.

35_{60} *edlig sanlıġ*, bk. TTT I, not 84; *edlig* muhtelif şekillerde izah edilebilir : *ed* "madde" (krş. *Muséon*, XXVI, 239, not 2), bir de (Kâşgarî) "iyilik ve uğur belgesi" (fiili için krş. *edle-* "değer vermek, ehemmiyet vermek"; *edlet-, edleş-* v. b.); buna

göre, *edlig* yalnız "faydalı" değil, "iyi ve uğurlu olan" bir şeye de delâlet edebilir. *sanlıġ*'a gelince, lugatlerde *san*, *sanlı* maddeleri karşılaştırılabilir; orada zikredilen *adı sanı var* veya *adlı sanlı* "meşhûr, belki de *edlig* sözü *sanlıġ* tâbirine uymasından dolayı bu şekle girmiştir. Kazan türkçesinde *sansız*, "itibarsız" demektir.

35_{66} *tunçu* hakkında TTT I, not 91'de şöyle denilmişti : bu kelime her hangi bir yere delâlet etmiş olmalıki, orada bulunanlar (*-dakı*) bundan kurtulabilsinler (*ḳutrul-*); cümle eksik olduğundan, bu hususta daha fazla tahmin yürütmek imkânsızdır. Kelime *tu-*, *tun-* ile ilgili olmalıdır. *yirtinçü* ("dünya sözünün ikinci kısmının, uyma yolu ile, *tunçu*'dan meydana gelmiş olması mümkündür; daha başka (eski?) yazılışı için bk. Chwolson, *Syrisch-nestor. Grabinschr. aus Semerjetschie* (*Mem.* Ac. Pet., VII, c. 37, nr. 8, 1890), 154 (orada bir defa da *yirtü çü*, *-nç-* < *-ç-* ile) ve Pelliot, *T'oung-Pao*, 1914, s. 236. — Krş. not 15_{13} : *tünçüle*?.

35_{70} Bu parça TTT I, 94—96'da, okunuşunun tereddütlü ve tercümesinin de ancak bir deneme olacağı kaydı ile, *on ḳat ḳas oyun yanguruşı eşidilür. yorısar ḳamaġ bar t(a)maḳ utru kelir. tarḳrsar.* okunmuş ve "on kat *ḳas*-oyununun sesi işitilir. Eger giderse, bütün var olan ... (sana) karşı gelir. Eğer uzaklaştırılırsa (yâni oyun kesilirse ...") bu son kelime bundan sonraki cümleye idhâl edilmiştir).

Parçanın fotokopisinden istifâde ederek, şu tashihler yapılabilmektedir : *yanguruşı* yerine, *yangḳusı*; *bar t(a)maḳ* yerine, *bay-umaḳ* (kelimenin ikinci kısmının bu şekilde okunabileceğine notta da işâret edilmiştir); *tarḳrsar* yerine, belki *tarḳasar* veya *tarıḳsar*?

Fakat bu tashihler de, görüldüğü gibi, metnin anlaşılması için bizi kaldığımız yerden bir adım dahi ileriye götürmeğe yardım etmemiştir.

Metnin muhtevası için krş. *Altt. Grm.*, s. 19'da örnek olarak zikredilen metin (T III 84—60) 10 —:

ol baranas balıḳta ... braḫmadatı atlıġ ilig ḳan bar erdi. ol ilig begning bir körgeli körtle oġulluġ erdinisi toġdı. inçe ḳaltı ḳazlar iligining üninte itmiş yigedmiş işidgeli edgü seviglig ünlüg erti. anı üçün belgü bilteçi bramanlar ḫansasvarı tip at urdılar. ḫansasvarı tiser enetkek bolur. türkçe evirser ḳaz ünlüg tip yörüg öner.

"O Baranas şehrinde ... Brahmadatta adlı bir hukümdar vardı. O hukümdarın çok güzel bir oğlan cevheri dünyaya geldi. Öyle ki, kazlar hukümdarının sesinden yaratılmış, fakat ondan daha hoş, çok sevimli bir sese sâhip bulunuyordu. Onun için işâretlere vâkıf olan brehmenler ona Hamsasvari diye ad verdiler. Hamsasvari hindce bir tâbir olup, türkçeye çevrilirken, kaz sesli diye izah edilir".

ḫansasvarı < skr. *hamsasvara*, *hamsa*, a goose, a wild goodse; *hamsa samghārāma* "wild goose monastery", on Mount Indraśailagukā, whose inmates were once saved from starving by the self-sacrifice of a wild goose (Soothill-Hodous, 112a, 391a, 394a); *svarasvara*, varied sound, noise of various sorts; *savarāsvara*, all kinds of sounds; bk. bir de *hamsakuśa* ve *hamsalakṣana* (Edgerton, 616, 617).

35_{71} *ḳamġaḳ*, TTT I, 96'da "Knoblauch" (sarmısak) olarak çevrilmiştir; fakat bk. Yudaḫın (trk. trc. A. Taymas, *Kırgız sözlüğü*, *ḳamġaḳ*, Ruta graveolens otu; *ḳamġaḳtay cengil*, kamgak gibi, hafif (perekati-pole, *ruta*, hafif-hafif, çok hafif). — Rusça perekati-pole = alm. Gypskraut; bu sonuncusu Brockhaus, II, 316'da: Gypsophila (Gypskraut), Pflanzengattung der Karyophyllazeen. Rusça ismin karşılığında Kazan türkçesinde şu tâbirler kaydedilmektedir: *üyürme-üleni*, *cil-ülen*, *yumarlaḳ*, *düngelek*. — Cenüp türkçesinde *tüylü-tohum*, *şeytan-arabası* v. b. ile ifâde edilmektedir.

35_{71} *tıng* ("ses, sada, sadanın perdesi, nağme") sözü *tıngla-* ("dinlemek")'nın aslını teşkil eder.

35_{72} *yunglaġıl* < *yung-la-ġıl; yungla-* "kullanmak, sarf etmek, hebâ etmek". Kelimenin kökü olan *yung* < çin. *yung* şeklinde izah edilmektedir (*Altt. Grm.*).—Türkçe metinlerdeki yeri için bk. U II 86_{41}: *vṛḫar sanlıġ sangik tavarın yidim yungaldım* (oku: *yungladım?*) *erser* "*vihāra*'ya âit mal ve mülkü yedim, harcadım ise"; U III, 81_{14}: *amtı biz atamız ḳ[azġanmı]ş tavarıġ yip yunglap adın tavar aşmasar biz ol bizinge uḳşatı ermez* "şimdi biz babamızın kazandığı malı yiyip-harcayarak, ona başka mal katmazsak, bu bize yakışmaz"; *Alt. Yar.*, 613_{19}: *anı üçün men bükünki künte bu etüzimin yunglap mungadınçıġ uluġ iş ködüg ḳılayın* "onun için ben bugün bu vücûdumu fedâ ederek, hayret verici büyük bir iş yapayım".

35_{74} Bununla, TTT I, 103 notta da işâret edilmiş olduğu gibi, kuyudaki suyun ve rüzgârın getirdiği kum ile dolmasına ve nehrin mecrâsının değişmesine işâret edilmek istenilmiş olacaktır.

35_{74} *aġtarılıp*, *aġ-* "meyletmek, dönmek" (Kâşgarî) ile ilgili olacaktır; bk. bir de *aġtar-*, *aġtarıl-*, *aġtıl-*. Kazan türkçesinde *av-*, *avdar-*, *avdarıl-* v. b. Cenüp şivesindeki *aḳtar-*, *aḳtarıl-* v. b. fiillerindeki *-ḳ-*'lar, bu *-ġ-*'nın *-t-*'den dolayı sadâsızlaşmış şekli olmalıdır.

35_{75} *tusul-* <* *tus-u-l-*, bu kökten *tusu* (bk. bilhassa *asıġ tusu*); krş. Kâşgarî, *tusu* "menfaat, şifa", *tusu bol-* "yaramak, fayda vermek" ve *tusuḳ-* "iyi gelmek, faydası olmak, yaraşmak". Krş. Yakut. *tusa* ve moğul. *tusa* "fayda, istifâde, kazanç".

35_{75} *edikmegey* < *ed-i-k-me-gey*; buradaki *ed* sözü *ed tavar* v. b. gördüğümüz *ed* olmalı ve *-d* ile okunmalıdır. Bundan töreyen *ed-le-* ve bunun bugünkü mümessili olan *eyle-* bunu açıkça göstermektedir (*edle-* için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygurca yazılar arasında* [İstanbul, 1937]; *bağnı edlep* (48), *bağlarımızını edlep* (55) ve *Usp.*, fihrist: *etle-* (oku: *edle-*).

35_{75} *futsı* < çin *fu-tze* "üstâd" (bk. 11_{18} *titsi* "talebe")

35_{82} *ayaġ çilteg* < *aya-ġ çilte-g*; bk. U II, 86_{35}: *ayaġḳa çiltegke tegimlig* "saygı-değer, hurmete layık"; *Alt. Yar.*, 195_{21}: *ḳamaġḳa ayaġluġ çiltegülüg bolġaylar* "her kes tarafından hurmet görürler". — Devlet idâresi ve kültür sâhasında muallimleri olan

türklerden burkancılığı alınca, moğullar *ayaġka tegimlig* tâbirini *ayaġa tekimlik* şekline sokmuşlardır; bk. Kow. I. 127 ve III, 1657 : *tekimlik* "celui qui reçoit l'aumône dans un vase, Guélong, prêtre bouddhique, religieux mendiant".

35_{82} *ornanu bir-* "yerleşmek", ; TTT I, 114 'te *etüzüngde ayaġ çilteg ornanġu birdi* okunmuş ve "Dir selbst gab man den Ehrenplatz" şeklinde tercüme edilmiştir. *bir-* burada hareketin tamamlanmış olduğunu ifâde eden bir yardımcı fiildir ve kendisinden önceki fiile zarf-fiil eki ile bağlanması gerekir. Fotokopisi bulunmadığından, aslı ile karşılaştırmak mümkün olmamakla berâber, ben burada *-ġ-* harfinin bulunmadığına, bulunduğu takdirde bile yanlış olduğuna eminim. Bu cümlenin tercümesi 35_{82} 'ye göre (yk. bk.) tashih edilmelidir.

35_{83} *atıng atayu* "(senin) adını söyleyerek"; Kazan türkçesindeki misâlleri için bk. *anı kürirge atap kildim* "bilhassa onu görmek için (göreyim diye) geldim"; *sizni atap söyledim* "bilhassa sizi kasdederek söyledim".

35_{84} Bu iki *boltung* 'dan ilki *bultung* okunabilirdi : *eski atıng tegşilip yangı (at) buldung* ?

35_{84} *boġdam;* TTT I, not 118 'de bu kelime, okunuşunun tereddütlü olduğuna işâret edilerek, *-dam* ile genişleyen sözler sırasına alınmıştır (krş. *erdem, tengridem, kündem*, bk. Man. III, 17_{21} "güneş gibi, güneşçe"). *boġ* "küf" > (Sag. Koyb.) *pog;* (Kâşgarî 'de bu kelime *bov, buv* veya *puv* okunabilecek şekilde yazılmış ve B. Atalay da *pov* sırasında kaydedilmiştir : "bayatsımak veya kokuşmak sonu ekmek üstünde beliren yeşillik" ; bk. trk. trc. III, 129_{15}, aşağıdaki notta basma nüshada kelimenin yanlış dizilmiş olduğu ayrıca izah edilmiştir. C. Brockelmann 'daki okunuş tarzı tashih edilmelidir.

35_{87} *körinçlegil* < *körünç-le-gil;* bk. Kâşgarî, *körünç* "görülecek şey; bir şey seyreden halk" = *közünç* (III, 373_{12}); *körünçke kişi evdi* "halk görülecek şeye (yere ?) koşuştu" (halk görmek için bir şeyin etrafına toplandı) (I, 167_1). TTT I, not 124 'te daha şu misâller verilmektedir ; U II, 22_{25} : *öz öz körünçlegülüg ḳalıḳl[arında yıġıldı]lar* "her kes ayrı-ayrı teşhir edilecek yüksek yerlerde toplandı"; U III, 23_3 : *braḫmadatı iligning körünçlüki ḳayu erki* "hükümdar Brahmadatta 'nın teşhir yeri acebâ hangisidir?"; U II, 22_8 ve $_9$: "seyir-yeri, seyredilen-yer".

35_{87} *lalarıġ*, TTT I, not 126 'da *la* kelimesinin bilinmediği, fakat bunun çince *la* (Karlgren, nr. 522 : *lua*) "katır" olduğu tahmin edildiği kaıtlıyıdır.

35_{92} *inç kelmek;* falın çince adı *tsien* ("yavaş gelmek"), mançuca *ulḫiyen* ("yavaş") olup, türkçedeki mânaya gelmektedir; bk. Kâşgarî, *inç* "râhat, içi sâkin, yüreği dölek" ; *Alt. Grm.* "sâkin, yavaş". — Manzûm metinlerdeki yeri için bk. fihrist.

35_{88} *sav tügüni* "söz düğümü"; TTT I, 126 'da : *tümen sav töküni sinide boltı* okunmuş ve "Zehntausend Worte (Dinge) sich erfüllend wurden dir (zuteil?)" şeklinde çevrilmiştir. Fakat *sav tügüni* "söz düğümü" yâni çözülmesi icap eden meseleler veya bir çok emir, tedbirlerin düğümlendiği yer" buraya daha uygun düşer.

35_{90} *alıngda*, metinde *anıngda* yazılmıştır. TTT I, not 130 'da işâret edildiği gibi, burada *-l-* 'nin kuyruğu unutulmuştur; krş Man. III, 37. nr. 19 : *suv ḳum alınga ilinser* "su kum altında toplanırsa" *öng* "ön" kelimesinin bulunmadığı şivelerde *al* (*alt*, *ald*) sözü *öng* yerine kullanılmaktadır : *ast — üst*, *ald — art*.

35_{93} *ban* < çin.-jap. *ban* "on bin" (*Altt. Grm.*), bu tahakkuk ederse, türkçe *tümen* sözün müterâdifi oluyor demektir. Metinlerde kullanılışı için bk. *tümen ban yerde* "binlerce yerden", 35_{126} : *ming bança ırak bar-* "çok uzaklara gitmek".

35_{96} *eşidüti — bütüḍi;* TTT I, not 139 'da ifâde edilmiş olduğu gibi, türkçede mücerret mânalar için kullanılan *-ut* eki, bu eser yazılırken, henüz canlı bir kullanılışa sâhip bulunuyordu. Türkçede geçen misâlleri için bk. msl. Kâşgarî, *basut* "yardım" (< *bas-*), *boşğut*, *çöküt*, *yoğurt*, *kedüt*, *külüt*, *köçüt*, *ḳatut*, *ḳavşut* ve daha sonraları da kullanılmakta devam eden *aşıt*, *geçit* v. b. v. b.; Bugün artık kullanılmayan ve dolayısı ile kontrolü mümkün olmayan bu yapının şekil ve mânası türkçenin tarihî inkişaf seyri içinde ayrıca araştırılmalıdır.

35_{99} *küg*, bk. TTT I, not 145. — Burada *küg* (kelime *-ö-* ve *-k* ile de okunabilir) sözü, metnin gelişinden, *ḳadğu* ("kaygı, keder") ile aynı veya ona yakın bir mânada kullanılmış olmalıdır. Kâşgarî'de henüz pek iyi anlaşılamayan bir atalar-sözü vardır (trk. trc. I, 447, *keregü* ["çadır", göçebelerde "kışlık ev"] sözü münâsebeti ile; mütercimin kaydının pek yerinde olmadığım zannediyorum) : *küg kördi keregü yüḍti* "sıkıntı (mihnet) gördü, çadırı yüklendi"; I, 404 'te bunun farklı bir tekrarı daha vardır : *keten kördi keregü yüḍti* "sıkıntı (mihnet) gördü, çadırı yüklendi". — Krş. Radloff, *küy* < *küg* (Bar. Kazak.) "felâket, ah-vah" ve *küylö-* < *kügle-* (Kazak.) "sıkıntıda bulunmak, kederli olmak".

35_{103} *özünge* (oku : *özüngke*) *öng işin* (yahut : *işing* veya *işig*); *öng* sözünün bildiğimiz mânası pek uymuyor : kendin için ön (?) olan iş ile başla? — İkinci mısrâ da iyi tesbit edilememektedir; bilhassa *köngleme?* — TTT I, not 150 'deki izah tecrübesi de [b. bk.] meseleyi çözmeğe kâfi gelmemektedir.

35_{107} *kiçig igidmek*, falın ismi çincede de "küçük besleme şeklindedir; krş. Kâşgarî, *igidmek* "terbiye etmek, yetiştirmek" (daha çok maddî bakımdan: "beslemek, bakmak"). Yak. *it-* "beslemek, büyütmek", buradaki *ī-* < *igi-* 'den gelmektedir; Orhun âbidelerinde *igid-* (bk. TTT I, not 157).

35_{109} *künikeki* < *kün-i-k-e-ki*; krş. TTT I, not 160.

35_{110} *atḳalır* < *at-ḳalır*; *-ḳalır* ve *-kelir* eki "bir işi yapmak üzere bulunmak" mânasını ifâde eder. İlk defa TTT I, not 162 'de bu ekin *kel-* veya *ḳal-* fiillerinden meydana gelmiş olması ihtimâli ifâde edilmiştir. *Altt. Grm.*, 341 'de bunun, yukarıdaki gibi, yardımcı fiillerden gelme ihtimâli kaydedilmişken, 259 'da bu hüküm daha kat'î bir ifâde şeklini almıştır. — Türkçe eklerin menşei hakkındaki bilgimiz henüz çok azdır. Bunlardan hiç birinin inkişâf seyrini tam olarak izah edebilecek durumda bulunmuyoruz. Bu, tabiî, ekler üzerinde her hangi bir fikir beyanına engel teşkil etmez. *-ḳalır*, *-kelir* ekini *ḳal-* veya *kel-* fiiline bağlamak, zannımca, şimdilik kolay olmayacaktır. En büyük engellerden biri artık bu eklerin âhenk, şekil ve mâna bakımlarından teşekkül etmiş olmasıdır. Aksi takdirde biz bunlardan birinin karışık şekilde kullanılmasına rastlamış olmamız lâzım gelirdi. Eger eklerin son hecesi olan *-tr*, *-ir* muzâri şekli tasavvur ediliyorsa, bunu, kat'î olarak, bu devirde *-ür*, *-ür* şeklinde görmemiz icap ederdi. Bu her hâlde iki fiilin yan-yana gelmesinden meydana gelmiş bir şekil olmayıp, ek ve eklerin bir araya gelmesinden meydana çıkmış olmalıdır. Bu hususta düşündüklerimi kaleme almağı henüz erken buluyorum. Yalnız bunların ve bunlara benzer diğer eklerin daha geniş mâlzeme üzerinde ayrıca ele alınarak araştırılmasının faydalı olacağını ifâde etmenin de yerinde olacağını zannediyorum. — Türkçe metinlerde geçen misâller TTT I not 162 'de gösterilmiştir.

35_{111} *tıt sögüt*; bk. Kâşgarî, *tıt* "dağda biten çam fıstığı ağacı", Radloff, *tıt* (Tel. Alt. Leb. Şor. Koyb. Kaç. Küer. Kırg.) "der Lärchenbaum" (Pinus larix). Radl. lugatinde kelimenin rusça karşılığı olarak gösterilen söze mukabil, Kazan türkçesinde *ḳaraġay*, Kazak lugatinde *bal-ḳaraġay* veya *saġız-ḳaraġay* bulunmakta; almanca *Lärche* (= lat. *larix*), için cenûp türkçesinde "Venedik trement ağacı" denilmektedir.

artuç sögüt "ardıç ağacı"; H II, 3_{177} *artuç*, fakat 2_{79} 'da *artız* yazılmıştır; Radl. şekilleri için bk. *artuç*, *arduç*, *artıç*, *ardıç*, *arçın* (Alt.), *arçan* (Leb.), *arçın* (Leb.); Kazan türkçesinde *artış*.

35_{111} *ırġalır*; bk. *Alt. Yar.*, 621_5 : ı *ıġaçlar ırġalır* "nebat ve ağaçlar sallanır"; Kâşgarî, *ırġa-* "ırgalamak, sallamak" ve bundan *ırġal-*, *ırġan-*, *ırġaş-* ve *ırġat-*.

35_{113} *kir-* ve *tüş-* burada aynı mânaya gelmektedir : "bir şey üzerinde devam etmek"; krş. msl. Kazan. *yolġa kir-* = *yolġa tüş-*.

35_{114} *aşnuḳan irgürü*, *aşnu-ḳan* "daha önce". İlk olarak *-ḳan*, *-ken* meselesine parmak basan zât W. Bang (*Zur Kritik und Erklärung der Berliner Turfanfunde*, SPAW, XXXIX, 1915, s. 631 v. dd) olmuştur. Burada işâret edilen eski türkçe misâller şunlardır: U II, 78_{41}—$_{43}$ = 87_{60}—$_{62}$: *tamu erkligleri ögümin köngülümin saçmazḳan tamudaḳı ört yalın utru önmezken örtlüg yirlerde taḳı ağtınmazḳan amtı ökünür men* "cehennem hâkimleri aklımı, gönlümü henüz dağıtmadan, cehennemdeki alev henüz bana karşı fışkırmadan, ateşli yerlerde henüz debelenmeden, şimdi tövbe ederim"; U II 79_{45} = 87_{64} : *amtıḳan ökünser ol yig bolġay* "İş-işten geçmeden şimdi nedâmet etmek iyi olacaktır". Orhun, II 73_4 : *tükemezken* "tükenmeden, bitmemişken", 78_{32} : *yarumazḳan* "ağarmadan, aydınlanmamışken".

Altt. Grm., 437 'de *-ḳan* için daha şu misâller eklemektedir: *ançġınçaḳan* (M. I, 6_{19}), *irteken* (Hü. Ts. 33_{23}). — Manzûm metinlerde bir de 35_{141} : *öngreken* "daha önce" *Kutadgu Bilig* 'de kullanılışı için bk.

-maz erken (*tut-*, 1366, 5299, 5712, 5717, 5718; *kel-*, 1370; *ḳod-*, 1376, 4737; *tod-* 4737)

-ür, -r erken (*ötün-* 4058; *tepre-*, 2144; *yi-* 1202, 4602).

oġlan erken, 1823, 4032, 4037, 4694.

kiçig erken (= *kiçig oġlan erken*), 1493, 5779.

bar erken, 362, 2055.

birle erken, 4851.

Bang (yk. bk.) 'ın o vakit düşündüğü hususlar sonradan tashih edilmiş bulunmaktadır. *-ḳan, -ken* 'in fiillerin isim-fiil şekilleri ile kullanılması umûmî ve aslî gibi görünmektedir. *Kut. Bil.* 'deki farklı misâller (msl. *oġlan erken*) burada *er-* fiilinin eksik kullanılışından (msl. *oġlan erür* v. b. *erken*) ileri gelmiş olabilir.

Ekin *-ḳan* ve *-ken* şekli en eski türkçe eserlerde bulunduğuna ve farklı şekillerin daha sonraki devirlere âit olduğuna göre, bu ek şekillerinin şimdilik en eski şekil olarak kabûl edilmesi doğru olur. *Kut. Bilig* 'den itibâren bugüne kadar gelmekte olan *erken, iken* edatları ise, bu eski *-ḳan, -ken* ile *er-* fiilinin *-gen* isim-fiil şekli ile karıştırılmış olmasından meydana çıkmıştır. Eklerin tarihî seyrinin araştırılması daha bir çok mühim noktaları ortaya koyabilir.

irgürü için bk. Kâşgarî, *ergür-* "erişmek, vaktinde yetişmek" (I, 227_{24} : *ol aşḳa ergürdi* "o aşa vaktinde yetişti". Her hangi bir şeye sırasında erişmek de böyledir). Mütercimin metnin aslındaki hareke tashihi münâsebetile ileri sürdüğü mütâlea pek doğru olmasa gerek.

$35_{115-116}$ arasında sahifa sayısı (45b — 46a) doğru olarak devam ettiği hâlde, metinde eksiklik vardır. Falın adı ile ilgili cümle bulunmadığı gibi, ilk cümlenin baş kısmı da atlanmıştır. Mançu dilinde bu falın adı *eldehen* (< *eldemi*) "parlamak, aydınlanmak" olup, türkçesinin *kün yaruḳı* veya *kün ay yaruḳı* şeklinde bulunmuş olması mümkündür. Falın ismi bulunan cümlenin başındaki *birük bu kün* .... ile, falın ilk cümlesinin sonundaki .... *bu kün*] *kirü barır* müstensihi yanıltmış olacaktır; müstensih dikkatsizlikle baştaki *bu kün*'den bir veya iki satır aşağıdaki *bu kün* 'e atlamış olacak.

35_{119} "İki gönül düşüncelerinde isteksiz olurlarsa, hukümdardan ihsan gelirmi?." — İlk mısraın tercümesi tereddütlüdür; "iki gönül niyetlerinde boş olurlersa" şeklinde de anlaşılabilir; fakat ikinci mısraın tercümesi böyle olmalı ve TTT I 174 'te tercüme tashih edilmelidir. Çıkma (Abl.) hâli eki *-tın* da bunu istemektedir ve iki mısraın, mâna bakımından, birbirini tamamlaması zarûrîdir.

35_{120} *özüngke*, TTT I, not 181 'de bunun, *özüngin* yerine, yanlış yazılmış olduğu düşünülmüştür. Burada, bana kalırsa, ikinci satırda *özüngke* karşılığı olan kelime eksik yazılmıştır. Buradaki tereddüdü en iyi halledebilecek olan da bu eksik kelimedir.

35_{121} *tiler* 'den önce, ikinci satırdaki *yıġ* 'ın mukabili olan, iki veya üç harfli bir söz (msl. *ot*) kurt yeniğinde kaybolmuştur. *ḳavut* 'a gelince, bunun hakkında TTT I, not 183 'te şöyle denilmektedir: *ḳavut* ile hiç bir şey yapmak mümkün değildir; fakat, büyük bir isteksizliğe rağmen, *ḳut* kelimesinin burada karşımıza çıkan daha eski bir şeklini tahmin ettiğimizi de söylemeden geçemeyiz. Şimdilik krş. Schaeder, *ZDMG*, VII, 1928, s. XCV. *ḳut* kelimesi metinlerde "saâdet" mânasına bir kaç defa geçtiğine göre, *ḳavut* şekli bilhassa aradaki farkı tebârüz ettirmek için kullanılmış olabilir. Burada vezin icâbı da kullanılmış olması mümkündür.

Bütün bu cümlenin yapılışı, iyi ve kötü olmak üzere, iki müvâzi ifâdeden ibârettir. Bir tarafta hiylekâr ve aldatıcı memurlar; bunlar şimâlde (dışarıda?) bulunuyorlar ve (bir fenalık) istiyorlar. Diğer tarafta ise, hukümdarın *ḳavudı*; o cenupta bulunur ve (bir iyilik) ister.

ḳavud (*ḳavut*) hukümdarın iyi niyetli memuru olabilir veya bununla hukümdarın kendi nefsinde bulundurduğu iyi bir meziyetine, husûsiyetine işâret edilmiştir (bk. msl. Kâşgarî, *ḳavdın-*, *ḳavdun-* "acımak, şefkat göstermek, fenalıktan kurtulmanın yollarını aramak"; C. Brockelmann 'da "zärtlich sein, Mitleid haben").

35_{122} İkinci satırda *toḳıyın tiser* 'den sonra gelen varak (47a — 47b) metnin ilk neşrinde yoktur. Bu parça sonradan tarafımdan bulunup, TTT VII, 30 (s. 41) 'da neşredilmiştir.

35_{123} *ulıġ ḳılın-*; tehlike bahis mevzuu olduğuna göre, burada onun insanlara yapacağı te'sir kasdedilmiş olacaktır; *ulı-* "inlemek" ve bundan *-ġ* ile yapılmış olan isim : *ulı-ġ* "inleme, eziyet, zahmet" v. b.

35_{126} ve $_{128}$ *altun itig*, kelime mânası "altın süs, ziynet"; bununla neyin kasdedilmiş olduğu anlaşılmıyor.

35_{127} İkinci satırda olduğu gibi, ilk satırda da *kişiler* 'den sonra bir *köngüli* eklenebilir. *iltişmiş* "kavgalı"; krş. TTT VII, 17_6 : *ḳılkı terkiş kişi birle ildişgüçi* (*bolur*) "(bu yılda doğmuş olan insanlar ...) hırçın tabiatlı ve başka kimseler ile kavgacı olur" (tafsilât için bk. not 17_6).

35_{132} *ḳadıġ tatıġınıng erdinisi boltung* "gayret tadının cevheri oldun"? TTT I, 187 'de "Du hast erlangt die Kostbarkeit seines festen (d. h. nicht flüssigen?) *tatıġ* (Speise). Bir metin anlaşılmıyorsa, onda her şey bulunabilir ve her izahın, kendisine göre, bir mantıkı vardır. Cümledeki "cevheri olmak" ve bunu tâkip eden satırda bahis konusu olan veya olabilecek şeyler, maddeden ziyâde, mânaya delâlet eder. Fakat *ḳatıġ* için bk. 184. TTT I, not 187 'de daha çok *tatıġ* "yemek" üzerinde durulmakta ve bunların hastaların tedâvi ve bakımı ile ilgili olması ihtimâli düşünülmektedir. Bk. msl. Suv. 118_1 : *ḳayu neçe açmaḳ suvsamaḳ emgekin alangurmış tuġsamış tınlıġlar erser, adruḳ adruḳ tang tangsuḳ tatıġlar özе toṭġurtaçı bolayın* "ne kadar açlık ve susuzluk ıztırabından zayıf düşmüş canlılar varsa, onları ayrı-ayrı nâdir güzel

tatlılar ile doyurucu olayım" ve Suv. 596 aş. : ... *ḳılġuluġ emlerning yigülüg içgülüg tatıġlarnıng öd iyin işletgülüg törüsin eşidip* "... yapılacak ilaçların, yiyecek ve içecek tatlıların zamanını ve tatbik edilecek usûlünü işidip".

35_{133} *küzeç*, bk. Kâşgarî, *küzeç* "bardak, testi"; *küdeç* (Argu), *küzüç* "çömlek"; burada her hâlde *esiç* sözü ile de ifâde edilmekte olan "kazan" bahis mevzuu olmalıdır; krş. Yak. *küös*, Bar. *küets*. Burada *küzeç* sözü *küz* 'ün küçültülmüş şekli olmalıdır (*ataç* ve *anaç* gibi).

35_{133} *çiü*, başka türkçe metinlerde tesâdüf edilmemiş olan bu sözün, TTT I not 190 'da "kulak, halka, sap" mânasına gelen bir tâbir olması ihtimâli ifâde edilmiştir. Metnin bütün bu parçası, münderecâtı bakımından, 50. *kua* 'ya benzemektedir ki, bu metnin uygurcasına esas teşkil etmiş olması mümkündür (bk. Legge, SBE, XVI, 169 — 173, 254 v. d., 329 v. d.).

35_{133} *bütgüke tayaġı*, TTT I not 191 'de şu misâl zikredilmektedir : Suv. 529 v. d. : *taḳı yime bu yaġız yirke tayaḳlıġın bütgülüg neçe edler bar erserler, olar barça yirümedin artamadın tükellig büte tegingeyler* "yine bu kara toprağa istinâden (yardımı)ile olgunlaşacak ne kadar şey varsa, onların hepsi çürümeden, bozulmadan, tam bir olgunluğa ererler" (krş. *-ke tayaḳlıġın* Suv. 375_7).

35_{134} *bura tur-* (*yıd yıpar*) "kokmak, güzel koku yaymak"; Kâşgarî 'de *bur-* "iyi kokmak, buğulanmak"; TTT I, not 193 'te *burun* kelimesi, bir kaç suâl işâreti ile birlikte, *bur-* fiili ile birleştirilmektedir. Fiilin *-a* ile genişletilmiş şekline şark türkçesinde tesâdüf edilir : *bura-*, *pura- buraġ* (krş. *sala-* < *sal-* Prob. VI, 133_{15}; *yara-* < *yar-*, 136_{21} [Kâşgarî 'de de rastlanır]; *öre-* < *ör-*, 141_1 aş., *tene-* < *ten-*, 120_{27}).

35_{135} *tip* "dip"; bu kelime umûmiyetle *tüp* şeklinde yazılmaktadır (bk. fihrist). *-i-* ve *-ü-* bu tarz yazıda birbiri ile karıştırılabilir. Metinin ilk neşrinde bu parça ayrı cümle hâlinde bulunmayıp, bir önceki cümlenin sonu ile birleştirilmiştir. Bundan dolayı da kelimenin *tip* okunmuş olması mümkündür. Her hâlde aslı ile karşılaştırmak şarttır.

35_{135} *ḳatunsar* (bk. *ḳatın-* 35_{130}); ben *ḳatın-* ve *ḳatun-* fiillerini "kuvvetlenmek, fazlalaşmak, artmak" v. b. mânalara almak ve bunun esâsında, hepimizin çok iyi bildiğimiz *ḳatı* (< *ḳatıġ* < *ḳat-ı-ġ*) kelimesinin, ifâde ettiği mânası ile birlikte teşkil ettiğini düşünmek mümkün olduğunu zannediyorum. 35_{130} 'da *aġrıġlıġ ḳatındı* "muztarip olan kuvvetind" (yâni hastalık yüzünden zayıf düşen kimse kuvvetini tekrar elde etti) misâli de bunu teyit eder mâhiteytedir. — Burada da kabın dibindeki (altındaki) ateş kuvvetlenirse, içindeki taşar.

35_{136} *at yol* "şöhret ve ikbâl"; TTT I, 196 ve notta *ed yol* olarak okunmakta ve "servet ve saâdet" şeklinde çevrilmektedir. Fakat gerek not 196'da, gerek notta işâret edilen *Muséon*, XXXVI, 235, not 1'de verilen izahta ilk kelimenin *ed* olması icap et-

tiğine dâir kâfi delil bulunmamaktadır. Bu iki kelime mâna bakımından birbirini desteklemektedir. Yukarıda gösterilen yerlerde daha çok *yol* ("saâdet, tâlih") üzerinde durulmaktadır. Burada *at* ve *yol* için bir kaç misâl verilecektir. Bunlar arasında her iki sözün bir arada kullanılması için bk. bilhassa TT V B 103 : *toḳuzunç kirtgünç erser atlıġ yolluġ ḳılmaḳnıng yiveki titir* "dokuzuncu inanç ise, şöhret ve saâdete götüren techizat demektir"; notta Suv. 444_5 : *at yol ayaġ çilteg tileser* "eger şöhret arzu ederse"; TTT VII, 35_{11} : *tobıḳ öze meng bolser uluġ atḳa yolḳa tegir* "topuğunda ben olursa, büyük şöhret ve saâdete ulaşır". Manzûm metinde, fakat zedelenmiş bir kısımda geçen *atı yolı* için bk. 16_{89}; diger misâllerde *at* sözü aynı mânada, fakat başka terkiplerde geçer : *atlıġ külüg* (15_{63}), *at kü iltin-* (10_{229}); *atıng küng kötrül-* (35_{33} ve *yadıl-* 53_{100}); *atı kötrül-* (10_{134}, 18_9, 22_4); *atı çavıḳ-* (11_{109}).

Kut. Bilig'de geçen *at* için bk. msl. *kü çav at* (1711, 2320), *at ayaġ* (5771), *at bul-* (1600), *at ilt-* (4431), *at kötür-* (1600).

35_{137} ***birdeçi*** "veren, verici". TTT I, 198 'de *sımasar* yerine, *s(a)nmasar* okunmuş olduğundan, notta *birdeçi* yerine *birtdeçi* olması lâzım geldiği kaydedilmiştir. Bu metne uygun değildir. İki satır veya iki mısrâ arasındaki müvâzîlik *sıma-* ve *sı-* fiilleri ile te'min edilmektedir ve fiilin doğrulanması ile başka her hangi bir değişikliğe lüzûm kalmamaktadır.

35_{139} ***yigedding***, metnin aslında bir *-d-* ile, *yigeding* yazılmıştır. Fakat *yig-ed-* fiil olduğuna göre, mâzi ikinci şahıs müfret şekli olan *-ding* ekine ihtiyac vardır. Benzer seslerin yazılmasında bir imlâ husûsiyeti teşkil eden misâllere sık sık rastlanır.

35_{145} ***evinge*** "evine"; bu kelime burada ilk satırdaki *kölinge* ("gölüne", yâni kuğunun evine) sözünün karşılığı durumundadır. Metinin aslı ile karşılaştırılırsa, bu sözün açık olarak bu şekilde okunabileceğini zannediyorum.—Bir az aşağıda (148) parçanın ikinci mısraının başında *ötüg* yerine *itüg* okunmuştur. Doğru okunmuş ise, burada bir *u* eksik yazılmış olmalıdır; bunun *ö-* yerine *ọ-* şeklinde yazılmış ve bunun da yanlış okunmuş olması pek mümkündür.

35_{146} ***yaşuruḳı işi öze ḳapıġıng üngürser . . . ur;*** cümlenin fâili ilk satırın başındaki *kişing* ("karın") olmalıdır. Bu takdirde ilk iki sözü *yaşuruḳ-ı* ve *iş-i* şeklinde anlamak kolaylaşır (*yaşuruḳ* için bk. Radloff, III 249). İki satır da birbirine müvâzi olduğuna ve aralarında, tam olmasa bile, bir nevi vezin ve âhenk bulunduğuna göre, bunların birbirine yakın ve bu bakımlardan benzer durumda olanları tabiî olur. İkinci satırın sonundaki eksik fiili, birinci satıra göre doldurmakta bir mahzur yoktur. Müşkülât ikinci kelimede ortaya çıkıyor. Aceba bu da ilk satırdaki gibi, *-gülüg* eki alan bir fiil olamazmı? Bunun aslı ile bir defa karşılaştırılması çok faydalı olurdu. Bu takdirde halledilmesi gereken bu fiilin kökü kalmaktadır ki, bu *ön- ün-*, *öng-*, *üng-* hattâ *ör-* veya *ür-* 'den biri olabilir. Mânası, kapı ve bunun mâlzemesi ile ilgili olduğuna göre, "açılmak, kapanmak, örtülmek, örülmek" ve benzerlerinden biri olacaktır.

35_{147} Bütün ifâdesi karışık olan bu parçanın en çetin sözü, şüphesiz, cümlenin sonundaki fiildir. *yavşur* (*inç turmaḳ y.*) şeklinde okunan ve metnin ilk neşrinde "naht (das Ruhigsein)" [(sâkin durmak) yaklaşıyor] şeklinde tercüme edilmiştir. Burada *inç turmaḳ*'tan sonra, *yaḫşur* ("iyi olur") daha uygun düşerdi. *yavşur* ("yaklaşır") ise, *inç bolmaḳ* ile kullanılabilirdi ; yâni "sükûnet bulması, huzûra kavuşması, râhat etmesi" yakındır. — Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için, buna benzer bir cümlenin ortaya çıkmasını beklemek icap eder. Fakat her ihtimâle karşı metnin bir daha aslı ile karşılaştırılması faydalı olur.

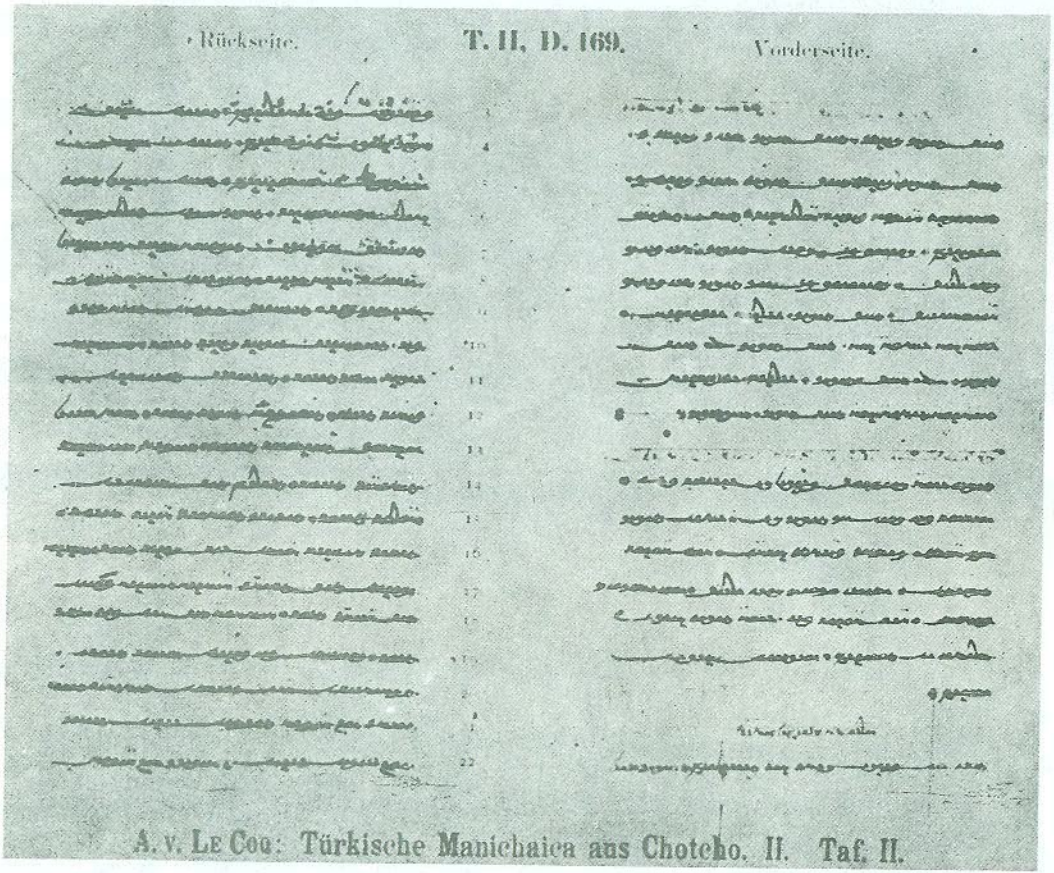
35_{148} *itüg* (*ötüg* yerine), bk. not 145 *evitge*.

35_{150} *uluġ münükmek*, TTT I, 224 notta izah edilmiş olduğuna göre, bu fiil *münük-mek* şeklinde teşekkül etmiştir; *yol-uḳ-* "tesâdüf etmek", *tar-ıḳ-* "daralmak" v.b. gibi. Bu falın adı mançu dilinde *amba daban* "büyük taşma, tecâvüz etme (hudûdu aşma), karşı hareket etme (nizama), baş kaldırma" (alm. Übertretung, Ausschreitung); Kâşgarî, *mun* (oku : *mün*) "ayıp, kusûr, hastalık : *yalınguḳ oġlı münsüz bolmas* "insan oğlu ayıpsız ve hastalıksız olmaz" (ar. karşılığı : *'ayb av dā'*) ; *mün* ve *mün ḳadaġ* için bk. fihrist ve *Man. Hym.* (*Muséon*, XXXVIII, 38).

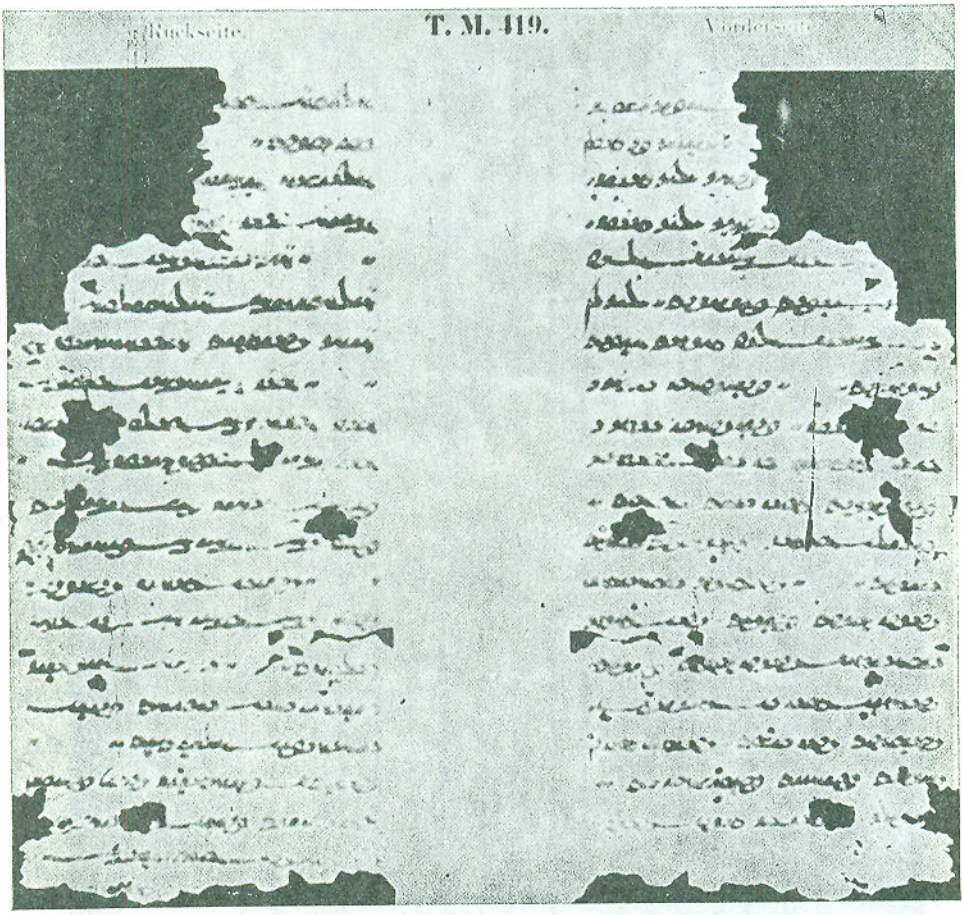
35_{151} *intür* için, TTT I not 225 'te şu misâl verilmektedir : Man. III, 30, nr. 13 : *bu yirde mungluġun intürü basınturu yorıyursızlar* "bu yerde üzüntü ile zillet ve baskı altında yaşıyorsunuz". Buradaki ifâdeye göre, kelimelerin mecâzî mânaları kasdedilmiş olacaktır; krş. msl. Kâşgarî, *bas-* "basmak, yıkmak, üzerine çökmek" ve *bastur-* "bastırmak, bastırılmak", fakat *basın-* "zayıf görmek, basmak, kahretmek"; *intür-* fiili de, *basıntur-*'un müterâdifi olarak, buna benzer bir mâna ifâde etmiş olmalıdır. Burada *in-tür-* yerine, *int-ür-* şekli de düşünülebilir; krş. Kazan türkçesinde *int-ik-*. Radloff'da verilen karşılığı (1. heftig würschen "çok arzu etmek", 2. sich beeilen "acele etmek" ve 3. sich verschlücken "[bir şeyi] genize kaçırmak") benim bildiğim mânaya uymamaktadır. Verilen misâllerden *suġa intik-tim* "suya hasret kaldım, susuzluktan eziyet çektim", *aşarġa intikme* "yiyeceğe muhtac kalma" demektir; *inel-* ve *inedir-* fiilleri bunu teyit eder mâhiyettedir. Radloff'da Kazan türkçesindeki *inel-* ve *intik-* ile ilgili gösterilen *init-* şekli kaynak gösterilen *Kut. Bil.*'de yoktur. Orada gösterilen *ejitti pu* gösterilen *init-* şekli kaynak gösterilen *Kut. Bil.*'de yoktur. Orada gösterilen *ejitti pu çavluḳ initti yidik* yerine, bk. 462 : *eşitti bu çavıġ itindi itig*.

35_{151} *lim* < çin. *liem* "cross beam in a roof" = mançu *mulu* "direk, evin tavan ağacı" (de Harlez: une colonne gui se courbe; *musembi*). Tavan tahtalarını tutturmak için, boydan-boya konulan esâs direğe (kiriş) Kazan türkçesinde *ürlük* denildiği gibi, bunun için lâzım olan ağacın pazardan tedâriki mecbûriyeti dolayısı ile olacak, buna bir de *matça* (< rus. *matitsa*) denilmektedir. *lim*'in başka mânaları için bk. TTT I, 225 not.

FAKSİMİLE

Rückseite.
T. II, D. 169.
Vorderseite.
A. v. Le Coq: Türkische Manichaica aus Chotscho. II. Taf. II.

1, 2, 5 — T II D 169

3 — TM 419, str. 1-19
4 — TM 419, str. 1-21

7 — TTT III, str. 136-140, 141-145

7 — TTT III, str. 161-165, 166-170

8 — Brit. Muz. Or. 8212 (108), s. 1

9 — s. 35

9, 10 — s. 36

10 — s. 41

10 — s. 44

11, 12 — s. 51

13 A — s. 54

13 A, B — s. 55

13 B, C — s. 56

13 C, D — s. 58

13 D, E — s. 59

13 E, F — s. 60

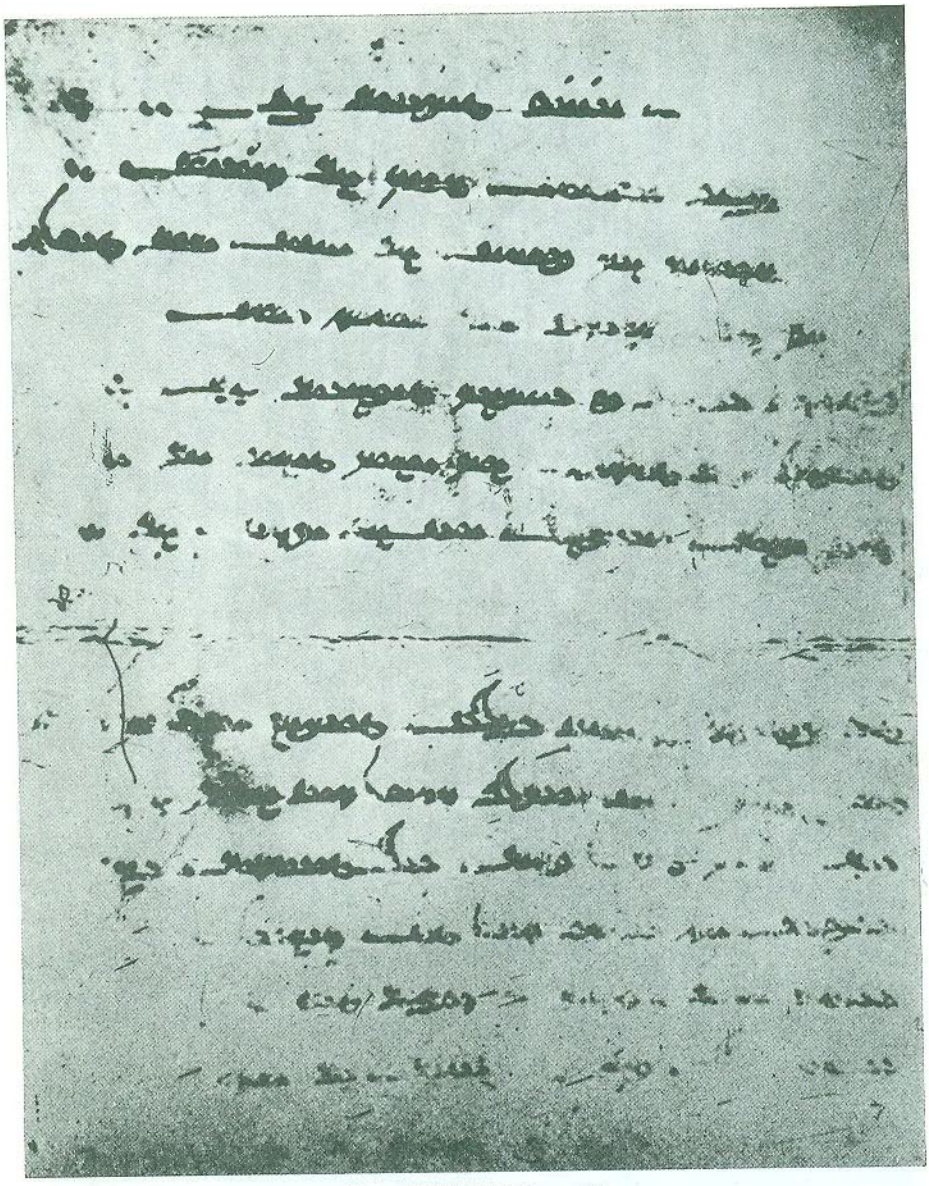
13 F, G — s. 61

13 G — s. 62

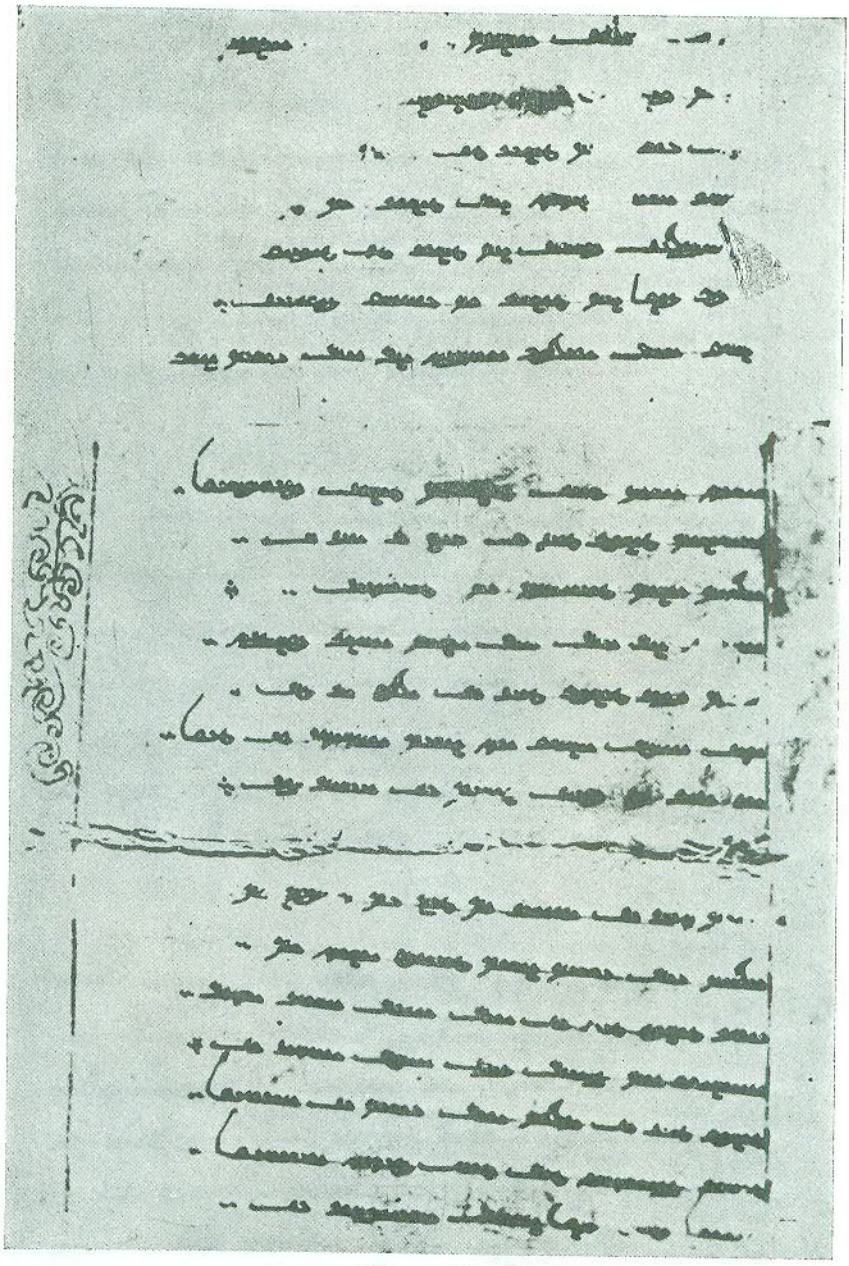
14 A — s. 63

14 A, B 15 — s. 64

15 — s. 66

16 — T III M 208, s. 56

16 — s. 57

16 — s. 58

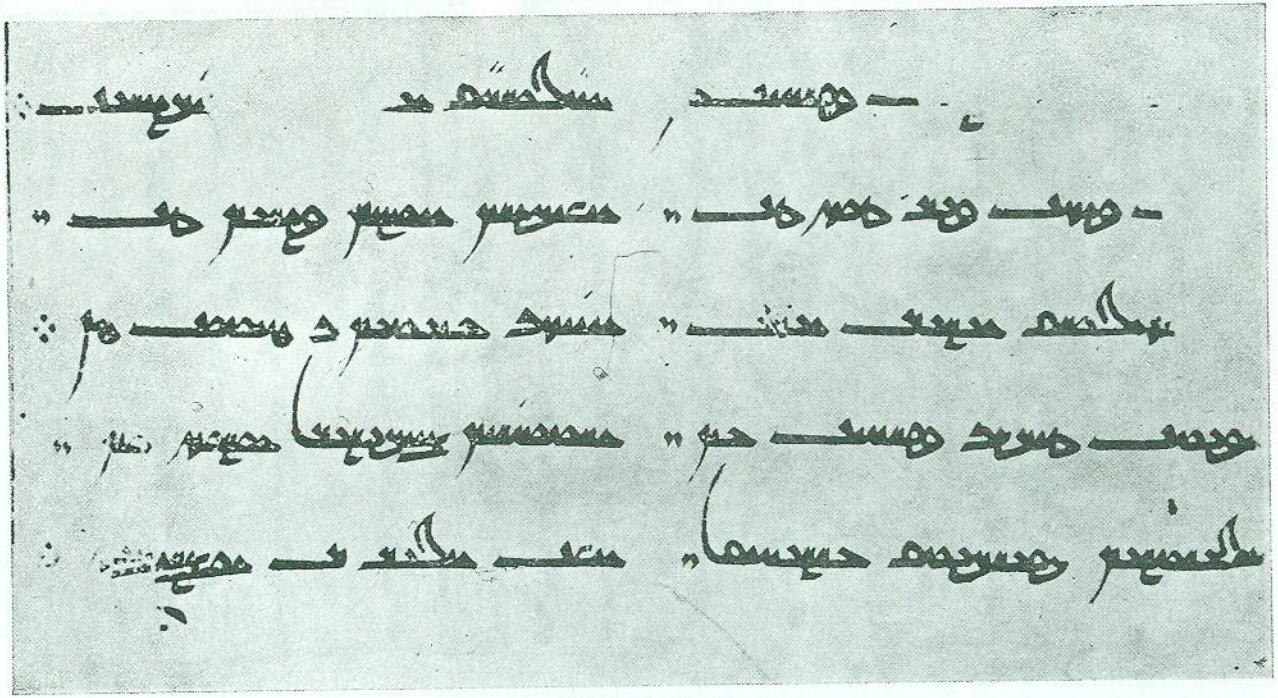
16 — s. 59

16 — s. 60

16 — s. 61

18 — T III M 197, s. 1

18 — s. 2

19 A — T III M 252, 62

19 B — T III M 252, B 46a

20 A — T II S 92, A 45

20 B — T II S 92, A 46

20 C — T II S 92, C 47

20 D — T II 92, D 48

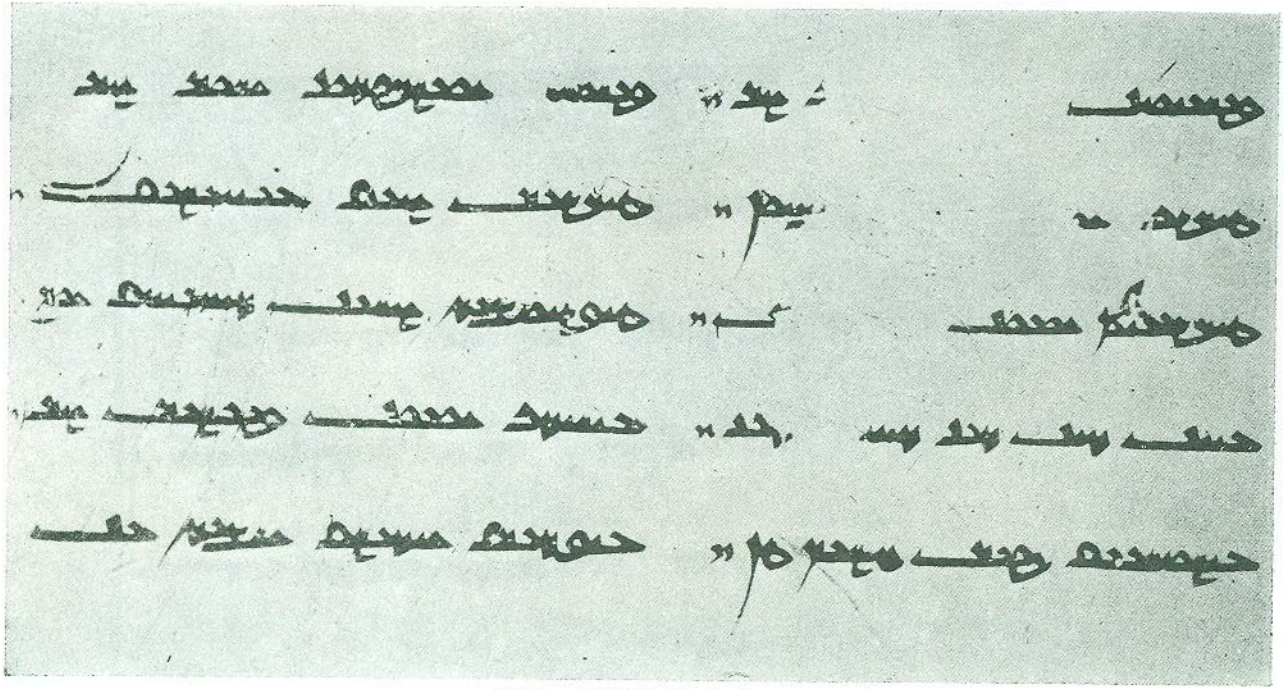
20 D — T II S 92, D 49

20 E — T II S 92, E 50

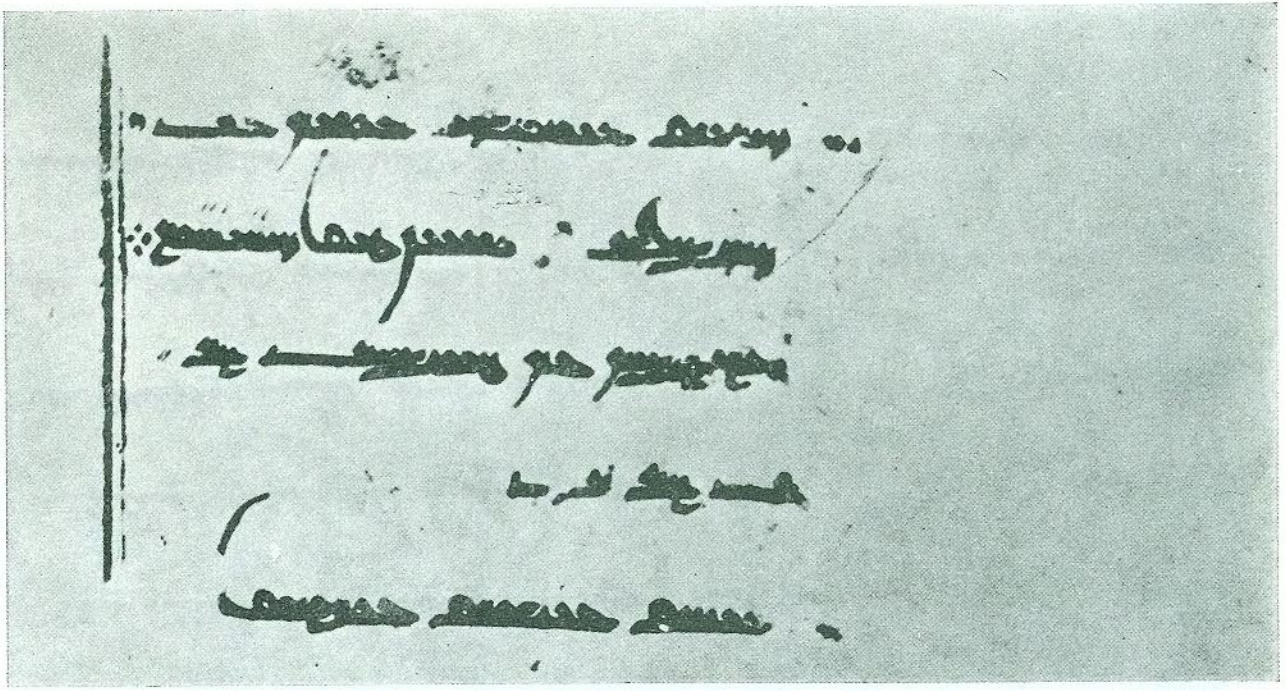
20 E — T II S 92, E 51

20 F — T II S 92, F 52

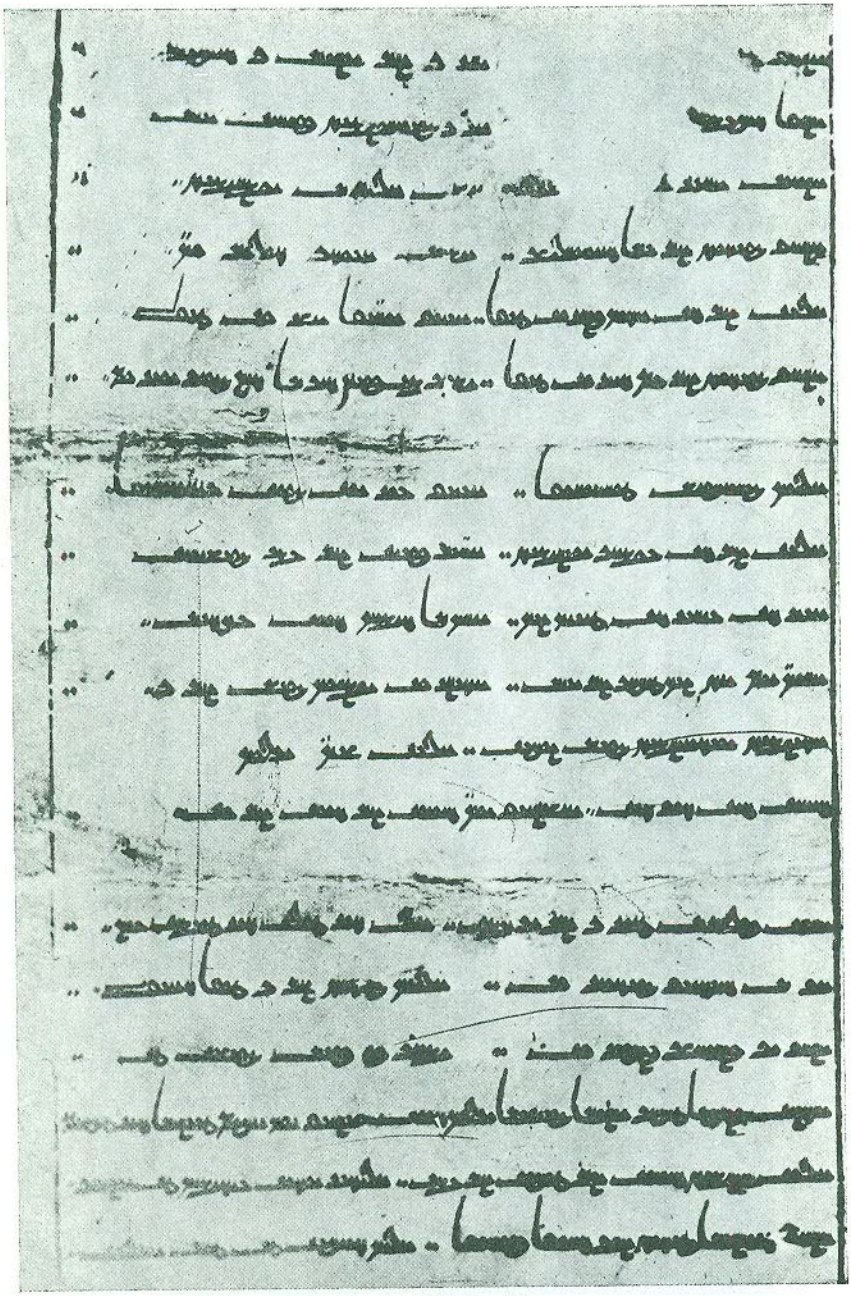
20 F — T II S 92, F 53

20 G — T II S 94, G 53 a

20 H — T II S 94, H 53b

22 — T D 80, 54

22 — TD 80, 55

30, 31, 34 — TID 155